OSMANLI'NIN TASFİYESİ

I. CİLT

CENGİZ YAZOĞLU

ithaki

CENGİZ YAZOĞLU

OSMANLI'NIN TASFİYESİ

I. CİLT

ithaki

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

Cengiz Yazoğlu, 1931 yılında Rize'de doğdu. Ortaokuldan sonra okunacak bir üst okul olmadığından ailesiyle birlikte İstanbul'a göçtüler. Öğretmen okulunu bitirip Hozat'ta iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra sağlık nedeniyle emekliye ayrıldı. İstanbul'da muhasebecilik yaptı ve 1958 yılında Kemal Tahir'le tanıştı. Dostlukları sürekli oldu. Kemal Tahir'in Notlar'ını 15 cilt halinde derleyip düzenleyerek yayınladı. Halen Kemal Tahir Vakfı Başkanı'dır ve Dragos'ta yaşamaktadır.

Osmanlının Tasfiyesi
Cengiz Yazoğlu

İthaki Yayınları - 1133

Yayın Koordinatörü: *Tuğçe Nida Sevin*
Yayına Hazırlayan: *Aydan Gündüz*
Kapak Tasarımı: *Şükrü Karakoç*
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *Bilgi Erdoğan*
Genişletilmiş 2. Baskı, Eylül 2016, İstanbul

ISBN: 978-605-375-586-9

Sertifika No: 11407

© Cengiz Yazoğlu, 20216

© İthaki, 2016

Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Bahariye Cad. Dr. İhsan Ünlüer Sok. Ersoy Apt. A Blok No: 16/15 Kadıköy - İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık
Gümüşsuyu Cad. Topkapı Center, Odin İş Merkezi No: 403/2 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 30 06 - Faks: (0212) 613 51 97
Sertifika No: 29652

Cengiz Yazoğlu

OSMANLI'NIN TASFİYESİ

1.Cilt

İthaki

"Hatır gönül tanımadan amansız birer gerçekçi olmamız gereken bir dönemdeyiz."

Kemal TAHİR

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

Osmanlı İmparatorluğu 17
On dokuzuncu Asır 37
Birinci Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî 87
İkinci Meşrutiyet 185
Birinci Dünya Savaşı 381

Dizin 603

ÖNSÖZ

Osmanlı'nın parçalanması 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı'nın en önemli meselesi olmuştur. Fransa İhtilâli'ni izleyen günlerde, Hindistan ve Hindistan'a giden yolların kontrolünü ele geçirmek, Batı'daki üç büyük devletin başlıca hedefleri arasına girmiştir. Osmanlı, Hindistan yolu üzerinde bulundukça, Osmanlı'yı aşmadan, Hindistan'a varmak imkânsızdı. Almanya 19. yy. sonlarında dünya siyasetine girince dünyayı paylaşmakta olan devletlerin sayısı dörde çıktı. Almanya dünya sahnesinde görülmeden önce üç dünya devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya, 1870'lere kadar, Osmanlı'yı kendi politik çıkarları doğrultusunda kullanmak için bulabildikleri her yöntemi denemişlerdir.

Bu anlamda Fransa İhtilâli bir dönüm noktasıdır. Fransa İhtilâli'nde, Fransız burjuvazisi, iç şartların da elvermesiyle, yalnız siyaset değişikliği yapmamıştır; sosyal değişiklikler de yapmıştır. Fransa, ilk seferini Mısır'a yapmış, burada Osmanlı'ya yenilmiştir. Hindistan'a giden yolda yalnız Osmanlı değil, İngiliz de Fransa'nın karşısına dikilecektir. Fransa, Asya üzerinden Hindistan'a yönelecek, Moskova'dan öteye geçemeyecek, geriye dönecektir.

Osmanlı, bölgede var oldukça, Hindistan'a giden yollar güven içinde olmayacaktır. İngiltere, bu dönemde, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunur gözükmüştür. Bir tek devlet Hindistan yolunu tutmaktadır, uğraşılacaksa bu devletle uğraşılacaktır.

Ruslar, Ortodokslar üzerindeki hak iddialarından sonra, Yunanistan İhtilali ile İngiliz'in Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunma siyasetine karşı çıkmıştır. Osmanlı, parçalanma dönemine girmiştir. İngiliz, Mısır'ı almakla Hint yolunu kendi denetimi altında tutmak istemiştir. İngiltere'nin, Mısır Hidivi'ni Osmanlı'ya saldırtması, Rusya'dan sağlanan destekle durdurulabilmiştir.

Büyük devletler, Osmanlı'yı çözmek için kendi devlet geleneklerine özendirirler; ve meşrutiyet, hürriyet adı altında Osmanlı'ya yön vermeye çalışırlar. Tanzimat denen olay buna en belirgin örnektir.

Tanzimat'la başlayan Meşrutiyet'le devam eden olaylar, Osmanlı devlet siyasetini özünden ayırıp, çözülmeği çabuklaştıracaktır. Irkçılık ve dincilikle gelen 'gâvur ajanlığı', bu çözülmenin özünü teşkil eder.

Abdülaziz'in öldürülmesine kadar geçen olaylar –yüz sene içerisinde– kuşbakışı açıklandıktan sonra, konumuzun başlığını oluşturan 'gâvur ajanları' bölümüne geçiyoruz. On altı yıllık sultanlığı sırasında, ülkesinin askerî gücünü İngiltere'den sonra ikinci duruma getirmiş, savaş gemilerinin sayısını arttırmış, Mısır'ı Osmanlı toprağına yeniden katmış, çok kısa süre içerisinde demiryolları döşemiş, İstanbul'da dünyanın ikinci tünelini açtırmış, eğitimde ve sporda önemli adımlar atmış, Asya Müslümanlarına subay göndermiş olan bu padişahın, İngilizler başta olmak üzere, 'gâvur ajanlar'ınca nasıl öldürüldüğünü anlatıyoruz.

Abdülhamit tahta çıkınca, Rusya ile savaş başlar, Ruslar Yeşilköy'e kadar gelir. Abdülhamit'in baskı altında yaptığı bu anlaşma ile Rusya'ya bazı haklar tanınır. Ruslara verilen hakları yerinde bulmayan İngiltere, bu anlaşmayı Berlin Antlaşması ile değiştirmiş ve Osmanlı'ya yeni haklar verilmiştir ama bu arada İngiltere de Kıbrıs'ı "kapmıştır."

Abdülhamit dönemi, adına Avrupalıların, 'Genç', 'Jön' ve

'Yeni' Osmanlılar dedikleri Türkler'in, İngiliz ve Fransızlarla ortaklaşa, kendi ülkeleri aleyhinde çalışmalarıyla geçer. Abdülhamit, İkinci Meşrutiyet ve 31 Mart Olayı da dahil olmak üzere, saltanatı süresince İngiliz, Fransız ve Rusya'nın içerideki, sivil-asker 'gâvur ajanları'nın muhalefetiyle uğraşmıştır.

Abdülhamit'in 'hal'inden sonra, iktidar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçer, ama iktidar olacak kadar güçleri olmadığı için, Birinci Dünya Savaşı'na kadar hükümeti eski siyasî kadro yürütür. İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı sonrası iktidara geçti.

Bu dönem, ülkede, harp okullarını bitirmiş subaylardan, takımların İngiliz, Alman ve Fransız olarak ayrılmış dönemidir. İngiltere büyükelçisinin arabasının, Bankalar Caddesi'nden atların sökülüp üniversitelilerin elçi arabasının Galatasaray'a kadar çekildiği dönemdir.

Almanların Balkanlar'da demiryolları inşaatına başlaması, İngiliz, Fransız ve Rus'u Almanya'yla karşı karşıya getirmiştir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından, Almanya ise toprak bütünlüğünün korunmasından yana siyaset yürütmektedir.

İçeride oluşan iki takım, İngiliz-Alman takımları, birlikte çalışmış olsalar da içlerinden bir çoğu 'Ana Ülke'ye olan bağını koparamamıştı. Bu durum I. Dünya Savaşı boyunca devam ederken, savaşın sonuna doğru, beklenmedik bir olay oldu. 3 Mart 1918'de imzalanmış Brest Litovsk Antlaşması'yla savaş sırasında Rusya'ya geçmiş olan Kars, Ardahan ve Batum'un, yapılacak halk oyuna bağlı olarak Osmanlı'ya verilmesi öngörüldü. Nitekim, birkaç ay sonra yapılan halk oylamasıyla bu iller Osmanlı'ya katıldı. Osmanlı ordusu da 16 Eylül 1918'de Bakü'yü İngilizlerden aldı; Dağıstan'a doğru ilerledi. Osmanlı'nın bu ilerleyişinde İngilizler yenildi. Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya bu

ilerlemeye karşı çıktı. Osmanlı Kafkasya'da, 16 Eylül 1918 de Bakü'yü İngilizlerden alarak ilerlemeye devam ederken, 19 Eylül 1918'de Filistin'de, Mustafa Kemal'in 7. Ordu'su, Kolorduları ile birlikte, İngiliz'in öncesinden haber verilmiş olmasına rağmen, birinde İsmet, diğerinde de Ali Fuat, Allenby'nin baskınına uğramış, sağ kalan, birkaç askerle birlikte, bir hafta içerisinde, Filistin'den şimdiki Halep'in kuzeyine kadar, bozgunla geri çekilmişti.

Daha sonra İngiliz kuvvetleri karşısında bozguna uğramış olan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, kurulacak yeni devletin yöneticileri olarak iktidara gelecek, İngiltere'nin bölgeye vermek istediği biçim gerçekleşecekti.

Osmanlı ordusu Azerbaycan'da ilerlerken, İstanbul'dan gelen haberle, İngilizlerle yapılmış olan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) doğrultusunda, sınırların, savaş öncesi duruma geri çekilmesi emrediliyordu.

Osmanlı'nın Kafkasya'da işgal ettiği yerlere İngilizler geliyor, Kars'ta kurulmuş olan Kars Hükümeti, İngilizler tarafından tasfiye edilerek, yönetim Ermenilere veriliyor, binlerce Müslüman katlediliyordu.

Mondros Mütarekesi öncesinde, İngilizler, İngiliz adına hareket eden esir General Townshend, Heyet'e Rauf'un (Orbay) başkanlık etmesini istiyor, bu istek, Padişah'a 'istifa tehdidi' altında kabul ettiriliyordu.

(Olay, esir General Townshend'in 1922 yılının Şubat'ında Londra'da, İngilizce basılmış anılarından alınmıştır. Kitap, 1924 yılında Türkçe'ye çevrilmiş, bu çevirinin bazı bölümlerini Celal Bayar kullanmıştır.)

3 Ekim 1918'de İzzet Paşa'nın, Tarabya'daki yalısında, Townshend'le yapılan görüşmede, izlenecek siyaset üzerinde görüşülür. (Talat'ın istifasını İzzet Paşa'nın sadrazamlığı ve Mondros Mütareke Heyeti'nin oluşması izler.)

Mondros Mütarekesi, Filistin Cephesi'nde Mustafa

Kemal'in bozgunla geri çekilmesi gibi, İngiliz Savaş gemisinde, mütareke değil, önüne konan kâğıtları imzalayan, bu imza İstanbul Hükümeti'nden talimat almadan "kayıtsız şartsız, İngiliz'e, teslim antlaşması" vardır.

Mondros'un 7. maddesi'yle, 'istediği yerleri işgal hakkı' Müttefikler'e veriliyordu.

Mütarekenin imzalandığı anda askerlerin bulunduğu yerler, sınır olarak tespit ediliyordu. İngilizler, Musul ve Azerbaycan'da bu şarta uymadılar. İstediği yeri işgal hakkı, mütarekenin öngördüğü sınırlama ile bağlı değildi.

İngilizler, savaş sonrası Osmanlı'ya verilecek biçime kendini hazırlamıştı. Diğer Avrupa Devletleri de bu yeni biçime göre kendilerini ayarlayacaklardı. Devlet mekanizması, bütünü ile İngiltere'nin emrine girmişti. Aykırı davrananlar Malta'ya sürülüyordu.

Birçok başka devletler de bu yeni biçime hazırlanacaktı. İngilizler, daha savaş yılları içerisinde, bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Hindistan yolu üzerinde bulunan Afganlıları maaşla tutmuş, Arabistan'ın önceleri deniz kenarlarındaki Beyleri, sonraları da Arapların tümünü, Yemenliler de içinde olmak üzere, maaşa bağlamıştı.

Yeni siyasete göre; Anadolu'da yeni bir devlet kurulacak, Osmanlı'ya ait silahlar toplanacak, Doğu Anadolu'da, İngiltere'ye karşı kurulmuş "Şuralar" dağıtılacak, Osmanlı Ordusu'ndan alınmış silahlar, askerî depolarda toplanacak, sonra bu silahlar, Müttefik Devletlerin kurduğu gizli teşkilatlar eliyle, 'depolardan kaçırılıp', Anadolu'da yeni devletin emrinde, çetelere verilecekti.

Mustafa Kemal'in Samsun'a vardığı günlerde, yalnız Yunan işgaline karşı, kimin tarafından destek sağlandığı belli olmadan, İstanbul başta olmak üzere, halk toplantıları düzenlenecek, İtalyanlar, Yunanistan'dan önce Anadolu'ya çıkmış ve ilerlemeye başlamış olmalarına karşı İtalya ve di-

ğer devletlere karşı hiçbir kıpırdanış görülmeyecek, oyun, Yunanistan'ın Anadolu'ya çıkışı ile başlamış olacaktı.

Yunanistan'ın İzmir'e çıkartılması ile, katliam yapılacaktı. Bu katliama, bütün dünya Müslümanları tepki gösterecek. Sultan'ın ve Halife'nin esir bulunması nedeni ile Yunanistan'a karşı savaşacak güçler, Ankara'nın, yeni devletin emrinde toplanacaktı. Bu güçler, yeterli miktara gelinceye kadar, Yunanistan'ın Anadolu'daki harekâtı, Müttefikler tarafından sınırlandırılacaktı.

Mondros Sözleşmesi ile, Osmanlı'nın sahip olduğu silahlı güçler, Müttefikler'in emrinde olacak, bu birlikler Yunanistan'a karşı kullanılmayacaktı. Yeni devlet yeterli güce gelinceye kadar, Yunanistan'a karşı mücadeleyi, her biri kendi başına hareket eden ve nereden desteklendiği açıkça belli olmayan çeteler yapacaktı.

Anadolu'da kurulacak yeni devlet yöneticileri, belli güce erişinceye kadar, Yunan ile savaşı çeteler yürütecek, yeterli güce kavuşunca çeteler dağıtılacak, Yunan'ı yenmenin şanı ve şerefi de Ankara'da olacaktı.

Mustafa Kemal de, millî devleti kurmak amacıyla, Samsun'a çıkarılmıştı.

Doğu'da, İngilizlere karşı kurulmuş kuvvetlerin dağıtılmasının yanında, Anadolu'ya verilecek yeni biçim oluşturuluyordu. Batı Anadolu'daki Yunan varlığı, vitrindeki, göstermelik düşmandı. 100.000 kişilik bir askeri güçle Anadolu'ya sürgit hükmetmenin mümkün olmadığı, başından beri bilinen bir gerçekti. Yunanlar Anadolu'ya yenilsinler diye gönderilmişti, yenilmeleri kesindi. İş, Yunan'ı yenecek gücün oluşum sürecini hazırlamağa kalmıştı.

Anadolu'da kurulacak yeni devleti, Osmanlı'nın tasfiyesi işinde kullanmak için, uluslararası sahaya taşımak gerekiyordu. Yunanistan'a karşı zafer kazanılmalıydı. İnönü Savaşları bunun örneğidir.

Oyalama ateşinden sonra, gece yatılıyor, sabah kalkınca ortada düşman diye bir şey görülmüyor... Gecenin karanlığında düşman geri çekilmişti, bu da I. İnönü Zaferi olarak anılacaktı.

Amaç, Osmanlı'yı, ortadan kaldırmak, İstanbul'u halkın gözünde küçük düşürüp, yeni devlet'i temsil eden güçlerin gelişmesini sağlamaktır. Yeni devletin bağlı olacağı en önemli kural, Mondros Mütarekesi ile saptanmış olan, adına 'Millî Misak', 'Millî Ahid' denen sınırla kendisini bağlı kılmaktır. Yeni devletin vazgeçilmez birinci kuralı, saptanmış sınırlar içerisinde hareket etmek, bu sınırlar dışında bulunan hiçbir olaya karışmamak, Müslümanlara yapılmış ve yapılacak katliam, "Herkes başının çaresine baksın." görüşü ile, umursanmayacak, Balkanlar, Azerbaycan, Irak ve Suriye ve Arabistan'daki Müslüman katliamına ses çıkarılmayacaktı. İstanbul ile Ankara arasındaki fark buradan kaynaklanıyordu.

Nihayet, 24 Temmuz 1923'te Lozan'da, tıpkı Mondros Mütarekesi'ndeki "Önüne konan yazıya imzanı at," örneğinde olduğu gibi, İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda amaçladığı Osmanlı'ya istediği biçimi vermeyi başarmış, yeni devlet, eskinin yerine konmuştu. Mondros'ta olduğu gibi, Lozan'da da İngiltere ne istemişse ona imza attırmıştı. Dönüp baktığımızda, Osmanlı Saltanatı ile Hilâfet tarih sahnesinden silinmiş, yerini, geçmişle bütün bağlarını koparmış olan"Yeni Devlet" almıştı.

Yunanların Anadolu'ya çıkartılması ile Osmanlı halkına "İşte sizin düşmanınız Yunandır!" dedirtilerek Anadolu halkı, sonucu başından belli, bir savaşa sürükleniyordu. Cephe gerisindeki asıl mücadele, Osmanlı'yı, Osmanlılık ve Müslümanlıktan kopartarak tasfiye edip yeni bir devlet kurmak için yapılacaktı. İngiltere'nin öncülüğünde Batı'nın

Osmanlı'ya karşı, Sovyetler de içinde olmak üzere, başlattığı savaş, Anadolu halkının Yunanları nasıl yendiğinin değil, Osmanlı'nın ve Müslümanlığın nasıl tasfiye ettirildiğinin savaşı olacaktır.

Tanzimat'tan beri süren "Osmanlılığın Tasfiyesi" hikâyesine burada devam edilmektedir.

Cengiz YAZOĞLU

OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı devleti, gerektikçe ve olanaklı oldukça Hıristiyan acununa karşı İslam koruyuculuğunu kendine iş edinmiş ve bu uğurda kendini hesapsızca harcamaktan çekinmemiştir.[1]

Avrupalı güçler 15. ve 16. yüzyıllarda deniz yollarını keşfettikten sonra dünyanın geri kalan bölgelerini denetleyebilmek için birbirleriyle yarışa girmişlerdi.[2]

18. yy. Avrupa tarihi bakımından dikkate değer özellikler taşımaktadır. Osmanlı, gelişmesinin en üst basamağında iken, Avrupa, yükselişine ve gelişmesine yeni başlıyordu.

Avrupa siyasi tarihine bakacak olursak:

Garp'ta: İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Felemenk (Hollanda).

Şimal'de:Danimarka ile Norveç bir devletti. İsveç ile Finlandiya bir devletti.

Ortada: 360 devletin bir araya gelmesinden meydana gelmiş bir *Mukaddes Roma İmparatorluğu* vardı. Buna asıl iki büyük devlet dahildir: Prusya ve Avusturya.

Cenup'ta: İtalya yarımadası vardır. Burada 10 kadar krallık ve prenslik mevcuttu. Ortada Papa'lığın idaresinde hükümetler vardı.

---

1 *Yirminci Yüzyılda Türklüğün Tarih Ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Hikmet Bayur, T.T.K. 19, 1989, s.1

2 *Barışa Son Veren Barış*, David Fromkin, Sabah Kitapları, İstanbul 1993, s.13

Mukaddes Roma İmparatorluğu ile İtalya yarım adası arasında İsviçre devleti vardır ki kantonlardan mürekkeptir.

Prusya'nın şarkında Lehistan, Rusya vardır.[3]

Mukaddes Roma İmparatorluğu

Bunları bir arada tutan şey, Habsburg hanedanına karşı olan bağlılıklarıydı. Bu hanedan aynı zamanda Avusturya'nın hükümdarı idi.[4]

360 devletten 50 tanesi müstakil şehirdi. Bu şehirlerin devlet reisleri belediye reisleridir. İdaresi belediyeden ibarettir.[5]

En mühimi Prusya krallığı, Bavyera, Vurtenburg, Saksonya, Hannover krallıkları gibi.

Hannover'in hususiyeti vardı: O da bu devletin kralının aynı zamanda İngiliz kralı olması idi. Fakat kral Londra'da oturduğundan naibi idare ederdi.[6]

Mukaddes Roma İmparatorluğu'nda en mühimleri Avusturya ve Prusya'dır..[7]

İmparator süsten ibarettir. Bu imparatorluk diyet meclisi tarafından idare olunur. Bu mecliste imparatorun salâhiyeti yoktur. Serbest şehirler müstesna.[8]

Prusya

1789'da şimdiki Almanya'nın nüvesini teşkil etmektedir. Bu devletin idaresi Hohenzollern hanedanının elindedir. (Avusturya hanedanı ise Habsburg'tur ve İmparatorluk hanedanıdır.) Hohenzollern hanedanı millî devlet hanedanıdır.[9]

---

3 *Siyasal Tarih*, Ahmet Şükrü Esmer,(440 s. Bez ciltli, Yayınevi ve basım bilgilerine ait sahifeler yok.) s.6

4 Esmer, s..6

5 Esmer, s.7

6 Age s.7

7 *Age* s.7

8 *Age* s.7

9 *Age* s.7

Avusturya

Avusturya İmparatorluğu topraklarında evvelâ bir vahdet yoktu. Birbirine bitişik değildi. Habsburg devleti Avrupa'nın her tarafına yayılmıştı. Belçika da bunlardan biri idi. Bu yerlerde yaşayan milletler de çok dağınıktı. Macarlar, Almanlar, Hırvatlar, İtalyanlar, Felemenkler, Belçikalılar gibi ne dil ne din ve ne de ırk itibarile birbirile münasebeti olmayan insan kümeleri bu hanedanlığın içinde idi. Modern ve millî devlet değildi.

İmparatorluğu bir arada tutan, imparatora karşı müşterek bir sadakatti.[10]

Bu garabetlere rağmen 18., hattâ 19. asırda Avusturya, Avrupa'nın en kuvvetli askerî devleti idi ve Avrupa siyasî tarihinde harbi umumîye kadar mühim rol oynayan devletlerden birisi idi.[11]

Avusturya'nın harici siyaseti iki hedefe doğru gidiyordu:

1. Doğu'ya: Karadeniz'e çıkmak için.
2. Güney'e: Adriyatik denizine çıkmak için.

Kuzey'e gidemiyor. Çünkü Prusya kuvvetlenmiştir. Doğu'ya giderken Rusya ile karşılaşıyor. Rusya da Deli Petro ile kuvvetleşmiş, o da Güney'e iniyor.[12]

İtalya

İtalya, Fransız ihtilâli başlarken bir coğrafya mefhumundan ibarettir. İtalya diye bir şey yoktur. Bu yada bir takım ufak hükümetlerden müteşekkildir. Yarımadaya üç büyük devlet hakimdi: İspanya-Fransa-Avusturya. Halk tahakküm

10 *Age* s.8
11 *Age* s.9
12 *Age* s.10

yüzünden bıkmıştır. İtalya'nın en karanlık ve zayıf devridir. Bu ayrı ayrı devletler arasında hakikatte İtalya olan bir tanesi vardı. Bu da Piemont[13] devletidir. Kuzey-batı'dadır. Bunun yanında Cenova[14] vardır. Yarımadanın Doğu'sunda Venedik Cumhuriyeti vardır. Bunlar büyük bir deniz devleti kurmuşlardır. Osmanlılarla mücadeleleri vardır.[15]

Toskana[16]'da Habsburg'a mensup Prens Leopold, iyi bir idare kurmuştur.

Sicilya'da, Parma'da İspanyol Burbonları vardır.

Cenova Fransız himayesindedir.

Ortada Roma'da Papalık vardır. Papa, hem Katoliklerin hem de merkezî İtalya devletlerinin İmparatorudur. İtalya halkını birbirine bağlayan yegâne şey eski ve parlak mazidir; Roma İmparatorluğu devri.[17]

Rusya

Petro 1672 -1725 e kadar İmparatordur. Deli Petro şöyle der: *"Avrupa ile temas ediniz. Avrupa tekniğini alınız. Onlardan istifade ederek Kuzey'e Baltık Denizi'ne çıkınız. Güney'e doğru İstanbul'a ve Akdeniz'e ininiz."*[18]

Rusya, 1774'te Osmanlılarla imza ettiği Kaynarca muahedesi ile Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks Hıristiyanlar üzerine himaye tesis etti.[19]

İlk kez 1853'de Rus Çarı I. Nikola tarafından kullanıldığı ileri sürülen *L'Homme malade* (hasta adam) terimi de,

---

13 Kuzey-batı İtalya'da Fransa'ya bitişik, Torino'nun bulunduğu, denize kıyısı olmayan bölge

14 Piemont'un güneyi, deniz kıyısı, Cenova'nın bulunduğu bölge.

15 Esmer, s.10

16 Floransa'nın bulunduğu bölge.

17 *Age* s.10

18 *Age* s.11

19 *Age* s.11

mirasına konmak için ölümü beklenen Osmanlı Devleti anlamındadır.[20]

Fransızlar ve Batılılar, "medeniyet" olarak, yüzyıllarca yalnız kendi medeniyetlerini kabul etmişler, Asya, Afrika, Amerika toplumlarını "barbar" olarak görmüşlerdir.[21]

30 Mart 1856 Paris Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir Avrupa Devleti olduğu yeniden kabul edilmişti.[22]

Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan milletleri saymak hakikaten güçtür: [23]

1. Arap
2. Kıptî
3. Berberî
4. Nusayrî
5. Güldanî
6. Dürziler
7. Acem
8. Kürt
9. Lâz
10. Gürcü
11. Azerî
12. Çerkes
13. Dağıstanlı
14. Tatar
15. Bulgar
16. Rum

---

20 *Fransız Kamuoyu*, Yahya Akyüz, Ankara 1988, s.36

21 *Fransız Kamuoyu*, s.38

22 Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1962, s. 4.

23 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s. 5.

17. Ermeni
18. Ulah
19. Arnavut
20. Sırp
21. Hırvat
22. Boşnak
23. Leh
24. Ukraynalı
25. Çek
26. Avusturyalı
27. Macar

Osmanlı dediğimiz vakit, bir hayat görüşü, terbiye, mizaç ve karakter kastederiz. Sözünde durmak, iradesine sahip olmak, zayıfa el uzatmak Osmanlı hususiyetlerinin başında gelir.[24]

Wells, *Outline of History*'sinde İslamiyet'in hususiyetlerinden bahsederken, "Müslümanlar arasında yağma ve kan davalarına son verilmiştir. İslamiyet, bir zenciyi *peygamber*in kardeşi mevkiine yükseltiyor," dedikten sonra, "İslamiyet vakur ve adil bir anane tesis etmiştir... İçtimai tazyik ve zulümden azade hür bir cemiyet yaratmıştır," sözleriyle İslamiyet'in hakiki idealini, insan kudretini tebarüz ettirir.[25]

Hammer, bir Müslüman ile bir Hıristiyan arasındaki davada Sultan Osman'ın haklı gördüğü fakir bir Hıristiyan lehine hüküm vermiş olduğunu kaydediyor. Herhalde bu içtimai adalet bir defadan fazla tecelli etmiş olacak ki, Bizans'ın genç ve kafası dinç unsurunun bir kısmı Türklere iltihak etmiş ve hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşumunda, fikri bakımdan bir hayli kıymet yaratmışlardır.[26]

---

24 Adıvar, Halide Edip, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul, 1956, s.24.

25 *Age*, s.28.

26 *Age*, s. 28.

Onlar, her halde Osmanlı Türklerinde dürüst ve sağlam bir şekilde idare kurabilmek, huzur ve emniyet getirebilecek bir kabiliyet görmüşler, çökmekte olan köhne Bizans'a Osmanlı Türklerinin selâmet ve necat (kurtuluş) getireceğine kâni olmuşlardır.[27]

Osmanlı Türkleri, çok sağlam olan müslümanlıklarına rağmen, dinlerini, kurdukları devlet içinde içtimaî adaletin müeyyidesi ve temeli olarak kullandılar.[28]

Augier Ghiselin de Busbecq, 1560'ta yazmış olduğu "Hayat ve Mektuplar"da diyor ki:

"...Türkler arasında asalete ehemmiyet verilmiyordu. Bir şahsa gösterilen hürmet, onun vazifesinde gösterdiği kabiliyetle ölçülürdü."[29]

Claude Farrere (1876-1957), Mart 1922'de kendisiyle görüşen bir gazeteciye açıklamalarda bulunur:

"Neden mi Türklerin dostuyum? Çok basit. Barışı seviyorum da ondan... Ben tanıdıklarımın içinde Türk halkından ziyade saygı ve sevgiye lâyığını görmedim. Bu, tanıdığım en dürüst, en doğru, en sadık, en sağlıklı, en cömert ve lütufkârlığı takdire şayan halktır. Düşünün ki, Türkler Balkanlar'ın hâkimi idiler, buna rağmen boyun eğdirdikleri halkları yok etmediler. Hemen hemen soyu kesilmiş Avustralya Yerlilerini ve Kızılderilileri hatırlarsanız, Müslümanların barbarlıkla alâkası bulunmadığını anlarsınız.

Hayvan sevgilerine ne demeli? İstanbul'un Müslüman mahallelerinde kediler insandan kaçmaz, rahatça onları okşayabilirsiniz. Diğer mahallelerde (Hıristiyan mahallelerinde) böyle değildir.

Türkler basittir, şövalye ruhlu, cesur insanlardır; bankacılık ve tefeciliğe hiçbir zaman akılları ermemiştir.

Hiç esir edilmedikleri için Türklerin esir ve kölelerinki gibi silinmez kusurları yoktur...

---

27 *Age* s.29.
28 *Age* s.30.
29 *Age* s. 34.

Türklerin kahvelerine girin: Orada alkol içilmez, sarhoş olunmaz."[30]

Yeniçeri Ocağı

Teşkilâtın başı padişahtır. Tek irsî hak tanınan kişi de odur... Padişah, şehzadeyken, fikrî ve amelî bir hazırlanma devri geçirir.

Bu merkezi teşekkülün birinci unsuru, İslâmiyet'tir. Buraya dâhil olan her fert Müslüman olarak yetiştirilir. Bu teşekküle dâhil olan ferdin, aile bağlarıyla, bu teşekkül haricindeki muhitlere ait bütün anane ve rabıtalarla alakası kalmamış olması icap eder.

Bu fertler ne evlenebilir, ne de ayrı evleri vardır.

Bu kastın fertleri Hıristiyan çocuklarından ve harp esirlerinden alınır. Yaşları on iki ile yirmi arasındadır. Esas gaye, çocuğun veya gencin kendi muhiti ile bütün rabıtalarının koparılmış olmasıdır.

Her bölge, muayyen sayıda çocuk vermekle mükelleftir.

Asker toplayan zabit, elindeki liste ile köylere ve kasabalara gider, oranın çocuklarını gözden geçirir; tavır ve hareket, zekâ ve bünye itibariyle en muvafık olanları seçer. Biz buna *devşirme* deriz. Garp tarihçileri buna *kan vergisi* ismini vermişlerdir.

Bu devşirme işlemlerinde zor ve cebir kullanıldığına dair tek vesika yoktur. Bilâkis, ailelerin kendi çocuklarını seçtirmek için öne atıldıkları görülür. Müslüman ailelerin Hıristiyan komşularına rüşvet vererek, kendi çocuklarını seçtirmek için öne sürmeye çalıştıkları da görülmüştür.

Seçilen çocuk, Müslüman terbiyesi görecek ve eğer istidadı varsa, bir vali, bir kumandan, bir vezir hatta sadrâzam dahi olabilecektir.[31]

---

30 Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s. 55, (*Le Figaro*, 9 Mart 1922).

31 Adıvar, Halide Edip, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 35.

Bu çocuklar Enderun'da eğitim görürlerdi. Musiki, Farsça, Arapça ve Türkçe öğrenen her genç, şehzadeler dahil, aynı zamanda bir elişi öğrenirdi.[32]

Devşirme teşkilâtı, Hıristiyan milletini, Osmanlı camiasının birer parçası haline sokmuştu.[33]

Yeniçerilik bir imtiyaz oldu. Aidat yahut masuniyetten istifade için oraya, hiçbir vazife almadan –âdetâ yine bir kör gibi– yazılmak çığırı açıldı. Bu yazılanlar arasında bir Fransız Konsolosu ile bir Ermeni Patriği bile vardı.[34] Ordunun siyasete karışması, idarî cihaza müdahalesi hem iç istikrarına son verdi hem de normal işlemesi lâzım gelen sivil idareyi altüst etti.[35]

19. Yüzyıl'da, "*isyan daima ordudan geliyordu. Ordu, her ne sebeple olursa olsun, kazan kaldırdığı zaman, mutlak ulemaya dayanıyordu.*"[36]

İlmiye-Ulema

Başlarında şeyhülislam olmak şartıyla, ilmî, adlî ve dinî bir teşekkül, sarih esaslara göre yetiştirilmiş çok kuvvetli bir kasttır. Bu müstakil teşekkülün baş vazifesi, Müslümanların hukuki ve dinî işlerini idare etmektir. Bu kast, devlet idaresinin manevi bakımdan fetvaları vasıtasıyla murakıbıdır. Onların fetvası, Padişahı da hal etmek kudretini haizdir. Aynı zamanda Hıristiyan ve Müslüman bütün cemaatlerin vicdan hürriyetlerinin müdafiidirler. Bunlar, meselâ Hıristiyanları zor ve cebirle Müslüman etmeğe kalkışan herhangi bir teşebbüse mâni olurlar. Yavuz Sultan Selim, Hıristiyanların Müslümanlaştırılmalarını teklif ettiği zaman, Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi derhal itiraz etmiş, Fatih'in Hıris-

32 *Age*, s. 36.
33 *Age*, s. 48.
34 *Age*, s. 49.
35 *Age*, s. 50.
36 *Age* s. 51.

tiyanlara vermiş olduğu vicdan hürriyetinin geri alınamayacağı üzerinde ısrar etmiştir.[37]

Mekke Şerifi, o tarihte oğlu vasıtasıyla Kâbe'nin anahtarlarını Yavuz'a gönderdikten sonra, cuma namazında hatip kendisine "sahip" dediği zaman Selim, kendisinin bu mukaddes yerlerin sahibi değil "hâdim"i olduğunu söylemişti. Bundan sonra Sultanların unvanlarından biri, bu mukaddes yerlerin "hâdim"i olarak kalmıştı.[38]

Osmanlı İmparatorluğu'nun, geçen asra kadar, temelleri *demokratik* idi.[39]

Osmanlı İmparatorluğu'nun, *"bütün zaman için yaşayabilecek esaslarını objektif bir gözle ayırt etmek bizim için sadece bir ilmî vazife değil, aynı zamanda hayati bir zarurettir."*[40]

Osmanlı'da Siyasî ve Sosyal Çalkalanma

Batı devletleri, evvelâ Balkanlar'daki Hıristiyanlarla oynamaya başladılar. Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için milletlerarası birer vasıta telâkki edildi. Ecnebi devletlerin bu sahada ileri sürdükleri iki kozun biri din, diğeri milliyettir.[41]

Rusya, Slav olanları ırk, olmayanları din vasıtasıyla elde etmeğe çalıştı.[42]

Mora'da, "salib"in (haç) "hilâl"e (ay) zaferini tes'it için, çocuk ve kadın dâhil, Yunan âsîleri, 2.000 Müslüman boğazlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu, Müslümanların mukabele etmesine mâni olabilmişti.[43]

Osmanlı, kuruluşu sonrasında sürekli batıya doğru ge-

---

37 *Age* s. 39.
38 *Age* s. 39.
39 *Age* s. 40.
40 *Age*, s. 45.
41 *Age* s.58.
42 *Age* s.59.
43 *Age* s.59.

nişlemiştir. Bu büyüme, önce Batı Anadolu'da, sonra da Balkanlar'da sürmüştür.

1389'da Kosova'da Sırplar mahvediliyor. Türklerle Sırplar arasındaki bu muharebe, Sırp Milletini (köylüler hariç, asilzadeleri) 19. Asır'a kadar haritadan siliyor. Kosova muharebesi, Sırpları imha muharebesidir. Burada, kralın yanında bütün asilzadeler de öldü. Yalnız köylü Sırplar kaldı.[44]

Selim[45] zamanındadır ki Asya'ya dönülüyor. Selim zamanında Anadolu'nun fethi tamamlanıyor.[46] Selim, Osmanlı topraklarını iki misli büyütüyor.[47] Mısır fethediliyor. Selim, Mısır'dan Hilâfet'i getiriyor.

Padişahların siyasî hedeflerinde uzun zaman hilâfet rol oynamıyor.

Kanuni zamanında tekrar Avrupa'ya dönülüyor. Belgrat alınıyor. Rodos alınıyor. Macarlarla 1526'da Mohaç Harbi yapılıyor. Macarlar mağlup oluyor. Kosova, Sırplar için ne ise, Macarlar için de bu harp o mahiyette idi. Yalnız Kanuni, Macaristan'ı ilhak etmiyor. Kendisine tâbi bir krala veriyor. Bu kralın ismi Zapda'dır. Macaristan'ın alınması Osmanlıları Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ile temasa getiriyor. Bu suretle Osmanlılar, Avrupa muvazenesinde bütün mânâsı ile rol oynuyorlar.

Kanuni devri hududu İran'dan başlar Viyana kapılarına kadar dayanır. Bütün Karadeniz, hatta Akdeniz bir Türk gölüdür.

KRAVATIN HIRİSTİYANLIĞIN SİMGESİ OLUŞU

1683 Yılına gelinceye kadar Osmanlı dünyanın en büyük ve güçlü devleti idi. Osmanlı'daki hoşgörü, hiçbir Batı

---

44 Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasal Tarih*, s.14.
45 I. Selim (Yavuz Sultan Selim)
46 *Age* s.14.
47 *Age* s.15.

ülkesinde yoktu. Batı'nın dayanacağı tek müessese dindi. Batı'da din kendi içinde Katolik ve Protestan olarak ikiye ayrılmıştı. Katolik dünyanın öncüsü olan Franklar, Protestanları kendi yanlarına almak için uğraş veriyordu. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) yapıldı. Bu savaşlar boyunca Hırvatlar, Katolik Frank Kralına destek verdi. Kralın muhafız alayını oluşturdular. Frank Kralının Sadrazamı Kardinal Richelieu[48] idi. Kardinal Richelieu, Hırvatların herşeyden önce Hıristiyan olmasını istiyordu. Hırvatları iyi bir Hıristiyan yapmak için başvurulan yol, boyunlarındaki bağları, her sabah istavroz çıkarmak suretiyle, haç çıkartarak, boyunlarına bağlamak oldu. Hatta buna boyunlarındaki bağın ortasında oluşan düğümün insanları güçlüklerden kurtaracağı inancı da eklendi. Hırvatların boyunlarındaki bağ zamanla Hıristiyanlığa bağlılığın simgesi haline gelince, önce Fransızların, ardından da bütün Avrupa'nın Hıristiyanlığa bağlılığın simgesi oldu. Böylece, Hırvatların –Fransızlar Hırvat'a Kıravat derler– boyunlarına bağladıkları bağ, günümüzde erkek giysisinin ayrılmaz bir parçası oldu.

Otuz Yıl savaşları sonunda, Vestfalya'da antlaşma olur. Çağdaş uluslararası ilişkiler sisteminin temel yapısının temeli, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması ile atılmıştır. Protestan ve Katolikler daha önceki gibi tekrar eşit haklara sahip olacaktı. Bu antlaşmaların müzakeresi sekiz yıl sürmüştür. Vestfalya Antlaşması Avrupa ve dünya tarihi açısından bir dönüm noktasıdır diyebiliriz. Şöyle ki: ulus-devletlerden oluşan bugünkü dünya sistemi 30 yıl savaşlarına son veren 1648 Vestfalya antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Kilisenin gücü sınırlandırılmış ve dünya siyasetine ulusal egemenlik kavramı girmiştir. Bunun doğal sonucu olarak milliyetçilik akımı almış yürümüş ve sömürgecilik faaliyetleri daha da artmıştır. Farklı (Hıristiyan) mezheplerin eşitliğini öngören çoğulcu-

48 1622'de Kardinal, 1624'de de Sadrazam oldu. 1642'de öldü.

luk... Dünyamızı bugünlere getiren uluslararası düzen şekillenmeye başlamıştır artık.

IV. Mehmet zamanında Viyana ikinci defa muhasara edilir. 1683'te Kumandan Kara Mustafa'dır. Eğer hücum edilseydi, belki alınabilirdi; teslimi için beklenildi. Lehistan Kralı Zobyeski süvarileri ile gelir ve beklenmedik bir zamanda Kara Mustafa'yı arkadan vurur.

Bozgundan sonra dört devlet ile (Venedik Cumhuriyeti, Lehistan, Rusya, Avusturya) Osmanlılar arasında harp 16 sene devam eder. 1699'da sulh yapılır ki bu *Karlofça Muahedesi*'dir.[49]

Karlofça Muahedesi ile Osmanlı İmparatorluğu ilk defa olarak taksim edilir. Avusturya, Macaristan'ı alır, ki 1526-1699 arasında 173 sene Türklerde kalmıştır. Sonra Erdel'i alır. Venedik, Mora ve Dalmaçya'yı; Lehistan ise Podolya'yı[50] alır. (Banat'ın kuzeyindedir.) Rusya'ya da Azak Kalesi bırakılır.[51]

Hocabey'in (şimdiki ismi Odessa'dır, ki Hocabey'den gelir.) Rusların eline geçmesi, Rusların artık Karadeniz'de bütün kuvveti ile yerleşmesi demekti. Bu suretle Boğazlar'dan geçecekler, Karadeniz'de donanma yapacaklardı. Bu da Hindistan yolunun tehlikeye düşmesi anlamına geliyordu.[52]

1787'deki Rus-Osmanlı Harbi'ni durdurmak için İngilizlerin iki sebebi vardı:

1. Fransız İhtilâli'ne karşı müteyakkız bulunmak.
2. Rusların Karadeniz'e yerleşmesine mâni olmak.[53]

---

49 *Age* s.15.
50 Podolya: Galiçya'nın doğusu, Kiev'in güneybatısı.
51 *Age* s.16.
52 *Age* s.18.
53 *Age* s.18.

Osmanlı'nın ülke bütünlüğü, İngilizler için ehemmiyetli idi.[54] İngiltere, Osmanlıların devlet bütünlüğünün korunmasını, Berlin Muahedesi'ne kadar, 100 sene muhafaza etti.[55]

Londra'daki Türk elçisi Agâh Efendi'nin özel sekreteri Mahmut Raif Efendi, İngiltere'deki meşrutiyet sistemini dikkatle incelemişti. Mahmut Raif Efendi, Babıâli'ye Osmanlı Devleti'nin yükselmesi için İngiltere'deki meşrutiyet düzenini kabul ederek reform yapmak gerektiğini kanıtlayan tasarılar gönderiyordu.[56]

İstanbul'a döndükten sonra, 1806-1807 yıllarında Türk Dışişleri Bakanlığı'nda reislik yapan Raif Efendi, tüm enerjisini Londra'dan gönderilen tasarıların gerçekleştirilmesine harcıyordu. Ama 1807 yılında yeniçeri yamaklarının ayaklanması sırasında öldürüldü.[57]

Raif Efendi'nin tasarılarının başarısızlık nedeni, onun beklenmeyen ölümü değildi... Tasarılar, o dönemde ülke içindeki gerekli toplumsal güçlere dayanmıyordu.[58]

1805 yılında Petrograd'dan Osmanlı pâyitahtına gönderilen Rus diplomatik kuryesi Pizani, Hariciye Nâzırı Prens Adam Czarthoyski'ye verdiği raporda diyor ki:

"*Bu Beyoğlu'nda iki çeşit halk vardır:*

1. *Yerliler,*
2. *Yabancılar.*

Yerliler, Bizans'ın zaptedilmesinden sonra, surlar içinde barınan Müslüman kalabalıktan çekinip Galata'ya kapağı atmış olan varlıklı Hıristiyanlardır. Yabancılar ise, ticaretle uğraşan

---

54 *Age* s.18.
55 *Age* s.18.
56 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.42.
57 *Age, s.43.*
58 *Age, s.43.*

Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizlerdir. Ama iki kategori de gerçekten sadece gizli politika işleri ile uğraşırlar. Burada çalışacak bir elçi... ikisinden de istifade etmeli."[59]

Pizani'ye göre 1805 yılında Beyoğlu'nun en iyi profesyonel casusları elçiliklerdeki *"Frenk tercümanlar ve hizmetçiler"*dir. Frenk denince, bunların Fransız olduklarını sanmayınız. Bunlar, Avrupalı gibi giyinen Beyoğlu'nun Lâtin Rumlarıdır.[60]

Birinci Napolyon Bonapart'ın İstanbul Elçisi Mareşal Sebastiani'nin 12 Temmuz 1808 tarihli raporu:

"...Rus ordusunda hizmet eden bazı Rum generaller de var... Bu Rum asıllı generallerinin hepsi İngiliz ajanıdır."[61]

Ermeniler

"İstanbul'da 40.000 Ermeni vardır. Anadolu'nun eski 'Ermenistan' dediğimiz bölgesinde de nihayet yarım milyon Ermeni yaşamaktadır. Bu halkın hepsi halinden memnundur. İstanbul'daki Ermeniler arasında birçok büyük zengin var. Kibar Türk aileleri, servetlerini adeta bunlara idare ettirmektedirler. Devlete faizle borç para veren birtakım bankerler de vardır ki Ermeni milletindendirler.[62]

Derhal belirtmeliyim: Bir kısmı Katolik, bir kısmı da Râfızî olan bu Ermeniler, devlete son derece itaatlidirler ve Türklere büyük bir muhabbet beslerler. Şu anda hemen hemen hiçbir Ermeni politika ile uğraşmamaktadır. Eminim ki, hiçbir zaman herhangi bir siyasî telkine kulak asmayacaklardır da... Ermenilerin Osmanlı idaresine karşı girişilecek herhangi bir harekete katılmayacakları muhakkaktır. Aralarında Fransa'ya

---

59 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1964, s.46.

60 *Age*, s.47.

61 *Age*, s.90.

62 *Age*, s.93.

sempati duyanlar da yok değildir. Fakat bu sempati kendilerine Osmanlı olduklarını unutturacak derecede değildir."[63]

Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yerini Abdülhamit, İngiliz Profesör Vambery'e (Reşit Efendi)'ye değerlendiriyor:

"Bugün Ermenilerin siyasî düşlerinin hedefi olan Erzurum, Bayezıt, Erzincan, Muş, Van, Bitlis ve Diyarbakır'ın nüfusunun sadece üçte biri Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerine bölünmüş Ermenilerle, çoğunluğu ise Müslüman Türk ve Kürtlerle iskân edilmiştir. Herhalde İngiliz liberalleri benim dindaşlarımın çoğunluğunun kaderini bu medeniyetsiz azınlığın eline bırakmamı ve böylece bu yörede Rusya'nın tezgâhlarına zemin hazırlamamı beklemiyorlar. Eğer Avrupalı politikacılar idaremdeki yüksek makamların Ermeniler tarafından istihdam edildiğini bu milletin yetenek ve ender hünerlerine delil olarak düşünüyorlarsa aldanıyorlar. Artin ve Agop Paşaların, Vartan Efendilerin konumu Ermeni milletinin kültür seviyesinin göstergesi olamaz. Saydığım bu erkân, Osmanlı Efendi Kültürü'nün birer unsuru oldukları halde, onların Anadolu'daki kardeşlerinin Avrupa politikacılarının kendilerine izafe ettikleri kültür seviyesine ulaşabilmeleri için çok çalışmaları gerekecektir. Ve yine Ermeniler, aslında şark gelenekleriyle bütünleşmiş, beş yüz seneden beri bizimle barış içinde kaynaşmış, hiç de savaşçı ve saldırgan olmayan bir şark ırkıdır. Eğer, arada bir üzücü hadiselere rastlanabiliyorsa, bunların müsebbibi Ermeni Milleti'nin karakterini bilmeyen yabancı politikacıların kışkırttığı ajanlardır. Siz gayet iyi biliyorsunuz ki, ben mutaassıp değilim. 'Benim için tüm yurttaşlarım, dinleri, mezhepleri ve ırkları ne olursa olsun, birdir. Din ayrımı yapan ben değil, Avrupa güçleridir.' Başıbozuk Kürtlerin elinde Ermenilerin çektiklerine gelince, bu konuda dâhildeki mülkî erkânın ihmallerini bilmediğimi mi

---

63 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.94.

sanıyorsunuz? Fakat ben ne yapabilirim, sevgili Reşid Efendi? (Abdülhamit'in Vambery'ye hitabı)... Ben ise bütün bu kötülükleri bir anda bertaraf edemem ki! Hele dostlarım diye söz ettiğiniz İngilizler, beni destekleyeceklerine bana daha fazla sorun çıkarırlarsa işim daha zorlaşacak, bunun kötü semeresini de hem onlar hem de ben çekeceğim. Lütfen İngiliz dostlarıma ve kendisine büyük hürmetim olan Lord Salisbury'ye aynen şunu aktarınız: Ermenistan'daki kötü şartları düzeltmeye amadeyim. Ama bağımsız bir Ermenistan'ın kuruluşuna müsaade edeceğime (burada Padişah çok heyecanlandı) şu kellemi keserim, daha iyi! Ermenistan'ın tesisi sadece dindaşlarım açısından çok büyük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zamanda iktidarımın ve Türkiye'nin varlığının sonu demek olur."[64]

Revue des Etudes Arméniennes (Ermeni İncelemeleri Dergisi)'nde Prof. Jean Laurent, Doğu Anadolu'da Ermenilerin azınlık durumlarını bambaşka ve ayrıntılı şekilde açıklamaktadır:

"Gerçekten, tarihin başlangıcından beri 'Ermenistan' adı verilen bir bölge vardır... Fakat asırlardan beri bu şekilde sınırlanan ülke (batıda Fırat, doğuda Aras, güneyde Dicle nehirleri ve kuzeyde Tiflis şehri) bir devlet değil, bir coğrafya terimidir.[65]

Ermeniler, vaktiyle krallıklarının ve iktidarlarının merkezleri olan bölgelerde artık önde gelen halk değildir. Bizans, Ermenistan'ı ele geçirince ülkeden halkını çıkarmış, Ermenilerin batıya doğru göçlerini teşvik etmiş ve çabuklaştırmıştır: Aslında göç daha önceden başlamıştı: Asırlardır Ermeniler, Rum İmparatorluğu'na kitle halinde göçüyorlardı. Ermeni maceracıları, kendilerine bol para veren ve servet sağlayan 'devlet'in

---

64 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.47.z

65 Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s.133.

hizmetine girerlerdi." Yazara göre Ermenilerin yurtlarını terk etmesinin bir nedeni de bütün mirasın en büyük çocuğa geçmesini öngören hukuk düzeniydi: "Böyle bir silaha sahip olan en büyük çocuk, kardeşlerine pek az hisse verirdi. Genellikle küçükler, büyüğün baskısından kurtulmak için çareyi uzağa gitmekte bulurlardı... Ermeniler servete kavuşmak için, kitle halinde başka ülkelere giderlerdi."[66]

Ermeniler İslâm'ın tefecileridir.[67]

Rumlar:

"Bunlar dört kısma ayrılabilirler:

1. *Anadolu Rumları,*
2. *Adalardaki Rumlar,*
3. *İstanbul Rumları,*
4. *Eski Yunanistan'da (Teselya, Eğriboz, Mora) oturan Rumlar.*

1. ***Anadolu Rumları:** 150.000 kişiden ibarettir. Bunların çoğu ticaretle uğraşır... Bir kısmı da kendini toprağa bağlamıştır. Anadolu Rumları şu anda herhangi siyasî bir kıymet ifade etmekten çok uzaktırlar.*
2. ***Adalı Rumlar:** Galiba bunların Anadolu Rumları ile pek fazla akrabalıkları yoktur. İyi gemicidirler... Ticaretten anlayan değerli müteşebbisleri de çoktur. Bazı adalarda büyük ölçüde dokumacılıkla uğraşanları da vardır. İşte bunlar, Türklere diş bilemektedirler. Gariptir ki Türk idaresi, bu insanlara hiç de fena muamele etmiş değildir ve hâlâ da fena muamele etmemektedir. Hatta bunlara az çok bir istiklâl de vermiştir. Birçok adada hemen hemen hiçbir Türk memuru yoktur. Bu adalar halkı, âdeta kendi kendilerini idare ederler. Kanaatim şudur ki, Adalar Denizi'ndeki*

66 *Age*, s.134; (*Revuedes Etudes Arméniennes*, c. 1, fas. I, 1920 s.2 ve 37-46)
67 *Age* s.136.

adaları ele geçirmek isteyecek herhangi büyük bir devlet bu Rumları kolaylıkla ihtilâle teşvik edebilir.[68]
Rusları pek beğenmekte idiler. Çünkü dinleri, dinlerine benzemekte olan Ruslar, her fırsatta onlara para dağıtıyordu.

3. ***Eski Yunanistan'da Oturan Rumlar;*** *Makedonyalılar ve Epirliler: Adalı Rumlara çok benzerler. Yani Osmanlı'ya karşı her zaman büyük bir kin duymaktadırlar. Adalılardan çok daha âsî ruhludurlar. Önlerine çıkan bir isyan fırsatını asla kaçırmayacaklardır. Hele Fransa yardım elini uzatacak olursa...*[69]

Herhangi bir Rum ihtilâli gene de Serez Beyi'nin hâkim olduğu Makedonya parçasına sirayet edemeyecektir. Çünkü Serez bölgesindeki Rumlar İsmail Bey'den pek memnundurlar. İsmail Bey, onlara iyi muamele ettiği gibi menfaatlerini de korur. Türk ve Müslüman halkı kızdırmak bahasına da olsa Rumlara daima adaletle muamele eder.. Tam bir emniyet içinde yaşamaktadırlar ve yetiştirdikleri pamuklarla tütünlerden ihya olmuşlardır.[70]

1. *İstanbul Rumları: Bunlar arasında büyük zenginler ve büyük tacir olanlar çoktur. Aralarında eski Bizans beyzadelerinin torunları olanlara da rastlanır. Bu son zümre Eflâk ve Boğdan*[71] *Beyliklerinden edindikleri büyük gelirlerle geçinirlerdi. Birbirleri ile rekabet edip yüksek arttırmalar yaparak ya Eflâk'a, ya Boğdan'a 'bey' olurlardı. Orada yarı müstakil bir kral saltanatı sürerlerdi. Ve bu beyliğin iki yıl-*

---

68 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar,* s.94.

69 *Age* s.95.

70 *Age,* s.95.

71 Eflâk ve Boğdan emâretleri 23 Aralık 1861'de birleşip Rumanya adını aldıktan sonra bu ailelere mensup (Sutzo, Kalimaki Moruzi gibi) birçok Rum, Rumanya prensliği hizmetine girdi.

dan fazla sürmeyeceğini bildikleri için halkı kıyasıya soyup büyük servetler elde ederlerdi. Bu servet onlara Padişah ve vezir saraylarının, bütün kibar Türk konaklarının kapılarını açardı. Her tarafa rüşvet dağıtarak kârlı işlere girişirlerdi... Bugün çoğu sefalet içindedir. Şimdi İstanbul'un en bayağı insanları bunlardır, diyebilirim. Bu kadar âdî ruhlu adamlara dünyanın bir tarafında rastlamak mümkün değildir.[72]

"Anadolu'da ve Rumeli'de ve bütün Osmanlı ülkelerinde Rumları elde edebilmek için tek çare metropolitlerle papazları okşamak ve elde etmektir. Ruhanilerin Rumlar üzerinde pek büyük nüfuzları vardır.[73]

Rusya'nın Rumları ihtilâle sevketmek plânı, daha dikkatli bir çalışma ile, belki sekiz on yıl sonra bir netice verebilir. Rusya, Türkiye'ye yeni bir harp açtığı takdirde silâhlı yardım görebileceği Hıristiyanlar sadece Sırplar olabilir..."[74]

72 *Age* s.96.
73 *Age* s.98.
74 *Age*, s.98.

ON DOKUZUNCU ASIR

Bu dönemde siyasî buhranlar üç kaynaktan neşet etmektedir:

1. Büyük devletlerin Osmanlı topraklarını tek taraflı veya aralarında anlaşarak taksim etmek hususundaki siyasî ihtiraslarından.
2. Milliyet fikirlerinin Hıristiyan tebaa arasında yayılmasından ve isyanlara yol açmasından.
3. Mısır ve Bosna gibi Müslüman eyaletlerin, imparatorluktan ayrılma temayüllerinden.

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını tek başına koruyacak yerde, Avrupalı büyük devletler arasındaki mevcut muvazene siyasetinden faydalanarak, kuvvetli devletlere istinat etmek suretiyle başına gelen tehlikeleri savuşturmaya çalışmıştır.[75]

İngiltere de buna karşılık, Ortadoğu'nun yerli rejimlerini Avrupa yayılmacılığına karşı desteklemiştir. Böylelikle, Hint yolu üzerinde parçalı birçok devletle uğraşmaktansa, yerli güçlü bir devleti Avrupa yayılmacılığına karşı korumak onun başlıca politikası olmuştur.

Bu nedenle 19. Yüzyıl boyunca birbirini izleyen İngiliz hükümetleri İslâmi rejimleri Avrupa müdahalesine, komplolarına ve istilâsına karşı ayakta tutma politikası güttüler. Rusların Asya'daki emellerini yenilgiye uğratmak, kuşaklar

75 *Age*, s.98.

boyunca İngiliz sivilve askeri yetkililerinin değişmez hedefi oldu.[76]

lII. Selim (1789-1807), Mısır'a yerleşen Fransa'yı, Rusya ve İngiltere ile askerî ittifaklar yaparak oradan çıkartabildi.[77]

Osmanlı Devleti, işlerine müdahale etmeye başlayan Rusya ve İngiltere'den kurtulmak için, Fransa ile anlaşmakta tereddüt etmedi.[78]

Aradan fazla bir zaman geçmeden, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı üzerine yürüyerek Kütahya'ya kadar gelmişti. Tahtının tehlikede olduğunu gören II. Mahmut, 1828-1829'da Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalamış olduğu Edirne Antlaşması'na dayanarak Rusya'dan yardım talep etti. 1833'te Kütahya Antlaşması yapıldı. II. Mahmut kendisini güvende hissetmeyince, 8 Temmuz 1833'te, İstanbul'da, Beykoz'da Hünkâr İskelesi semtinde Ruslarla anlaştı, karşılıklı saldırmazlık ve yardımlaşma antlaşması imzalandı. Antlaşmanın saklı ve en önemli maddesinde, Rusya, Batı ile savaşa girdiği anda, Osmanlıların Boğazlar'ı Batılılara kapatacağı hususu vardı. Bu madde ile Rusya, kendisini İngiltere ve Fransa'dan daha güvende hissediyordu.

Hünkâr İskelesi Muahedesi'nin[79] uyandırdığı beynelmi-

---

76 Fromkin, David,, *Age* s.14.

77 Karal, Enver Ziya, *Yeni Türkiye*, s.37.

78 *Age* s.37.

79 II. Mahmut, Rus elçisine ve olağanüstü olarak, İstanbul'da bulunan Kont Orlof'a tecavüzi ve tedafüi bir ittifak teklif etti. Ruslar teklifi, memnuniyetle kabul ettiler. 8 Temmuz 1833'te "Hünkâr İskelesi İttifak Muahedesi" imzalandı. II. Mahmut'un bu anlaşmayı, İngiltere ve Fransa'yı kıskandırmak, şüphelendirmek, böyle bir hadise karşısında derhal kendisine çekebilmek, devletler arasında rekabet yaratarak, bu rekabetten, Osmanlı Devletinin menfaatine bir muvazene kurmak için yaptığını söyleyenler vardır.
Gizli maddeye göreyse, Türkiye, Rusya'nın yaptığı yardımlara mukabil, Boğazlar'ı Rus ticaret ve harp gemilerine açacak, diğer devletlerin gemilerine kapalı bulunduracaktı. Bu son madde ile Rusya, takip edegeldiği üç siyasetten birini, Osmanlı Devleti'ni himayesi altına alma siyasetini, tahakkuk ettirmiş oluyordu.

lel huzursuzluk dolayısı ile Londra'da Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Prusya devletleri murahhaslarından mürekkep bir kongre toplanmış ve müzakereler Mehmed Ali Paşa lehine bir *tournur* almak temayülünü göstermişti.[80]

Sonuçta Akkâ kalesi Osmanlı Devletine bırakılmış, Valilik Mehmed Ali Paşa'ya hasredilmiş ve Mısır meselesi kapanmıştır.[81]

Mustafa Reşid Paşa

Henüz 34 yaşında olmasına rağmen 1834 tarihinde Sultan Mahmut tarafından Paris'e Orta Elçi olarak gönderilmiştir.[82]

Osmanlı Devleti tarafından Avrupa hükümetleri nezdinde daimî mümessil bulundurulması ancak 1830 tarihinde başlamıştı. Lisan bilmediği için tercüman sıfatı ile Mösyö (Kod) isminde bir zat da kendisine tefrik edilmişti.[83]

1836 yılında Londra Sefirliği'ne tahvil-i memuriyet eden bu genç (doğumu 1800) diplomata 1837 tarihinde "paşalık" unvanı ile beraber "Hariciye Nâzırı" vasfı da verilmiştir. Sultan Mahmut devrinde bir ara İstanbul'a dönen Mustafa Reşid Paşa, bilfiil Hariciye Nezareti işleriyle meşgul olmuş ve görülen lüzum üzerine *Hariciye Nâzırlığı unvanı uhdesinde kalmak üzere 1838'de tekrar Londra Sefareti'ne gitmiştir.*[84]

Mustafa Reşid Paşa, ikinci Londra Sefareti esnasında İngiltere hükümeti ile kuvveden fiile çıkardığı bir ittifak muahedesi projesini İstanbul'a göndermişti. Bu sırada meselenin süratle intacı için İstanbul'a dönmeyi muvafık bulduğundan, hemen Londra'dan hareketle Osmanlı Sefiri Fet-

---

80 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.52.
81 *Age* s.53.
82 *Age* s.50.
83 *Age* s.50.
84 *Age* s.51.

hi Paşa ile görüşmek üzere Paris'e uğramış ve orada Sultan Mahmut'un vefatı haberini almıştır. Yoluna devamla Marsilya tariki ile İstanbul'a gelmiştir. Bu sırada müsteşar Âli Bey (Paşa) refakatinde bulunuyordu.[85]

Bâbıâli'de Sultan Abdülmecid'in huzuru ile yapılan bir toplantıda idarenin ıslahı hakkındaki düşüncelerini açık bir lisanla beyan etmiş, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun esaslarını bu vesile ile ortaya koymuştur. Hatta memleketin kurtarılması Meşrutiyet'in ilânına mütevakkıf (bağlı) bulunduğunu Sultan Abdülmecid'e açıkça söylemiş ve ilânı hususunda Padişah'ı iknaya çalışmıştır. Ve aynı zamanda *İngiltere hükümetinin Türkiye hakkındaki nokta-i nazarını Sultan Abdülmecid'e arzeylemiştir.*[86]

İmparatorluk topraklarının taksim edileceğine kanaat getirdiği için, devlet müesseselerinin bütününde bir garplılaşma hareketine girişmiştir.[87]

İngiltere hükümeti, Türkiye'de ıslahat yapılmasını istiyor ve *böyle bir teşebbüse geçildiği takdirde haricî meselelerde yardım vaadinde bulunuyordu.*[88]

Mustafa Reşit Paşa, Ortodoksları himaye eden Ruslarla Katolikleri iltizam (tarafını tutma) ve Fransızların memnun edilmesiyle, yani Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlara müsavi

---

85 Mustafa Reşid Paşa, Londra'dan İstanbul'a avdetinde Sadrâzam Hüsrev Paşa'yı ziyaret etmişti. Reşid Paşa'nın Hünkâr'ı da ziyaret etmesini tavsiye ederken, Sultan Mecid'e takdim edilmek üzere kendsine kapalı bir zarf vermiştir. Mustafa Reşid Paşa saraya gidince, emaneti Padişah'a takdim etmişti. Bu mahrem tezkerede şöyle yazılıyordu: "Âdâb ve âdât-ı millet ve memleket ahval-i kadimesi, muamelât-ı devlet-i âli ile kabil-i telif değildir. Ahval ve harekâtını ihbar ederim. Her hususta saygısızlığa cesaret eden ve edebilecek olan bir tiptir. Vücudünün ortadan kaldırılması ehem ve elzemdir.". Sultan Mecid, tezkereyi, Mustafa Reşid Paşa'ya da okutmuş ve fakat kendisine teminat vermek sureti ile gönlünü almıştır.

86 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.51.

87 Karal, Enver Ziya, *Yeni Türkiye*, s.40.

88 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.51.

haklar vmesiyle meselenin bir hüsn-ü neticeye vardırılabilmesine imkân bulunduğunu Sultan Abdülmecid'e izah etmiştir.[89]

Reşit Paşa, bir Avrupa dönüşü, Sultan II. Mahmut'a düşüncesini şöylece açıklıyordu: "Meşrutiyet yönetimine geçmekten başka İmparatorluğu kurtaracak akıllıca bir yöntem yoktur." Reşit Paşa, Sultan Abdülmecid'e verdiği ve açık kalplilikle meşrutiyet yönetiminin gerekliliğini belirttiği raporlarından birinde de aynı düşünceleri açıklıyordu.[90]

Abdülmecid, Mustafa Reşit Paşa'nın görüş ve düşünceleri doğrultusunda bir Hatt-ı Hümayun hazırlanması müsaadesini kendisine vermiştir. Hazırlanan bu Hatt-ı Hümayun 1839 senesi Ekim'inde (22 Ekim - 3 Kasım) bir pazar günü, bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane kasrı önünde, Sultan Abdülmecid'in huzurunda okunmuştur. Bu hadiseye *Tanzimat-ı Hayriye* adı verilmiştir.[91]

Bu Hatt-ı Hümayun'da:[92]

---

89 *Age* s.52.

90 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.45.

91 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.52.

92 Gülhane Hatt-ı Hümayunu şu ana ilkeleri kapsar:

1. Osmanlı ülkelerinde her çeşit din ve ırka mensup bütün tebaanın can, ırz ve mal güvenliği olacaktır;
2. Bunların hepsi mülkiyet hakkına sahip olacak ve bu hak kişinin yararına devlet tarafından savunulacaktır;
3. Vergiler için belirli ve âdil oranlar tayin edilecek ve vergi yükümlülüğü eşit olacaktır;
4. Devlet masrafları bir gider bütçesiyle sınırlanacaktır;
5. Askerlik görevi için belli bir süre ve her yerin nüfusu oranında yükümlülük konulacaktır;
6. Suç işlediği ileri sürülenler hakkında kovuşturma, açık olarak yapılacak ve bunlar açık olarak yargılanacaklardır;
7. Hiç kimse hakkında, mahkeme hükmü olmadan gizli veya açık idam cezası uygulanmayacaktır;
8. Suçlu sanılan veya mahküm olanların mirasçıları miras haklarından yoksun bırakılmayacaktır;
9. II. Mahmut devrinde kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Alıkâm-ı Adliye'nin üyeleri arttırılacak; vekiller ve ileri gelen devlet me-

1. Bir mahkeme kararı olmadan kimsenin idam edilemeyeceği,
2. Herkesin mal ve mülk sahibi olabileceği,
3. İslâm ve Hıristiyanların bu haktan müsavaten istifade edeceği beyan olunuyordu.

Oyun, aslında 1829'dan da önce, Başbakan olan Wellington Dükü'nün, Afganistan üzerinden yapılacak bir Rus saldırısına karşı Hindistan'ın en iyi nasıl korunacağını resmî yazışmalara sokmasıyla başlamıştır.[93]

---

murları belli zamanlarda toplantılara katılarak bütün bu meseleler hakkında kanunlar ve bu arada bir ceza kanunu hazırlayacaktır;

10. Devlet memurlarının hepsine maaş bağlanacaktır;
11. Rüşvet, kesin olarak kalkacak ve buna cesaret edenler şiddetle cezalandırılacaktır;
12. Başta hükümdarın kendisi, bu esaslara uymayı ve bunlara aykırı davranışlarda bulunmamayı kabul ettiği gibi, devlet ileri gelenleri ve ulema bu hususta yemin edecektir.

Hıristiyan tebaa da bu haklardan yararlandı; Müslümanların devlet yönetimi, askerlik, ziraat gibi işlerle uğraşmalarına karşılık, Hıristiyanlar elde ettikleri birçok bağışıklıktan yararlandılar; esnaflık, ticaret ve küçük sanayiyle uğraşarak, imparatorluğun en kalkınmış zümresi haline geldiler. Şehir ve kasabalarda yaşayan Hıristiyanlar, rahat bir hayata kavuştular.

Hıristiyan köylü zümresi de askerlik yükümlülüğü altında olmadığı için iyi şartlar içinde yaşamaya başladı. Tanzimat, onlara her türlü can, ırz ve mal güvenliği veriyor, ayrıca Müslümanlarla eşit haklar tanıyordu. Artık onlar için Müslümanlardan farklı elbise giymek, şehir içinde ata binememek, "gâvur" diye hakaretle anılmak gibi durumlar ortadan kalktığı gibi, kendilerine bundan böyle devlet memurluklarının kapısı da açılıyordu.

Tanzimat devrinde mirî toprak sistemi yavaş yavaş değişti; bunun yerine toprağın işleyenlere ait olduğu esası yerleşti. 1845 ve 1847 tarihli iradelerle başlayan bu değişim, 1849 tarihli irade ve 1858 tarihli arazi kanunnamesiyle sona erdi. Böyle miri ve kişilere ait olan toprakların kesin hukuki durumu belirlendi; toprakta özel mülkiyete geçişin temelleri atıldı.

93 Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, s.15.

En iyi yol Rusya'yı Afganistan'dan uzak tutmaktır; bu konuda anlaşma sağlanmıştır. İngilizlerin bundan sonraki stratejisi, Müslüman Asya'nın çürümekte olan rejimlerini İngiliz Hindistan'ı ve Mısır'dan gelen yol ile Ruslar arasında dev bir tampon gibi kullanmak olmuştur. Bu politika, uzun yıllar dışişleri bakanlığı (1830-34, 1836-41, 1846-51) ve başbakanlık yapan (1855-58 ve 1859-65) *Lord Palmerston*'un adıyla da anılmaktadır.[94]

Prens Mençikof, Hariciye Nâzırı ile anlaşamıyor ve ortaya attığı emanet işini de bir türlü halledilemiyordu. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile kuvvet kazandığını ve iç problemlerini halletmeye başladığını gören Rus Çarı Nikolay, Reşid Paşa'nın diplomatik ataklarından çok rahatsızdı. Karşısında tek engelin İngiltere olduğunu bilen Çar, Petersburg'daki İngiliz büyükelçisine hasta adam diye vasıflandırdığı Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşma teklifi yaptı. Ancak İngiltere bu teklifi gizlice Osmanlı'ya bildirdi. Ancak Rusya emeline ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne, Kudüs'teki Hıristiyan mukaddes makamlarında Katoliklerin bertaraf edilerek Ortodoksların hâkim olmasını teklif etti (Şubat 1853). Osmanlı Devleti, bu teklifi reddetti ve Mayıs 1853'te Rusya ile olan diplomatik münasebetler kesildi. Mustafa Nâili Paşa Sadrazam ve Reşid Paşa da Hariciye Nâzırı iken, Prens Gorçakof komutasındaki Rus kuvvetleri Romanya'ya girerek harbi fiilen başlattılar (Temmuz 1853). Bâb-ı Âli de, Fransa ve İngiltere'nin desteğini alarak Ekim 1853'te karşı harp ilan etti. Kafkasya ve Tuna boylarında iki cephede başlayan Osmanlı-Rus Harbi karşılıklı galibiyet ve mağlubiyetlerle uzun süre devam etti. Katolik dünyayı temsil eden Fransa Kralı III. Napolyon sulh için Rusya'ya nota verdi. Notayı çok sert bir şekilde reddeden Çar, Fransa'nın İngil-

94 *Age* s.15.

tere ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasına sebep oldu (Şubat 1854). İngiltere, Fransa ve Osmanlı'nın Mart 1854'te imzaladığı İstanbul Muâhedesi, üçünün Rusya'ya karşı ittifak kurduklarının deliliydi. Rusya'nın yanında yer alan Yunanistan, Fransızların Pire'ye asker çıkarmasıyla cezalandırıldı ve Atina işgal edildi. Yeni komutan Mareşal Paskieviç komutasındaki Rus kuvvetleri, Mayıs 1854'te Silistre'yi muhâsaraya başladılar. Ancak Musa Paşa komutasındaki Osmanlı askeri kahramanlar gibi çarpışarak, Rusları perişan ettiler (Haziran 1854). Ağustos 1854'te alkışlarla Bükreş'e giren Osmanlı ordusu, müttefik kuvvetlerle birlikte Eylül 1854'te Kırım'a girdi.

İşin sürüncemede kalmasının sebebi, Mustafa Reşid Paşa'nın İngiliz ve Fransızlarla anlaşmış bulunmasıydı. Bu işin süratle hallini iltizam eden Ruslar, Viyana'da topladığı kongrede de bir netice elde edememişti.

Sultan Abdülmecid

Sultan Abdülmecid devrinde sarayın israfatı tasavvurun fevkine yükselmişti. Fatma, Rukiye, Cemile ve Münire Sultanların günlerce süren düğünleri için 200 milyon kuruştan fazla para sarf edilmiş, ayrıca Salıpazarı'nda iki de saray kurulmuştu.

Hazine'nin borcu 1 milyar kuruşu aşıyordu. Bu yüzden Hazine'de mevcut mücevherlerin Galata sarraflarına terhin edilmesi mecburiyeti hâsıl olmuştu.[95]

İlk defa İngiltere'den dış borç alındı (Haziran 1855).

Eylül 1855'te Sivastopol şehri Ruslardan alındı. Ancak Kafkas cephesinde durum iyi değildi. Kasım 1855'te Kars'ı teslim alan Ruslar, fiilen harbi bitirdiler. Sulh konferansının Paris'te toplanmasına karar verildi.

---

95 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.60.

(Rumi 1272) 30.3.1856'da Paris'te toplanan İngiltere, Fransa, Osmanlı, Avusturya, Prusya, Rusya ve Sardunya devletleri temsilcileri, XIX. asrın siyasi çehresini değiştiren Paris Muâhedesini imzaladılar. Buna göre, Kars Osmanlı'ya, Kırım ise Ruslara iade ediliyordu.

Ekim 1857'de Reşid Paşa, altıncı defa sadrazam oldu. *Ötedenberi memleketin haricî siyasetinde önderlik etmek itiyadında bulunan talebe-i ulûm, (üniversiteliler) ayaklanmış ve Reşid Paşa da Hariciye Nezareti'nden istifa etmiştir.* Ocak 1858'de ise vefat etti.

Ağustos 1859 tarihli yeni bir Paris Muâhedenâmesi ile de, Eflak ile Boğdan'ın (Memleketeyn) birleşerek Romanya'yı meydana getirmeleri kararı alındı.

Bu işlerde Rusların büyük teşvik ve tesiri görülüyordu.[96]

Kuleli Olayı ya da *Kuleli* Vakası, 14 Eylül 1859 günü üyelerinden birinin ihbarı üzerine ortaya çıkarılan, amacı Abdülmecid'i devirip Abdülaziz'i tahta geçirmek olduğu tahmin edilen darbe girişimidir. Olay Kuleli'de geçmemiştir, davası burada görüldüğünden bu adla anılmıştır. Gizli örgütün üyelerinin yüksek rütbeli subaylar, ulema ve gençler gibi farklı toplumsal kesimlerden olması ve yargılamaların kapalı yapılması nedeniyle örgütün ideolojisi hakkında kesin bir işaret bulunamamıştır. Tarihçiler tarafından Tanzimat'a karşı bir tepki olarak kabul edilmiştir. Serasker Rıza Paşa ile Mithat Paşa, Kuleli Olayı olarak bilinen ve Abdülmecid'i devirmeyi amaçlayan suikast girişiminin soruşturmasını yürütmekle görevlendirilirler. Bu iki kişinin 17 sene sonra Abdülaziz'in öldürülmesinde başrolü oynadıkları hatırlanmalıdır.

1856'da Islâhat Fermanı ilan edildi. Birkaç gün sonra da Paris Konferansı toplandı. Türkiye Islâhat Fermanı'nın ila-

96 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.60.

nıyla birlikte Avrupa Devletler Topluluğu'nun eşit bir üyesi olma yolunda önemli bir adım atmış oldu.

Tarihimizdeki bu komplo, meşruti yönetimi getirmeyi amaçlayan ilk ayaklanma şeklinde yorumlanmıştır.

Cemiyet üyelerinin büyük kısmı 12 Eylül 1859 günü Kılıç Ali Paşa Camii'nde yakalandılar. Ceride-i Havadis Gazetesi'nin 13 Eylül 1859 tarihli nüshasındaki anlatımla: "*İhlal-i asayiş niyet-i fasidesiyle* (asayişi ve istikrarı bozmak amacıyla) *bazı sebükmegzanın* (dangalakların) *bir cemiyet teşkilini murad eyledikleri haber alınarak...*" kırk kadar şahıs yakalanıp güvenli görünen Kuleli Kışlasına götürülmüştür.

Yakalananların sorgularını da Şeyhülislam, Serasker Paşa ve Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî reislerinden oluşan heyet yapmıştır. Sorgu heyeti, kuruculardan beş kişiyi idama mahkûm etmiş, Abdülmecid idamları müebbet hapse çevirmiş, diğer üyelere de hafif cezalar vermiştir. Cemiyette bulunanlar sayı bakımından 40 kişi kadardır.

1859 tarihlerinde yabancı elçilerin bin bir türlü entrika çevirdikleri bir gerçektir.

İyi bir hükümdar olmasına rağmen, Abdülmecid, Avrupa taklitçiliğini bazen gayr-ı makul denecek seviyelere getiriyordu. Bunda çevresindeki Avrupa tahsili görmüş bürokratların da büyük etkisi vardı. II. Mahmut gibi, devletin askerler değil sivil bürokratlar tarafından idare edilmesine taraftardı.

İşte bu sıkıntılar ve Tanzimat hareketleri içinde yuvarlanan Osmanlı Devleti'nin başı, yani Sultan Abdülmecid, 25.6.1861 tarihinde, 38 yaşında veremden vefat etti.

Rusya

Altın Ordu Devleti, Rusları baskı altında tutar ve onlardan vergi alırdı. Altın Ordu Devleti, 1395'te Timurlenk'e

karşı giriştiği mücadelede mağlup olunca zayıf düşmüş, Kazan ve Kırım Hanlıklarına ayrılmıştır. Kazan Hanlığı egemenliklerini kazanan Rusların hâkimiyeti altına girmiş, Kırım Hanlığı da Osmanlılara tâbi olmuştu.[97]

1369'da Timur Altın Ordu'yu mağlup ettikten sonra, Prens Dimitri 1380'de Moskova Prensliği'ni kurmuş ise de, 1381'de Toktamış Han, bu prensliği ilga etmiştir.[98]

O tarihte Rus Prensleri iktidara geçecekleri zaman "Han"ın sarayına giderler, önünde diz çökerler, Prenslik unvanını "Han"dan alırlardı. Han, kendilerine bir nâme gönderdiği vakit kıymettar halılar sererler, mektubun kıraatini diz çökerek dinlerlerdi. Nihayet 1395'te 1.Vasili, Altın Ordu'dan bir prenslik satın almış, 3. Vasili bugünkü Rus hükümetinin kurucusu olmuştur.

Bir zamanlar Moskova Knazı vasfını taşıyan İvan[99], Bizans hanedanından Sofya Paleolog ile evlendikten sonra ilk defa Çar unvanını almıştı.[100]

Bu Çar, henüz Kırım Hanlarına vergi ödemekten kurtulamamıştı. Karlofça Muahedesi ile Rus istiklâli tanınmış ve bu suretle vergiden de vazgeçilmiştir.[101] (1699'la 1395 arasında tam 305 yıl var.)

Osmanlı'nın Avrupalı devletler arasında paylaştırılması fikrine ilk olarak 1800 yıllarında rastlıyoruz. Napolyon Bonapart, mağluben Paris'e avdet edince... Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi tezini benimsemiş, hatta İtalya'yı işgal ile Dalmaçya sahillerine yerleşip bizimle hem-

97 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.39.
98 *Age* s.42
99 İvan Vasiliyeviç, II. Vasili'nin oğlu olarak 1530'da dünyaya geldi. Henüz üç yaşında Rusya'nın başına geçti. 1547'de taç giydi. O döneme kadar Moskova Knezi olarak anılan Rus imparatoru Çar olarak ilan edildi ve ilk Rus Çarı oldu.
100 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.44.
101 *Age* s.44.

hudut olunca, Sırpları isyana teşvik etmeye hâli kalmamıştı.

Nitekim Napolyon 1800 tarihinde Rus Çarı Birinci Pol (1. Pavel) ile gizlice Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimini kararlaştırdığı gibi, Çar Birinci Aleksandr ile Tilsit mülâkatında da aynı kararı tekrarlamıştı ve bu suretle, Eflâk-Boğdan, Bulgaristan ve Boğazlar Rusya'ya, Dalmaçya sahilleri, Mora, Girit, Suriye ve Mısır Fransa'ya, Bosna, Sırbistan ve Selanik'e kadar olan mıntıkalar Avusturya'ya, Anadolu da İngiltere'ye bırakılıyordu.[102]

Çar Nikola daha 1844 tarihinde Londra'ya gitmiş ve İngiliz hükümetine, Bulgaristan ve Romanya'nın Rusya'ya, Girit ve Mısır'ın İngiltere'ye verilmesini ve Boğazlar'da bir Bizans hükümeti kurulmasını teklif etmiştir.[103]

Sultan Abdülaziz

Abdülaziz, küçük yaşta Fransızca, Arapça ve Farsça öğrenmeye başlamıştı. Vücudunu sporla sağlamlaştırdığı kadar, ruhunu da güzel sanatlarla inceltmişti. Yalnız, başa güreşen bir pehlivan değildi. Mükemmel bir müzisyendi de... Ney üfler, besteler yapar, resimden anlardı. İyi bir hattattı. Zamanının ediplerinden daha düzgün bir üslûpla yazı yazdığı da muhakkaktı.[104]

Eğer bugün milletlerarası çapta bir güreş sanatına sahip bulunuyorsak bunun kökü Abdülaziz'dedir.[105]

Ordu, bu devirde, kuvvetli bir ordu halini almıştır. Modern ordu Kırım Harbi esnasında, en geniş kadroya ulaştığı günlerde 50.000 kişiden ibaretti. Abdülaziz tahttan indirildiği gün nizamiye kuvveti, yani derhal ateş hattına girecek

---

102 *Age* s.28.
103 *Age* s.45.
104 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.305
105 *Age* s.305.

genç ve talim görmüş asker 180.000 kişi idi. 93 muharebesinde, yaya ve atlı sınıfının ve topçu silâhlarının Rus ordusundan daha iyi olduğu anlaşılacaktır.[106]

Aziziye adı verilen kukuletalı askerî kaputlar, sonra dünya orduları tarafından da kabul edilecek ve yaşadığımız günlerde bir spor paltosu halini alacaktır.[107]

1860 yılında Osmanlı donanmasının harp gemileri altı tane yelkenli tahta kalyondan ibaretti. Abdülaziz'in on beş yıl sonra miras bıraktığı donanmanın ise yalnız buharlı zırhlılarının sayısı on bir idi. Abdülaziz devrinde Türk donanması dünya ikinciliğine yükselmişti. Yabancı tezgâhlara durmadan gemi ısmarlamakla kalmamış, Haliç'e dünyanın en mükemmel tersanesini de kondurmuştu.[108]

İngiltere'nin meşhur Armstrong-Wikers tersanesi ile bir ayarda bir tersane![109]

Bu işlerde eniştesinin, yani ablası Adile Sultan'ın zevci Hemşinli Mehmet Ali Paşa'nın hizmetleri de görülmemiş değildi. Fakat hiçbir denizcilik tahsil ve tecrübesi olmayan bu amatör kaptan-ı deryanın ölümünden sonra da donanmaya verilen hız gösteriyor ki, keramet onda değil, bizzat Abdülaziz'de idi.[110]

Türkiye'de ilk demiryolları da Abdülaziz devrinde yapılmıştır.

İstanbul – Edirne283 km
Dedeağaç – Edirne 150 km
Edirne – Belova 243 km
Tırnova – Yanbolu 105 km
Selanik – İtroviça 362 km

---

106 *Age* s.308.
107 *Age* s.308.
108 *Age* s.308.
109 *Age* s.308.
110 *Age* s.309; Bu tersane, Damat Ferid hükümetleri tarafından bir yabancı tâcire 400.000 lira gibi sefil bir paraya satılmıştır. O tacir, aldığı tesisleri İtalya'da Ansaldo'ya milyonlar alarak devretmiştir.

Para-Diso – Buca 3 km
Gaziemir – Seydiköy 2 km

Toplam 1300 km'dir. 1870 ile 1875 yılları arasında tam beş yılda başarılmıştır.[111]

Abdülaziz'in kız öğretmen okulu "Darülmuallimat"ı (1870) açtığını, dünyada ikinci olan Beyoğlu Tüneli'ni (1875) yap-işlet yöntemiyle yaptırdığını anımsatalım.

Yeni Osmanlılar

Herhangi bir yabancı dili, daha doğrusu yalnız Fransız dilini ancak doğru dürüst okuyabilenlerle biraz eli kalem tutanlara "münevver" adı verilen "Tanzimat İmparatorluğu"nda şimdi bir "hürriyet" merakı baş göstermişti.[112]

Türkiye'de bu "münevver"lere bu sevdayı aşılayan Rusya olmuştur. Rusya'daki Rum ırkından İngiliz casusu generaller ve onların Türkiye'deki gizli ajanları... Mesela sonradan Beşinci Murat adı ile tahta çıkacak olan veliahdın tabibi ve hususî dostu Kapoleon Efendi başta olmak üzere...[113]

Hürriyet...

Hangi Hürriyet?

Kime Hürriyet?

Abdülaziz Han'ın tahta çıkışından 67 yıl önce, yani Fransa'da 16. Louis'nin boynuna giyotin satırı indiği günlerde ilk "baldırı" ihtilâl elçisi İstanbul'a geldiği zaman Beyoğlu'na bir "hürriyet ağacı" dikilmişti. Bunu duyan Osmanlı vezirleri acayip bakışlarla birbirini süzerek mırıldanmışlardı:

"Bu 'hürriyet' dedikleri şey ne ola?"

---

111 *Age* s.309.

112 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.113.

113 *Age* s.113.

Çünkü Osmanlı Imparatorluğu'ndaki idare pek sert ve otoriter olmakla beraber Müslümanlara da Hıristiyan reayaya da "hürriyet" kelimesini hatırlatmayacak derecede hayat hakkı tanımakta ve fert hürriyeti bahşetmekte idi. Hürriyet o kadar tabii olarak mevcuttu ki buna bir ad takmağa kimse lüzum görmemişti.[114]

1865 yılının 6 Haziran akşamı, Sağır Ahmet Bey'in Yeniköy'deki sayfiye evinde beş genç adam, kurmayı tasarladıkları gizli örgüte katılacak olanların bir toplantı yapması konusunu görüşmek için bir araya geldiler... 7 Haziran günü Belgrat Ormanı'nda, Türk tarihine "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adı ile geçen gizli örgütün ilk adımları atılmış oldu. 1867 yılında da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını aldılar.[115]

Tüzük, "Utarit" gazetesini yayınlayan Ayetullah Bey tarafından hazırlanmıştır... Ayetullah Bey, tüzük çalışmaları sırasında Karbonari[116] örgütü ve Polonya gizli örgütleri ilew

---

114 *Age* s.114.

115 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*,., s.56.

116 *Age* s.38; Karbonari'nîn teşkilâtı 1814 de kuruluşundan beri İtalyan Karbonarileri eski kömürcülerin ve masonların teşkilâtlarını kopya etmişlerdi. Mensupları çırak ve usta gruplarına ayrılmıştı, mezhebin merasim usulüne göre locaları kareli tahta kaplama olurdu. Bir uçta dört köşe olmayan bir kütük bulunur ve orada usta otururdu. Kütüğün üzerinde bez örtü, su, tuz, haç, ağaç yaprakları, sopalar, ateş, toprak, akdikenden bir taç, bir makara iplik ve rumuzları tamamlamak için mavi kırmızı ve siyah üç kurdele bulunurdu. Ustanın arkasındaki duvarda bir üç-gen ustanın isminin baş harflerini taşımaktadır. Soldaki üçgen de locanın armasını taşırdı, Sağdaki iki üçgende ise çırakların gizli isimlerinin baş harfleri bulunurdu. (Alta Vendita) büyük locası birbirlerine yardım edeceğine yemin ederdi. Usta rütbesinde merasimi yapan Pilat adını alırdı. Onun Kaif ve Herot adında iki yardımcısı vardı. Gözleri kapanmış aday merasim esnasında bir haça bağlanırdı. Gizlenmiş üyeler Avusturya askerleri farz edilerek tüfeklerini boşa atarlardı.

1865, ilk anayasamızı yazacak olan "Yeni Osmanlılar" cemiyetinin kurulduğu tarihtir. Kendisi de bu cemiyetin üyelerinden birisi olan Ebüzziya Tevfik, cemiyetin kuruluşunda ilginç bir noktaya dikkatimizi çeker. Haziran ayının bir cumartesi günü akşamı Tansu

Çiller'le yeniden meşhur olan Yeniköy semtinde Ahmed Bey adlı bir arkadaşlarının yalısında toplanır ve ertesi gün de Belgrad ormanlarında pikniğe çıkarlar. O pazar günü, Osmanlı tarihinin sonraki safhalarını derinden etkileyecek olan hareketin fünyesi çekilir.

Toplantılarda yanlarına aldıkları birkaç kitap vardır. Bunlardan birisi, Karbonari İnkılab Cemiyeti hakkındadır, diğeri ise Lehistan (Polonya) Gizli Cemiyeti hakkında. Dev ağaçlar altına serilmiş hasırlara oturan bu altı gencin ellerindeki Karbonari Cemiyeti'nin esasları, Yeni Osmanlılar'ın da örgütlenme ve stratejisine temel teşkil etmiştir. Peki nedir bu Karbonari?

Karbonari, 'Kömürcüler' demektir. 19. yüzyıl İtalya'sında kurulan gizli devrimci örgütlere bu adın verilmesi, kömürcüler gibi ormanlarda saklanarak toplantılar yapmalarından kinayedir. Amaçları, İtalya'nın bağımsızlığı ve parlamenter bir sisteme geçmesidir. Nitekim sonuncusu 1848'de patlak veren çeşitli ayaklanma ve devrimleri örgütlemiş ve kısa bir süreliğine de olsa, bir Roma Cumhuriyeti kurmaya muvaffak olmuşlardır. Ancak Fransız İmparatoru III. Napolyon'un kuşatmasına dayanamayan bu cumhuriyetin kurucuları, başta G. Mazzini olmak üzere sürgüne gönderilmiş ve çalışmalarını dışarıdan sürdürmüşlerdir.

Şimdi bu Mazzini nam zata dikkat buyurula. Zira kendisi, bu cemiyetin fikir ve eylem babalarından olup gayesine ulaşabilmek için gerekirse terör de dâhil pek çok kanunsuz yola başvurmakta sakınca görmemiş gözü pek bir adamdır... Ancak bir özelliği daha var: Hem ileri derecede bir Mason, hem de Karbonari'yi Masonluk tarzında örgütlemeye girişmiş bir lider. İngiltere, Amerika ve Rusya dâhil pek çok ülkede ajanları olan Mazzini'yi kâh Amerikan İç Savaşı'nda görüyoruz, kâh Rus Çarı II. Alexander'a suikast düzenlerken.

1872'de ölüyor gerçi, ama ajanları faaliyette berdevamdır. Nitekim tam da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasının ilan edildiği 1876'da, Karbonari'nin de desteğiyle Türkiye'de Abdülaziz tahttan indiriliyor, öldürülüyor, daha önce Mason yapılan V. Murad tahta çıkartılıyor ama üç ay sonra onun da cinneti iyileşmeyince yeni bir darbe ile Şehzade Abdülhamit, Meşrutiyet'i ilan etmesi ve seçimleri yapması şartıyla tahta çıkarılıyor. Bu, tarih kitaplarımızda o kadar sorunsuz, tereyağından kıl çekercesine başarılmış bir 'operasyon' gibi anlatılır ki, insan hareketin dış bağlantılarından neredeyse hiç şüphelenmez. Oysa bu bir yılda üç taht değişiminin hikâyesi, inanılmaz bir gizli ilişkiler ağının içine düşürür bizi. Hareketi gerçekleştirenlerden Serasker Hüseyin Avni'nin bir şeyden haberdar olmadığı belli. Zaten kendisi Meşrutiyet'e karşı olmasıyla tanınıyor ve bir kin cinayetine kurban ediliyor. Midhat Paşa ne yaptığını bilen birisi gibi ama o da içine itildikleri mücadelenin giriftliğini kavrayacak dira-

yetten mahrum. Nitekim ilk yaptığı işlerden birisi, arkadaşı Namık Kemal'i bir mutasarrıflığa göndererek ondan kurtulmak oluyor. Yani I. Meşrutiyet'i ilan ettiren kadro, birbirini yemekle meşgul. Ancak gerek Karbonari, gerekse İngiliz Başbakanı Lord Palmerston'un desteğinde harekete geçen B'nai B'rith adlı Yahudi örgüt çoktan işin kaynağına oturmuş durumdadır.

İşte Abdülhamid Han'ın büyüklüğü burada karşımıza çıkar. Hem Midhat Efendi'yi tasfiyesi, hem de Masonik güçlerin ellerini kollarını bağlaması, kendi usulünce yasaklatması ve üyelerini takip ettirmesi, hatta zaman zaman hücre evlerine baskınlar düzenletmesi sayesinde Osmanlı ekonomisinin ve kültürünün ana damarına hakim olacak bir İngiliz-Yahudi palazlanmasına iktidarı süresince izin vermez. Nitekim bu yüzden de adı, "Kızıl Sultan"a çıkar. Bunun intikamı, 30 yıllık bir aradan sonra 1908'de alınacaktır.

Hürriyet vaadleriyle iktidara gelen İttihatçıların giderek Türkçülüğe yönelmelerini, araştırmacı Joseph Brewda, İngilizlerin oyununa bağlıyor. Yani Türkçülük, Turancılığa dönerken Rusya'yla Osmanlı'yı karşı karşıya getiriyordu. Öte yandan İngiliz gizli servisi, casus Lawrence eliyle Napoli'de bulunur, teşkilâtın talimat ve nizamlarını yapardı. Altın kitapla cemiyetin statüsünü, siyah kitapta da cemiyete kabul edilmeyen adayların ve herhangi bir sebeple çıkarılanların listesi yazılı bulunurdu. Giriş merasimi tamamen dini mahiyetteydi. Gözleri bağlanan çırak adayı baltanın üzerine cemiyetin sırlarını ifşa etmeyip Arapçılığı, casus Seton-Watson eliyle Sırpçılığı, Lady Dunham eliyle Arnavutç*Uluğu*, Noel Baxton eliyle de Bulgar milliyetçiliğini körüklüyor ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması için gereken bütün şartları hazırlıyordu.

Aynı zamanda Türkiye, İran ve Rusya'dan alınacak topraklarla bir "Büyük Ermenistan" muzu ortaya atılıyor ve kapışma seyrediliyordu. Bir hayaldi bu tabii. Yaşaması mümkün olmayan suni bir hayal. Kendileri de biliyordu bunu. Arkasından bölgeyi birbirine katmak için bir "Büyük Kürdistan" muzu atıldı ortaya. İşin garibi, nasıl oluyorsa her iki "Büyük" devletin de sınırları neredeyse milimi milimine örtüşüyordu. Böylece Müslüman Kürtlerle Hıristiyan Ermenileri birbirine düşürüp bunların birbirini kırmalarından paniğe kapılıp tehcire başvuran Osmanlı'yı suçlu ilan edecek ve asıl gayelerine erişeceklerdir: Kutsal topraklar ve petrol, emperyalizmin ellerindedir artık!

Bütün bu gürültü patırtı içinde işini yürütenler yok değildi. Mesela B'nai B'rith'in Selanik'teki üyelerinden Musevi lider Emanuel Karaso, Jön Türk hareketini ustaca manevralarla Masonluğa bağlayan halka olacaktır. Sultan Abdülhamit'i tahttan indirmeye giden ekip, Ermeni Aram Efendi, Arnavut Esad Toptani, Laz Arif Hikmet ve Karaso'dan oluşuyordu ve Sultan'a da en çok bu koymuştu. Asıl bunu hazme-

ilgili iki kitaptan yararlanmıştır.[117] Farmasonluğun bir şubesi olan *Karbonari Cemiyeti,*[118] Napolyon'un İtalya'yı istilâsı münasebeti ile kurulmuş siyasî ve gizli bir teşkilâttır.[119]

Bu Karbonari teşekkülünden ilham alarak ehemmiyetli surette ilk defa istiklâl hareketine girişen Yunanlar olmuştur... İlk resmî teşekkül *Etniki Eterya Millî Cemiyeti* 1814 tarihinde kurulmuştu. Avrupa'nın manevi ve Rusya'nın fiilî himayesine mazhar olan bu cemiyetin riyasetini Çar Aleksandr'ın yaverlerinden İpsilânti deruhte eylemiştir.[120]

Büyük bir derebeyi olan Mustafa Fazıl Paşa, Mısır hükümdarı İsmail Paşa'nın kardeşi idi. Mısır'da geniş toprakları vardı ve birkaç şeker fabrikasının sahibi idi.[121]

---

demiyordu. 1876'daki şartları hatırlamıştı. İttihatçılar Serasker Hüseyin Avni'den de ders almamışlardı anlaşılan.
Emanuel Karaso, I. Dünya Savaşı'na sokulan Osmanlı ordusunun iaşe müfettişliğini kapmış ve bu işten yüklü bir servet kazanmıştı. Ancak savaş suçlularının yargılanacağı belli olunca, o da diğer vatan kurtaran arslanlarımız gibi yurtdışında alacaktı soluğu. 1919'da İtalya'ya kaçtı ve orada, kazandığı serveti ölünceye kadar harcadı. Sonradan anlaşıldı ki, Karaso, İtalyan vatandaşıymış! Mazzini'nin büyük planı, belki de bir tek yerde, Osmanlı'da başarılı olmuştu.

117 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.57.

118 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri,* (Burada Karbonari Cemiyeti'nin Osmanlı'ya girişini görüyoruz.)
(Ramsaur'e göre İttihat ve Terakki'ye masonluğun girişi: *"İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulduğu okul yılından önceki yaz tatilinde, Temo, Arnavutluk'taki evine gitmeden önce, yolu üzerindeki Brindisi'de bir süre kalmıştı. Burada ve Napoli'de geçirdiği günlerde, Temo, bir arkadaşı eşliğinde bir mason locasını ziyaret etmiş ve Carbonari'nin İtalya tarihindeki rolü ve örgütlenmesi üzerine bilgi edinmişti ki, daha sonra, Türkiye'de benzer bir gizli cemiyet kurmağa karar verdiğinde, bu ziyaretin etkisi görülecektir.*
Carbonari'nin etkisi, üyelerin birbirlerini ancak kesir sayılar olarak tanımalarında, en belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kesirler örgütün her hücresine ve hücredeki her üyeye birer sayı verilerek elde edilmekte idi. Örnek olarak, yedinci hücrenin, beşinci üyesi "5/7" olarak bilinmekte idi. Temo, "1/1" idi". Ramsaur s.32.)

119 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.38.

120 *Age* s.38.

121 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.62.

Babıâli'ye karşı muhalefeti, Mısır tahtının veraset düzeninin değişmesinden de ileri geliyordu... Bu düzene göre "Hidiv" unvanı –kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'ya değil– İsmail Paşa'nın oğluna veriliyordu.[122]

M. Fazıl Paşa, Paris'e gittikten sonra, Sultan'a, hükümetin eylemlerini eleştirdiği ve devletin durumunun düzeltilmesi için bazı önlemler ileri sürdüğü bir mektup yazdı.[123]

Bu mektup, Jan Pietri ve Fazıl Paşa'nın Mısır'daki şeker fabrikalarından birinin müdürü olan İtalyan Sakakini tarafından Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya iletildi. Öneri benimsendi ve kaçma hazırlığı başladı.[124]

Mektup, litografya usulüyle 1867 yılı başlarında, Paris'te Fransızca olarak basıldı.[125]

Namık Kemal'in dostu Sadullah Bey, 3 Mart 1867'de mektubu Türkçe'ye çevirdi. Mektup, İstanbul'daki Fransız gazetesi Courrier d'Orient'in yayıncısı Jan Pietri'nin yardımı ile hemen Kayol'un (İslâmiyeti kabul etmiş bir Fransızdır) litografyasında basıldı ve 50 bin nüsha kadar çoğaltıldı.[126]

Fazıl Paşa'nın damadı, büyük Türk diplomatı Halil Şerif Paşa, 1867 yılında "Yeni Osmanlılar" örgütüne katıldıktan sonra meşrutiyetin ilânı için açıkça çağrıda bulundu. 12 Şubat 1867 yılında İstanbul'da, ülkede meşrutiyet rejiminin gerekli olduğunu ve bu rejimin Türkiye'yi yabancı müdahalesinden kurtaracağını, ekonomik durumun düzelmesine yardımcı olacağını belirten bir bildirge yayınladı: "*Meşrutiyet! Kırk yılda yapılmayacak reformları, Türkiye'de bir günde, bir saatte yapacaktır.*"[127]

---

122 *Age* s.62.
123 *Age* s.62.
124 *Age* s.70.
125 *Age* s.62.
126 *Age* s.63.
127 *Age* s.69.

9 Mart 1867'de hükümet "Muhbir"'i kapattı. Ali Suavi'yi Kastamonu'ya sürdü. 24 Mart'ta "Tasvir-i Efkâr"ın son sayısı çıktı. Ali Paşa, 11 Mart'ta Namık Kemal'in Erzurum Vali yardımcılığına, Ziya Paşa'nın Kıbrıs mutasarrıflığına atanmasını emretti.[128]

Namık Kemal ve Ziya Paşa kendilerini Paris'e çağıran Fazıl Paşa'nın önerisini benimseyerek, gizliden gizliye Avrupa'ya kaçış hazırlıklarına başladılar. Fazıl Paşa, Paris'ten Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya yazdığı gibi, "kurtuluş, mutluluk ve vatanın özgürlüğü uğruna" hizmet için onları bir araya toplamayı düşünüyordu.[129]

Cemiyetin (Genç Osmanlılar) tâkip ettiği gaye memlekette meşrutiyeti tesis ve umumî ıslâhat icrasını temin şeklinde hülâsa edilebilir. Cemiyetin faal rol oynaması Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği Fransızca bir ariza ile başlamıştır. Bu arizada meşrutiyetin ilânı hürmetkâr ve fakat mânidar bir lisanla Sultan Abdülaziz'den rica ediliyordu. Ariza, Namık Kemal (Mir'at-ı Hakikat), Ebüzziya Tevfik (Tasvir-i Efkâr sahibi) ve Sadullah Bey tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve "Tasvir-i Efkâr" gazetesi mensupları tarafından halka dağıtılmıştır. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" mensuplarını Paris'e daveti kararlaştırmış ve İstanbul'daki Kurye Doryan muharriri Jan Pietri'ye gönderdiği bir mektupla Namık Kemal Bey'le Ziya Bey'i (Paşa) ve diğer Cemiyet âzâlarını siyasî mücadele için Paris'e çağırmıştı. Ziya ve Namık Kemal Bey'ler ilk defa bu münasebetle tanışmışlardır. Mustafa Fazıl Paşa yazdığı mektupta, Avrupa'daki masraflarını deruhte edeceğini bildirdikten maada ailelerini de unutmamış, Ziya Bey ailesi için cem'an 50.000 ve Namık Kemal Bey için de 10.000 Frank göndermiştir.

---

128 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.70.
129 *Age* s.70.

Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine icabetle 17 Mayıs 1867 senesi Cuma günü Fransız bandıralı 'Firensi' vapuru ile İstanbul'dan ayrılarak Paris'e gitmişlerdir.[130]

"Yeni Osmanlılar"ın Sultan Murat ile bağlantıda olduklarını ve bu bağlantının Sultan Murat'ın oğlunun öğretmeni olan Namık Kemal tarafından yaratıldığını belirtelim.[131]

17 Mayıs 1867'de Namık Kemal ve Ziya, Fransız gemisi "Bosfor"[132] ile İstanbul'u terk ettiler. Kaçış planı Jan Pietri tarafından düzenlenmişti. Ertesi gün Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın ajanlarının yardımı ile Kastamonu'dan kaçtı. 30 Mayıs'ta üçü Paris'e geldiler ve hemen Fazıl Paşa ile buluştular.[133]

Avrupa'ya kaçan bu kişiler, 10 Ağustos 1867'de Fazıl Paşa'nın evinde bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda, örgüt gazetesinin Avrupa'da çıkarılmasına, "Muhbir"in yeniden yayınlanmasına karar verildi. "Hürriyet" gazetesinin yayın tasarısı hazırlandı. *Bu iş için gerekli parayı (250.000 frank) Fazıl Paşa verdi ve hatta yurt dışına göç eden bu kişilere aylık bağladı.* Böylece, "Yeni Osmanlılar"ın eylemlerinin yurt dışındaki dönemi başlamış oldu.[134]

Sığınık Türklerin kuruluş tüzüğü 10 Ağustos 1867'de kabul edildi... Tüzüğü, Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya, Plater ve Doyç imzaladılar.[135]

Bu belgede, "Genç Türkiye Partisi"nin Fazıl Paşa'nın mektubunda açıklanan reform programlarının gerçekleşmesi için savaşacağı belirtiliyordu.[136]

---

130 *Kuran, Ahmet Bedevî, İnkılâp Hareketleri,s.74.*

131 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.72.

132 Gemi adı, Ahmet Bedevî Kuran'da "Firensi", Petrosyan'da "Bosfor" olarak geçiyor.

133 *Age* s.72.

134 *Age* s.73.

135 *Age* s.73.

136 *Age* s.73.

Langiyeviç'in bir yandan İstanbul'da ve Balkanlar'da anti Rus propagandasının ilk uygulaması olarak gizli haber alma servisinin kuruluşu ile uğraşacağı, öte yandan da Balkanlar'daki Türk olmayan halkları "Yeni Osmanlılar" tarafına çekeceği tasarlanıyordu.[137]

1867 yılı sonunda, M. Fazıl Paşa, Âli Paşa ile barıştı ve Sultan'ın izni ile İstanbul'a döndü. Fazıl Paşa, "Yeni Osmanlılar"ı Âli Paşa ve Fuat Paşa ile arasındaki üstünlük çekişmesinde bir araç olarak kullandı ve İstanbul'a döndükten sonra da meşrutiyet mücadelesini tümü ile unutarak, Adalet Bakanı oldu. Bir süre daha yurt dışındaki Türklere para yardımını sürdürdü, daha sonra da bu bağ koptu.[138]

Islam şeriatının müminler için tanıdığı eşitlik hakkı ve söz hürriyeti o kadar engindi ve Osmanlı Müslümanları tarafından zaman zaman o derece kötüye kullanılıyordu ki hakikatte hür olmayan halk değil saraydı... Saray, padişah, Sadrâzam ve vezirler...[139]

Osmanlı Devleti'nde hürriyetsizlikten şikâyet edebilecek sebebi bulsalar bulsalar Hıristiyanlar bulabilirlerdi. Ve bu hürriyet mutlaka Müslümanlar aleyhinde neticeler verecekti.[140]

Tanzimat, Türk ve Müslümanlara yüzde on faydalı olmuşsa, yüzde doksan Hıristiyanların işine yaramıştır.[141]

Fransa'da aristokrasiyi yere vuran, tasfiye eden hürriyet, Türkiye'de Türk ve Müslüman ahaliyi yere vurdu. Çünkü Osmanlı Devleti'nde bir "hâkim sınıf" yoktu, bir "hâkim yığın." Türk ve Müslüman yığını...[142]

---

137 *Age* s.74.

138 *Age* s.76.

139 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu*'nda Komitacılar, s.114.

140 *Age* s.114.

141 *Age* s.115.

142 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.115.

Mevcut nizam bu yığının menfaatlerini koruyan nizamdı. Bu nizamın devrilmesi de Türk ve Müslüman Osmanlılara ancak zarar getirebilirdi. Bunu gören Âli Paşa, bütün gayreti ile "münevverlerde başlayan şuursuz "hürriyet illeti"ne karşı cephe aldı.[143]

Bugün biliyoruz ki, Müslüman Türkler arasında başlayan ilk "teşkilâtlı hareket" "Yeni Osmanlılar" cemiyeti oldu. Âli Paşa, bu gizli cemiyete göz açtırmadı. Umumî merkezleri bir Beyoğlu gazinosunun hususî salonuydu; ve"Yeni Osmanlılar" adıyla bilinen bu teşkilatta Rumlar da vardı.[144]

"Yeni Osmanlılar" Cemiyeti'nin kurulduğu günler, Rusya'nın Panislâvizm çarklarını son hızla işletmeğe başladığı günlere rastlar. Bu sırada Girit yanmakta, Dürzi Dağları'nda isyan parlamaktadır. Hersek'teki Hıristiyan asiler, Sırpların yardımı ile Bosna'yı da kundaklamışlardır. Avrupa Türkiye'sini Rusya, Avusturya, Karadağ, Sırp ve Yunan ihtirasları yer yer kemirirken, bu "Yeni Osmanlılar"ın Abdülaziz'i devirmek içi[145]

Mustafa Fazıl Paşa, "Genç Osmanlılar"a vekilharcı Sakakini vasıtası ile para veriyordu. İttihatçıların da o vasıta ile para aldıklarını Dr. İbrahim Temo hatıralarında yazar.[146]

---

143 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu*'nda Komitacılar, s.115; "Fransa İhtilâl-i Kebir" denen büyük, kanlı kepazeliğin Fransa'ya ve Dünya'ya ne korkunç istibdatlar hediye ettiğini bugün hepimiz biliyoruz. Fransa'da "Hürriyet" adına işlenen cinayetlerin binde birini, en geri devirlerde, en mutlak kudretli hükümdarlar dahi işlememişlerdir... Ve hele Cezayir'deki katliamları 19. ve 20. asırlardaki "Osmanlı Hürriyet"çilerinin ne iğrenç bir entrikaya ortak ve alet edildiklerini bize acı acı hatırlatmaktadır. Bu satılmışların, "tam hürriyet memleketi" olan Osmanlı yurdunda gizli komitacılık yaptıkları günlerde hangi Avrupa devletinde bizdeki kadar hürriyet vardı?

144 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.115.

145 *Age* s.116.

146 *Age* s.117. (Dipnot.)

Mustafa Fazıl Paşa adındaki bu prensin hem Ruslar ile hem İngilizler ile pek sıkı fıkı münasebetler kurmuş bir politika maceracısı olduğunu artık sağır sultan dahi duymuştur... Sarf ettiği altınlardan bir tanesini dahi kendi kesesinden harcamadığı öğrenilmiş bulunuyor.[147]

Fransa, 1870-71 harbini kaybetmiş, Üçüncü Napoléon[148] İmparatorluğu sona ermişti.[149] Sedan'da esir düşen Napoléon ile Fransa yalnız bir hükümdar kaybetmekle kalmamış, korkunç bir iç buhrana da tutulmuştu. Paris'teki komün boğazlaşmaları, Almanya'ya ödenen o müthiş harp tazminatı, Fransa'yı sosyal bakımdan da, ekonomik bakımdan da kuvvetten düşürmüştü.[150]

1871'den sonra onun yerini Almanya İmparatorluğu almıştı.[151]

Almanya bu ulaşım yolları ile Orta Doğu'ya karadan hâkim olma politikasını izlemekte idi.[152]

"Hürriyet"in 31 Mayıs 1869 tarihli 49. sayısında verdiği habere göre Mehmet Bey, bu sırada Paris'te "İttihat" gazete-

---

147 *Age* s.117; Doç. A. Karahan, buna dair bazı vesikaları da Londra'da British Museum'da görmüş ve Yeni Sabah gazetesinde kısmen neşretmişti. Fakat gerçeği belirtmeğe nedense cesaret edemedi.

148 1867'de Osmanlı Devleti'nin padişahı Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati onun için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Ôjeni, Paris'teki Elize sarayında Abdülaziz'i büyük bir konukseverlikle ağırlamıştı. İkisi arasında işte bu günlerde bir yakınlık doğdu. Sultan Abdülaziz, iki yıl sonra Ôjeni'ye kavuşmanın heyecanını yaşıyordu. Beylerbeyi Sarayı'ndaki hamamın buğulu tavan pencerelerinden içeri süzülürken, ikisi sabaha kadar birlikte oldu. Sultan Abdülaziz, sabah gün ağarırken, sessiz sedasız Dolmabahçe Sarayı'na dönüyordu. (Burak Artuner burak.artuner@aksam.com.tr)

149 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.138.

150 *Age* s.138.

151 *Age* s.138.

152 Adamof, E. E., *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı*, çev. Kurmay Yarbay Babaeskili Hüseyin Rahmi, Belge Yayınları, İstanbul: 1972 (İlk Türkçe Baskı: 1926), s.28.

sini çıkarmağa başlamıştı. "Hürriyet", bu gazetenin makalelerinin Türkçe, Yunanca, Ermenice ve Arapça yayınlandığını bildiriyordu. Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan halkları arasında "Yeni Osmanlılar"ın fikirlerinin yayılmasını amaç edinen bu gazete ile ilgili bilgiler bununla bitiyor.[153]

Hükümet, Fazıl Paşa aracılığı ile 1870 yılının sonundaki affa uyarak Namık Kemal'e İstanbul'a dönme izni verdi. Namık Kemal geri dönmeyi kabul etti.[154]

Âli Paşa'nın ölümünden sonra, veziriazam Mahmut Nedim Paşa, yurt dışındaki Türklerin yurt içinde hükümet tarafından çok daha iyi takip edilebileceğini düşünerek, Sultan'ın onlar için genel af ilân etmesini sağladı. Yurt dışına kaçan Türkler böylece, zamanla Türkiye'ye döndüler.[155]

Bir Gürcü muhacirin oğlu olan Mahmut Nedim Paşa'da atavik bir Rus nefreti vardı. Bu değerli ve zeki devlet adamımız her türlü Rus tazyiklerine göğüs gererek Bulgar ihtilâlini süratle bastırmıştır. Tek başına bu olay bile onun Rusya'nın çıkarlarını gözeten satılmış bir adam olmadığının ispatıdır.[156]

"İbret" gazetesinin yayını dört ay sonra yasaklandı. Hükümet, gazetede çalışanları başkentten uzaklaştırmağa karar verdi. Namık Kemal, Gelibolu mutasarrıflığına; Nuri, Ankara vali başkâtipliğine; Ebuzziya Tevfik, İzmir Merkez Mahkemesi başkâtipliğine; Reşat da Bilecik kaymakamlığı-

153 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.77.

154 *Age* s.79.

155 *Age* s.79; 1871 yılı Kasım Ayında Agâh, 1872'de Nuri, Reşat ve Ziya, 1874'de Mehmet Bey yurt dışından döndüler. Ali Suavi, 1876 yılı Kasım ayına dek Avrupa'da kaldı. 1876'da Türkiye'ye döndü.

156 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar, s.314

na atandılar. Hepsi de başkentten sürgün niteliği taşıyan bu atamaları kabul etmek zorunda kaldılar.[157]

Hükümet, (1873) Mart ayının sonunda kesin olarak "İbret"i kapattı. Namık Kemal tutuklandı ve Kıbrıs'a sürüldü. Nuri, İsmail Hakkı, Ebüzziya Tevfik de tutuklandılar ve sürgüne gönderildiler.[158]

Mithat Paşa'nın önayak olduğu meşrutiyet reformuna taraftar olanlar çalışmalarına hız verdiler. 1876 Mart ayında Avrupa devletlerine "Müslüman Vatanseverler Bildirgesi" gönderildi. Bu bildirgede, ancak parlamenter rejimin kurulması ile Türkiye'nin kurtulabileceği belirtiliyordu.[159]

Mısır'da, Birinci Napoleon'dan ve Kavalalı Mehmet Ali'den sonra, hele oğlu İbrahim Paşa'nın Kütahya'da devlete âdeta bir muahede dikte etmek kudretine (1832) ulaşmasından sonra hâkimiyetimizin hemen hemen sıfıra indiği Mısır'da, Abdülaziz tam bir hükümdar kudreti ile boy göstermişti. Babası İkinci Mahmut'u dize getirmiş olan Kavalalı'nın torunu İsmail Paşa'ya atının dizginlerini tutturmuş ve kurulduğu saltanat arabasının yanında diğer vezirleri ve yaverleri gibi yayan yürütmüştü. Abdülaziz'in Mısır seyahati, muhakkak ki Mısır'ın Osmanlı tahtına ikinci defa olarak resmen bağlanışı demek olmuştu. Abdülaziz, Kavalalı Hanedanı'nın azamet ve dehşetini eze eze Mısır'ın gerçek hükümdarı olduğunu cihana ilân etmişti... Mademki artık Mısır da Hilâfet de bizim oldu, elbette bütün Araplarla Hicaz kıtası da bizim olmuştur, deyivermişti.[160]

Hicaz kıtasında da bazı bölgelerin kesin olarak tam hâkimiyetimiz altına sokuluşu Abdülaziz devrinin eseridir.

---

157 *Age* s.81.
158 *Age* s.82.
159 *Age* s.83.
160 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınları, İstanbul: 1967, s.33-34.

Sultan Abdülaziz, Yemen'i, Asîr'i yeni baştan zaptettirmişti. Bu bölgenin hakikî fatihi olmuştu. Devlete, bir Mısır hazinesi derecesinde yeni gelir temin edilmişti.[161] Osmanlı bayrağını dalgalandıran harp ve nakliye gemileri ile kıyılarda ve Hicaz ve Mısır hinterlandlarındaki kalelerde, kışlalarda, resmî binalarda dalgalanan Osmanlı bayrakları ile Türk hâkimiyeti bu bölgede boş bir söz olmaktan çıkmıştı. Bu da İngiltere'nin hoşuna gitmemişti.[162]

Kalesi ve mükemmel limanı ile çok kıymetli bir ticarî mânâ ve stratejik önem kazanan Aden, çok sağlam bir tarzda Osmanlılaştırılmaktaydı. Süveyş'ten giren Türk harp ve nakliye gemileri Bâbü'l-Mendep'ten Hint Okyanusu'na açılıyor, Zengibar'a kadar uzanıyordu... Basra'yı kendi gölü haline sokan İngiltere, bu jeste de pek içerlemişti... Osmanlı donanması bir şeyi işaret ediyordu: Navarin'de, Beşike'de yakılıp yok edilişinden sonra tekrar dirilişini; hem de sahip olduğu harp üniteleri ile, tonaj ve kudret bakımından ikinciliğe ulaşmış olduğunu... ve bundan istifade etmek istediğini.[163]

Herhangi bir Avrupalı ancak İstanbul'un bir fermanı veya Trablus, Tunus yetkililerinden alınacak bir nâme ile iç Afrika sultanlıklarına girebiliyordu.

Fransa kara kuvvetlerinin sıfırı tüketmesinden ve Alman ordularının, kolay kazanılmış bir zafere rağmen yıpranmasından sonra, genç İtalya'nın ordusundan çok üstün, Avusturya –Macaristan ordusundan üstün, İngiltere ordusundan elbette daha tâlimli, terbiyeli, disiplinli ve pek üstün bir silah ve insan kudretiydi bu Osmanlı ordusu... Erleri ve atla-

---

161 *Age* s.35; Abdülaziz Han'ın Kızıl Deniz'deki askerî hareketler neticesinde hazineye ilk adımda 150.000 altın kazandırdığı anlaşılır. Bütün Hariciye nezâretinin bir yıllık maaş ve tahsisat yekûnu, yani bütün hariciye bütçesi ancak 82.209 altun tutmaktaydı.

162 *Age* s.35.

163 *Age* s.36.

rı sıhhatli, topçusu mükemmel, subayları ve generalleri iyi ve ve yetişkin bir ordu. Hele ki 185.000 kişi olarak tahmin edilen nizamiye kadrosu en ince hesaplı ataşemiliterleri bile kendisine hayran bıraktırıyordu.[164]

Osmanlı ordusu, yirmi yıldan beri askerî okullarından çıkan binlerce aydın subaya da sahipti. Böyle bir ordu ayakta durdukça ve Abdülaziz'in titizliği sayesinde kudreti her gün arttıkça İngiltere'nin de endişesi artıyordu. Bu ordu, İmparatorluğun neresinde bir kıpırdanma, bir kargaşalık olursa hemen oraya bir balyoz gibi iniyordu. *Abdülaziz, Osmanlı İmparatorluğu'nu âdeta yeniden ve pek sağlam bir tarzda zaptediyor, tekrar kuruyor gibiydi.* Kendi delâleti ile yapılabilmiş çeşitli istikrazların İstanbul'a akıttığı altınlarla düzenlenmişti bu ordu.

Nizamiye kadrosu, ilk ihtiyatları ile tam talimli 350.000 kişiyi bulmuştu. Londra, Osmanlı Devleti'ne böyle bir orduyu muhafaza etmek fırsatını verir miydi? Hayır... Bu kuvveti, bir an önce yormak, parçalamak, hatta büsbütün harcamak lâzımdı... İstikraz ettiği paraları... Abdülaziz'in nasıl sinsi sinsi çalışarak silahlanmış ve kuvvetli bir ordu kurmuş olduğunu Londra nihayet anlamış ve gaflet uykusundan uyanmıştı.[165]

Böyle bir kuvvetten kurtulmak için iki çare vardı:

Ya harp, ya ihtilâl.

En ufak bir sebeple Rusya'ya harp açabilecek adam ararken İngiltere Mithat Paşa'yı buldu. Fransa da kendi ayağı ile gelen Hüseyin Avni'ye ne istediyse verdi... Ve tabiî Abdülaziz'in hal'i ilk hedef oldu.[166]

Hal'in günü ve suret-i icrası da tesbit edilmişti. Halk cuma günü Nuruosmaniye Camii avlusunda toplanacak,

---

164 *Age* s.37.
165 Tepedelenlioğlu, Nizamettin *Nazif, Ordu ve Politika*, s.38.
166 *Age* s.40.

cemaat arasından seçilecek bir heyet Saray'a gönderilecek ve meşrutiyetin ilânı Padişah'tan istenecekti: Sultan Abdülaziz bu talebe muvafakat göstermez ise hal'i ilan edilecekti. Keyfiyetten Veliahd Murad Efendi de haberdar edilmişti.[167]

Sultan Abdülaziz aleyhine, vükelâ, vüzera ve ümeradan mürekkep bir komite kurulmuştu. Hatta bu maksada mebni Mithat, Halil ve Derviş Paşalar da, nâzır olmadıkları halde vükelâ heyetine alınmışlardı.[168]

Mithat Paşa, üç gün sonra yanında ulemadan birkaç kişi ve müderris olduğu halde tekrar şeyhülislamın ziyaretine gitmiş, hal' keyfiyetini ileri sürerek kendisinden bir fetva istemiştir. Şeyhülislam Hayrullah Efendi aşağıdaki satırlarla mezkûr fetvayı vermiştir:

"Emirülmüminin (Peygamberin Halifesi) olan zeyid muhtelişşuur (şuuru bozulmuş) ve umur-ü siyasiyeden (siyaset işlerinden) bihaber olub emval-i mîriyeyi mülk (devlet malını) ve milletin takat ve tahammûl edemeyeceği bir mertebe masarif-i nefsaniyesine sarf ve umur-ü diniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş (karmakarışık etme) ve mülk-ü milleti tahrib edip bekayı mülk ve millet hakkında muzır olsa hal'i lâzım olur mu? El-cevab olur! Ketebetülfakir: Hasan Hayrullah."

Fetva verilmeden bir padişahın hal'ine teşebbüs şer'an caiz değildi... Geç vakit nâzırı bulunduğu Harbiye Mektebi'ne gelen Süleyman Paşa, hemen talebenin uyandırılması lüzumunu belirttikten sonra zabitana hitaben: "*Memleketi bu dereceye indiren Padişah'ın hal'ine, ulema ve rical-i devlet karar vermiştir. Ve bu hizmetin icrasını bizlere havale eylemiştir. Biz de şimdi müştereken Saray'a giderek bu vazifeyi yerine getireceğiz...*" demiştir.[169]

Bunun üzerine boru çalınmış, uyanan talebeler toplanmış ve zabitlerin nezareti altında Gümüşsuyu kışlası yolu

---

167 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.99.
168 *Age* s.99.
169 *Age* s.100.

ile Dolmabahçe önüne gelmişler, sarayın her tarafı silahlı asker ve talebeler ile kuşatıldıktan sonra Süleyman Paşa delâleti ile Sultan Murad ikametgâhından alınmış, Hüseyin Avni Paşa'nın arabası ile Bab-ı Seraski'ye götürülmüş, toplar atılmak sureti ile keyfiyet İstanbul halkına ilan ve bi'at merasimi icra kılınmıştır.[170]

Şeyhülislamların bu fetvaları ancak ve daima silahlı kuvvetlere dayanılarak infaz edilebilirdi... Abdülaziz'in felaketinde de böyle olmuştur. Silahlı kuvvetler kullanılmıştır.[171]

Hadisede kasıtlı bir rol oynamış olanlar, mevkilerini Süleyman Paşa'ya borçlu olan okul subayları idi... Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren düpedüz Hüseyin Avni Paşa olmuştur.[172]

Ve silahlı kuvvetler, denizde olsun, karada olsun çoğunlukla Abdülaziz'e taraftar bulundukları için, "iş" bir "oldu bitti" ile ve geceleyin, hünkâr mışıl mışıl uyurken başarılabilmiştir.[173]

Kaptan-ı Deryalık!... Bu unvan iki sebepten ötürü kaldırılmış bulunuyordu:

1. Donanmanın Navarin ve Çeşme felaketlerinden sonra artık deryalara hükmedebilir tarafı kalmamıştı.
2. İmparatorluk Avrupalılaşırken amiral kelimesi yeni teşrifata daha uygun gelmişti.

Ama Abdülaziz, canla başla çalışarak, her türlü fedakârlığı göze alarak Osmanlı donanmasını yepyeni bir tarzda tekrar kurunca, Osmanlı donanması, dünyanın ikinci donanması haline yükselince, bu unvanı tekrar hatırlamıştı. Çünkü

---

170 *Age* s.100.

171 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, ***Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar***, s.269.

172 *Age* s.263.

173 *Age* s.269.

böyle bir donanmanın başında bulunacak adam, elbette bir kaptan-ı derya sayılabilirdi.[174]

"Yeni Osmanlılar" adı verilen ilk gizli "Genç Türk Cemiyeti", İstanbul'da Türkler arasında kurulan ilk Karbonari "vant"ının[175] adıdır.[176]

Namık Kemal Bey, bir ilkokuldan dahi diploma almış değildi. Bütün öğrendiklerini dedesinin memurlukla dolaştığı yerlerde hususî hocalardan öğrenmişti. 1867 yılı Mayıs'ında, Rum Masonlar ile temas edenlerin Âli Paşa tarafından şiddetle takip edildikleri sırada Avrupa'ya kaçıncaya kadar biraz Arapça ve Farsça biliyordu. Fakat hiçbir Avrupa dilinde behresi yoktu. 27 yaşında Paris'e gitmiş ve Avrupa'da üç yıl kalmıştır. Bu üç yılın bir kısmı Londra'da geçmiş, bir müddet de İsviçre'de oturmuştur. Bu müddet zarfında çok fasılalı olarak neşrettiği "Hürriyet" gazetesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir siyasî tesir yapmış olduğu iddia edilemez. Çünkü öyle olsa idi tekrar memlekete dönmesine Abdülaziz asla müsaade etmezdi. Viyana'daki Osmanlı Büyükelçisi'nin delâleti ile Padişah'ın şefaatini elde etmiş ve "lütfedilen" bir "af"tan istifade etmekte tereddüt etmemiştir.[177]

Namık Kemal, devletten hizmet arar ve yekten Gelibolu'ya mutasarrıf tayin edilir. Fakat başaramaz, vazifesini bırakıp İstanbul'a döner.[178]

Namık Kemal'i ayartıp "Yeni Osmanlılar" adlı Carbonari "vant"ına sokan Ziya Efendi'dir.[179]

İlk dernekler, 19. yüzyıl Avrupa'sının ihtilalci gruplarından, özellikle de İtalyan *Carbonari*'sinden esinlenmişti.

---

174 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, Sultan *İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar,* s.273.

175 Karbonariler 20'şer kişilik gruplar teşkil ederlerdi. Her birine 'vente'- vant- adı verilirdi.

176 *Age* s.292.

177 *Age* s.289.

178 *Age* s.289.

179 *Age* s.296.

Çok az sayıda insan, hücreler şeklinde örgütlendiler. Bu hücrelerdeki kişilerden yalnızca birisi başka hücreden birini tanıyordu. Çağdaş Türkiye'nin öncüsünün de aralarında bulunduğu bu hücrelerin çoğu, üniversite ve askeri okul öğrencileri tarafından kurulmuştu.[180]

Ordu, bu derneklerin gelişmesi için çok uygun bir ortamdı.[181]

Âli Paşa, kökü yabancı memleketlerde olan gizli teşkilatların şerrinden memleketi korumağa çalışırken, "kökü memleket dışındaki iki teşkilatın üyesi" olan Ziya Paşa, yakalanmaktan korkmuş ve memleketten kaçmıştır.[182]

Kayserili Ahmet Paşa, bu unvan üzerinde ancak, Aziz'i devirmek için donanmayı kullanmağa muvaffak olunca, pek hazin bir tarzda hak iddia edebilmiştir! Hem de tam 79. yaşına bastığı günlerde.[183]

Abdülaziz'in Sultan olduğu dönemde, 1867 ve 1869 yıllarında Avrupa'ya kaçmış oldukları söylenen bu dört kahramandan üçü, yani Agâh Efendi, Namık Kemal Bey ve Ziya Paşa gene Abdülaziz Sultan olduğu yıllarda vatana dönmüşlerdir ve kıllarına bile dokunulmamıştır. Üstelik iyi bir hayat sürebilmeleri için elden gelen her şey yapılmıştır.[184]

Nasıl kaçabilmişlerdir? Yabancı elçilikler vasıtasıyla, kapitülasyon kalkanından istifade ederek, yabancı parası ve yabancı yardımı ile...[185]

Kendi devleti aleyhinde yabancılarla işbirliği etmek, asrımızın iğrendiği büyük suçların en başında geliyor.[186]

---

180 Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, s.26.
181 *Age* s.28.
182 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.296.
183 *Age* s.273.
184 *Age* s.300.
185 *Age*, s.300.
186 *Age* s.300.

Genç Osmanlılar Cemiyeti

Mısır Valisi Sait Paşa'nın vefatından sonra valiliğe Mustafa Fazıl Paşa'nın geçmesi, vaktiyle Mehmet Ali Paşa'ya bahşedilen ferman iktizasından iken, bu tatbik edilmemiş ve kardeşi İsmail Paşa vali tayin olunmuştu. Meşru hakkının gaspından dolayı gadre uğrayan Mustafa Fazıl Paşa, bu defa da İstanbul'dan çıkarılmak talihsizliğine maruz kalınca Paris'e gitmiş ve *Genç Osmanlılar Cemiyeti* azaları ile Sultan Abdülaziz ve vükelâsı aleyhine neşriyat yapmak teşebbüsüne girişmişti.[187]

Kastamonu menfasından kaçırılan Suavi Efendi de aynı senenin 18 Mayıs'ında Avrupa seyahati için vapura binmiştir. Paris'te birleşen bu ihtilâlciler Prens Mustafa Fazıl Paşa ile yaptıkları toplantıda Suavi Efendi'nin Muhbir isminde bir gazete çıkarmasına karar vermişlerdir.[188]

İhtilâlcilere aylık tahsisat bağlayan Mustafa Fazıl Paşa, ileride çıkarılacak Hürriyet gazetesi için de Ziya Paşa emrine 250.000 Frank vermiştir. Bu suretle ihtilâlcilerin bütün masraf ve ihtiyaçları emniyet altına alınmış olunuyordu. Ayrıca Namık Kemal Bey'in ailesi de Veliaht Murat Efendi'den yardım görüyordu. Haziran 1868 tarihinde Hürriyet gazetesinin Kayazâde Reşat Bey tarafından, haftalık olarak, Londra'da ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti namına neşredilmesine karar verilmiştir. Bir müddet sonra da gazetenin idaresini Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler deruhte eylemişlerdir. Avrupa'da toplanan bu ihtilâlcilere Jön Türk[189] ismi veriliyordu.[190] Padişah'ın (Abdülaziz) Marsilya'ya muvasalatında,

---

187 Kuran, Ahmet Bedevî, *Inkılâp Hareketleri*, s.69.

188 Kuran, Ahmet Bedevî, *Inkılâp Hareketleri, Age*, s.75.

189 Jeune-Turcs ünvanının 1830 tarihine doğru Fransa'da Jeune France, İtaliya'da Jeune Italie, Almanya'da Jeune Akkemenge, İngiltere'de Jeunne Angleterre adı altında politika ve edebiyatta ifrat taraftarı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin unvanı taklit edilerek alındığı anlaşılıyor. Sungu, İhsan, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar.*

190 *Age*, s.75.

istikbal merasiminde hazır bulunan Jön Türk reislerinden Prens Mustafa Fazıl Paşa kendisinden af talep etmiş ve bu suretle nâzır sandalyesini kapmayı garantilemişti.[191]

Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in avdetinden az bir müddet sonra İstanbul'a dönmüş ve nâzır olmuştu... Ziya ve Namık Kemal Beylerle diğer arkadaşlarına gelince, bunlar Mustafa Fazıl Paşa'dan bir hayli zaman sonra memlekete dönmüşlerdir. Avrupa'da desteksiz kalınca, 1870'te Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a döndüler.

Sultan Abdülaziz'in, Ziya Bey'in (Paşa) Avrupa'da acı bir sefaletle pençeleştiğini haber alınca yazdığı mektubu aynen buraya alıyorum:

"İşittim ki büyük bir sefalet içinde kalmışsın. Rıza-yı şâhânem haricinde yaşamaklığına rağmen Sultan Aziz'in fâzılbendegâhından olan bir kimsenin yâr ü ağyâre (dost ve düşmana) karşı sürünüp mahvolmasına vicdanım tahammül edemediğini bil; âtini (geleceğini) yine sen düşün."[192]

Sultan Abdülmecid'in vefatında Osmanlı devletinin borcu 375.000.000 franktı. Son devirlerde ise şu istikrazlar yapılmıştır:

1279 (1862)	200.000.000
1280	150.000.000
1281	50.000.000
1282	900.000.000
1283	150.000.000
1285	150.000.000
1286	555.600.000
1287	793.000.000
1288	142.500.000

191 *Age* s.77.
192 *Age*, s.80.

1289	278.200.000
1290	694.800.000
Toplam	4.064.100.000[193]

Sultan Abdülaziz'in hal'inde borç 250.000.000 Osmanlı'ya baliğ olmuştur. Tabii bu miktarlar 1854'ten 1871 tarihine kadar olan zamana aittir.[194]

Rus erkânıharp zabitlerinin Rumeli'de mekik dokuması, İstanbul Rus Sefiri'nin keyfe ma yeşa memleket dâhilinde ihtilâl teşebbüsüne koyulması... Rusya takip etmek istediği yolda tereddütsüz yürümüştür. Hükümetin bunlara karşı gösterdiği lâkaydî sebebi iledir ki halk galeyana gelmiş ve nihayet *"Yeni Osmanlılar –Jön Türkler Cemiyeti"*nin en faal taraftarları ve bâhusus Ahmet Hulûsi Efendi gibi şeflerin gayret ve himmetiyle talebe-i ulûm ayaklandırılmış ve nihayet Mahmut Nedim Paşa azledilmiştir.[195]

Bu isyana en ziyade Sultan Abdülaziz'in padişahlık ve hilâfet prensiplerinde değişiklik yapmak istediği havadisi sebep olmuş ve oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi veliaht tayin edeceği söylentisi galeyan ve infiali şiddetle körüklemiştir.[196] Aslında hilafet prensiplerindeki değişiklik, galeyanın asıl nedenini gizlemek için bir bahaneydi.

Bu tebeddül şayiasından tehevvüre gelen talebe-i ulûm, Fatih civarında toplanmış, 12 Mayıs 1876 tarihinde Bab-ı Seraskiye'ye ve Babıâli'ye giderek *"Sadrazam'la şeyhülislamı istemeyiz!"* diye bağırmağa başlamıştır. Bu galeyan az zamanda İstanbul'un her tarafına yayılmış ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa İran Sefarethanesi'ne ilticaya mecbur kalmıştır.[197]

---

193 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.89.
194 *Age*, s.90-91.
195 *Age*, s.96.
196 *Age*, s.96.
197 *Age*, s.96.

Talebeler geceyi toplu bir halde geçirmişler, nihayet sabahleyin Mahmut Nedim Paşa azledilmiş, Mütercim Rüştü Paşa sadrazam ve Hayrullah Efendi de şeyhülislam seçilmiştir. *Halbuki asıl maksat Mithat Paşa'yı sadarete getirmekti.*[198]

Yeni hükümet, bu taleb-i ulûm hakkında, 16 Mayıs 1876 tarihinde "Bâb-ı Vâlâ-yi Fetva-penâhî" namına aşağıdaki ihtarı gazetelerde neşretmiştir:

"...*şu günlerde, esafil-i nâstan* (halkın en aşağı –sefil tabakasından) *bazı kesân* (kimseler) *talebemizin kıyafetine girip ötede beride bazı uygunsuz haller vukua getirdikleri ve hatta vaka-yi malûmede o makuleden* (takımdan) *birkaç nefer* (kişi) *tutulup zaptiyeye teslim olunduğunu beyan...*"[199]

Bu talebe kıyamında Tercüman-i Ahval gazetesi sahibi Agâh Efendi[200] büyük rol oynamıştır. İsmail Kemal, Hasan Fehmi, Köse Raif, Rifat Bey ve Paşalar ve daha sonra birçok münevverler bu talebe-i ulûm kıyamını desteklemişler ve medreselere girmemeleri için teşvikatta bulunmuşlardı.[201]

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin körüklediği bu harekete müzaheret için 24 Mayıs 1876'da İngiliz donanması Beşike Limanı'na[202] *gelmiş ve lüzumu halinde İstanbul limanına girmesi de kararlaştırılmıştı.*[203]

İngiliz donanmasının bu ihtiyatkâr teşebbüsünden anlaşılıyor ki talebe kıyamı bir program mahsulüdür. Sultan

198 *Age*, s.97.

199 *Age*, s.97.

200 1832'de İstanbul'da doğdu. Tıbbiyede yedi yıl okudu. Fransızca öğrendi. Dâhilde ve hariçte muhtelif memuriyetlerde bulunduktan sonra bu gazeteyi çıkarmıştı. 1861'de ilk defa Posta Nâzırlığı yapmış ve posta pulu istimâlini icat etmiştir. Bir ara "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"ne girmiş ve 1867'de Paris'e kaçmıştı. 1871'de memlekete dönmüş, sonraları Sultan Abdülhamit tarafından Bursa ve Ankara'ya nefiy edilmiştir.

201 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*,s.97.

202 Beşike Limanı, Çanakkale Boğazı'nın güneyindedir.

203 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.98.

Abdülaziz'in orduda yaptığı ıslahat, donanmanın 20 zırhlı ve 100 ahşap harp gemisine iblâğı ve Türkiye'nin İngiltere'den sonra en kuvvetli bir bahrî devlet haline gelmesi kıyamcıları tatmin etmiyor, memlekette yeni bir inkılâp devri açılmasını, daha doğrusu meşrutiyetin kurulmasını istiyorlardı.[204]

Modern orduya politikayı ilk sokan Hüseyin Avni Paşa'dır... Mithat Paşa, "*İktidarda bulunmak için, ordudan müzaheret görmek ve müzaheretin devamını temin etmek birinci şarttır,*" diyordu.[205]

Talebe kıyamından maksat Mithat Paşa'yı sadrazam yapmaktı. Bu temin edilememişti. Mehmet Rüştü Paşa dördüncü defa sadarete getirilmiş, Hasan Hayrullah Efendi şeyhülislam ve Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe tayin olunmuştu. Mithat Paşa, Meclis-i Vükelâ'ya memur edilmiş ve sonra Şura-yı Devlet Reisi olmuştu.[206]

Bu vaka Avrupa gazetelerini fevkalâde alâkadar etmiş, İngiliz ve Fransız matbuatı Mithat Paşa'yı methederken, Rus neşriyatı Mahmut Nedim Paşa'yı iltizamla Mithat Paşa'ya aleyhtar bir vaziyet almıştı. Jön Türkler'in reisi sayılan Mithat Paşa, Tuna valiliğindeki yüksek başarılarından dolayı halk tarafından çok seviliyordu.[207]

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in hal'i için bir yol arıyordu. Bir görüşme sırasında Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Süleyman Paşa ve Dar-i Şûra Reisi Redif Paşa bu fikre işti-

---

204 *Age*, s.98.

205 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, s.15; Mithat Paşa'nın beyanı aynen şöyledir: "*Bizim millet gibi câhil bir millet arasında ciddî ıslâhat yapmak için asker sınıfının iktidarda bulunan veya iktidara geçmek isteyen zatların elinde bulunması şarttır. Çünkü ordu elde edilmeyince bir şey yapılamaz. Saray daima galebe çalar. Hüseyin Avni Paşa'nın vefatından sonra asker bizim elimizden çıktı...*" Dr. Ali Saip, *Abdülhamit Hanın Evâil-i Saltanatı*, s.89-90.

206 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*,s.98.

207 *Age* s.98.

rak etmişlerdir. Süleyman Paşa'nın ikaz etmesiyle Hüseyin Avni Paşa meseleyi Mithat Paşa'ya ve Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa'ya da açmış ve her ikisinden de muvafakat cevabı aldıktan sonra Sadrazam Rüştü Paşa ile Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi de bu ittifaka ithal edilmiş ve hal' keyfiyeti kararlaştırılmıştır.[208]

Kırım muharebelerine süvari subayı olarak iştirak etmiş olan Charles Mismer, *İslâm Âleminden Hatıralar* adlı eserinde[209] Hüseyin Avni Paşa'ya ait enteresan bilgiler verir: "... *Sadrazamlığa getirilmiş olan büyük düşmanı Mahmut Nedim Paşa'nın kuponları* (Süveyş Kanalı kuponları) *ödememeye karar verdiğini söyledi. Sonra İmparatorluğun itibarını korumak için Sadrazam'ın bu kararını tatbik ettirmemeye çalışacağını, bu hususta bazı önemli şahsiyetlerle anlaştığını, Mithat Paşa'nın da bunlar arasında bulunduğunu fısıldadı: İcap ederse, dedi. Abdülaziz'i tahttan indireceğiz...*"

"*Önümüzdeki Eylül'ün son haftasından önce İstanbul'a geliniz. Yapılacak hükümet darbesini Avrupa kabinelerine bildirmek için icap eden notları, sirkülerleri sizin yazmanızı istiyorum.*"

Hüseyin Avni, Paris'te bazı siyasî temaslar da yapmış, bu arada Mismer'le birlikte Versay'a gidip Cumhurbaşkanı Mareşal Mac-Mahon tarafından yalnız olarak kabul edilmiştir. Bu ziyaretin protokol dışı gizli bir temas olması icap eder. Sadrazamlık etmiş bir Osmanlı mareşali, Paris'teki Osmanlı Büyükelçisi'nden gizli olarak Fransa Cumhurbaşkanı'nı ziyaret etmiştir.[210]

Mithat, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elyot'la bağdaşadursun, Hüseyin Avni Paşa, herkesten gizli olarak, yukarıda bildirdiğimiz gibi, Fransa Cumhurbaşkanı ile konuşmuş, tasarladığı darbeden sonra kurulacak

208 *Age* s.99.
209 Mismer Charles, *Souvenir du Monde Musulman, 1901.*
210 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, s. 21.

hükümetin Fransa tarafından tanınmasını temine çalışmış ve muhakkak ki çeşitli pazarlıklara da girişmiştir. Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin Türkiye ile ilgilenişinde borç faizlerinin oynadığı üstün rolü ve... Paris'teki bütün temaslarında "*kupon*" işi üzerinde daima ısrarla duruşundan sezilmektedir.[211]

Hürriyet, müsavat, uhuvvet, anayasa gibi büyük laflar, Hüseyin Avni'nin orijinal senaryosunda yoktur... Mithat Paşa İngiltere'nin, kayıtsız şartsız dostu ve müttefikidir. Hüseyin Avni, Fransa müzahereti ile mali durumu düzeltmek tasavvurundadır.[212]

Süleyman Paşa'yı süratle sivriltip generalliğe yükselten de, askerî mektepler nâzırlığına yerleştiren de Hüseyin Hilmi Paşa'dır. Süleyman Paşa: "*Serasker arzu ettiği takdirde bu iş* (Abdülaziz'in devrilmesi) *olur,*" der, "*ben iki tabur askerle bu işi yaparım.*"[213]

Sultan Aziz'in öldürülmesinin asıl nedeni, ordusunun ele geçirilmesi idi. Sultan ortadan kaldırılınca ordu seraskerin eline geçmiş olacak, devlete istediği biçimi vermiş olacaktı. Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte *İngiltere'nin Orta Doğu'da kudretli bir Osmanlı İmparatorluğu'nu yakın ve uzak hedefleri ve menfaatleri için zararlı sayması,* Sultan Aziz'in öldürülmesinin başka bir nedenidir.[214]

Serasker Çetesinin Yabancı Suç Ortakları

Fransız filosu Selanik'ten uzaklaşmakla beraber Adalar Denizi'nden ayrılmamıştı. Bu sırada İtalyan Amirali Deviri de, Girit'te ve Beyrut'ta bulunan gemilerini toplamış ve kuvvetli bir filo ile İzmir Körfezi'ne girmişti.[215]

---

211 *Age* s.21.
212 *Age* s.22.
213 *Age,* s.23.
214 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika, Age* s.32.
215 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar,* s.331.

Bu filo, yolda seyir halinde bir başka büyük filoya tesadüf etmiş ve iki filo birbirini selamlamıştı. Bu ikinci filo, Amiral James Drummond kumandasındaki İngiliz Akdeniz filosu idi.[216]

J. Drummond'un filosunda asker yüklü bir korvet ve yedi topçeker bulunuyordu.[217]

Amiral James, filosunu Akdeniz Boğazı'nda Beşike Limanı'nda bırakmış ve kendisi amiral gemisi (Antelon Zırhlısı) ile Büyükdere önüne demirlemişti. Amiral James'e filonun kurmay heyeti tam kadro refakat etmişti.[218]

Bu İngiliz filosuna asker yüklü bir korvetin de katılmasının sebebi neydi?[219]

Gariptir ki, Amiral Deviri'nin İzmir'deki filosunda da Bersaglieri bölükleri bulunuyordu.[220]

Bu sırada Osmanlı donanmasının bazı gemileri de birer ikişer İstanbul Limanı'ndan ayrılmakta idi. Bahriye Nezareti emrinde hizmet gören İngilizlerden bu gemilerde vazifeli olanlar ise hep izinli olarak İstanbul'da kalıyorlardı... Topçeker, korvet, firkateyn, her çeşitten her gemi yola düzülürken kadrolarındaki İngiliz uzmanlara izin verilmesi, tesadüf de olsa, bir hayli garipti. İzinlilerin, gemilerden ayrılıp karaya ayak basınca tersane civarından ayrılmadıkları da dikkat çekecek bir nokta idi.[221]

Bu gemiler payitaht sularından kasten uzaklaştırılmakta idi.[222]

Ve bu İngiliz uzmanlar da sırf İstanbul'da kalmak için

---

216 *Age*, s.331.
217 *Age*, s.332.
218 *Age*, s.332.
219 *Age*, s.332.
220 *Age*, s.332.
221 *Age*, s.332.
222 *Age*, s.333.

yine kasten izin alıyorlardı. Daha doğrusu kendilerine izinli oldukları bildiriliyordu.[223]

Gemileri uzaklaştıran nâzır amiral, Kayserili idi. Uzmanları izin bahanesi ile seyahatten alıkoyan da kumandan Amiral Hobart (Paşa) idi.[224]

Amiral James'in Boğaziçi'ne gelişi de pek gizli sebeplere dayanıyordu. Ve bu sebepleri en iyi bilenlerin başında da İngiliz elçisi bulunuyordu.[225]

İstanbul'dan uzaklaştırılan gemiler, Abdülaziz'e çok sadık olan gemilerdi. Uzmanlar ise el altında bulundurulmak için İstanbul'da alıkonuluyordu.[226]

Kraliçe Viktorya hazretlerini uzun yıllardan beri Osmanlı Sarayı nezdinde temsil etmekte bulunan Ekselans Sir Henri Elyot (Elyot), Serasker Çetesi'nin hazırladığı darbede tam mânâsı ile suç ortağı idi. Serasker Çetesi, ancak onun müzaheretini temin ettikten sonra harekete geçmeğe karar verebilmişti.[227]

Elçi, Avrupalılaşmak hülyasına kapılmış olanları desteklemiş ve genç muharrirlerden, şairlerden, Avrupa'da okumuş bazı subaylardan istifade etmeğe çalışmıştı.[228]

Birkaç ay yayınlanıp batan birçok gazete ile çok sıkı temasları olmuştu.[229]

İstanbul'un softaları arasında gizli gizli çalışanlardan biri Rusya büyükelçisi general İgnatiyef idi.[230]

Rus, koyu bir gericilik içinde olan softaları tutuyordu. İngiliz ise bütün çürümüşlüğüne rağmen hâlâ pek önem-

223 *Age* s.333.
224 *Age* s.333.
225 *Age* s.333.
226 *Age* s.333.
227 *Age* s.333.
228 *Age* s.334.
229 *Age* s.334.
230 *Age* s.334.

li bir ilim irfan yatağı olan medreselerin açık fikirli gerçek münevverlerini körüklüyordu.[231]

İngiliz, bir koldan da tekkelere el atmış bulunuyordu.[232]

Musa Paşa ile Kabakçı Mustafa'nın Üçüncü Selim'i devirişi Rus ve İngiliz tahriki idi. Alemdar Paşa'nın, Dördüncü Mustafa Han'ı devirişi Fransa Elçisi General Sebastiyani'nin tahriki eseridir. Mithat Paşa ile Serasker Çetesi'nin Abdülaziz Han'ı devirişi de düpedüz İngiliz tahriki ile olmuş bir iştir: Bir siyasî darbe.

Abdülaziz'i hal etmek için düşünülen gün, 1293 Hicrî senesi (1 Haziran 1876) Cemaziyelevvel'inin 8'inci Salı günü idi.[233]

Serasker Hüseyin Avni Paşa, harekâtı bizzat idare edecekti. Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa Donanma-yı Hümayun'u bir gün evvel Dolmabahçe Sarayı önünde demirletecek ve o gece sarayın rıhtımlarını, donanmadan kayıklara çıkaracağı bahriye askerleriyle işgal ettirecekti. Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Süleyman Paşa, Harbiye Mektebi talebesini kumandasına alarak Akaretler'den Dolmabahçe Sarayı'na inen yolları tutacaktı. Redif Paşa da, Ayazpaşa'daki kışladan çıkaracağı taburlarla Dolmabahçe Sarayı'na inecekti. Saray, karadan ve denizden çevrilecek, bu sırada Veliaht Murat Efendi köşkünden araba ile getirilecek, kayıkla Sirkeci'ye ve faytonla Bâb-ı Seraskeri'ye götürülerek biat merasimi orada icra olunacaktı.[234]

Fakat Abdülaziz'in, Serasker Paşa'yı pazartesi günü Saray'a ani olarak davet etmesi, Hüseyin Avni Paşa'yı telaşa düşürmüş ve ertesi güne kadar beklemenin tehlikeli olaca-

---

231 *Age* s.334.

232 *Age* s.334.

233 Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Hilmi Kitabevi, İstanbul: 1957, s.7; (1876 Senesi Haziran'ın 1. Günü. Takvimde Perşembe'ye denk geliyor.)

234 *Age* s.8.

ğını düşünerek hastalığını bahane edip o gün Saray'a gitmemiş, pazartesiyi salıya bağlayan gece hal'e karar vermişti.[235]

Hemen yataklarından kaldırılan kabine azası ve işleri başına gönderilen paşalar, plan mucibince hareket ederek Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatmışlardı.[236]

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi kesinlikle Osmanlı iç politikasının gerektirdiği bir şey değildi. Bu, İngiltere tarafından hazırlanmış bir siyasî darbedir ki, doğurduğu hadiselerin hiçbiri Osmanlı Devleti'nin lehinde olmamış ve Osmanlı'nın ne kadar düşmanı varsa hepsi bundan faydalanmıştır.[237]

Serasker Çetesi'nin siyasî darbesinde İngiltere'nin bir rolü olduğu ortadadır ve bunu saklamağa imkân yoktur. Bu, o devirde Fransa Parlamentosu'nun resmî zabıtlarına bile girmiş bir hadisedir. Zaten hadisenin asıl kahramanı, yani İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi bizzat rolünü açık açık yazmış ve tarihe mâl etmiştir.[238]

İşte ekselans Elyot'un kaleminden çıkmış birkaç satır daha:

"...Mithat Paşa'nın bazı teşebbüslere girişti̇ğini haber aldığım zaman son derece sevindim ve kendisini elimden geldiği teşvik ve tahrik ettim."[239]

"1875 yılı Kasım ayının ilk günlerinde "hürriyet ve reform" taraftarlarından biri bana Mithat Paşa'nın maksadının ne olduğunu bildirdi. Asıl maksat bir meşrutiyetçi hükümet kurmaktı."[240]

---

235 *Age* s.8.
236 *Age* s.8.
237 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.338.
238 *Age* s.338.
239 *Age* s.338.
240 *Age* s.339.

Mithat Paşa, elçiden bir randevu istiyor. Kasım ayının ikinci haftasında buluşuyorlar. Bu gizli temas İngiliz bandırasının himayesinde yapılıyor. Yani ziyaret edilen Mithat Paşa değil, elçi Elyot'tur.[241]

İngiliz Sefareti'nde Henri'nin bürosu... Mithat Paşa söze şöyle başlıyor: *"Her vilayet acınacak bir haldedir. Rejimin değişmesinden başka çare göremiyorum."*[242]

Ve hazırlanan "yeni rejim" projelerini birer birer Elyot'a izah ediyor.[243]

Elyot: *Padişahlık makamı hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu makama ait yetkilerin çok daraltılması lazımdır. Padişah'ın kuvvet ve kudreti tahdit edilmelidir.*[244]

Elçi'nin gayretlerinin tek sebebi, ulaşmak istediği asıl hedef budur: Padişah'ın kuvvet ve kudretinin tahdidi.[245]

Onun iradesi sıfıra indirildiği gün Osmanlı Devleti paramparça olacaktır.[246]

Elçi cenapları da Mithat Paşa hazretleri de bütün Hıristiyan toplulukların ruhanî reislerine, adeta birer hükümdar dedirtecek derecede cismanî yetkiler bahşetmek kararındadır.[247]

1876 Türkiye'sini tam demokratik usüllerle seçilmiş bir meclisin kontrolü altına sokmak demek, düpedüz İmparatorluğu bir plebisit ile Hıristiyan Osmanlıların devamlı kontrolü altına koymak demek olacaktı.[248]

Elyot diyor ki: *Paşa Hazretlerinin önüme döküp serdiği bütün fikirler cidden iyi düşünülmüş, iyi hazırlanmış şeyler-*

---

241 *Age* s.339.
242 *Age* s.340.
243 *Age* s.340.
244 *Age* s.340.
245 *Age* s.340.
246 *Age* s.341.
247 *Age* s.341; (Dipnot:2. Bir Fener Patriği'nin ziyaretini resmen iade etmiş olan ilk ve tek Osmanlı Sadrâzamı Mithat Paşa'dır.)
248 *Age* s.342.

di. Kendisini her suretle teşvik etmek, ona cesaret vermek icap ederdi.[249]

Mithat Paşa'nın bu ziyaret esnasında bütün resmî perdeleri yırttığı ve Elyot ile tam bir pazarlığa girmiş olduğu da söylenebilir.

"Mithat Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki rejim değişikliği tasavvurlarını muvaffakıyetle başarabilmesi için İngiltere Devleti'nden görülecek her türlü yardım ve müzakerelerin çok kıymetli olacağını ısrarla söyleyince kendisine şu cevabı verdim:

— *Bu hareket her İngiliz tarafından beğenilecek ve tasvip edilecektir."*[250]

Ve Elyot, İngiltere büyükelçisi sıfatı ile Mithat Paşa'ya aradığı teminatı veriyordu. Devleti adına konuşan büyükelçi bu noktayı kendi kalemi ile aynen şöyle belirtmektedir:

"İş bu teminatı bilâtereddüt ve hâlisane olarak verdim."[251]

Gizli komitenin elebaşlarından olduğu görülen, hatta hakiki lideri olduğu apaçık sezilen elçinin Abdülaziz Han'ı yola getirebilmesi ihtimali üzerinde durulmuş ve bu cihet de denenmiştir.[252]

Yeni Osmanlılar'ın ilk ortaya çıkışında olmasa bile teşkilat halini alışında, ileri gelenlerinin siyasî kımıldanışlarında, firarlarında, Avrupa'daki çalışmalarında, Avrupa'da yaşayabilmelerinde en büyük rolü oynadığına şüphe olmayan bu Elyot; onlara yapılan maddî, fikrî ve manevî her türlü yardımı şahsen temin etmiş ve kontrolü altında bulundurmuş

249 *Age* s.342.
250 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar,* s.342.
251 *Age* s.343.
252 *Age* s.343.

olan bu adam, Mithat Paşa ve Yeni Osmanlılar siyasî kervanının Serasker Çetesi himayesinde Saray'a doğru yollanışını da merhale merhale takip etmiş ve yazmıştır. Elyot'un bildirdiğine göre Abdülaziz'i devirmek için hazırlanan plan Mithat Paşa ile konuşmasından on gün sonra tatbik edilmeye başlanmıştır.[253]

Abdülaziz'i devirmek için uğraşanlar Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşalardır.[254]

İtalya Kralı İkinci Vittorio Emanuele, hiçbir sebep yokken 1875 yılında Veliaht Murat Efendi'ye neden bir İtalyan nişanı vermeğe lüzum görür?[255]

Bu tarihte Murat Efendi, artık gelişmiş bir erkektir ve en az on yıldan beri hususî doktoru tarafından "irşat" edilmiş bulunmaktadır. Düpedüz "Karbonari" olmuştur.[256]

Osmanlı Veliahtı Murat Efendi, 1867'de Paris Sergisi'ni ziyarete gitmezden çok önce, daha Abdülaziz tahta çıkmadan mason biraderler arasına karışmış bulunuyordu... 1871'de bir numaralı Karbonari Vantı'na girmişti. Ve tabii Karbonari olunca mason da oluvermişti.[257]

Her Karbonari mutlaka masondur. Fakat her mason, Karbonari değildir.[258]

Osmanlı veliahtı ile İngiltere veliahtı arasında, şimşek çakar gibi bir anda kurulan dostluğun kaynağı da masonluk idi.[259]

1867'de 30 yıldan fazla bir müddetten beri saltanat sürmekte olan Kraliçe Viktorya'nın oğlu ve veliahtı, Gal Prensi Edward, Skoç "rit"inden (tarikatından – yolundan) olan masonların en üst kademesinde idi ve tahtın masonlukla

253 *Age* s.343.
254 *Age* s.343.
255 *Age* s.349.
256 *Age* s.349.
257 *Age* s.350.
258 *Age* s.350.
259 *Age* s.351.

olan münasebetinde birleştirici noktadaydı. İngiltere tacı, Anglikan Kilisesi'nin başı olduğu gibi Skoç localarının da "maşrık-ı a'zam"ıdır. İtalyan Karbonarileri gerçi merkezi Floransa'da olan bir millî İtalyan "maşrık-ı a'zam"ına bağlı iseler de bu müessese çeşitli kanallardan İngiltere "Convent"i ile daima ilgilidir ve asıl tarîkı "Skoç" tur. Zaten masonluk İtalya'ya İngiltere'den gelmiştir.[260]

Fransa'da büyük ihtilal başlamazdan önce Floransa'da İngiliz orta elçisi olarak bulunan Middlesex Dükü, İtalyan masonluğunun kurucusu ve pîridir.[261]

Bu Dük, Skoç "rit"indendi. Bundan ötürü bu "tarik" İtalya'da yerleşmiştir. Bütün İtalyan Karbonarileri de bu tarike mensup olmuşlardır. Dr. Kapeleone de bu tarikten olduğu için veliaht Murad Efendi de Londra'ya gittiği zaman bu Skoç "rit" ine mensup bulunuyordu. Edward ile Murat arasında birdenbire alevlenen dostluk işte bundandır.[262]

Roma için bir "Karbonari" olan Murat Efendi, Londra için de Skoç "rit"inden bir sadık "birader"di. Tahta çıktığı gün Osmanlı tahtı Bukingam Sarayı'nın bir odasına nakledilmiş gibi olacaktı.

Yeni Osmanlılar, Ziya Paşa'nın Kapoleone tarafından, Namık Kemal ile Agâh Efendi'nin de Ziya Paşa tarafından sokuldukları Karbonari Vantı'nın adıdır. Bu tabiri onlar yalnız aralarında kullanıyorlardı ve Elyot'un planlarında bu unvan ile yer alıyorlardı.[263]

Yalnız Paris'te efendileri Mustafa Fazıl Paşa'dan maaş aldıkları günlerde değil, Abdülaziz rahmetliden af diledikleri günlerde de, memlekete dönüp devlet bütçesinden dolgun tahsisat kopardıkları devirlerde de hep böyle göründüler. Dr. Kapoleone ve Sarraf Kristaki ile Yeni Osmanlı olarak bu-

260 *Age* s.351
261 *Age* s.351.
262 *Age* s.351.
263 *Age* s.352.

luşuyorlardı. Elyot ile gizli temaslarında Yeni Osmanlı idiler. Mithat Paşa ile anlaştıkları zaman Yeni Osmanlı Grubu olarak pazarlıklarını yapmışlardı.[264]

Mustafa Fazıl Paşa, foyalarını sezince Abdülaziz'e sığınmayı bilmişti.[265]

Mustafa Fazıl Paşa'nın hesap edilemez derecede çok parası ve geliri olduğu muhakkaktı. Ama hesabını bilen bir adam olduğu da muhakkaktı. Namık Kemal'e, Ziya Paşa'ya, Ali Suavi'ye bağladığı maaşları kendi cebinden ödemiyordu. Osmanlı ülkelerinde herhangi bir siyasî değişiklikten menfaat uman büyük bankerlerle siyasî temasları vardı.[266]

Kayserili Ahmet'i İngiliz muhitlerine sokan üniforması olmuştu.[267]

Karadeniz'de vazife gören İngiliz donanmasının hemen bütün süvarileriyle dost olmuştu.[268]

İngiliz Elçisi, 26 Mayıs tarihli raporunda kullandığı taktiği hükümetine bildirirken şöyle övünüyordu:

"Yakında zuhur edecek olan vaka, bence bu kadar ayan ve aşikâr olduğu halde sarayda zerre kadar telaş mevcut değildir. Sayılamayacak kadar çok hafiyesi ve casusu olan General Ignatiev de dahil olduğu halde meslektaşlarımdan hiçbirinin ufak bir şüpheye dahi tutulmamış olması taaccüp edilecek şeydir."[269]

Kraliçe Viktorya'nın temsilcisi, sabotajcılarını, suikastçılarını Osmanlı Devleti'nin ünlü vezirleri ve mareşalleri arasından seçebiliyordu.[270]

---

264 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.353.
265 *Age* s.353.
266 *Age* s.354.
267 *Age* s.360.
268 *Age* s.36j0.
269 *Age* s.362.
270 *Age* s.362.

Elyot'un kaleminden çıkmış olan şu satırları da okuyalım:

"Mayıs'ın 29. gecesinin erken saatleri Serasker Paşa'nın yalısında geçirildi. Gece yarısından iki saat sonra gayet karanlık ve yağmurlu bir havada Mithat ile Hüseyin Avni (Paşalar), yanlarında yalnız bir uşak olduğu halde, bir küçük kayığa binerek İstanbul'a yollandılar.

Arabaların gelmesini tembih ettikleri kıyıya çıktılar. Fakat arabalar henüz gelmemişti ve yağmur da inadına şiddetini arttırmıştı. Her dakika tanınmak ve keşfedilmek tehlikesi içinde bir müddet beklediler... Bu hal, hem üzerlerine aldıkları işin, hem de kendilerinin ölümü demek olurdu."[271]

Bereket versin ki yanlarındaki uşak arabaları bulup getirdi. Ve önceden kararlaştırıldığı gibi, Mithat Paşa Serasker kapısına, Hüseyin Avni Paşa da kışlaya gitti.[272]

Dikkat edilirse Elyot "kararlaştırdıkları gibi" demiyor, "kararlaştırıldığı gibi" diyor... Çünkü kararın verilmesinde rolü olanlardan biri de bizzat kendisidir.[273]

Sultan Aziz Katledilmiştir...

Osmanlı İmparatoru Sultan Birinci Abdülaziz Han, tahttan indirilmesini müteakip katledilmiştir.[274]

Çetenin gizli reisi, yani Sir Elyot'un yazdıkları:

"3 Haziran sabahı, Abdülaziz'in bilek damarlarını bir makasla kesip kendini öldürdüğü şehirde duyulunca, herkes bunun bir intihar olmadığına, sabık Padişah'ın katledildiğine kanaat getirdi. Koca İstanbul'da bu ölümün bir intihar olduğuna inanan tek insan yok gibi idi. Derhal ilave etmeliyim ki ben de ilk anda Abdülaziz'in katledildiğini sanmıştım. Bu şüphem öğle zamanına kadar devam etti. Öğleyin cesedi muayene etmiş olanlar arasında bulunan sefaretimiz baştabi-

271 *Age* s.364.
272 *Age* s.364.
273 *Age* s.364.
274 *Age* s.365.

bi Dr. Dickson'dan hadisenin bütün tafsilatını öğrenince durumu anlar gibi oldum. Dr Dickonson Tarabya'daki yazlık ikametgâhıma gelerek ortada bir cinayet olmadığını söyledi... Meslektaşım Dr. Milingen de yanımda idi. O da aynı kanaattedir... Bahsettiği doktoru da iyi tanıyordum. O da İngiliz'di ve İngiltere tebaası idi... İki koldaki damar kesiklerinden başka hiçbir ize tesadüf edememişlerdir."[275]

Elyot, İngiltere Hariciye Nezareti'ne şu satırları yazmıştı:

"Veliaht Prens Abdülhamit çok zayıf, kemik hastalığına müptelâ ve yorgun bir adamdır. Tahta çıkarsa ancak Mithat Paşa'nın İngiltere tarafından kuvvetle destekleyeceği bir meşrutiyeti kurmasına kâfi gelebilecek bir müddet yaşayabilir."[276]

Kanun-ı Esasî'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876 günü, "Haliç Konferansı" dediğimiz, Avrupalıların ise "İstanbul Konferansı" dedikleri konferans, Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti salonunda toplandı. Fransız delegelerinden Kont dö Şodordi'nin 10 Ocak 1877 tarihli bir raporunda aşağıdaki satırlara rastlamaktayız:

"Son yıl içinde, bilhassa İstanbul ahalisinde bir "ihtilâl zevki" belirmiştir. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden iki üç ay öncesine kadar politika ile hemen hemen hiç ilgisi olmayan bu halkı bir avuç adam ve Mithat kışkırtmışlardı. Maksatları bir umumî efkâra dayandıklarını hissettirmekti. Fakat bilhassa medrese talebeleri ve "softa" adı verilen tabaka nümayiş yapmaya o kadar alıştılar ki, şimdi Mithat, aynı oyunu kendi hasımlarının başarmasından ürkmektedir."[277]

---

275 *Age* s.372.

276 *Age* s.393

277 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.453.

I. MEŞRUTİYET VE KANUN-I ESASÎ

Abdülhamit, 7 Ekim'de (1876) bir "irade" yayınlamak zorunda kaldı. Bu iradede meşrutiyetin ilanının, parlamento kurulmasının ve yeni yasaların hazırlanmasının gerekliliği belirtiliyordu.[278]

Anayasa tasarısını hazırlayacak olan komisyon, Sultan'ın buyruğu ile hemen kuruldu. Komisyon 28 kişiden oluşuyordu:

16 kişi, büyük devlet memuru;

10 kişi, din bilgini;

2 kişi, generaldi.

Mithat Paşa'nın isteği üzerine komisyon kadrosuna, Şurâ-yı Devlet üyesi olan Namık Kemal ve Ziya da katıldı. Mithat Paşa komisyon başkanı oldu.[279]

1 Aralık 1876'da Bakanlar Kurulu, meşrutiyet tasarısını görüşmeye başladı. Herhangi bir bölgenin resmî dilini serbestçe seçmesini öngören bölüm *Türkçe'nin İmparatorluğun tek resmî dili olduğunu belirtecek biçimde değiştirildi.* Gerçekte azınlıkların anadillerinde öğrenim yapmaları hakkı korunuyordu.[280]

19 Aralık'ta Sultan, Mithat Paşa'yı veziriazamlığa atadı.[281]

Bakanlar kurulu, meşrutiyetin ilanını kabul etti.[282]

---

278 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.87.
279 *Age* s.87.
280 *Age* s.95.
281 *Age* s.97.
282 *Age* s.97.

23 Aralık 1876'da İstanbul'da Babıâli binasının avlusunda töreni izlemek için büyük bir kalabalık toplanmıştı. Türkiye tarihinde bir ilk gerçekleşiyordu; meşruti yönetime geçiliyordu.

Sultan törende bulunmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık meşrutiyetle yönetilen bir devlet olduğu 101 pâre top atılarak ilan edildi.[283]

Anayasa, mahkemelerin halka açık ve bağımsız yargıçların azledilemez olduğunu da ilan ediyordu.[284]

Rus Konsolosluklarından bildirildiğine göre, taşradaki Türk ahalinin, meşrutiyetin ilanını heyecansız karşılaması dikkate değerdir. Türk olmayan halklar ise, meşrutiyetin ilanına hiç güvenmediler.[285]

Taşradaki Türk ahali de Hıristiyan Osmanlı halkı da meşrutiyete güvenmiyor, o halde, bunu kimin için istiyorlar? Yanıtını ileride göreceğiz.

Şubat'ın başında Mithat Paşa tutuklandı ve yurt dışına sürüldü.[286]

Abdülhamit, Mithat Paşa'yı, herkesin en kudretli sandığı anda, uçtuğu göklerden yere indirdi ve memleket dışına fırlatıp attı. Ne orduda isyan çıktı ne de donanmada... Mithat Paşa hayranları ile dolu olduğu rivayet edilen medreselerde, askerî okullarda en ufak bir tepki görülmedi.[287]

Toplam olarak 119 milletvekili seçilmiş olacaktı. 71 Müslüman, 48 gayrımüslim milletvekili arasında Türkler, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Bulgarlar, Sırplar, Bosnalılar, Araplar ve Kürtler bulunmakta idi.[288]

1877 yılı Mayıs ayında, meclis, cephedeki Türk ordusu-

283 *Age* s.98.
284 *Age* s.99.
285 *Age* s.101.
286 *Age* s.102.
287 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.487.
288 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.102.

nun yenilgisi nedeniyle Bakanlar Kurulu'ndan açıklama istedi. 28 Haziran'da meclis toplantısı sona erdi.[289]

Parlamentonun yetki süresi dolmadığı halde, 1877 yılı sonbaharında yeniden Mebuslar Meclisi seçimi yapıldı. Bu milletvekilleri, ilkine göre, daha da kuşkulu bir seçimle parlamentoya girdiler. 113 milletvekilinden 64'ü Müslüman, 49'u gayrımüslimdi. Oluşan bu meclisin sosyal ve etnik kadrosu, aşağı yukarı ilk meclisinkiyle aynı idi. Ama muhalif milletvekillerinin sayısı önemli ölçüde artmıştı ve eleştirilerinde ilk meclise göre çok daha sert bir dil kullanıyorlardı.[290]

Şubat ayı, vilayetlerde mebus tedariki ile geçti. 1877 Mart'ının 19. günü açılan ilk Osmanlı Meclisi'nin üyeleri, millet tarafından seçilmiş değillerdi. Belediyeler tarafından gönderilmişlerdi. Hazırlıklar esnasında Mithat Paşa Sadarette bulunduğu için bu ilk mebuslardan çoğu onun tarafından tasvip edilmiş veya tavsiye olunmuş insanlardı. Bundan ötürüdür ki, Abdülhamit, Mithat Paşa'yı uzaklaştırmakla umduğu işi tamamı ile başaramadı. Mithat Paşa'nın o uzlaşmak bilmez havası bu mebuslarla birlikte Osmanlı Meclisi'ne doldu.[291]

31 Mart 1877 günü, Londra'da İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Derby'nin başkanlığında toplanan beş büyük devletin beş büyükelçisi,[292] hazırladıkları metni Osmanlı Hükümeti'ne verdi. Protokolde süratle Karadağ ile anlaşma yapılması isteniyordu. Bunu kolaylaştıracak tek şart ise pek ufak bir parça toprak vermekti... Reddetmek en azından bir Osmanlı-Rus harbini göze almak olacaktı. Görünen Karadağ'dı, ama arkasında gizlenen Rusya.[293]

---

289 *Age* s.103.

290 *Age* s.104.

291 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.438.

292 Almanya: Munster, Avusturya: Beust, Fransa: d'Harcourt, İtalya: L. F. Menabrea, Rusya: Şuvalov.

293 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.441.

Nihayet Saffet Paşa (Hariciye Nâzırı) Meclis'e gidip kürsüye çıktı, umumî durumu anlatarak,

"Karadağ meselesinin sulhçu bir gözle mütalâa edilmesi muvafık olacaktır. Bunun için 'Bugana' adı verilen yerin Karadağ'a verilmesini muvafık bulmaktayız... Muhterem meclisin bu protokolde belirtilen şartları yerine getirmek için kabineye tam yetki vermesini talep ederim," dedi.

18 oya karşı 75 oyla red cevabı çıktı. "93" Harbi adı verilen o çok kanlı ve felaketli boğuşmanın başlıca sebebi olan bu uğursuz kararın alındığı gün Osmanlı Meclisi'nde 93 üye hazır bulunmuştu.[294]

Bu durumda yapılacak şey, "Padişah'ın Mebuslar Meclisi'ni feshetmesi ve yeniden seçimlere gidilmesiydi..."[295]

- Sadrazam Ethem Paşa'nın sert cevabı, bütün diplomatik yolları bir anda tıkayıverdi. Bütün devletler bir kenara çekilip Rusya ile bizi burun buruna bıraktılar. Rusya da Osmanlı Devleti'ne hemen harp ilan ediverdi.[296]
- Harp sahalarında yüz elli üç bin ölü verilmesinin ardından Ruslar Ayastafonos'a dayandılar.[297]
- Uzun süren müzakerelerden sonra Şnayder adındaki bir Alman'ın köşkünde Osmanlı Murahhası Saffet Paşa ile Rusya Murahhası İgnatiyef, Osmanlı Devleti'ni Avrupa topraklarından mahrum eden o menhus Ayastefanos Muahedesi'ni imzaladılar. (3 Mart 1878).[298]
- 26 Mart 1878 günü, Grandük Nikola azametle İstanbul'a geldi. Abdülhamit, onun ziyaretini kabul etmeye, hem de bu ziyareti iade etmeye mecbur oldu.[299]

---

294 *Age* s.442.
295 *Age* s.443.
296 *Age* s.446.
297 *Age* s.449.
298 *Age* s.449.
299 *Age* s.449.

- Bu ziyareti Rus ordusunda görevli olan bir süvari subayının kaleminden okuyalım:[300]

"İstanbul, 26 Mart:

"Bugün, Grandük Nikola Sultan'ı ziyaret maksadı ile İstanbul'a geldi.[301]

Ayastefanos'taki umumî karargâhından, Çarlık filosuna bağlı bir yat olan Livadya'ya binerek denize açıldı. Grandük'ün maiyetinden bir kısmı da Konstantin Korveti'ne bindirilmişti. Konstantin, Fransız yapımıydı ve bu gemide yeni bir silah vardı: Torpil.

Ve torpil İngiliz icadı olduğu halde, İngilizler, donanmaları bir İngiliz Amirali tarafından idare olunan Türklere bu yeni silahı tanıtmamışlardı.

Sultan, Grandük'ü karşılamadı, sadece 'huzuruna kabul etti.'

Abdülhamit Han çok müteessirdi. Gözleri yaşla dolu idi. Ayastafonos Muahedesi'nin Türkiye'ye, Osmanlı saltanatına indirdiği darbeden dolayı çok üzüldüğünü ısrarla söyledi.

Sultan ile Grandük arasındaki konuşmanın iki tercümanı vardı. Biri Türk, biri Rus... Türk olanın pek değerli bir münevver olduğunu sonradan öğrendik. Adı Ahmet Vefik'ti.[302] *Rus ise Büyükelçiliğimizin baş tercümanı idi.*

Sultan Türkçe konuştu. Ahmet Vefik, Fransızca'ya tercüme etti. Grandük cevaplarını Fransızca olarak veriyordu.

Resmi kabul bitince, Abdülhamit, Grandük'ü sadece salonun ortasına kadar geçirmişti.

On üç çifteli binbir gece sandalları, bizi adeta sihirli halı ile uçuyormuş gibi Beylerbeyi Sarayı'na götürdü. Bu saray,

---

300 Lonlay, Dick de, (Asıl adı: Hardoin, N.) *A travers la Bulgarie; souvenirs de guerre et de voyage par un volontaire au 26e régiment de Cosaques du Don* (26. Don Kazak Alayı Gönüllü Subaylarından), Garnier Fréres Editeurs, Paris: 1888

301 *Age* s.449.

302 Ahmet Vefik Paşa, âyân, Sadrâzam ve 93 Meclisi'nin ilk başkanı.

İstanbul'da kaldığı müddetçe efendimiz Grandük'e tahsis edilmişti.

Hazırlanan ziyaret programı gereğince Sultan'ın iade-i ziyaret etmesi icap ediyordu.

Sultan, mükemmel bir donanma çatanası ile geldi. Yanına son harbin en şöhretli Osmanlı Generallerini almıştı. Plevne müdafii Osman Paşa, Serasker Rauf Paşa, Fuat (deli) Paşa bunlar arasında idi.

Abdülhamit, çatanadan çok çevik bir hareketle çıkıp bir adım ilerlemeden rıhtımda durdu, Grandük'ün kendisine yaklaşmasını bekledi... Gene yüzü gülmüyordu. Grandük'ün bütün gayretleri neticesiz kalmaya mahkümdu... Gözleri gene yaşla dolu idi.

Hepsinin yüzleri gülüyordu. Yalnız Sultan'da hiçbir değişiklik olmamıştı.

Grandük, Beylerbeyi Sarayı'ndan bir istimbotla Galata'ya yanaştı. Lando arabalarından birine binerek Beyoğlu'na yollandı.

Sefaretin önünde büyük bir kalabalık vardı. Bunlar Beyoğlu Hıristiyanları idi. Hepsi şapkalı idi. Grandük'ün arabası tunç parmaklıklı büyük bahçe kapısından sefarete girince, Rus armalarının örtüleri açıldı. Bu örtüler harp başladığı zaman konmuştu... Şapkalar havaya uçuştu. Böyle bir manzaraya başka memlekette şahit olmak mümkün değildi. Bu kalabalıktaki insanların hepsi hem bu memleketin vatandaşlarıydılar, hem de değildiler... Vatandaştırlar, çünkü asırlardan beri burada otururlar. Değildirler, çünkü hepsinin, her birinin cebinde bir başka devletin pasaportu vardır... Ve hepsi de bizim zaferimize sevinmektedirler.

Haliç'te her iki kıyıda da aklın almayacağı kadar çok ırk ve millet karmakarışık yaşamaktadır. Hangi diller konuşulmuyor ki buralarda?

İran dilinden Portekiz diline kadar her çeşit konuşma, ve bu konuşmalarda geçen kelimeler.. Adeta kelimeler denizinde yüzüyorsunuz...

Bu Galata denilen yerle Türklerin hemen hemen hiç ilgisi yok... Burası Pire'den daha Yunanlı, Brindisi'den daha İtalyan ve Marsilya'dan daha Fransız olan garip bir yer.

Yalnız sahilden Beyoğlu'na doğru uzaklaştıkça yokuşlu semtlerde bazı Türk mahalleleri göze çarpıyor. Buralardan geçerken Osmanlı memleketinin öz insanları ile karşılaşıyorsunuz. Bu insanlar Galata, Fener ve Beyoğlu halkına benzemezler. Belki çok fakirdirler, fakat her hallerinde bir asillik, bir babayiğitlik seziliyor. Rus üniforması ile bunların önünden geçenler bir düşman ülkesinde olduklarını hemen sezerler. Değil onlar, hatta mahallelerinin köpekleri dahi Moskof üniforması görmeğe tahammül edememektedir. Öylesine havlayarak üzerinize saldırırlar ki, bir daha o semtlere gitmeye cesaret edemezsiniz.

Osmanlı Sultanlarının payitahtı ile Osmanlı ordusu arasında tam bir tezat vardır. Birini, uzaktan baktığınız zaman, heybetli bulursunuz ve içine girdiğiniz zaman o ihtişamdan eser kalmaz... Diğerini ise uzaktan bakınca hemen avlanacak bir keklik sanırsınız... Fakat mızrak mızrağa, süngü süngüye geldiğiniz anda ne heybetli bir savaş kudreti ile karşılaştığınızı anlarsınız. Ben, Don Kazak Alayı ile Tuna'yı geçtiğim zaman bir iki ehemmiyetsiz çarpışmadan sonra dörtnala İstanbul'a ulaşacağımızı sananlardandım. Ne sersem olduğumu, Grandük'ün kurmayları gibi ancak Ayastefanos'a ulaştığımız anda anladım. Türk ordusu yenilmişti, ama bizim ordudan da eser kalmamıştı. Tuna ile Şıpka arasında adeta doğranmıştık.

İstanbul, bir şehir değildir, bir abidedir.

Ne arıyorduk biz burada? Hıristiyanları esirlikten kurtarmak için mi gelmiştik? Fakat Hıristiyanlar burada esir değiller ki... Yaşadıkları topraklara ve hükümdarlarına açıkça hıyanet edebilecek derecede dizginsiz bir hürriyet içinde yaşıyorlar ve bu memleketin hem serveti, hem kazanç kaynakları ellerinde... diye söylendim.

Ateşli bir Bulgar dostu olarak başladığı harbi en korkunç

Bulgar düşmanı olarak bitirmiş olan General Gurko'nun Edirne'de söylediği sözleri hatırladım:

–Efendiler, demişti subaylarımıza– Efendiler, o Bulgar lejyonlarına nerede rastlarsanız hepsini doğrayınız! Ne vahşi herifler bu Bulgarlar!

Evet... Masum zavallılar sandığımız için "çar"ımızın kurtarmağa karar verdiği Bulgarların bize dayanarak yaptığı katliamlar kumandanlarımızda büyük nefret uyandırmıştı."[303]

Bütün bu olaylar, Türk ordusunun feci yenilgisi sırasında oldu. Artık, Rus ordusunun önünde İstanbul yolu açılmıştı.[304]

14 Şubat'ta toplantı süresinin sonuna doğru, Mebuslar Meclisi, bütçeyi bile görüşmeden Sultan'ın buyruğu ile belirsiz bir süre için dağıldı. Muhalefetin en aktif kişileri, başkentten sürüldüler. Böylece ilk Türk Parlamentosu'nun çalışması sona ermiş oldu.[305]

Namık Kemal, Hürriyet'te, "*Avrupa devletleri arasında bizim haklarımızın ve Sultan'ın egemenliğinin korunmasına en çok yardım eden İngiltere'dir,*" diye yazmıştı (23.11.1868).[306]"İbret" gazetesi de bu tür fikirler yayınlıyordu.[307]

Olaylar, Yeni Osmanlılar'ın hayallerini çok kısa sürede bozdu ve İngiltere, 1877-1878 Rus-Türk savaşından sonra Kıbrıs Adası'nı işgal ederek dostluğunun gerçek yüzünü gösterdi.[308]

1877-1878 Rus-Türk savaşını sona erdiren uluslararası barış antlaşmasının kesin koşullarının belli olduğu 1878 Berlin Kongresi'nden sonra yabancı devletler, ülkenin dış politikasına dair kendi işlerine gelen kararları Sultan'ın hükümetine kabul ettirdiler.[309]

---

303 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar, s.464.*

304 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.104.

305 *Age* s.105.

306 *Age* s.140.

307 *Age* s.140.

308 *Age* s.140.

309 *Age* s.170.

Elazığ'da, 93 muharebesinde (1877-1878, Rus-Osmanlı) Müslümanlar harbe giderken evlerini daha ziyade Ermenilere emanet ederlerdi.[310]

Sultan Abdülaziz'e İttihad-ı İslam fikri izafe edilir. Bunun sebebi, *Çin Türkistanı'nda hükümet kuran Yakub Han'a bir zamanlar 18 zabit ile ulemadan iki zat göndermiş olması ve silahça yardım etmekten çekinmemesidir.*[311]

Ruslar hudutlara asker yığmaya da başlamışlardı. Rus Sefiri İgnatiyef'in tahriki ile Sırbistan ve Karadağ'daki harekâta Bulgar halkı da katılmıştı. 1 Temmuz 1876'da Sırbistan ve bir gün sonra da Karadağ hükümetleri resmen Türkiye'ye harp ilan etmişlerdi.[312]

Bosna-Hersek, Karadağ ve Bulgaristan meseleleri yüzünden siyasî ufukta kara bulutlar belirmeye başlayınca Mütercim Rüştü Paşa sadaretten çekilmiş, ve yerine Mithat Paşa'nın getirilmesini Abdülhamit'e tavsiye etmişti. Mithat Paşa, bu suretle Sadrazam olmuştu (19 Aralık 1876).[313]

Mithat Paşa sadarete gelince Kanun-ı Esasî hazırlıklarına chemmiyet vermiş ve intihabat hususunda gereken kanunların ihzarıyla iştigale başlamıştır. Mithat Paşa, daha Sultan Abdülaziz'in hal'i akabinde fetvahanede bir Vükelâ Meclisi kurulmasını temin eylemiş ve Kanun-ı Esasî müzakeresini ortaya koymuştu. Fetva Emini Kara Halil Efendi, şiddetli bir lisan ve mutaassıbâne bir ifade ile bunu reddetmiş ve "Bize şeriat kâfidir," diye ısrarda bulunmuştu. Hatta Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa bile, "*Biz Millet Meclisi yapmak fikrinde değiliz,*" demiştir. Toplantıda hazır bulunan ve hal' işinde büyük hizmet gösteren Süleyman Paşa, bu sözlere şiddetle itiraz etmiş ve netice itibariyle hiçbir karara varılamadan heyet dağılmıştı.[314]

---

310 Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul: 1967, s.78.
311 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*,s.103.
312 *Age* s.106.
313 *Age* s.115.
314 *Age* s.115.

Sadrazam olan Mithat Paşa ve mefkûre arkadaşlarının gayretiyle, Sultan Abdülhamit'in vaadine dayanarak, 1876 senesi Aralık ayında bir Cumartesi günü (23 Aralık) Kanun-ı Esasî, Babıâli'de merasimle ilan edilmiştir.[315] Bu olay, Sultan Abdülhamit'in cülusundan üç ay yirmi üç gün sonra gerçekleşmiştir.[316]

Gerek Rüştü ve gerek Hüseyin Avni Paşaların anlayışları Mithat Paşa'yla uyuşmuyordu. Bir gün Damat Mahmut Celadettin Paşa'nın ikametgâhı olan Salıpazarı'nda kâin Cemile Sultan Sarayı'nda Kanun-ı Esasî müsveddesi tetkik olunurken, Adliye Nâzırı Cevdet Paşa ibarede birkaç kelimeye itiraz etmişti. Mithat Paşa'nın "*Avrupa kanunlarına senin aklın ermez,*" demesi üzerine Cevdet Paşa hiddetlenerek şiddetli mukabelede bulunmuştu. Bu hal gösteriyor ki rical arasında fikir ihtilafları mevcuttu.[317]

---

315 Abdülhamit tahta çıktığında Balkanlar'da ayaklanmalar başlamış, Çarlık Rusya'sı Osmanlılara bir ültimatom vermişti. Büyük Avrupa devletlerinin İstanbul'da toplanan bir konferansta Balkan sorununu tartıştıkları ve Osmanlı Devleti'nden reformlar yapmasını istedikleri sırada, II. Abdülhamit siyasal bir manevrayla 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi (anayasa) ilan etti. Böylece meşruti yönetime geçilmiş oluyordu.
1876 Anayasası olarak da bilinen Kanun-i Esasi, aslında padişahın egemenlik haklarına bir kısıtlama getirmiyordu. Yürütme yetkisini tümüyle elinde tutan padişah, Sadrâzam ve vekilleri (bakanları) istediği gibi atayıp görevden alabiliyordu. Meclisin vekiller üzerinde denetim yetkisi yoktu. Padişah, istediğinde meclisi kapatma ve yeniden seçimlere götürme yetkisine de sahipti. Ayrıca padişah, "kamu yararı için" gerekli gördüğü kişileri sürgüne gönderebilirdi. Kanun-i Esasi uyarınca iki kanatlı bir parlamento oluşturuldu. Üyeleri seçim yoluyla belirlenen meclise Meclis-i Mebusan, üyeleri atama yoluyla belirlenen meclise de Âyan Meclisi deniyordu. İki meclisin oluşturduğu parlamento Meclis-i Umumi (Genel Meclis) olarak adlandırılmıştı. Âyan Meclisi'nin başkan ve üyeleri doğrudan padişah tarafından atanıyordu. Anayasaya göre Genel Meclis padişahın buyruğuyla kasımda açılıyor, mart başında çalışmalarını tamamlıyordu...

316 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri,* s.116.

317 *Age* s.116.

Osmanlı Adliye sistemini yeniden kuran ve Fransız Medenî Kanunu olan Mecelle'yi uygulamağa sokan Adliye Nâzırı Cevdet Paşa gibi bir insana, Mithat Paşa'nın "Avrupa kanunlarına senin aklın ermez," demesi nasıl bir gâvur ajanlığının yapılmakta olduğunun göstergesidir. Adliye Nâzırı Cevdet Paşa'nın bile "aklının ermeyeceği" bir işin, Osmanlı ülkesinde kimin adına ve hesabına yapıldığı sorusu akla geliyor.

Avrupa Devletleri, Rus hükümetinin verdiği notanın husule getirdiği vaziyete karşı, İstanbul'da bir konferans akdini muvafık bulmuşlar ve murahhaslar Haliç'te, Bahriye Nezareti'nde toplanmaya başlamışlardı. "*Tersane Konferansı*" denilen bu toplantı Aralık 1877'de gerçekleşmiştir.

1876 yılının Nisan ayında Panagürişte bölgesinde başlayan Bulgar isyanları bütün Orta Dağ bölgesine yayıldı. Bu dönemde bölgeye Rusya tarafından Kafkasya'daki yurtlarından zorla atılmış birçok Kafkasyalı (Çerkez, Abaza, vs.) Müslüman yerleştirilmişti. Bulgarlarla gelen Müslüman halklar arasında karşılıklı katliamlar yaşandı. Osmanlılar bu isyanları kısa zamanda bastırdılar. Ancak Batı dünyasında Osmanlı Devleti'nin bu isyanları bastırması büyük eleştirilere neden oldu. Bulgarların uğradığı katliamlar tek taraflı olarak yansıtıldı. Müslümanların uğradığı katliamlar gözardı edildi. Eski İngiltere başbakanı William Ewart Gladstone, bilim adamı Charles Darwin, yazar Oscar Wilde ve Victor Hugo, İtalyan siyasetçi Giuseppe Garibaldi gibi etkili kişiler Osmanlı Devleti aleyhinde tek taraflı yazılar yazarak, Avrupa'da Bulgarların lehinde bir kamuoyu oluşmasına neden oldular. Bunun üzerine İngiltere'nin öncülüğü ile İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verildi. 23 Aralık 1876'da Haliç Tersanesi'nde toplanan konferansa, İngiltere, Prusya, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti katıldı. Toplantıda, Balkan topraklarının kendisinden alınacağını anlayan Osmanlı, konferansın 1. günü meşrutiyeti ilan etti. Meşrutiyete kavuşan

Balkanlar'daki Hıristiyanlara yeterli güvence gelmişti. Ama Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık, Bulgaristan ve Bosna-Hersek için özerklik kararı alınmıştı.

Büyük devletler sefirlerini ve murahhaslarını geri çağırdılar ve İstanbul'da yalnız birer maslâhatgüzar bıraktılar. Konferans 29 gün sürdü.[318]

Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmeyince Rusya savaş açtı. Böylece 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) başladı. Tersane Konferansı, kâğıt üzerinde kalmış bir konferanstı. Tartışılan konular ancak 93 Harbi'nden sonra, Berlin Antlaşması'yla kesinliğe kavuştu.

Mithat Paşa, aşağıdaki arizayı Sultan'a takdim etmişti. Çünkü askerî mekteplere gayrimüslim talebe alınması hususundaki tekerrür eden maruzatına bir türlü cevap verilmiyordu.[319] Mektubun günümüz Türkçesi:

"Padişahım! Dokuz günden beri, az önce arz ettiğim görüşümü kabul etmemeyi sürdürüyorsunuz. İşlerin aleti olan zorunlu ve acil düzenlemeyi reddediyorsunuz. Halbuki aletsiz iş görülmez. Bu hale karşı ise, devlet binasını henüz dehşetli zelzelelerden savuşturmağa çalıştığımız sırada siz âdeta yıkmak istiyorsunuz diyebilirim. 18 Ocak 1877 Mithat."

Arizadaki ifade tarzı Sultan Abdülhamit'i çok hiddetlendirmişti. Sultan Abdülhamit, Mithat Paşa ile bizzat görüşmeye lüzum görmeyerek sadaret mührünü Nafıa Nâzırı Mahmut Celaleddin Paşa'nın enistesi "Saray Feriki" Eğinli *İngiliz Sait Paşa*[320] delâleti ile istirdattan sonra, Mithat

---

318 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.117.

319 *Age* s.118.

320 1887 Mayıs ayı başlarından itibaren Dâhiliye Nezareti'ne başvuran Konya Valisi Mehmet Sait Paşa, ilerisi için bir ihtiyat tedbiri olmak üzere, kuraklığın nispeten daha az görüldüğü Teke, Burdur ve Hamid sancaklarından dışarıya zahire çıkarılmasının yasaklanmasını istemiştir. 30 Mayıs tarihinde konuyu görüşen Meclis-i Vükelâ, bu talebi yerinde bularak onaylamıştır. İngiltere'nin Edinburgh Üniversitesi'nden mezun olup, çok iyi İngilizce konuştuğundan, halk arasında "İngiliz Sait Paşa" adıyla tanınmıştı.

Paşa'yı 5 Şubat 1877'de *İzzeddin* vapuruna bindirerek hudut harici ettirdi. Sultan Abdülhamit bunu Kanun-ı Esasî'nin 113. maddesine istinaden yapıyordu.[321]

Mithat Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştıran Sultan Hamid, onun hakkında beslenen Meşrutiyet banisi hissini halkın zihninden silmek için Mebusan Meclisi'ni 7 Mart 1877'de Beşiktaş Sarayı'nda (Dolmabahçe) merasim-i mahsusa ile açtı. 1 ay ve 20 gün süren bu Meclis'te 180 Müslim ve 60 gayrimüslim mebus bulunuyordu.[322]

24 Nisan 1877'de Rus maslâhatgüzarı Nelidof hükümetimize bir nota vermek sureti ile siyasî münasebetlerin kesildiğini bildirdi. Rusya hükümeti aynı tarihte büyük devletlere de birer muhtıra tebliğ ederek ıslahat teklifi kabul edilmediği için Türkiye'ye karşı taarruza geçmek mecburiyetinde bulunduğunu tavzih etti. Bu suretle, Ruslarla yapılan 1809-1812, 1828-1829, 1854-1856 seferlerine ilâveten dördüncü defa olmak üzere 1877-1878 seferi de başlamış oldu.[323]

Ruslar 24 Nisan 1877'de Romanya'yı işgal etmişler ve Tuna'yı kolaylıkla geçirmişlerdi. Fakat Plevne önünde 19-20 Temmuz 1877 tarihinde Osman Paşa tarafından mağlup edilmişlerdir. 30 Temmuz 1877'de Ruslar, Plevne'ye yaptıkları kuvvetli taarruzlarda, perişan bir halde ricate mecbur kalmışlardır. Osman Paşa, Plevne'de 4,5 ay kahramanca Rus muhasaralarına mukavemetten sonra erzak ve eslihadan mahrum kalan maiyetini açlıktan kurtarmak maksadı ile huruç harekâtına geçtiği sırada yaralanmış ve neticede düşmana teslim olmak zaruretinde kalmıştır.[324]

Plevne ve Edirne'nin sukutu üzerine Osman Paşa esir olunca Sultan Abdülhamit Rus Çarı'na ve İngiliz Kraliçe-

---

321 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.120.
322 *Age* s.121.
323 *Age* s.121.
324 Kuran, Ahm et Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.122.

si Viktorya'ya telgraf çekerek harbin durdurulması temennisinde bulunmuştur[325] Bunun üzerine Beşike Limanı'nda toplanmış olan İngiliz donanması süratle yola çıkmış ve kısa bir müddet zarfında 13 Şubat 1878 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'da, Adalar civarında demir atmıştır.

Grandük Nikola'nın, 1200 kişilik bir kıt'a-i askeriye ve maiyeti ile Ayastefanos'ta (Yeşilköy) ikamet etmesi hükümetimizce kabul edilmiştir.

Abdülhamit tahtta kaldığı sürece, İngiltere Osmanlı topraklarında istediği gibi bir siyaset yürütemeyecekti; bu yüzden İngiltere yeniden Sultan Murat'ı tahta çıkarmak istedi. Bunun için de mason localarını kullanması gerekiyordu. Cleanti Scalieri[326] komitesi bu dönemde faaliyete geçti.

---

325 *Age* s.125.

326 V. Murat'ın annesi Şevkefzâ Kadın Efendi, oğlunun sıhhatinin iyi olduğu ve II. Abdülhamit'in haksız yere tahtı ele geçirdiği propagandasını yayıyordu. II. Abdülhamid bu dedikoduları etkisiz hale getirmek üzere yerli ve yabancı doktorlara V. Murat'ı tekrar muayene ettirerek gerçekten hasta ve tedavisinin de imkânsız olduğuna dair bir rapor aldığı halde üç ay sonra V. Murat'ı kaçırmak üzere kurulmuş gizli bir cemiyetin varlığı ortaya çıkarıldı. İngiliz elçiliği eski hizmetlilerinden Rum asıllı İstavridis ile Lehistan göçmenlerinden Jüli'nin de dâhil olduğu gizli cemiyetin elebaşları kadın kıyafetinde saraya girerlerken yakalandı. Yapılan muhakeme sonucunda her biri ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldıysa da II. Abdülhamit tarafından affedildiler.

Teşkilâtlarına mensup olması dolayısıyla Sultan Murat'ın sağlığı ve akıbetiyle yakından ilgilenen masonların güvenini kazanmış olan İbrahim Edhem Paşa'nın Sadrâzamlıktan azlinden sonra İstanbul'daki mason teşkilâtı tarafından V. Murat'la ilgili olarak gizli bir cemiyet kuruldu. Komitenin kurucusu Prodos mason locasının üstâd-ı âzamı olan Kleanti Skaliyeri idi. Rum asıllı bir tüccar olan Kleanti, V. Murat'ı daha veliaht iken on sekizinci dereceden mason locasına kaydederek onunla sıkı bir dostluk kurmuştu. Sultan Murat'ın cariyelerinden Nakşibend Kalfa, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi muavinlerinden Ali Şefkati Bey ile Evkaf Nezâreti Senedat Odası Mukabelecisi Aziz Bey gizli cemiyetin belli başlı üyeleriydiler. Aziz Bey'in faaliyetleri ve cemiyetin ikinci başkanı gibi telakki

1878 senesi Şubat ayı başında, Cleanti Scalieri komite rüesasının Sultan Murat'ı saraydan kaçırmak emeline düştüğü ve hatta bu hususta bir takım hazırlıklara bile giriştiği ve Sultan Murat'ın ikameti için komite azasından Aziz Bey'in evinde münasip bir oda hazırlandığı, muhakeme esnasında meydana çıkmıştır.[327]

Komite azası, Avrupa'da bulunan Mithat Paşa ile muhabere edildiğini ve tebeddül-ü saltanat vuku bulursa kendisinin "başvekil" olacağını da işae (haber yayma) ediyordu. Komiteye ait bütün evrakın Scalieri tarafından kaçırılmış bulunması sebebi ile alâkadarların hakikî mahiyet ve miktarını öğrenmek mümkün olamamıştır.[328]

Berlin Antlaşması'nın imzasından evvel patlak veren bu teşebbüste faal rol oynayanların maksadı, Abdülhamit'i hal' etmek ve Sultan Murat'ı tekrar tahta çıkarmaktı. Aynı zamanda Sultan Abdülhamit'e bir suikast de tertiplenmişti.[329]

3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Muahedesi akdedilmiştir.[330]

Buna göre, hudutları büyüyen Karadağ, Sırbistan ve Romanya tam müstakil olacaktır.

Edirne ve civarı ile Selanik Türkiye'de kalmak ve fakat Manastır ve Üsküp'ü ihtiva etmek üzere ta Yenişehir ve Ohri'ye kadar muhtar bir Bulgaristan kurulacak,

Batum, Kars, Ardahan ve Beyazıt (Bayezıd) Ruslara verilecek,

Hotur ve civarı İranlılara terk edilecek,

30.000.000 lira da tazminat ödenecektir.[331]

Ayastefanos Muahedesi'nin çok ağır şartları ihtiva etme-

---

edilmesinden dolayı bu cemiyete "Kleanti Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi" denilmiştir.

327 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*,s.140.

328 *Age* s.141.

329 *Age* s.142.

330 *Age* s.126.

331 *Age* s.127.

si, İngiltere Başvekili'ni çileden çıkarmıştır. Alman Başvekili Prens Bismark da bu muahedeye aleyhtar bir cephe almış ve Berlin'de bir konferans akdini teklif etmiştir.[332]

İngiltere Başvekili şu şartları ileri sürmüştür:

a) Ayastefanos Muahedesi'nde mevzubahis büyük Bulgaristan olmayacak.
b) Rusya, Ermenistan'ı almayacak.

Rusya, Ermenistan meselesinde ısrar edince İngiltere hükümeti ile Türkiye arasında gizli bir muahede akdedilmiş ve Kıbrıs'ın muvakkaten İngiltere'ye terki kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin Kars ve Batum'dan maada herhangi biri mıntıkasına Rusya tarafından tecavüz vaki olursa, İngiltere Türkiye ile müttefikan harbe iştirak edeceği kararlaştırılmıştır.[333]

---

332 *Age* s.130.

333 *Age* s.131; İngiltere ile Kıbrıs Hakkında Anlaşma, (Mecmua-i Muahedat Cilt 5. S.165), "Siyasi Tarih Metinleri, Nihat Erim, T.T.K. 1953, s.401-402; 3 Cumadel'âhire 1295 - 4 Haziran 1878
...bin sekiz yüz yetmiş sekiz sene-i iseviyesi (İsa senesi) alafranga Haziran'ının dördüncü günü tarihiyle iki madde üzerine akd ve tanzim ve imza ve temhir (mühürleme) eyledikleri mukavelename tercümesiyle beraber tarafı hümayunuma arz edilmiş olduğundan ayniyle İngilizce ve Fransızca olarak zikir ve beyan olunur.
(Birinci madde) Rusya devleti Batum ve Ardahan ve Kars veyahut mevaki-i mezküreden (sözü edilen yerlerden) birini yed-i zabtında tutup da ileride her ne vakit olur ise olsun muahede-i katiye-i sulhiye ile tayin olunan Asya memalik-i şahanesinden bir kısmını daha zapt ve istilâya tesaddi (taarruz etmek) edecek olur ise ohalde İngiltere devleti memalik-i mezküreyi silâh ile muhafaza ve müdafaa etmek üzere saltanat-ı seniye ile birleşmeyi taahhüt eder ve buna mukabil Zat-ı Hazreti Padişahi dahi memalik-i mahrusada (büyük şehirlerde) bulunan tebea-i Hıristiyaniye ve sairenin hüsn-i idare ve himayelerine müteallik ileride devleteyn beyninde kararlaştırılacak olan ıslâhat-ı lâzimeyi icra edeceğini İngiltere devletine vaadiyle beraber devlet-i müşarünileyhayı taahhüdat-ı vakıasının icrasına (Rusların Osmanlı Asya topraklarını işgal üzerine İngiltere'nin yerine getireceği taahhüdü) icrasına (yerine getirilmesine) lâzım gelen vesait-i temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs Ceziresi'ni (Adası'nı) tahsis ve asker ikamesile cezireyi idare etmesine muvafakat eder.

Sultan Abdülhamit, 1878 senesinden itibaren Babıali idaresini tamamen Yıldız Sarayı'na nakletmiştir.[334]

Türkiye'ye girmesine müsaade verilen Mithat Paşa, İzmir Valisi bulunduğu sırada, Sultan Abdülaziz davası münasebeti ile mahkûm edilmiştir. Fransızlar Mithat Paşa'yı teslim hizmeti karşılığı olarak 12 Mayıs 1882'de Tunus'u işgal et tikleri zaman, bu haksızlığa Osmanlı Hükümeti adeta lakayt görünmüş ve sathî bir protesto ile iktifa olunmuştur.[335] Böylelikle Tunus, Mithat Paşa'nın geri verilmesi karşılığında, Fransızlara bırakılmış oldu.

Mithat Paşa, 1880'de Aydın (İzmir) valiliğine gönderildi. 5 Mayıs 1881'de konağının bir askeri birlikçe sarılması üzerine Fransız Konsolosluğu'na sığındı. Üç gün sonra hükümetin güvence vermesi üzerine teslim oldu. İstanbul'a getirilerek sarayda kurulan özel bir mahkeme (Yıldız Mahkemesi) tarafından yargılandı ve Abdülaziz'in öldürülmesiyle suçlanarak idama mahkûm edildi. İngiltere hükümetinin ricası ve II. Abdülhamit'in müdahalesiyle cezası ömür boyu kalebentliğe çevrildi ve Arabistan'da Taif Kalesi'ne sürüldü. 8 Mayıs 1884 gecesi muhafızları tarafından boğularak öldürüldü. Bu cinayetin Padişah'ın emri ile gerçekleştiği ileri sürüldü ise de, bu konuda, 1909 ihtilalinden sonra araştırılan Yıldız Sarayı evrakı arasında dahi kanıt bulunamamıştır.[336] Babıâli 1875'te bir milyar dolar olan kamu borcunu ödeyemediği için, Sultan 1881'de yayınladığı bir fermanla Osmanlı kamu borçlarının yönetimini Avrupalılara bırakmıştı. Bu amaçla bir *Düyun-u Umumiye İdaresi* kurulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirlerinin yaklaşık dörtte birinin denetimi bu kuruma verilmişti. İspirto, pul, tuz ve balık gibi temel ürünlerin gümrük vergilerinin düzenlenmesi

---

334 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.134.
335 *Age* s.136.
336 *Age* s.136

Düyun-u Umumiye'nin yetkisinde idi. Babıâli artık kendi maliyesine ya da gümrük idaresine hâkim değildi.[337]

İskenderiye'ye gelmiş olan yabancı donanmalar karşısında Arabî Paşa, tabya ve tahkimat yaptırmaktaydı. 3.7.1882'de İngiliz amirali, bu tahkimatın durdurulması emrini alır ve bu yolda tebligatta bulunursa da Mısırlılar dinlemezler. İngiliz amirali orada bulunan Fransız ve İtalyan savaş gemisi kumandanlarına tabyalar üzerine birlikte ateş açmayı teklif eder, fakat bu teklif kabul edilmez.

11.7.1882'de, İngiliz savaş gemileri İskenderiye'yi tek başlarına topa tutarlar. Mısır kıtaları şehri bırakıp içeri çekilirler ve İngilizler, kargaşalık ve çapul olduğu bahanesiyle şehre asker çıkarırlar.

15.7.1882'de İngiliz hükümeti diğer devletleri Süveyş Kanalı'nın korunması için kendisiyle beraber harekete davet ederse de hiçbiri iştirak etmez.

Eylül'de İngiliz sefer kuvveti Mısır'a çıkar. 13.9.1882'de Tellü'l-Kebir'de (Kahire'nin kuzeydoğusu) Arabî ordusunu bir baskınla yirmi dakikada kâmilen bozarak, Kahire'yi ele geçirir ve bütün Mısır'a hâkim olurlar.[338]

Bu suretle İngiltere, Akdeniz'in ikinci kapısını da ele geçirmiş ve Hindistan yolu üzerinde en önemli konağı tutmuş olur.[339]

İngiltere, Kıbrıs'tan başka bir de Mısır'ı almış bulunuyordu ve bu durum, Balkanlar'da, Boğazlar'da, Anadolu'da ve hatta Orta ve Uzak Doğu'daki Rus amaçlarının tahakkukunu güçleştirecek mahiyette idi. Buna karşılık Rusya'ya hiçbir taviz verilmemişti.[340]

İngiltere hükümetinin Sultan'ın fethedilmiş halklar üzerindeki egemenliğini koruma isteğini desteklemesinin baş

337 Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, s.36.
338 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, I/1, s.33.
339 *Age* s.34.
340 *Age* s.34.

nedenlerinden biri de, Balkanlar'da Rus etkisinin güçlenmesine engel olmak arzusu idi.[341]

"Yeni Osmanlılar"ın İngiliz dış politikasına eğilmelerine yardımcı olan bir başka neden daha vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetin kurulması için yaptıkları savaşta "Yeni Osmanlılar", meşrutî monarşinin örneği saydıkları İngiltere'nin desteğine güveniyorlardı.[342]

Namık Kemal, "İbret" gazetesindeki "Londra" adlı makalesinde, İngiltere'nin en önemli politik ilkelerin "doğduğu beşik" olduğunu yazıyordu.[343]

Y. A. Ragozina,[344] anılarında, Mithat Paşa'nın "*coşkun bir Batı uygarlığı hayranı ve bir kopyasını da vatanına getirmek istediği İngiliz parlamentosunun coşkun bir âşığı olarak*" tanındığını yazıyordu.[345]

Başka bir çağdaşı[346] da, Mithat Paşa'nın "*tam bir İngiltere hayranı ve İngiliz Anayasası'nın taraftarı*" olduğunu belirtiyordu.[347]

1889-1890 yıllarında Düyun-u Umumiye'nin 4527 memuru (1908 devrimi öncesinde bu sayı aşağı yukarı 10.000 idi) devlet görevlisi sayılıyor ve salt bu memurların geçimi, Türk hazinesine yılda hemen hemen 870.000 liraya mal oluyordu.[348]

Bu kurumun yönetim meclisi, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya-Macaristan delegelerinden, Sultan hükümetinin yerli alacaklılarının temsilcilerinden ve Osmanlı Bankası'nın temsilcisinden oluşuyordu.

---

341 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.140.

342 *Age* s.141.

343 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.141.

344 Ragozina, E. A. 1877-78 *Savaşı Öncesinde Türkiye'deki Bir Rus'un Anıları*, SPb.: 1910, s.133.

345 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.141.

346 Jonquière de la A., *Histoire de l'Empire Otoman depuis les origines jusqu'au Traité de Berlin. Paris*: 1981. s.582.

347 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.141.

348 *Age* s.153.

Bu meclisin üyelerini, alacaklıları olan Avrupa bankaları seçtiler.[349]

İstanbul'daki Rus başkonsolosluğu sekreteri Çarıkov,[350] Sultan'ın ve Babıâli'nin salt iç politikada değil, dış politikada da, Düyun-u Umumiye'nin ve onu oluşturan Avrupa devletlerinin politik planlarına aykırı herhangi bir şeye girişemeyecek durumda olduklarını belirtiyordu.[351]

1886 yılından 1908 yılına dek hükümet, 37 milyon lira (800 milyon franktan daha çok) tutarında 11 istikraz almıştır.[352]

Bu istikrazlar, emperyalist devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları ekonomik ve politik baskının en önemli araçlarından biri oldu.[353]

Fransız hükümeti, istikrazları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransız fabrikalarına büyük askerî siparişlerde bulunması ve Hama-Halep demiryolu yapımının "Suriye Demiryolları Fransız Cemiyeti"ne verilmesi koşulları ile teslim ediyordu.

Almanya, "Deutsche Bank"ın Osmanlı İmparatorluğu'na verdiği 60 milyon frank değerindeki istikraza karşılık Krupp top fabrikasına en büyük siparişi aldı.

Fransa, Osmanlı Bankası tarafından Babıâli'ye verilen 60 milyon frank tutarındaki istikraz karşılığında Fransız fabrikaları için 18 milyon franklık sipariş elde etti.[354]

Ülkenin asıl bankası sıfatını, İngiliz-Fransız sermayesinin çıkarlarını temsil eden Osmanlı Bankası taşıyordu.[355]

İngiltere devleti 1880, 1883 ve 1885 senelerinde Osmanlı hükümetine bir an evvel ıslahat icrası tavsiyesinde bulun-

---

349 *Age* s.153.
350 F. Kançilarya, id.25, 1890
351 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.154
352 *Age* s.155.
353 *Age* s.155.
354 *Age* s.155.
355 *Age* s.156.

muş ve devam eden gayrıtabii gidişatın izalesini istemiştir.[356]

Bunun tek yolu vardı, o da Abdülhamit'i tahttan indirmekti. Abdülhamit'in işi zordu. Rusya, Fransa ve İngiltere, Osmanlı'ya kendi çıkarları açısından bakıyor, ülkelerin çıkarları birbiriyle zıtlaşıyordu. Bu zıtlıklar arasında Abdülhamit, kendisini ayakta tutabilecek siyasetin peşinden koşmakta idi. Günümüze kadar gelen basılı evrakta olaylar bizlere, İngiltere'nin görüşü açısından sunulmuş, bu sunuşla da Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve çöküşü durmaksızın sürmüştür.

Arabî isyanından sonra, İngiltere hükümeti Hindistan yolunu bir dereceye kadar tehlikeye sokması muhtemel bulunan bu karışıklığın bastırılması için Mısır'a asker göndermemizi teklif etmişti.[357] Sultan Abdülhamit bu talebi kabul etmemiştir.

Müstevlilerin, kolaylıkla elde ettikleri Mısır kıtasını ve Süveyş güzergâhını, isyanın bastırılmasından sonra terk etmediklerini gören Sadrazam Kâmil Paşa, topraklarımızın bir an evvel tahliye edilmesi zımnında İngiltere Hükümeti ile müzakereye girişmiş ve bir mukavele hazırlanmıştır.

İngiltere Kraliçesi Victoria tarafından imza edilen bu mukaveleyi, Rus sefiri Nelidof ve Fransa sefirinin tahrik edici girişimlerine rağmen Sultan Abdülhamit imzalamamıştır.[358] Bunun üzerine Sadrazam Kâmil Paşa, meali aşağıda yazılan bir mektubu Padişah'a gönderir. Bu mektubunda Kâmil Paşa, Rus ve Fransız sefirlerinin telkinlerine karşı, ileride çözülecek bazı şartlarla mukaveleyi imzalamasını Padişah'tan ister:

(Meali: Mısır'ın İngiliz askerlerinden tahliyesi maddesini geleceğe bırakmak, Padişah'ın hükümdarlık hukukunu koruyan bir mukavele imzalamak, sonradan imzalanacak

356 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.144.
357 *Age* s.136.
358 *İnkılâp Hareketleri*, *Age* s.136.

başka bir mukavelename ile de İngilizlerin tahliyesini temin etmek, meseleyi özel bir komisyonda incelemek ve müzakere etmek istirham olunur.)

Sadrazam kulları Kâmil
28 Mayıs 1307
(9 Haziran 1891)

Bu mektup, Abdülhamit'in, içeride ve dışarıda, nasıl bir mücadele içinde bulunduğunu bize açıkça göstermektedir.

Asya'nın Batı'sındaki stratejik nokta, yüzyıllardır dünya politikasının kavşağına hâkim olan İstanbul'du. Çanakkale Boğazı'nın kuzeyinde yer alan kent hem Avrupa ve Asya arasındaki doğu-batı, hem de Akdeniz'le Karadeniz arasındaki kuzey-güney geçişine hâkimdi.

Asya kıtasının öteki yanındaki merkez ise, Hindistan ovalarına iniş yolu olan Afganistan'daki yüksek sıradağlardı. İngiltere'nin Doğu Asya'daki amacı Rusları bu dağlarda barındırmamaktı.

İngiltere ile Rusya arasındaki bu mücadele, Çanakkale'den Himalayalar'a kadar kimi zaman sıcak savaşlarla yaklaşık yüz yıl boyunca sürüp gitti. Sonuçta bu iki gücün berabere kaldığı söylenebilir.[359]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında İngiltere petrolünün %80'i Birleşik Devletler'den geliyordu. O sıralarda İran, Ortadoğu'nun tek önemli petrol üreticisiydi ve İran'ın üretimi de dünya rakamlarına göre düşüktü. Örneğin, Birleşik Devletler 1913'te İran'ın 140 katı petrol üretmişti.[360]

Kraliçe Victoria 1877'de Hindistan İmparatoriçesi unvanını aldığında İngiltere'nin çifte hükümdarlığı resmen onaylanmış oldu.

---

359 *Barışa Son Veren Barış*, *Age* s.15.
360 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s.16.

Britanya İmparatorluğu ve Hindistan İmparatorluğu... *Bunlar arasındaki çizgi bir can damarı idi* ve bu damar üzerine çarların kılıcının gölgesi düşüyordu.[361]

Nisan 1880'de, İngiltere'de muhafazakârlar seçimleri kaybeder, liberaller kazanır. Gladston başvekil olur. Bu yeni hükümet Afganistan'ı parçalamak siyasasından vazgeçer. Hindistanfethedildiğinden beri ilk defa olarak Meyvant'ta (Kandahar'ın kuzeyi) Şir Ali Han'ın kardeşi Eyüp Han'ın kumanda ettiği Afganlılara karşı bir meydan muharebesi kaybetmiş olmaları, İngilizlerde, Afganistan'a girmenin bir arı kovanı ile uğraşmak olduğu inancını kuvvetlendirmişti.[362]

İngilizler, Abdurrahman Han'la bir anlaşma yapıp onu bütün Afganistan'ın Emîri olarak tanır ve bu ülkeden çekilirler. Emir Abdurrahman Han, sözlü bir anlaşma ile (31.7 ve 1.8.1880) dış siyasada İngiltere'ye tâbi olmayı kabul eder. İngiltere de onu korumayı ve *ona her yıl bir miktar para vermeyi üzerine alır.*[363] Bu hal 1919 yılına, onun torunu Emanullah'ın tam bağımsız olmasına kadar böyle devam edecektir.

Afganistan, Rusya ile Hindistan arasında bir tampon devlet olacaktır.[364]

Abdülaziz'in Kanlı Elbisesi

Abdülhamit, bir akşam vükelâdan dördünü sarayda yemeğe alıkoyar. Yemekten sonra Padişah'ın yanına götürülürler ve Abdülhamit mühürlü bir bohçadan kanlı bir elbise çıkartıp Abdülaziz'in öldürüldüğü sırada giydiği elbisedir diye gösterir ve bu suretle onun banyoda, yani çıplak iken

---

361 *Age* s.16.

362 *Age* s.16.

363 Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesine karar verildikten sonra, Afganistan başta olmak üzere Yemen ve diğer Arap şeflerine verilen ve verilecek aylıklar, *İngiliz Belgeleri*nin önemli bir kısmını kapsamaktadır.

364 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s.18.

kendi kendini öldürmediğini, fakat giyimli iken öldürüldüğünü ispat etmek ister.[365]

Tunus

Nisan 1881'de Fransa Tunus'a tâbi bazı aşiretlerin Cezayir'e tecavüzünü bahane ederek Tunus'a 30.000 kişilik bir kuvvet gönderip orayı kolaylıkla işgal eder ve Tunus Beyi 12.5.1881'de Bardo Antlaşması'yla Fransız himayesini tanır. Babıâli'nin protestoları hükümsüz kalır. Fransa, daha Berlin Kongresi'nde Bismark tarafından Tunus'a girmeye teşvik edilmişti. Alman başvekilinin maksadı Fransa'yı meşgul etmekti. İngiltere dahi Kıbrıs'a ait İstanbul Antlaşması'nı Fransa'ya hazmettirmek için ona taviz olarak Tunus'u göstermişti.[366]

Mısır

1882 yılı içinde Mısır, İngiliz işgali altına girer. Şubat ayında Harbiye Nâzırı olan Arabî Paşa, bütün nüfuzu eline almış olup, Hidiv yabancılarla birlik olacak olursa Hidivliği de ortadan kaldıracağını açığa vurur. Mayıs ayında Mısır idaresinde çalışan bütün Avrupalılara ve dolayısıyla malî murakabe heyetlerine de yol verir. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları İskenderiye'ye gelirler ve Babıâli, bu gelişi hükümranlık haklarına tecavüz addederek protesto eder.

25 Mayıs'ta İngiliz ve Fransız konsolosları Hidiv'e bir nota vererek Arabî'nin sürülmesini ve hükümetin değişmesini isterler. Hükümet değişir fakat bir süre sonra Arabî yine iş başına geçer. 11 Haziran'da İskenderiye'de yerlilerle yabancılar arasında kanlı bir kavga çıkar ve yabancılar İngiliz ve Fransız gemilerine sığınırlar.

Haziran ayında İstanbul'da Mısır meselesini görüşmek üzere bir konferans toplanır. Altı büyük devletin murahhasları, 25.6.1882'de bir protokol imzalarlar. Öbür devletler bir-

365 *Age* s.25.
366 *Age* s.26.

likte hareket etmekten çekinmişler ve dolayısıyla İngiltere'yi Mısır'da tek başına harekette serbest bırakmışlardır.

1884'te Bulgaristan, İngiltere yeşil ışık yaktığından, Rusya ve Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen Doğu Rumeli'yi işgal eder. Osmanlı valisini yakalayıp hapseder ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleştiğini ilan eder. 1887'de, Avusturya, İtalya ve İngiltere'nin işbirliği ile Avusturya ordusu subaylarından Ferdinand, Bulgar Prensi seçilir.[367]

Avusturya, İtalya ve İngiltere, aralarında "Doğu Üç Taraflı İttifakı" adı verilen bir anlaşma imzalarlar. Anlaşmanın beşinci maddesi:

"...Boğazlar'ın bekçiliğiyle görevlendirilmiş olan Türkiye, Küçük Asya'daki egemenlik haklarından hiçbir kısmını başka bir devlete terk edemez ya da bu yolda ona vekâlet veremez.

Üç devlet, Osmanlı topraklarından uygun göreceklerini geçici olarak işgal edeceklerdir."[368]

İşin daha ilginç yanı, İngiliz belgelerinde *"İngiliz'den çok İngilizci"* diye adı geçen Sadrazam Kâmil Paşa'nın bu anlaşmayı sevinçle karşılaması ve bunu kendisinin bir başarısı saymasıdır.[369]

Alman İmparatorluğu ve İngiltere Rekabeti

18 Ocak 1871'de kurulmuş olan Alman İmparatorluğu, uzunca bir süredir İngiliz çıkarlarını tehdit eden başlıca güç olarak Rusya'nın yerini almıştı.[370]

19. yüzyılın ortasında dünya kömürünün üçte ikisini, demirin yarısını ve çeliğin %70'ten fazlasını üretiyordu. Dünyada ticareti yapılan mamul malların %40'ından fazlası Britanya'da üretiliyordu. Bu dönemde dünya sanayi üretimi-

367 Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, İstanbul Matbaası, s.1078.
368 *Age*, s.1079.
369 *Age*, s.1079.
370 Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, s.18.

nin yarısını İngilizler gerçekleştiriyordu. 1870'de bu rakam %32'ye ve 1920'de de %15' e düşmüştü. Kimyasal maddeler ve makine sanayi gibi yeni ve daha önemli sanayi dallarında Almanya liderliği ele geçirmişti. 1914'te toplam uluslararası yatırımların %41'ini elinde tutan İngiltere'nin bu üstünlüğü bile inişe geçmişti.[371]

Demiryollarının gelişmesi kara gücü ile deniz gücü arasındaki stratejik dengeyi ikincisinin aleyhine bozmuştu. (Bu yeni durumda düşman trenleri, asker ve cephaneyi iki nokta arasındaki en kısa yolda ve düz çizgide taşıyordu.) Oysa İngiliz donanması bir kıtanın çevresinden ağır ağır yol alarak olay yerine daha geç varacaktı. Alman İmparatorluğu'nun demiryolu ağı Kayzer'in ülkesini dünyanın en ileri askeri gücü yapıyor ve İngiltere'nin deniz üstünlüğü artık olduğundan daha az önemli bir hale geliyordu.[372]

Yüzyılın başında Almanlar, petrol potansiyelleri sayesinde İngiliz gücünün gittikçe arttığını görünce, Londra ve Washington imparatorluklarıyla yarışabilen iktisadi bir imparatorluk olmak istediler. *Mitteleuropa* (Avrupa Birliği) projesini ortaya attılar. Sanayiciler, iş adamları, tüccarlar ve Deustch Bank, "*Europiche Petroleum Union*" (Avrupa Petrol birliği) örgütünü kurmak için birleştiler. Alman hükümeti var gücüyle bunu destekledi. *Europaiche P.U.* Türkiye'ye daha sonra "*Turkish Petroleum*" şeklinde girmiştir.[373]

Alman jeologları Mezopotamya'da Türk petrolü bulurken, mühendisler İstanbul ve Bağdat üzerinden Avrupa'yı Basra Körfezi'ne bağlayan Berlin-Basra demiryolunu yapıyorlardı. Bu yol, o zamanlar Mısır'da yerleşmiş bulunan İngilizlerin denetlediği, Süveyş Kanalı'ndan geçen Hint denizyolu-

371 *Age* s.18.

372 *Age* s.18.

373 Fontaine, Pierre, Petrolün Sırları, *Türkiye'nin Petrol Meseleleri, Türkiye'ye Petrol Tröstleri Nasıl Girdiler? Günenkyan kimdir?,* (Çeviren ve özetleyen: Erdoğan Alkan, Yayınevi ve basım yılı yazılı değil) s.18.

nu baltalama amacı güdüyordu. Almanlar bu demiryolu ile, Türk petrolünü İngiliz donanmasının gözetiminden uzak bir şekilde Avrupa'ya aktarmak istiyorlardı.[374]

Almanlar, İstanbul-Basra arasında demiryolu yapımına giriştiler. Çalışmalar, Gülbenkyan ve Entelijans Servis tarafından düzenlenen sabotajlar ve kabilelerin şantiyelere yaptıkları saldırılarla geciktirwiliyordu. Ama yine de yapım sürüyordu. Bu çalışmalara paralel olarak bir Alman ticaret kolonisi Mezopotamya'ya uzandı. Almanlarla İngilizler arasında bir yarıştır başladı Orta Doğu'da.[375]

Sultan Abdülhamit İslâm'a tüm dikkatini veren ilk Osmanlı Padişahı'dır...

Akıcı olmayan Fransızcası vardı; fakat yanlış yaparak İmparatorluğun azametine gölge düşüreceğim korkusuyla Fransızcasını hiçbir zaman kullanmadı. Buna rağmen Avrupa politikasını en ince teferruatına kadar bilirdi. Karar vermeden önce danışmanlarının fikirlerini alır, onları tarttıktan sonra kendi fikrini oluştururdu.[376]

Avrupa ödenekli Con Türk bozgunculuğunun orduya sızmamasına çok dikkat ederdi.[377]

Ahmet Rıza Bey:

Ahmet Rıza Bey, İngiliz Ali Bey'in oğludur. Annesi Avusturyalıdır. Ali Bey, İngilizce bildiği için "İngiliz Ali Bey" namı ile mâruftu.[378]

Ahmet Rıza Bey, Galatasaray Lisesi'nde okumuş ve bilâhare Fransa'da ziraat tahsili yapmıştı. Tahsilini ikmalden sonra, pederinin menfî (sürgün) bulunduğu Konya'ya gelmiştir. Bir müddet sonra Bursa'da idadî mektebi müdü-

374 *Age*, s.19.
375 Fontaine, *Pierre, Petrolün Sırları*, s.19.
376 Öke, Mim Kemal, *II. Abdülhamit ve Dönemi, İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli.Raporlarında*, İstanbul: 1983, s.43.
377 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, s.75.
378 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.152.

rü ve bilâhare Maarif Müdürü olmuştur. Fransız ihtilâlinin yüzüncü sene-i devriyesi münasebeti ile 1889 senesinde Paris'te açılan sergiyi görmek için Maarif Nâzırı Münif Paşa'dan izin koparmaya muvaffak olan Ahmet Rıza Bey, Paris'e gitmiş ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar da geri dönmemiştir.

Fransa hükümetinden yeminli mütercimlik elde ederek geçinme şeklini tanzim etmiş bulunuyordu.[379]

1897 Yunan-Türk savaşı sonucunda Türk ordusu Yunanları tam bir bozguna uğrattı. Ancak Sultan Avrupa devletlerinin ısrarı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit üzerindeki egemenliğini yitirdiğine dair bir antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Girit adası, özgürlüğünü kazandı ve valiliğine de, İngiltere'nin adadaki durumunu gerçekten güçlendiren Yunan bir prens getirildi.[380]

1898'de, İspanya'ya eski sömürgelerini kaybettiren Amerika-İspanya Savaşı yaşanmıştır.

İngiliz-Alman görüşmelerinden çıkan amelî netice 30.8.1898'de Portekiz müstemlekelerinin paylaşılmasına dair imzalanan gizli mukavele ve notalardır.[381]

Tevfik Paşa, sadrazam olmazdan çok önce, Atina orta elçisi iken, kendisine ufak tefek haberler getiren Giritli Lefter Efendi'ye ayda beş altın verdiğini söylerdi. Halbuki sonradan Venizelos adı ile Yunanistan'a Başvekil olan bu Lefter Efendi, bal gibi bir Heterya şefi ve bir Girit komitacısı idi.[382] Jön Türkler, doğrudan doğruya Abdülhamit'i hedefleyen en keskin eleştirilerle dolu politik yergi ve taşlamalar yazmışlardır. Bu politik taşlamalardan biri olan Uya-

379 *Age*, s.152.

380 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, s.170.

381 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, I/I, s.137.

382 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.21.

nış Umudu'nda, Abdülhamit hakkında, "İnsanlık tarihi, bu adamdan daha aşağılık, daha açgözlü ve daha mendebur bir hükümdar görmemiştir," deniliyordu.[383]

E. Ramsaur, Ahmet Rıza'nın pozitivizminin, örgütü ateizmle suçlanma tehlikesi altına soktuğunu ve bunun, Abdülhamit'in elinde, Jön Türkler'e karşı korkunç bir silah olarak kullanılabileceğini kaydetmektedir.[384]

Haziran 1897 Mizan Ahmet Rıza'ya yükleniyor ve onu, Jön Türkler'in Paris komitesini, pozitivistlerin örgütlerine bağlamaya çalışmakla suçluyordu.[385]

Hüsamettin Ertürk anlatıyor:

"Bahriyenin bir çoğu Jön Türk teşkilatına dahildi. Ben de Pangaltı şubesine kayıtlı idim. Harbiye'de Fransızca hocamız Binbaşı Çürüksulu Mahmut ve muavini Piyade Mülâzım-ı evveli Bursalı Muhiddin Bey'le gene yardımcıları Sultantepeli Ferid Efendi, Paris'ten gelen gazeteleri, mecmuaları bana veriyorlardı. Ben de münasip gördüğüm, itimat ettiğim arkadaşlara dağıtıyordum.

Fakat bir gün Binbaşı Çürüksulu Mahmut Bey yakalanmış ve Rodos kalesine sürülmüştü. Mektebi Harbiye talebesi Ferid Efendi ise korkudan Mısır'a kaçmıştı. Bir müddet sonra Çürüksulu Mahmut Bey'in Rodos'tan kaçarak Paris'e gittiğini öğrenmiştik.[386]

Heybeliada'daki Bahriye mektebinde de böyle bir teşkilat vardı. Orada talebeden Edirneli Sami, Haydar, kardeşi Behçet, Saffeti faal azalar meyanında idiler.

Bahriye Mektebi'nin hademesi Trabzonlu İğri Boyunlu Osman'ı, Mahmutpaşa yokuşunda kapitülasyondan faydalanarak postane açmış olan Fransızların bulunduğu yere gönderiyor, Paris'ten gelen gazeteleri aldırıyorlardı.

---

383 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler,* s.193.
384 *Age,* s.199.
385 *Age,* s.203.
386 Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası,* s.14.

Hariç'ten gelen posta paketlerinin tevzi edildiği yerlerden biri de, Galata'da Mehmed Ali Paşa Hanı karşısında bulunan Avusturya Postanesi idi.

Jön Türkler teşkilatına dahil gençliğin bir kısmı Gülhane'deki Tıbbiye talebeleri, Vefa'daki İdadi öğrencileri, Kumkapı'daki Eczacı Mektebi şakirdanı arasında mevcuttu. Harbiye'den Giritli Abdülhalim, Tıbbiye talebesinden Karagümrüklü Soğukçeşmeli Ferid (sonradan Dahiliye Nâzırı, Millet Meclisi Üyesi ve Londra Sefiri olan), Erkânıharp birinci sınıfında Mülâzım-ı evvel Dağıstanlı yahut Kazanlı Yusuf Akçora da Jön Türkler Cemiyeti'ne dahildir:[387]

İstibdat idaresine karşı koyma amacıyla yürütülen faaliyetlerde Türkler kadar gayrımüslimlerin de payı vardı.

Halıcıoğlu'nda meyhanecilik yapan Yunan tebaasından Dimitri, Galata'daki Avusturya Postanesi'nden postrestant aldığı gazete ve mecmuaları, Sütlüce'de Bektaşi tarikatı dergâhında mukim tekkenin şeyhi Münir Baba Efendi'nin oğlu Hüseyin Ulvi Bey'e teslim ederdi.

Gene bu tarihlerde Yıldız Sarayı posta ve telgrafhanesinde müstahdem Kara Kemal Bey, (sonradan İttihatçıların İaşe Nâzırı), Şehzadebaşı'nda meşhur Hacı'nın kahvesinde bu gazete ve mecmuaları, itimat ettiği kimselere verirdi.

Diğer kahvehanelerden, Kara Kemal'i ziyarete gelen birçok kimseler, Avrupa'dan yurda sokulan bir kısmı Türkçe, bir kısmı Fransızca bu gazeteleri bu sayede okurdu.

Samatya'da İmrahor Şeyhi'nin de faaliyeti mühimdi. Bu dergâhın şeyhi ve biraderi hukuk talebesinden Vehbi Efendi'nin de Paris'le münasebeti vardı. İzinli olarak Tıbbiye ve Eczacı Mektebi talebeleri, cuma geceleri bu dergâha devam ederler bu sayede el altından gazete ve mecmuaları ele geçirirlerdi.

Bilhassa bizim Yenicami'deki berberimiz, tarikat-ı Bektaşiye'den Hacı Haşim Efendi de Jön Türkler'dendi.

---

387 *Age*, s.15.

Hacı Haşim, eline geçen bu gazete ve mecmuaları Merdivenköy dergâhında Bektaşi şair Harabi'ye yollar, o da tekke mensuplarına okuturdu.[388]

Topkapı Sarayı'nın içinde de Jön Türk teşkilatına mensup kimseler vardı.

Denilebilirdi ki şehrin her semtinde, mektep olsun, dergâh olsun, tekke veya kıraathane bulunsun, hiç umulmayan kimseler bu teşkilata dahildir.

Hepsi Padişah'a karşı diş biliyor, bir gün saltanatı yıkarak iktidara hür fikirli bir padişah getirmeyi düşünüyorlardı.

Islahat ve meşrutiyete, cumhuriyete kadar bütün yeni ve hayırlı hareketlere ordu mensupları rehber olmuşlardı. İşte bu tarihte Harbiye ile Bahriye ve Askerî Tıbbiye birbirleriyle rekabet halinde idiler.

Heybeliada'daki Bahriye Mektebi mezunlarından Edirneli Mülazım Sami Efendi, Paris'ten gelen bu gazeteleri, o tarihte Edirne Postanesi'nde genç bir memur olan Kırcaali'de doğumlu Talât Efendi'ye gizlice gönderiyordu.[389]

Bu devirde gerek Harbiye ve gerek Bahriye talebeleri kendilerine Süleyman Paşa Fırkası adını vermişlerdi. Çünkü meşhur Şıpka kahramanı Süleyman Paşa, Harbiye talebesiyle Abdülaziz'i hal'etmişti. Bunlar da Abdülhamit'i yıkmağa karar vermişlerdi.

Ben de dahil olduğum halde, birçok vatandaş toplanmıştı... Nihayet toplantı, gizli beyannamelerle halkı Mithat Paşa'nın vaktiyle Padişah'a kabul ettirdiği Kanun-ı Esasî'nin ilanı için harekete geçmeğe teşvik yolunda verdiğimiz kararla bitmişti.[390]

Sokaklara yaftalar asılmış, halka beyannameler dağıtılmıştı. Sarayda Hırka-i Şerif'in duvarına ve Bağdat Köşkü'ne, hatta orta kapıya yafta yapıştırmak vazifesi Süreyya Bey'e verilmişti. Heybeliada'da hademe Trabzonlu Boynu Eğri Osman'ı

---

388 *Age* s.16.
389 *Age* s.16.
390 *Age*, s.17.

bekçiler yakalamışlar ve Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey'e götürmüşlerdi. Osman, teşkilata mensup herkesi ele vermiş ve kısa zamanda Jön Türkler'in mühimleri, bu suretle yakalanmıştı. Ben de tevkif edilerek Taşkışla'daki hapishaneye sevk edilmiştim.

Yüzlerce talebe Şeref Kurbanları namı altında Trablusgarp'a sürülmüştü. Benim için de karar bu idi... Büyükbabamın Saray'a mensup olması nedeniyle cezadan kurtarılmış ve İstanbul'da kalmıştım."[391]

Terrell'in İstanbul, Yıldız ve Abdülhamit İzlenimleri

Abdülhamit'in, Türk resmî tarihlerine girmemiş başka bir yönünü, bu dönemde Amerikan Büyükelçiliği yapan Terrell'in[392] *anlatımından dinleyelim:*[393]

Terrell'in İstanbul, Yıldız ve Abdülhamit izlenimleri de hayli renkli. New York'ta 1880'de kurulan ve 1930'a kadar yayınını sürdüren Century Dergisi'nde "Sultan Abdülhamit ile Röportaj" başlığıyla verilen yazının diğer önemli noktaları şöyle:

O dönemde İstanbul'da yaşayan 52 Amerikalıdan bir ikisi dışındakiler misyoner eğitimcilerdir. Yıldız Sarayı Avrupa'daki herhangi bir saraydan daha etkileyici. Ayrıca Saray kapılarında silahlı görevliler bulunmuyor. Görüşmeyle ilgili diğer çarpıcı detaylarsa şöyle:

"Birçok kimse tarafından "taçlı katil" olarak görülen bu yalnız idareci, alçak ve müzikal bir sesle en asil duyguları dile getiriyor, yüzündeki babacan ve sempatik ifade, onun yanına

---

391 *Age*, s.17.

392 Alexander Watkins Terrell, 3 Kasım 1827'de Virginia'da doğdu. Missouri Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Booneville'de hukuk okudu. 1876'dan 1883'e kadar 4 dönem Teksas Senatosu'nda görev yaptı ve 1891'de Teksas Temsilciler Meclisi'ne seçildi. ABD Başkanı Grover Cleveland kendisini Osmanlı İmparatorluğu'ndan sorumlu tam yetkili büyükelçi-bakan (1893-1897) olarak atadı. Terrell 9 Eylül 1912'de Mineral Wells'te öldü.

393 Çevikalp, Mesut, *Abdülhamid'in Ağzından Ermeni Meselesi*, Aksiyon, Sayı: 776 / Tarih: 19.10.2009

kabul edilmiş ve onu zalim olarak görenlere daimi bir bulmaca gibi. Konuşurken, atlas sırma ile işlenmiş bir divana oturdu. Aramızda, üzerinde kendisinin sık sık içtiği sigaralar olan, mozaik işlemeli küçük bir masa vardı. Konuşurken, mücevherli altın bardaklarda çay ikram edildi. Oda, 16. Louis tarzında mobilyalarla döşenmişti. Duvarları, bazıları muhteşem olan resimler, ipek halılar ve eşsiz tasarıma sahip bir Türk kilimi süslüyordu."

Büyükelçi Terrell'in samimi değerlendirmeleri özellikle ABD'deki Ermenileri çileden çıkarmış. 1912 yılında ölene kadar birçok kez yıpratılmaya çalışılmış, kaleme aldığı bu yazıdan ötürü. Ancak o, çizgisini ölene dek korumuş.

"Tatarlar ve Perslerin sürekli işgalleri altında ezilmiş olan Ermeniler çok büyük sayılarda göç etmeye başladılar ve Osmanlı idarecilerinden korunma elde ettiler. Onlara nazikçe ve misafirperverâne davranıldı. Sürekli olarak savaş içerisinde olan hiçbir ülke, endüstriyel ve ticari bir arayışın peşine düşemez. Bu yüzden ilk Sultanlar hep fetihle meşgulken, tüm ticari alanlar ve üretim alanları Hıristiyanlar, en başta da Ermeniler tarafından tekelleştirildi. Dinlerine karşı da hoşgörü gösterildi, Müslümanlar Allah'a ibadet eden bütün dinlere karşı müsamahakârdır. Böylece Ermeniler gelişti ve dört yüzyıl boyunca Osmanlı idaresi altında kaldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun bankacıları, üreticileri ve müteahhitleri oldular. Tarihî kiliselerinde ve manastırlarında açık bir şekilde ibadet ettiler, ihtiyaç olduğunda da yeni ibadethaneler inşa ettiler.

Kur'an-ı Kerim, zulmü yasaklamışken ve savaş hâlleri dışında Allah'a inananların korunmasını şart koşarken, bir Müslüman dinî sebeplerle bir Ermeni'yi nasıl öldürebilir?

Maalesef Hıristiyan ve Müslüman tebaa arasındaki çatışmalar hakkındaki gerçek, Hıristiyan gazetelerinde hiçbir zaman yayımlanmadı. Hiçbir Müslüman, eğer Allah'a inanıyorsa, dinî inancından dolayı bir adamı cezalandıramaz. Hıristiyan Avrupa, 1827'deki Yunan devriminde askerlerin

yaptığı aşırılıklardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtma yaparken, bir şehirde teslim olan 27 bin savunmasız Türk'ün öldürülmesine tepki göstermiyor.

Abdülhamit'in Osmanlı Sultanı olmasının yanı sıra 106 milyon halkıyla Muhammedî dünyanın da ruhani lideri olduğu hatırlatıldı. Tebaasının kendisine gösterdiği aşırı sevgi karşısında insan şaşırmıyor.

Her ne kadar şehzade iken Fransız eğitimi alsa da Sultan, her zaman Türkçe konuşuyor. Yıldız'da bir saray kütüphanesi kurulmuştu. Kütüphanenin rafları, ABD'nin ve Avrupa'nın başlıca ülkelerinin standart yazarlarının kitaplarıyla doluydu. Burada ayrıca Arabistan'ın bilim, sanat ve şiirin beşiği, Avrupa'nın ise cehalet içerisinde olduğu dönemde yazılmış Arapça eserler de bulunuyordu."

1890'da III. Aleksandr bir taraftan irtica ve öbür taraftan Ruslaştırma siyasası gütmeğe başlamış ve Kafkas Ermenilerini ümit kırıcı bir şekilde sıkıştırmaya, millî duygularını ezmeye, kiliselerine el uzatmaya koyulmuştu.

Bunun üzerine Ermeni millî teşkilatı daha ziyade Anadolu'da çalışmaya ve uygun zaman gelince, bütün Ermeniliği kurtarması düşünülen özgür bir Ermenistan'ın çekirdeğini Osmanlı ülkesinde kurmaya uğraşacak ve bu hal, Osmanlı Doğu vilayetlerindeki Ermeni faaliyetini arttıracaktır.

Buna karşı bir tedbir olarak, çok geçmeden, Osmanlı hükümeti Kürt aşiretlerinden Hamidiye alayları adı ile teşkilat yapacaktır.[394]

1894 ilkbahar ve yazında bilhassa Muş ve Bitlis mıntıkalarında, ezcümle Sasun'da birçok çarpışmalar olur, Ermeniler yenilir ve ezilir.[395]

Padişah'ın, 16.1.1894'te Alman büyükelçisi Prens von Radolin'e söyledikleri şöyle:

---

394 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, VI., s.67.
395 Age.s.76.

Ermeni tahrikçileri Sus (Van gölü Güneyi) Ermenilerini vergi vermemeye ve memurlarla Müslümanlara karşı şiddet göstermeğe teşvik ettiler. Ermeniler açıktan açığa ayaklanmışlardır.

Son derece zalimcesine davranmışlar, Türklerden müdafaasız bazı kimseleri parçalamışlar ve ateş verilen barutla onlara işkence etmişlerdir. Ermenilerin gözle görülen amaçları Türkleri kışkırtmak ve ondan sonra kendilerini bastırmak için üzerlerine kuvvet gelince zulüm gördüklerini ileri sürerek Avrupa ve bilhassa İngiltere'nin merhametini üzerlerine çekmektir. Ermeniler, Balkanlılar gibi bir nevi muhtariyet kazanmak istiyorlar. Fakat Ermeniler hiçbir yerde toplu değildirler ve çokluk teşkil etmezler ve haklı olarak muhtariyet isteyemezler. Ermeniler âsî durumlarında Van'daki İngiliz konsolosunun güya ülke ve halkı tetkik amacı ile yer yer dolaşmasından cesaret almışlardır. Bu dolaşma Ermenilere konsolosun kendileri ve hareketleri ile ilgilendiği inancını vermiştir. Bundan başka "Kızıl elbiselerin", yani İngilizlerin, yakında memleketi kurtarmağa gelecekleri inancı Ermenistan'da pek yayılmıştır. Kendilerine Türk süsü veren birkaç Ermeni yakalanmıştır. Bunlar Ermenileri öldüren tahrikçilerdir ve bu suretle Ermenileri Türkler aleyhinde kışkırtmaktadırlar.[396]

Rus Hariciye Nâzırı Prens Lobanov'a göre bu işler hep İngiliz entrikalarından doğmaktadır.[397]

Rusya katiyen muhtar bir Ermenistan'a tahammül edemez ve bu bapta İngiltere'den teminat almıştır... Prens'e göre, Rusya, Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatmak ve İngiltere de kısaltmak istemektedir. Geniş bir muhtariyet Osmanlı Devleti'ni dağıtabilir.[398]

---

396 *Age* s.77; (A.B., C. 2118)

397 *Age* s.77; A.B.,b.2424 ve 2430. Prensin Berlin'de Baron Marşal'a ve Petersburg'da Alman Büyükelçisi Prens dö Radolen'e söyledikleri. (14/ ve 19/10/1895)

398 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, I/1., s.92.

Azası İngilizlerden müteşekkil olmak üzere İngiltere'de bir komite kurulur. Bunun hedefi Ermenilere istiklâllerini kazanmaları hususunda akıl öğretmektir.[399] Amerika misyoner teşkilatı çok geniş bir teşkilattır. Kısa bir zamanda Anadolu'nun Ermenilerle meskün yerlerinde mektepler, hastaneler, hayır müesseseleri açılır. Fazla para toplamak için "Türkler, fakir ve zaruret içinde bulunan Ermenileri eziyor," biçiminde propaganda yapılır.[400]

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kıyamlar çıkar. Osmanlı İmparatorluğu tedibe çalışırken kan dökülür.[401]

İngiltere'nin Ermenistan'a muhtariyet verme siyasetine Ruslar itiraz eder.[402]

Hint Müslümanları Üzerinde İngiliz Propagandası

"*Ehl-i kitap olan İngilizler, Hindistan Müslümanlarını birçok yerde ehl-i kitap olmayan Hinduların elinden kurtardılar. İngilizler olmasa veya gitse keza pek çok yerde Hindu hâkimiyeti kurulur. Dolayısıyla Hint Müslümanlarının esas ödevi İngiltere kralına savaş halinde bile olsa sadakat göstermektir.*"[403]

Müslümanları İngiliz idaresiyle barıştırmakta Sir Seyit Ahmet büyük rol oynamıştır. Ahmediye mezhebini hükümet son derece tutar. Bunu kuran Kadyan'lı (Pencap) Mirza Gulâm Ahmet (Türkistan'dan gelme bir soydandır), 1880'de çıkarmaya başladığı *Berahin-i Ahmediye* adlı eseriyle yeni bir mezhebin esaslarını yaymaya koyulmuş ve mehdilik iddiasını ortaya atmıştır.

Bu mezhebin ameli bakımdan Sünni Müslümanlıkla ana farkı "cihat" ve "hac" meselelerindedir. Ahmedîlere göre,

---

399 Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasal Tarih*, s.249.
400 *Age*, s.250.
401 *Age*, s.250.
402 *Age*, s.250.
403 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, I/1., s.118.

İslam'da silahla cihat esas değildir, ikna yolu ile dini yaymak esastır ve Peygamber, uzun zaman cihadı farz kılmamıştır. Ancak kendisine ve Müslümanlara dinleri dolayısıyla zulüm edilip onlar hicrete mecbur olduktan sonra silahlı cihat farz olunmuştur. Müslüman olmayan ehl-i kitaptan bir hükümet dinî tazyik yapmadıkça, cihadın sebep ve mânâsı kalmaz.[404]

Keza Ahmedîye mezhebine göre *haccın* önemi yoktur.

Mirza Gulâm Ahmet, mehdilik iddiasında olduğu için tabiatıyla Halifeye mevki vermiyordu.

Mezhebin Afganistan'da yayılması yasaktır ve ona mensup olduklarını itiraf edenler recm edilegelmişlerdir.[405]

---

404 *Age* s.118; İslâm'da cihad farzdır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor: "Hoşunuza gitmese de düşmanla savaşmak üzerinize farz kılındı." (el-Bakara, 2/216) "Herhangi bir fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın." (el-Bakara, 2/193) "Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kişilerle savaşınız." (et-Tevbe, 9/29); "Sizinle toptan savaştıkları gibi siz de müşriklerle savaşınız." (et-Tevbe, 9/36) Hz. Peygamber (s.a.s.) de "Cihat kıyamete kadar devam edecek bir farzdır." (Ebû Davûd, el-Cihad, 33) buyurmuştur.
Yalnız, bu farz bazı hallerde farz-ı ayın; bazı hallerde ise farz-ı kifayedir. Müslümanlar içinden sadece bir grup cihadın gayesini gerçekleştirebiliyor, Müslümanların yurt, mal, ırz, namus ve haysiyetlerini düşmanlara karşı koruyabiliyorsa o takdirde cihad farz-ı kifaye olmuş olur ve diğer Müslümanların üzerinden sorumluluk kalkar. Şayet fert fert gücü yeten her Müslüman'ın düşmana karşı koyma gereği varsa o zaman farz-ı ayın olur; herkesin bizzat cihâd etmesi icab eder.
Cihâdın gayesi, yeryüzünden fitneyi kaldırmak ve hakkı yüceltmektir. İslâm'da savaş, intikam, öldürme yağma, baskı ve zulüm yapmak için değil; bunları ortadan kaldırmak için yapılır. Müslüman olmayanları zorla İslâm'a sokmak yoktur. Cihad'dan maksat, insanları baskılardan kurtarmak, İslâm'ın yüce gerçeklerini onlara duyurmak ve kendi rızalarıyla Müslüman olabilecekleri ortamları hazırlamaktır.
İslâm'ın gayesi toprak ele geçirmek değildir. O yalnız bir bölge ve kıta ile yetinmez. İslâm bütün dünyanın saadet ve refahını düşünür.

405 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, I/1.*, *Age* s.119.

Prens Sabahattin ve Lûtfullah Beylerin Beyannamesi:

UMUM OSMANLI VATANDAŞLARIMIZA

Avrupa'ya vürudumuzdan beri zat-ı şâhâneye takdim ettiğimiz birçok hususî lâyihalarda Millet-i Osmaniye'nin ihtiyacat-ı hâzıra-i medeniyesini hâlisane ve samimane arzeyledik. Yazık ki Padişah beyânât-ı meşrua ve muhikkimizin (mevzuata uygun ve haklı) hiçbirini nazarı dikkate almayarak yalnız İstanbul'a avdetimizi temin için tarafımıza memurlar sevk etmek, telgraflar ve kâğıtlar yağdırmakla meşgul oldu. Bittabi bunları reddettik. Ezcümle daha ferda-yı azimetimizde (ertesi gün) Fransa hükümetine resmen tebliğ ettirdiği bir notada hakkımızda en şen'i iftiralar ve ithamlarla devlet-i müşarünileyhten teslimimizi talep eyledi... Pederimizin Memalik-i Osmaniye dâhilinde bulunan tekmil emlâkini hacze aldırdı. Nihayet validemiz Seniha Sultan Hazretlerini de Yıldız'da hapsetti... Sultan Abdülhamit Han bu kere de İstanbul'a avdet etmeyecek olursak hayatımızdan da katiyen feragat lâzım geleceğini alenen bildirdi... Maksadımız, menfaati müttehid (birleşmiş) olduğu halde meslekten müteferrik (ayrı ayrı) olan ve o tefrika (ayrılma) yüzünden telâfisi gayri kabil bir felâkete maruz bulunan Türk, Arab, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi ilâh. vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata (kötülükler) hitam vermeğe ve hem de yarın ki hükümet-i âdilânenin temel taşlarını ârâ-yı umumiye-i Osmaniye'nin inzimamiyle vaz'a çalışmaktır. Bu ittihadın teessüs edeceği bina-yı muallâ-yı medeniye yirminci asr-ı terakkinin bir tac-ı ibtihac-ı zi-şevketi olacak ve beşeriyet-i müstakbelenin bütün mütefekkir evlâdları bu eser-i sa'yi takdis eyliyeceklerdir. İttihadın vukuu bir meclis-i umumînin in'ikadına vâbestedir. [406]

---

406 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, *Age* s.298.

Hidiv (Abbas Hilmi Paşa), Damat Paşa'ya (Sabahattin ve Lutfullah Beylerin babaları Mahmut Celâleddin Paşa) avdet teklifini hakikaten en müşkül bir zamanda yapmıştı. Paşa'nın hiç parası kalmamıştı. Lakin hiç ümit edilmeyen bir tesadüf paşa ile oğullarını büyük bir müşkülden kurtarmıştır.

Prens Sabahattin Bey, Kahire'den Paris'e geldikten sonra bütün meşguliyetini bir Jön Türk Kongresi akdine hasretmiş ve bu hususta bin bir çareye başvurmuştur. Kongrenin akdi, muhtelif memleketlerde bulunan bütün Osmanlı hürriyetperverlerinin bir araya toplanmasına bağlı idi. Halbuki bu inkılapçıların bir kısmı seyahat yapma imkânlarından mahrum, hatta günlük ihtiyaçlarını teminden aciz bulunuyorlardı. Bu vaziyette olanların yol masraflarını ve kongre devamınca maişetlerini düşünmek lazımdı. Bundan dolayı Prens Sabahattin Bey, evvelemirde, bu cihetin emniyet altına alınmasını elzem görmüş ve *şahsı namına bir istikraz yapmıştır.*[407] Bu mesele halledildikten sonra da herkese seyahat masrafları ile birlikte dâvetnâmeler gönderilmiştir. Kongre toplantısı, 4 Şubat 1902 tarihinde Âyan azasından Türk muhibbi ve hürriyet dostu Mösyö Lefevre Pontalis'in[408] hususî ikametgâhında yapılmıştır. Kongre heyeti müteşebbis azalıklarına Prens Sabahaddin, İsmail Kemal, Ali Haydar Mithat, İsmail Hakkı Beylerle Mozoros ve Fahri Beyler seçilmişlerdi.[409]

Kongreye katılanların bir kısmı Mısır'dan, Kıbrıs'tan ve Bulgaristan'dan gelmişlerdi. Ermeniler namına Sisliyan, Rumlar namına da eski Posta Nâzırı Musiris Gidis ve Avukat Dr. Fardis hazır bulunuyordu.[410]

---

407 Kongre üyelerinin bütün masraflarını karşılayacak kadar büyük bir parayı, üstelik yurt dışında nasıl temin etti? Miktarı ne kadardır?

408 İnkılâp Tarihimiz kitabında *Lafeuvre Contalis* yazıyor. s.151.

409 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*,s.347.

410 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler,* Tan Matbaası, İstanbul: 1945, s.151.

Kongrede Osmanlı unsurlarını teşkil eden milletler neredeyse tam olarak temsil edilmişti. 60-70 kişiye varan kongreciler *Jön Türk* âleminin ve Sultan Abdülhamit muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmişti.[411]

Müzakere esnasında şu iki nokta üzerinde durulmuştur:[412]

1- Yalnız propaganda ve neşriyat ile inkılap yapılamaz. Buna mebni, askerî kuvvetlerin de ihtilal harekâtına iştiraklerini temine çalışmalı.[413]
2- Ecnebi hükümetlerin müdahalesini davet sureti ile memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli.

Birinci noktayı İsmail Kemal Bey ortaya atmıştı. İddiasına göre kendisi mühim bir askerî kuvveti temsilen kongreye iştirak etmişti. Bu meselenin umumî celsede müzakeresi mâkul olmayacağından, heyeti umumiye tasvip ederse, seçilecek bir komiteye bu hususta izahat verebileceğini söylüyordu.

İkinci teklif Ermenilerden geliyordu. Onlar, memlekette hakiki inkılabın ecnebi müdahalesi ile kabil olabileceğini iddia ediyorlardı.

Bu vadide kongre azaları arasında anlaşma olması gayrıkabil bir şekil aldığı esnada Prens Sabahattin Bey'in müdahalesi meseleyi tarafların memnuniyetini mucip bir duruma sokmuştur:

"Biz memleketimizde bir ihtilâl yapmak maksadı ile toplanmış bulunuyoruz... İşte biz bu müdahaleyi önleme için menfaati menfaatimize uygun bir hükümetle daha evvelden anlaşmış olmalıyız. Yani dâhilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit bundan istifade etmek emeline düşecek hükümetlerin

411 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.347.
412 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.151.
413 *Age* s.152.

müdahalesini bertaraf eyleyecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz."[414]

Müzakere salonu bir müddet bu münakaşalarla çalkalandıktan sonra şu yolda iki nokta-i nazar hasıl olmuştu: "*Müdahaleci*" ve o zamanın deyimi ile "*adem-i müdahaleci*". Prens Sabahattin Bey'in izah ettiği şekilde müdahaleye taraftar olanlar ekseriyeti teşkil ediyordu. Adem-i müdahaleci ekalliyet hizbine de Ahmet Rıza Bey baş olmuştu.[415]

Ahmet Rıza Bey'in, kendi imzası altında öteden beri Meşveret'te neşrettiği yazılarla Sultan Abdülhamit rejimine karşı İngiliz ve Fransız hükümetlerinden talep ettiği müdahaleler samimi olamazdı. 1 Teşrinievvel 1896, 13 Mayıs 1897, 1 Ağustos 1900 ve 15 Şubat 1901 tarihli Meşveret'lerde bu tarzda müdahale talebini ihtiva eden yazıların birçok örnekleri vardır.[416]

Kongreye katılanların büyük kısmı, gizli tutulan fikirle mütenasip bir program etrafında çalışmaya ve Folkstone (Londra)'da intişar eden Osmanlı gazetesini Şair Hüseyin Siret Bey'in başmuharrirliği altında çıkarmaya karar vermişti.[417]

Ekseriyet grubu namına teşkil edilen bir komite İsmail Kemal Bey'in mahrem beyanatını dinledikten sonra meselenin ta'mik (inceleme) ve takibini Prens Sabahattin ve Fazlı Beylere havale etmişti. Bu iki murahhas Trablusgarp fevkalade kumandanı ve vali vekili Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'le muhavere ettikten sonra kendisi ile görüşmek üzere Malta'ya hareket etmişlerdi.[418]

---

414 *Age* s.152.
415 *Age* s.152.
416 *Age* s.153; "Hattâ, 97 Harbinde gazetesinde Yunanistan'ı müdafaa küçüklüğünü bile göstermiştir." Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Hareketleri*, s.349.
417 *Age* s.154.
418 *Age* s.155.

Proje de şu suretle tespit edilmişti: İtimada layık zabitler vasıtası ile Trablusgarp fırkasından birkaç tabur asker manevra bahanesi ile Sert mevkiine kadar ilerletilecek, Sert mevkiinde gemilere bindirilecek olan bu askerler ecnebi bayrağı altında Çanakkale Boğazı'ndan geçirildikten sonra İstanbul'da evvelce erkânıharp zabitleri vasıtası ile tayin edilecek bir noktaya ihraç olunacaklar. Bu kuvvete iltihak edecek tarafların yardımı ile hükümet ıskat, meşrutiyet ilan edilecek ve Kanun-ı Esasi'nin tatbikatına geçilecek.

Mesai şekli iki safhaya ayrılmış, malî, siyasî meseleler ve gemi işleri ile Sabahattin ve İsmail Kemal Beylerin meşgul olması, askerî kısmı ile de Recep Paşa ve Şevket Bey'in ilgilenmesi kararlaştırılmış ve Malta mülakatına nihayet verilmiştir.[419]

Şevket Bey'den gelen bir mektup, Recep Paşa'nın Malta müzakeratını ve projeyi tasvip eylediğini müjdelemişti. Bu sevinçli haber üzerine teşebbüsata girişmek lüzumu hasıl olduğundan, İsmail Kemal Bey Londra'ya hareketle sefaret Başkâtibi Reşid Sadi Bey delâleti ile İngiliz rical-i siyasiyesi ile temasa geçmiştir.[420]

Londra'daki demarşların (diplomatik girişim) neticesi çok iyi idi. İngiltere hükümeti İstanbul'da harekâta geçileceği sırada Akdeniz donanmasının ziyaret maksadı ile Beşike (Çanakkale Boğazı) civarında bulundurulacağını vaat etmiş ve ihtilal başlangıcında haricin hadisattan haberdar olmaması için Eastern Telgraf kablosunun Odessa ve Köstence'ye bağlı kısımlarının kesilmesini tavsiye etmişti.[421]

Fazlı Bey, Trablusgarp limanında vapur içinde Şevket Bey'le görüşmüş, Şevket Bey, para tedarik edildiği takdirde

419 *Age* s.156.
420 *Age* s.156.
421 *Age* s.156.

harekete geçmek için bir mâni kalmadığını söylemiş ve işi ta'cil maksadı ile para ve diğer vesaitin bir an evvel yetiştirilmesini rica ederek vapurdan ayrılmıştı.[422]

Londra sefareti Başkâtibi Reşid Sadi Bey, kendisini bütün bütün ihtilal işine verebilmek için memuriyetten istifa etmiş ve istikraz işini başarmak gayretine düşmüştür. Nitekim Danes Kasel "Türkiye Millî Bankası'nın mümessili"nden 10.000 İngiliz Lirası istikraz akdine muvaffak olmuştur. Bu parayı Prens Sabahattin Bey'le Reşit Sadi Bey şahsen borçlanmış oluyorlardı.[423]

İsmail Kemal Bey, Yunan Kralı ile görüşmüş, ihtilal meselesini kendisine açmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Yunan Kralı da Sultan Abdülhamit'e karşı ihtilali himaye eden bir hükümdar görünmek istemediği için bu işten vazgeçmelerini İsmail Kemal Bey'e tavsiye etmiştir.[424]

Recep Paşa da İsmail Kemal Bey'in harekâtını tasvip eder bir tavır aldığından, Şevket Bey'e Paşa katiyetle ret cevabı verince, o da teessüründen yere yıkılmış ve kendisine nüzul isabet ettiği anlaşılmıştır.[425]

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Recep Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmesi Selanik'ten gelen İttihat ve Terakki mümessilleri tarafından ısrarla istenmiş ve Sultan Abdülhamit, uzun münakaşalar neticesinde, istemeyerek buna muvafakat etmiştir.[426]

Böylelikle Sabahattin Bey'in, İngilizlerle birlikte gerçekleştirmeyi düşündüğü hükümet darbesi, Recep Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirileceği haberi üzerine suya düşmüş oluyordu.

---

422 Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, *Age* s.159.
423 *Age* s.159.
424 *Age* s.163.
425 *Age* s.165.
426 *Age*, s.165.

Prens Sabahattin

Damat Halil Rifat Paşa'nın oğlu ve Seniha Sultan'ın zevci olan Mahmut Celâlettin Paşa'nın[427] bir İngiliz ajanı olduğu 1899'da anlaşıldı.[428]

Prens Sabahattin'in önerisi de, yapılacak devrimci değişikliklerin, büyük devletlerin vasilikleri altına konulmasından başka bir şey değildir.

Bu tutum, kongrecilerin çoğunluğunca desteklendi.

Türk olmayan delegeler, Türk Sultanı'nın egemenliğinden kurtulma mücadelesinde yardımlarını sağlamak için yabancı devletlere başvurulması fikrini, kongreden önce de sürekli olarak savunuyorlardı.

Türk delegelerin bir bölüğü, Jön Türk hareketinin, anayasanın yeniden yürürlüğe konması yönündeki mücadeleyi tek başına başarıya ulaştıramayacağına inanarak, Sabahattin'i takip etti ve bir sonraki oturumda aşağıdaki kararlar alındı:

"...Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin Antlaşması'na duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz. Bu antlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren görüşleri, İmparatorluğun tüm eyaletlerine yayılacak ve buraları da kapsar duruma getirilecektir:

---

427 Öke, Mim Kemal, II. Abdülhamit ve Dönemi, s.113-114; 9 Haziran 1900: Kayınbiraderi Damat Mahmut Paşa'nın İstanbul'dan firarı onu oldukça sinirlendirmiştir: *"Karaktersiz ve haris bir adam olduğu ve imkânlarının ötesinde yaşadığı için parasız kalmış ve kendini Bağdat demiryolu imtiyazını koparmak isteyen İngiliz Şirketi'ne satmıştı. Paşa İngilizlerden 30.000 sterlin karşılığında bu şirket için demiryolu imtiyazı koparmayı kabullenmişti. Fakat ona, Alman İmparatoru'na verdiğim sözden dönemem, deyince çareyi Avrupa'ya (s.113) kaçmakta bulmuştu. Şimdi orada kendini bir aziz, ülkesinin selâmetine adamış büyük bir vatansever olarak tanıtmaktadır."*

428 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, Sultan *İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, s.444, dip not.

1. *1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarını imzalayan devletlerin moral desteğini ve sempatisini kazanmayı,*
2. *Bunlarla görüşmelere başlamayı, ana ilkelerimizin üstünlüğü için savaşmayı,*
3. *Yukarıda sözü edilen antlaşmalarla birlikte Türkiye'de iç düzenin sağlanmasını öngören tüm uluslararası antlaşmalara uymayı ve bunların, imparatorluğun tüm vilayetlerinde yürürlüğe konması için çaba göstermeyi kendine amaç edinmiş olan sürekli bir komite seçmiş bulunuyoruz."*[429]

Ahmet Rıza grubu da azınlıklar adına şu bildiriyi yayınladı:

"Kongre çoğunluğu, Türkiye'de reformların gerçekleştirilmesi için yabancı devletlerin müdahalelerinin gerektiği yolunda kandırılmış bulunuyorlar..."[430]

Kongrecilerin ikiye ayrılmalarından sonra, bağımsız iki örgüt ortaya çıktı. Ahmet Rıza grubu, "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni, Sabahattin ise "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurdular.[431]

Halifelik ve Dünya Müslümanları

Subaylar, başkumandan Padişah Abdülhamit'i ordusuz bırakmak için ne lazımsa yaptılar. Ordusunun başında kaldıkça Abdülhamit, Türkiye'de ve İslâm âleminde manevi bir vahdet sembolü olmaya devam edecekti. Dünya politikasında gittikçe ağır basmaya başlayan bu vahdet sembolü bilhassa Fransa'yı ürkütüyordu. İngiltere ile Rusya da en az onun kadar işkillenmekteydiler. Kısa zamanda rütbe basamaklarını zıplayıp aşmak hırsıyla gizli komitecilik cereyanlarını körükleyenlerin en önemli amacı Abdülhamit'i ordu-

429 *Age*, s.220.
430 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözü ile Jöntürkler*, *Age* s.220.
431 *Age*, s.222.

suz bırakmaktı. Abdülhamit, orduyu kaybedip zayıflar veya devrilirse ne olacaktı? Genç subaylar, "Memleket, hürriyete kavuşacak, *Kanun-ı Esasî* vatanı kurtaracak," diyorlardı.[432]

Ama İmparatorluğun ve İslam âleminin vahdet direği devrilince ne olacaktı? Yerine koyacak o değerde bir devlet başkanı bulunabilecek miydi?[433]

"Bağdat Halifeleri 1258 yılında ortadan kalkıncaya kadar bütün İslâm dünyasında, ülkelere egemen olanlar tarafından siyasal otoritenin kaynağı olarak kabul edilmişlerdir.[434]

"1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Sultan, Kırım Müslümanları üzerindeki dünyevî yetkilerinden vazgeçmiş, fakat 'dinî' yetkilerini korumuştur."

"Türkiye ile İtalya arasında imzalanan Ouchi Antlaşması gereğince Sultan, Libya üzerindeki siyasal otoritesini bırakmış, fakat din adamlarını atama hakkını korumuştur."[435]

"Batı buluşu bir fikir olan bu 'Dinî Halife' sıfatı, halifelik unvanını hanedanın sandık odasından çıkarıp herkese karşı havalandıran bir hükümdar için büyük bir politik fırsat olmuştur. Bu fırsatı Osmanlı Sultanı Abdülhamit iyi değerlendirip hemen kullanmıştır.

Sultan Hamit, halife unvanını istismar ederken, gözlerini uzak ufuklara dikmişti. Kaybedilmiş topraklar üzerindeki siyasal otoritesini yeniden kazanmak; ya da kendi topraklarındaki Müslümanlara egemen olmak yerine dikkatini imparatorluk sınırlarının dışına vermişti. O güne kadar hiçbir Osmanlı hükümdarının emrinde yaşamamış, çok uzak topraklardaki başka Müslümanlarla ilişkiler kurmayı hesaplamıştı."[436]

---

432 Tepedelenlioğlu, *Nizamettin Nazif, Ordu ve Politika*, s.206.
433 *Age*, s.207.
434 Toynbee, *Türkiye ve Avrupa*, s.152.
435 *Age*, 152.
436 *Age*, s.153.

Sultan Hamit tahta çıktığı sırada Osmanlı İmparatorluğu dışında, yeryüzünde hiçbir bağımsız Müslüman devletin kalmamıştı.[437]

"(Hindistan'da) Büyük Moğol da son nefesini verirken halifenin Osmanlı Sultanı değil, kendisi olduğunu iddia etmiştir. Artık Büyük Moğol ortadan kalktığına ve yerini de 'gâvur' bir İngiliz kadını aldığına göre, artık yerli bir 'Sultan-Halife'ye sahip olmayan Hint Müslümanları, Osmanlıların halifelik savlarına olumlu bir gözle bakabilirlerdi."[438]

Ortada Müslüman çobanı bulunmayan bir Müslüman sürü vardı."[439]

Hindistan, Rusya ve Çin Müslümanları, Müslüman olmayan hükümetlerin yönetimi altına düşmüşlerdi. Hindular, Ruslar ve Çinliler arasında azınlık durumunda yaşıyorlardı.[440]

Hindistan, Rusya ve Çin Müslümanlarının gözlerini Osmanlı halifesine çevirip onun manevî desteğini alarak, örgütlenme konusunda yardım talep etmelerinin iki temel nedeni vardı:

Kendi Müslüman hükümdarlarını kaybetmiş olmaları, bunların yerine 'gâvur' hükümdarların gelmiş bulunması ve Müslüman olmayan çoğunluklar arasında ilerde oluşacak saldırgan milliyetçilik akımları.[441]

Kuvvet birlikten doğar ve bu birliği de Halife sağlar, sloganı bu Müslümanların zihinlerinde iz bırakacaktı ve Sultan Hamit de bu konuda iki bakımdan şanslıydı .[442]

Sultan Hamit'in önünün açan ikinci öğe, doğudaki Rus-İngiliz çekişmesi olmuştur. Hindistan ile Rusya arasında bu-

---

437 *Age*, s.155.
438 *Age*, s.155
439 *Age*, s.156
440 *Age*, s.156
441 *Age*, s.156
442 *Age*, s.156

lunan Türkiye, İran ve Afganistan gibi üç Müslüman ülke ile ittifaklar yapmanın psikolojik yararlarını öğrenmiş olan İngilizler, yalnız bu ittifaklarla yetinmemişler, ayrıca kendilerini İslam'ın şampiyonları ve Rusya'yı da baş düşman olarak göstererek Müslüman kamuoyunu kazanmaya çalışmışlardır.[443]

"Türk milliyetçileri coşarak halife ile bütün bağlarını koparıp onu satranç tahtasından attıkları zaman Hindistan'daki Müslümanlar büyük bir düş kırıklığına uğramışlardır."[444]

"Halifelik, İslam toplumunun en birleştirici ve İslam'ın geçmişi ile en güçlü bağı sayılmıştı."[445]

İstanbul'daki İstiklâl Mahkemesi'nin ilk işi, şehrin üç ileri gelen gazetesinin sahiplerini tutuklamak ve bu gazeteleri kapatmak olmuştur. Bu hareketin nedeni, Halife'nin yetkilerinin kısıtlanması olasılığına karşı (Ağan Han ve Emir Ali tarafından) İsmet Paşa'ya gönderilmiş mektubun yayınlamasıydı. Hükümeti eleştiren bu mektubu yayınladıkları için bir ihanet hareketinde bulunmak ve böylece var olan rejimi devirmek amacını taşımakla suçlanmışlardır. Fakat gazete sahiplerine ağır cezalar verilmemiştir.[446]

İstanbul'da, Tersane Konferansı'nın toplandığı gün (23 Aralık 1876), Avrupalı devletlerinimparatorluk üzerindeki taleplerini Millet Meclisi yoluyla, yenileşme ve kalkınmayı hedef tutarak kaldırmak için *Kanun-ı Esasi* ilan olunmuştu.

Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in İstanbul seyahatinden sonra, Sultan Hamit'e tazyikler artmış, büyük menfaat oyunları dönmeye başlamış, Abdülhamit de harici siyasetin mihverini değiştirecek çaptaki bu büyük imtiyazı Berlin'e verme kararı almıştı.[447]

---

443 *Age, s.157*

444 Toynbee, *Türkiye ve Avrupa, Age* s.158

445 *Age, s.161*

446 *Age*, s.166

447 *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki,* Cemal Kutay, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964, s.41

Damat Mahmut Paşa, oğulları Sabahattin ve Lûtfullah Beylerin musiki muallimi olan Mösyö Çeza Heke ile görüşürken, bu mesele (Bağdat Demiryolu) ve dünya hadiseleri ile yakından alakadar olan muhatabı, Paşa'ya, Mr. Maymon isimli bir İngiliz dostu bulunduğunu, bu zatın İngiltere'nin en büyük sermayedar grubu namına, Osmanlı ülkelerini bir baştan bir başa kuşatacak bir demiryolu hattının inşası üzerinde teklifler yaptığını, eğer bu mevzu üzerinde aydınlanmak ihtiyacında ise dostunun kendisi ile tanışmasından şeref duyacağını ifade etti.[448]

Mr. Maymon, evvela Sabahattin ve Lûtfullah Beylerle, daha sonra Mahmut Paşa ile görüştü. Alman gruplarının teklifleri ile kendi grupları arasındaki teklifleri de mukayeseli surette izah etti. Mahmut Paşa, bilhassa, Almanya'nın Bağdat hattını *devlet olarak* inşasına mukabil, İngilizlerin tekliflerinin *hususî sermaye*ye dayandığı fark etti. Paşa, Mr. Maymon'un tekliflerinin de dikkatle tetkik edilmesi mütalâasıyla keyfiyeti kayınbiraderi Sultan Hamit'e bildirdi.[449]

Bir başka teklifin ortaya çıkması, muazzam ve havsalanın alamayacağı kadar büyük komisyonların elden gitmesi demekti. Padişahı, Almanların verdiği teklifin en iyi teklif olduğuna inandırmış olanların mevzuu yeni bir tetkik safhasına dökmekten büyük bir korku duyduklarına hiç şüphe yoktu.[450]

Hamit'e şu fikri telkin ettiler:

"...İngiliz-Fransız iştiraki ile temin edilen bu sermaye ile... devletin dahilî ve haricî siyasetinde gizli faaliyet ve kudret sa-

448 *Age*, s.42
449 *Age* s.42
450 *Age*, s.43

hibi insan haline gelecek ve kendisinin Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey komitesi hadisesindeki inkisarının intikamını alacaktır."[451]

Padişah, eniştesine haber gönderdi:

"Kendisi, zamanlardır umur-ı devletle meşgul değildir. Bu sebeple böyle mühim hadisat üzerinde sarih ve isabetli fikirleri olamaz. Devlet meselelerine karışmasın, evinde otursun..."[452]

Paşa: "Ben çocuklarımı da alarak Avrupa'ya gideceğim ve memleketi keyfî idareden kurtarmak mücadelesine girişeceğim. İcap ederse bu yolda servetimi, rahatımı, her şeyimi, hatta canımı da feda edeceğim."[453]

Mahmut Paşa, gayesini evvela çocuklarına samimiyetle açtı. Bu müzakere, tam bir anlaşma ve anlayışla neticelendi. Sabahattin Bey şöyle diyor:

"Mösyö Maymon ile evvela ben ve biraderim görüşmüştük. Pederim daha sonra temas etmişti. Pederim, hiçbir malî ve iktisadî teşebbüsün devletin müstakil harici siyasetini rahnedâr etmemesi (zarara uğratmaması) fikrinde idi. Mr. Maymon'un teşebbüsüne delâlet (yol gösterme) etmesi sırf bu maksat ile idi.[454]

Benim ve biraderim için gaye-i hayal olan Avrupa'ya gitmek ve orada mücadele etmek fikrinin artık pederimizde de kuvvetle yerleşmiş olduğunu görmekle mes'ut ve ümitli idik. Bir gün peder, beni ve kardeşim Lütfullah Bey'i yanına çağırttı... 'İşte görüyorsunuz, dayınız olan Sultan Hamit'le bu vatanın hayatî menfaatleri ve haklarına ait hiçbir meseleyi neticelendirebilmek mümkün değildir. Bu yol, tahmin ederim ki artık Osmanlı siyasetinin temeli olmuştur.' dedi."[455]

---

451 *Age*, s.43
452 *Age*, s.43
453 *Age*, s.44
454 *Age*, s.44
455 *Age*, s.45

Mr. Moyman, Paşa'nın böyle bir arzuda olduğunu hissetmişti. Bu mevzu üzerinde kendisine hizmet edebileceğini arz etti.[456]

Mr. Maymon, İngiltere Sefiri Lord Salisbury'nin imzasını taşıyan üç pasaportla çıkageldi. Üç başka ad namına doldurulmuş olan bu pasaportların vizeleri de tamdı.[457]

Ecnebi muhitinde sadık ve kendilerine değer veren dostları bulunan beyler, ahlâk ve faziletine çok güvendikleri İsviçreli Mösyö Charlier'ye arzularını söylediler ve yardım istediler. Mösyö Charlier, bu çok tehlikeli işi, Beyoğlu'nda musiki aletleri ticareti yapan ve bir İsviçreli Alman olan yakın ahbabı Mösyö Komvendinger'e açtı. İkisi beraberce, yine samimî alıbaplarından Pake vapur kumpanyası İstanbul acentesi Mösyö Reboul'u meseleden haberdar ettiler. Sabahattin Bey'in M. Reboul'e verdiği izahat, muhatabını tamamen tatmin etmişti. Pake kumpanyasının acentesi olan M. Reboul, Georgie vapurunun kaptanını temin ettiğini, Anadolu yakasına geçmelerini, mümkünse itimat ettikleri bir kıyı otelinde kalmalarını istedi... Fenerbahçe'deki Bellevue Oteli'ne indiler... Zahiri sebep olarak hasta olduğu için karşı yakaya geçemeyen ve hazakatiyle meşhur İngiliz tebaası Dr. Mery'nin Paşa'yı muayenesine kat'i lüzum olduğu haberi çıkarıldı.[458]

Avrupa yolcularını Marsilya'ya götürecek olan Georgie vapuru da bu sırada Ahırkapı önlerine gelmiş olacaktı. Römorkörle, Boğaziçi gezintisi diye gemiye çıkacaklardı. Otele de akşam misafirleri olduğunu, hazırlık yapılmasını tembihlemişlerdi...[459]

Römorkör vapura süratle yanaşmış ve yolcularını portatif merdivenden içeri almıştı.[460]

---

456 Prens Sabahattin Bey, *Age*, s.46
457 *Age* s.50
458 *Age*, s.52
459 *Age*, s.53
460 *Age*, s.54

Sait Paşa

Yakın çevresinin çıkar sağlamak için devlet siyasetini ilgilendiren konularda yabancılara aracılık etmekten sakınmaması gibi, Sultan'ın kendisi de yabancı bir devletle "iyi" ilişkiler içinde bulunan kişileri yerine göre iş başına getirmekten çekinmemiştir. Bunun en yakın örneklerinden biri de Sait Paşa'dır.

Paşa'yı 1885 Eylül'ünde görevden uzaklaştıran Abdülhamit, on yıl kadar bir zaman, kendisini iş başına getirmedi. Haziran 1895'te beşinci kez sadrazamlığa atanan Sait Paşa'nın bu seferki görev dönemi kısa sürdü. Aynı yıl Ekim ayında yeniden azledildi.[461]

Sait Paşa, 4 Aralık 1895 gecesi İngiltere elçiliğine sığındı. Ve kendisini Avrupa'ya göndermeleri için İngiltere Hükümeti'nden yardım istedi.

Abdülhamit telaşa düştü. Evine dönmesi için ünlü ve hatırlı kişileri elçiliğe, Sait Paşa'nın ayağına yolladı. Sonunda uzun görüşmeler ve Padişah tarafından verilen yeminli teminat üzerine, Sait Paşa yurt dışına çıkmaktan vazgeçip evine döndü... Padişah, Paşa'yı evinde amansız bir göz hapsine aldırdı.

Emektar Sadrazam'ı 1901 Kasım'ında yine görev başında görüyoruz. Bu, altıncı Sadrazamlığıdır ve 1903'ün başında tekrar azledilecektir.

1908 yılında, Makedonya'daki askeri birlikler arasında ihtilal hareketleri baş göstermiştir. Abdülhamit, meşrutiyeti yeniden ilan etmeden konunun çözümlenemeyeceğini anlamıştı. Avlonyalı Ferit Paşa'yı azledip, İkinci Meşrutiyet'in ilanından iki gün önce, Sait Paşa'yı yedinci kez göreve çağırdı.

Sait Paşa'nın on beş gün kadar süren görevinin ikinci

461 Sait Paşa, *Anılar*, Hürriyet Yayınları, Notlar ve Açıklamalarla Günümüz Diline Uygulayan, Şemsettin Kutlu, İstanbul, 1977, s.8, Çevirenin önsözünden.

gününde, Kanun-ı Esasî yeniden yürürlüğe konmuştu. 5 Ağustos 1908'de istifa etti.[462]

Sait Paşa, anılarını anlatmağa devam ediyor:

"Haremime (eşime) eğer bir gün Mabeyn'de baskıya uğrar ve tutuklanırsam, İngiltere Elçisi'ne en kısa zamanda durumu bildirmesini tavsiye ederdim. Bu ihtimalin o gün gerçekleşmesi üzerine haremim, dediklerimi aynen yapmıştır. İnsanlık ve dostluk anısını ömrümün sonuna kadar saygı ile anacağım Lord Dufferin, Padişah katında gerekli girişimleri fazlası ile yapmış ve imdadıma koşmuştur.[463]

"Cevdet Paşa, Adliye ve Mezahib (mezhepler) Nâzırı iken, davalı iki taraftan biri Patrikhane kararını kabul etmezse, bunların mahkemelerine Osmanlı adliye kuruluşlarına yazmaktadır. Devlet Şûrâsı da Adliye Nezareti'nin bu görüşünü uygun bulmuştur." (Cevdet Paşa, Patrikliğin vereceği kararın, Osmanlı Adliyesi'nce de incelenmesini istemiş bu istemi danıştayca da uygun bulunmuş idi.)

Ancak Patrik Üçüncü Yuvakim, sözü edilen bu karara şiddetle itirazda bulundu.[464]

Sadrazam Hayrettin Paşa zamanında Ermeni Patriklik beratına bir fıkra ilave olunmuştu ki haklı idi: Eğer piskoposlar dışındaki din adamları din dışı bir mesele ile suçlanırlarsa, devlet bunları sorguya çekebilecekti. Bunun Rum patrikliği için de geçerli olması hükümetçe teklif edilmiş, fakat patrik bunu reddetmişti.[465]

Yuvakim'in istediği bir çeşit adliye işlerine ortaklıktı. Papazlardan, keşişlerden ve benzeri din adamlarından herhangi biri bir cinayet ile suçlandığında, bu kişi İstanbul'da ise

462 *Age*, s.8
463 *Age*, s.52
464 *Age*, s.59
465 Sait Paşa, *Age*, s.60

Patrikhane'nin, taşrada ise metropolit ve piskoposhanelerin bilgisi olmadan sorguya çekilemeyecekti. Sorguları patrikhanede ya da metropolithanede yapılacak ve tutuklanmaları gerekiyorsa bu işlem de yine buralarda yapılacaktı. Sorgu sırasında zanlı, hangi ruhani reisliğe bağlı ise onun bağlı bulunduğu bu ruhani reis veya temsilcisi orada hazır bulunacaktı. Hatta bazı hallerde sorguyu devletin adliye mekanizması değil, bizzat bu reisler yapacaklardı.[466]

Kırım Savaşı, Rusya'nın Fener Patrikhanesi'ni kendi himayesine alma iddia ve isteğinden doğmuştu.[467]

Benden sonra Sadrazamlığa geçen Kâmil, Rum Patrikhanesi'nin imtiyazlarını yeniden genişlettikten başka, Ermeni ve Katolik patrikhanelerini de o imtiyazlardan yararlandırdı.[468]

Lord Salisbury'nin Sadrazam Sait Paşa'ya mesajı: "*Osmanlı Devleti'nin ayakta durabilmesi ve yaşaması, İngiltere'nin Rusya ile ittifak etmesine bağlıdır. Eğer biz ikimiz ittifak edersek Osmanlı devleti için tehlike azalır.*[469]

Üç devletin (İngiltere, Fransa, Rusya) ıslahat isteklerinden bazılarını geri aldırmıştık. Ancak şu beş madde üzerinde ısrarla duruyorlardı:

1. Hapishaneler için yeni tüzükler hazırlanacaktır.
2. Bucak müdürleri bölge halkı tarafından seçimle işbaşına getirilecektir.
3. Hıristiyanlara yeterli derecede memurluk verilecek, *jandarmaya Hıristiyan subaylar atanacaktır.*
4. Bölgelerde kır bekçiliği görevi kurulacaktır,
5. Altı vilayette ıslahat yapacak komisyon, elçiliklerin ken-

466 *Age*, s.60
467 *Age*, s.60
468 *Age*, s.62
469 *Age* s.96

di tercümanları aracılığı ile verecekleri bilgileri kabul ve göz önünde tutacaktır.[470]

Padişah Hazretleri, bu beş maddenin kabulü konusunda tereddüt gösteriyor, özellikle kır bekçiliği kurulması ile jandarmaya Hıristiyan subayların atanmasına yanaşmıyordu: '*Jandarma, zaptiye ve bütün Osmanlı askeri Müslüman halktan meydana geldiği halde,*[471] *bunların üzerine, mütevelli gibi, Hıristiyan subayların konulması, devletimizin şerefi ile bağdaşmadığı gibi dinimiz hükümleri ile de bağdaşamaz,*' diyerek, Kur'an'dan ve Hazret-i Ömer zamanından örnekler vererek, böyle davranmanın memleket, millet ve Müslümanlık adına bir zillet teşkil edeceğini ileri sürüyordu..."[472]

"Abdülhamit döneminde, Sadrazamlardan Hayrettin Paşa (Tunuslu) Türkçe bilmez, Arapça bilen tercümanlar kullanılırdı. Sultan Hamit'e Dışişleri Bakanı olan Turhan Paşa (Yanko Fotiyadis) da Türkçe bilmez, yazılarını Fransızca yazardı.

Hasılı bütün bu ölçüp biçmelerden sonra, İngiltere elçiliğine misafir olmayı tercih ettim. Ettikten sonra da Sadrazamlığa bir tezkere yazdım. Ailem ile birlikte yurt dışına çıkmam için izin rica eyledim. 4 Aralık 1895.[473]

Elçiliğe varışım, ikindi zamanından biraz sonra idi. Ertesi gün Lord Salisbury (o zaman İngiltere Başbakanı) tarafından elçiliğe bir telgraf geldi. Elçinin bana okuduğu bu telgrafta, benim, Kraliçe (Victoria) hazretlerinin misafiri edilmekliğim yazılı idi.[474]

---

470 *Age* s.97

471 Aslında Padişah bu konuda haklıdır. İmparatorluk zamanında Hıristiyanlar askere alınmazlar, yurdu hep Türkler, Müslümanlar korurdu. Batılılar işlerine gelince –er olarak değil– subay olarak bunlara görev verilmesini istiyorlardı.

472 *Age* s.97

473 *Age*, s.153

474 Sait Paşa., *Age*, s.153

Orada kalışım altı gün sürdü. Bu altı günün sonunda tekrar evime dönmem gerekti.[475]

İngiltere elçisi, Padişah'ın huzuruna çıktığında benden söz ederek: "*Sait Paşa'nın korunması devletimce özellikle arzulanmaktadır. Çünkü İngiltere devleti bu sorumluluğu çok öncelerden yüklenmiştir. Kendisi Avrupa'nın asayişine ve devletinize hizmet etmiştir... Geçici olarak İngiltere'ye gitmekte isem de... Sait Paşa'nın korunmasına önem vermesi için maslahatgüzara da talimat verdim. Siz Padişah hazretlerinin dikkatlerine sunmak isterim,*" demiş."[476]

Bu olaydan sonra Sadrazamlık mührü alınıyor.[477]

Haberleşme

İttihad ve Terakki Cemiyeti kurulduğu sırada Avrupa ile muhabere, Galata'daki Fransız postanesi ve Toustin Paşa delâletiyle yapılıyordu. Harbiye mektebi muallimlerinden bulunan bu Türk muhibbi, aynı mektep muallimlerinden Çürüksulu Ahmet Bey'in (Paşa) ricasına teb'an mektup ve gazeteleri Fransız postanesinden alır ve Ahmet Bey'e teslim ederdi. Kendisinin ecnebi bulunması, nazar-ı dikkati celp etmeden bu tavassutun ifasını kolaylaştırıyordu.[478]

Cemiyet rüesası Beyoğlu Mevlevi tekkesi şeyhinin yardımı ile veliaht Reşad Efendi[479] ile de temasa girmiş ve 1897 senesi ortalarında Sultan Abdülhamit'in hal'i kararlaştırılmıştı.[480]

Abdülhamit hakkındaki kararın tatbikine geçileceği sırada şifre kâtipliği yapan Nadir Bey, Mekâtib-i Askeriye

475 *Age*, s.154
476 *Age*, s.293
477 *Age*, s.294
478 P. Sabahattin, s.75
479 Reşad Efendi Mevlevî tarikatına mensuptu.
480 *Age*, s.77

müfettişi İsmail Paşa'nın tavassutu ile bütün bu hazırlıkları Yıldız Sarayı'na ihbar etmiş ve tevkif edilen Sabri Bey Yıldız'da Arap İzzet Paşa ve Kâmil Beyler tarafından istintak altına alınmıştır. Neticede başta Hacı Ahmet Bey olduğu halde birçok hamiyetli zevat mahkûm edilmişler ve menfaya gönderilmişlerdir. Bu felâketten sonra umumî merkez infisah etmiştir.[481]

Damat Mahmut Paşa, Osmanlı gazetesi neşriyatını idame ettirmek ve Jön Türkler'den muhtaç olanlara yardım eylemek istediğinden fazlaca masrafa girmiş ve vaktiyle İstanbul'da tanıştığı Maymon da bu defa kendisini dolandırmış bulunduğundan, oldukça sıkıntıya düşmüş, bu vaziyete karşı borç para tedarikine mecbur kalmıştı. Kendilerini İstanbul'dan kaçırmaya muvaffak olan Mösyö Charlier delâleti ile istikraz akdine teşebbüs etmiş ve bu maksat etrafında da bazı sermayedarlarca bir sendika teşkil edilmiştir. Bu sendikayı Paris'te Rue de Province, 31'de yazıhanesi bulunan Mösyö Silvain ile yine Paris'te Boulvard des Capucines, 25'te oturan Mösyö Bousquet temsil ediyordu.[482]

Sendika meselesi hakkında Ali Kemal Bey'in yazdığı uzun bir mektuptan bazı parçalar:

"17 Ağustos 1900

Dün sabah Mösyö Bousquet Cenevre'den, Silvain de sayfiyesinden geldiler. Bendenize haber gönderdiler. Mahmut Paşa işinin ne olduğunu, ne olacağını derhal anladım. Geçenki kararları veçhile 'Bousquet', Mahmut Paşa'ya gider, 30.000 frank götürür, Paşa memnun olur."[483]

Sendika, Paşa ile oğullarına ayda 1.000 lira vermeği kabul etmişti. Bu borç –tabii yüksek bir faizle– Paşa'nın İstanbul'da-

481 *Age* s.78
482 *Age*, s.115
483 *Age*, s.115

ki emlakinden ileride alınacak îrâd ile ödenecekti... Yuvarlak bir hesapla borç miktarı takriben 10.000 lira kadardı.[484]

Para Nereden Geliyor?

7 Temmuz 1900 tarihli Asım Bey'in telgrafı:

"Paris'ten Dersaadet'e yeni gelmiş bir zatın muhakkak ve mevsuk surette vukubulan ifadesinden anlaşıldığına göre, öyle sendikanın Mahmut Paşa'ya para verdiğinin aslı olmayıp, bu paranın Dersaadet fesat komitesi tarafından gönderildiğini zat-ı mumaileyh beyan etmiş ve bu bapta İngiliz Devleti'nin Dersaadet Sefiri'nin de muaveneti ve methali olduğu dahi cümle-i rivayetten bulunmuştur."[485]

Paşa, Londra'ya hareketinden önce Cenevre'de çıkan Osmanlı gazetesinin İngiltere'ye naklini kararlaştırmış ve neşri için lazım gelen hurufat ihtiyaçlarını da temin etmişti... Osmanlı" gazetesi 1 Temmuz 1900 tarihinde Londra'da ve 15 Teşrinevvel (Ekim) 1900 tarihinde de Folkstone'da intişara başlamıştır.[486]

Damat Mahmut Paşa'nın böyle bir mücadele hamlesi ile Londra'ya gitmeye hazırlanmasından haberdar edilen Sultan Abdülhamit, bu seyahate mâni olmak için Paşa'nın İstanbul'da kalan ağası Salih Bey'i Paris'e göndermiştir. Asım Bey'in 6 Mayıs 1900 tarihli telgrafı:

"Mahmut Paşa, mahdumları ile Londra'ya gideceğini bildiriyor... Müşarünileyhi hemen görülerek kendilerinin bir ecnebi devlet kucağına düşmelerinden ise bir an evvel Dersaadet'e gelip eltaf-ı inayat-ı mâlânihaye-i hazret-i mülükâneye iltica ve dehalet her halde sıhriyet ve İslamiyet nokta-i nazarınca daha münasip düşeceğini... müşarünileyhe tebliğde... bulunmuştur."[487]

---

484 *Age*, s.118
485 *Age*, s.118
486 *Age*, s.123
487 *Age*, s.124

Mahmut Paşa, asla İstanbul'a dönmeyeceğini tekrar ediyordu.[488] Damat Paşa, Hidiv'in davetini hüsn-i telâkki etmiş ise de oğulları Prens Sabahattin ve Lûtfullah Beyler tasvip etmiyorlar. Babalarını bu seyahatten sarf-ı nazar ettirmeğe çabalıyorlardı.[489]

Paşa ile oğullarını Kahire'deki çiftliğinde kabul eden Hidiv, misafirlerini ağırlamaya ve meniyetlerini kazanmağa çalışmıştır. Bilahare Kahire'de Continental Oteli'nde lüks bir daire tutulmuş, misafirler oraya yerleştirilmiş, daha sonra da müstakil bir eve nakledilmişlerdir. Hidiv, Paşa ve oğullarının masraflarına medar olmak üzere, her ay 1.000 lira veriyordu.[490]

Hidiv, Damad Paşa'ya avdet teklifini hakikaten en müşkül bir zamanda yapmıştı. Paşa'nın hiç parası kalmamıştı...

Paşa'ya Osmanlı Bankası'ndan gelen bir mektupta vaktiyle namlarına açılan cari hesapta bir yanlışlık olduğu ve halen bankada 1.000 altın lira matlupları (alacakları) bulunduğu ve bu paranın emirlerine âmâde tutulduğu bildiriliyordu.[491]

Şuna da işaret edelim ki gıyaben yapılan bu gibi yardımlar vaktiyle Mithat Paşa'dan da esirgenmemiş, o büyük inkılapçıya da takdirkârları buna mümasil nakdi yardımlarda bulunmuşlardır.[492]

Paşa, bu paranın 500 lirasını oğullarına vermiş ve hemen onları Avrupa'ya yolcu etmiştir.[493]

Kâmil Paşa

Kâmil Paşa, Padişah'a 4.11.1895 (23 Birinciteşrin 1311) tarihli arizasını verir. Bu arizada mes'ul ve salahiyetli bir

488 *Age*, s.124
489 *Age*, s.125
490 P. Sabahattin, *Age*, s.125
491 *Age*, s.141
492 *Age*, s.141
493 *Age*, s.142

hükümet teşkili, nâzırların Sadrazam tarafından seçilmesi ve hükümetin kendi mes'uliyeti altında Saray'ın müdahalesi olmadan iş görmesine izin verilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca, Padişah aleyhindeki cereyanların, her işin saray adamları tarafından idare edildiği ve bozulduğu hakkında halk arasında ve yabancı elçiliklerde yaygın olarak karşılaşılan zannın, bu suretle ortadan kalkacağı söylenilmektedir.[494]

Sadrazam azledilip evvela Halep'e ve muhalefeti üzerine İzmir'e vali olarak gönderilecektir.[495]

Osmanlı Paylaşımı:

Ekim 1896'da Çar İngiltere'de iken, Başbakan Lord Salisbury ona Osmanlı ülkesini paylaşma teklifinde bulunursa da (Boğazlar Rusya'ya, Mısır İngiltere'ye) Çar kabul etmez.[496]

Yahudiler

Bu yıl içinde (1897) Basel'de "Dünya Siyonist Teşkilâtı"nın ilk kongresi toplanır ve Filistin'de Yahudi ulusu için, resmen tanınmış bir yurt kurulması arzusu dile getirilir.[497]

Rusya'da, âdet olduğu gibi, hükümet halkın galeyanına başka bir istikamet vermek için Yahudilerin evlerine ve dükkânlarına hücumlar tertip etmişti. Bu yüzden bilhassa 1882'den itibaren birçok Yahudi Rusya'dan kaçmaya koyulmuş ve bunların bir kısmı Filistin'e gelmişti.[498]

Paris ve Londra'daki zengin Yahudiler, Fransa ve İngiltere'ye yeniden çok sayıda Yahudi'nin gelmesini hoş görmüyorlardı. Zira bu hadise bu ülkelerde de bir Yahudi

494 Metin Kanı.,s.190
495 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I.,1, s.98
496 *Age* s.106
497 *Age, s.119*
498 *Age, s.119*

aleyhtarlığı dalgası doğurabilirdi. Bu düşünce ile işbu zenginler Rusya'dan kaçanları Amerika'ya ve Filistin'e sevk edeceklerdi. Nitekim onların para ve teşvikiyle 1882 ile 1900 arasında 20.000 kadar Rus Yahudisi Filistin'e yerleştirilmiştir. Bu işin başında, Yahudilerce bir nevi peygamber sayılan Herzl adında bir Avusturya Yahudisi vardır. Bu zat bir zamanlar Abdülhamit'le temasa geçmiş ve Filistin'e karşılık para vaat etmiştir.

1903'te İngiliz Sömürgeler Bakanı Chamberlain, Yahudileri yerleştirmek için Afrika'da Uganda sömürgelerinde yer teklif ettiği vakit Siyonistler bunu reddederler.

1905'te Rusya'daki ihtilal hareketi dolayısıyla hükümet yine bir sürü program tertip edecek ve bu yüzden yeni bir Yahudi dalgası Filistin'e gelecektir.[499]

1898

İngiliz ricalinin dediği gibi Abdülhamit, Osmanlı Padişahları arasında halife olarak hemen bütün İslam âlemine şamil mevki tutan ilk hükümdar olacaktır.[500]

Kayser İstanbul'da iken, iki hükümdar arasında Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi kararlaştırılır.[501]

Sömürge Paylaşımı

Bu yılda (1898) İspanya'ya eski sömürgelerini kaybettiren Amerika-İspanyol Savaşı olmuştur.

İngiliz-Alman görüşmelerinden çıkan amelî netice, 30.8.1898'de Portekiz müstemlekelerinin paylaşılmasına dair imzalanan gizli mukavele ve notalardır.[502]

---

499 *Age*, s.120
500 *Age*, s.123
501 *Age*, s.134
502 *Age* s.137

1899

Alman Büyükelçisi Baron Marschall'ın 14.1.1899 tarihli raporunda şöyle cümleler vardır:

"Başka yerlerde asi tebaaya karşı alınması katî bir mecburiyet addolunan tedbirlere Türkiye'de katliam adı verilerek, behemehal Türklerin bu suretle lekelenmesi âdet olmuştu."[503]

23.1.1899'da Anadolu Demiryolu Şirketi'ne (Alman) Haydarpaşa limanı imtiyazı verilir.[504]

Kasım 1899 sonunda Konya-Bağdat-Basra Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi prensip olarak kararlaştırılır (mukavele 21.1.1902'de imzalanacaktır).[505]

1898'de Fransa hükümeti Umman Sultanı'ndan, Maskat'ın 7-8 kilometre güneydoğusunda bulunan Bender el-Cisse'de bir kömür deposu kurma iznini alır. Burası zamanla Fransız donanması için bir üs olacaktır. Halbuki İngiltere'nin Sultan'la 1891'de yapılmış bir anlaşması vardı, buna göre Sultan ülkesinin hiçbir parçasını bir yabancı devlete vermeyecekti. 1900 başlarında bir İngiliz savaş gemisi Maskat'a gider ve sarayını topa tutmak tehdidi ile Sultan'ı gemiye çağırıp bütün dileklerini kabul ettirir ve Fransa'ya verilen imtiyazın bir daha lafı edilmez.[506]

1900

14.12.1900 ve 16.12.1900'de Fransa ile İtalya arasında, birincisinin Fas, ikincisinin Trablusgarp'taki haklarına ait gizli görüşmeler yapılır.[507]

1901

Bu yıl Hicaz demiryolunun yapılmasına başlanacaktır. Maksat hem Hicaz'ı demiryolu ile merkeze bağlamak,

503 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I., I., *Age* s.140; (A.B.,b. 3883)
504 *Age* s.142
505 *Age* s.143
506 *Age* s.145
507 *Age* s.150

hem de hacılar nezdinde ve İslam âleminde Halife lehine propaganda yapmaktır. Yaklaşık 1.500 km. uzunluğunda olan demiryolu Eylül 1908'de Medine'ye varacak ve Şam'ı Medine'ye, Havran'ı Der'a-Hayfa yolu ile denize bağlayacaktır. Bu iş için Osmanlı ülkesinde ve bütün İslam âleminde ianeler toplanmış ve Osmanlı ülkesinde bazı vergi ve pullar ihdas edilmiştir. Bu demiryolunun yapılması birçok Türk mühendis, usta ve işçilerinin yetişmesine de vesile olmuştur.[508]

1902

16.1.1902'de (Şevval 1319) Bağdat demiryolu imtiyazının Osmanlı adını taşıyan Anadolu Alman Demiryolu Şirketi'ne verilmesi için irade çıkar. İmtiyaz 99 yıl içindir. İmzalanan mukaveleye göre demiryolu Karaman, Ereğli, Adana Hamidiye, Kilis, Tel-Habeş, Nusaybin, Musul, Tekrit, Saciye, Bağdat, Kerbelâ, Necef ve Zübeyir'den geçerek Basra'ya gidecektir. Demiryolunun iki tarafında, yirmişer kilometrelik mesafe içinde bulunup imtiyazı başkalarına verilmemiş madenleri bu şirket işletecek, bu yol boyunca mevcut ormanlardan odun kesebilecektir. (m. 22)[509]

Bu yıl zarfında Makedonya meselesi patlak verecektir. Bu meselede Basra Körfezi'ne kadar uzanan demiryolu imtiyazının Almanlara verilmiş olmasına ve Osmanlı Devleti'nin git gide daha büyük ölçüde *Alman nüfuzu altına girmesine kızan İngiltere'nin teşvik ve tahriki vardır.*[510]

Makedonya aşağı yukarı eski Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini kaplar. 1904'te bu üç vilayetin başında bulunan Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa tarafından yapılan bir istatistiğe göre ahalisi:

---

508 Age, s.155
509 *Age* s.161
510 *Age* s.163

1.508.507 Müslüman (Çoğu Türk, azı Arnavut)
896.497 Bulgar
307.000 Rum
100.717 Sırp
99.000 Valak
Toplam 2.911.700 kişiden ibaretti.

Bu yılın Şubat'ında Paris'te Sabahattin Bey'in başkanlığında bir Jön Türk kongresi toplanır ve buna Arap, Arnavut, Rum ve Ermeniler de iştirak eder. Bu kongrede Jön Türkler arasında anlaşmazlık çıkar. Anlaşmazlık kongrede çoğunluğun kabul ettiği kararın 2. maddesi dolayısıyladır.

Bu maddeyi kabul etmek için:

1. Büyük devletleri, sırf insaniyetin iyiliği için çalışan bir âdil hakem sanmak,
2. Türkler kendi kendilerine ülkelerinin durumunu düzeltemeyecekleri için, menfaat ve ihtiraslarını tatmin etmek pahasına da olsa, büyük devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmasını "ehven-i şer" yani en az zarar saymak. Veyahut,
3. Yurt düşüncesi dışında özel düşüncelerin arkasından gitmek lazımdır.[511]

Bu kararı kabul etmeyenler, Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında İttihat ve Terakki grubunda çalışmaya devam edeceklerdi.

Sabahattin Bey'in, Türk olmayan unsurlarla birlik olması, onu bilhassa Meşrutiyet'in ilanından sonra zayıf bir pozisyona sokar.[512]

---

511 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I., I., *Age* s.169
512 *Age*, s.169B

02.02.1904'te İtalyan Generali De Giorgis, Makedonya'da Osmanlı Jandarması'nın düzenlenmesine memur edildi.[513]

Her devletin muayyen bir bölgede subay bulundurmasına karar verilmişti. Sonuçta,

SerezFransız
DramaIngiliz
SelanikRus
ÜsküpAvusturya

Manastır İtalyan bölgesi olur. Almanlar sadece Selanik polis mektebine bir subay gönderirler.[514]

8.4.1904'te İngiltere ile Fransa arasında antlaşma yapılır ve pürüzler giderilir.[515]

1905

Selanik'te, çalışmaları daha ziyade mason localarında toplanarak istibdat aleyhinde bulunmaktan ibaret kalan bir teşekkül vardı. (Talât ve Mithat Şükrü Beyler bunun içinde idiler).[516]

17.1.1905'te Avusturya ve Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçileri Babıâli'ye müracaatla bir malî ıslahat projesi teklif ederler. Buna göre:

1. Üç vilayetin malî idaresi Osmanlı Bankası'na geçecek.
2. Bu bankanın Selanik, Manastır ve Üsküp şubeleri, işbu vilayetlerin muhasebe dairelerini teşkil edecek.
3. Bu üç vilayetle, sancak ve kazalarının ayrıca bütçeleri olacak.
4. Orada, Osmanlı tebaasından 6 maliye müfettişi bulunacak, bunların faaliyeti;

513 *Age*, s.182
514 *Age*, s.183
515 *Age*, s.186
516 *Age*, s.197

- Osmanlı Bankası'nın;
- Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın;
- Avusturya ve Rus sivil ajanlarının murakabesine tâbi olacak.

Bu teklifi Babıâli, içişlerine müdahale teşkil ettiği için ve öbür büyük devletler de Avusturya-Rus inhisarını takviye ettiği için kabul etmezler.[517]

8.5.1905'te altı büyük devlet Babıâli'ye müşterek bir nota vererek Makedonya malî işlerinin murakabesi için, zaten mevcut olan Avusturya ve Rus sivil ajanlarına ilaveten diğer dört büyük devletin de birer malî murahhas (yetkili temsilci) tayin edeceklerini bildirirler.[518]

26.8.1905 ve 27.8.1905'te büyük devletler dört malî murahhasın tayin edildiğini Babıâli'ye bildirip isimlerini verirler.[519]

29.8.1905'te Babıâli, bu tayinleri kabul etmediğini bildirir.

5.10.1905'te İstanbul'daki büyükelçiler aralarında toplanıp hükümetlerine zecrî tedbirler hazırlamayı tavsiye etmeye ve 6.10.1905'te yeni tayin edilen murahhasları Üsküp'e göndermeye karar verirler. Bu son kararı aynı günde Babıâli'ye bildirirler.

14.10.1905 ve 20.10.1905'te Babıâli bu meseleye muhalefette ısrar ettiğini büyükelçilere bildirir.

26.10.1905'te altı büyükelçi Babıâli'ye müşterek bir nota verip, ertesi Cuma günü selamlıktan sonra Padişah nezdinde, Makedonya malî komisyonunu kabul etmesi için teşebbüste bulunmak üzere müştereken huzura çıkmak istediklerini bildirirler.

---

517 *Age*, s.197
518 *Age*, s.197
519 *Age*, s.198

Aynı tarihte Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa büyükelçilere cevap verir. Padişah tarafından müştereken kabulü reddeder. Bir iç mesele için bunun emsali olmadığını, müzakerenin Babıâli ile olması lazım geldiğini, düşünülen komisyonun iç işlere müdahale olacağını, evvelki program ve anlaşmaları hükümetin sadıkane tatbik ettiğini söyler.

26.11.1905'te Almanya müstesna beş büyük devlete mensup savaş gemileri Midilli adasına gelip kimse onlara karşı koymadan gümrük, posta ve telgraf dairelerini işgal ederler. Abdülhamit yumuşamaz.

5.12.1905'te bu donanmanın bir kısmı Limnos adasını işgal eder.

Bir gün önce Abdülhamit geri adım atmıştı. Üyelerine malî müşavir adı verilmek suretiyle, büyük devletlerin maliye murakabe komisyonunu kabul eder.[520]

1906

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulur.[521]

Bu yıl içinde İran Şahı Muzaffereddin bir millet meclisi açmağa mecbur olur, bunu elde etmek için hürriyet taraftarları 1905'ten beri karışıklıklar çıkarmakta idiler. Binlerce kişinin Tahran'da İngiliz elçiliğine sığınması şahı korkutur ve 1906 Ekim'inde ilk meclis açılır.[522]

1907

31.8.1907'de Doğu'da ve Asya'da İngiliz-Rus rekabetini sona erdiren anlaşma imzalanır *(Petersburg Muahedesi)*.[523]

Muahede İran, Afganistan ve Tibet hakkındadır.[524]

İran üçe bölünüp, kuzeyi Rus, ortası tarafsız ve güney-

520 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I., I., *Age* s.198
521 *Age*, s.207
522 *Age*, s.213
523 *Age*, s.218
524 *Age* s.219

doğusu İngiliz bölgesi kabul edilmiştir. Ancak, payitaht olan Tahran'ın Rus bölgesinde bulunması İran hükümetini Rusların elinde bırakacağı için, İranlıların esas düşmanlığını da Ruslar aleyhine çevirmekteydi.[525]

İki devletten her biri kendi bölgesinde kuvvet bulundurabilecekti.

İki devlet de birbirlerinin bölgesinde yatırım faaliyetinde bulunmayacaktı.

Afganistan'a ait hükümlerle, bu devletin tam olarak İngiliz nüfuz bölgesinde olduğu Ruslarca zımnen tasdik edilmektedir.

Rusya da Afganistan'ın kendi nüfuz bölgesi dışında bulunduğunu beyan ve onunla bütün siyasal münasebetlerini İngiltere vasıtasıyla gerçekleştirmeyi taahhüt eder.

Afgan Emiri'nin İngiltere'ye karşı başlıca taahhüdü, dış siyasasında İngiltere'nin öğütlerine uymaktır.

İngiltere'nin de ona karşı esas taahhüdü, onu dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumak ve yılda 1.800.000 rupye yani 120.000 altın İngiliz lirası tahsisat vermektir.[526]

"İngiltere İmparatorluğu için, Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardı. Osmanlı Halifesi, İslam dünyasının başı idi ve İngiltere İmparatorluğu içinde, her yerde olduğundan çok Müslüman vardı."[527]

1907 Anlaşması ile İran'ın kuzeyi Rus, güneyi de İngiliz nüfuz bölgesi olmuştur. Ortada bir tarafsız bölge bırakılmıştır. Tahran hükümeti Rusların kontrolü altındadır. Bu paylaşma, İran milliyetçi, demokrat çevrelerince reddedilmiş ve 1907-1909 ayaklanmaları yaşanmıştır. İttihat ve Terakki, İran'da İttihad-ı İslam derneğini desteklemiş, gerilla-

525 *Age* s.219
526 *Age* s.220
527 Avcıoğlu,u., s.75

cı Türk subayları göndererek İran Türklerini örgütlemeye çalışmıştır.[528]

Osmanlı Hilafeti, emperyalizm önünde son büyük engeldi.[529] *1907 Antlaşması ile Hilafet'iortadan kaldırmak için karar alınmıştı.*

8 Nisan 1904'te İngiltere, Fransa ile karşılıklı menfaat esasına göre Mısır ve Fas meselesinde anlaştı:

İngiltere, Mısır'ın siyasî durumunda hiçbir değişiklik yapmayacağını açıkladı. Fransa da Fas için elde ettiği serbestîye karşılık Mısır meselelerine karışmayacağını ilan etti.[530]

Edouard Joris vasıtası ile 21 Temmuz 1905 tarihinde Cuma selamlığı sırasında, Sultan Abdülhamit'e karşı suikast yapıldığı ve büyük fedakârlıklara katlanıldığı halde bir fayda temin edemediğini gören ve bu gibi teşebbüs ve münferit faaliyetlerden bir netice çıkmayacağına kanaat getiren Ermeniler, nihayet Jön Türk'lerle teşrik-i mesaiye mecbur kalmışlardır. Evvelce Murat Bey tarafından Londra'daki Ermeni komiteleri rüesasına götürülen beraber çalışma teklifi reddedilmişti. Buna rağmen uzun tecrübelerden sonra Ermeniler Paris'te gerek Terakki ve İttihat Cemiyeti mensuplarına ve gerek Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne işbirliği teklifinde bulunmuşlardır ve bu müracaat İkinci Jön Türk kongresinin toplanmasına vesile teşkil etmişti.

Sultan Abdülhamit, kendisini öldürmek teşebbüsünde bulunan Joris'i affetmeye ve sınırdışı etmeye karar vermişti.[531]

Prens Sabahattin Bey, programını hazırlamak için bir taraftan tetebbularda bulunuyor, diğer taraftan Şûra-yı Devlet

528 *Age* s.77
529 Clair Price, Rebirth of Turkey, New York, 1923, s. 93
530 *Ben de Yazdım*, 3., .s.703
531 *İnkılâp Tarihimiz*, s.168

âzâsı iken Avrupa'ya firar eylemiş bulunan Musiris Gidis gibi zevattan da istifadeyi ihmal etmiyordu.

Prens Sabahattin Bey, programa *Decentralisation* (Adem-i Merkeziyet), kelimesini koymuştu. Esasen bu kelime Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından vaktiyle hazırlanan Kanun-ı Esasi'nin Fransızca nüshasında aynen mevcuttu ve tabir oradan iktibas edilmişti. *Sabahattin Bey'in programa koyduğu "Adem-i merkeziyet" terkibi bu Fransızca kelimenin Türkçeye tercümesinden başka bir şey değildi.*[532]

Osmanlı İmparatorluğu'nu çeşitli yarı müstakil bölgelerden mürekkep bir federatif devlet haline sokmak isteyen Prens Sabahattin, Osmanlı hudutları dışında Abdülhamit'in otoriter idaresine karşı çalışan her dil ve dinden, her kan ve kültürden ihtilâlcileri kendi bayrağı altında toplamak istiyordu.[533]

Veliaht Reşat Efendi, Prens Sabahattin Bey'e yazdığı mektupta "*Türkiye'de meşruti idarenin tatbikine taraftar*" bulunduğunu ve "*saltanat makamını işgal eder etmez mevcut mutlakıyet sistemini tebdil edeceğini*" bildirmekteydi.

O vakitler bu muhabereden, İngiltere Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey ile Fransa Başvekili Mösyö Clemenceau haberdar edilmiş ve Jön Türk kozuna yardımları istenmiştir.[534] Burada önemli olan Jön Türk kozuna yardımın, iktidara geliş yardımının, nasıl yapılacağı idi.

1318 (1902) senesinde Kuleli Askerî idadisinde de İhtilalci Askerler cemiyeti kurulmuştu. Müessisler Trabzonlu Ahmet (Ahmet Bedevi), Darendeli İsmet, Nişancalı Mazhar ve Bosnalı Veli'den ibaretti.[535]

Cenevre'deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne hitaben Prens Sa-

532 *Age*, s.171
533 *Ordu ve Pokitika*, s.77
534 *İnkılâp Tarihimiz*, s. 220
535 *Age*, s.221

bahattin Bey'e gönderdiği bir mektupla, "mühim bazı meselelerin müzakeresi için" bir murahhasın kabul edilmesini istemiştir. Benzer bir teklif Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin mümessili sayılan Ahmet Rıza Bey'e de yapılmıştır. Birkaç gün sonra da Taşnaksutyun Cemiyeti'nin murahhası Malumyan adında bir zat Berlin Sokağı'ndaki Sabahattin Bey'in yazıhanesine gelerek kendisi ile görüşmüş, bir kongre akdini ve bir program etrafında toplanmayı ve bazı icraat şekillerini teklif etmiştir.[536]

Şu esaslar üzerinde anlaşma husule gelebilmiştir: Cemiyetler birbirlerinin tenkidi ile meşgul olmayacak, istibdada nihayet verilmesi için müşterek bir program altında çalışılacak, mesai tarzını da bu üç cemiyetin gizli surette seçeceği delegeler tayin edecektir. Komite içtimaları başarılı bir neticeye varabilmiştir.[537]

1907 senesi İlkkânunu'nda umumî kongre içtimalarına başlanmıştır. Kongreye Prens Sabahattin Bey riyaset etmiştir. "*Hilafet ve Saltanat*"*a* bağlılık konusunda Ermenilerin karşı çıkışları önlendikten sonra alınan karar açıklanmıştır.

Kongre muvaffakıyetle neticelenmiş, beyannameyi neşrettikten sonra dağılmıştır:

Osmanlı Muhalifîn Kongresinin Beyannamesi

"Türkiye'de icra-yı faaliyet eden füruk-u muhtelife tarafından 27, 28, 29 Kânunevvel'e müsadif günler zarfında mün'akid kongre Devlet-i Osmaniye'yi teşkil eden milletler beyninde ittihada muvaffakıyet hasıl olduğunu resmen ilan eder... Bu kadar felaketlere sebebiyet veren bir usul-i idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlubumuz (taleplerimiz):

536 *Age* s.234
537 *Age* s.235

1. *Sultan Hamit'i tahttan feragate icbar,*
2. *İdare-i hazıranın esasen tebdili,*
3. *Usul-i meşveret ve meşrutiyetin tesisi* (Âyan ve Mebusan Meclisleri)

Bizi ihtilale sevk eden sebep hükümet-i hazıranın cinayetleridir. Mücadeleye hazır olduğumuzu ilan ve atide münderiç (yer almış) *vesaiti* (vasıtaları) *umuma tavsiye ederiz:*

1. *Hükümetin ef'al ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet*
2. *Siyasî ve iktisadî ta'til-i eşgâlât ile silahsız mukavemet*
3. *Hükümet-i hazıraya vergi vermemek*
4. *Ordular dahilinde telkinat: Asker, ne evlad-ı vatana, ne de erbab-ı kıyama karşı yürümemeye davet olunacak.*
5. *Kıyam-ı umumî* (genel ayaklanma)

Yaşasın şimdiye kadar müteferrik bir halde bulunan milletlerin ittihadı! Yaşasın kuvvet-i ihtilaliyenin içtimaı!

- *Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti.* Vasıta-ı neşriyatı: *"Şûrâ-yı Ümmet" ve "Meşveret".*
- *Ermeni İhtilal Heyet-i Müttefikası (Taşnaksutyun).* Vasıta-i neşriyatı: "Duruşak"
- *Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi. Vasıta-i neşriyatı: "Lavara"*
- *"Hilâfat", Heyet-i tahririyesi* (Yazı işleri heyeti). *Türkçe ve Arapça vasıta-i neşriyat (Londra)*
- *"Armenya" gazetesi heyet-i idaresi. Vasıta-i neşriyat (Marsilya).*
- *"Razmik" heyet-i idaresi İhtilâl naşiri (Balkan memleketleri).*
- *"Hayrenik" heyet-i idaresi. İhtilâl naşiri (Amerika).*
- *"Ahd-i Osmanî Cemiyeti" (Mısır).*
- *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet. Meşrutiyet cemiyeti. Naşir-i efkârı: "Terakki."*

Kongre rüesası:

Malumyan, Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin

Kongre neşriyat-ı ihtilâliyenin efkâr-ı ahalide husule getirdiği tesir ve inkılâbatı nazar-ı dikkate alarak Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca resail-i müteselsile neşrini ve bunların teşkilât-ı dâhiliyeleri vasıtası ile tevziini taht-ı karara aldı."[538]

Adlî murakabe git gide mahiyet değiştirmiş ve Avrupa devletleri için Osmanlı hükümetinden taviz koparmaya da vesile teşkil etmiştir.[539]

"Viyana Sefaret-i Seniyyesi'nden Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne,

Makedonya'da haydut çetelerin vücudu sebebiyle elyevm mevcut olan hale bir müddet daha çare bulunmaz ve saltanat-ı seniyye kendisinin bu hale bir netice vermeye muktedir olduğunu göstermezse Avrupa devletlerinin bir müdahale-i fi'liyye meselesini mevki-i müzakereye vaz' eyleyecekleri" bildirilmiştir. 26 Mayıs (1907)"

Viyana'dan gelen bu telgraftan sonra Berlin Sefaret-i Seniyyesi'den de şu telgraflar gelmişti:

"Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne, Düvel-i muazzamanın Makedonya'da umur-ı adliye hakkında bir nevi kontrol tesisini hükümet-i seniyyeye teklif eyleyecekleri Almanya devletince mevsuken haber alındığından teklif-i mezkûru hükümsüz bırakmak için... Berlin Kabinesi Makedonya'nın ahval-i adliyesince kariha-i saltanat-ı seniyyeden bazı mertebe ıslahat icra edilmesini vesatet-i âcizanemle tavsiye etmekte olduğundan 28 Kânun-ı evvel (1907)"

Rusya'nın Japonya tarafından büyük bir yenilgiye uğratılması (1904-1905), ardından 1905'te St. Petersburg ve di-

538 *İnkılâp Tarihimiz*, *Age*, s.243
539 *Age*, s.244

ğer kentlerdeki ayaklanmalar, Çar'ın ordularının artık kaygı duyulacak kadar güçlü olmadığını gösteriyordu.[540]

1902-1905 döneminde, İngiltere, Rusya'ya karşı Japonya ile, Almanya'ya karşı da Fransa ile ittifaklar yaptı.[541]

1907'de, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey döneminde, Rusya ile iki ülkenin Asya'ya ilişkin görüş ayrılıklarını bağdaştıran bir anlaşma imzaladı. Tibet tarafsızlaştırıldı. Rusya, Afganistan'daki çıkarlarından vazgeçerek bu ülkenin dış politikasının denetimini İngiltere'ye bıraktı. İran, biri Rus diğeri İngiliz denetiminde ve öteki de tarafsız olmak üzere üç bölgeye ayrıldı. *Büyük Oyun* belli bir sona ulaştırılmıştı.[542]

Reval ve Sonrası

İngiltere, Rusya'ya karşı bir tampon devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. İngiltere bu politika ile Osmanlı Sarayı ve Babıâli'de egemenliğini kurmuş, kamuoyunda "*Rusya İslam'ın düşmanıdır, İngiltere ise dostudur,*" *görüntüsünü yerleştirmiştir. Mısır ve Kıbrıs'ı ele geçirmesine, Kuveyt'i himayesine almasına ve Aden'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgede yerleşmeye başlamasına rağmen, İngiltere yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu ve koruyucusu sayılmıştır. Bu koruyuculuk, kurdun kuzuyu korumasıdır.*"[543]

Bu dostluk ve koruyuculuktan İngiltere XIX. yüzyıl'ın

---

540 *Barışa Son Veren Barış*, s.19

541 *Age*, s.19

542 *Age*, s.19

543 Avcıoğlu 1., s.38; İngiliz formülüne göre, Balkanlar'da önce Türk egemenliğinde özerklik tanınmakta, sonra tam bağımsızlık ilân edilmektedir. Romanya 1856'da özerk ve 1879'da bağımsız devlet, Sırbistan 1834'de özerk ve 1878'de bağımsız, Bulgaristan 1878'de özerk ve 1908'de bağımsızdır. Karadağ devleti 1878 de kurulmuştur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü işte böyle korunmaktadır... dip not. (Bayur, I. Kısım I, s.106)

sonlarına doğru vazgeçer, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak yerine, onu parçalamağa yönelir.[544]

1907 yılında İngiltere ile Rusya, Asya'daki çekişmelerini sona erdirmek için bir anlaşmaya varırlar. Bunun hükümlerinden biri de İran'ın üçe bölünmesidir. Başkent Tahran'la birlikte bu ülkenin bütün kuzeyi Rus, güney ve doğusu da İngiliz bölgesi olur. Orta kısım bölüşülmemiş olmakla birlikte başkent, yani Şah'ın bulunduğu yer Rus bölgesinde olduğundan orada da Rusya'nın sözünün geçmesi tabiidir.[545]

Ocak 1908'de Avusturya-Macaristan, Abdülhamit'ten, Selanik'e demiryolu yapma imtiyazını aldı, ki bu, Avusturya'nın, Makedonya'yı kayıtsız şartsız egemenliğine almak niyetinde olması demekti.[546]

1908 Haziran'ında Almanya ile;

- Bağdat demiryolunun Mardin'e kadar uzatılması,
- Halep'e kadar bir hat döşenmesi imtiyazı imzalandı.

Böylelikle Almanya, Fransız ve kısmen (Hicaz demiryoluna - Halep'e bağlanmakla) İngiliz bölgesine tecavüz etmiş oluyordu.[547]

Makedonya sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte bir dizi uluslararası durumu kayıt altına alan Rusya ve İngiltere politik anlamda yakınlaştı. İki ülke temsilcileri arasında, Makedonya için yeni bir reform planı yapılmasına ilişkin görüşmeler başladı. Rus Çarı II. Nikolay ile İngiltere Kralı VII. Edward'ın Haziran 1908'de Reval'deki karşılaşmaları, Makedonya'da yabancı denetiminin arttırılmasına, özellikle

544 Avcıoğlu 1., s.39
545 *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Hikmet Bayur, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1990, s.5
546 Petrosyan, s..297
547 *Anadolu'nun Taksim Planı*, s.67

de mevcut düzenin sürdürülmesi amacı ile Makedonya'ya özel olarak yollanacak yabancı asker kontenjanlarına dair bir anlaşma ile sonuçlandı. Görüşmeler sırasında İngiltere, Makedonya'ya, uluslararası denetime bağlı özel bir de vali atanması önerisinde bulundu.[548]

6 Haziran 1908'de Reval (Estonya) şehrinde, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus İmparatoru II. Nikolay arasında bir mülâkat vukua geldi. Bu hadise halk arasında şiddetli heyecan uyandırdı. Emperyalist devletlerin, ıslahat projesini daha da ileri götürmüş olmaları, Rumeli'deki üç vilayetimizin elimizden çıkacağı endişesini yarattı.[549]

1908 yılında Makedonya'nın kesin olarak Osmanlı'dan ayrılmasına sebep olacak tedbirler büyük devletlerce görüşülür ve İngiltere Kralı ile Rus Çarı'nın Reval'de buluşması da bu yoldaki kuşkuları arttırır. Bu buluşma Haziran'da olmuştu. Temmuz'da da bilinen ayaklanma meydana geldi. Makedonya ve Trakya'da bulunan III. ve II. Ordu'daki subayların baskısı sonucunda İkinci Meşrutiyet ilan edildi.[550]

Yukarıda anılan yıkımlar halktan, hele aydınlardan gizli tutulmaya çalışılıyor, bu düşünce ile de yabancı gazetelerle kitapların pek çoğu yurda sokulmuyordu. Yasak gazete ve kitaplar kimde bulunursa hapsediliyor veya sürülüyordu.[551]

Ali Fethi ile ramazan gecesi Şehzadebaşı'nda bir çaycıda otururken beyaz keçe külah giymiş vatandaşlar caddeden geçtiler. Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etmişti. Fes, Avusturya mamulâtından olduğu için bu vatandaşlar fese karşı gösteri yapıyorlardı. Ali Fethi bu manzara karşısında dedi ki:

"*Şu hale bakınız! Bosna-Hersek bizim mi idi? Şarkî Rume-*

548 Petrosyan, *Age* s.298; *Alimov, A., Türkiye'de 1908 Devrimi*, "Probujdenie Azii", M., 1935

549 *Ben de Yazdım*, 1.,s.131

550 *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s.5

551 *Age*, s.5

li, Girit, Mısır bizim midirler? Kıbrıs, Aden, Hadramut, Elhasa, Umman, Maskat, Kuveyt, Bahreyn bizim midirler? Bütün bu yerler Memalik-i Osmaniye haritasında bizim rengimize boyalıdır. Yalan! Yalanı ve maziyi tasfiye etmeli! Cesurane bir ameliye-i cerrahiye ile kangren olmuş uzuvları kesmeli, vatanımızın hudutlarını keskin bıçakla tahdit ve tespit etmeliyiz. Ve bu vatanın tam istiklâlini temine çalışmalıyız. Gerçek siyaset takip etmeliyiz."[552]

İngilizler, Osmanlı coğrafyasında yapılacak sınır değişikliği konusunda bizzat Osmanlı içinde destek bulmuş oluyordu.

Meşrutiyetin ilan yılı olan 1908'de, Osmanlı Ordusu'nun genç subayları, hangi ölçüye dayandığı belli olmayan bir değerlendirmeyle, "Osmanlı'nın *vatanını* keskin bir bıçakla sınırlandırmalı ve bunun takipçisi olmalıyız," diyorlardı. Bu düşünce, yalnız Makedonya ile sınırlı değildi, Anadolu sınırları dışında kalan diğer Osmanlı toprak parçalarını da kapsıyordu. İran'ın 1907'de İngiltere ve Rusya arasındaki paylaşımından sonra gelen Reval Antlaşması, Osmanlı'nın parçalanması yolunda atılmış adımlardan biriydi.

Yüksekokullarda, özellikle askerî okullarda okutulan hürriyet, Osmanlı'ya vatan olarak çizilen toprakların dışında kalan sahalardan kurtulma hürriyeti idi. Bu toprakları ısrarla elinde tutmaya çalışan Padişah'a başta "kızıl sultan" olmak üzere değişik sıfatlar takılacaktı.

İngilizler, 1908'de Osmanlı'ya sınırı çizmişti. Genç subaylar buna göre tavırlarını alacaklardı.

Reval'de İngiltere Kralı ile Rusya Çarı arasında vuku bulan mülâkatta Makedonya hakkında da bazı anlaşmalar olduğu öğrenildiğinden, Üçüncü Ordu'nun kıymetli zabitleri vukuu melhuz müdahaleleri önlemek için vakit kaybetme-

552 *İsmet İnönü*, Ali Fuat Erden, İstanbul, 1952, s.36

den isyan bayrağını açmışlar ve memleketin kurtulması çarelerini temine çalışmışlardır. Üçüncü Ordu'nun kıymetli, olaylara hangi kesim adına müdahale etmişler, isyan bayrağını kime karşı açmışlardır? Memleketin kurtulması çarelerini kime karşı temin etmeğe çalışmışlardır?

İşte Makedonya'nın vaziyeti ve Reval mülâkatının tesiri ile Cemiyet teşkilatı süratle inkişaf etmiş ve isyan harekâtının ta'ciline kati lüzum hâsıl olmuştur.[553] Yani, İngilizlerin ve Rusların takip ettiği Avrupa'yı Osmanlı'dan temizleme politikasında, Cemiyet (İttihat ve Terakki), üzerine düşen vazifeyi daha da hızlanarak yerine getirecektir.

Avrupa'da ise Reval görüşmeleri ihtilâli başlatan olay olarak yorumlanmıştır.[554]

Sorunun yanıtını, Abdülhamit'in tahttan indirilmesi süreci içinde inceleyebileceğiz.

Abdülhamit, liyakatine güvendiği hafiyelerini Rumeli'ye gönderdi. Parlayan hürriyet nurunu söndürmek istiyordu. Cemiyet'in de hayatını ve gayesini koruması gerekiyordu. O da hemen mukabil taarruza geçti, istibdadın hafiyeleri, hürriyet fedailerinin kurşunlarıyla ya canlarını verdiler veya geldikleri yere can atıp döndüler.[555]

Cemiyet'in silahlı müfrezeleri -çeteler- halkı alenen kıyama davet etmeye, istibdat elemanlarını tepelemeye başladılar.[556] Niyazi Bey, Manastır merkezinden aldığı emir üzerine Eyüp Sabri Bey'in Ohri milli taburu ile beraber Manastır'a gitmiş, Şemsi Paşa'nın yerine, Yıldız'ın Manastır Fevkalâde Kumandanlığı'na tayin ettiği Müşir Osman Paşa'yı 23 Tem-

553 *İnkılâp Tarihimiz* , s.250
554 *İttihat ve Terakki*, 1908 – 1914, Feroz Ahmad, *Sander Yayınları*, İst. 1971, s.18
555 *Ben de Yazdım* 1, s.132
556 *Age*, s.132

muz 1908'de Manastır'daki ikametgâhından kaldırarak muhafaza altında Resne'ye götürmüştür.[557]

sne'de Kolağası Niyazi Bey, maiyetindeki er ve gönüllülerle dağa çıktı. Abdülhamit idaresine karşı isyan etti. Abdülhamit, bu defa askerî tedbire başvurdu. Şiddetli hareketleriyle tanınmış sadık adamlarından Birinci Ferik (Orgeneral) Şemsi Paşa'yı, ayaklanmayı bastırmaya memur etti. 7 Temmuz 1908 tarihinde Şemsi Paşa da bir sürü muhafızları arasında Atıf Bey tarafından Manastır'da katledilmişti.[558]

O sırada Cemiyet'in Manastır merkezi, *Miralay Sadık*,[559] Yüzbaşı Habib, Topçu Mülazım-ı Evveli Yusuf Ziya Beylerle, Piyade Mülazım-ı Evveli Tevfik ve vilayet tercümanı Fahri Beylerden mürekkepti.

Cemiyet'in Selanik merkezini ise Miralay Hasan Rıza, Yarbay Faik, Cemal (meşhur Cemal Paşa), Erkân-ı Harp binbaşılarından Fethi (Okyar) ve İsmail Hakkı (Damat), Davavekili Manyasizade Refik, Talât (daha sonra Sadrazam olmuştur) ve Rahmi (İzmir Valisi) Beyler teşkil ediyordu.[560] Celal Bayar'ın, "*Millî hayatımızda, bütün Türk tarihi boyunca İttihat ve Terakki kadar muntazam teşkilatlı, zamanına göre ileri fikirli başka bir ihtilâl cemiyetine rastlanılamaz,*"[561] sözü ilginçtir. İngiliz Kralı ve Rus Çarı'nın çaldıkları düdükle, memleketi hürriyete taşıyorum diyerek Balkanlar'ı elden çıkartan başka ihtilal cemiyetine rastlanılamaz.

---

557 *İnkılâp Tarihimiz*, s.253

558 *Age* s.253

559 Aynı zamanda Süvari Alayı Komutanı. Daha önceki bir yazıdan, Sadık'ın savaş sırasında Mısır'da İngilizlerle *"çalışmış"* olduğunu öğreniyoruz. S.Akşin, s.377
Deeds'e göre, Sadık Bey, savaş içinde Mısır'da iken İngilizlerden 40 İngiliz Lirası maaş alırmış. G.K.Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, Kanaat, s.78

560 *İnkılâp Tarihimiz* , s.253

561 *Ben de Yazdım* I, s.138

Böylelikle, Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin olarak ayrılması tehlikesi, 1908 ilkbaharında gerçek bir politik sorun oldu.[562]

Meşrutiyetin ilanında Küçük Sait Paşa, Sadrazam bulunuyordu. Sait Paşa, hazırlanacak hatt-ı hümayuna, "Harbiye ve Bahriye Nâzırı tayinini Padişah hakkıdır," diye kayıt koymak istiyordu. Buna Şeyhülislam Cemalettin Efendi itiraz etmiş, Kanun-ı Esasi'ye muhalif olduğunu söylemiştir. Bu ihtilaf mühim bir mesele halini aldığından Sait Paşa istifaya mecbur kalmıştı.

Sait Paşa'dan sonra Sadaret'e Kâmil Paşa getirilmiştir. Recep Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı Sultan Abdülhamit tarafından da kabul edilmiştir.[563]

Kabinenin teşekkülünden sonra vilayetlerde seçimler yapılmış ve Meclis toplanmıştır.

Makedonya meselesi dolayısıyla Balkan hükümetleri yekdiğerine düşmandı. Takip edilen siyaset düşmanları birleştirdi ve çok geçmeden Balkan ittifakı doğdu.[564]

Meşrutiyet'in ilanını ve Kanun-ı Esasi'nin tatbikini, doğrudan doğruya askerî kuvvete istinat eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır ve Selanik merkezleri temin etmiştir.

Sadık Bey Manastır teşkilatının başına geçmişti. Onun Melâmî olması Cemiyet'in mistik bir zihniyetle inkişafına yardım etmiştir.[565]

Abdülhamit'in Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe soktuğu gün, 3. Ordu'nun bir kısım genç subayları hariç, bütün ordu Padişah'a sadıktı. Şemsi Paşa'nın Manastır Postanesi'nden çıkarken öldürülmesi, Tatar Osman Paşa'nın evinden kaçırılması gibi hadiselerin gerçek hedefi, 3. Ordu askerlerine

562 *Petrosyan, Age*, s.298
563 *İnkılâp Tarihimiz*, s.254
564 *Age*, s.254
565 *Age*, s.255

meçhuldü. İhtilâlci Selanik ve Manastır subaylarının hiçbiri, Abdülhamit'e düşman olduklarını bölüklerine karşı söyleyememişlerdi. Söyleyemiyorlardı... Çünkü bölükleri tarafından linç edileceklerine emindiler. Nitekim 10 Temmuz 1908'den dokuz ay yirmi bir gün sonra, bu bölükler Selanik hürriyetçilerine değil, Abdülhamit'e sadık olduklarını pek acı bir surette ispat etmişler ve silahlarını konuşturmuşlardır.[566]

Enver'in Tikveş'te, Niyazi'nin Resne'de, Eyüp Sabri'nin Manastır'da peşlerine taktıkları askerler, Yemen'e sevk edilecekleri söylenerek kışkırtılmışlardı.[567]

Olayları, Jön Türkler'in ordu kesimindeki eylemlerine katılmış olan kişilerin ağzından öğrenmiş olan E. F. Nayt, erlere kendi fikirlerini açıklayan genç subaylar:

'Sultan'ın ülkesine bağlılığı kalmadı, bu nedenle de Tanrı tarafından kendisine verilen o özel yetki ve ayrıcalıklarını yitirdi', deyip Kur'an'dan aktarmalar da yaparak istibdadı lanetlemişlerdir. Ayrıca Avusturya ve Almanya'nın Türk topraklarında demiryolu yapma ayrıcalığı elde etmiş olması, askerlere, hükümetin gerçekten de ülkeyi parça parça yabancılara satmakta olduğunu sanki gözle görülür bir biçimde kanıtlamaktadır.[568]

Reval görüşmeleri, yurt içindeki Jön Türk yöneticilerinde, hükümete karşı silahla direnmenin kaçınılmaz olduğu inancını kuvvetlendirdi. Makedonya'da gerek sivil halk, gerekse ordu içindeki propagandaya hız verildi. Makedonya'daki Grajdanskiy Ajansı'nın başında bulunan Petryayef, 12 Haziran 1908'de şöyle yazıyordu: "*Devrim hareketi hemen tüm subayları kaplamış durumda. Gerek kendi aralarında, gerekse yabancılarla konuşurken, şimdiki yönetimi hiç çekinmeden sert bir biçimde eleştiriyorlar. Türkiye'yi felaket-*

566 *Ordu ve Politika*, s.207
567 *Age* s.207
568 *İnkılâp Tarihimiz*, s.301

lere sürükleyen yöneticilerden memnuniyetsizliklerini açıkça belirtiyorlar, temsili yönetim isteminde bulunuyorlar."[569]

Trakya'da bulunan Osmanlı silahlı güçleri, dış devletlerin aldıkları karara karşı tepki göstermiyorlar, bu kararlar nedeniyle kendi hükümetlerini yıkma yoluna gidiyorlardı. Böylelikle, dış kararların kısa yoldan uygulanmasını sağlayarak devrim yapmış oluyorlardı. Bunun sistemle, "Sultan"la, "yöneticilerle ilgisi yoktur. Bunun adı, memuriyetini, askerliğini, kendi devleti için değil, dış devletler için kullanmaktır. Bu nedenle kavram kargaşası yaşanmaktadır. Dış güçler açısından bu atılımın adı devrim, yerli güçler açısından vatan haini, satılmış, farmason, gâvur ajanıdır.

1908'de, İngiltere Kralı ile Rus Çarı Reval'de buluşup, Makedonya'da Osmanlı Ordusu'nun kaldırılmasını da kararlaştırdı. Bu resmî görüşmeyi takip eden günlerde 1908 Meşrutiyet Devrimi oldu. İstedikleri hürriyet bütün Osmanlılara verilmiş oluyordu.[570]

Makedonyalı unsurlar, Osmanlı idaresinde rahat yaşamışlar, toprak sahibi olmuşlar, papazları ve kiliseleri ile birliklerini, dillerini, âdetlerini muhafaza etmişlerdi. Makedonyalıları rahatsız eden şey, yabancı hükümetlerin âleti olan siyasî eşkıyaların baskısıydı.[571]

Rusya ve İngiltere, Osmanlı ülkesinde istikrarlı bir rejimin ve bunun yaratacağı sıhhatli bir devletin vücut bulmasını, menfaatlerine, emperyalist siyasetlerine aykırı buluyordu. Sonuçta Balkan devletlerinde ittifak fikri uyandı.[572]

Kolağası Niyazi, gizli polisçe tanınan bir subaydı. İsyan tarihi olarak 3 Temmuz Cuma günü seçildi.[573]

---

569 *Petrosyan*, s.303
570 *Ben de Yazdım 3*, s.826
571 *Age* s.827
572 *Age* s.828
573 F. Ahmad, s.20

Manastır'daki Merkez Komitesi'nden gerekli izin alındı.[574]

3 Temmuz'da garnizondaki subayların cuma namazında olmalarından yararlanan Niyazi ve adamları gerekli silah, cephane ve parayı alarak (Resne'de) dağa çıktılar. Dağa çıkanlar, 200 kadar asker, bir o kadar da başıbozuk ve sivildi. Aralarında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Müdürü Tahir Bey de bulunmaktaydı.[575]

Ohri makamlarına gönderilen 3 Temmuz tarihli bildiride isyanın nedeninin *"son yıllarda anavatanımızda sürmekte olan haksızlıklar ve eşitsizlikler"* ile savaşmak *"...ve hükümeti 1293* (1876) *Anayasası'nı geri getirmeye zorlamak"* olduğu söylenmekteydi.

Ertesi gün gönderilen ikinci bir bildiride ise, *"milletin, meşrutiyeti geri getirmek gibi kutsal bir dava uğruna çalışanları beslemek ve desteklemekle görevli olduğu"* ihtar ediliyor, yerli halk, savaş zamanlarında olduğu gibi, Niyazi'nin adamlarının temel ihtiyaçlarını karşılamaya çağrılıyordu.

Ohri halkına hitaben yazdığı bir başka bildiride Niyazi, halktan, hükümete ödediği vergiyi bundan böyle kendi adamlarına ödemelerini istiyor, karşılığında can, mal ve namuslarını korumak görevini üzerine alacağını söylüyordu.[576]

İngiliz Kralı ile Rus Çarı'nın, Avrupa'yı Osmanlı halkından temizleme yolundaki kararının uygulanması için, gizli polis olarak tanınan Kolağası Niyazi, Manastır'daki Merkez Komitesi'nden gerekli izni alarak dağa çıkmıştır. Yani, 1908 Meşrutiyeti diye kitaplarda okutulan olay, İngiltere ve Rusya'nın aldıkları ortak kararı yürürlüğe sokmak üzere

574 *Age* s.20
575 *Barışa Son Veren Barış*, s.21
576 *Barışa Son Veren Barış*, s.22

Kolağası Niyazi'nin mensup olduğu Osmanlı gizli polisi tarafından başlatılan olaydır. Bu olayda, Manastır Merkez Komitesi başrolü oynamış, Niyazi'ye dağa çıkma izni vermiştir.

Sadık Bey, Yüzbaşı Habip, Ziya, Fahri ve İbrahim Şakir gibi bir sürü küçük rütbeli subay Niyazi'yi izledi. Bunların arasında en önemlisi, Hilmi Paşa'nın (Rumeli Genel Müfettişi) kurmay heyetinden Binbaşı Enver adındaki gençti.[577]

1908 – "İkinci Meşrutiyet"e Doğru

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mason locası gibi gizliliğe çok fazla değer veren bir teşkilattı. Teşkilatlanma bakımından İtalyan Karbonari (Kömürcüler) Cemiyeti'ni örnek aldıklarını belirtmiştik. Bu sisteme göre örgüte alınacak üyenin adı ve kimliği, kendisini öneren kişi tarafından merkeze bildirilir, hakkında soruşturma yapılırdı. Alınması uygun görülürse, bir gece, kendisine belirtilen bir yerde bulunması bildirilirdi. Kılavuzu onu alır, ant içirir, giriş kapısına varılırdı. Kapıda bir örgüt görevlisi parolayı sorardı. Kılavuz "Hilal" der, görevli de "Hilal" sözcüğünü tekrarlardı. O zaman kılavuz, adayı alıp bir odaya götürür ve gözlerini açardı. Sonra da şöyle derdi:

"Buraya kadar geldin, istersen geldiğin yere götüreyim." Eğer aday, *"Hayır. Götürme,"* diyerek onayını bildirirse yeniden gözleri bağlanırdı. O anda siyah peçeli başka bir üye gelir ve adayı ant içme odasına götürürdü. Burada bir sandalye ve üzerinde bir Kur'an-ı Kerim'le bir tabanca konmuş masa bulunurdu. Masanın önünde ant içme törenini yürütecek bir üye dururdu. Aday sandalyeye oturulur; üç üyeden biri, Yüzbaşı Ömer Naci ve Yüzbaşı Kâzım Nami'nin ortaklaşa yazdığı bir "Vatan Söylevi"ni okur ve memlekete hâkim olan zalim idarenin kötülüğünü sayıp dökerdi. Bu söylev bittikten sonra adaya bu kötülükleri kaldırmak ve

577 *Age*, s.23

memleketi kurtarmak için kurulan gizli "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ne girmek isteyip istemediği sorulurdu. Aday, "*İstiyorum,*" deyince ayağa kaldırılır, sağ eli Kur'an ve sol eli de tabancanın (bazen hançer) üstüne konurdu. Bundan sonra aday, bir üyenin okuduğu andı tekrar eder, "*1876 Kanun-ı Esasiye'sinin tekrar yürürlüğe girmesine ve bu uğurda hiçbir şeyi esirgemeyeceğine*" ant içerdi.

Ant içme töreni bittikten sonra üç üye de, göz delikleri üzerinde siyah bir örtü bulunan ve kırmızı elbiselerini kapatan bağı çözerlerdi. Kırmızı elbiseler, gözleri örten siyah örtüler, Kur'an-ı Kerim ve tabanca (hançer)... Bu görünüm karşısında üyeler çok kez etkilenir, heyecanlanır, çok önemli bir çatı altına girdiği intibaına kapılırdı.

"*Arkadaş, artık cemiyete girdiniz, kardeşimiz oldunuz. Bundan sonra kılavuzunuz size numaranızı ve görevinizi bildirecektir.*" Kırmızı elbiselilerden birinin söylediği bu sözlerden sonra yeni üyenin gözleri yeniden bağlanır, dışarı çıkarılarak kılavuza bırakılır, gözlerini örten bağ biraz ileride açılırdı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki sembolü vardı: Hilal ve Muin (Yardımcı). Hilal'e kelime-i mürur (parola), "Muin'e de kelime-i mukaddese (kutsal sözcük) denilirdi. İki ittihatçı karşılaştığında biri sağ elini göğsüne koyarak parmaklarıyla Hilal yapardı. Öteki de Muin sözcüğünün ilk harfi olan M'yi (Mim) söylerdi. Bu kez ilki, Muin'in ikinci harfi olan A'yı (ayın), sonra Y'yi (ye) ve N'yi (nun) söyler, böylece anlaşırlardı.

Enver Bey Selanik'te gizli teşkilata girdikten sonra görev yeri olan Manastır'a döndü ve çalışma arkadaşları Kurmay Albay Hasan Bey ve Kurmay Yüzbaşı Musa Kâzım (Karabekir) Bey'le konuştu. Bu üçlü, Manastır'da teşkilatlanmayı başlattı.[578]

---

578 *Türk İnkılâbı Tarihi* I, s.220

Makedonya'nın diğer şehir ve kasabalarıyla Türk askerinin bulunduğu kırlık kesimde örgütlenme devam etti ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti bir asker partisi haline geldi. Bu arada tarikat mensupları ve mason locaları ile ilişki kuruldu. Presba Gölü kenarındaki Resne'de 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan tanıdığımız Ulusal kahraman Önyüzbaşı Niyazi Bey, Ohri'de Eyüp Sabri'nin, Üsküp'te Miralay Galip Bey'in, Gevgeli'de Ömer Fevzi Mardin, Serez'de Yüzbaşı Ali Bey, Edirne'de Kurmay Yüzbaşı Mustafa İsmet yönetiminde merkezler oluşmaktaydı. Drama ve diğer bazı kasabalarda da komiteler kuruluyordu. Her kasaba ya da köy, çevresindeki kırlık arazi için emir veren, propaganda ve aday seçimini yöneten bir merkez sağlamaktaydı. Köy ne kadar uzaksa komiteler o kadar açıktan açığa çalışıyorlardı. Üye sayısı hızla artıyordu. Çoğunluğu 3. Ordu'nun subayları oluşturuyordu; ancak sonraları başkaları da alınmaya başlandı. Kısa bir süre sonra, Türkiye'nin Avrupa topraklarında hükümeti devirmeye ant içmemiş bir tek Türk subayı kalmamıştı."[579]

1907 yılı Aralık ayında İngiltere, büyük devletlere bir genelge göndererek, Makedonya işlerinin bozulduğunu öne sürdü ve bu bölgede yabancı subayların fiilen jandarma komutanlığı yapmasını, jandarma sayısının arttırılmasını, seyyar bir jandarma birliği kurulmasını ve bölgedeki Osmanlı askerlerinin azaltılmasını önerdi.[580]

1908'de İngiltere, Makedonya işinde daha aktif bir tutum içine girdi. 29 Ocak 1908'de İngiltere Kralı'nın parlamento söylevinde Makedonya'da ıslahat işinin yeniden ele alınması gerektiği belirtildi. İngiltere, 3 Mart 1908'deki genelgesinde, üç vilayet için Müslüman ya da Hıristiyan tek bir valinin görev yapmasını teklif ediyordu. Valinin görev süresinin belirlenmesi, büyük devletlerin rızasıyla süresinden önce azledilebilmesi, maaşının büyük devletlerin

579 Avcıoğlu,I.,s.4
580 *Age*, s.5

kefaleti altında olması ve bölgedeki Türk askerlerinin sayısının azaltılması önerisinde de bulunuyordu. Ruslar buna karşılık, genel vali yerine Müfettiş-i Umumi'nin iş başında kalmasını önerdiler (26 Mart 1908), İngilizler Müfettiş-i Umumi'nin İstanbul'a sormadan bütçeyi onaylayabilmesi, atama ve azil yetkisine sahip olması şartı ile bunu kabul ettiler (4 Nisan 1908). Öbür devletler de Rus önerisini benimseyince üç vilayetin bağımsızlığına doğru büyük bir adım atılmış oluyordu. Ancak bu gelişmeler, Makedonya'yı Osmanlı'da tutmak için gösterilen çabaların boşa gittiğini gören İttihat ve Terakki'ye katılmış mektepli subayları çok kötü etkiliyordu.

İngiltere'nin 3 Mart 1908 tarihli genelgesi İttihat ve Terakki örgütünü rahatsız etti ve uyarıcı bir rol oynadı. Örgüt 28 Mayıs'ta Manastır'da Rusya dışındaki büyük devlet konsolosluklarına bir layiha sundu. Bu lahiyada İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in, Makedonya bunalımının çözümü için oraya bağımsız bir vali atanmasını, Rus Hükümeti'nin ise uluslararası nitelikte bir Genel Müfettişlik isteğinde olduğu belirtiliyordu. Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlılar yabancı müdahalesine karşıydılar. 2.000 yıldır Makedonya diye bir devlet olmamıştı. Eski devletleri diriltmek gerekiyorsa Lehistan ne güne duruyordu? Dertli olan yalnız Makedonya değil, istibdat baskısı altında bulunan bütün ülke ve bütün Osmanlı uluslarıydı. Makedonya dahil bütün ülke mutlu kılınmak isteniyorsa, yüksek rütbe ve makam sahipleri bir yana itilerek kurulmuş olan İttihat ve Terakki'nin hürriyet mücadelesine yardım edilmeliydi. Ayrıca Makedonya'da çoğunluğun Müslüman olduğu gerçeği vurgulanıyor ve Makedonya'ya müdahale isteğinden vazgeçilmesi talep ediliyor, tedhişçiliğin önlenmesi için Sofya, Atina ve Belgrat'a, istibdat yönetiminin aşırılıklarının ön-

lenmesi için de İstanbul'a baskı yapılması tavsiye ediliyordu. Böylece açığa çıkan Cemiyet çok geçmeden kendisini aktif olayların içinde buldu.

Hürriyet'in ilanına neden olan olaylardan en önemlisinin, İngiltere'nin 3 Mart 1908 genelgesiyle Makedonya konusunda yaptığı girişim olduğu ifade edilmektedir. Hatta, İngiliz Elçiliği Baş Tercümanı Mr. Fitzmaurice'e göre, beklenen ihtilal Abdülhamit'in tahta çıkışının yıldönümü olan 1 Eylül 1908'de yapılacaktı ve hızlandırıcı etkenler ayaklanma tarihini öne almıştı. Dış müdahalelerin genç subayları ümitsizliğe düşürmesi ve bir oldubitti karşısında bırakılma endişesi, yabancı subayların onur kırıcı varlığı ve daha önce de belirtildiği gibi keyfi dış müdahaleler, Makedonya'daki hareketleri çabuklaştırmıştır. Tabii, dış müdahalelerin zirvesinde, İngiltere Kralı 7. Edward'la, Rus Çarı 2. Nikola'nın 9-10 Haziran 1908'de Reval'de buluşması ve Makedonya konusunda kararlar alması olayı vardır.

Her iki hükümdar özellikle, Uzak ve Yakındoğu'da tampon bölgeler kurma ve Almanya'ya karşı bir denge politikası uygulama konusunda anlaşmışlardı. Dünya basını bu olayı yeni bir üçlü cephenin ortaya çıkması olarak yorumluyordu. Fakat yayınlanan bildiride Makedonya sorununa ve reformlara da değiniliyordu. Ülke içindeki yorum ise çok farklıydı. Rumeli paylaşılacak, Padişah ordularını göndermeyerek bu duruma boyun eğecekti. 9 Haziran 1908'de son Rus Çarı İkinci Nikola ile İngiltere Kralı Yedinci Edward'ın buluştuğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi için anlaşmaya vardıkları haberi geldi. Haber, Alman kaynaklarından yayılıyordu...

İngiltere Reval'de, Hint yolunu tehdit etmeyecek şekilde Rus yayılışını sınırlandırıyor öte yandan Boğazlar ve Balkanlar'da Rusya'ya hareket serbestliği tanıyordu.

Rusya'nın kışkırttığı ve korumasına aldığı bölgedeki Slav direnişi, haberin yayılışı ile bir anda şiddetlendi."[581]

1908'de İngiliz Kralı ile Rus Çarı, Reval mülakatında anlaşıp Osmanlı Ordusu'nun Makedonya'dan[582] tamamen çıkarılmasına karar verdiler.[583]

Bu haber Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa kıtasından çıkarılması demekti.[584]

Reval, bombayı patlatan olaydır. Daha önceki Murstzeg antlaşmasının kurduğu düzeni şereflerine hakaret sayan subaylar derhal harekete geçtiler ve ilk darbeyi kendi yakınlarından birine, Selanik Merkez Kumandanı Yarbay Nazım Bey'e vurdular.

Yarbay Nazım Bey Padişah yaverlerindendi ve ittihatçı önderlerden biri olan Enver Bey'in enişteşiydi. Daha önce izin almadan İstanbul'a gitmesi, oradan maaş zammıyla dönmesi, kumar oynaması, gazinolardan ve "reji"den para alması ile dikkati çekmekte ve Saray'ın adamı olarak bilinmekteydi. Elimine edilmesi gerekiyordu, ancak Enver Bey'in onayının alınması lazımdı. Bu olaya M. Şükrü Bleda anılarında şöyle temas eder:

"Enver'in enişteşi, yani Hasene Hanım'ın kocası olan Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey, Padişah'ın koyu taraftarlarından olup korkunç bir hafiye idi. *Yıldız*'dan aldığı talimat üzerine cemiyetimiz âzâlarını adım adım izletiyor, kimlerin ne işlerle uğraştığını saati saatine Saray'a iletiyordu. Bu adamın böyle serbestçe hareket etmesi ve faaliyet sürdürmesinin örgütümüz hesabına hiç de hayırlı bir sonuç vermeyeceği kanısına varmıştık. Toplantılarda bu konuyu

581 Okyar, s.9
582 Yazıldığı biçimi ile alındı.
583 SİYASî TARİH, Suphi Nuri İleri, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, N.25, İstanbul, 1941, s.294
584 Suphi Nuri İleri, s.295

uzun uzun inceledik. Onu zararsız hale getirmek gerekliydi. Düşüncemizi Enver'e açmaktan çekinmedik. O ileri görüşlü bir gençti, anlayışlı davranacağına inanıyorduk. Binbaşı Enver ile ben konuştum:

— *Enişten çok tehlikeli olmaya başladı. Fakat sana danışmadan herhangi bir harekete girişmek istemiyoruz, ne dersin?*

Enver Bey hiç düşünmeden şu cevabı verdi:

— *Evet, tehlikeyi ben de seziyorum. Bana kalırsa, onun vücudunu ortadan kaldırmakta tereddüt etmemeliyiz. Zira bu aralık kendisinin İstanbul'a gitmeye hazırlandığını haber aldım, vakit geçirmeden bu işi halletmek lazım."*

Karar böylece onaylanır ve görevin ifası; bir fedaiye (Mustafa Necip) verilir. Düzenlenen senaryoya göre İsmail Canbulat Bey bir terfi meselesi için desteğini istemek üzere Nazım Bey'i ziyaret edecek, o sırada Enver Bey de enişteşinin yanında bulunacaktı. Nazım Bey misafirlerini alt katta sokağa bakan bir odada kabul ederdi. Onlar konuşurken Mustafa Necip pencere önüne gelip Nazım Bey'i vuracaktı. Olay aynen planlandığı gibi cereyan ettiyse de fedai, Nazım Bey'i sadece yaralayabildi (11 Haziran 1908). Olayda Canbulat Bey de yaralandı. Hastanede yapılan tedaviden sonra Nazım Bey, tedavi için gönderilen bir doktoru, belki Jön Türkler'in adamıdır diye reddederken, yanına bir Ermeni doktor alarak İstanbul'a doğru yola çıktı.

İkinci olarak Manastır Müftüsü elimine edildi. Abdülkadir Efendi adlı fedai üniformasını çıkarıp sivil giyinmiş ve yakın bir takipten sonra Müftü'yü arabasına binerken öldürmüştür.

Enver Bey'i Dağa Çıkaran Nedenler

Enver Bey, o günlerle ilgili anılarını ve Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin tepkisini şöyle dile getirmektedir:

"Reval mülakatı hepimizi düşündürüyordu. Cemiyet, konsolosların hepsine bir beyanname verilmesine karar verdi. Müsvedde Selanik'te yazıldı, Paris'e gönderildi. Makineyle yazdırıldı. Beyannameyi Manastır'da Canbulat'ın evinde Cemiyet adına ben imzaladım. Genel merkez; Talat, Hafız Hakkı, Canbulat, Manyasizade Refik, Erkân-ı Harp Kaymakamı Cemal ve benden ibaretti.

Haziranın 12. ve 13. Perşembe ve Cuma günleri arasındaki gece, artık Selanik'i, ailemi, maddi istikbalimi terk ederek sadece ahaliden bir fert gibi, hükümetin bütün kuvvetlerine karşı, alenen ve silahlı olarak ilan-ı isyan ediyordum. Evvela Allah'a ve Peygamber'e, sonradan Cemiyetimizin teşkilatı ile hükümetin zulmünden bıkmış olan millete tam itimadım vardı. Vatanın istikbalini gayet parlak görüyor, bunun için, benim maddeten kararan istikbalimin bu karanlığına ehemmiyet vermiyordum."

Enver Bey kararını vermiştir, dağa çıkacak, orada fiilî hareketi başlatacak ve isyan bayrağını açacaktır. Bu düşüncesinden Cemiyet'in merkez teşkilatı ve yakın arkadaşlarının haberi vardır. Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı Bey'le Olimpos gazinosunda buluşur, son durumu gözden geçirirler. Sonra evinde anasının elini öper ama babasını göremez ve ona veda mektubu yazarak ayrılır. Enver Bey, o anlarla ilgili anılarını şu ifadelerle anlatır:

"Evde validemle vedalaştım. Sırtımdaki beyaz ceketimi çıkardım, siyah pelerinimi giydim. Ortada duran bazı kâğıtları parçaladım. Evden, Müfettiş Paşa'ya gidiyorum diye ayrıldım. Kapıdan çıkarken, orada asılı olan kılıcıma baktım ve onu yerinde bıraktım. Sokağa çıkınca ferahladım.

Evet, bir eşkıya kurşununa hedef olacak ama vatan uğrunda ölecektim. Kapıdan çıkarken Fethi Bey (Okyar) ile karşılaştım. Bana bir dürbün hediye etti. Son sözleri hatırımdadır:

Bu işte ilk adımı atmayı Allah sana nasip etti."

Aynı gece Talat Bey'le buluşurlar. Parası olmadığı için kendisine Cemiyet'in kasasından on lira verilir. Yanında sadece küçük bir tabanca olduğu halde yola çıkar. Enver Bey, Selanik'ten ayrılışını şöyle anlatır:

"Vardar Kapısı'ndan çıkarken nişanlarımı söktüm. Ufak bir teessür hissettim. Artık belki eski hayallerim gibi, iyi bir asker olamayacaktım ve ben bu andan itibaren bir hiçtim. Kim bilir hangi kurşunla ve nerede vurularak bir yerlerde kalacaktım. Bir asi diye cesedim bir köşeye atılacaktı. Ama bir gün gelecek, beni elbette rahmetle ananlar da bulunacaktı. Artık hayatla irtibatım kalmamış gibiydi..."

Niyazi Bey ile ilgili söylediklerimizden hatırlanacağı gibi, hem Niyazi Bey hem de Enver Bey örneğinde amaç, düşünce, manevi duygular ve maddi durum hemen hemen aynıdır. Ancak Yüzbaşı Niyazi kalabalık bir aileyi kaderine bırakıp, kalabalık bir kafile ile yola çıkarken, bekâr olan Binbaşı Enver, sadece anasıyla vedalaşarak tek başına yola çıkacaktır. Çetesini, kendisine katılan olursa, ilerideki günlerde kurabilecektir. O zamana kadar dost düşman sayısız eşkıyanın kol gezdiği dağlarda kendi savunmasını artık kendisi yapmak mecburiyetindedir.

İngiltere Kralı ile Çar, 9.6.1908 de Reval'de (Estonya) buluşurlar.[585]

(Hikmet Bayur, "*Görüşülen meseleler arasında en ziyade Makedonya ıslahatı işine ait olanları açığa vurulacak ve buluşmanın esası bu imiş gibi gösterilecektir.*"demekle yeti-

585 T. İ. Tarihi, I/I.,.s.237

nir. Ve ilave eder: "*Çok geçmeden Osmanlı Meşrutiyeti ilân edilecektir.*")[586]

Bizde Meşrutiyet, İngiliz-Rus anlaşması ile, Osmanlı ordusu eliyle, Makedonya'dan vazgeçme bahasına uygulanmıştır. Bizi yanıltan kendimizi Batı düşüncesine göre koşullandırıp, istibdattan meşrutiyete geçtik zannetmemizdir.

Abdülhamit, bir diplomasi ustası sayılır, onun yönetiminde savaş olmadığı, milletin rahat bir nefes aldığı ileri sürülür. Bunun nedeni, Abdülhamit'in, "*Rusya düşman, İngiltere dost ve kurtarıcı*" biçimindeki Tanzimatçılara özgü politikadan vazgeçip, Çarlık Rusyası'nın da İngiltere'nin de düşman olduğunu bilerek herkesle iyi geçinme politikası izlemeye yönelmesidir. Nitekim 1908'den sonra Rusya ile İngiltere anlaşınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun idam fermanı imzalanmıştır.[587]

Yarım asır önce Avrupa Türkiyesi'ni ele geçirmek için Türkler arasında bir İslamiyet anlayış farkı yaratmayı düşünenler, nihayet Türkleri ve Müslümanları ikiye ayıracak tılsımı ele geçirmişlerdi: Türk ve Müslüman münevverlerde sezilmeye başlanan Avrupalılaşma sevdası...

Dinî mezhep farkı yaratamamışlardı ama bir siyasî mezhep farkı tohumu serpmenin yolunu bulmuşlardı.[588]

İhtilal Selanik şehrinde başlamıştı. Selanik'in 130.000 sakininin neredeyse yarısı Yahudi ya da Dönmelerden (17. Yüzyıl'da İslamiyet'i kabul eden Yahudiler) oluşuyordu. Selanik, Mason localarının bulunduğu bir kentti. Yahudi bir avukat olan Emmanuel Carasso (ya da Karasu) kurduğu İtalyan mason locasında[589] "Sultan"ın gizli polisinden ka-

---

586 *Age* s.238
587 *Age* s.1080 (Dip not)
588 Tepedelenlioğlu. s.113
589 İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mason locası gibi gizliliğe çok fazla de-

ğer veren bir teşkilattı. Kuruluşa örnek olarak İtalyan Karbonari (Kömürcüler) Cemiyetini örnek aldıklarını belirtmiştik. Bu sisteme göre örgüte alınacak üyenin adı ve kimliği, kendisini önerecek kişi tarafından merkeze bildirilir, hakkında soruşturma yapılırdı. Alınması uygun görülürse kendisine, bir gece belirtilen bir yerde bulunması bildirilirdi. Kılavuzu onu alır, ant içirir, giriş kapısına varılırdı. Kapıda bir örgüt görevlisi görülür, parolayı sorardı. Kılavuz "Hilal" der, görevli de "Hilal" sözcüğünü tekrarlardı. O zaman kılavuz, adayı alıp bir odaya götürür ve gözlerini açardı. Sonra da şöyle derdi: "Buraya kadar geldin, istersen geldiğin yere götüreyim". Eğer aday, "Hayır Götürme" diyerek onayını bildirirse yeniden gözleri bağlanırdı. O anda siyah peçeli başka bir üye gelir ve adayı ant içme odasına götürürdü. Burada bir sandalye ve üzerinde bir Kuran-ı Kerim'le bir tabanca konmuş masa bulunurdu. Masanın önünde ant içme törenini yürütecek bir üye dururdu. Aday sandalyeye oturulur; üç üyeden biri, Yüzbaşı Ömer Naci ve Yüzbaşı Kazım Nami'nin ortaklaşa yazdığı bir Vatan söylevini okur ve memlekete hâkim olan zalim idarenin kötülüğünü sayıp dökerdi. Bu söylev bittikten sonra aday'a bu kötülükleri kaldırmak ve memleketi kurtarmak için kurulan gizli "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ne girmek isteyip istemediği sorulurdu. Aday "istiyorum" deyince ayağa kaldırılır, Sağ eli Kuran ve sol eli de tabancanın (bazen hançer) üstüne konurdu. Bundan sonra aday, bir üyenin okuduğu andı tekrar eder, "1876 Kanun-i Esasiyesinin tekrar yürürlüğe girmesine ve bu uğurda hiçbir şeyi esirgemeyeceğine" ant içerdi.

Ant içme töreni bittikten sonra üç üye de, göz delikleri üzerinde siyah bir örtü bulunan kırmızı elbiseleri kapatan bağı çözerdi. Kırmızı elbiseler, gözleri örten siyah örtüler, Kuran-ı Kerim ve tabanca (hançer)... Bu görünüm karşısında üyeler çok kez etkilenir, heyecanlanır, çok önemli bir çatı altına girdiği intibaına kapılırdı.

"Arkadaş, artık cemiyete girdiniz, kardeşimiz oldunuz. Bundan sonra kılavuzunuz size numaranızı ve görevinizi bildirecektir".

Kırmızı elbiselilerden birinin söylediği bu sözlerden sonra yeni üyenin gözleri yeniden bağlanır, dışarı çıkarılarak kılavuza bırakılır, gözlerini örten bağ biraz ileride açılırdı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki sembolü vardı. Hilal ve Muin (Yardımcı)... Hilal'e "Kelime-i mürur" geçme sözcüğü (parola) Muin'e de "Kelime-i Mukaddese" (Kutsal sözcük) denilirdi. İki ittihatçı birbirileriyle karşılaştığında biri sağ elini göğsüne koyarak parmaklarıyla hilal yapardı. Öteki de "Muin" sözcüğünün ilk harfi olan M'yi (Mim) söylerdi. Bu kez ilki, "Muin'in ikinci harfi olan A'yı (ayın), sonra Y'yi (ye) ve N'yi (nun) söyler, böylece anlaşırlardı. Bk. İttihat ve Terakki Hatıralarım, Kâzım Nami Duru, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.

çan Talât'ın toplantılar yapmasına izin vermişti. Fitzmaurice, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Latin etkisinde olan uluslararası bir Yahudi-Mason gizli kuruluşu olduğundan emindi. Lowther, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden, *"Yahudi İttihat ve Terakki Komitesi"* olarak söz ediyordu.[590]

Rumeli Vilayeti'nden seçilip getirtilen arkadaşlar Cemiyet'e sokulduktan sonra birer şube açmak üzere geldikleri yerlere gönderiliyordu. Mesela Manastır'dan Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Enver, Üsküp'ten Necip Draga getirtilerek ant içirildikten sonra, bir şube açmaları sağlanmıştı.[591]

Suriye gibi daha gelişmiş bölgelerde ise, İngiltere, aydınlar arasında başlayan Arap milliyetçiliğini Türkiye'ye karşı destekleyecektir.[592]

Abdülhamit, İngiliz tehdidine ve Arabistan isyanlarına karşı, kutsal yerleri korumak için bütün dünya Müslümanlarının parası ile Hicaz demiryolunu (Şam-Medine) yaptıracaktır.[593]

Yeni İngiltere Büyükelçisi Sir Gerard Lowther, İstanbul'a vardığında çılgınca sayılabilecek sevgi gösterileri ile karşılanmış, elçiliğe kadar arabasını, atlar yerine halk çekmiştir![594]

İngilizleri hoşnut etme düşüncesiyle, Sadrazamlığa, İngiliz belgelerinde *"Çılgınlık derecesinde İngiliz yanlısıdır,"* diye anılan ihtiyar *Kâmil Paşa* getirilmiştir.[595]

İngiltere Kralı Yedinci Edward, Kâmil Paşa'nın Sadrazamlığı üzerine, Abdülhamit'i bu davranışından ötürü kutlamak gibi milletlerarası geleneklere aykırı bir davranışta bulunmuştur.[596]

---

590 *Barışa Son Veren Barış*, s.30
591 *Barışa Son Veren Barış*, s.21
592 Avcıoğlu I., s.51
593 *Age*, s. 51
594 *Age*, s.52
595 Avcıoğlu I., s. 52
596 *Age*, s.52

Meşrutiyet'in ilk günlerinde İngiltere ile bir balayı görüntüsü vardır.[597]

İttihat ve Terakki'yi ordu desteğinden koparıp güçsüz bırakmak isteyen Kâmil Paşa'yı İttihatçıların devirmesi üzerine, İngiltere yeniden düşmanca bir tutum takınmaya başlamıştır.[598]

İngiltere Büyükelçiliği, İttihat ve Terakki muhaliflerinin karargâhı olmuş ve 31 Mart olayı, bu muhaliflerce tezgâhlanmıştır.[599]

İttihatçılar, İngiltere Büyükelçiliği'ni ve özellikle Baş Tercüman Fitzmaurice'i, 31 Mart'ı cesaretlendirmek ve İttihatçılara karşı çeşitli hükümet darbesi girişimlerine kalkışmakla suçlamışlardır.[600]

Bunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarından vazgeçmeyişinin payı büyüktür. [601]

Selanik, bütün bölgenin kalbi halindeydi. (İttihat ve Terakki) Cemiyet'in Paris Merkez Heyeti gizli muhaberelerini Refik Bey'le (Manyasizade) yapıyordu.

Makedonya'nın hemen hemen her kasabasında teşkilatı olan Cemiyet, Selanik'ten emir alıyordu.[602]

Ordu birliklerinin bulunduğu yerlerde Cemiyeti'n temsilcileri daha çok genç zabitlerdi.[603]

Selanik'te, İttihat Terakki Cemiyeti, Kanun-ı Esasi'nin yeniden ve hemen tatbik edilmesini Abdülhamit'ten istedi. Ordu, Jön Türkler'in elinde idi. Burada iki ayrı gayenin güdüldüğü görülmektedir:

---

597 *Age*, s.52
598 *Age*, s.53
599 *Age*, s.53
600 *Age*, s.53
601 *Age*, s.53
602 F. Okyar, s.9
603 *Age*, s.10

1. Mutlakiyetten Meşrutiyete geçmek.
2. Muhtelif milletlerin muhtariyet ve hatta istiklâllerini tanımak.[604]

Babıali, Cemiyet'e girmiş subayları tasfiye için geniş yetkiyle donatılmış Birinci Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa'yı memur etmiştir.[605]

Refik Bey, 25 Haziran 1908 gecesi için teşkilatın yetkili şahsiyetlerini evinde toplantıya çağırır ve sabaha kadar süren toplantıda, iki karar alınır: Birincisi, Şemsi Paşa hareket geçmeden "birkaç subay kuvvetlerini alarak fiilen karşı çıkmalı, yani isyan etmeli, o günlerin tabiri ile dağa çıkmalıdır. İkinci olarak da Şemsi Paşa gerekirse öldürülerek (tasfiyenin) gerçekleşmesine mâni olunmalıdır."[606]

Şemsi Paşa'yı öldürme işini, teklif sahibi teğmen Atıf Bey üstlendi.[607]

İlk harekete geçen Kolağası (Yüzbaşı) Niyazi Bey oldu. Yanında uzun süre silah ve malzeme ihtiyacı olmadan dağlarda kalabilecek durumda olan iki yüz kişilik kuvvet vardı. Daha sonra, Ohri milli taburu ile Binbaşı Eyüp Sabri Bey, Şemsi Paşa kuvvetlerini iki ayrı yönde harekete mecbur edecek şekilde harekete geçti.[608]

Selanik'te siyasi cinayetler başlamıştı.[609]

Binbaşı Enver Bey'in yanında büyük bir kuvvetle dağa çıkmasıyla orduların en hayati yerlerinde bulunun kurmayların hareketi başlıyordu.[610]

---

604 S.N.İleri, s.295
605 F. Okyar, s.10
606 *Age*, s.10
607 *Age*, s.12
608 *Age*, s.11
609 *Age*, s.11
610 *Age*, s.11

Atıf Bey, Şemsi Paşa'yı Manastır İstasyonu'nda (7 Temmuz 1908 günü) tabancayla vurur. Şemsi Paşa kan kaybından ölür, kendisi de yaralı olarak kalabalığa karışıp kaçar.[611]

Şemsi Paşa'nın ölümü, Rumeli'nin dört bir tarafına bildirilir. Frizovik'te halk toplantıya çağrılır, kırk bin kişi katılır. Frizovik toplantısını hazırlayanlar "Saray"a ve "Babıali"ye devamlı telgraflarla meşrutiyet derhal ilan edilmezse, o anda toplanmış olan kırk bin kişinin, kanı ve canı pahasına İstanbul'a kadar yürüyüşe geçeceğini duyurur. İttihat ve Terakki'nin teşkilatı olan bütün merkezler, metni aynı olan telgraflarla, "Saray"ı ve "Babıali"yi adeta telgraf yaylım ateşine tutarlar.[612]

Abdülhamit, Tahsin Paşa'ya: "Yaşlandım ve yoruldum, suyun akıntısına gideceğim. Meşrutiyeti her derde deva zannediyorlar. Tecrübe etsinler, görsünler, görsünler..." demiştir.[613]

611 *Age*, s.15
612 *Age*, s.15
613 *Age*, s.15

İKİNCİ MEŞRUTİYET

Meşrutiyet

Fethi Okyar anlatıyor:

9-10 Temmuz 1324 (22-23 Temmuz 1908), çarşambayı perşembeye bağlayan gece, Selanik'te Refik Bey'in evinde toplandık. Manastır ve Üsküp'ten gelen İttihat ve Terakki delegeleri de toplantı da idiler.[614]

Meşrutiyeti bir emr-i vaki ile ilan edeceksek asla tereddüt (duraklama) etmemek şarttı. Kesin kararlı ve cesur olacaktık... Talât Bey söz aldı: *Millete vaziyeti anlatalım, bir beyanname ile hedef ve maksadımızı ilan edelim...* Talât Bey'in teklifi ittifakla kabul edilince beyannameyi yazma görevi de Fethi Bey'e verildi."[615]

İttihat ve Terakki, yurdun diğer bölgelerine göre Rumeli' nde daha serbest ve rahat gelişiyor, Meşrutiyeti ilan davasına taraftar buluyordu.[616]

Benim (Cemiyet'e) girişim Manastır Kolordusu'nda görevli İsmail Hakkı Bey aracılığı iledir. Enver ve Cemal Beylerle, daha sonra Şam'daki vazifesinden Selanik'e gelen Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu.[617]

22 Temmuz Çarşamba tekrar mabeyne çağrıldım... Padişah hazretleri Sadrazamlık görevini teklif etti.[618]

---

614 *Age*, s.16
615 *Age*, s.18
616 *Age*, s.20
617 *Age*, s.21
618 Sait Paşa, s.311

Görevime başladıktan sonra çalışma arkadaşlarımı istediğim gibi değiştirip seçeceğimi ifade buyurdu. Böylelikle o gün yedinci defa olmak üzere Sadrazamlık görevine getirilmiş oldum.[619]

Bu sefer 15 gün devam eden görev süremde eskisini bile aratacak şiddet ve müdahalelere maruz bırakıldım.[620]

Padişah hazretleri beni derhal huzuruna istetti. Yanına girdiğimde şöyle buyurdu: *Manastır'da Müşir Osman Paşa'yı dağa kaldırmışlar, sebep nedir?*[621]

(Padişah'ın isteği üzerine Vükela Heyeti, Makedonya olayları hakkında karar almak üzere Saray'da toplanmıştır.)

Sözlerim harfi harfine şöyle idi: *Bu kadar girişimlerin ve yazışmaların tek sebebi ve tek konusu Kanun-ı Esasi değil midir? O halde lüzumsuz ve uzun konuşmaları, fikir ve görüşleri bir yana bırakarak bahsi buraya getirmek, bu konu üzerinde toplamak lazımdır. Zaten idarenin ıslah edilmesi için tek çare budur.*[622]

Ben: Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması hakkında Padişah hazretlerine meclisimizce bir mazbata arz edilmesine karar verildi, diyeceğim. Görüşe katıldılar."[623]

Meclis üyelerine: Biliyorsunuz, Rumeli'den gelen son telgrafta, Kanun-ı Esasi'nin kabul edildiğini bildiren cevap gecikecek olursa, veliaht hazretlerine biat olunacağı hatırlatılıyordu. Sanırım ki mesele geciktirilmeye tahammüllü değildir. Gerekçesi sonradan yazılmak üzere, şimdi kısaca düzenleyip

---

619 *Age*, s.312

620 *Age*, s.312

621 *Age*, s.312; "Osman Paşa'nın dağa kaldırıldığına dair, Mabeyne gelenle beraber, Sadrâzamlığa da telgraf gelmiş imiş. Bunu, Padişah'ın yanından ayrılmamdan tam beş saat sonra bana verdiler. Sebebi: Babıâli'ye gelip önemli görülen açık telgrafların suretlerini Telgraf Nâzırı ilk iş olarak mabeyne, şifre kâtibine gönderirmiş. "Yerine verilsin" irâdesi çıkmadıkça da verilmezmiş. Gecikmenin bundan ileri geldiğini, Nâzır Hasip Efendi, bana sonradan açıkladı.

622 Sait Paşa, s.315

623 *Age*, s.315

Padişah'a arz etsek, diye düşünürüm. Ne dersiniz?' 'Münasiptir,' cevabı alındı."[624]

Kararın sureti: "...Üç vilayetin genel müfettişi ile valilere acele telgraflar çekilmesi ve sözü edilen kararın (Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesi) öteki vilayetlerle mülhem bulunmayan vilayetlere de tebliğ edilmesi onaylandığından, Padişah hazretleri iradesi de bu yolda olursa gereğinin yapılacağı..." 10 Temmuz 1324 (Sadrazam Sait ve bütün Vükela Meclisi Üyeleri'nin imzaları).[625]

Hepimiz, bulunduğumuz ve yeni atandığımız vazifelerde, İttihat ve Terakki'yi kuvvetlendirmeyi hedef almıştık. Bu arkadaşlar arasında, o günlerde binbaşı olan Hüseyin Tosun Bey, başkan durumundaydı. Bizler *Bölükbaşı* idik."[626]

Meşrutiyetin ilanının bütün dertlere derman olacağı, bu arada buhran devam ederse elden gideceği apaçık Rumeli'yi kurtaracağı yolundaki inancımızın teminatı neydi? Bu soruya o günlerde tatmin edici cevap verebilmemiz ne mümkündü, ne de, samimiyetle itiraf edeyim, olayları böylesine derinlemesine düşünemeyecek ruh hali içinde idik."[627]

23 Temmuz 1908, her derde şifa gibi benimsenmiş olan *'Meşrutiyetin İlanı'* kaçınılmaz bir olay halinde karşımızda idi. Selanik-Manastır-Kosova-Üsküp ve bu merkezi yerlerde Meşrutiyeti ilan ettik.[628]

Umum Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik Merkez Reisi olduğunu bildiği Manyasizade Refik Bey'i özel olarak çağırttı ve Sultan Hamit'in, bizim ilk beyannameleri duvarlara yapıştırdığımız ve merkez olarak bölgeye meşrutiyetin ilan edildiğini telgraflarla bildirdiğimiz saatte aynı kararı aldığını haber verdi."[629]

---

624 *Age*, s.316
625 *Age*, s.315
626 Okyar, s.21
627 *Age*, s.22
628 *Age*, s.24
629 *Age*, s.24

O anda hep beraber olduğumuz... Enver, Mustafa Kemal, Cemal, Kâzım Karabekir ve diğer arkadaşlarla derin bir ohhhh çektik, rahatladık... Demek ki Padişah, kardeş kanı dökülmesini istememişti.[630]

Abdülhamit, 1878 Anayasası'nı kaldırmamış, *Meclis*'in toplantısını ertelemişti. Şimdi *Meclis*'i toplantıya çağırıyordu.

Talât Paşa'nın teklifi ile, İttihat ve Terakki'nin merkezinin Selanik olduğunu, bütün haberleşmelerin buradan yapılacağını ilan ettik, Splandit Oteli'nin iki katını genel merkez olarak tanzim ettik. Kararı hem İttihat ve Terakki teşkilatına hem de Sadrazam Sait Halim Paşa'ya bildirdik.

Cemiyet'e giriş sırasında, Türk Bayrağı üzerine konulmuş Kur'an-ı Kerim'e el basılır ve "...Cemiyet'in vereceği vazifeleri yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğime ve Kanun-ı Esasi'ye ölünceye kadar sadık kalacağıma tekrar dinim ve namusum üzerine yemin ederim," yemini yapılır.[631]

Cemiyet, bir sivil kuruluştur ve subayları yeminle üye yapmaktadır. Oysa subaylar, daha önce askeri yeminlerini yapmışlardır. Meslekleri gereği, emir ve komuta kademesi içinde verilen askeri vazifeleri yerine getirirler. Sivil bir kuruluşa üye olunarak yapılan yeminde, "Cemiyet'in vereceği vazife" sözkonusudur ve bu vazifenin türü belirlenmemiştir. Cemiyete üye subay, komutanının vereceği emire mi yoksa şube şefi bir sivilin vereceği emire mi uyacaktır? İkisinde de emirin yerine getirilmemesi durumunda ölüm vardır. Askeriyede ölüm kararını askeri mahkeme, Cemiyet'te ise şef verir. Cemiyet başının görevi dış kaynaklı, dış istekleri yerine getirilmek olduğuna göre, Cemiyet üyesi subaylar, son hesaplaşmada yabancı devletlerin başıbozuk silahlı gücü, çetecisi haline gelmektedirler. Bir yandan devletin askerlikle ilgili silahlı gücü, diğer yandan da siyasi bir partinin

630 *Age*, s.24
631 *Age*, s.22

başıbozuk çeteci gücü olmuşlar ve sonunda, dış güçlerin İmparatorluğu parçalama planının uygulayıcısı durumuna gelmişlerdir.

Makedonya üzerinde ıslahat yapmak görüntüsü içinde, Rumeli'nde ikinci bir devlet hüviyetindeki Almanya-İngiltere-Rusya-Fransa-Avusturya-Macaristan-İtalya kontrol heyetlerinin vazifesine nihayet verildi.[632]

*Umumi Merkez*i, Selanik Vilayeti teşkilatından ayırdık. Talât, Rahmi, Hafız Hakkı, Cemal, Mithat Şükrü Beyleri merkez heyeti olarak tespit ettik. Başlarına Manyasizade Refik Bey getirildi... Selanik Merkez Heyeti'nin başkanlığına da ben getirildim.[633]

Kısa zamanda adeta hükümetmişçesine, öylesine telgraf, mektup, mazbata akını başladı ki, Refik Bey'in evini genel merkez yaparak otelin ikinci katını da büro haline koyduk ve başına da Hakkı Baha'yı getirdik.[634]

İki ay içinde, hemen hemen bütün ülkede Cemiyet'in şubeleri açılmıştı.[635]

Osmanlılık siyaseti iflas etti. Çünkü Hıristiyanlar bir türlü İslamlarla beraber yaşamak istemeyip ayrılmak yolunu tutmuşlardı... Hıristiyanlar, Osmanlılık aleyhtarı ve istiklâl taraftarı idiler... Yeni Osmanlıların adı 93'ten sonra Jön Türk oldu."[636]

1900'den sonra bazı Jön Türkler Ermenilerle teşrik-i mesai etmek istedilerse de bu siyaset iyi netice vermedi. Ermenilerle Türklerin gayeleri birbirine zıt idi. Ermeniler Avrupa'nın müdahalesini istiyorlardı. Gerek Avrupa'da ve gerek burada bulunan bu meşrutiyetçi Genç Türkler, bütün

---

632 *Age*, s.27
633 Okyar, *Age* s.27
634 *Age* s.27
635 *Age* s.28
636 S.N.Ileri, s.296

fenalıkların bir Kanun-ı Esasi'nin vaz'ı ve tatbiki ile bertaraf edileceğini zannedecek kadar tecrübesiz birer idealistten başka bir şey değillerdi... Memleketin mukadderatını eline alanlar, ne meşrutiyetten anlıyorlardı, ne liberalizmden ve ne de hürriyetten.[637]

Şimdi olaylar bir isyana dönüşmüş, orduya başvurmak kaçınılmaz olmuştu. Saray'ın ilk işi, bir araştırmaya girişip, Manastır ve çevresinde olup bitenleri ayrıntılı olarak öğrenmek oldu.

Şemsi Paşa'ya da isyanı bastırmak üzere elindeki bütün imkânları kullanması için emri verildi.

Bu emri yerine getirmek üzere yola çıkan Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da Manastır'dan geçiyordu. Hareket planı üzerinde bilgi vermek amacıyla Saray'a telgraf çektikten sonra, postanenin kapısı önünde bekleyen arabasına binmek üzereydi ki, öldürüldü. [638]

Suikasttan sonra Manastır'daki İngiliz Konsolosu şöyle yazıyordu:

"...öldürülen paşanın adamlarının karşı harekete geçmeleri bekleniyordu. Bunlar mavzerlerle donanmış, askerî üniforma giyen, ancak, ısrarla söylendiğine göre, orduya mensup olmayan otuz kadar Arnavut'tu. Bu başıbozuk takımının efendilerinin öcünü almaya kalkmasını beklemek için hayli sebep vardı." [639]

12 Temmuz'da Cemiyet üyelerinden bir yüzbaşı, Manastır'daki İngiliz Konsolosu'nu ziyaret etti ve *"Hıristiyanlara karşı düşmanca davranılmayacağını söyledi. Beni ziyaretinin nedeni, İngiliz Hükümeti'nin durum karşısında, özellikle mahallî bir meşrutî hükümet kurulması halinde, tutumunun ne olacağını öğrenmekti. Arkadaşlarının İngiltere ile eskiden beri*

637 *Age*, s.296
638 F. Ahmad, s.24
639 *Age* s.25

sürdürülen dostluk politikasına dönülmesine taraftar olduklarını tekrar tekrar belirterek, bu meyanda, diğer büyük devletlerin konsoloslukları'yla, benimle yaptığı görüşmeye benzer görüşmeler yapılmayacağını açıkladı."[640]

Aynı gün Cemiyet, Manastır'daki büyük devletlerin konsolosluklarına Fransızca yazılmış bildiriler gönderiyordu. Cemiyet'in başlıca amacı, 1876 Anayasası'nı geri getirmekti. Cemiyet, Müslüman olmayanlara karşı düşmanca duygular beslememekte, aksine, onların haklarını Anayasa altında garantiye almaya söz vermekteydi.[641]

Rumeli'deki Bulgarların hemen hepsi Cemiyet taraftarıydılar. Müslümanlar da yavaş yavaş kazanılmaktaydı.[642]

Bu işin, bir Hıristiyanlık işi olduğu başından belliydi.

O zaman Tıbbiye'de istibdada karşı uğraşmak üzere *Mektepliler Cemiyeti* kurulmuştu ve üyeleri, İstanbul'un çeşitli okullarından bilhassa sınıfın çalışkan öğrencilerini elde ederek o Cemiyet'e sokmaya gayret ediyordu.[643]

Daha sonra İttihat ve Terakki ismini alan Terakki ve İttihat Cemiyeti henüz kurulmamıştı. O zamanki Mektepliler Cemiyeti'nin İstanbul'un yüksekokullarının hemen hepsinden üyeleri vardı. Kurallara göre yalnız üç kişi birbirini tanıyor, dördüncüyü içlerinden yalnız bir kişi biliyordu.

Kuleli idadisinde sayımız 85 kadar vardı.[644]

İkinci Meşrutiyetin ilanından on gün önce Hilmi Paşa Saray'a Üçüncü Ordu subaylarının hemen hepsinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilintisi olduğunu yazıyor, Padişah'a Saray aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklu iki subayın serbest bırakılmasını salık veriyor, aksi halde Makedon-

640 *Age* s.26
641 F. Ahmad, *Age* s.26
642 *Age* s.27
643 Vatan Hizmetinde, Yusuf Kemal Tengirşek, İstanbul 1967, s.34
644 *Age* s.36

ya'daki durumun daha da kötüleşeceğini söylüyordu. Kısa bir süre sonra bu iki subay serbest bırakıldı.

6 Temmuz'da Mahir Paşa'nın araştırma heyetinden Hakkı Bey Selanik'te öldürülmüş, 10 Temmuz'da Manastır alay müftüsüne İstanbul'a hareket etmek üzereyken ateş edilmişti.

İki gün sonra, Padişah yaverlerinden Sadık Paşa da yine İstanbul'a gitmek üzereyken, binmiş olduğu Sidon vapurunda öldürülüyordu.

Manastır garnizon kumandanı Osman Hidayet Paşa'ya ise, Padişah'ın bir iradesini okurken ateş ediliyordu.

Durum Padişah'ın kontrolü dışına çıkmış sayılırdı artık.[645]

20 Temmuz'da Manastırlı Müslümanlar meşrutiyet istediklerini söyleyerek ayaklandılar ve askerî depoları ele geçirdiler.[646]

Manastır'dan sonra, Gribava, Elamsa, Kizano, Köyler ve Şerefiye'de de yer yer isyanlar başladı. Arnavutlar, Kosova Eyaleti'ne bağlı Firzovik'de toplanarak meşrutiyeti geri getirmek için ant içmişler, Padişah'a bir ültimatom göndererek 1876 Anayasası'nı geri getirmediği takdirde İstanbul'a yürüyerek onu tahttan indireceklerini söylemişlerdi.[647]

Cemiyet meşrutiyeti ilan etme kararını almış bulunuyordu. Eğer Makedonya'da meşrutiyeti ilan etmeyi başarırlarsa, bunu bütün İmparatorluğa yaymak için çalışmaya ve gerekirse bu yolda kuvvet kullanmaya kararlıydılar.[648]

Meşrutiyete uygun bir başlangıç olarak, Eyüp Sabri ve adamları Müşir Osman Paşa'yı Manastır'dan kaçırdılar. Ertesi gün de (23 Temmuz) meşrutiyet ilan edildi.[649]

---

645 F. Ahmad, s.27
646 *Age* s.28; (İng. Dışişleri 1908 Yıllık Raporu; Knight Awakening of Turkey. s.218-9)
647 *Age* s.28
648 *Age*, s.29
649 *Age*, s.30

Selanik, meşrutiyet hareketinin ideolojik merkezi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karargâhı olmasına rağmen, Meşrutiyetin ilan edildiği son Makedonya kenti oldu... 24 Temmuz'da Sadrazam'ın (Sait Paşa) Hilmi Paşa'ya çektiği telgrafta, Padişah'ın halkın isteğine uyarak meşrutî idareyi geri getirmek kararını aldığı bildiriliyordu. Sabah saat dokuzda Hilmi Paşa Meşrutiyetin ilan edildiğini açıklayan iradeyi okudu ve haber 101 pâre top atışı ile kutlandı.[650]

Hürriyetin ne anlam taşıdığını bilmeyen halk ise, bunca yıldır işleyen kanun ve nizam müesseselerinin yıkıldığını düşünmekteydi.[651]

Teşkilatın içinde olanlar da Hürriyet'in ne anlama geldiğini bilmiyordu. Tengirşek, anılarında, 23 Temmuz 1908 gününü anlatıyor:

"Avukatlık yapıyordum. Bir iş için İskeçe'ye gitmiştim. Buradan dönerken 1908 senesi Temmuzu'nun 23. günü (10 Temmuz) akşamı Sirkeci istasyonuna geldiğim zaman ortalığı donanmış gördüm. Donanmanın sebebini tanıdıklarımdan sordum: Hürriyet oldu, cevabını verdiler. O ne demek?, diye sordum. Bilmiyoruz, dediler. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı toplantıya davet etmiş olduğunu öğrendim."[652]

Cemiyet, iktidarı, işbaşında bulunan kabineye bırakarak, elindeki gücü yalnızca gerektiğinde kullanan, anayasayı korumakla görevli bir denetleyici komite olarak kenara çekildi.

1908 hükümet darbesi devrimci bir hareket olarak nitelenemez, çünkü değildi.[653]

Aralarında tek bir tecrübeli devlet adamı bulunmuyordu.[654]

Jön Türkler kendilerini yönetici olarak yetenekli görmüyorlardı.[655]

---

650 *Age*, s.31
651 *Age*, s.35
652 Yusuf Kemal Tengirşek, s.106
653 F. Ahmad,.s.37
654 *Age*, s.38
655 *Age*, s.39

İttihat ve Terakki'nin İstanbul mebuslarından gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) Cemiyet'in bu konudaki endişelerini şöyle anlatır:

Rütbesiz, nişansız, şan ve şöhretsiz bir gencin vezaret unvanıyla Sadrazamlığa çıkmasını bu memleketin havsalası almazdı. Hükümetin başına çıkmayı onların zihinleri almadığı gibi, memleketin de hazmedebilmesi imkânsızdı... 1908 Temmuzu'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti bir posta başkâtibi olan Talât Efendi'yi Sadrazam ilân edemezdi. Buna şartlar ve haller imkân vermezdi... Eğer böyle bir şey olsaydı, memlekette muhakkak anarşi çıkardı... İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları da bunu fark etmişler ve yüksek makamlara geçmeye kalkışmamışlardı.[656]

Cemiyet, İngiltere ve Rusya'nın istediği işi başarıyla yerine getirmiş, devleti yönetme yetkisini Abdülhamit'ten alarak, Balkanlar'ın Hıristiyan tebaasının oylarına dayalı olarak yürütülecek olan *meşruti* idare için ilk adımını atmıştı.

24 Ağustos 1908 tarihli *Times*'ta gazetenin İstanbul muhabiri, Avrupa'daki toplumsal sınıf yapısının Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını kabul etmekle birlikte, Jön Türk hareketini genel çizgileriyle bir orta sınıf (burjuva) hareketi olarak nitelemekteydi. "*Yüksek makamlardaki idarecilerin çoğu harekete karşıydılar... Alt tabaka ise lâkayttı. Hareketten en çok etkilenen kara ve deniz kuvvetlerindeki küçük rütbeli subaylar, orta ve küçük memurlar, serbest meslek sahipleri ve ulemaydı,*" diye yazıyordu.[657]

1908 olayının, bir iç birikim, halkın tepkisi gibi ortaya çıkmadığı açıktır. 1908 olayı, tam bir "gâvur ajanlığı" olayıdır. Asker, yolu açmış, millet de peşinden sürüklenmiştir. Hem iktidara oynayacaksın hem de iktidar olacak kadar gücün yok! O halde bu güç, yabancı bir devletin, Osmanlı subaylarını kendi devletine karşı kullanması olayıdır.

---

656 *Age* s.39; Yalçın, Talât Paşa, s.34-35 . Yalçın, Talât Paşa, 14
657 *Age* s.40

Cemiyet'e bağlı bütün örgütler Makedonya eyaletlerinde merkezlenmiş, Selanik'e bağlı kuruluşlardı. Ayaklanma başarı ile sonuçlandığında, İmparatorluğun geri kalan bölgelerindeki kuruluşlar mahallî idareleri devralmaya hazır değillerdi.[658]

Onlar da iktidarı görünüşte Sait Paşa hükümetine bırakmayı doğru buldular.[659]

Devrimin zafere ulaşması ve meşrutiyetin ilan edilmesi dolayısıyla, çetelerin silahlarını bırakmaları konusunda uzlaşmaya varıldı. Ancak, çeteler silahlarını Türk yetkililere değil, kendi ulusal komitelerine bıraktılar ve örgütlerini dağıtmayarak öylece korudular.[660]

Sait Paşa hükümetinin 5 Ağustos'ta çekilmesi üzerine Kâmil Paşa sadrazam olur ve 6 Ağustos'ta sadaret alayı yapılır. Abdülhamit, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını kendisinin seçmek istediğini söyler; ve bu yoldaki iddiasını sürdürür ancak bir sonuç alamaz. Olayı Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey şöyle anlatıyor:

"...*Kâmil Paşa tarafından kabineyi teşkil edecek zevatın esamisini mutazammın arzolunan pusulada Harbiye Nezareti'ne Trablusgarp Vali Vekili ve Kumandanı Recep Paşa*[661] *arz olunmuştu. Şahs-ı Hümayunları için hayırhah olmadığı beyanıyla Harbiye Nezareti'ne Recep Paşa'nın tayinine mükerreren itiraz buyurulmuş olduğu gibi... sadakatinden*

---

658 *Age* s.41

659 *Age* s.41

660 Petrosyan, s.321

661 Recep Paşa, Jön Türk hareketi içinde Prens Sabahattin'in de içinde bulunduğu, Abdülhamit'i askerî bir ihtilâl ile tahttan indirme plânında, Trablusgarp'taki birliklerin İngiliz gemileri ile getirtilmesi dahil hareketin askeri şefliğini de kabul etmiş iken sonradan bu plan gerçekleşmemişti. Ağustos 1908 de nezaret koltuğuna oturuşundan üç gün sonra, kalp sektesinden ölecektir.

emin olmadıkları cihetle yerine diğerinin, mesela Müşir Şakir Paşa'nın münasip olacağı ferman buyurulmuş ise de Kâmil Paşa'nın... ısrarlı istirhamlarına mebni Recep Paşa'nın da memuriyeti kabul edilmiştir."[662]

1876 Anayasası'na göre Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını seçme hakkı sadrazama verilmişti. Ve tayinin Padişah'ın bir iradesiyle onanması gerekiyordu. Padişah yalnızca Sadrazam ve Şeyhülislam'ı seçebiliyordu. Oysa 1 Ağustos tarihli Hatt-ı Hümayun'un onuncu maddesi her dört makama da tayin yapma hakkını Padişah'a vermekteydi... Silahlı kuvvetlerin nâzırlarını tayin edecek olan kimse aynı zamanda silahlı kuvvetleri denetimi altında tutabilecekti. Temel desteği kara ve deniz kuvvetlerindeki küçük rütbeli subaylar olan Cemiyet, Padişah'ın bu alana el atmasının, kendi durumunun zayıflaması demek olacağını düşünüyordu. Sait Paşa ise maddeyi, Padişah'ın Silahlı Kuvvetler Başkumandanı olduğu, dolayısıyla da her iki Nâzırı da seçme hakkına sahip bulunduğu gerekçesiyle savunuyordu.[663]

1 Ağustos'ta Talât, Cavit ve Rahmi Beylerden kurulu bir heyet Edirne'den İstanbul'a gelmişti.[664]

Heyet daha sonra Kâmil Paşa ile görüşerek, Trablus Valisi Recep Paşa'ya, Kâmil Paşa'nın kuracağı kabinede Harbiye Nâzırlığı görevinin verilmesini istedi.[665]

---

662 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I.-2, s.79

663 F. Ahmad s.42; Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Hatırat-ı Siyasiye 1326/190, s.10-12. Sait Paşa, 10 Ağustos'ta görüştüğü Fitzmaurice'e (İngiltere Büyükelçiliği Birinci Kâtibi ve tercümanı) nazarî olarak, Padişaha ait olan kara ve deniz kuvvetlerine emir verme hakkının Sadrâzam tarafından tayin edilmiş nâzırlara devredilmesi için ısrar edip, Padişah'ı gücendirmekten çekindiğini söylemişti. Bkz.: Lowther'den Grey'e Tarabya, 10 Ağustos 1908 tarih ve "gizli" 459 sayılı yazı.

664 F. Ahmad, s.43; Uzunçarşılı, Belleten, 77, Lowther'den Grey'e Tarabya, 4 Ağustos 1908 tarih ve "gizli" 448 sayılı yazı.

665 *Age*, s.43; Uzunçarşılı, Belleten, 77

Sait Paşa, 5 Ağustos'ta istifasını verdi ve 6 Ağustos'ta Sadrazam tayin edilen Kâmil Paşa'dan kabineyi kurması istendi... Gene de aralarında bir tek Cemiyet üyesi yoktu.[666]

Türkiye'yi güçlendirici her ileriye yöneliş, sömürgelerdeki Müslümanları ayaklandıracağı için, Türkiye'nin geri ve zayıf kalması, İngiltere'nin çıkarı gereğidir.[667]

Meşrutiyetin ilanından bir ay sonra, 25 Ağustos 1908'de, Fitzmaurice'in görüşü:

"*Şimdi iktidarda 'İngiliz Kâmil' var ama, parti mensupları arasında 'Her von Ferit Paşa'yı* (Abdülhamit'in Almancı Sadrazam'ı) *iktidarda görmek isteyenler pek çok.*"[668]

(Rauf Orbay'ın anlattıkları: Yakın Tarihimiz, II .s.80):

Fitzmaurice İkinci Abdülhamit tahta çıktığı sırada pek genç yaşta bu elçilik memurluğuna atanmıştı. Türkçe'yi de çok güzel öğrenerek memleketin durumunu, halkın karakterini, başkentteki akımları inceleyip hepsini iyice öğrenmişti... Meşrutiyetin ilk ayaklanmalarından 31 Mart isyanını hazırlamakta da önemli bir rol oynamıştı.[669]

5 Ekim'de Bulgaristan tam bağımsızlığını ilân ediyor, bir gün sonra da Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'in kendi imparatorluğuna katıldığını açıklıyordu. Ve aynı gün Girit, Yunanistan ile birleşme kararı aldığını duyuruyordu. Buhran ramazan ayına rastladığından meclis tatildeydi. Dolayısıyla olaylar resmî olarak görüşülmedi. [670]

Ülkede seçim yapılmasına karar verilmiş ve Cemiyet, kendi adaylarının seçilmesini sağlayacak örgütler kurmak üzere bütün eyaletlere görevliler göndermişti.[671]

Kasım sonu ile Aralık başında yapılan seçimlerde liberaller Prens Sabahattin ve Kâmil Paşa gibi tanınmış aday-

---

666 *Age*, s.44
667 *Age*, s.55
668 *Age*, s.56; (Bayar, s.909)
669 *Age* s.57, dip not.
670 *Age* s.48
671 *Age* s.52

lara sahip oldukları halde İstanbul'dan tek bir mebus çıkaramamışlardı. Ahrar Fırkası'nın çıkarabildiği tek mebus, Ankara'dan adaylığını koymuş olan Mahir Sait Bey'di.[672]

Anayasa'nın 60. maddesi, Âyan Meclisi üyelerini seçme hakkını Padişah'a veriyordu.[673]

Kâmil Paşa, İngiliz Büyükelçiliği tarafından açıktan açığa destekleniyordu. İngilizler tarafından desteklenmesi önemliydi, çünkü Jön Türkler'in Büyük Devletler içinde en fazla sırtlarını dayadıkları güç İngiltere idi.[674]

Kâmil Paşa kabinesinin teşekkülünden sonra, vilayetlerde seçimler yapılmış ve Meclis, 4 Aralık 1324 (1908) Perşembe günü Sultan Abdülhamit'in huzurunda açılmıştır. Bu mecliste 266 mebus bulunuyordu. Bunların 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp ve 1'i Ulah'tı.[675]

Bu, Ahmet Bedevi Kuran'ın listesidir. F. Ahmad'a göre, 268 mebusun 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav, 4'ü Musevi'ydi.[676]

Meclis, Sadrazam için güven oylamasına gidilmesi kararı aldı.

Güvenoyu 198'e 8, Kâmil Paşa'nın aleyhine sonuçlanmış bulunuyordu. Bu arada Kâmil Paşa Şeyhülislam Cemalettin Efendi'ye danışmaya gitmiş ve ikisi birlikte istifalarını verme kararını almışlardı.[677]

Kâmil Paşa'nın düşüşü, İngiliz Büyükelçiliği ve Türkiye'de çıkarları olan İngilizlerce itibarlarına indirilen bir darbe olarak yorumlandığından, İngiliz basını, Cemiyet aleyhtarı bu kampanyaya katıldı.[678]

---

672 *Age* s.54; Tunaya, Partiler, s.241
673 *Age* s.54
674 *Age* s.59
675 İnkılâp Hareketleri, s.477
676 F. Ahmad, s.53
677 *Age* s.63
678 *Age* s.65

Muhalefet, Meclis'teki zayıf durumunu göz önüne alarak pozisyonunu güçlendirmek için İngiliz Büyükelçiliği'ni kendi safına katma yoluna gitti. Muhalif mebuslar büyükelçiyi ziyaret edip, memleketteki ve özellikle başkentteki politik hava üzerine günü gününe bilgi vermekteydiler.[679]

Sir G. Lowther bir yazısında şöyle demekteydi:

"*Bazı mebuslar bana gizli olarak, olayların gelişiminden duydukları endişeyi belirterek, İngiltere'nin gizli bir* Cemiyet'*in diktası sonucu ortaya çıkacak felaketleri önlemek üzere müdahale etmesi gerektiğini belirttiler...*"[680]

Jön Türkler, Sr. Gerard Lowther'a, ancak Kâmil Paşa'nın İngiltere'ye karşı güttüğü dostluk politikasının devam ettirilmesi şartıyla Kamil Paşa'ya destek vereceklerini bildirdiler.[681]

Acı hakikatler ardı ardına ortaya çıkmaya başlamıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Berlin Anlaşması'na göre idaresi geçici olarak kendisine bırakılmış Bosna-Hersek'i resmen işgal etti.[682]

Girit Adası Mahalli Meclisi, Yunanistan'la birleşme kararı aldı.[683]

Şekil olarak bize bağlı Bulgaristan tam istiklalini ilan etti.[684]

Arap asıllı 60 mebus, Halep Mebusu Nafi Paşa'nın başkanlığında toplanarak birlikte hareket etme kararı almıştı.[685]

Rum ve Ermeni mebuslar da onları takip ettiler.[686]

---

679 *Age* s.65
680 *Age* s.66
681 *Age* s.66; Yalçın, "Kabinenin Sukutu ve İngiltere", Tanin, 15 Şubat 1909. İngiliz Dışişleri 1909 Yıllık Raporu.
682 F. Okyar, s.28
683 *Age* s.28
684 *Age* s.28
685 *Age* s.28
686 *Age* s.28

Nümayişlerin ardı kesilmiyordu.[687]

Sokağa dökülenler olan bitene merakla katılanlar, bizim lehimize nümayiş yapıyorlardı. Başkaca muhatap da yoktu.[688]

Nümayişçilerden bir grup, Süleymaniye'deki Bab-ı Meşihatın (Şeyhülislam Makamı) önüne giderek, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'den Kanun-ı Esasi'yi korunmak için gelenlerin din bakımından suçlu olacağını ilan etmesini istediler. Cemalettin Efendi, bu işin yapılacağı yerin, milletin seçtiği ayan (senatör) ve milletvekillerinin bulunduğu Meclis olduğunu söyledi. Topluluk içinde bazı sesler, bu hakikatin Padişah tarafından tekrarlanmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Sultan Hamit, 17 Aralık 1908 Perşembe günü toplanan Mebuslar Meclisi heyetini kabul etmiş, Meclis Başkanlığı'na göndermiş olduğu "Memleketimizin Kanun-ı Esasi ile idaresi hakkındaki kararının kat'i ve değişmez olduğu teminatını" el yazısı ile teyit etmişti.[689]

Meclis'in ilk açılış toplantısında Sultan Hamit, açılış nutkunun sonunda, Kanun-ı Esasi'nin kayıtsız şartsız tatbik edileceği yolunda yeniden teminat verme ihtiyacını duymuştu.[690]

Mebusan Meclisi'nde 142 Türk mebusa karşılık, 139 Türk olmayan mebus vardı.[691]

Bir imparatorluk topluluğu içinde bu netice çok tabii idi. Fakat o imparatorlukta yaşayanların birbirleriyle kaynaşmış, esaslarda anlaşmış olmaları şarttı. Bizde böyle bir birleşmenin mevcut olmadığını her gün acı olaylar ispatlıyordu.[692]

---

687 *Age* s.28
688 *Age* s.29
689 *Age* s.30
690 *Age* s.30
691 *Age* s.31
692 *Age* s.31

Ne zaman ki, din, ırk ve milliyeti tamamen ayrı, asırlarca kaynaşamamış unsurların temsilcileri aynı çatı altında toplandı, her biri olayları kendi yönünde gidişe zorladı, tehlike o zaman belirdi. Fakat iş işten geçmişti.[693]

Biz İttihat ve Terakki olarak, hem meşrutiyetin tüm sorumluluğunu yüklenmiştik, hem de parlamentoda çoğunlukta olarak iktidar partisi idik: Vatanın kaderi de elimizde ve omuzlarımızda idi.[694]

"Aslında ise, iktidarda değildik: Çünkü ne vatanı idare edecek kadromuz, ne de bu kadroyu birleştirebilmiş felsefemiz vardı."[695]

Sayısı 296 olan İkinci Meşrutiyet'in ikinci meclisinde, Türk asıllı milletvekilleri ancak 150 kadardı: Yani yarıdan üç dört fazla... Bunlarla aramızdaki ayrılık, aslında karşımızda olanlarla yaşadıklarımızdan daha derindi.[696]

"İttihat Terakki'nin 'Genel Sekreterliği'ni ısrar üzerine kabul ettim. İlk şartım, ordunun siyaset dışında kalması idi."[697]

İngiltere Büyükelçiliği, İttihat ve Terakki muhaliflerinin karargâhı olmuş ve 31 Mart olayı, bu muhaliflerce tezgâhlanmıştır.

İttihatçılar, İngiltere Büyükelçiliği'ni ve özellikle Baş Tercüman Fitzmaurice'i 31 Mart'ı cesaretlendirmek ve İttihatçılara karşı çeşitli hükümet darbesi girişimlerine kalkışmakla suçlamışlardır.

Fitzmaurice daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında bir araştırma yaptırdı. Bunun sonuçları Lowther tarafından, kendi imzasıyla, 29 Mayıs 1910'da İngiltere Dı-

693 *Age* s.145
694 *Age* s.146
695 *Age* s.146
696 *Age* s.146
697 F. Okyar, *Age* s.150

şişleri Bakanlığı'nın resmî şefi Sir Charles Hardinge'e gizli bir rapor olarak gönderildi. Lowther raporunda Fransız İhtilâli'nden alınan "*liberté, égalité, fraternité*" (*özgürlük, eşitlik, kardeşlik*) sözcüklerinin hem İtalyan masonlarının (ve böylece Karasu'nun locasının) hem de Jön Türk hareketinin sloganı olduğunu belirtiyordu.[698]

Jön Türkler, "*Fransız İhtilâli'ni ve onun tanrısız ve eşitlikçi yöntemlerini kopya ediyorlardı. Fransız İhtilâli'nin gelişmeleri İngiltere ile Fransa arasında düşmanlığa yol açmıştı. Türk İhtilâli de bu çizgiyi izlediği takdirde kendisini İngiliz idealleri ve çıkarları ile aynı düşman çizgide bulabilirdi.*"[699]

Lowther, beş bin kelimelik ayrıntılı raporunda, Yahudilerin bir Mason ağı aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimini ele geçirdiklerini anlatıyordu.

Lowther'e göre Yahudi-Mason komplosunun elebaşıları arasında Birleşik Devletler'in Türkiye Büyükelçisi Oscar Straus[700] vardı.[701]

Anadolu'nun birçok bölgesinde, meşrutiyet ilanını, o tiksinç memurlardan ve ağır vergi yükünden kurtuluş olarak anlayan ya da meydana gelen değişiklikten bu anlamı çıkaran köylüler, vergilerini ödememeye başlayınca, Jön Türk komiteleri, jandarmanın da yardımı ile bu vergi kaçakçılarını uslandırdılar.[702]

---

698 *Barışa Son Veren Barış*, s.30

699 *Age* s.30

700 Oscar Solomon Straus (23 Aralık 1850-3 Mayıs 1926), 1906 dan 1909' a kadar Başkan Teodor e Roossevelt'e Ticaret ve İş konularında sekreterlik yaptı. Straus, Başkanlık Kabine sisteminde tek Yahudi idi. Almanya'da Otterberg'de doğdu ve Amerika'da 1887den 1889' a kadar ve daha sonra 1898 den 1899'a kadar elçilik yaptı. 1909'da William Howard Taft Başkan olunca Ticari bölümden ayrıldı ve 1910 a kadar Osmanlı İmparatorluğunda Büyükelçi oldu.

701 *Barışa Son Veren Barış*, s.30

702 Petrosyan, s.326; Alimov, *Age* s.45 – 48

Jön Türkler'in politikalarının tam bir eleştirisini yapan V. İ. Lenin, Ekim 1908'de şöyle yazıyordu: "*Jön Türkler ılımlı ve çekingen oldukları için övülüyorlar, yani halkın aşağı tabakalarını uyandırmadıkları için... övülüyorlar.*" Lenin, Jön Türkler'in, Türk topraklarının yağmalanmasının devamına imkân verdikleri için övüldüklerini ve bu övgünün emperyalist devletlerin görüşlerine uygun olduğunu belirtir.[703]

"İlan-ı Hürriyet" adı ile tarihe geçen, gerçekte ise tam bir "idam-ı Hürriyet" neticesi veren 1908 ayaklanması...[704]

"1908 ayaklanması"nın Türk'ü bir istibdattan mı kurtardığı, babalarımızı, dedelerimizi hürriyete ve refaha mı ulaştırdığı, yoksa Türk'e ve Müslüman'a düşman olanları Abdülhamit Han'ın o amansız siyasî dikkatinden kurtarıp rahat rahat Osmanlılık devrimizi yıkmak ve yok etmek hürriyetine mi kavuşturduğu artık kafalara dank etmiştir.[705]

Umumî askerlik hizmeti 1880 yılında Müslümanlar, 1908 İhtilâli sonrasındaysa İmparatorluğun Hıristiyan tebaası için mecburî hale getirilmişti.[706]

Türkiye'de meşrutiyet rejiminin ilanı İngiltere'de çok iyi karşılandı. İstanbul'da derin kök salmış olan Alman nüfuzunun kırılabileceği zannedilmiş ve bu yoldaki faaliyetin arttırılmasına karar verilmişti. İngiltere, Fransa ve bir sene sonra onlara katılan yeni Rusya elçisinin faaliyetleriyle, İstanbul'daki Alman nüfuzuna darbe indirilmesi mümkün olacak gibiydi. Nitekim bir müddet için İstanbul'da hakikaten Alman nüfuzu epey sarsılmış ve Babıâli'nin, Sadrazam

703 *Age* s. 327; .Lenin, V. İ., Balkanlar ve İran'daki olaylar üzerine, c. 17, s.223

704 Sultan İkinci Abdülhamit Ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1964, s.6

705 Türk İnkılâp Tarihi, İ. I., s.7

706 Toynbee, *Batı Meselesi*, s.21

Kâmil Paşa'nın yürütmek istediği İngiliz dostluğu siyasetini benimsediği görülmüştü.[707]

İngiltere ile dostluk lehinde sürekli neşriyat yapılmaktaydı. Yeni İngiliz elçisi Lowther'in gelişi bu dostluğun açıkça belirtilmesi için bir vesile teşkil etmişti. Sir Gerard Lowther'ı getiren tren Sirkeci İstasyonu'na girince, içinde birçok İttihatçının da bulunduğu kalabalık bir grup tarafından karşılanmıştı... Elçinin arabası ahali tarafından omuzlar üzerinde taşındı.[708]

İngiliz elçisine karşı yapılan bu sempati gösterileri Sultan II. Abdülhamit zamanında iyice yerleşmiş olan Alman nüfuzunu da kırmaya matuftu. Nitekim gazetelerde bu yolda yorumlarda dahi bulunuldu.[709]

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhaka hazırlandığı haberi Rus hariciyesini derhal harekete geçirdi. Bu ilhak gerçekleştiği takdirde Avusturya, Selanik Limanı'nı ele geçirmek için bir adım daha atmış olacaktı.[710]

Türkiye'de "Meşrutiyet"in ilânı ve Slav zümrelerinin faaliyete geçmesi üzerine, Avusturya-Macaristan hükümeti Bosna-Hersek'i bir an evvel ilhaka karar vermişti.[711]

Meşrutiyetten sonra Osmanlı genel siyasası üzerinde tesirde bulunacak olan düşünce ve ülküler daha çok dışarıda belirip şekillenecektir.[712]

Meşrutiyeti elde etmek için Avrupa'da Padişah aleyhine çalışanların başında iki kişi geliyordu: Ahmet Rıza ve Sabahattin Beyler. Avrupa'daki Türk muhalefeti bu iki kişinin etrafında kutuplaşmıştı.[713]

---

707 *Türkiye ve Rusya* s.144
708 *Türkiye ve Rusya Age* s.144
709 *Age* s.145
710 *Age* s.145
711 *Age* s.145
712 T.I.Tarihi, , I.,1., s.245
713 *Age* s.246

Bursa'da maarif müdürü olan Ahmet Rıza Bey, uluslararası sergiyi görmek üzere izin alarak (1889) Paris'e gitmiş ve geri dönmemiştir.[714]

1895 yılında Ahmet Rıza Bey, Meşveret adlı gazetesini 15 günde bir çıkarmak üzere Fransızca olarak yayınlamaya koyulur.[715]

Meşrutiyete karşı düşüncenin bir örneği Hünkâr Yaveri Şerif Paşa'nın[716] Sadrazam Sait Paşa aleyhinde Padişah'a gönderdiği bir yazıda görünür (25 Ağustos 1311-6 Eylül 1895):

"...*Mebusan usulü, ahalisi yek-cins ve yek-mezhep olan memleketlerde cari olabilip memalik-i şahanede Türkler, Araplar, Çerkezler, Arnavutlar, Kürtler, Museviler, Gildaniler ilâ ahirihi, daima kendilerini başlı başına bir kavim bildikleri ve hiçbiri menfaatlerini sairlerinin menfaatlerine feda etmeyecekleri ve Rumlar Ayasofya'da ezan-ı Muhammedî okunurken onu yine kilise halinde görmek arzusunu izhar eyledikleri ve Ermenilerin âzade-i arz ve beyan olan hareket-i hainaneleri malum-u yar ü ağyar olduğu halde böyle karışık ve yekdiğerini sevmeyen akvamdan devlet ve memleketin menafiine hâdim olacak bir meclis-i mebusan teşkil eylemek kabil olabilir mi?*

İngiltere devleti Hint'teki milyonlarca İslam tebaasından ve Fransa Cezayir'den mebus almamakta ve İrlanda ile beynlerindeki münafeseden (karşılıklı fesat) *dolayı İngiltere'nin ne kadar müşkülata duçar olduğu görülmekte iken, böyle cesim beliyyeyi memleketimize getirmek arzusunda bulunanların vücuduna ihtimal bile vermek caiz olamaz.*"[717]

---

714 *Age* s.246

715 *Age* s.247

716 Daha sonra Stokholm elçisi olacaktır. Uzun zaman Şûray-ı Devlet başkanlığı ve Hariciye nâzırlığı etmiş Sait Paşa'nın oğludur. Sadrâzam Küçük Sait Paşa ile karıştırılmamalıdır.

717 *Age* s.248

Şerif Paşa'nın bu yazısı yazıldıktan 13 yıl sonra meşrutiyet ilân edilir. İttihat ve Terakki'nin baş savunuculuğunu yapmış olan Hüseyin Cahit (Yalçın), 1935'te On Yılın Hatıraları adı ile yayınladığı bir dizi yazıda (Yakın Tarihimiz c.I, Sayı 7, s.214) Şerif Paşa'ya hak verdirecek bir dil kullanmıştır:[718]

"Meşrutiyet için en büyük tehlike Osmanlı camiası içindeki Türk'ten gayri unsurlardan geliyordu. Zira memleketi yegâne benimsemiş unsur, memleket için samimi surette her fedakârlığa katlanacak, her zahmeti çekecek unsur Türklerdi. Memleket yalnız Türkler için 'vatan' idi. Vatan kelimesi ağızdan çıktığı zaman buna yalnız Türk'ün kalbi cevap veriyordu. Bulgar için vatan Makedonya'yı da alıp Sofya ile birleşmekti. Belki İstanbul'a kadar da sarkmak isteyecekti.

Rum için vatan, Anadolu'nun bazı parçalarını da koparmak şartıyla İstanbul'du.

Ermeni, Anadolu'yu parçalayarak kendisine mahsus bir yurt yapmayı düşünüyordu.

Arap, Arnavut? Bunlar belki müphem bir din bağı ile İstanbul'a bağlı idiler. Fakat en çok para verene, en çok menfaat sağlayana dönmeyeceklerine nasıl emniyet edilebilirdi?

Şu halde memleketin mukadderatına hâkim olmak ve en esaslı kararlar almak hakkı Türk'ün elinde bulunmak bir zaruretti.

Fakat bu zarureti, ilan edilen 'meşrutiyet prensipleri' ile nasıl bağdaştırılmalıydı?

Meşrutiyet, çoğunluğun hükümeti olduğuna göre, çoğunluğu haiz olmayan –gerçekten de o zaman diğer unsurların nüfusu Türklerden fazla idi– bir unsuru hükümetin başında tutmak nasıl kabil olacaktı?

İşte meşrutiyet bu halledilmez meselelerle karşılaştı. İttihat ve Terakki bu kayaya çarparak parçalandı ve mahvoldu. Meş-

718 *Age* s.248

rutiyet, tarihî tehlikeyi anlayan Türk'ün unsurlar tufanı içinde boğulmamak için çırpınmasının tarihidir.

Bu yük, bir fani insanın omuzlarının kaldıramayacağı kadar ağırdı. Bu, zelzeleler, kasırgalar, hortumlar, feyezanlar gibi tabii afetlere karşı koymaya benzer ümitsiz bir cidaldi.

Bahusus be devlet kavgasına girişecek olanlar böyle müthiş bir iş için hiç hazırlanmamış, görgüsüz, bilgisiz, hayalperest gençlerden ibaret idiler."[719]

2 Ocak 1897 tarihli Fransızca Meşveret'te *Sultan ve Rusya* adlı bir başyazıda büyük devletler Padişah'a karşı zor kullanmaya çağrılmaktadır ("Le Sultan et la Russie", G.Umid imzalı).[720]

15 Kasım 1897'de Ahmet Rıza Bey Fransız âyan (senato) üyeleri ile saylavların (milletvekili) her birine birer mektup gönderip, açıktan açığa Fransız Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını ister: "*...Zamanın ihtiyaçları ile herkesin isteklerini karşılayacak özde, bütün ıslahatı açıkça kapsayan kanunlarımız vardır. Sultan Abdülhamit'ten yalnızca bunların uygulanmasını istemesi için Hükümet'i* (Fransız Hükümeti'ni) *teşci etmenizi (cesaretlendirmenizi) bir yardım olarak sizden* (her Fransız âyan ve saylavından) *dileriz."*[721]

Birinci Genç Türk Kongresi

Kongrede ileri sürülen görüşlerin başlıcalarını A. Bedevî Kuran şöyle sıralar:[722]

Yalnız propaganda ve neşriyatla inkılâp yapılamaz. Buna mebni, askerî kuvvetlerin de ihtilâl harekâtına iştiraklerini temine çalışmalı.[723]

---

719 T.İ.Tarihi, I.,1, *Age*, s.249
720 *Age*, s.268
721 *Age*, s.269
722 A. B. Kuran, s.152
723 T.İ.Tarihi, I.,1, s.297

İkinci önergeyi Ermeniler ileri sürmüşlerdi. Ermeniler, büyük devletler işe karıştırılmadıkça Osmanlı ülkesinde ıslahat yapılamayacağını ileri sürüyor, Doğu Anadolu'nun bazı kısımları için 11 Mayıs 1895 tarihli İngiliz-Fransız-Rus ıslahat tasarısının ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin yürütülmesini istiyorlardı.[724] (Esat Uras, Tarihte Ermeniler, s.299)

Sabahattin Bey karşıtlıkları şu suretle ortadan kaldırmaya çalışır:

Biz ihtilâl yapmayı düşünüyoruz. Bunu başarabilirsek yurtta kargaşalıklar çıkabilir. Bize düşman olan bazı müstebit devletler bu durumdan faydalanmaya kalkışabilirler (bilhassa Rusya düşünülmektedir). *Bunu önlemek için dostumuz bulunan ve hürriyeti seven devletlerle anlaşmalı ve onları işe karıştırarak ötekilerin karışmasından doğacak zararlardan ülkeyi korumalıyız.*[725]

Bu düşünceden yana olanlara müdahaleci denilmiştir. Bunlar çoğunlukta olup başlarında Sabahattin ve İsmail Kemal Beyler bulunuyordu. Adem-i Müdahaleciler'in başında Ahmet Rıza vardı. Onlar İttihat ve Terakki grubunu teşkil etmekte devam edeceklerdir.[726]

Birçok tartışmadan sonra çoğunlukta bulunanlar şu kararı alırlar:

Babıali ile akdettikleri muahedât (antlaşmalar) *ve itilâfât-ı beynelmilel* (uluslararası anlaşmalar) *ahkâmını, Memalik-i Osmaniyye'nin kâffe-i aksamını müstefid edecek vechile icra eylemek, gerek vazifeleri ve gerek menafi-i umumiye-i insanîyyet icabında bulunduğunu Avrupa Düvel-i Muazzaması'na ihtar etmek.*[727]

---

724 *Age* s.297
725 *Age* s.298
726 *Age* s.298
727 *Age* s.298

Askerî İhtilâl Çıkarmak için Yapılan Denemeler

Kongrenin çoğunluk takımından bir komite İsmail Kemal Bey'in düşünce ve önergelerini dinledikten sonra onunla birlikte Sabahattin ve Fazlı Beyleri de bu işi incelemek ve mümkünse yürütmekle görevlendirir.[728]

Bunlar Malta'da Şevket Bey'le (Trablusgarp Komutanı ve Vali Vekili Receb Paşa'nın yaveri) görüşürler.

Bu düşüncenin Recep Paşa'ya bildirilip kabul ettirilmesi için toplantı dağılır ve Şevket Bey Trablusgarp'a, öbürleri de Paris'e dönerler.

İşin askerî kısmı ile Recep Paşa ve Şevket Bey'in, siyasal, malî kısmı ile askerleri taşıyacak gemilerin temin edilmesi ile de Sabahaddin, İsmail Kemal ve Fazlı Beylerin meşgul olmaları kararlaştırılır.

A. Bedevî Kuran, Recep Paşa'nın Malta kararlarını tasvip ettiğini, İsmail Kemal Bey'in *İngiliz rical-i siyasîyyesiyle bu işi görüştüğünü, onların kesin yardım vaatlerinde bulunduklarını* ve Fazlı Bey'in Atina'ya gidip gemi sağlamanın mümkün olacağı haberini getirdiğini, bu işler için de *"Türkiye Millî Bankası Mümessilînin'den" Sabahattin ve Reşid Sadi*[729] *Beylerin on bin İngiliz lirasını şahsen borçlandıklarını yazar.*[730]

Sonunda, İsmail Kemal Bey'in, ancak Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın ve Yunan Kralı'nın desteği sağlanırsa katılmak istemesi, bu elde edilemeyince vazgeçmesi ve Recep Paşa'nın da İsmail Kemal Bey olmadan harekete geçmeye razı olmaması işe girişilmesine mâni oldu.[731]

Ali Haydar Mithat, *Hâtırât*'ında (s.170) birtakım ayrıntılar verirken, ünlü İngiliz bankerlerinden Sir Ernest

728 A.Bedevî Kuran İ.T.J.T.s. 155 v.d, Ali Haydar Mithat Hâtıraları, s.170v.d., Ahmet Cevat Emre, İki Neslin Tarihi, s.80

729 Londra büyük elçiliği başkâtibi olup bu ihtilâl işleriyle uğraşmak için memuriyetten çekilmiştir.

730 T. İ. Tarihi, I./1, s.299

731 *Age* s.300

Cassel'in[732] bu iş için borç para verdiğini, Hidiv'in de yardımda bulunduğunu ve aynı zamanda işi Abdülhamit'e bildirdiğini, ve nihayet Arnavut olan İsmail Kemal Bey'in yine Arnavut olan Recep Paşa'dan askerini Arnavutluk'a çıkarıp oranın bağımsızlığını sağlamasını istediğini, bu komutanın ise böyle bir ihanete yanaşmadığını yazar.[733]

Bu olaylar sırasında Trablusgarp'ta sürgün olarak bulunan ve gerek Recep Paşa, gerekse bu yoldaki görüşmeleri yöneten onun yaveri Şevket Bey'le iyice ahbaplık kuran Ahmet Cevat Emre[734] ise işin epey ilerlemiş olduğunu belirterek şunları yazar:

Manevralar yapmak gayesiyle tümen, şehirden çok uzak vilayetin ıssız, geniş doğu sahiline gidecek, un yüklü İngiliz ticaret gemilerine binecek ve ambarlarda gizlenerek Çanakkale Boğazı'ndan geçecek, Yeşilköy'e surlar arasında muayyen noktada karaya çıkacak, Harbiye Nezareti'ndeki ikinci fırka ile birleşerek Yıldız'ı alacaktı. Bu inkılâp daha sonra Rumeli'de patlayan inkılaptan dört yıl önce (1904'te) *konuşulmuştu.*

Recep Paşa oynayacağı büyük tarihî rolün gururu ile sermest olarak hareketin başına geçmeye razı oldu, fakat iki gün sonra korkuya kapılarak vazgeçti. (Arnavutluk'tan Paşa'nın en emniyet ettiği biri gelir, Paşa'yı uzun konuşmalardan sonra ikna eder.) *Recep Paşa tam manevralara çıkmak tertibine geçmek üzere iken bir kere daha kararından vazgeçti. Müzakereleri hazırlamış olan yüksek vatansever Şevket Bey, beyninden vurulmuşa döndü, bir daha kalkmamak üzere yatağa düştü."*[735]

Kuran'ın da işaret ettiği gibi *jön Türkler, en ziyade Mısır*

732 İngiltere Kralı VII. Edward'ın özel dostu idi.
733 *Age* s.300
734 A.E.Emre, İki Neslin Tarihi, s.80
735 T.İ.Tarihi, I.,1, s.300

prenslerinden yardım görmüşler veya Mısırlıların yardımına mazhar olmuşlardır.[736]

İttihad ve Terakki'nin Selanik'teki "Hürriyet Cemiyeti" ile Birleşmesi

Ahmet Rıza Bey *Hâtıralar*'ında şöyle anlatır: *Son sene Mısır'a 'cerr'e gitmiştim. Orada Sait Halim Paşa'nın delâletiyle beş bin frank* (230 altın lira kadar) *toplandı, bu para alındıktan sonra Nâzım Efendi içeri gönderildi. Enver ve Niyazi dağa çıkarıldı.*[737]

Birleşme 27 Eylül 1907'de olur.[738]

Merkezi Selanik'te olan 3. Ordu'ya bağlı subaylar görevleri gereğince oradan türlü kentlere gidip gelirken ihtilâl için çalışan teşkilât arasında irtibatı kolaylıkla sağlıyor ve propaganda evrakını taşıyorlardı.[739]

Paris'te İkinci Genç Türk Kongresi'nde Genç Türkler en güçlü Ermeni partisi olan Daşnaklarla anlaşmışlardı. Niyazi çetesinin dağa çıkmasından sonra Bulgarlarla da zımnî bir anlaşma olmuş denilebilirdi.[740]

Türkiye'de Ermeni kilisesi çok geniş yetkilere sahip ve okullarına, mallarına karışılmaz iken, Çar, Rusya'da 320 Ermeni okulunu kapatır. Kilisenin bütün emlâkini Rus Hükümeti'nin yönetimine alır. Ermenilerin en yüksek dinsel başkanı Katogikos'un Ruhban Meclisi Sinod'a *üye seçme, evlenme ve boşanma konusundaki yetkilerini kısıtlar.*[741]

1909 yılında 4 bin Ermeni hapiste, 3 bini sürgündedir. Çarlık, Ermeni papazlarını ve ihtilâlci komitelerini baş düşman sayar.[742]

---

736 *Age*, s.307
737 *Age* s.316
738 *Age* s.316
739 *Age* s.318
740 *Age* s.465
741 Avcıoğlu, s.1079
742 *Age* s.1081

İngiltere, örgütlenmeye koyulan Ermeni ihtilâlcilerinin baş kışkırtıcısı ve teşvikçisi olur. Rusya'daki ağır baskı ve kovuşturma yüzünden Kafkasya'da çalışma olanağı bulamayan Ermeni ihtilâlcileri, kilisenin desteğinde Anadolu'da ihtilâl hazırlıklarına girişirler.[743]

Merzifon, "Küçük Ermenistan İhtilâl Komitesi Merkezi" adını alır. Buradaki Amerikan Koleji'nde öğretmenlik yapan Karabet Tomayan, Türklere karşı Ermenileri kışkırtmaya girişir. 1877-1878 savaşında Türklerin Ermenileri öldürdükleri ileri sürülerek öç alma duyguları körüklenir.[744]

Abdülhamit, doğuda demiryolu imtiyazını Rusya'ya vererek Ermenilerin dönüşünü önler.[745]

Rusya ve Avusturya, 1903'te Viyana Reform Tasarısı'nı Babıâli'ye verirler. Buna göre, polis ve jandarmayı yabancı uzmanlar düzenleyecekler, Hıristiyanlar nüfuslarına göre jandarmaya alınacaklar ve Makedonya bütçesi (Selanik, Manastır, Kosova) Osmanlı Bankası'nca denetlenecektir. Babıâli bunu kabul eder.[746]

1904'te jandarmayı düzenlemeye bir İtalyan generali atanır. 25 yabancı subay, Serez Fransız, Drama İngiliz, Selanik Rus, Üsküp Avusturya, Manastır İtalyan olmak üzere bölgeleri paylaşır.[747]

İngilizler 1882'de Mısır'ı almışlardı. İngilizlerin gerek Anadolu'daki siyasetleri, gerekse Mısır'ın işgali ve Girit meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve İngiltere'ye karşı bir asırdan beri takip ettiği dostluk siyasetinin değişmesine neden olur. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu başka dostlar arar. Bu devlet de Almanya'dır.[748]

---

743 *Age* s.1083
744 *Age* s.1083
745 Avcıoğlu, *Age* s.1095
746 *Age* s.1098
747 *Age* s.1099
748 Esmer, s.251

Almanların Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret sahasında ilk ilişkileri şimendifer inşasıdır.[749]

Almanlar, İngilizlere verilen Haydarpaşa-İzmit imtiyazını alırlar. Sonra Konya ve Ankara'da temdit imtiyazını elde ederler. 1896'da Ankara'ya gelirler ve sonra Bağdat ve Basra imtiyazını alırlar. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman ticareti genişler.[750]

Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ile münasebet tesis edince, Rusya ile karşı karşıya gelmiş olur.[751]

Wilhelm, Halifelik salâhiyetinden büyük bir siyasî kuvvet ummaktadır. İngiltere ile rakip olduğundan, Halife vasıtası ile İngiliz Dominyonlarındaki Müslümanları ayırarak Almanya'ya temayüllerini celbetmek siyasetini takip eder.[752]

1902 yılında Paris'teki Genç Türkler Kongresi'ne Araplar, Arnavutlar, Rumlar ve Ermeniler de katılırlar. Kongrede Sabahattin Bey ve Ermeniler, "*memlekette reformların gerçekleştirilmesi için yabancı devletlerin müdahalesinin sağlanması*" görüşünü savunurlar. Yabancı devletten murat, İngiltere'dir. İttihatçılar, yabancı müdahalesini reddederler. 1907 Paris Kongresi'ne ise, yalnız Taşnak Ermenileri katılır. Bu kongrede Taşnak Ermeni Komitesi ile İttihatçıların işbirliği kararlaştırılır. Kongre sonunda bir bildiriyle işbirliğinin amaç ve ilkeleri açıklanır. Amaç Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, meşrutiyetin ilanı ve parlamentoculuğun kurulmasıdır. Bu, yapılacak olan ihtilalle gerçekleştirilecektir.[753]

---

749 *Age* s.251
750 *Age* s.252
751 *Age* s.252
752 *Age* s.252
753 Avcıoğlu, s.1100

Damgalanmış kıdemli öğrenciler, selameti yurt dışına çıkmakta bulmaktaydılar. Böylece, 1894-1895 yılları arasında sürekli bir sızıntı halinde Avrupa'ya kaçan öğrencilerin çoğu Paris'te toplandı.[754]

Genç komplocular, Paris'te liberal Türklerden kurulu bir koloni bulmuşlardı. Bunların arasında Beyrutlu bir Hıristiyan olan ve 1878'de ilk Türk Meclisi'ne Suriye temsilcisi seçilmiş bulunan Halil Ganem de vardı. Abdülhamit'in Meclis'i dağıtması üzerine Ganem, Avrupa'ya kaçmış ve Paris'te *La Jeune Turquie* adı altında bir dergi çıkartmaya başlamıştı.[755]

1889'da Paris'teki koloniye Avrupa'daki Jön Türkler'in en tanınmışı olan Ahmet Rıza katıldı. Annesi Avusturyalı olan, babası ise İngilizlere sempatisinden ötürü İngiliz Ali Bey olarak bilinen Ahmet Rıza, kısmen Paris'te olmak üzere liberal bir eğitim görmüş, Fransızca'yı bir Fransız kadar iyi konuşan bir Türk'tü.[756]

Selanikli Nâzım, Paris'e gelişinden kısa bir süre sonra Ahmet Rıza'yı bulmuş ve kendisine Cemiyet'in resmî yayını olan bir derginin yöneticiliğini önermişti. Böylelikle Ahmet Rıza, Cemiyet'le ilişki kuracak, Halil Ganem ve birkaç diğer kaçakla birlikte 1895 sonbaharında, ayda iki kere çıkan *Meşveret* dergisinin başına geçecekti.[757]

Ahmet Rıza, Auguste Comte'un felsefesine ilgi duymuş ve Paris'in Pozitivist çevrelerinde tanınmış bir kişiydi. Fransız pozitivistlerinin yayın organı olan *Revue Occidentale*'de yazıları çıkmaktaydı.[758]

Murat Bey doğuştan Türkiyeli değildi. Kafkasya'da,

754 Ramsaur, s.37
755 *Age* s.37
756 *Age* s.38
757 *Age* s.39
758 *Age* s.39

Dağıstan'da doğmuş ve büyük bir olasılıkla Petrograd'da eğitim görmüştü.[759]

Ahmet Rıza'nın pozitivist faaliyet ve davranışları sebebiyle Cemiyet'in dinsizlikle suçlanması tehlikesi ortaya çıkmıştı.[760]

Cenevre'deki Jön Türkler'den Arif Beyoğlu, İbrahim Temo'ya yazdığı 27 Haziran 1896 tarihli mektubunda, Meşveret'in başlığının hemen altındaki pozitivist takvime göre yazılmış tarihten duyduğu endişeyi anlatmaktaydı: "*Beni asıl korkutan şu,*" diye yazıyordu, "*eğer İstanbul bunu zaten eğitim görmemiş olan halka dağıtmaya kalkışırsa, kazanmış olduğumuz azıcık sempatiyi de yitirecek ve bundan sonra hiçbir şey yapamayacağız.*" Ve ekliyordu: "*Ahmet Rıza'nın keyfine mi uyacağız?*"[761]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ağustos 1896 yılında, Abdülhamit'e karşı bir darbe hazırlamıştı. Planlarını uygulamak yolunda adım adım ilerleyen fesatçılar, İstanbul'daki 1. Tümen'in kumandanı Kâzım Paşa'nın yardımını da sağlamışlardı. Plana göre Babıâli bir nâzırlar toplantısı sırasında basılacak ve aynı anda Şehzade Reşat Efendi ele geçirilecekti. Sonra Şeyhülislam'dan Abdülhamit'in tahttan indirilmesine izin veren bir fetva alınacak ve yerine, daha önce tahttan indirilmiş olan V. Murat, ya da o bu sorumluluğu yüklenemeyecek durumdaysa, Abdülhamit'in kardeşi Reşat getirilecekti.[762]

Numune-i Terakki adı ile tanınan okulun müdürü olan Cemiyet üyelerinden Nadir Bey, İstanbul'da Tokatlıyan Oteli'nin lokantasında, bir gün sonra cereyan edecek olayları önceden kutlamak gibi bir hevese kapılmıştı. Nadir Bey,

---

759 *Age* s.43; Dipnot 40. Bernhard Stern, Jungtürken und Versechwörer, Leipzig, 1981, s. 213 : Murat'ın İstanbul'a geldiğinde beş parasız olduğunu ve Türkçe bilmediğini yazar.s.44

760 *Age* s.45

761 Ramsaur, *Age* s.46

762 *Age* s.48

İsmail Paşa'yı görür görmez, "*Paşam, bilsen yarın neler olacak?*" demişti. Merakı uyanan İsmail Paşa, görüşlerine sempati besler bir tavırla, Nadir Bey'in ağzından bütün hikâyeyi almayı başarmıştı.[763]

Komplonun hazırlayıcıları o gece içerisinde tutuklanarak zararsız hale getirileceklerdi.

Sürgün listesinde bütün elebaşılar yer almıştı. Hepsi bir vapura bindirilmiş ve sürgün olarak yaşayacakları yerlere teker teker bırakılmışlardı.[764]

1896 sonbaharında Jön Türk liderlerinden geri kalanların hepsi Cenevre ve Paris gibi Avrupa merkezlerinde toplanmış bulunuyordu.[765]

1897 Temmuz'unda Abdülhamit, Paris'teki Türk Elçiliği'ne, *Meşveret* yöneticileri aleyhine ve Padişah'ın kişiliğine hakaret suçlaması ile bir dava açtırarak Ahmet Rıza'ya karşı yeniden saldırıya geçiyordu. Dava, 15 Ağustos'ta Clemenceau'nun savunusundan sonra sonuçlanmıştı. Mahkemenin kararı aynen şöyle idi: "*Meşveret dergisinin sorumlu yazı işleri müdürü Houillon'un, yayınlanmış makalelerinde, 'dolandırıcı, yalancı, cellat, Tanrı'nın laneti, kanlı majeste, kanlı despot, soysuz tiran, Müslümanların yüzkarası, koyun sürüsüne çobanlık eden kurt, kızıl sultan vb. sıfatlar kullanarak 'Padişah'ın kişiliğine hakarette bulunmuş olduğundan, Halil Ganem ve Ahmet Rıza'nın bu makalelerin yazarları olarak katıldıklarından... ancak... Ermenistan'daki katliam karşısında duydukları heyecan ve kınama duygusu ve onları bu yazıları yazmağa zorlayan baskı... suçluların mesleklerini icra ederken biraz aşırı davranışlarını affettirecek ve mahkeme heyetinin hoşgörüsünü kazandıracak nitelikte bulunduğundan,*

763 *Age*, s.49
764 *Age*, s.49
765 *Age*, s.51

suçluların her birinin 16 frank ceza ödemesine, bu cezanın uygulanmasının ertelenmesine..."[766]

Jön Türkler'in bu dönemdeki düşünce kısırlığı yayınladıkları bildiride görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu temel sorunların hiçbirine değinilmemiş, modern dünyayı döndüren güçler hesaba katılmamıştır. Abdülhamit, İmparatorluğun üzerine çöken felaketin tek kaynağı olarak gösterilmekte, akıl almaz basitlikte bir tedavi önerilmektedir: "*Padişah'ı tahttan indirin (ama hanedanı bırakın), Mithat Paşa'nın kısa ömürlü anayasasını geri getirin. İslamiyet, devlet işlerinde köşe başını tutmuş olarak bırakılacak, imparatorluğun bütünlüğünü korumak için hanedana dokunulmayacaktır. Osmanlı uyruklu milletlere ulusal egemenlik istemekle 'ortak anavatan'a' ihanet ettikleri söylenecek, bunun yerine 'Osmanlı' olmaları önerilecektir. Kısacası, istenilen Abdülhamit'in sürdürdüğü rejimin sürdürülmesidir.*"[767]

1906'ya kadar *Cemiyet*, Türkiye içinde yeniden, daha doğrusu yeni baştan kurulamayacaktı.[768]

1899 Aralık ayında Padişah'ın kayınbiraderi Damat Mahmut Paşa, oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ı da yanına alarak Türkiye'den kaçtı.[769]

İmparatorlukta birçok önemli görevler almış, Arnavut asıllı İsmail Kemal Bey de, Mahmut Paşa gibi oğullarını yanına almış, ancak kaçış için daha kolay bir yol seçmişti: Padişah'ın yetki sınırları dışına çıkmak için İngiliz Elçiliğine ait bir yata sığınmıştı.[770]

1900'de İshak Sükûtî, Roma'daki Osmanlı Elçiliği'nde tabiplik görevini, Abdullah Cevdet de Viyana'daki elçilikte

---

766 *Age* s.53
767 *Age* s.60
768 *Age* s.67
769 *Age* s.72
770 *Age* s.78

benzer bir makamı kabul ettiler. Abdullah Cevdet ve İshak Sükûtî'nin de bulunduğu birçok Kürt, Jön Türk hareketine daha başlangıcında katılmışlar, ancak bunlar kendilerini Kürt olmaktan çok Türk –hiç olmazsa "Osmanlı"– olarak görmüşlerdi. Milliyetçilik kavramı Müslüman azınlıklar arasında Hıristiyanlara kıyasla çok daha geç oluşmuştur.[771]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rejimi devirmek için çaba gösterilecekti. Bu görevi yüklenmesi en uygun görülen kişi de Damat Mahmut Paşa idi. Mahmut Paşa, 1903'te ölümüne neden olacak hastalığa yakalanınca, liderlik oğullarına ve özellikle kendine özgü fikirler geliştirmeye başlayan 25 yaşındaki Prens Sabahattin'e kalmıştı. O sıra Mısır'ı dolaşmakta olan Sabahattin ve Lütfullah'ın imzalarını taşıyan *Osmanlılara Genel Çağrı* yayınlanacak ve *Osmanlılar* Türkiye'de hürriyet ve adaletin yeniden kurulmasının yollarını görüşmek üzere bir kongreye davet edileceklerdi. İlk *Osmanlı Liberalleri Kongresi*'nin, 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te, M. Lefevre adlı bir Fransızın evinde toplanması kararı alınmıştı.[772]

Kongreye katılan 47 Türk, Arap, Rum, Kürt, Ermeni, Arnavut, Çerkez ve Musevi delegenin biricik ortak görüşleri, Abdülhamit'in Osmanlı İmparatorluğu'na padişahlık edecek yetenekte olmadığı idi. Delegelerden çoğu, Abdülhamit'in yerine aynı soydan bir başkasının getirilmesinden çok daha öte emeller besleyen örgütlere mensuptular.[773]

Programın okunması biter bitmez, delegelerden biri kararlara bir paragraf eklenmesini istedi. *Büyük Avrupa devletlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun zulüm altında ezilen halklarına yardıma çağıran* bir paragraf. Ahmet Rıza ve arkadaşlarının şiddetli tepkilerine rağmen bu paragraf kabul edilecek ve kararlara bir sonuç bölümü eklenecekti:

---

771 *Age*, s.81
772 Ramsaur, *Age*, s.83
773 *Age*, s.84

"...1856 Paris ve 1878 Berlin antlaşmalarında imzaları bulunan devletlerle birlikte, onların manevî desteğini ve iyi niyetli müdahalesini elde ederek Türkiye'de iç düzenin sağlanmasını şart koşan uluslararası antlaşmaları ve sözü edilen etkinlikleri İmparatorluk eyaletlerinde herkesin çıkarına uyacak biçimde yürürlüğe konayacak sürekli bir komite kurulmasını karara bağlamış bulunuyoruz."[774]

Azınlık Bildirisi: *"Kongrenin çoğunluğu Türkiye'de ıslahat yapılması için büyük devletlerden iyi niyetli bir müdahale isteyecek kadar kendini aşağılanmış bulunuyor. Büyük devletlerin bizim ülkemizin çıkarları ile çatışan kendi çıkarlarını ön plana tutacağına inanan biz azınlık grubu ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına dokunacak herhangi bir müdahaleye kesinlikle karşıyız."*[775]

Ermeni delegeler, kongreye kendi çıkarlarını savunmak üzere katılmakta idiler. Ermeni komitesinin bildirisinde bu nokta kesin olarak belirtilmektedir:

"Ermeni komiteleri, ortak amaç olan bugünkü rejimin değiştirilmesi konusunda Osmanlı liberalleri ile ortak eyleme girmek üzere işbirliği yapmaya hazırdırlar."[776]

Ermenilerin büyük bir şevkle onayladıkları biricik nokta, yabancı müdahalesi konusu idi. Kongre ile yalnızca bu konuda fikir birliğine varan Ermenilerin sırtı sıvazlanırken, *Meşveretçiler* alabildiğine yerilmekte idi.

İmparatorluğa dâhil ulusal azınlıkların Türkiye'nin içişlerine yabancıları karıştırmakla kaybedecekleri hiçbir şeyleri yoktu. Dolayısıyla böyle bir hareketi desteklemeye hazırdılar. Hıristiyan azınlıklar ki başta Ermeniler geliyordu, Türk ve Müslüman hanedana hiçbir bağlılık duymuyorlardı.

---

774 *Age*, s.86
775 *Age*, s.87
776 *Age*, s.88

Bir uçta, İmparatorluğun çeşitli milletlerine özerklik tanınacak şekilde, hanedanın bağlayıcı unsur olacağı bir Osmanlı Konfederasyonu düşleyen Prens Sabahattin durmakta idi. Öbür uçta ise baştaki "Padişah"ın kötü olduğunu söyleyen ve çözüm olarak yerine aynı soydan bir başkasının geçirilmesini ve 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konulmasını salık veren bir Türk milliyetçiliğini temsil eden Ahmet Rıza ve takımı bulunuyordu.

Türkiye'deki kargaşa ve fikir ayrılıklarının başlıca nedeni Avrupalı güçlerdi.[777]

Abdülhamit'in devrilmesinden yana olan Fransızlara ve İngilizlere ait görüşler gün ışığına çıkıyordu.

1901 Eylülü'nde İsmail Kemal Bey, *Matin*'de çıkan bir yazısında Fransa'yı övüp, istisnasız *bütün Osmanlıların Fransa'nın Türkiye'de daha insancıl ve dürüst bir hükümet kurulmasını sağlamak üzere harekete geçmesini sevinçle karşılayacağını* yazdığında, Ermeniler tarafından büyük destek görmüştü.[778]

Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid* adlı dev eserinde, *Meşveret'in* "her zaman müdahale taraftarı" (s.374) olduğunu söyler.[779]

Sabahattin, kısa bir süre sonra İsmail Kemal Bey'le birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ihtilâl yapmak için hazırlıklara girişecektir. Trablus'taki Türk Ordusu'nun kumandanı Arnavut asıllı Müşir Recep Paşa'ya harekâtı yönetmesi önerilmiş ve Recep Paşa da bu öneriyi kabul etmişti.[780]

Recep Paşa'dan söz alındıktan sonra, diye devam etmektedir İsmail Kemal, plan Paris'teki İngiliz Elçisi Sir Edmund Monson'a anlatılmıştır. Sir Edmund, biraz düşündükten

777 *Age* s.90
778 *Age* s.91; Pro-Armenia, I (10 Ekim 1901), s.172
779 *Age* s.92
780 *Age* s.94

sonra, İsmail Kemal'e İngiliz Hariciye Nezareti'ne takdim edilmek üzere mektuplar vermiş ve İsmail Kemal de derhal Londra'ya hareket etmişti. İsmail Kemal, "*Hariciye Nâzırı orada bulunmamasına rağmen, beni Sir Edmund Monson'un gösterdiği aynı iş anlayışı ile karşıladılar ve derhal harekete geçtiler,*"[781] demektedir.[782]

Ve anlatmaya devam eder:

"*Ertesi gün, Hariciye Nezareti Daimi Müsteşarı Lord Sanderson, beni evine davet etti. Kendisine tasarladığımız harekâtı ve bu konuda İngiliz Hükümeti'nden beklediğimiz yardımı ayrıntılı olarak anlattım. Onlardan istediğimiz, Rusya'nın bize engel olmaya kalkması halinde, bu vatansever eylemimize müdahale etmesini önlemekti. İki gün geçmemişti ki, müsteşar beni tekrar evine çağırdı ve bana Lord Landsdowne'un mektubunu okudu. Bu, geleneksel İngiliz diplomasisine layık bir yardım sözü idi, ancak, tasarladığımız darbe henüz gerçekleşmemiş olduğundan, bu söz doğal olarak ihtiyatlı bir hava taşıyordu. Çok cesaretlenmiştim. Lord Sanderson'un izni ile Nâzır'ın Fransızca yazılmış olan mektubunun bir kopyasını, arkadaşlarıma göndermek üzere yanıma aldım.*"[783]

Prens Sabahattin, İsmail Kemal Bey'e Atina'da üç Yunan gemisinin Trablus'a hareket etmek için emir beklediklerini bildirdi.[784]

İsmail Kemal anlatıyor: "*Atina'ya hareket etti. Ancak, vardığında gördü ki hiçbir şey hazır değildir, kesin bir anlaşmaya varılmamıştır.*" Devamla, "*Böylece, tasarı suya düştü. Asker nakletmek sorununu yeni baştan ele almak gerekecekti. Mevsim geçmişti.*"[785]

---

781 Ramsaur, *Age* s.94;The Memoirs of İsmail Kemal Bey (Londra, 1920, s.308 ve sonrası.)
782 *Age* s.94
783 *Age* s.95
784 *Age* s.95
785 *Age* s.95

Prens Sabahattin, Kongre'den ve 1903'teki başarısız darbe girişiminden sonra karşısındaki sorunları daha iyi kavrayabilmek amacı ile kendini eğitmeye karar vermişti. Bundan sonraki üç yıl boyunca, Fesch'in deyimi ile *"Hemen hemen her şeyden elini eteğini çekti."*[786]

Edmond Demolins'in *A quoi tient la Superiorité des Anglo-Saxons* eline geçince, dualarının kabul olduğundan, Tanrı'nın sonunda kendine bir yol gösterici gönderdiğinden hiç şüphesi kalmamıştı.[787]

Bu kitap, Sabahattin'in İncil'i olmuştu. Demolins'in kitabının ana hatlarını ele aldı ve "İdarî Adem-i Merkeziyetçilik ve Özel Teşebbüs Topluluğu" adını verdiği bir örgütün kuruluş hazırlıklarına girişti.[788]

Sabahattin'in genel görüşleri ve ayrıntılı hareket planı Demolins'in fikirlerini olduğu gibi kabul ettiğinin ve Türk sorunu üzerinde hemen hiç bilgi sahibi olmadığının en güzel kanıtıdır. Demolins'in tezini alıp, kendi deyimi ile *"bambaşka bir uygarlık düzeyindeki"* bir imparatorluğa uygulamaya götüren *"aydınca yiğitlik"* gösterisine kalkışması pek kolay affedilemez. *"Bambaşka bir uygarlık düzeyinde"* olarak nitelediği imparatorluğun tamamen ayrı bir geçmişi ve çözüm bekleyen kendine özgü sorunları olduğunu da eklese, belki bir yerlere gidebilirdi.[789] Çizdiği programınhiçbir yerinde İslamiyet'in çetrefil durumuna bir kez olsun değinmemektedir. Bunu da Anglo-Saksonlar üzerine yazan Demolins'den beklememeliydi. Milliyetçiliğin bölücü gü-

---

786 *Age* s.99
787 *Age* s.100
788 *Age* s.103
789 René Moulin, Force et Faiblesse de la Jeune Turquie (Paris, 1920) adlı kitabına Taine'den aldığı bir cümle ile başlar: "Bir halkın benimsemek ya da sürdürmek istediği sosyal ve politik biçim, kendikeyfine bırakılmamıştır. Bu, halkın kişiliği ve geçmişi tarafından tayin edilir" Sabahattin bu cümleyi okumuş olsaydı, herhalde bundan yararlanabilirdi.

cünün farkında olduğunu kanıtlayacak hiçbir şey yoktur Sabahattin'in yazılarında.

Türkiye'de geçirdiği çocukluk ve gençlik yıllarında da kendi ülkesini incelemek olanağına sahip olmamış, eğitimi sonucu Türk'ten çok Avrupalıya benzemişti.[790]

Böylelikle Sabahattin Bey'in sosyolojisi diye okutulan metnin, Osmanlı toplumu ile bir ilişiği ve ilgisi olmayan başka bir ülkeye göre düşünülmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

İmparatorluk içinde örgütlenmiş Jön Türk hareketi 1897 yazında tamamen çökmüş bulunuyordu.

Taşkışla'daki Harp Divanı da sürekli oturum halindeydi. 1897-1908 yılları arasında İstanbul'da önemli sayılabilecek bir örgüt kurma çabasının var olduğu bile hayli şüphelidir.[791]

Selanik ve Sabatay

Kozmopolit bir nüfusa sahip olan Selanik, Osmanlı toprakları içinde belki de en gelişmiş şehirdi. Nüfusun hemen hemen yarısı uzun zaman önce Hıristiyan İspanya'dan kaçarak daha fazla dinsel hoşgörüye sahip Müslüman Türkiye'ye yerleşmiş İspanyol Yahudilerinden meydana gelmekteydi.[792]

Bunlardan bir bölümü, 17. yüzyılda kendini İzmirli Mesih ilan eden liderleri *Sabatay Sevi* ile birlikte İslam dinini kabul etmiş dönmelerdi.[793]

---

790 *Age* s.105

791 *Age* s.114

792 *Age* s.115

793 *Age*, s.116; Sabetay Sevi, (İbranice: שַׁבְּתַי צְבִי Şabbetay Zvi; d. 22 Temmuz 1626, İzmir - ö. (muhtemelen) 30 Eylül 1676, Ülgün (Bugünkü Ulcinj, Karadağ) Sabetay Sevi 17. yüzyılda Osmanlı Topraklarında İzmir, Agora'da doğdu. 22 yaşında Mesihlik iddiasında bulunan Musevi din adamıdır. Dünyayı kötülüklerden arındıracağına tüm Yahudileri mukaddes İsrael'e götürerek orada yeniden tapınağı inşa edeceğine inanıyordu. Yahudiliği ikiye böldü. Sadece Osmanlı'da bir milyon kişiyi peşinden sürükledi. Her kıtada binlerce mürit edindi. Mahkemeye çıkarıldı, kerhen Müslüman oldu. İnananların çoğu peşini bıraktı ufak bir grup onu takip ederek Müslüman oldu. Bunlar

Jön Türk hareketini, Masonların ve Musevilerin hazırladıkları "Dünya İhtilâli"nin bir parçası olarak niteleyen yayınların sayısı hayli kabarıktır. Böylece, Fransız İhtilâli'ni bu dünya çapındaki komplonun ilk adımı olarak gören yazara göre:

"*Jön Türk hareketi, İtalyan Maşrık-ı Âzamının direktifi altındaki Selanik Mason locaları tarafından başlatılmıştır ve aynı makam daha sonra Mustafa Kemal'in başarıya ulaşmasında da yardımcı olmuştur.*"[794] [795]

Masonluğun Jön Türkler'le ilişkisi, ihtilâlden sonra bir Fransız gazetecinin Refik Bey[796] adındaki bir Jön Türk'le yaptığı röportaj üzerine yarı resmî olarak kabul edildi.[797] Refik Bey'in sözlerinden, Jön Türkler'in Mason localarından hayli yararlandıkları anlaşılmaktadır. Refik Bey şöyle demekteydi: "*Masonların, özellikle İtalyan Masonlarının bizi manen desteklediklerı bir gerçektir. İki İtalyan locasının,* 'Macedonia Risorta' *ve* 'Labor et Lux'*, büyük yardımları dokundu, bize toplanma yeri sağladılar. Localarda Mason olarak top-*

---

dış görünüşte Müslüman veya Hıristiyan, gerçekte Kabbala Musevi inancına sahip günümüze kadar gelen bir cemaattir. Halk arasında Sabetaycılık adı ile bilinir. İnananları ona Amira derler. *(Vikipedi)* Sabatay'la ilgili Osmanlı Mühimme kayıtları 1948 yılında İsrail'e kaçırılmıştır. Dr. Lütfü Özşahin, Yeni Şafak, 19.7.2004.

794 Ramsaur, *Age*, s.125; Nesta H.Webster, Secret Societies and Subversive Movements (Londra, 1928), s.284

795 *Age*, s.125

796 Abdülhamit'e karşı giriştiği muhalefet hareketi nedeniyle hapise atılıp orada ölen Tevfik Nevzat'ın kardeşi Refik Nevzat, Askerî Tıbbiye'de talebe iken 1895'te Paris'e kaçacak ve oradaki Jön Türk sosyalist organlarından olan Sosyalist'i neşredecekti. Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İş Bankası Yayınları, Ankara 1964, s.14

797 *Age* s.127; R.W. Seton-Watson gibi Ortadoğu konusunda çok önemli bir otorite bile bu konuda şöyle der: *"Hareketin asıl beyinleri Yahudi ya da Yahudi-Müslümanlardı. Selânik'in zengin Dönmelerinden ve Yahudilerinden, Viyana, Budapeşte, Berlin (ve giderek belki de Paris ve Londra'nın) uluslararası kapitalistlerinden malî yardım görmekte idiler."*(The Rise of Nationality in The Balkans Londra, 1917,)s.134 -135.)

landık, zaten aramızda hayli Mason vardı. Ama örgütlenmek için toplanıyorduk. Beraberce çalışacağımız arkadaşlarımızın çoğunu da bu localardan seçtik, çünkü adaylarla ilgili soruşturmalarda çok titiz davranıyorlardı. Hafiyelerin localara girme çabaları sonuçsuz kalıyordu. Üstelik bu localar, İtalyan Maşrık-ı Âzamına başvurarak gerektiğinde İtalya Elçiliği'nin müdahale edeceğine dair söz almışlardı."[798]

Makedonya'da bir Avrupalı jandarma gücünün kurulmasını öngören 1903 Mürzsteg Anlaşmalarından sonra, 3. Ordu subayları birden Fransız, İngiliz, İtalyan, Avusturyalı ve Rus subayları ile kendilerini yan yana buldular. Çoğu bu yabancı subaylarla ilişki kurdukları anda şüpheli şahıs olarak damgalanacaklarını bile bile Avrupalı meslektaşları ile görüşmeyi sürdürüyorlardı. Ve bu ilişkinin etkileri derhal kendini gösterdi.[799]

Eğitim olanakları olağanüstü artmış, Türk subayları o güne dek kendilerine kapalı olan birçok şeyin varlığından haberdar olmaya başlamışlardı. En hırslı, en şevkli olalar en iyi öğrencilerdi. Enver Bey, Üsküp'te merkezlenmiş Avusturya-Macaristan subaylarından askerî taktikler ve Almanca öğrenme fırsatı elde etmişti.[800]

Türk ordusunun eratı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kayıtlı üyeleri olmasalar da, Cemiyet üyesi olan subaylar onları ihtilâle hazırlamaya başlamışlardı.

1908'de, Abdülhamit'in tahttan indirilmesi söz konusu olunca, eratın padişahlarına olan bağlılığı, subayların karşısına önemli bir engel olarak çıkacaktı.[801]

27-29 Aralık 1907'de Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaksutyun'dan K.

798 *Age* s.127
799 *Age* s.136
800 *Age*, s.137
801 *Age*, s.139

Malumyan'ın ortak başkanlığında, Paris'te İkinci Osmanlı Liberalleri Kongresi toplandı.[802]

1907 kongresinin toplanmasına, birkaç Ermeni örgütünü birleştirmeyi başarmış olan ve Türkiye'deki rejime karşı çalışan diğer grupların da işbirliğini sağlamaya heves eden Devrimci Ermeni Federasyonu'nun önayak olduğu anlaşılmaktadır.[803] Gerek Türkler ve gerekse Ermeniler bu kez birleşmek uğruna ödün vermeye hazırdılar ve kongredeki delegeler çoğunluğun uygun göreceği bir program ortaya koyabildiler.[804]

Kongre, Türk hükümetinin karşısında her şekilde dirnilmesini özellikle salık vermekte ve bazı direnme biçimleri önermekteydi:

1. Baskıya karşı silahlı direnme
2. Politik ve ekonomik grevlerle silahsız direnme
3. Vergi ödememek yolu ile pasif direnme
4. Ordu içinde propaganda (askerin halk ya da devrimci gruplar üzerine yürümesini engelleyecek şekilde)
5. Gerekirse toptan ayaklanma
6. Diğer eylem biçimleri.

Türk örgütleri uzun süreden beri Ermeni cemiyetleri tarafından uygulanan ve 1905 Rus İhtilâli'nde radikal grupların

802 *Age*, s.144

803 Dikran Mardiros Bedikyan. *"The Silent Revolution in Turkey"*, The World's Work,XVI (Ekim 1908), s.10827'de, 1906'da Ermeni örgütlerinin birleştirilmesinden sonra, Malûmyan'ın Türk cemiyetlerinin işbirliğini sağlamakla görevlendirildiğini yazar.
Melkon Krischtschian, "Türken und Armenier in Vergangenheit und Gegenwart", Der Orient, XI (Mart – Nisan, 1920) s. 73'de şöyle yazar: "Bütün Osmanlı gruplarını Jön Türk hareketi içinde birleştirmek amacı güden bu iki kongrenin (1903-1907) Ermenilerin insiyatifi ile başlatıldığını, yılmadan çalışmaları sayesinde sürdürüldüğünü kimse inkâr edemez."

804 *Age*, s.144

uygulamaya çalıştıkları taktiklerden yararlanmaya artık hazırdılar. Sabahattin, uzun süreden beri Ermenilerle birlikte çalışmaktaydı.[805]

Birinci Kongre'nin düğüm noktası olan yabancı müdahalesi sorununa, 1907 Kongresi raporlarında hiç değinilmemiştir.[806]

Sabahattin'in İdarî Adem-i Merkeziyetçilik ve Özel Teşebbüs Topluluğu da Anadolu'da, Ermeni gruplarla birlikte propaganda hareketlerine girişmişti.[807]

İttihat ve Terakki Cemiyeti Rüesâsı, garp müesseselerinin taklitleri ile Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir bünye vermeyi hedefliyorlardı.

Bu taklit ürünü müesseselerle her şeyin kolayca halledileceğine o kadar saplantılı bir şekilde inanıyorlardı ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kavmî, iktisadî bünyesinin Avrupa'nınkilerle hiçbir benzerliği olmadığını hesaba katmadılar. Onların en büyük endişesi, ekalliyetler meselesiydi ve parlamenter rejimi tatbik etmekle bu meseleye deva bulacaklarını ümit ediyorlardı. Devletin idare ruhunu elinde tutacak olan bu parlamentonun içinde, Yanyalı bir Rum tüccarı ile bir Arap şeyhi, Makedonyalı bir Bulgar köylüsü ile bir Ermeni avukat, bunlarla birlikte de Rumeli ve Ana-

---

805 Ramsaur, *Age*, s.146

806 *Age*, s.147; Ahmet Bedevî Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s.228-229. Dr. Bahaettin Şakir'in 1 Haziran 1907 tarihli ve İstanbul'da adı bilinmeyen birine yazdığı mektubunu basmıştır. Bu kimse, İttihat ve Terakki'nin neden Sabahattin'e karşı şiddetle cephe aldığını sormuştu ve Bahaettin Şakir mektubunda Sabahattin'i ve babasını *"devlet hazinesini soymak ve ülkeyi yabancı güçlere satmak üzere"* İstanbul'dan ayrılmakla suçlamakta idi. Sabahattin'i ayrıca devrimci Ermeni örgütleri ile işbirliği yapmasından ve Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermenidevleti kurulmasını istemekten ötürü suçlanmakta idi... Sabahattin hakkında öne sürülen bu satılmışlık iddiaları konusunda Kuran'la hemfikirim. Zaten, Kuran bu mektubu, duyulan kinin ne kadar derin olduğunu kanıtlamak için yayınlamıştır.

807 *Age* s.150

dolu eşrafı yan yana oturacaklardı ve bu yan yana gelen kişiler cismanî ve ruhanî insiyak ve telakkilerde hiçbir suretle anlaşamayacaklardı.[808]

İttihat ve Terakki yöneticilerinin, toplumun sorunlarına çözüm bulmak amacıyla yola çıkmadıklarını, İngiliz ve Rus'un düdük çalmasıyla nasıl hareket ettiklerini göreceğiz.

Yedinci Edward'la İkinci Nikola'nın 9-10 Haziran 1908'de Reval'de yaptıkları görüşmeler, Makedonya'da ve belki de Türkiye'nin Avrupa'daki bütün topraklarında Türk idaresine son verilmesi demekti. Bu endişeler, birkaç gün sonra Rus deniz kuvvetlerinin Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında "olağan manevralar" yaptığı haberi üzerine daha da artmıştı.[809]

İhtilâlin başlamasında en büyük etken, kuşkusuz Padişah'ın komployu ortaya çıkarmasına vakit bırakmadan önce harekete geçmek gerektiği düşüncesiydi. Nâzım Bey'e 1 Haziran'da ateş edilmesinin tek nedeni İstanbul'a gidip Reval görüşmelerinden çok önce derlediği raporu vermesini önlemekti.

Cemiyete girmiş sıradan bir subaydan öte bir nitelik taşımayan Enver Bey adında genç bir subay, çağrı üzerine terfi etmek için İstanbul'a gitmek yerine dağa çıkmayı yeğlemişti. Birkaç gün sonra, 4 Temmuz'da, Niyazi Bey adında bir diğer subay da dağa çıkacaktı. Ancak, Niyazi'nin uzun süre kalmak üzere gittiği, beraberindeki askerlerden ve alay deposundan aldığı silah, cephane ve paradan anlaşılmaktaydı. Bir süre sonra Eyüp Sabri adında bir diğer genç subay da Niyazi'ye katılacaktı, ama henüz görünürde genel bir ayaklanmanın belirtileri yoktu.[810]

Selanik'in kuzeyinde, Gevgeli'deki jandarma bölüğünün başında olan Ömer Fevzi Mardin, kendi bölgesindeki yerel

808 *Kurt ve Pars*, s.22
809 Ramsaur, s.153
810 *Age*, s.154

komitenin, meşrutiyeti ilan etmek için kendi başına karar aldığını söylemektedir.[811]

Padişah'ın Makedonya'daki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdiği Şemsi Paşa'nın 7 Temmuz'da Manastır sokaklarında güpegündüz öldürülmesinden sonra, Üçüncü Ordu'ya bağlı askerî birlikler birbiri ardınca ortaya çıkıp Meşrutiyeti ilan ettiklerini bildirdiler.[812]

Ordudaki ve donanmadaki subaylara, madalyalar, terfiler, aylık avansları yağmaktaydı, ama geç kalmıştı Abdülhamit.

Böylece 24 Temmuz'da Abdülhamit dize gelip, 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girdiğini halkına açıkladı.[813]

Drama'da subaylar bir Hıristiyan'a hakaret eden bir Türk'ü hapsediyorlardı. Samsun'da Türkler bir Rum papazını saygı ile selamlıyor, Bulgar çetecileri teslim oluyorlardı.[814]

Abdülhamit'i tahttan indirmek Jön Türkler'in bunca yıldır gerçekleştirmeye uğraştıkları şeydi, bütün hizip ve grupların paylaştıkları tek ortak hedefti ve sürekli olarak ölüm döşeğindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm sorunlarını çözümleyecek, her derde deva ilaç olarak öne sürülmüştü.[815]

Padişah, Almanların kendi çıkarlarını kolladıklarını ve bu nedenle çok yaman bir oyuna giriştiklerini çok iyi biliyor ama gene de, "*Almanlar bana, izin verdiğim oranda iyilik ediyorlar, oysa diğer Avrupa devletleri ellerinden geldiği kadar kötülük yapıyorlar,*"[816] demekten de geri kalmıyordu.

---

811 *Age*, s.154; Ömer Fevzi Mardin'in mektubu.
812 *Age*, s.155
813 *Age*, s.155
814 *Age*, s.156
815 Ramsaur, *Age*, s.157
816 *Age*, s.161;Arminius Vambéry, "Personal Recollections of Abdul-Hamid and his Cotru", Nineteeth Century, I.XVI (Temmuz 1909), s.81

Abdülhamit, İmparatorluk içinde yaşayan azınlıklar arasındaki hoşnutsuzluğun başlıca sorumlusu olarak gördüğü İngilizleri hiç sevmezdi.[817]

Fransa Osmanlı İmparatorluğunun varlığının devam etmesinden yanaydı; çıkarları bunu gerektiriyordu, çünkü önemli yatırımlar yapmıştı. İngiltere'nin ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut düzenin sarsılması ile kaybedeceği hiçbir şey kalmamıştı.[818]

Öyleyse, İngiltere'nin Jön Türk hareketini desteklemesine şaşmamak gerek.[819]

O zamanlar, İstanbul sokaklarında dolanan söylentilerden biri de, Meşrutiyet'in İngiliz Milleti'nin bir hediyesi olduğuydu.[820]

Hürriyet-i matbuat (basın özgürlüğü), hürriyet-i kelâm (söz söyleme özgürlüğü) vardı. Köşe başında bir iskemle üzerine çıkan, istediğini söylüyordu. Adalet, müsavat (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik) prensipleri tatbik ediliyordu. Türk'ten gayri bütün unsurlar bu liberalizm hareketini, istiklâllerini kazanmak için müsait bir hava telakki etmeye başladılar.[821]

Adana'da Ermeniler kıyam çıkarıyorlar. İttihat ve Terakki bastırıyor. Fakat kan akıyor. Bu iş Avrupa'ya aksediyor. "Genç Türkler de Hıristiyan katilidir," diyorlar. "Abdülhamit'ten farkı yok," deniyor.[822]

Avusturya, Berlin Muahedesi'nin 25. maddesiyle Bosna-Hersek vilayetlerini muvakkaten işgal etmişti. Meşrutiyetin

817 *Age*, s.161
818 *Age*, s.163
819 *Age*, s.164
820 *Age*, s.166; D.S.Margoliouth, "Constantinople at the Declaration of the Constitution", Fortnightly Review, XC (Ekim 1908), s.563
821 Esmer, s.256
822 *Age* s.257

ilanıyla ilhaka karar verdi. Fakat Rusya'nın muvafakatını almak lazımdı. Rusya'nın emeli Boğazları harp gemilerine açtırmaktı. Avusturya Nâzırı buna yardım edeceğini söylüyor, Rus Hariciye Nâzırı da Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına itiraz etmeyeceğini dile getiriyordu.[823]

Osmanlı İmparatorluğu'nda hocalarla papazlar öpüşürlerken Rusya ile Avusturya da bu şekilde gizlice anlaşıyorlardı.[824]

İngiltere

Meşrutiyet İngiltere'de de iyi karşılanmış, İngiliz-Türk dostluğunun yeniden canlanması istenmiş ve son yıllardaki düşmanlık veya sert muamelelerin Türk ulusuna karşı değil, çürümüş Abdülhamit idaresine karşı olduğu ifade edilmiştir. Keza Makedonya meselesinden dolayı artık Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırmanın doğru olmayacağı, bölgenin durumunu düzeltme işini Osmanlı'ya bırakmak lazım geleceği ve diplomasi alanında Osmanlı'yı korumanın doğru olacağı inancı vardı.[825]

Grey'in (İngiltere Dışişleri Bakanı) ve Fitzmaurice'in (İstanbul Büyükelçiliği Baş Tercümanı) yazılarından, İngilizlerin Hindistan için çok muhataralı addettikleri, Almanların Bağdat demiryolu sayesinde Irak'a sokulmaları ve orada üstünlük temin etmeleri tehlikesinden kurtulma ümidine düştükleri anlaşılmaktadır.[826]

Grey, müstemlekeler hakkında İstanbul'daki büyükelçiye şunları yazmaktadır (31.7.1908):

Şayet Türkiye gerçekten Meşrutiyet kurar ve bunu yaşatıp kuvvetleştirirse bunun sonuçları şimdiden hiçbirimizin tahmin

823 *Age* s.257
824 *Age* s.257
825 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1., 2.,.s.97
826 *Age*, s.99

edemeyeceği derecede olabilir. Bunun Mısır'da tesirleri müthiş olur ve ta Hindistan'da dahi kendini duyurur... Fakat eğer şimdi Türkiye'de meclis açılırsa, Mısır'da meşrutiyet isteği çok kuvvetlenecek ve bizim ona mukavemet kuvvetimiz çok azalacaktır. Türkiye'de iyi işleyen bir meşrutiyet varken ve orada işler iyi giderken, bizim aynı şeyi isteyerek ayaklanan Mısır halkına karşı silah kullanmamız çok büyük hata olur..."[827]

Grey'in İstanbul'daki İngiliz büyükelçisine verdiği 11.8.1908 tarihli şu talimat da önemli olup, Alman korkusu yüzünden Rusya'yı tutmanın İngiltere için esas olduğunu gösterir:

"*...imkân oldukça Rusya ile birlikte çalışmaya istekli olduğumuzu göstermeye devam etmeliyiz.*"[828]

Bu mektuptan anlaşıldığına göre maksat "Meşrutiyet"i usulünce hayata geçirmek olmayıp, Abdülhamit'i tahttan indirmektir.

Almanya

Görünüşte Meşrutiyet Almanya'nın aleyhindeydi, zira Abdülhamit ve maiyeti her devletten ziyade bu ülkeye bağlıydı ve Almanya istediği imtiyazları alma yolunu bulmuştu.

İkincisi Baron Marshall'ın 3.9.1908 tarihli raporudur. Bu raporda büyükelçi:

1. Türkiye'nin yenilenmesinin ancak askerî ıslahata bağlı olduğu,
2. Genç Türk inkılabının Makedonya'yı kurtarmak için yapıldığı,
3. Yeni Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey'in bu hareketin sebeplerini soranlara "Reval" dediği,
4. Bu sırada komitanın (İttihat ve Terakki) hâkim-i mutlak, fakat her türlü siyasal tecrübeden mahrum olduğu,

827 *Age*, s.100
828 *Age*, s.100

5. Ordunun Alman subaylar tarafından kurulacağı, esasen de işe başlanılmış ve Von der Goltz'un çağrılmış olduğunu yazar. Kayser bu raporu çok beğenmiştir.[829]

5. 10.1908'de Avusturya İmparatoru, Bosna-Hersek'in ilhak iradesini imzalar. Yenipazar (Taşlıca) sancağını ise tamamen Osmanlı'ya bırakır. Bulgaristan da istiklâlini ilan eder. 6.10.1908'de Bosna-Hersek ilhakı öğrenilir ve aynı günde de Girit Adası kendisini Yunanistan'a ilhak eder.[830]

7.10.1908 gününde Kör Mehmet veya Kör Ali ve İsmail Hakkı adında iki hoca Fatih Camii'nde namazdan sonra halkı toplayıp, sarıklılar başta olmak üzere, büyük bir kalabalıkla Yıldız Sarayı'na kadar gider. "Meşrutiyet" ve "Meclis" aleyhinde bulunur ve "*Şeriat* ve *çoban* isteriz!" diye bağırırlar. Abdülhamit pencereden görünür, kalabalık tarafından alkışlanır, "*Tecelliyat var, sürü çobansız olmaz, çoban isteriz, şeriatımızı isteriz,*" diye bağrışmalar artar ve Abdülhamit bunlara mültefit davranır. Neticede iki elebaşı polis tarafından yakalanır, bunlar sonra idama mahkûm olacaklardır.[831]

Bulgaristan

Londra'daki Bulgar mümessili Stancioff, Grey'le görüşmesinde, meşrutiyetin devam edemeyeceğini, zira bunun bilhassa maaş alamayan ve rüşvet ve saire ile zenginleşemeyen genç zabitlerin eseri olduğunu, halbuki askerlerin anayasa tanzim edemeyeceklerini söyler.[832]

İç Durum

İttihat ve Terakki, kendisine karşı tehlikeli saydığı kimseleri, kanıtsızlık nedeni ile yasal yoldan mahkûm ettiremeyin-

829 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1., 2., *Age*, s..96-97
830 *Age*, s.113
831 *Age* s.114
832 *Age* s.101

ce, bunları öldürtme usulüne dönmeyi daha uygun bulacaktır. 2 Aralık 1908'de Padişah'ın eski yaverlerinden ve ünlü hafiyelerden İsmail Mahir Paşa'nın evinin kapısının önünde vurularak öldürülmesi ve 6-7 Nisan 1909 gecesi Serbestî Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesi, bu yeni siyasanın bir sonucudur.[833]

İstanbul'daki erler Padişah'a bağlı sayıldığından, Harbiye Nezareti, subaylarının önemli bir kısmı İttihat ve Terakki'den olan çok iyi yetişmiş 4 avcı taburunu iki defada (19 Ekim ve 2 Aralık 1908'de) Selanik'ten İstanbul'a getirir.[834]

İsyanı bastırmak için Selanik'ten bir tümen harekete geçirilir. Tümen komutanı Hüsnü Paşa, Kurmay Başkanı Mustafa Kemal Bey'dir.

Edirne'den de bir tümen harekete geçirilir. Tümenin komutanı Mahmut Şevket Paşa, Kurmay Başkanı Kâzım Karabekir Bey'dir. İsmet Bey de bu tümenle birlikte gelir.

Paris, Berlin, Viyana ataşemiliterleri Ali Fethi, Enver, Hafız Hakkı Beyler hareket ordusunun hücum kolları kumandanları olurlar.[835]

Seçim, Muhalefet ve Partiler

Yunan Dışişleri Bakanı Baltacis, İstanbul Elçisi Griparis'e 20.10.1908 tarihi ile propagandaya dair verdiği talimatta, Türkiye'de kâfi derecede Rumca gazete bulunduğu için yeniden böyle bir gazete çıkarmaya lüzum olmadığını, fakat iki ulus ve iki devlet arasındaki dostluğu kuvvetlendirmeyi alenen programına koyacak bir büyük Türkçe gazeteye bol para vermenin daha uygun olacağını bildirir.[836]

---

833 *Age* s.129
834 *Age* s.130
835 Ali Fuat Erden, s.37
836 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1., 2., s.132

Yine bu sırada Yunan hükümeti Arnavutluk ileri gelenlerinden İsmail Kemal Bey'e (çok geçmeden Berat Mebusu olacaktır) para verip seçim hazırlıklarında bulunmak üzere Arnavutluk'a gitmesini sağlar.[837]

Seçimler olurken hükümet Ayan Meclisi üyelerini seçer ve adlarını Padişah'a sunar. Sadrazam Kâmil Paşa, Meclis-i Ayan Reisliği'ne Sait Paşa'nın tayinini arz etmişti. Abdülhamit, "*Sait Paşa bunca sene bana dost göründü. Hatta oğlunu bile kendime damat ettim idi. Kanun-ı Esasî'den sonra en büyük düşmanım Sait Paşa oldu... Benim artık kendisine hiç emniyetim kalmadı...* (der)."[838] Sait Paşa Ayan Reisliği'ne tayin olunur.[839]

Paris'te iki takıma ayrılmış olan Genç Türkler, Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da birleşir veya işbirliği yapmaya karar verir ve "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alırlar. Birleşme veya işbirliği sözde kalacak her iki takım ayrı ayrı ve birbirine karşı olarak çalışmaya devam edecektir.[840]

14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkası kurulur. Ahmet Fazıl Bey partinin kurucuları arasındadır. İstanbul dışında teşkilat kuramamıştır.[841]

Seçimde, Ahrar Partisi'nden bir tek Mahir Sait Bey, Ankara'dan özel seçilme gücü sayesinde seçilebilmiştir.[842]

Meclis açıldıktan bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin tekelciliğinden usanan elli kadar mebus Ahrar'a doğru kaymıştır. Bunların birçoğu Müslüman ve Hıristiyan azınlıktı.[843]

31 Aralık 1908'de Abdülhamit mebusları akşam yemeğine çağırır. Ali Cevat Bey, Padişah'ın önceden hazırlanmış olan söylevini okur: "*Kanun-ı Esasîmiz ahkâmının muhafa-*

837 *Age* s.132
838 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1., 2., *Age* s.133
839 *Age* s.133
840 *Age* s.134
841 *Age* s.134
842 *Age* s.134
843 *Age* s.135

zasına kendimi adadım, hilafında bulunacak her kim olursa olsun, onun birinci düşmanı padişahınız sıfatı ile ben olacağımı temin ve teyit eylerim..."[844]

Hicaz

Osmanlı devleti, Kızıl Deniz'de üstünlüğünü kaybettikten ve hele Bağdat demiryolu işi yüzünden Mısır'a daha önce yerleşmiş olan İngiltere ile arası açıldıktan sonra Suriye demiryollarını Mekke ve Medine'ye kadar uzatıp İstanbul'u kutsal kentlere demiryolu ile bağlayarak Hicaz'ı daha güvenli bir şekilde elde tutmayı düşünmüş ve bu amaçla yapılan demiryolunu 1908 yılında Medine'ye ulaştırabilmişti.[845]

Demiryolunun Medine'den Mekke'ye uzatılması oymakların ekmeklerinin büyük bir kısmını ellerinden alırdı, çünkü o yol üzerinde kervancılık demiryolu ile rekabet edemezdi ve her yıl on binlerce hacı bu iki kent arasında demiryoluna binerek gidip gelecekti.[846]

Hac mevsimi gelince (1908 sonları) oradaki Türk askeri hem demiryolunu, hem de Cidde, Mekke ve Medine yolu üzerindeki hacı kafilelerini korumaya mecbur olduğu için durum daha da güçleşir[847]

Osmanlı-Avusturya Görüşmeleri

10.1.1909'da Avusturya büyükelçisi, Babıâli'ye Bosna-Hersek'in ilhakı dolayısıyla şu teklifte bulunur:

1. Yenipazar sancağındaki haklarından vazgeçmek,
2. Gümrüklerin yükselmesine razı olmak,
3. Bosna-Hersek'teki mirî toprakların karşılığı olarak 2,5 milyon lira (altın) vermek.

---

844 *Age* s.139
845 *Age* s.143
846 A.ge.s.144
847 *Age* s.144

Anlaşma bu esas üzerine yapılacaktır.[848]

Osmanlı-Bulgar Görüşmeleri

Babıâli, 1.2.1909'da Londra büyükelçiliği vasıtası ile Grey'e şunları tebliğ eder:

"Son teklif olarak Bulgar'ın derhal 100 ve bilâhare 25 milyon frank, yani Grey'in teklif etmiş olduğu gibi 5 milyon İngiliz Lirası (altın) vermesini kabul ederiz. Bulgaristan askerî tedarikâtını ta'til ve ahiren silaha çağırdıklarını terhis etmedikçe istiklâlini tasdik edemeyiz."[849]

9.2.1909'da, Londra'daki Bulgar Mümessili, hükümetin silah altına aldığı ihtiyatları salıvermeye karar vermiş olduğunu İngiliz Hükümeti'ne bildirir.[850]

Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki'nin son olarak çatıştıkları konu, subayların siyasaya karışmalarının kesin olarak önlenilmesi meselesiydi.[851]

21 Şubat'ta Harbiye Nezareti, ordu mensuplarının siyasa ile uğraşmalarını, siyasal cemiyetlere girmelerini ve genel toplantılarda söylevlerde bulunmalarını yasak etmişti.[852]

Bu karar hem geç kalmış hem de içtenlikle yürütülememiştir. Subaylar yine İttihat ve Terakki'nin esas desteği olarak kalmış, buna dayanarak da görevleri konusunda özensiz ve şımarık davranmışlardır.[853]

O zamana kadar askere alınmayan "talebe-i ulûm" denilen medrese öğrencilerinin de asker olmaları için hazırlanan tasarı, bu gençleri ve birçok din adamını muhalif yapar

848 *Age* s.159
849 *Age*, s.163
850 *Age*, s.164
851 *Age* s.182
852 *Age* s.183
853 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1., 2., *Age* s.183

ve "Dinimiz elden gidiyor," propagandasını güçlendirir.[854]

Bu gergin durumda, 6-7 Nisan 1909 gecesi İttihat ve Terakki'ye en çok çatan gazetelerden Serbestî gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey Galata Köprüsü üzerinde öldürülür ve öldüren kişi bulunamaz.[855]

7 Nisan'da İstanbul'da öğrencilerin de büyük ölçüde katıldıkları gösteriler olur ve hükümetten adalet istenir. Bir hafta boyunca İstanbul gazeteleri arasında çetin söz düellosu yaşanır.[856]

12-13 Nisan gecesi birçok asker, subaylarını kışlalarında hapseder ve çavuşlar veya *çavuş kılıklı elebaşı birtakım subaylar başta olmak üzere, Ayasofya-Sultanahmet alanında toplanırlar*, biteviye havaya ateş ederek ortalığa korku salarlar ve bütün kışlalara postalar göndererek öbür askerleri kendileriyle birleşmeye çağırırlar.[857]

Önayak olanlar ve en azılılar arasında İttihat ve Terakki'yi desteklemek için Selanik'ten getirilmiş olan avcı taburlarının çavuş ve erleri vardır. Meşrutiyeti sağlamak için Niyazi Bey ile dağa çıkmış olan Hamdi Çavuş adında biri, elebaşı olarak görünür.[858]

31 Mart hadisesinde Mebusan Meclisi'ne âsi askerlerin gönderdikleri tezkerede Sadrazam'ı, Harbiye Nâzırı'nı, Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı ve Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey'i istemediklerini bildirmişler, Kâmil Paşa'yı Sadaret'e ve Nâzım Paşa'yı Harbiye Nezareti'ne münasip görmüşlerdi. Meşrutiyet aleyhtarlığı hakkında en ufak bir fikir ileri sürmemişlerdi.[859]

---

854 *Age* s.183

855 *Age* s.183; Öldürenin daha sonra İzmir suikasti üzerine idam hükmü giyen İttihatçılardan Abdülkadir olduğu sözü o zaman dolaşmıştı.

856 *Age*, s.183

857 *Age*, s.184

858 *Age*, s.184

859 İnkılâp Hareketleri, s.514

Askerin isyanı duyulur duyulmaz, Kuruçeşme Karakol zabiti vaziyetten Prens Sabahaddin'i haberdar etmiştir. Prens, istimbota atlayarak Heybeliada'daki *Avnullah* Korveti Süvarisi Enver Bey'in ziyaretine gitmiştir. Prens, Enver Bey ile görüşürken, Sultan Abdülhamit'in hal'ini ileri sürmüştür. Enver Bey, böyle mühim bir işi yalnız başına başaramayacağını itiraf ettiğinden diğer harp gemileri süvarileriyle görüşmek üzere Sabahattin Bey'le birlikte Ada önündeki torpidolardan birine binerek Beşiktaş sahillerinde demirlemiş bulunan *Hamidiye Kruvazörü*'ne gelmişlerdir. Hamidiye Süvarisi Vasıf Bey ile -sonra paşa olmuştur- görüşülmüş ve neticede Vasıf Bey, *"İsyan harekâtı meşrutiyet aleyhine bir cereyan alırsa diğer arkadaşlarla görüşüp mutabık kaldıktan sonra müştereken Yıldız Sarayı'nı topa tutar ve yakarız,"* cevabını vermiştir.[860]

Son zamanlarda "Yakın Tarihimiz" adlı dergide hatıralarını yayınlayan Rauf Orbay, olayın başlıca düzenleyicisi olarak *Sabahattin Bey'i göstermekte ve hatta onun Hamidiye Kruvazörü'ne gelip er ve subayları ayaklanmaya kışkırtmış olduğunu* yazmaktadır.[861]

Bu olayı tertip edenler pek anlaşılamamış, Abdülhamit'in 31 Mart vak'asına medhali olmadığı söylenmiştir.[862]

Abdülhamit, bıraktığı notlarda[863] bu işin başlıca düzenleyicilerinden biri olarak Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'yı gösterir.

Düzenleyicisi kim olursa olsun ayaklanan askerin başlıca sözleri, "Harbiye Nâzırı ile Mebusan Reisi'ni istemeyiz, Heyet-i Vükelâ değişsin, Padişah'ın affı çıksın, cezalandırılmayalım," şeklindeydi.[864]

---

860 İnkılâp Hareketleri, s.514

861 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I., 2.,s.184; *Rauf Orbay'ın Hatıratı*, Yakın Tarihimiz, C.III.Sayı 33, s.272

862 *Age*, s.184; Ali Fuat Türkgeldi, s.49.

863 *Age*, s.185; Abdülhamid'in Hâtıra Defteri, s.136-137

864 *Age* s.185

Padişah, Müşir Ethem Paşa'yı[865] Harbiye Nâzırı yaptığını teller. Bu haber asker tarafından çok iyi karşılanır.

Ayaklanma sadece erlerin taassubunun coşması yüzünden patlamış değildir, önceden hazırlanmıştır ve *bazı subaylar gizli olarak komutanlık etmiştir.* İş doğrudan doğruya, hattâ yakından dahi Abdülhamit'in elinde değildir.[866]

Yeni istifa etmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın da tasvibi ile askerlere hitabeden bir iradeyi Başkâtip Cevat Bey ile asker arasında bulunan Şeyhülislam'a gönderilmesi uygun görülür. Bu iradede askerin affedildiği ve bundan böyle şeriata bir kat daha dikkat edileceği yazılıdır.[867]

İrade önce Mebusan Meclisi'ni dolduran askerlere, sonra da meydandakilere okunur.[868]

14 Nisan sabahı Tevfik Paşa sadrazam olur.

18 Nisan 1909 tarihli Serbestî gazetesinde meşhur Bediüzzaman Said-i Kürdî de bir beyanname neşretmiş ve şu sözlerle asi askerleri tenkitten çekinmemiştir:[869]

"Ey Asakir-i Muvahhidin! Şeriat namına size söylüyorum ki İslâmiyet'in maddî kuvveti ordudur. Ordunun da ruhu ve mefküresi mektepli zabitlerdir. Bunlara ilişmek hayat-ı millete cinayet etmektir. Bu zamanda şecaat-i keyfiye kâfi değildir. Zira ecnebiler bize fenn-i harple galebe çalmışlardır."

Bediüzzaman
Said-i Kürdî

17 Nisan'da Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin bir beyannamesi çıkar. Bu heyeti kuranlar meşrutiyete bağlı teşekküllerdir. İttihat ve Terakki, Ahrar, Ermeni Daşnak partileri ile birtakım kulüp ve cemiyetler: Kürt Teavün, Çerkez Teavün

865 1897 Tesalya seferinde Baaşkomutan idi.
866 *Age*, s.187
867 *Age* s.187
868 *Age* s.187
869 İnkılâp Hareketleri, s.512

Cemiyetleri ve Bulgar Kulüpleri, Rum Cemiyet-i Siyasiyesi vs. Amaçlar şunlardır:

1. Meşrutiyet-i Meşrua'yı korumak
2. Yurdun yükselmesine çalışmak,
3. Meclis-i Mebusan'ın ve mebusların tam söz ve vicdan bağımsızlığını sağlamak ve onları her türlü baskıdan korumak.[870]

Üç gün sonra, 20 Nisan'dan itibaren İttihat ve Terakki temsilcileri toplantılara gelmez olurlar ve "heyet"in bir anlamı kalmaz. Bir gün önce Yeşilköy İstasyonu, Hareket Ordusu'nun eline geçmiştir.[871]

Fethi Bey (Okyar) anlatıyor:

"Sultan Hamit'in vak'a ile münasebetini en iyi izah edecek olanlardan birisi benim. Çünkü kendisinin tahttan indirilip gönderildiği Selanik'te muhafızlığını yaptım, otuz üç seneye ulaşmış saltanatı devresinde kapalı perdeler arkasında bilinen temel olayları dinledim, sual sordum, cevap aldım...

İhtilal, askeri isyan halinde başladı.

Edirne dışında kalan Balkan topraklarındaki büyük küçük merkezlerde, sadece muvazzaf askerler değil, eli silah tutanlar, inanılmayacak kadar kısa zaman içinde İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiler. Üzerlerinde üniformanın yeknesaklığı ve benzerliği, o kadar kısa zaman içinde emir ve talimatla da mümkün değildi. Sanki yola çıkanlar beyaz potur ve üzerinde hilali takkeleri ile yeni bir ordu idiler."[872]

"Ayastefanos'a (Yeşilköy) gelinceye kadar diyebilirim ki tek silah patlamadı.

---

870 *Türk İnkılâbı Tarihi*, I.-2., s.195
871 *Age*, s.195
872 F. Okyar, s.32-33

Hareket Ordusu adını alan kuvvetlerin kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın kurmayları arasında idim. Hiç şüphesiz ki tesadüf değil, Enver, Mustafa Kemal, Muhtar, Hafız Hakkı, Kâzım Karabekir, Remzi, İsmet; iki ordu halinde düzenlenmiş kuvvetlerin kurmay kadrosunda, memleketin yarınlarının hizmetlerini daha o günlerden omuzlamışçasına vazife almışlardı."[873]

Celal Bayar, Hareket Ordusu'na katılmasını anlatıyor:

...Sıra, çalıştığım Alman Bankası'ndan izin almaya gelmişti... kendilerine müjde verdim: "İstibdâdın başı ezilecektir. Rumeli'den ilerleyen ordu, Çatalca istihkâmlarını ele geçirdi. İstanbul asileri üzerine yürümektedir. Ben de bugün işime başlamak için değil, size veda için geldim. Hareket Ordusu'nun bir cüzü olan bölüğümüzde yerimi alacağım. Silahlanmaya gidiyorum."

Asıl önemini muhafaza eden şey, İstanbul'a kuvvetle hâkim olmaktı. Hareket Ordusu'na katılmak için Mahmut Şevket Paşa'ya başvuruldu. Cevap geldi:

"İstanbul isyanını bastırmak için elimizde yeter derecede kuvvet vardır. Siz, İstanbul'dan kaçan asi askerleri yakalayıp Anadolu'ya yayılmalarını önleyiniz. Bunun için de Mudanya kıyılarını devamlı surette kontrol altında bulundurmanız lâzım gelir," deniliyordu.[874]

Bölüğümüz, yeni Padişah Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkışından sonra, on gün kadar görevine devam etti. Bursa İttihat ve Terakki Cemiyeti gönüllülere, üzerinde "Ya hürriyet ya mevt (ölüm)" yazılı birer keçe külah hediye etmişti. Başımızda hürriyet sembolü külahlarımız olduğu halde törenle Mudanya'dan ayrıldık."[875]

Hareket Ordusu'nun hücumları şiddetliydi. Yerine göre mitralyöz, top gibi ağır silahlar da kullanılıyordu. Karşılıklı

873 *Age* s.33
874 *Ben de Yazdım*, s.360
875 *Age* s.360

ateş ve müsademe sonunda İstanbul ve Beyoğlu bölgesi ele geçirildi. Yıldız'daki Abdülhamit'in şahsına bağlı kuvvetler mukabele etmeden teslim işareti çekti.[876]

Sultan, mukabeleden çekindi. Yıldız Sarayı'nın bütün kapılarını kapattı. Yıldız, kolayca Hareket Ordusu'nun eline geçti.[877]

Savaş başarı ile sona ermişti. Hareket Ordusu, sayıları on bini bulan asi askerlerin silahlarını topladı. İsyanın kanlı safhası kapandı.[878]

"Bizim Devlet-i Âliyemizde kitabi ve semavi bütün dinlerin mensuplarıyla, ateşgedeler, Mecusiler, putperestler dahil dünyanın bütün dinlerine mensup ve ırk, kavmiyet, milliyet olarak dünya yüzünde ne kadar muhtelif milel (milletler) varsa hepsi yaşar. Her renkten insan bulunur. Devletimizin örf ve âdeti olduğu kadar dinimiz de, bunların müsavatını (eşitliğini) emreder. Halbuki bugün Amerika'da renk farkı mevcuttur. Bir İngiliz, bir Hintli veya Çinli'ye insan muamelesi etmez. Onlarda devlet erkânı asıl ırkın inhisarındadır. Bizde böyle midir?

Ben saltanatımın ikinci senesinde Tunuslu Hayrettin Paşa'yı Sadrazamlığa getirdiğim zaman tek kelime Türkçe bilmiyordu. Bunun için mabeynde iki Arapça mütercim vazifelendirdim."[879]

"Meşrutiyetin ilanından bir gün evveline kadar Sadrazam olan ve makamında altı seneye yakın kalan Avlonyalı Ferit Paşa, irsen halis Arnavut idi. Osmanlı Sadrazamı olduğu halde hanesinde Arnavutça konuştuğunu biliyor, fakat asla garip bulmuyordum."[880]

"Onları bu makama getirmiş olmamın şahsi liyakatleri kadar milliyet ve ırklarının da tesiri vardır."[881]

---

876 *Age*, s.363
877 *Ben de Yazdım*, *Age*, s.363
878 *Age*, s.363
879 Fethi Okyar, s.86
880 *Age*, s.86
881 *Age*, s.86

"Memlekette tabip, eczacı yoktu. Bunları yetiştiren mektepleri ben açtım... Avrupa'ya yetişmek için mucize lazımdı. Bu açılan mekteplerde okuyanların çoğu Türk ve Müslüman da değildi. Amerika zencileri, İngiltere ve Fransa müstemlekat (sömürge) halkını, Rusya idaresindeki kendisinden gayri milletlerin fertlerini bu mekteplere almıyor."[882]

"Bizde uhud-u atika (kapitülasyon) vardır. Hiçbir Sadrazam bana, bu zincirlerden halas olmanın (kurtulmanın) çaresini göstermemiştir. Şimdi bu on sekiz zâttan çoğu hayatta değildir. Kalanları da sizler, vatanın idaresine layık görüyorsunuz. Bende kalan hatıralar ibrete şayandır. Bu on sekiz zât arasında hayatta olan Sait Paşa, Avlonyalı Ferit Paşa, Kıbrıslı Kâmil Paşa, Tevfik Paşa, bugünkü sadrazamınız Hüseyin Hilmi Paşa, benim ittiham edildiğim (suçlandığım) günah ve vebalin müştereki değil midirler? ... Ben burada kendimi müdafaa etmekten mahrumum, onlar iktidar içindedirler."[883]

"Malumdur ki biz, Müslüman olmayanları tabip vesaire olanlar dışında askere almayız. Müslüman olup da ırken Türk olmayanları da fevkalâde ahval dışında askerlikleri tecil ediliyor. Ne kadar tedbir alınırsa alınsın bu koskoca memlekette karışıklık eksik olmuyor. Hepsine Türk askeri gönderiliyor. Türk unsuru kırılıyor, azalıyor. Buna mukabil Türk olmayan kavimler devamlı artıyor. Bunlar iktisaden de Türk unsuruna göre üstün mevkie geliyorlar."[884]

"1293 sefer-i meş'umunda (1877 uğursuz seferinde) Rus orduları İstanbul önlerine geldiği zaman, İngiltere için tehlike bizim maruz olduğumuz kadar mühimdi[885]*, çünkü Ruslar,*

---

882 *Age* s.87

883 *Age* s.87

884 *Age* s.93-94

885 1877-1878 Osman-Rus Harbi'nde Ruslar İstanbul kapılarına kadar gelmiş, İstanbul, ancak İngiltere'nin müdahalesi ile kurtulabilmiş, çok ağır şartlarla önce Ayestefanos (Yeşilköy) daha sonra da Berlin Anlaşmaları yapılmıştır.

'Boğazlar'ı ellerine geçirdikleri an, Hindistan yolu kendilerine açılabiliyordu."[886]

Abdülhamit durumu özetle anlatıyor: "*Bana verilen hiçbir jurnal atılmamış, yakılmamıştır. Muntazaman tasnif ve muhafaza edilmiştir. Hepsi milletin önüne konulursa çok istifadeli ve ibretli olur."*[887]

"Hindistan yolunun odak noktalarından birisi olan Kıbrıs Adası'nı, Rusların muvakkat (geçici) kaydıyla ve harp tazminatı olarak aldıkları Batum, Kars, Ardahan'ı iade ettikleri zaman geri verilmek kayıt ve şartı ile İngiltere'ye bıraktım."[888]

"Ben, ancak karşımdakilerin... emel ve ihtiraslarını, aralarında mücadele mevzuu haline getirerek memleketi ağır darbelerden muhafaza edebildim."[889]

"Çok kısa sürmüş olan ilk Mebusan Meclisi'nin müzakereleri dikkatle tetkik edilirse, Moskof Harbi bütün şiddetiyle devam ederken o meclisi, o hali ve mahiyeti ile neden tatil ettiğim anlaşılır: Meclis Riyaseti'nde bulunan Ahmet Vefik Paşa ve Hasan Fehmi Paşa gibi ahlak ve irfan itibariyle değerleri malum mümtaz devlet erkânı, Türk ve Müslüman olmayan bazı mebusların, ecnebi sefaretlerin bazılarıyla mahrem (gizli) münasebetlere giriştiklerini söylemişlerdir."[890]

"Ben, mesela İngiltere'de meşrutiyetin nasıl tatbik edildiğini orada tahsil etmiş, İngiliz siyasi ve fikri hayatını çok iyi bilen ve İngiliz Sait Paşa olarak şöhret yapmış Mabeyn (Saray) Müşirime (Mareşal) sormak ve hatta öğrenmekle kalmadım, kendisini, İngiltere'ninkine benzer hükümlerden istifade edilsin diye, Anayasa Komisyonu'na koydurdum.

"Fakat bizim Devlet-i Osmaniye olarak terkibimiz ve bün-

---

886 *Age* s.95
887 *Age* s.79
888 *Age* s.98
889 *Age* s.99
890 *Age* s.106

yemiz başka memleketlere benzemiyordu. Çok zaman hükümlerimizi bu hakikati hatırlamadan vermekteyiz."[891]

"Kahire'ye hakim olan İngilizler, Hilafet makamını da elinde tutan Osmanlılığın İslam dünyası ile ilgisini kestirmeyi, siyasetlerinin temeli sayıyorlardı."[892]

Basın çok geçmeden Padişah'ın aleyhine dönecektir. Abdülhamit'in ayaklanma karşısında sessiz ve hareketsiz duruşu ve hele Hareket Ordusu'nun Küçükçekmece (17/18 Nisan gecesi) ve Yeşilköy (19 Nisan) istasyonlarını hiçbir karşı koymaya uğramadan ele geçirmesi, basında Padişah aleyhindeki akımı çok çetinleştirir. "Sokaklarda, gazetelerde, Padişah'ın hal'inden... tabii bir şeymiş gibi bahsedilip durulmaktadır."[893]

11 Nisan 1325 (24 Nisan 1909) tarihinde *Hareket Ordusu* İstanbul'a girdikten sonra ilk iş, Yıldız'ın Harbiye talebeleri vasıtasıyla muhasarası olmuştur. 27 Nisan 1909 tarihinde, Ayasofya'daki sonradan yanan meclise davet edilen Fetva Emini Nuri Efendi'nin iştirakiyle, Âyan Reisi Sait Paşa, Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, nâzırlar ve ulemadan bazı isimler bir odada toplanmışlar ve hal' kararı verildikten sonra keyfiyet "meclis"e iblağ edilerek tasvibi alınmıştır.[894] Padişah istemiş olsaydı orduyu başından işin içine sokup, birbirini kırdırtmacasına savaşa girerdi. Savaş, birlikler arasında değil, Osmanlı'nın 3. Ordusu ile diğer birlikleri arasında yapılan korkunç bir savaş olacak, ülke dağılacaktı. Padişah, en azından, "Müslüman, Müslüman'ın kanına dokunmaz," ilkesinden hareket ederek silah kullanmamıştır.

"Küçük Ermenistan" devletini yeniden canlandırmak sevdasına düşen komiteler, Meşrutiyet'ten sonra bir düziye

---

891 Fethi Okyar, *Age* s.107
892 *Age* s.136
893 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1-2, *Age* s.195
894 İnkılâp Hareketleri, s.519

bu propagandayı yapmışlar, Ermeni arınaları ile gösteriler tertip etmişler, silahlanmaya koyulmuşlardır.[895]

İstanbul'daki 31 Mart Olayı haberi gelince önce Adana'da Türklerle Ermeniler birbirlerine girerler ve bu hal oldukça büyük bir havaliye yayılır. Hadisenin önüne geçmek ve yayılmasına mâni olmak kabil olmaz.[896]

21 Nisan'da Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa Selanik'ten yola çıkar ve ertesi günü Hareket Ordusu karargâhına varıp komutayı ele alır. Bundan sonra Hüseyin Hüsnü Paşa ile Mustafa Kemal bir kenara itilirler, ortada hep az önce Avrupa'dan gelmiş olan 'Enver'ler, 'Fethi'ler ve saire görünecektir.[897]

23 Nisan Abdülhamit'in son 'cuma selamlığı'dır. Orada bulunması gerekenlerden pek az kimse gelir. Bu selamlık resminde bulunmak üzere İstanbul surları dışındaki Davut Paşa ve Rami kışlalarındaki askerler Yıldız'a gitmişlerdir. Onların yokluğundan faydalanarak Hareket Ordusu bu kışlaları ele geçirir. Selamlıktan dönen asker ufak bir karşı koymadan sonra teslim olur.[898]

24 Nisan günü Harbiye Nezareti ile İstanbul içindeki kışlalar Hareket Ordusu'nun eline geçer. Taksim Kışlası[899] ile Taşkışla'daki ayaklanmış askerler kısa bir çarpışmadan sonra top ateşi karşısında teslim olurlar.[900]

---

895 *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1-2, s.196

896 *Age* s.196

897 *Age* s.204

898 *Age* s.204

899 Kışla, Taksim Meydanı'ndan Harbiye yönüne giden cadde üzerinde yer almaktaydı. 19. yüzyılda Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1861), Tophane Müşiri Halil Paşa yönetiminde yapılmıştır. İstanbul'un işgal yıllarında sömürge bölgelerinden getirilen ve aralarında Müslümanların da olduğu birliklerin barınağı olarak da kullanılan kışla binası, 1939 tarihinden itibaren tümüyle yıkılarak yerine Taksim Gezi Alanı inşa edilmiştir.

900 *Age* s.205

Bu kitapta "hürriyet" sözcüğünün, bildiğimiz gibi "özgürlük" anlamında değil, yabancıların Osmanlı'ya biçecekleri "düzen" anlamında kullanıldığını anımsayalım. Osmanlı her zaman özgür vatandaştı. Osmanlı tebaasından hiçbir yurttaş, Batı'da olduğu gibi ulus-devlet yaratma yoluna gitmemiş, Batı etkisindeki hürriyet kahramanları ise, tam da bu yolu seçmiştir. Avcı taburları için kullanılan "hürriyet" de, yabancıların istediği düzeni getirmek için kullanılmıştır. Osmanlı'nın izlediği siyasete karşı olanların, maaşlı sürgünler haline geldiklerini biliyoruz. Osmanlı, karşıt görüşte olanları eli altında tutarak beslemiş, ama ihanet derecesinde, adam öldürmeye varan davranışlarda da gereken cezayı vermekten çekinmemiştir.

Sultan Hamit, 31 Mart olayına "asker hadisesi" tanımını yapmıştı.[901]

Sultan Hamit'e hal'i tebliğ edecek dört kişilik parlamento heyeti, yanlarında İkinci Ordu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa ve İstanbul Merkez Kumandanı Galip Bey de olmak üzere şu isimlerden oluşuyordu:

1. Ermeni Aram Efendi, ayan azası, senatör.
2. Laz Arif Hikmet Paşa, Koramiral,
3. Arnavut Esat Paşa,
4. Yahudi Emanuel Karasu Efendi.

Bunlardan Esat (Toptani) Paşa, Padişah'ın yaverliğini yapmış, İtalyanlarla işbirliği yaparak Arnavutluğun başına geçmek istemiş, İşkodra savunucusu Hasan Rıza Paşa'yı öldürmekle suçlanmıştı; Paris'te öldürüldü.

Arif Hikmet Paşa da Padişah'ın yaverliğini yapmış, Padişah kendisine iyiliklerde bulunmuştu. Emanuel Karasu,

901 F. Okyar, s.85

1898'de, Filistin'de kurulacak Musevi Yurdu için Kudüs sancağı içindeki devlet çiftliklerinin kendilerine satılmasını teklif eden, bu teklifin reddi üzerine de doksan dokuz sene müddetle kiralanmasını isteyen Siyonist heyete dahildi.[902]

31 Mart hadisesi üzerine İstanbul'daki İttihat ve Terakki Umumi Merkezi dağılmış olduğundan, Selanik'teki Vilayet Merkezi heyeti, önceden kararlaştırılmış olduğu üzere,[903] kendisini Merkez-i Umumi olarak ilan etti. Hadise kapandıktan sonra, İstanbul'daki Merkez-i Umumi azaları Selanik'e geldiler. Böylelikle İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumisi, Balkan Harbi'ne kadar Selanik'e yerleşmiş oluyordu.[904]

Şevki Berker olayı şöyle anlatır: [905]

"*Yıldız kışlalarını muhasara eden müfrezeler sayıca mahsurlardan (kuşatılanlardan) daha zayıftı. Muhasara edilen kuvvetler, mühimmat almak için depolara saldırmışlar ve mukavemete hazırlanmışlardı. Bunun üzerine babam* (Tevfik Paşa) *muhasarayı idare eden Şevket Paşa ismindeki kumandanla Enver Bey'e haber gönderip muvaffak olmaları için daha fazla kuvvet getirmelerini bildirir. Onlar da şimdilik daha fazla kuvvet celbine imkân olmadığını arz ederler. İşte bunun üzerine asilerin muvaffakiyetlerinden doğabilecek neticelerin vahametini hesap eden babam* (Tevfik Paşa) *onları birbirinden ayırmak sureti ile zayıflatma çaresine başvurur. Kimisine*

902 F. Okyar, *Age* s.45

903 Bu anlatımdan, olayların önceden İttihat ve Terakki tarafından planlanmış olduğu anlaşılıyor. Telgrafhaneye gidip 'hal' kararını beklemeleri de olayın 'hal' üzerine kurulu olduğunu gösteriyor. Hele de Yahudilerin, İstanbul'a gidecek orduya 'gönüllü' yazılmaları, Abdülhamid'i 'hal' olayında pay sahibi olmak içindi.c.y.

904 Kâzım Nami, İttihad ve Terakki, s.41

905 Türk İnkılâp Tarihi, 1-2., s.206

Padişah'ın muhasara kuvvetlerini kardeşçe kabul edip silahlarını teslim etmelerini istediğinden bahseder ve kimisine de tüfeklerini alıp memleketlerine gidebilme müsaadesini verir. İşte bunun üzerine üç bin kadar asker Üsküdar tarafına geçince boş kalan kışlalar muhasara kuvvetlerinin eline geçmiş olur."

Mahmut Şevket Paşa aynı günde kendi başına İstanbul'da sıkıyönetim ilan eder. Meclis ve Padişah bunu sonradan onaylar.[906]

21 Nisan'da Mahmut Şevket Paşa, İstanbul dolaylarına varmış olan Hareket Ordusu'nun komutanlığını ele almak üzere Selanik'ten ayrılacağı sırada Babıâli'de toplanmış olan Vükelâ Meclisi ile telgraf başında konuşmak istemiş ve Vükelâ'dan Şura-yı Devlet Reisi Raif Paşa ile Maarif Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey Babıâli telgrafhanesine gidip onunla konuşmakla görevlendirilmişlerdi. Mahmut Şevket Paşa'nın söylediklerinin özeti şudur:

"*Meşrutiyetseverlerin genel isteği üzerine Hareket Ordusu İstanbul dolaylarını ele geçirdi. Amaç, ayaklanmış olan askeri yeniden disiplin altına almak, irtica olayına sebep olanları yargılatıp gerekirse cezalandırmak ve 'Kanun-ı Esasî'ye sadık kaldıkça makam-ı saltanata ilişilmemek.*"[907]

Mahmut Şevket Paşa'nın yaptığı diğer iş, Saray'da mevcut jurnallerin Harbiye Nezareti meydanında yaktırılmasıdır.[908]

Jurnallerin Yakılması

Halid Ziya'dan okuyoruz:

(Yıldız'da) küçükçe bir kapıdan alçacık bir daireye girmiş bulunduk. İlk önce bir methalde idik ki, her tarafı büyük dolaplarla işgal edilmişti. Bize delâlet eden zat:

---

906 *Age* s.206
907 *Age* s.207
908 İnkılâp Hareketleri, s.519

— *Bakınız,* dedi, *bütün evrak ile dolu.*

Evrak denilen kâğıtlar o zamanın maruf ıstılahlarından olan jurnaller idi ve bütün Saray bunlarla doluydu. Her dolapta, her masanın gözlerinde, hatta kâselerin, çiçekliklerin içinde bunlardan vardı. Kimi okunmuş, gezerken şuraya buraya tıkılmış, kimi okunmaya, hatta bir göz atmak için zarfı yırtılmaya bile lüzum görülmemiş kâğıtlar, *fakat hepsi birer vesikadır diye saklanmış şeyler.*.. Bunlar hükümetin başına bir bela oldu. Sandıklarla, öküz arabalarıyla Harbiye Nezareti'ne taşıtıldı. Bir aralık tasnife kalkışıldı, bakıldı ki *bunları meydana çıkarmak bütün memleketin üzerine kürek kürek çamur atmak demek olacaktı, nihayet galiba hepsini birden yakıp ait oldukları devirle beraber yok etmeye karar verildi.*[909]

Beyazıt Meydanı'na getirilen jurnallerden bir kısmının Harbiye Nezareti emriyle, Süleymaniye'deki askeri fırında yakıldığı haberi geldi.[910]

Bu haber üzerine, Selanik'te bulunan Abdülhamit:

"Bana verilen hiçbir jurnal atılmamış, yakılmamıştır. Muntazaman tasnif ve muhafaza edilmiştir. Hepsi milletin önüne konulursa çok istifadeli ve ibretli olur,"[911] demiştir.

Devletin bütün arşivleri dururken yalnız jurnallerin yakılması olayı karşısında, bu işi yapanların bizzat kendileri hakkındaki jurnallerden kurtulmak istemiş olabileceklerini düşünmek mümkündür.

1. Jurnal denen bu kâğıtlar, her şeyden önce devlete, yani halka aittir. Kimsenin kişisel malı değildir.

909 *Saray ve Ötesi*, s.310
910 F. Okyar, s.76
911 *Age* s.79

2. Bu halleriyle bunlara evrak denir. Devlete ait kâğıtlar, yazılar vesika hükmündedir.
3. Yapılacak ilk iş, bu vesikaları öncelikle evrak kayıt defterine yazarak arşivlemektir.
4. Zamanında yapılmamışsa, sonradan gelenler tarafından mutlaka yapılması gereken işlerin başında yer alması gerekir.
5. Bu nedenle, geldiği anda hemen yok edilmemiş, *vesika* olduğu için saklanmıştır.
6. Daha işin başında, tasnife geçildiği anda, bu vesikalarda ancak kendi pisliklerini, satılmışlıklarını gördükleri için bunları yakıp yok edenler tarihe karşı suç işlemişlerdir.
7. Bu kişiler, gerek 1908'i ve gerekse 31 Mart'ı hazırlayan zihniyetin devlete karşı olan konumunu ortaya koymuşlardır: Devlet adamı sorumluluğu ile değil, yabancı devletler hesabına çalışan bir çetenin üyeleri gibi davranmış olmakla, meydana gelen olayların iç yüzünü de açığa çıkarmış oldular.

27 Nisan'da Meclis-i Millî Abdülhamit'i tahttan indirmeye karar verir.[912]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kürsüye çıkıp şunları söyler:

"Hepimiz içimizden hal'e karar verdik, ancak iki yön göz önünde tutulmalıdır. Birincisi bazen Osmanlı tarihinde görüldüğü gibi hareketimizi kana bulamayalım, ikincisi bir fetva alalım, çünkü böylelikle taşra ahalisini daha iyi tatmin etmiş oluruz. Bundan başka Veliaht Reşat Efendi'yi hemen getirtip ona biat edelim."[913]

Fetva, hem hal' hem de istifa biçimini kapsayan iki şık ileri sürülerek yazılır ve imzalanır. Ancak genel oturumda okunurken hep bir ağızdan o kadar çok (*hal', 'hal'*) sesleri

912 Türk İnkılâp Tarihi, 1-2, s.209
913 *Age* s.210

yükselir ki istifanın oya konması mümkün olmaz ve bunu isteyenler korkudan ağızlarını açamazlar. O sırada Talât Bey'in: *"Hal' işi önceden kararlaştı, fetva işi ise sonradan çıktı,"* yolundaki sözü de etkili olmuştur.[914]

Ayağa kalkan Sait Paşa sorar: *"Okunan fetvaya ve milletçe gösterilen genel isteğe uyularak Sultan Abdülhamit Han-ı Sani'nin hilafet ve saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?"*[915]

Eller kalkar.

Sait Paşa yeniden konuşur: *"Sultan Abdülhamit hal' olundu. Meşru Veliaht Mehmet Reşat Efendi Hazretleri'nin hilafet ve saltanat tahtına oturmasına karar veriyor musunuz?"*

"Yaşasın Sultan Mehmet Han-ı Hamis (Beşinci)!" sesleri yükselir.

Abdülhamit, 101 pare top atışından hal' olunduğunu anlar. Az sonra "Ayan"dan Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa[916] ile Ermeni Katoliklerinden Aram Efendi, Mebusan'dan Jandarma Livası (tuğgeneral) Esat Paşa Toptanî ve Yahudi cemaatinden Emanuel Karasu Efendi'den mürekkep bir heyet gelip Abdülhamit'e tahttan indirilmiş olduğunu bildirir ve hayatına ilişilmeyeceği konusunda garanti verir.[917]

Mustafa Kemal, Manastır Askeri İdadisi'nde iken Selanik'e sılaya gittiğinde bir frer (papaz) okuluna giderek Fransızca bilgisini arttırır. Ancak o zamanki yönetim bir subay adayının yabancılara ait bir okula gitmesinden kuşkulandığı için Mustafa Kemal'e bu konuda yasak konulur.[918]

Mustafa Kemal, 1905 yılında "Kurmay Okulu"nu bitirip yüzbaşı çıktığı vakit yirmi dört yaşındaydı. Beyazıt'ta bir Er-

914 *Age* s.211
915 *Age* s.212
916 Padişah'ın damadı olan Arif Hikmet Paşa ile karıştırılmamalıdır.
917 *Age* s.212
918 Atatürk Hayatı, s.9

meni evinde birkaç arkadaş oda kiralamışlardı. Âdet olduğu üzere Sultan'ı kötüleyip, artık bir kitaplığı dolduracak kadar çoğalmış olan "yasak" kitapları okuyorlardı. Aralarında Harbiye'den kovulmuş ve gidecek yeri olmadığı için yanlarında barındırdıkları bir genç vardı. Bu genç onları Saray'a jurnal etti ve sonra sahte bir mektupla yakındaki kahvelerden birine çağırıp orada yakalattı.[919]

Mustafa Kemal ve Ali Fuat hapse atıldılar. Soruşturma sona erinceye kadar birkaç ay hapiste kaldılar. Mustafa Kemal'le Ali Fuat, Şam'daki Beşinci Ordu'ya atanmışlardı. Hemen vapurla yola çıktılar ve iki ay kadar sonra Beyrut Limanı'na vardılar.[920]

Ali Fuat'la Mustafa Kemal bir süre beraber bulundular. Sonra Fuat özel bir görevle o sırada Türk egemenliği altında pek adı sanı anılmayan Güney Arabistanlı bir kabile şeyhi olan İbn Suud'un nezdine gönderildi.[921]

Mustafa Kemal, ne yapıp yapıp Selanik'e gitmeyi kafasına koymuştu. Yafa Komutanı onun sözde izinli olarak ayrılmasına göz yumdu. Mısır üzerinden Pire'ye ve oradan da bir Yunan gemisiyle Selanik'e gitti. Dört aylık bir hastalık izni kopartarak Selanik'te kalıp serbestçe dolanabilecekti.[922]

İttihat ve Terakki Cemiyeti de Farmasonların binalarından ve tekniklerinden bol bol yararlanıyordu. Giriş töreninde aday üye gözleri bağlanarak pelerinli ve maskeli üç kişinin huzuruna alınıyor ve memleketi kurtaracağına, Cemiyet'in emirlerini tutacağına (ki bunlar arasında verdiği ölüm cezalarını yerine getirmek de vardı), sırlarını ele vermeyeceğine, hem Kur'an, hem de kılıç üstüne yemin ediyordu.[923]

---

919 Lord Kinross, Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Sander, İstanbul 1966, s.47
920 *Age* s.47
921 *Age* s.48
922 Kinross, *Age* s.54
923 *Age* s.57

Bu yeminin içine din karıştırılması (Kur'an) Mustafa Kemal'in sinirine dokunuyordu. Ama şu sırada ihtilâlcilerle iyi kötü geçinmekten başka yapacak şey yoktu.[924]

Selanik'e yerleştikten az sonra Mustafa Kemal yeni ad almış olan cemiyetine bilinen merasimle katıldı.[925]

22 Haziran 1908'de Mustafa Kemal'e, ek görev olarak Selanik – Üsküp demiryolu müfettişliği verilir. Böylelikle demiryolu üzerindeki bölgelerde bulunan 'devrimci' teşkilatla temas kurma ve onlara yardım etme imkânı bulur.[926]

Cemiyet'in bazı üyeleri, birtakım mükâfat ve terfi vaatleriyle İstanbul'a çağırılmışlardı. Bunlar arasında, Cemiyet'teki durumu o kadar önemli olmayan Enver adında genç bir binbaşı da vardı. Enver çağrıyı dinlemeyerek dağa çıktı ve bir direniş hareketi hazırlamaya başladı.[927]

3 Temmuz 1908 günü, Resne Garnizonu'ndan, hiç tanınmamış, o güne değin subay Jön Türkler arasında hiç kendini göstermemiş bir subay, garnizondan bir grup asker ve subayın başına geçip, alayın kasasını ve silahlarını da ele geçirerek, 160-200 kişiden oluşan küçük bir birliğin başında dağa çıktı. Niyazi'nin küçük birliği çabucak büyüdü. İki hafta içinde 500 kişiye ulaşan birlik mevcudu, üçüncü hafta sonunda 3.000'i bulmuştu.

Makedonya ilinin, bazen Müslüman, bazen Müslüman olmayan köylülerini ziyaret edip, köylüleri, hükümet memurlarının sözlerini dinlememeye, onları köylerinden kovmaya çağıran Niyazi ve yoldaşları, tüm Makedonya halklarının kardeş olduklarının propagandasını yapıyorlar, herhangi bir yağma ve çapul hareketine meydan vermeden, ayaklanmaya katılan halklara destek ve yardımcı olmaya çağırıyorlardı.[928]

---

924 *Age* s.58
925 *Atatürk'ün Hayatı*, s.23
926 *Age* s.23
927 Lord Kinross, s.59
928 Petrosyan, s.310

Cemiyet işleri için o dolaylarda bulunan Ali Fuat, yanına bir müfreze er alarak Niyazi'nin yardımına koştu ve ona amacını açıkça ilan etmesini söyledi. Niyazi isyan halinde olduğunu Sultan'a bir telgrafla bildirdi. Cemiyet de 1876 Anayasası'nın geri getirilmesini isteyen bir bildiriyle ortaya çıktı.[929]

Bulgarlar, Resne, Ohri gibi birçok bölgede mitingler düzenliyorlardı. Kısa bir süre sonra da birçok Bulgar, Sırp ve Arnavut çetesi, ayaklanan Jön Türkler'in saflarına katıldılar.[930]

"Jön Türkler'in, Yane Sandanski'nin yönetimindeki Makedonyalı 'solcular'ın desteğini kazanması, son derece önemli bir olaydı. Ferizoviç yöresinde toplanmış bulunan binlerce Arnavut da Jön Türk ayaklanmasını desteklemeye karar vermişlerdi."[931]

"Solcular"ın lideri Yane Sandanski ve fikirdaşları, ayaklanan Jön Türkler'i çok etkin bir biçimde destekliyorlardı.[932]

Debre'de, milliyetçi Arnavut komiteleri ile Jön Türk komiteleri 1907 yılında birleşmişlerdi. Gjirokastra'da, Jön Türk komitelerinin üyeleri, aynı zamanda o bölgedeki Arnavut komitelerinin de üyesi idiler.[933]

Firzovik'te birkaç Jön Türk üyesi ajitatör olarak faaliyet göstermişti. Üsküp'ten gelen jandarma komutanı Galip Bey ve subay Jön Türkler, Firzovik'te toplanan Arnavut köylüleri ile soyluların temsilcilerini ve din adamlarını, Jön Türkler'in sloganlarını ve istemlerini desteklemeleri konusunda ikna etmeyi başarabildiler. Ve sonuçta, 20 Temmuz 1908 günü, Arnavut halkı adına, 1876 Anayasası'nın ye-

929 Lord Kintross, s.59
930 Petrosyan, s.310
931 *Age* s.310; Miller, s.39
932 *Age* s.310
933 *Age* s.310

niden ilanı ve "Meclis-i Mebusan"ın toplanması isteminde bulunan bir telgraf çekildi İstanbul'a.[934]

Niyazi Bey ve savaş arkadaşları, bir bildiriyle, bölgenin Müslüman halkına da seslendiler. Ohri'ye gelen Niyazi ve birliği, ildeki tüm Türklerin desteğini kazandıktan sonra askerî depoyu ele geçirdi ve ilin her yerine bildiri yapıştırdı.[935]

"*Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm halkları: Van'ın, Bitlis'in, Diyarbakır'ın Ermenileri, Rumeli'nin Bulgarları, Yemen'in Arapları, Trabzon, Erzurum ve Kastamonu'nun Türkleri, tiranların yönetimine karşı savaşa başladılar,*" ifadelerinin yer aldığı bildiri, "*Osmanlı Terakki ve İttihat Komitesi*" adına yayınlanmıştı ve tüm Müslümanları, şimdiki rejime karşı savaşmaya, "*bu zalim hükümeti yok etmeye*" ve "*tüm ulusların seçilmiş temsilcilerinin, dürüst kişilerin*" önderliğinde bir yönetim elde etmek için uğraşmaya çağırıyordu.[936]

Jön Türkler, daha ayaklanma başlamadan önce yavaş yavaş kıpırdanmaya, Avrupa devletlerinin kendi lehlerinde bir tavır almasını sağlamaya çalıştılar. Selanik'teki yabancı konsoloslara, tipograf ile basılmış, altında "*Osmanlı Reformist Partileri*" imzası bulunan "*Devletlere Çağrı*" dağıtıldı. Çağrıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ağır durum belirtiliyor ve çok ağır cümlelerle Abdülhamit'in despotizminden ve keyfî yönetiminden söz ediliyordu. "*Türkiye bugün Saray'ın sağmal ineği* olmuştur," denilen bildiride, zalim ve keyfî yönetimden yalnızca Hıristiyanların değil, her din ve mezhepteki tüm İmparatorluk uyruklarının acı çektiği belirtiliyor ve tüm bunlara bir son verme zamanının

934 *Age* s.311
935 *Age* s.312
936 Petrosyan, *Age* s.312; Manastır'daki Rus konsolosu, bu bildirinin Fransızca'ya çevrilmiş metnini yapıştırmıştı.

geldiğine işaret edilerek, Makedonya'da kaygı verici reformlar peşinde olan devletlere, "*Türk halk kitlelerinin yararına yeni çabalar*" göstermeleri çağrısında bulunuluyordu. Böylece, Avrupa devletleri, bir tek Makedonya'nın durumu ve reform sorunları ile değil, tüm İmparatorluk halklarıyla ilgilenmeye çağrılıyor ve yardımları isteniyordu.[937] Niyazi Bey ve birliğinin, Sultan ve hükümete karşı direnişlerinin, bir genel ayaklanma biçimini aldığı artık açıkça ortaya çıktığı zaman, Jön Türkler'in Selanik komitesi, Avrupa devletleri hükümetlerine, başlayan ayaklanmanın niteliği ve amaçlarını bildirmeye karar verdi. 8 Temmuz 1908'de, Selanik'teki İtalyan postanesinden, "Terakki ve İttihat Cemiyeti Selanik Komitesi" imzalı bir mektup yollandı konsolosluklara. Bu mektupta "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm İmparatorluk halklarının çıkarları için despotizme ve tiranlara karşı savaştığı bildiriliyor ve amaçlarının 1876 Anayasası'nın yeniden ilan edilmesi ve İmparatorluk halklarının hak ve çıkarlarının sağlanması olduğu belirtiliyordu. Mektup, "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin zaferi kazanmadıkça silahlarını elinden bırakmayacağını belirtmesiyle son buluyordu.[938]

Ayaklanan birlik sayıları artmaya devam ediyordu. Ohri bölgesinde, subay Jön Türkler'den Binbaşı Sabri Bey, Kurmay Binbaşı Enver Bey ile birlikte Jön Türk eylemlerine katılmış ve 1907 yılı sonlarında, Ohri'deki cephane deposunu basarak, ele geçirdiği 900 tüfek ve 95 sandık fişekle, bölge halkından oluşturduğu birliğini silahlandırmıştı. Enistesi Selanik Merkez Komutanı Nazım Bey'e yapılan başarısız suikasttan sonra dağa çıkan Enver Bey'in kurduğu birlik, Tik-

937 *Age* s.312

938 *Age* s.313; 1 Temmuz tarihli "Meşveret" de (Fransızca baskının 201. sayısı) bu belgenin Paris'teki büyük elçilere sunulduğunu ve daha sonra Selânik'teki konsoloslara gönderildiğini yazmaktadır.

veş yöresindeki dağlarda eylemlerine başladı. Manastır'daki Jön Türk komitesi, Niyazi Bey'e, arkadaşı Enver'in Tikveş yöresinde hükümete karşı harekete geçtiğini bildirdi.[939]

Şemsi Paşa, 7 Temmuz günü Manastır'daki durumla ilgili görüşlerini Saray'a bildirmek üzere gittiği postaneden çıkarken, Teğmen Bigalı Atıf tarafından vurularak öldürülmüştü. Şemsi Paşa, Saray'a çektiği telgraflardan birinde, Sabahattin Bey ve Hasan Tosun Bey yönetiminde yeni isyancı birliklerin ortaya çıktığını bildiriyordu.[940]

Manastır komitesi, aynı gün Niyazi Bey'e bir mektup yollayarak olup bitenleri bildirdi: "*Şemsi Paşa, burada, herkesin gözü önünde öldürüldü. Fedakâr* (yani Şemsi Paşa'yı öldüren subay Jön Türk) *emin bir yerde bulunmaktadır.*"[941]

22 Temmuz akşamı, Niyazi Bey komutasında 2.000 kişilik bir isyancı birliği, Manastır'ı işgal etti. 22 Temmuz'u 23 Temmuz'a bağlayan gece, Niyazi Bey'in birliğinden iki genç subay, Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra, Manastır'daki kuvvetlerin başına komutan olarak atanan Osman Fevzi Paşa'yı esir aldılar. Tutsak edilen Paşa, Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerin birliklerinin bulunduğu dağa kaldırıldı.[942]

Selanik, Manastır, Üsküp ve öteki büyük illerde iktidar, 'devrimci' güçlerin eline geçti.[943]

Aynı gün Petryayev, Rusya'nın İstanbul'daki işgüderine şu telgrafı çekiyordu: "*Bugün kentin merkezinde bulunan alanda miting yapıldı. Asker ve sivil Jön Türk konuşmacılar, halka çeşitli dillerde ateşli konuşmalar yaparak, ülkeye meşrutiyetçi bir düzenin ve özgürlükçü, eşitlikçi fikirlerin yerleştirilmesine yardımcı olmaları çağrısında bulundular. Miting*

939 *Age* s.314
940 *Age* s.314
941 *Age* s.315; Bayur, Y. H., Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, Ank.1963, s.457
942 *Age* s.316
943 *Age* s.316

alanında bulunan polis ve jandarma ise hiçbir şeye karışmaksızın seyirci kaldı olaylara. Mitingde alınan karara göre, yarın camide toplanılacak ve meşrutiyet ilan edilecek. Manastır, Üsküp, Serez, Köprülü ve İştip'ten de bu tür haberler geliyor. Şimdilik, hiçbir yerde düzeni bozacak bir olay olmadı."[944]

Üsküp'te iktidarın el değiştirmesi çok ilginç oldu. 22 Temmuz akşamı yerel Jön Türk komitesi, Üsküp'teki bölge askerî komutanı Hüseyin Remzi Paşa'dan, ya devrime bağlı kalacağına dair ant içmesini, ya da Üsküp'ü terk etmesini istedi. Paşa, 23 Temmuz sabahı valinin konağına gittiğinde, konağın çevresinin askerî birlikler tarafından sarılmış olduğunu gördü. Binbaşı rütbesinde bir subay konaktan çıkarken, komitenin önerisine cevap vermekte kararsızlık gösterdi. Bunun üzerine komite ona kenti hemen terk etmesi gerektiğini bildirdi. Paşa, trenle Selanik'e gönderildi. Bundan sonra da, Jön Türk yanlısı subay ve memurlar, orkestra ve askerî birlikler eşliğinde kente girdiler.[945]

23 Temmuz 1908 günü yapılan mitingde, ildeki askerî okulun komutanı Binbaşı Vehip Bey, *"Ey Vatandaşlar! Ya Kanun-ı Esasî, ya ölüm!"* diye bağırıyor ve ateşli bir konuşma yaparak, "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin *"adalet, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik"* uğruna savaş verdiğini söylüyordu.[946]

23 Temmuz'da, Makedonya'nın birçok kentinde iktidarı ele geçiren Jön Türk komiteleri kendi kendilerine meşrutiyet ilan ettiler.[947]

Ülkede bundan böyle 1876 Anayasası'nın yürürlükte olduğunun açıklanmasından sonra 21 pâre top atıldı.[948]

Makedonya'nın yüksek mevki sahibi memurları tarafın-

---

944 *Age* s.317
945 Petrosyan, *Age* s.317
946 *Age* s.317
947 *Age* s.317
948 *Age* s.318

dan İstanbul'a gönderilen telgraflarda, isyancı birliklerin ve halkın, meşrutiyetin yeniden ilan edildiğine dair Padişah fermanı yayınlanmasını istedikleri bildiriliyordu.

Manastır Valisi Hıfzı Paşa, Sultan'ın "*serkâtip*"ine gönderdiği telgrafta, Jön Türkler'in isteklerinin yerine getirilmesini öneriyordu.

23 Temmuz günü ve 24 Temmuz gecesi, Bakanlar Kurulu Saray'da bir toplantı yaptı. Sultan, meşrutiyeti ilan etmeğe karar verdiğini, bakanlarına kendisi bildirdi. 1908 Temmuzu'nun 24. günü, İstanbul gazeteleri, meşrutiyetin yeniden ilan edildiğini ve Meclis-i Mebusan'ın toplanacağını yazdılar.[949]

Makedonya ve Trakya'da bulunan 3. ve 2. ordulardaki subayların baskısı sonucunda ikinci meşrutiyet ilan olundu. Yukarıda anılan yıkımlar halktan, özellikle de aydınlardan gizli tutulmaya çalışıldı.[950]

Meşrutiyet

Manastır'dan başlamak üzere Rumeli'nin birçok yerinde 23 Temmuz'da meşrutiyet esasen ilan edilmiş olduğundan, bu gün resmî bayram sayılmıştır.[951]

Abdülhamit'in meşrutiyete nasıl razı olduğunu gösteren 23.7.1908 (10 Temmuz 1324) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası:

Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerinin genel ahalisi ve ordunun bazı subay ve erlerinin şu son günlerde yaptıkları kendini bilmez hareketlerin mahiyetine dair vilayetlerden, kumandanlıklardan ve genel müfettişlikten 8 ve 9 ve 10 Temmuz 1324 tarihlerinde gelen 67 adet telgraflar tek tek mütalaa olundu. Birçok yerde ahalinin ayaklanması ve bazı yerlerde

949 *Age* s.318
950 Atatürk Hayatı, s.5
951 T. İnkılabı Tarihi, I-2, s.59

subay ve erlerin de onlara katılması ile bazı askerî depoların kapılarını kırarak birçok silah ve cephane ve taburlar sandıklarında (kasalarından) bulunan paranın tamamını alıp kendilerine muhalefet edenleri ölümle tehdit edip ve nihayet toplar atılıp ve nutuklar söyleyerek hürriyet ilanı konusunda birtakım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanları ve hatta Müşir Osman Paşa'nın ikamet ettiği yeri abluka ederek Osman Paşa'yı yakalayıp tevkif eyledikleri ve bu bayağı işin Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe sokulması ve Meclis-i Mebusan'ın toplantıya davet ettirilmesi esasına bağlı olduğu ve bu konuda hiçbir nasihati dinlemeyip hareketlerini daha da genişletecekleri anlaşılmış ve gerçi sözü edilen kanun yürürlükte olup sözü edilen meclis memleketin içinde bulunduğu ahval nedeni ile geçici bir müddetten beri davet ve toplantısı yapılmamış ise de kamuoyunun yanlış düşünceye kapılmasını önlemek ve yabancı devletlerin müdahalesine sebebiyet verilmemek zorunluluğu karşısında... meclisin toplanması zorunlu olmakla keyfiyeti Padişah'ın emr ü fermanına arz ediyoruz. 24 Cemaziyelâhir, sene 1326 ve 10 Temmuz 1324 (23.7.1908).[952]

(Vükelâ Meclisi'nin bu mazbatasının Padişah tarafından, aynı gün kabul edildiği, Başkâtip Tahsin imzalı tezkere ile bildirilmiştir.)[953]

Meşrutiyetin ilanı Selanik'te kararlaştırılmıştı. Bu iş Makedonya'nın her yerinde birden yapılacaktı. Fakat Manastır dayanamadı, bir gün evvel bu işi yaptı.[954]

İttihatçılar istekleri reddedilirse İstanbul'a yürüyeceklerini ve onu tahttan indirip yerine kardeşini geçireceklerini söylemişlerdi. Şura-yı Devlet'in sabaha kadar süren toplantısından sonra Abdülhamit, anayasayı geri getirmeyi kabul etti. Karar 24 Temmuz'da açıklandı.

---

952 *Age* s.60

953 *Age* s.61

954 İttihad ve Terakki Hatıralarım, Kâzım Nami Duru, İstanbul 1957, s.30

Niyazi, askerleriyle beraber, "*Hürriyet, Uhuvvet, Müsavat, Adalet*" yazılı sancaklarla süslenmiş olan Manastır'a girdi. Ama siyasetten pek hoşlanmadığı için çok geçmeden memleketi olan Arnavutluk dağlarına çekildi.[955]

Bu durumda Niyazi'ye kimin taşeronluğunu yaptın sorusunu sormak gerekir.

Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve katî olarak boşa çıkarmıştır.[956]

Bu olay üzerine Osmanlı Devleti'nin kurtulacağını sananlar olmuşsa da bu yoldaki ümitler gerçekleşmemiş ve yıkılışa gidiş daha da çabuklaşmıştır.[957]

Devrim olur olmaz "Büyük Devletler" Makedonya'daki bütün denetlemelerden vazgeçerler ve orasını eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetimine bırakırlar.[958]

Reval Mülakatı'ndan hemen bir ay sonra, Rusya'nın Türkiye'ye karşı ihtiraslarını kamçılayacak gelişmeler baş gösterdi: 1908 yılı Temmuz ortalarına doğru, Rumeli ve Makedonya'daki Türk Ordusu saflarında Sultan II. Abdülhamit'in "müstebit" idaresine karşı ihtilâl hareketi başladı. Temmuz sonlarına doğru bu hareket galebe çaldığı ve 23-24 Temmuz (1908) tarihinde de Sultan II. Abdülhamit'in Osmanlı ülkesinde meşrutiyet ilan ettiği haberi, dünyanın her tarafına yayıldı.[959] Türkiye'deki bu büyük değişiklik Rusya için bilhassa önemli idi: Rusya'nın Yakındoğu ve Balkanlar'daki nüfuzunu kuvvetlendirmek ve yaymak için yepyeni ufuklar açılmış[960] oluyordu.

---

955 Lord Kinross, s.59
956 T. İnkılâbı Tarihi, s.61
957 Atatürk Hayatı, s.5
958 *Age* s.25
959 *Türkiye ve Rusya*, s.138; 1908 Türkiye'deki İhtilâle ait İngiliz Devlet Arşivinde (P.R.O.) çok kıymetli malzeme mevcuttur: F.O.371/544 ve 545.
960 *Age* s.138

Enver, Selanik'teki Olimpos Oteli'nin balkonundan muzaffer bir tavırla, keyfî idarenin sona erdiğini ve bundan sonra din ve ırkları ne olursa olsun bütün vatandaşların Osmanlı olmaktan şeref duyarak, bir arada kardeş gibi yaşayacaklarını bildirdi.[961]

Müslüman hocalar, Hıristiyan papazlar, Musevî hahamlar yollarda kucaklaşıp kol kola geziyorlardı.

Türk kadınları peçelerini yırtıp attılar. Hapishane kapıları ardına kadar açıldı. Mustafa Kemal'in bu çok önemli olaylarda bir rolü olmamıştı. Selanik'teki otel balkonunda o, Enver'in arkasında silik bir şekil gibi duruyordu.[962]

Meşrutiyetin üzerinden daha üç ay geçmeden Bulgaristan bağımsızlığını ilan edecek, aynı hafta içinde Avusturya, Bosna-Hersek'e el koyacak ve Girit Yunanistan'la birleşmeye karar verecekti.[963]

"Reval Mülâkatı"yla birlikte Makedonya'da yapılacak bir dizi reformların olumsuz sonuçları yüzünden Jön Türkler'in harekete geçtiği ve Selanik çevresinde "ihtilâlci" faaliyetinin hızlandığı iddia edilmiştir. Selanik ve Manastır çevresindeki Osmanlı birliklerinde "kaynaşmalar" başladığına dair St. Petersburg'a gelen haberler ve çok geçmeden Türkiye'de "ihtilâl"in sebep olacağı "iç karışıklıklar" Rusya'nın müdahalesine yol açacaktı. İngiltere ve diğer büyük devletlerle mutabık kalınan "Makedonya'daki reform"ların devam ettirilmesi prensibi Rus hariciyesince de kabul edilmişti.[964]

Bu suretle, Türkiye'de Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, Rusya, İstanbul Boğazı'nı ele geçirmeyi iyice aklına koymuştu ve bunun için fırsat kolluyordu. Çar II. Nikola da, kendisine tasdik için sunulan bu toplantı mazbatasının

961 Lord Kinross, s.59
962 *Age* s.60
963 *Age* s.62
964 *Türkiye ve Rusya*, s.141

altına 5 Ağustos (1908) günü, "tamamıyla muvafık buluyorum" şerhini koymuş ve imzalamıştı.[965]

Meşrutiyetin ilanını, pek önemli iki hadise takip etti. Bunlardan biri Bosna-Hersek Vilayeti'nin Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından imparatorluğa tamamı ile ilhakı, ikincisi de Bulgar Prensi ve Rumeli Şarkî Valisi Prens Ferdinand'ın Bulgaristan Krallığını ilan etmesiydi.[966]

"Birinci hadise bize pek ağır geldi. Bunun üzerine memleketimiz halkı Avusturya-Macaristan'a karşı boykotaj hareketine girişti. O vakte kadar çoğumuz 'boykot, boykotaj' kelimelerinin mânâlarını bilmiyorduk. Birden öğreniverdik. Avusturya-Macaristan, bize birçok eşya satıyordu. Bunların başında fes geliyordu. Avusturya-Macaristan mallarını boykot edince, yani bu malları satın almamaya, hele halk çoğunluğu fes yerine keçe külah giymeye başlayınca Avusturyalılar telaşa düştüler. Babıâli (hükümet daha İttihat ve Terakki'nin eline geçmemişti), Avusturya-Macaristan hükümeti ile müzakerelere girişti. Nihayet iki taraf anlaştı, pek iyi hatırlayamadığım bazı menfaatler karşılığı olarak, Bosna-Hersek üzerindeki hakimiyet hakkından vazgeçti.[967] Zaten bu hak lafta kalmıştı. Çünkü bu memleket parçası içinde bir tek Türk jandarması bile yoktu. Askerî ve sivil her türlü idare Avusturyalıların elinde idi."[968]

Meşrutiyetin ilanından iki ay sonra, Sadaret makamına getirilen seksenlik Kâmil Paşa, şahsî temayülleri ve siyasî mülahazaları itibariyle bir "Anglofil" (İngiliz dostu) idi. İngiliz devlet adamları ve Kraliçe'nin teveccühlerini ve hatta

965 *Age* s.143
966 Kâzım Nami, İttihad ve Terakki, s.37
967 (5 Ekim 1908), Bosna-Hersek eyaleti 51.564 km2, ... Babıali, 7,5 milyon altın tazminat karşılığında bu ilhakları tanıdı
968 *Age* s.37

itimatlarını kazanmıştı. İşte böyle bir zatın Sadrazam oluşu, meşrutiyet sonrası Türkiye'nin nasıl bir siyaset takip edeceğini gösterecek mahiyette idi. Devletin siyasî kontrolünü henüz ele geçirmemiş olan "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin dış siyaset prensipleri teşekkül etmiş değildi. İttihatçıların İngiltere'ye karşı sempati besledikleri aşikârdı.[969]

Umumi askerlik hizmeti 1880 yılında Müslümanlar, 1908 İhtilâli sonrasındaysa İmparatorluğun Hıristiyan tebaası için mecburi hale getirilmiştir.[970]

Mahmut Şevket Paşa daha ilk gününden itibaren Ordu Kumandanı sıfat ve salahiyetiyle duruma hâkim olmuş, Hareket Ordusu'nu emri altında bulundurmuştu.[971]

14 Nisan 1909'da, yani İstanbul faciasının ertesi günü İstanbul Hükümeti'ni sıkıştırmaya başlamıştı. Bu sırada Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta:

"*İstanbul'da ölüm vakaları olduğu hakkında şayialar dolaşmaktadır. Burada ahali ve ordu fevkalâde heyecan içindedir. İstanbul üzerine yürümek üzere hazırlık başlamıştır... Bilgi veriniz.*"

Bu müracaatı Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa, şu suretle cevaplandırmıştı:

"*...3. Ordu'dan gönderilen II. ve IV. Avcı Taburları'nın önayak olmasıyla başlayan iğtişaş* (karışıklık) *Kabine'nin tebdiliyle sükûnetyâb olmuş (yatışmış) olup Adliye Nâzırı ile Lâzkiye Mebusu'nun hatâen vefatından başka vukuat olmadığı ve Kanun-ı Esasî'nin emin ve müstemir* (yürürlükte) *olduğu temin ve tebşir* (müjdelemek) *ve binaenaleyh... Dersaadet'e hareketten bieyyihal* (her halde) *tevakkî* (sakınma) *olunması*

---

969 *Türkiye ve Rusya*, s.144

970 Arnold J.Toynbee, Türkiye'de ve Yunanistan'da *Batı Meselesi* Türkçesi: Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s.21

971 *Ben de Yazdım*, 2., s.332

tavsiye olunur. 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) *Harbiye Nâzırı Ethem."*[972]

Edirne, Selanik'le İstanbul arasında bulunduğu için stratejik olarak çok önemli bir yerdi. 2. Ordu Kumandanı Ferik (Korgeneral) Salih Paşa... (Mahmut Şevket Paşa'ya gönderdiği telgrafta) "2. *Ordu da Hareket Ordusu ile beraberdir,"* diyordu.[973]

Mahmut Şevket Paşa, 21 Nisan 1909'da Selanik'ten ayrıldı. Hareket Ordusu Karargâhı'na geldi. Emir ve kumandayı fiilen ele aldı.[974]

Mahmut Şevket Paşa, Yeşilköy'e geldiği sırada (22 Nisan 1909) İstanbul'dan Harp Okulu, yönetim üyeleriyle beraber "Mühendishane" öğrencileri ve "Askerî Tıbbiye" öğrencilerinden birçoğu -apoletlerini sökerek- er kıyafetinde Hareket Ordusu'na katılmışlardı. Donanma da, Yeşilköy önünde ordu ile beraber harekete geçmek için hazır bulunuyordu.[975]

Merkez-i Umumi'nin ileri gelenleri komutanlarla baş başa verip Padişah'ı ne yapacaklarını kararlaştırmak için bir "Millî Divan" kurdular.[976]

Millî Meclis, Hareket Ordusu ile fikir birliğinde olduğunu, *ordu*nun halka bildirdiği maksat ve gayeye aykırı her halin suç sayılacağını ilan etmekle işe başladı.[977]

Böylelikle, hürriyet ve Meşrutiyet'in korunması konusunda teşriî (yasama) kuvvetle silahlı kuvvetlerimiz birleşmiş oldu.[978]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit'i devirmek kararındaydı. Bunun için bir taraftan Padişah'ın yüzüne gü-

---

972 *Ben de Yazdım*, s.332
973 *Age* s.337
974 *Age* s.337
975 *Age* s.338
976 Lord Kinross, s.68
977 *Ben de Yazdım*, s.338
978 *Age* s.338

lerken, bir taraftan da onu elindeki iki büyük kuvvetten mahrum etmeye çalıştı. Önce "*Yıldız*" istihbarat ve *contre espionnage* servislerinin büsbütün ortadan kaldırılmasına çalıştı. Bu iş İstanbul'a yeni tayin edilen İngiltere Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in tavsiyesi ile yapılmıştı. Tasfiye edilen "*Yıldız*" kadrosunun yalnız İstanbul'da 30.000 üyesi olduğu söylenir.

Bu teşkilâtın vazifeleri, lağvedilen Zaptiye Nezareti'nin yerine konan "*Emniyet-i Umumiye*" umum müdürlüğüne devredildi ve başına komite âzâsından Miralay Galip Bey geçirildi.[979]

Ordu ve tümen komutanları da birer ikişer değiştirildi. Abdülhamit bu hareketlerden işkillendi. Karşılık olarak, kabinelere Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını seçme hakkını muhafaza etmek istedi.

İttihatçılar, 262 üyesinin 1'i Ulah, 3'ü Sırp, 4'ü Bulgar, 10'u Ermeni, 23'ü Rum, 1'i Arap Katolik, 4'ü Yahudi, 20'si Arnavut, 6'sı Kürt, 70'şi Arap olan ve Türk sayılan 120'si içinde de birçok Pomak, Boşnak, Çerkez, Tatar, Dönme, Mârûnî, Lâz, Çeçen ve Gürcü bulunan Osmanlı Meclisi'nde, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının seçilmesi işini bir fırtına içinde boğmaya çalıştılar.[980]

Sonunda Padişah'ın tahttan indirilip yerine veliaht olan kardeşinin geçirilmesine karar verildi. Hoşnutsuzluk çıkarmaktan korktukları için bu kararı açıklamadılar.[981]

Mahmut Şevket Paşa, Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'e şunları söyledi:

"*Ben, maiyetimdeki askeri, meşrutiyeti ve Padişah'ı kaldırmak isteyenleri tedip edeceğiz, Padişah'ın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim taraftan vuku bulacağını asker duyarsa isyan ederler, mahvoluruz.*

---

979 *Ordu ve Politika*, s.214
980 *Ordu ve Politika*, *Age* s.215
981 Lord Kinross, s.69

Siz âyan ve mebuslara gizlice anlatınız. Şimdilik ses çıkarmasınlar. Bu işi müzakere etmek zamanı geldiği gün ben size haber veririm," dedi.[982]

Bu görüşmeden sonra Âyan Reisi Sait, İkinci Reisi Gazi Ahmet Muhtar ve Mebusan Meclisi İkinci Reisi Talât imzalarıyla İstanbul Hükümeti'ne bir (tezkere) gönderilerek, "tezkere münderecatından Padişah'a bilgi verilmesi" istenildi.[983] Tezkereye göre: "*Rumeli'den gelen ve gelmekte olan askerî kuvvetlerin gaye ve maksadı, memleket emniyetinin iadesi ve Padişah hazretleri, Kanun-ı Esasî'ye sâdık kaldıkça nefislerinin ve haklarının muhafazasıdır. Ordunun bu kararını, Millî Meclis de oy birliği ile tasvip eylemiştir.*"[984]

Telgrafhanede, Mahmut Şevket Paşa'nın bildirisini yazmakta olan Mustafa Kemal, Rauf'la burada karşılaştı. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Hüseyin Rauf'la Mustafa Kemal'i tanıştırdı.

Kurtuluş kuvvetleri, gece başlayan harekâtla öğleye kadar İstanbul'u ele geçirdiler. İsyanın elebaşlarından bir kısmı Galata Köprüsü'nde, halkın gözü önünde asıldı.[985]

"Hürriyet Kahramanı (!) Niyazi, Babıali'ye Bulgar çetecileri ile böyle yan yana hücum etmişti ve öte yanda bir başka hürriyet kahramanı (?!), yani Enver, teslim bayrağını çeken Taksim Kışlası'na, Makedonya'nın bir başka komitecisi ile, yani Sandanski ile el ele vererek dalmış... ve... birçok masum subayları bu Bulgar çetecilerinin silahları ile kurşuna dizdirmişti."[986]

---

982 *Ben de Yazdım*, s.339
983 *Age*, s.339
984 *Age*, s.340
985 Lord Kinross, s.69
986 *Ordu ve Politika*, s.217-8; A. Sarron, La Jeune Turquie et la Revolution, s.145

31 Mart 1909

"Hadiseyi tertipleyenler facianın sırlarını o kadar gizli tutmuşlardır ki, bizler kışlada hadisenin başından sonuna kadar içinde yaşadığımız halde hakiki sebeplerini göremedik, hatta sezemedik."[987]

"Hürriyet ve meşrutiyete karşı istibdadı yeniden canlandırmak için askerî bir isyan mahiyetinde gösterilen 31 Mart vakası aslında Osmanlı Saltanatı'nı yıkıp parçalamak için düşmanlarımız tarafından tertip edilen bir suikasttır."[988]

"31 Mart faciası Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp saltanatı yıkmak için düşmanlarımız tarafından birçok para ve birçok emekler sarfı ile tertip edilip askerî bir isyan mahiyetinde sahneye konulmuştur. O günün devlet adamları 'şer'cilere alet olup aldandılar."[989]

"Taşkışla'da olup biten olayları gözleri ile görüp içinde yaşamış, bugün hayatta bulunan iki şahitten birisiyim. Diğeri, Susurluk Müftüsü'nün kayınpederi Bay Halit'tir."[990]

"1897 senesinde İsviçre'nin Basel şehrinde bir Dünya Siyonist Kongresi toplandı. Bu kongreye 204 âzâ iştirak etmiş ve şu karara varmışlardı: Dünya üzerindeki Yahudilere bir yurt temini... Kongrenin elebaşlarından 'Theodor Herzl' bu yurdun mutlak Filistin'de kurulmasında ısrar etti. Kabul edildi. Şu karara varıldı: İcap ederse milyonlar sarfı ile geniş salahiyetle Herzl bu işe murahhas tayin edildi."[991]

"1905 senesinde; o senelerde Rusya'daki Yahudilere zulüm yapıldığından dış memleketlere Yahudi akınları oluyor, kurtulanlar evvela soluğu Türkiye'de alıyor, yolunu bulabilenler de Filistin'e kayıyordu."[992]

---

987 Taşkışla'da 31 Mart faciası, Mustafa Turan, Akyurt Neşriyatı, İstanbul 1964, s.5
988 Mustafa Turan, s.5
989 *Age* s.6
990 *Age* s.6
991 *Age* s.9
992 *Age* s.9

"Herzl, o günün Yahudi Hahamı Moşe Levi ile birlikte bir heyet halinde Yıldız Sarayı'nda Sultan Hamit'in huzuruna çıktı. Filistin topraklarında yerleşmeleri için 'hak-i payınıza yüz sürerek... Ferman-ı Hümayunlarına bir mukabele-i şükran olmak üzere beş milyon altın hediyelerinin lütfen kabul buyrulmasını arz ve istirham eyleriz,' diye Sultan Hamit'e rüşvet teklifinde bulunmuşlardı... Sultan Abdülhamit bunları sükünetle dinledikten sonra huzurundan defolup gitmeleri için mabeyincisne emir vermiş, derhal dikte ettirdiği bir fermanla Yahudilerin Filistin'e hicretlerini men etmişti."[993]

"18 Mayıs 1901 tarihide 'Arminius Vambery' adlı Macar Yahudisi Filistin'i satın almak için Sultan Hamit'e muazzam bir meblağ teklif etmiş ve derhal Saray'dan kovulmuştur: 23 Temmuz 1902 tarihinde Theodor Herzl Filistin'i Padişah'tan istemiş, Sultan da Memalik-i Şahane'nin her yerinde Yahudilerin ikamet etmekte olduklarını, eğer İsrailoğullarının yeryüzünde barınacak bir yerleri yoksa, Türklüğün asaletine iltica ediyorlarsa, Irak, Suriye, hatta Anadolu'da bile oturabileceklerini fakat Yahudilerin 'Filistin'e yerleşmelerinin mevzu-u bahis olamayacağını bildirmesi üzerine Sultan Hamit'e 5 milyon altın teklif etmiş, derhal huzurdan kovulmuştur."[994]

"Toplanıp tekrar bir kongre yaptılar ve şu karara vardılar: Siyasî mücadele yolları ile Sultan Hamit'i tahtından düşürüp işi başarmak."[995]

"İngiltere Kralı VII. Edward tahta çıkmadan evvel Yahudilerle gayet sıkı münasebet tesis etmiş, kral olduktan sonra 'İsveç Kralı V. Gustav' delâleti ile Farmason locasına kayıt edilmişti. VII. Edward devri, Dünya Yahudiliği için adeta bir altın devir olmuştur."[996]

---

993 M. Turan., *Age* s.10

994 *Age* s.10; Israel Kohen, The Zionist Movment, Frederik Muller, Londra,1945, s.77

995 *Age* s.10

996 *Age* s.11

"Ermeni komitecilerine, Yıldız'da bomba atıp Sultan Hamit'i öldürmeleri için Kral Edward 13.000 altın vermiş, Siyonistlerin maksatları için yardım edip ecnebi bankalarında krediler açmıştı. Bu yüzden Ermeni komitecileri ilk iş olarak Babıâli'yi bastılar; diğer bir grup da Galata'daki Osmanlı Bankası'nı işgal etti, sokakta halkı galeyana getirmek için bombalar attılar. Devrin sadrazamı Sait Paşa derhal askerî kuvvetlerle bankayı çevreledi. Babıâli'yi basan Ermenileri de zaptiye yakaladı. Bu sırada gümrük hamalları ellerine geçirdikleri sopalarla hepsini linç ettiler. Kumkapı'da Ermeni Kilisesi'ndeki mukavemetçiler tabanca, bomba kullandılar, askerle yapılan çarpışmada nihayet teslim oldular."[997]

"Fakat Rus Sefiri işe müdahale ederek tutulan komiteci Ermenilerin Rus tebaası oldukları için Rus bandıralı bir vapurla memleketten çıkarılmasını istedi. Mevcut kapitülasyon yüzünden buna muvafakat edilmişti."[998]

"Ermenilerin maksadı, Sultan Hamit'i ortadan kaldırmaktı."[999]

"Bu seferki suikast planı çok daha tertipli olarak hazırlanmıştı. Plan İsviçre'de Yahudiler tarafından hazırlandı, Rusya'da bu gibi işler için yetiştirilmiş, suikast işlerinde tecrübesi olan Fransız tebaalı bir Macar Yahudisi Edward Jores bu iş için organize edildi ve Ermeni Taşnak komitecileri ile birlikte faaliyete geçtiler. Hazırladıkları plan gereğince Viyana'da hususî bir tarzda yaptırılan arabanın her bir parçası ayrı ayrı gümrükten içeri sokulmuş, sonra bir araya getirilerek monte edilmişti."[1000]

"Cehennem Bombası denilen saatli bomba, arabacının oturduğu minderin altındaki ahşap kısmın içine yerleştirilip saati

---

997 *Age* s.11
998 *Age* s.11
999 *Age* s.11
1000 *Age* s.12

ayarlanmıştı, Yıldız'da Sultan Hamit cuma namazına geldiği sırada patlayacaktı."[1001]

"1905 senesi Temmuz ayının 21. Cuma günü Padişah, mutat merasimle camiye gelmiş, binek taşında arabadan inmiş. Caminin ikinci katındaki kafesli balkonda cuma namazını aşağıdaki cemaatle beraber kılardı; yine öyle yapmış. Dualar bittikten sonra Padişah merdivenlerden inmiş, binek taşında Şeyhülislam Cemalettin Efendi'ye her zaman olduğu gibi iltifatlar etmek istemiş; fakat bu konuşma esnasında gökleri titreten bir tarraka ile bomba patlamış, atlar, araba parçaları, insan kol ve bacakları havaya yükselmiş, ortalığı bir duman kaplamıştı."[1002]

"Meşhur Necip Melheme'nin riyasetinde kurulan tahkik heyeti, kısa bir zamanda suikastın bütün gizli tertiplerini, faillerini meydana çıkarmış, Bakülü Ermeniler 'Kristofor Mikailyan', kızı 'Robina' ile 'Konstantin Kabulyan' yakalanmışlardı."[1003]

"Arnavut hürriyetperverleri arasında hele bir tanesi vardı ki, eşi emsali, menendi yoktu: 'İsmail Kemal'. Onun para çekmediği siyasî yollar kalmamıştı. Siyonistlerden, İtalyanlardan, İngilizlerden, Mısır Hidivi'nden hatta memleket dışındaki Abdülhamit aleyhtarı teşkilatları Yıldız'a muntazaman jurnal edip bizzat Padişah'tan bile para almıştı."[1004]

"İlk iş Emanuel Karasu'nun İttihatçılara verdiği para ile başlar. Emanuel Karasu, İtalyan Bankası'ndan aldığı 400.000 liralık altınları dört teneke içerisinde Mitroviçalı Necip Draga isminde zengin bir adama vermiş ve o da bu parayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir uzvu olan merhum Eyüp Sabri Bey'e (Çorum Mebusu) verdi. Bu para 31 Mart'ın yaratılmasına sarf edilmiştir.

1001 *Age* s.12
1002 *Age* s.13
1003 *Age* s.13
1004 *Age* s.16

Emanuel Karasu, müteaddit defalar, 'Sultan Hamit'e 5 milyon altına yaptıramadığımız işi biz İttihatçılara 400.000 liraya yaptırdık,' diye övünmüştür."[1005]

"Selanik'te 'Rizorta' Farmason locasının oynadığı roller çok mühimdi. Çünkü bu locanın başında Karasu vardı."[1006]

"Selanik'te Posta İdaresi Başkâtibi Rifat Bey vefat etti, Talât Efendi başkâtipliğe tayin edildi. Selanik'te Masonlar, Talât Bey'i içlerine alıp Mason yaptılar. Masonluğun birkaç derecesine terfi ettirip kendisine derhal 10 İngiliz Lirası aylık tahsis ettiler. Bu işleri organize eden, Makedonya Rizorta locasının üstadı olan Emanuel Karasu idi. Yardımda daha da ileri gitti. Zihneli Said Bey ismindeki zât ile Frenk mahallesinde bir handa avukat yazıhanesi açarak Talât Bey'i de bu işe iştirak ettirip avucunun içine aldı."[1007]

"Ordu kumandanı Birinci Ferik (Korgeneral) *Arnavut Şemsi Paşa Manastır'da postaneden çıkarken, Cemiyet'in fedailerinden Mülazım (Teğmen) Atıf Bey tarafından Nagant tabancası ile atılan beş kurşunla yere serilip öldürüldü."*[1008]

"Yanya askeri valisi Müşir (Mareşal) *Tatar Osman Paşa dağa kaldırılıyor.*

"Eyüp Sabri Bey, Bulgar çeteleriyle birlik olup dağa çıkıyor.

"Resneli Kolağası Niyazi Bey, Resne Postanesi'ni basıyor, Yıldız Sarayı'nda Abdülhamit'e çektiği telgrafta, Meşrutiyeti ilan edeceklerinin bilâ-kayd ü şart kabul edilmesini, aksi takdirde bütün mesuliyetin kendisinde kalacağını bildiriyor, hürriyeti ilan ettirmesini istiyor.

"Kolağası Enver Bey de maiyetindeki askerlerle Niyazi Bey'e iltihak ediyor.

"10 Temmuz Cuma günü sabahı gazetelerin intişarı gecikmişti... Manastır'da, Selanik'te hürriyet ilan edilmiş toplar atı-

---

1005 M. Turan., *Age* s.19
1006 *Age* s.19
1007 *Age* s.37
1008 *Age* s.38

lıyor. Rumeli galeyan halinde şenlikler yapıyor, hiçbir kuvvet buna mâni olamıyordu. Birkaç saat gecikme ile gazeteler intişar etti, hepsinde resmî tebliğ vardı. Memalik-i Osmaniye'nin her tarafında Meşruti idare teessüs ediyordu.[1009]

"Hürriyetin ilanında yapılan aff-ı umumi ile bu geniş ülkedeki hapishanelerin kapıları ardına kadar açılıp bütün mevkuf ve mahkümlar, kayıtsız şartsız serbest bırakılmışlardı.

Hürriyetin ilanından Sultan Abdülhamit'in hal'ine kadar geçen fasıla 9 ay 5 gündür. Bu müddet zarfında 'Cemiyet' erkânı hükümete iştirak etmemiş, Padişah'ın da nüfuzunu kıramamıştı.

Düşmanlarının gayesi onu tahtından düşürüp emellerine nail olmaktı.

Orduyu gençleştirmek bir zaruretti. Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtada yedi ordusu vardı. Bu ordularda mektepten, alaydan yetişmiş birçok zabitler vardı.

Bunların, bir kalemde hepsi vazifelerden atıldılar, hiç hak tanınmadığı için yoksulluğa düştüler. Bunlar tabiatıyla 'Cemiyet'e küstüler. İkinci bir gayrimemnunlar zümresi yaratılmıştı.

İstibdat devrinde medreselerde kayıtlı olan softalar askere alınmaz, istisna edilirlerdi. Hürriyet olunca talebe-i ulümun askere alınma kararı da üçüncü bir muhalif gurubun yaratılmasına sebep oldu.

1909 senesi Nisan ayının 6'sını 7'sine bağlayan Salı gecesi, Köprü üzerinde Serbestî gazetesinin başmuharriri "Hasan Fehmi Bey" üç el ateşle yere serilip öldürüldü. Katiller köprünün demir parmaklıkları üzerinden denize atlayıp evvelden hazırlanmış olan bir sandalla vaka yerinden uzaklaşıp Haliç'in karanlıklarında kaybolup gittiler.

Katillerden Rizeli Lâz Emin istibdat devrinde taharri komiseri iken "Hürriyet"ten sonra 'Cemiyet'e fedai olarak girmiş,

---

1009 *Age* s.40

diğeri ise, Üsküdarlı Vahit, katillikten müebbet hapse mahkûm iken "Hürriyet"in ilanı ile aff-ı umumiden istifade edip hapisten kurtulmuştu.

Bunlar tahsisat-ı mestureden aldıkları paraya mukabil Cemiyet hesabına çalışan fedailerdi. Lâz Emin, mütarekede İngilizler hesabına çalışıp birçok vatandaşların canını yakmış, millî kuvvetler İstanbul'a girdiği sırada, seyyiatla baş başa kalamayacağını anlayınca Mısır'a kaçmıştır.

Çok geçmeden 'Ahmet Samim' isminde genç bir muharrir güpegündüz Bahçekapı'da katledildi. Katiller, vaka mahalline yirmi adım ileride bulunan karakola girivermişlerdi. Evkaf Nezareti'nin kasası çatır çatır kırılıp içindeki paralar aşırılmış, failleri ele geçirilememişti. Bakırköy'de Zeki Bey'i öldürenler Çerkez Nazım ve Ahmet isimindeki Cemiyet'in fedaileri idi.

Sultanahmet'teki adliye binası "Hürriyet"in ilanından sonra Mebusan Meclisi binası oldu.[1010]

"Meclis Reisi Ahmet Rıza, "Hürriyet"ten evvel Paris'te Siyonistlerle anlaşmış, Jön Türklük faaliyetini bu iki ruhla karıştırıp riyasete gelmiş bir Mason'du. 'İngiliz Ali Bey' denmekle maruf bir zat ile Nemseli (Avusturyalı) bir ecnebi kadının oğludur. Kendisinin müddeti ömrünce iftiharla söylediği, anne ve babasının ecnebi ve gayrimüslim olması idi. Daima Türk Milleti'ne karşı kendisini yabancı hissetmiş, İslamiyet'e karşı bir hiss-i nefret besleyen bir bedbahttı."

"Rıza Tevfik Bey'in 31 Mart günlerinde mahkeme huzurunda söylediği şayan-ı dikkat sözler:

Hâkim Bey, Allah bizi affetsin, günahımız çok büyüktür. 31 Mart uydurma ihtilâli hazırlandığı zaman ben Talât Bey'e bundan tevakki (sakınma) edilmesi lazım geldiğini söyledim. Beyhude yere kardeş kanının dökülmesinin ne büyük cina-

---

1010 M. Turan., *Age* s.52; Sultan Ahmet'te bulunan Adliye binasının fotoğrafı, Toynbee'nin *'Batı Meselesi'* kitabının kapağındadır. Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007

yet olduğunu anlattım. Bunun fena aksülâmeller doğuracağını da hatırlattım. Aldığım cevap şu oldu: 'Ne yapalım Rıza Bey, Cemiyet'in paraya ihtiyacı var; bu ihtiyacı ancak Yıldız Sarayı'nın zenginliği ve oradaki hazine karşılayabilir.'

İmparatorluğu parçalatan kuvvet, şimdi katiyetle söyleyebiliriz ki, Siyonizm ve şer vasıtası olan İttihatçı Masonlardır.

Çünkü İngiltere, 'hilafetin lağvını' ve İmparatorluğun çökmesini istiyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti de Yıldız Sarayı'ndaki hazineyi yağma etmek istiyor; bunun için bir ihtilâl lazım, o da 31 Mart.

Yıldız Sarayı'nda Sultan Hamit'in elinde senelerin biriktirdiği bir hazine vardı. Bu hazine Padişah'a hediye edilen kıymetli mücevherat ve saire ile ecdattan kalma, 33 seneden beri, ölen Sultanlardan kalan bir servetti. Bu hazine sarayın bahçesinde bir havuzun altında gizli bir mahzende saklı idi. Bu hazinenin nerede ve nelerden ibaret olduğunu sarayda ancak beş kişi biliyordu. Bunlardan biri Sultan Abdülhamit, diğerleri Nazik Eda ve Müşfika Kadın Efendilerle Birinci Musahip Cevher, İkinci Musahip Nadir Ağa'lar idi[1011]*. Bu hazineden başka Viyana bankalarında Padişah'ın bir 700.000 altını da vardı."*[1012]

"Birçok müzakerelerden sonra şu karara varıldı: Meşrutiyetin ilanında olduğu gibi, askerî bir isyan tertip edilecek, fırsattan istifade Yıldız'daki servete el konacak, Padişah'ın Viyana bankalarındaki altınlarına da zorla muvafakati alınıp, bunlarla memleketin muhtaç bulunduğu askerî, idarî tenkisat yapılıp memleket gülistanlık olacak.

Hazırlanan plan gereğince askerî isyanın tatbikinde işe hocaların da karıştırılması, taassubu körükleme bakımından müessir olacağı için onların da bu işte maşa olarak kullanılması derpiş edildi.

1011 Bu ifşaatı, sonradan Göztepe'de komşum olan Nadir Ağa'nın kendisisinden dinlemiştim.

1012 M. Turan., s.58

Askere alınmayan softaların bundan sonra askere alınacağına dair meclisten bir de karar çıkardılar. Tabiatıyla gayrimemnunlar zümresi yaratıldı.

İsyanın planını hazırlayanlar kahpece işe başladılar. İsyanı kendi güvendikleri ve 'meşrutiyet'in istihsalinde ön planda kullandıkları avcı taburlarına[1013] *yaptırmayı kararlaştırdılar.*

Hürriyet rejimini İstanbul'a getiren, 2., 3., 4. Avcı Taburları idi. Bunlardan 2. Avcı Taburu Sarayburnu'na, 3. ve 4. Avcı Taburları Taşkışla'ya yerleştirilmişti. Bunlar Cemiyet'in İstanbul'daki hürriyet bekçileri idi.

Tertipçiler, bunların kıyafetlerini bile diğer askerlerden ayırmışlar, ilk hâki renkte dört cepli avcı elbisesi giydirilmişti.

31 Mart faciası Taşkışla'da başlamış ve orada söndürülmüştür. Avcı taburlarının belki on misli Taşkışla'da hassa efradı vardı.

1325 (1909) senesi Mart'ının 12. Cuma (takvime göre Perşembe'ye denk geliyor. C.Y.) *günü her zaman olduğu gibi askerleri cuma selamlığına götürmüştük. Avdette Taşkışla'ya geldiğimizde her koğuşta sarıklı sakallı birtakım hocalar bulduk. Bunların selamlığa gitmeyip kışlada kalmış olan erata vaaz verdiklerini gördük. Sebebini sorduk, hassa ordusu kumandanlığının emri ile askerlere dinî öğütler vereceklerini söylediler."*[1014]

"Burada dikkate değer bir nokta var: Bu emirden kışlada mesul kumandanların hiç haberleri yoktu. Nizamiye kapılarındaki nöbetçiler emirsiz kuş bile uçurmazken, bu hocaların girip çıkmaları mürettep (tertiplenmiş) facianın çok ustaca tertiplendiğinin en bariz delilidir."[1015]

1013 Avcı Taburları, Rumeli'deki 3'üncü Ordu Komutanlığı'na bağlı kurulmuştu. Bunlar sorumlu oldukları bölgede devamlı hareket halindeydiler. Çeteler hangi yöntemleri kullanıyorsa onlar da aynısını yapıyorlardı. Bu gerilla taburunda genellikle Harp Okulu'ndan mezun olmuş mektepli subaylar görev yapıyordu. Soner Yalçın/ Hürriyet.

1014 M. Turan., *Age*, s.61

1015 *Age*, s.61

"Kim tarafından verdiği belli olmayan bir emirle marş çalınıyor. Yine borazan, acı acı her bölüğün adile toplanma borusu çalıyor, kışlanın askerleri kışla avlusunda toplanıyor, arkalarından (Titeuuuyyy titey tadey) diye mızıkayı çağırıyor. Yine borazan 'Paşa geldi' borusu çalıyor, 'Hazır ol, selâm dur!' kumandası veriliyor, önde bir paşa, maiyetindeki zabitlerle beraber avluya geldiler. Heyet ihtiram vaziyeti aldı. Padişah'ın marşı çalındı, erat 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırdılar, 'Rahat dur!' kumandası verildi. Paşa askerlere hitaben Şevketlû Padişahımız Efendimizin Ferman-ı Hümayunlarını okuyacağını, bunu can kulağı ile dinlemelerini söyledi."[1016]

"Matbaada yaldızla basılmış, üzerinde Padişah'ın büyük tuğrası bulunan fermanı 'paşa' okumaya başladı. Bizler yakınında olduğumuzdan fermanı görüyor ve gayet vazıh duyuyorduk. Bu fermanda özet olarak şöyle deniliyordu:

...Ben irade ediyorum, düşmanla çarpışırken onları daha iyi görebilmeniz için yeni bir başlık giyeceksiniz, bunda dinî hiçbir mahzur olmadığına dair Şeyhülislam'dan fetvasını da aldım, ulülemre itaat vaciptir.

Paşa bir paketten yeni bir başlık çıkardı, bu başlık Enveriyye biçiminde önü siperli bir başlıktı. Paşa başındaki fesi çıkarıp yeni başlığı giydi, mızıka bir marş çaldı, erat paşanın önünden merasimle geçti. Merasim bitince heyet çekilip gitti. Fermanın başında bütün paralarda görülen Padişah'ın tuğra-yı hümayunu, altında da Halife-i Müslimin Sultan Abdülhamit'in imzası vardı."[1017]

"Meğer fermanı okuyan paşa ve maiyetindeki zabitler, sahte üniforma giydirilmiş isyanı hazırlayan ve tertipleyen mühim şahsiyetlerdi. İçlerinde Cemiyet'ten tanıdığım Bahaeddin Şakir, Mithat Şükrü Beylerle Ömer Naci Bey vardı. Fermanı

1016 *Age*, s.62
1017 *Age* s.63

okuyan bir 'paşa'ydı, bu fermanın sahte olup suni bir isyan maksadı ile tertiplenmiş olduğu akla gelmezdi."[1018]

"Fakat o günün dinî taassup ve inançlarına göre Müslüman'a şapka giydirmek barut fıçısına ateş atmak gibi bir şeydi."[1019]

"Taşkışla'dan ayrılan heyet Beyoğlu topçu kışlasına geçmiş aynı fermanı okuyup onların da dinî duygularını kamçılayıp gitmişti. Sahte heyet gerek Taşkışla'da ve gerek Beyoğlu Topçu Kışlasında fermanı okuduğu sırada, çavuş, başçavuş kılığında askerleri teşvik için onların arasına bir hayli casus sokmuş, heyetin kışladan ayrılması ile de bunlar faaliyete geçmişlerdir. Bunlardan Ömer Naci Bey kışla avlusunda bir istihkâm arabası üzerinde bağırmaya başlar:

— *Heyyyy... Asker kardeşler, geliniz toplanınız, sizlere diyeceklerim var; sizler Müslüman değil misiniz? Bizleri anamız babamız dinî bir uğruna askerlik yapmak için göndermedi mi? Şapka giymek ne demek? Din-i mübin-i İslam'ın evlatlarını düpedüz gâvur yapacaklar. Ne duruyorsunuz? Bütün ecdadımız bu uğurda kanlarını canlarını verdiler. Müslümanlık elden gidiyor! Sizlere söylüyorum, gâvur olmak için mi 'Hürriyet'i yaptınız? Sizin vazifeniz hem Hürriyeti hem de dinimiz olan Müslümanlığı muhafaza etmek değil mi? Ne duruyorsunuz? Haydi hep beraber Mebusan Meclisi'ne gidelim, derdimizi anlatalım.*

Askerlerin arasına karışmış olan casuslar da askerleri tahrik ettiler, bir anda kızılca kıyamet koptu. Borazanlar bir yandan silah başı toplanma borusu çalmaya başladı, kışlanın içi bir anda karışıverdi. Hadiseyi önlemek isteyen zabitleri bir koğuşa kapattılar, süngülü nöbetçi diktiler."[1020]

1018 *Age* s.63
1019 *Age* s.63
1020 *Age* s.64

"Aynı şekilde Beyoğlu Topçu Kışlası da ayaklandırılmıştı. Kışla avlusu mahşerî bir hal almıştı. O gün, yani 31 Mart Salı günü önde 7. Alay'ın bandosu (Ey gaziler yol göründü yine garip sineme) marşını kimin verdiği belli olmayan bir emirle, arkada 3., 4. Avcı Taburları ile 7., 8. Hassa Alayları olduğu halde Dolmabahçe'ye inildi. Tam bu sırada askerlerin arasına karışmış olan tahrikçiler bellerindeki tabancaları çıkarıp havaya ateş etmeye başladı, askerlere de 'ne duruyorsunuz, sizler de ateş etsenize' diye bağırdılar, o anda mavzerler havaya dikildi, bir çatırtı koptu, silah sesleri halkı da ayaklandırdı."[1021]

"Tophane'deki askerler de kafileye katıldı. Bir insan seli köprüye doğru ilerliyordu. Köprü başına geldiğimizde Bankalar Caddesi'nden inen Beyoğlu topçu askerleri de kafileye katıldı.

Yeni Cami'ye geldiğimizde merdivenlerin üst kademesine kadar papatya tarlası gibi beyaz sarıklı softalarla dolmuş, bunlar askerlerin yolunu kesiyor 'Müslümanlık elden gidemez, askerlerimize şapka giydirip gâvur yapacaklarmış ha! Şeriat isteriz! Şeriat!' diye bağırıyorlardı, şeriatın ilk avazesi burada işitildi. Hocalar da kafileye karıştılar manzara görülmemiş bir hal aldı. Bir uğultu halindeki tekbir sesleri bandonun gürültüsü ile karışıp acayip bir senfoni halinde Ayasofya Meydanı'na doğru ilerliyordu...

Asker, hoca karması olan mahşeri insanlar Mebusan binasını çevrelediler."[1022]

"Daha ilk alarmda Selimiye Kışlası beyaz teslim bayraklarını kuleye asmış hiçbir suretle isyana iştirak etmemişti."[1023]

"Avcılar askeri hapishanenin kapılarını açıp mahpusları salıverdiler. Ertesi gün sanki hiçbir hadise olmamış gibi sükûnet içinde geçti. 31 Mart'tan üç gün sonra 3 Nisan Cuma

---

1021 *Age* s.65
1022 M. Turan., A *Age* s.65
1023 *Age* s.66

günü Yıldız Selamlığı'na gidildi, sönük bir merasimle selamlık yapıldı."[1024]

"Aradan geçen bir hafta zarfında kışlada dedikodu yayıldı, Selanik Üçüncü Ordu'dan Hareket Ordusu adında bir ordu geliyormuş, İstanbul'da manevra yapacaklarmış. Halbuki İstanbul'da bulanık sular durulmuş ortada [isyandan] *hiçbir eser kalmamıştı..."*[1025]

"1325 Senesinin 10 Nisan Cuma günü yine Taşkışla askerlerini selamlığa götürdük. Bu selamlık Sultan Abdülhamit'in 33 yıl süren saltanatının son selamlığı olmuştu. O gün resmigeçit yapılmadı. Bir aralık hünkâr yaverleri geldiler, selamlıkta askerlerin başında ne kadar zabit varsa Padişah'ın huzuruna çıkacaklarını tebliğ ettiler, huzura çıkarıldık, saf olup selam vaziyeti aldık. Padişah yanında Hassa Ordusu Kumandanı Ahmed Muhtar Paşa ile Serasker Rıza Paşa vardı. Abdülhamit özet olarak şunları söyledi:

— *Gerek selamlığa gelen ve gerek kışlada kalan asker evlatlarıma selam irademi tebliğ ediniz. Hareket Ordusu adında Üçüncü Ordu askerleri gelmiştir. Onlar da sizler gibi Türk askerleridir. 31 Mart günü Taşkışla'da okunan fermanı benim fermanım değildir. Bu hadisenin bazı düşmanlar tarafından tertip edilmiş maksatlı bir siyaset olayı olduğunu tahkik ettirdim. Milletime karşı benim zinhar böyle bir fermanım yoktur, olamaz. Sizleri aldatmışlar, kötü emeller için teşvik ve tahrik etmişler, bu gibi teşvikata katiyen inanmasınlar, kışlalarında sakin olsunlar, olmaya ki 31 Mart'ta olduğu gibi silah istimaline kalkışmasınlar.*
diye askerlere tebligatta bulunulmasını irade etti."[1026]

1024 *Age* s.69
1025 *Age* s.69
1026 *Age* s.70

"31 Mart krizi geçmişti. Bir haftadır kışlada kayda değer hiçbir şey olmadı. Avcı taburlarının başında hiçbir zabit yoktu. Bunların hepsi birden niçin yok olmuşlardı? Tertipçiler tarafından uzaklaştırılmışlardı, bu da hadisenin mürettep olduğunun belli başlı delillerinden birisi idi. Kışlada yüksek rütbeli olarak 7. Alay Kumandanı Miralay Bakırköylü İsmail Hakkı Bey'den başka kimseler yoktu. Bir aralık borazanlara toplanma borusu için emir verdi. Zabit, erat hepsi kışla avlusunda toplandılar. Kumandan özet olarak şöyle demişti:

— *Askerlikte emre itaat vaciptir, bugün sizlere bâlâdan gelen emri, iradeyi tebliğ ediyorum, 31 Mart günü olduğu gibi askerlik şerefine yakışmayan bu gibi hallerin dinimizde yeri yoktur. Hangi sebeple olursa olsun emir almadıkça kendiliklerinizden hiçbir harekete tevessül etmeyeceğinize dair sizlere yemin teklif ediyorum, yemin eder misiniz?*

Askerler hep bir ağızdan 'Vallah ve Billah' diye bağırıp yemin ettilerdi.

Taşkışla'da Nizamiye kapıları, cephanelik gibi nöbetçi yerlerini, münavebe ile hassa eratı tutar. Avcı taburlarının bu nöbetlerle alâkaları yoktur. 10 Nisan gecesi Avcılar her halde bir şeyler sezmiş olmalılar ki, cephanelikteki nöbetçilerin silahlarını alıp gözaltına almışlar, Harbiye cihetindeki cephaneliğin kilitlerini kırıp, erleri posta yapıp cephane sandıklarını koğuşlara taşımışlardı. Gece yarısında vaziyet haber alındı. Kumandana bildirildi, harekete geçildi.

Fakat merdiven başlarını tutan Avcı askerleri 'Emir aldık, gelmeyin, yakarız,' diye fişek sürdüler. O sırada nöbetçi çavuşları ikinci bir haber getirdiler: Kışlanın Gazhane tarafındaki yamaçlarda takye beyaz külahlı göğüslerinde çapraz fişeklikli yabancı kıyafetli kalabalık bir takımın harıl harıl siperler kazdıklarını söylediler.

Alay kumandanına vaziyeti bildirdik, sabah olsun vaziyet anlaşılır demişti. Aradan bir saat geçti geçmedi, Beyoğlu cihetindeki üst nizamiye kapısında birdenbire silahlar patlamaya başladı ve mitralyöz çatırtıları da silah seslerine karıştı.

Hareket Ordusu kışlaya baskın yapmıştı. Avcılar da onlara karşı mukabil ateş açmışlar, ilk anda vaziyeti bilmeyen askerler kışladan dışarı çıkmışlar, fakat Hareket Ordusu'nun Surp Agop Ermeni Mezarlığı'na yerleştirdikleri mitralyözlerin taraması ile hepsi yerlere serilmişlerdi.

1 Nisan Cumartesi günü şafakla başlayan çarpışmada öğleye doğru Harbiye'den atılan top mermileri ile ön nizamiye kapısı ile ikinci katın bir kısmı yıkıldı. Biraz sonra da Harbiye cihetindeki numune bölüklerinin bulunduğu koğuşlar baştanbaşa yıkıldı. Bütün efrad enkaz altında can verdi.

Çarpışma fasılasız ikindiye kadar devam etti. Beri tarafta Beyoğlu topçuları Harbiye'deki topçularla çarpıştı. Bir aralık 7. Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey, Avcılara 'Yapmayın, etmeyin!' diye mâni olmak istedi ise de muvaffak olamadı. Bizleri çağırdı, 'Oğlum şu beyaz çarşafı bir sırığa bağlayın, üst kat pencerelerinden birinden teslim bayrağı diye sallayın, belki sükûnet bulurlar da çarpışmayı yatıştırmış oluruz,' dedi. Dediğini yaptık, hakikaten silah sesleri sustu, kumandan derhal bir yazı yazdı ve arkadaşımız Yüzbaşı Hikmet'le karşı tarafa gönderdi, her şey mayna olmuştu.

Yıkılmış olan nizamiye kapısının enkazı arasından, elinde tabanca, hürriyet kahramanı Binbaşı Enver Bey, on kadar arkadaşı, yanlarında kıyafetlerinden Bulgar çetecileri olduğu anlaşılan acayip kıyafetli kalabalık kışla avlusuna geldiler. Enver Bey'in yanında, uzun boylu, sarı seyrek sakallı Makedonya İhtilâl Komitesi'nin reisi meşhur Sandaneski vardı. İlk iş sağ kalabilen silahtan tecrit edip süngülediler, beri tarafta Kumandan İsmail Hakkı Bey, Enver Bey'e 'Oğlum gazanız mübarek olsun, Avcılara söz anlatamadım, dün yemin ettikleri halde gece cephaneliği kırmışlar bu fecaate sebebiyet verdi-

ler, meram anlatamadım.' Enver Bey ansızın üzerine yürüdü ve sille tokat vurup kumandanın sakalını yoldu. Kumandan bir an içinde kükredi kan boğacak gibi bir hal aldı ve 'Seni utanmaz alçak!' diye Enver Bey'in yüzüne tükürdü. 'Sen askerliğin şeref ve namusunu tanımayan bir insan olduğunu bu hareketinle ispat ettin, yazıklar olsun sana ki bir Türk zabiti üniformasını taşıyorsun. Askerliğin en alçak bir ferdi imişsin ki düşmanlarımızın karşısında bana bu şerefsizliğini gösterdin. Askerlikte, değil dindaşın, düşman askeri bile olsa teslim olduktan sonra böyle bir muamele yapılamaz. Ben senin kanından, dininden şüpheliyim. Eğer kanında bozukluk olmamış olsaydı,Bulgarları göstererek, bunların karşısında kendi milliyetini ayaklar altına alıp böyle bir şerefsiz harekette bulunmazdın,' dedi.

Bulgarlara karşı müstahak olduğu cevabı yüzüne çarpan, babası yaşındaki değerli bir Türk kumandanını, verdiği bir emirle çarıklı Bulgar çetecilerine üç zabit arkadaşı ile beraber kışla avlusunda kurşuna dizdirdi.

Teslim olan askerler silahlarından tecrit edildikten sonra koğuşlara kapatıldılar, birer birer çağırılıp süngülenip öldürüldüler.

Surp Agop mezarlığında açtırdıkları çukurlara, kendi yavrusunu yiyen canavarlar gibi, ölen arkadaşlarımızı süngü tehdidi altında bizlere gömdürdüler.

Taşkışla faciası bu halde iken Bulgar çete reisi Sandaneski efradını toplayıp, Enver Bey'le beraber Yıldız Sarayı'nı bastı. Enver Abdülhamit'in sarayını Bulgar eşkıyalarına yağma ettirdi."[1027]

1027 M. Turan., s.75; Saraydaki mevcut elmas, inci gibi mücevherler, değeri milyarları bulan târihî kıymetler, sandıklar içinde Harbiye nezâreti dış kapısı yanındaki iki binânın alt katlarına yerleştirildi. Ancak daha sonra mühürlü kapılar İttihatçılar tarafından açılarak bunlar yağma edildi ve bu tecâvüz sebebiyle de hiç kimseye mesuliyet yüklenemediği gibi suçlular da tespit edilemedi.

Fesatçılar Sultan Hamit'i tahtından indirmek ve Yıldız'daki hazineyi elde etmek için 31 Mart'ı yaratmışlardı. Saray yağma edildi. Fakat hazineyi bulamadılar. Baş muhasip Cevher Ağa'yı yakaladılar, türlü işkence yaptılar, sadakat gösterdi, velinimetine ihanet edemeyeceğini yüzlerine karşı bağırdı, boynuna ip takıp astılar. Bu sefer ikinci muhasip Nadir Ağa'yı tuttular; asılı olan Cevher Ağa'nın ölüsünü gösterip hazinenin yerini göstermezse aynı akıbete uğrayacağını söylediler. Yapılan işkenceye dayanamadı gizli hazinenin yerini gösterip canını kurtardı."[1028]

"Taşkışla'da öldürülen askerlerin cesetlerini çöp arabalarına bizlere doldurtup gece sabahlara kadar kitle halinde Surp Agop Ermeni Mezarlığı'na gömdürdüler. Hareket ordusundan ölenler azdı, onları da tantanalı merasimle Hürriyet-i Ebediye ismini verdikleri yere gömdüler.

Ertesi gün kışlada sağ kalan 50 kişi kadar zabit karışık bizler, süngülü muhafızlarla Bekir Ağa Zindanı'na götürüldük."[1029]

"Bizim bandodan dört zabit vardı."[1030]

"1909 senesi Nisan Ayı'nın 27. Salı günü Ayasofya Meclis-i Mebusan binasında 240 mebus ve 34 âyandan müteşekkil bir Meclis-i Umumi-i Millî halinde toplanan heyet, Sultan Hamit'in hal'ine ittifakla karar verdi.[1031]

"Seçilen hey'et âyandan 'Ermeni Aram Efendi', 'Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa'[1032]*, 31 Mart'ı İttihatçılara yaptıran 'Selanik Mebusu Yahudi Emanuel Karasu (Karosso)', üçüncüsü de 'Dıraç Mebusu Arnavut Esad Toptani'den mürekkepti."*[1033]

1028 *Age*, s.75
1029 *Age*, s.76
1030 *Age*, s.76
1031 *Age*, s.79
1032 Padişah'un uzun yıllar yaverliğini yapmış.
1033 *Age*, s. 82; Bu sırada Cevher Ağa kapıdan gözüktü: 'Başkâtip Cevat Bey, Efendimizi görmek istiyor.' dedi. Babam 'gelsin' diyerek bizleri derhal Küçük Salon'a geçirdi. Kapı ardına kadar

"Bunlardan Esat (Toptani) Paşa, Padişah'ın yaverliğini yapmış, İtalyanlarla işbirliği yaparak Arnavutluk'un başına geçmek istemiş, İşkodra savunucusu Hasan Rıza Paşa'yı öldürmekle suçlanmıştı, Paris'te öldürüldü.

Arif Hikmet Paşa da Padişah'ın yaverliğini yapmış, Padişah da kendisine iyiliklerde bulunmuştu. Emanuel Karasu da 1898'de, Filistin'de kurulacak Musevi Yurdu için, Kudüs sancağı içindeki devlet çiftliklerinin kendilerine satılmasını isteyen, reddi üzerine de doksan dokuz sene müddetle kiralanmasını isteyen Siyonist heyete dahildi."[1034]

"Abdülhamit'in yıkılmasından evvel bizim ihtilal cemiyeti, Avrupa'daki Ermeni Cemiyeti ile işbirliği yapıyordu. Bunlar Elazığ'daki Ermeni ihtilal komitacıları idi. Beni arabayla Harput'a götüren arabacı, Amerika'nın Kolombiya Üniversitesi'nde doktordu."[1035]

---

açıktı. Hepimiz kapının önünde duruyorduk. Cevat Bey içeri girerek Millî Meclis'ten heyet geldiğini haber verdi. Babam: 'Buyursunlar' dedi. Başkâtip önde olarak gelen heyet, içeri girdi. Dört kişi idiler. Babamın karşısına sıra ile durup kısa birer selâm verdiler. Babam mukabele etti. Gelenler Esat Toptâni, Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi ve Karasu Efendi idi. Başta duran Esat Toptanî yekten: 'Millet seni azletti,' dedi. Babam metin ve gür bir sesle: 'Zannedersem 'hal' demek istiyorsunuz. Pekâlâ! Buna gösterilen sebep nedir?' diye sordu. O zaman ikinci askerî şahıs ki, bunun da Arif Hikmet Paşa olduğunu sonradan öğrendik. Fetva suretini okumaya başladı. 'Kütüb-i şer'iyye', 'ihrak' sözlerine gelince, babam yüksek sesle: 'Ben hangi kütüb-i şer'iyyeyi yakmışım! Hasbinallah derim.' dedi ve fetvayı sonuna kadar dinledi. Fetvanın okunması bitince: 'Bu kararı hangi makam verdi?' diye Arif Hikmet Paşa'ya sordu. Arif Hikmet Paşa: 'Meclis-i Millî' diye cevap verdi. Bunun üzerine babam: 'Ya... Öyle mi? Bu meclise riyaset eden kimdir?' dedi. Ve Âyan Reisi Sait Paşa olduğu cevabını alınca hayretli bir seda ile: 'Sait Paşa, öyle mi?' dedikten sonra Arif Hikmet Paşa'ya hitap etti: 'Sizden bir ricada bulunacağım. Lâzım gelenlere ve biraderime bildiriniz. Bana Çırağan Sarayı'nı tahsis etmelerini istiyorum. Buradan oraya kolaylıkla geçmek mümkündür. Âhır-ı ömrümüzü biz de orada ibadetle geçiririz. Başka bir arzum yoktur,' dedi.

1034 F. Okyar, s.45

1035 Vatan Hizmetinde, s.78

Abdülhamit, Kendi Hal'ini Değerlendiriyor

Selanik'te Alatini Köşkü'nde ikamete memur edilen Abdülhamit, muhafazasına tayin edilen Süvari Yüzbaşısı Debreli Zinnun Bey'e bu hadiseden bahsederken şöyle demişti:[1036]

"1293 Moskof Harbi'nin patlamasına taraftar değildim. Sulh müzakereleriyle buna bir çare bulunacağına kani idim. Fakat Mithat Paşa harp istiyordu. Meclis-i Mebusan'ı da bir tazyik altında bırakmıştı. Bu harp bizi müşkül vaziyete sokacaktı. Mali takatimi mahvedecekti, nitekim de öyle olmuştur. Meclis-i Mebusan'a laf anlatmak kabil olmadı. Bir müddet yalnız başıma kalarak düşündüklerimi tahakkuk ettirmek istedim. Meclis-i Mebusan'ı kapattım. Bu tazyik, Mekteb-i Harbiye'de, Tıbbiye'de, Mülkiye'de gençliği ayağa kaldırmıştı. İkinci defa meşrutiyeti ilan ederken aradan uzun zaman geçmiştir, memleket olgunlaşmıştır sanıyordum. Halbuki ideal bir gaye ile işe başladıklarını söyleyenler, Yıldız yağmasıyla kendilerini lekelediler. Senelerce biriktirdiğim, dişimden tırnağımdan arttırdığım altınların, bunca tahvillerin ne olduğu belli olmadı. Bu hazineyi Yıldız Sarayı'nın geniş havuzunun altındaki hususi surette imal ettirdiğim mahzende saklamıştım. Oradan aldılar. Bu servet hakkında Meclis-i Mebusan'a hesap verdilerse ne mutlu!"[1037]

Sultan Hamit'in müstebit saltanatının sonunda Makedonya'nın maruf şehirleri Selanik ve Manastır'da 3. Ordu zabitanı arasında bir gizli cemiyet kurulmuş bulunuyordu. Maksatları şöyle hülasa edilebilirdi:

- Abdülhamit'in müstebit ve keyfi idaresini kuvvet istimaliyle yıkmak,
- Birinci Meşrutiyet'in getirdiği Kanun-ı Esasi ruhunu yeniden kurmak,

---

1036 H.Ertürk, s.21
1037 *Age*, s.22

- Yurda hürriyeti, adaleti, müsavatı ve kardeşliği getirmek,
- İmparatorluğun bütün unsurlarını, ırk, din, dil ve sınıf farkı gözetmeksizin bir vatandaş telakki etmek,
- Osmanlı hanedanına sadık kalmak,
- Hilafeti tarsin eylemek (sağlamlaştırma),
- *Orduyu inkılapların bekçisi yapmak,*
- İttihat ve Terakki umumi merkezini hükümetin üstünde bir kudrete yükseltmek ve nâzım rol oynamasına çalışmaktır."[1038]

Bu siyasî fırkanın gerek askerlerden ve gerek sivillerden mühim şahsiyetleri şunlardı:

Ohrili Eyüp Sabri, Yakub Cemil, Hüsrev Sami, Topçu İhsan, Sapancalı Hakkı, Atıf, Enver Paşa'nın yaveri Mümtaz, Talât Paşa, Enver Bey, Niyazi Bey, Hüseyin Cahid, Hacı Âdil, Ziya Gökalp, Kâzım Nami, Akagündüz, Hüseyin Kâzım, Ömer Seyfeddin, Mehmet Ali Tevfik, İsmail Müştak, Ömer Naci, Mithat Şükrü, Doktor Nâzım, Prens Sait Halim Paşa, Babanzâde İsmail Hakkı, Emrullah Efendi, Ahmet Nesimî, Ali Fethi, Halil, Küçük Talât, Selanikli Cavit, Mustafa Şeref, Cemal Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir, Erkânıharp Hasan Tosun.

Arnavut büyük Tahir ve Ferik Arnavut Küçük Tahir Paşalar ve Arnavutluk'ta İsa Bolatin (müşir) Padişah'a İttihat ve Terakki'nin hakkından gelmeyi teklif etmişlerdi. Fakat Padişah, İttihatçıların masonlarla işbirliğini bildiği için buna cesaret edememişti. Bu sırada Yanya Valisi Müşir Tatar Osman Paşa'yı İttihatçılar dağa kaldırmıştı. Ohrili Eyüb Sabri Bey de Bulgar çetecileriyle dağa çıkmıştı. Nihayet Niyazi Bey'in Resne Postanesi'ni basarak Yıldız'a, Abdülhamit'in meşrutiyeti kabul ve hürriyeti ilan etmesini isteyen bir telgraf çektiği öğrenilmiş, biraz sonra da Enver

1038 *Age*, s.22

Bey'in maiyetindeki kuvvetlerle Niyazi Bey'e iltihak ettiği duyulmuştu.[1039]

Padişah telgrafla Rumeli Müfettiş-i Umumisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hakiki kuvvetini sormuş, aldığı cevap:

"*...bu havalide benden başka herkes, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahildir!*" olmuştu.[1040]

Selanik'te bulunan Müşir Hayri Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dağıtma vazifesini kabul etmemiş, Serez ve havalisi kumandanı Manastırlı İbrahim Paşa, işi üzerine alarak Selanik'e gelmiş ve Manastır'a da Ferik Boşnak Şemsi Paşa gönderilmişti.[1041]

Enver ile Niyazi Beylerin ya ölüsünü veya dirisini getirmeye azmetmiş olan bu sert kumandan, 7 Temmuz (1908) Salı günü üç tabur Arnavut ve Boşnak süvari askeri ile Manastır'a gelmiş ve oradan Resne'ye hareket etmek üzere hazırlanmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Paşa'yı Manastır'da vurmaya, hem kendisine ve hem de Padişah'a güzel bir ders vermeye karar vermiş, fedai zabitandan Mülazım-ı Evvel Atıf Bey adında 26 yaşında genç ve cesur bir delikanlıyı bu işe memur eylemişti. Atıf Bey, Manastır'a gelmiş, 7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan Çarşamba gecesi tertibatını almıştı. Paşayı vuracağı tabancayı da Prevezeli Ahmet Talât Bey'den almıştı.[1042]

Kuşluk vakti Ferik Şemsi Paşa'nın faytonu postahane önüne gelmiş ve arabanın önünü, ardını muhafız Arnavut, Boşnak süvarileri işgal etmişti. Paşa, sabahtan beri postahanenin üst katındaki telgraf başında idi. Yıldız ile muhabere ediyor, hareketini ve planını arz ediyordu.[1043]

1039 *Age*, s.23
1040 *Age*, s.23
1041 H. Ertürk, *Age*, s.24
1042 *Age* s.24
1043 *Age* s.24

Çektiği telgrafta hülasa olarak şöyle demişti:

"*Zât-ı şahanelerine şunu arz ve temin ederim ki, isyan halinde bulunan bu zabitanı ya hayyen* (canlı olarak) *veya meyyiten* (ölü olarak) *istisal ederek* (kökünü kazıyarak) *bu gaile-yi azimeyi ortadan kaldıracağım.*"[1044]

Paşa'nın postahane kapısında gözükmesi ve faytona kadar yürümesi için bir iki dakika kâfi gelmişti. İşte tam bu sırada, askerin arkasına gizlenmiş bulunan genç bir mülazımın ortaya çıktığı ve cebinden çıkardığı bir tabanca ile Paşa'ya ateş ettiği görülmüştü. Ferik Şemsi Paşa, birkaç saniye içinde mülazımın arka cebinden bir tabanca çekip beş el ateş ettiğini görmeye bile muvaffak olamamış ve derhal arabanın basamaklarına kanlar içinde yığılmıştı. Mülazım-ı Evvel Atıf Bey[1045] de büyük bir cesaret ve soğukkanlılıkla yerinden sıçrayarak halkın içine karışmıştı.[1046] Mülazım-ı Evvel Atıf Bey, böğründen yaralanmış ve elini yarasının üstüne kapatarak Drahor Köprüsü'nden geçmiş, dar sokaklara girmişti. Daha sonra, Siirt Milletvekili Mahmut Bey'in evine sığınmış, ilk tedavisini yaptırdıktan sonra Manastır'ı teşkilatın adamları sayesinde terk ederek Selanik'e gelmişti.[1047]

10 Temmuz Cuma günü sabahı, birkaç saat gecikme ile intişar etmişti. İstanbullular, o sabah, gazeteleri kapışmışlardı. Hepsinde resmî tebliğ vardı: "*İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi ile bundan böyle Memalik-i Osmaniye'nin her tarafında meşruti idare teessüs ediyor.*"[1048]

Gazeteler, bundan sonra birçok günler halk tarafından adeta yağma edilmiş ve *Tanin, Millet, Hürriyet* gibi yeni isimler altında yeni gazeteler çıkmaya başlamıştı.[1049]

1044 *Age* s.24
1045 Atıf Kamçıl – daha sonra B.M.M. sinde âza da olmuştur.
1046 *Age* s.25
1047 *Age* s.26
1048 *Age* s.27
1049 *Age* s.27

Artık bütün memleketin ümidi, yeni seçimdeydi. Her tarafta bunun hazırlıkları görülüyordu. Ayasofya Camii civarındaki Adliye Sarayı[1050], Meclis-i Mebusan için bazı tadillerle tamamlanmıştı.[1051]

4 Kânun-ı evvel (Aralık) 1908'de büyük merasimle Meclis-i Mebusan açılmıştı. Daha sabahtan halk meydanı doldurmuş, fakat iki sıra dizilmiş süngülü askerler bütün caddeleri muhafaza altına almıştı. Saat sekizde *ecnebi elçilerinin arabaları, halkın alkışları ile askerin arasından geçerek Meclis'in H. Ertürk, Age, s.24 kapısının önüne gelmiş, sefirler etrafı selamlayarak içeri girmeye başlamışlardı.*[1052]

Biraz sonra mebuslar ikişerli üçerli gruplar halinde tebessüm ederek askerin arasından geçiyorlardı.

Bu sırada askerî mızıka meşhur havaları, İzmir, Cezayir marşlarını çalıyordu.

Alkış, Ahmet Rıza Bey'i görünce şiddetlenmişti. Tam yirmi sene, dile kolay, bu insan, hayatını bu davaya vakfetmişti.

Neden sonra Abdülhamit'in arabası gözükmüştü. İkişer koşulmuş dört atlı bir faytonda Abdülhamit resmî kıyafeti, neşesiz yüzü... Karşısında yeni Sadrazam Kâmil Paşa bulunuyordu.

Heyet-i Vükelâ, Padişah'ı bu kapının önünde tek sıra halinde bekliyordu. Halk bu sırada Padişah'ı alkışlamıştı.[1053]

Abdülhamit, kendi nutkunun kıraati müddetince ayakta durmuş, bu suretle mebusları da ayakta bu nutku dinlemeye mecbur eylemişti.[1054]

"...*memleketimizin Kanun-ı Esasî ile idaresi hakkındaki*

1050 Binanın fotoğrafı, Toynbee'nin 'Türkiye ve Yunanistan'da *Batı Meselesi*', Yeditepe Yayınlarındaki kitabının kapağında var.
1051 *Age* s.28
1052 *Age* s.28
1053 *Age* s.28
1054 *Age* s.30

azmim kat'î ve lâyetegayyerdir (değişmezdir)" cümlesi dakikalarca alkışlanmıştı.[1055]

Bunu Yıldız Sarayı'nda verilen bir ziyafet takip ediyordu. İlk defa bir Osmanlı hükümdarı, tebaasıyla beraber yemek yiyordu. Hatta Ahmet Rıza Bey, yemeğin ortasında Padişah'a hitaben söylediği nutukta: "*Dünya tarihleri bu akşamki 'Maide-i Hümayunlarını'* (padişah ziyafeti) *bir lisan-ı sitayişle yâd edecek, bütün Osmanlıların kudretlû ve şevketlû hükümdarlarının milletvekilleriyle bir sofrada taam buyurmalarını, bir karavanadan yemek yemelerini bir ibret levhası olarak tasvir eyleyecek.*"[1056]

Selanik Redif Fırkası (terhis edilerek ihtiyata geçirilen kura askeri) Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasındaki fırkasıyla yola çıkmıştı. Bu fırkanın Erkânıharbi Mutafa Kemal Bey idi. Bu suretle tertip edilen Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürümeye karar vermişti.[1057]

Hareket Ordusu, Nisan'ın 3'ünde hareket ederek 6 Nisan'da Çatalca'ya gelmişti. Bağdatlı Mahmut Şevket Paşa da Çatalca'ya gelerek İstanbul'a girecek olan bu Hareket Ordusu'nun emir ve kumandasını ele almıştı.[1058]

İstanbul'da hâlâ Derviş Vahdeti isminde bir softa, *Volkan* gazetesi ile İttihat ve Terakkicilere *Rumeli eşkıyası* diye hitap ediyordu.[1059]

Hareket Ordusu'nun 10 Nisan Cuma günü İstanbul'a resmen girmesi takarrür etmiş ve Hareket Ordusu hürriyet taraftarları şehrin sokaklarından geçmişti.[1060]

Bu ordu ile gelenlerin içinde şu meşhur kimseler vardı:

1055 H. Ertürk, *Age* s.29
1056 *Age* s..30
1057 *Age* s.33
1058 *Age* s.33
1059 *Age* s.33
1060 *Age*, s.34

1. Erkânıharp Feriki Mahmut Şevket Paşa.
2. Selanikli Mustafa Kemal Bey.
3. Erkânıharp Binbaşısı Pirlepeli Fethi Bey (Okyar) (Paris Ataşemiliterliğinden geliyordu).
4. Erkânıharp Kolağası İzmirli İsmet Bey (İnönü).
5. Erkânıharp Yüzbaşısı Hafız İsmail Hakkı Bey (Paşa) (Viyana Ataşemiliterliğinden geliyordu).
6. Erkânıharp Kaymakamı Üsküdarlı Cemal Bey (Paşa).
7. Paşazade Süleyman Askerî Bey (daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa başkanı olacaktı).
8. Erkânıharp Kolağası Halil Bey (Enver Paşa'nın amcası – Paşa).
9. Piyade Kolağası Ohrili Eyüp Sabri Bey (İttihat Terakki'nin bir numaralı kurucusu).
10. Piyade Kolağası Resneli Niyazi Bey (Hürriyet kahramanı).
11. Piyade Mülazım-ı Evvel Yakup Cemil Bey (Babıâli baskınında Nazım Paşa'yı vurmuş, Enver Paşa'yla, Almanya'ya taraftar olması yüzünden arası açılarak isyan etmiş, bil muhakeme kurşuna dizilmiştir).
12. Piyade zabiti Filibeli Hilmi Bey (İttihat Terakki Müfettişi olmuş, Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış, Millî Mücadele'ye iştirak etmiş, Ankara'da mebus olmuş, Mustafa Kemal aleyhindeki suikasta iştirak ettiğinden idam edilmiştir).
13. Mülazım-ı Evvel Ömer Naci Bey, (İttihat Terakki'nin konferansçısı, Babıâli baskınına iştirak eylemiş, Teşkilât-ı Mahsusa'ya girmiş).
14. Baytar Yüzbaşı Rasim Bey (Millî Mücadele'ye iştirak etmiş, İzmir suikastına iştirak ettiğinden idam olunmuştur).
15. Mülazım-ı Evvel Sarı Efe Edip Bey (İttihatçı, Mondros'tan sonra Jandarma Yüzbaşılığına yükselmiş, İstiklâl Savaşı'nda yararlıklar göstermiş, İzmir suikastı üzerine idam edilmiştir).

16. Kastamonulu Şükrü Bey (İttihat ve Terakki'nin merkezinin meşhur siması - Maarif Nâzırı, Millî Mücadele'de mebus olmuş, İzmir suikastına katıldığından idam edilmiştir).
17. Piyade Mülazım-ı Evveli Yenibahçeli Nail Bey (İttihat ve Terakki Teşkilâtı'na dahil olmuş, Osmanlı Meclisi'nde mebus olmuş, Pontusçularla çarpışmış, İstiklâl Savaşı'na katılmış, İzmir suikastına girmemiş olmakla beraber Doktor Nazım ve Cavit Beylerle beraber asılmıştır).
18. Piyade Mülazım-ı Evveli Erzurumlu Necati Bey.
19. Piyade Yüzbaşısı Afyonkarahisarlı Ali Bey (Millî Mücadelede mebus, İstiklal Mahkemesi Reisi, sonra Nafia Vekili).
20. Mümtaz Erkânıharp Yüzbaşısı Köprülü Kâzım Bey (Meclis Reisi Kâzım Paşa).
21. Doktor Abidin Bey (İttihat ve Terakki'de gizli hizmetler ifa etmiş, Millî Mücadele'de Millet Meclisi'ne aza olmuştur. İzmir suikastında idam edilmiştir).
22. Mülâzım-ı Evvel İsmail Canbolat Bey (İttihat ve Terakki kurucularından, İzmir suikastına karıştığı için idam olunmuştur).
23. Erkânıharp Kolağalarından Ali İhsan Bey (General - Sabis).
24. Erkânıharp Binbaşısı Muhtar Bey
25. Kâzım Karabekir (Edirne'deki Şevket Turgut Paşa'nın Erkânıharp Reisi).

Sultan Aziz'in öldürülmesi ile başlayan "meşrutiyet" istemleri, Abdülhamit'in 31 Mart'la tahtından indirilmesinden sonra Trablus ve Balkan topraklarının elimizden çıkması, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın Osmanlı'yı yıkmak için uygulamaya koyduğu planlardı. Osmanlı'da, her Batılı ülkenin destekleyicileri vardı. Osmanlılar, Almanlara demiryolunda öncelik tanıyınca, içteki destekler belirgin

biçimde ülke kaderinde söz sahibi olmak için harekete geçeceklerdi.

Sultan Hamit'in tahtından indirilmesinden sonra, Osmanlı'nın dış siyasetini asker-memur takımı üstlenmişti. Osmanlı'nın dış siyaseti, kendi aralarındaki rekabete göre kendisine bir yer bulamamış, kendi takımının iş başına geçmesi için acımasız bir iç mücadele sahnesi almıştı. Bu mücadele hiçbir zaman Fransız ve Rus mücadelesi halini almamış, Dünya Savaşı'na kadar İngiliz-Alman takımları arasındaki gizli-açık vuruşmalar Osmanlı'nın kimin yanında bulunması gerektiğini belirlemişti.

Almanlarla ilişkiler, demiryolları ile başlamış, Hindistan'ın demiryolu ile Avrupa'ya bağlanması düşüncesi İngiltere'yi önlem almak için harekete geçirmişti.

Padişah Sultan Reşat, Makedonya-Arnavutluk gezisi için savaş gemisi ile geldiği Selanik'te, karaya çıkmadan önce, Alatini köşkünde "*mahlû' ve ihtilâttan memnu* (hal' edilmiş ve görüşmeye yasaklanmış)" sürgündeki ağabeyi Abdülhamit'e, Selanik'e gelişinin kendisine karşı bir girişim olmadığını belirtip, seyahatin maksadını kendisine anlatarak, "âdeta müsaadesini, tasvibini almak" ve "*...ne arzuları varsa*" bunları da öğrenmek üzere, kâtibi Halit Ziya'yı, Abdülhamit'e gönderir. Abdülhamit, Padişah'a şükranlarını bildirerek şunları söyler:

"*Biz Yıldız'dan çıkarken benimle beraber buraya gelen kadın efendinin bir çantası vardı. Bu çantanın içinde mücevherler, nakit para ve esham vardı. Mecmuu mühim bir miktara baliğ olan kıymetli şeyler... O gece kargaşalık içinde arabaya binerken kadın efendi bu çantayı orada hazır bulunanlardan birine bırakmış, hemen alınmak üzere... Fakat telaşla çanta geri alınmadan arabalar yola düzülmüş ve çanta o adamda kalmış. Onu alan kimdi? Çantadakiler ne oldu? O zamandan bugüne kadar yapılan müracaatlardan ve teşebbüslerden bir*

netice alınamadı. Tahkikat daha ziyade derinleştirilirse belki bir netice hasıl olur: Çantanın bu suretle kayba uğraması çok üzülünecek bir hadisedir."[1061]

Avusturya-Macaristan, 1878'den beri fiilen elde tuttuğu Bosna-Hersek'i, Rusya ile daha önce yapmış olduğu bazı görüşmelere dayanarak, resmen kendi ülkesine katar. 1878'den beri işgali altında bulunan Taşlıca Sancağı'nı ise Osmanlı'ya geri verir.

Bulgaristan da gerçekten var olan bağımsızlığını resmileştirir.[1062]

İttihat ve Terakki'nin (22 Eylül 1909) Selanik Kongresi'ne Mustafa Kemal Trablusgarp delegesi olarak katılır. Kendisi kongreye sırf ordunun siyasadan ayrılması işi üzerinde bir karar alınmasını sağlamak için girmiştir.[1063]

Mustafa Kemal diyordu ki:

"Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça hem fırka (parti) kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının pek çoğu Cemiyet azası olan III. Ordu modern bir ordu sayılamaz. Orduya dayanan Cemiyet de millet bünyesinde kök salamamaktadır."

Mustafa Kemal'e karşı olanlar, subaylar Cemiyet'ten ayrılırsa irticaın başkaldırıp meşrutiyetin elden gidebileceğini düşünüyordu.[1064]

Bu cümle üzerinde biraz düşünelim. Subayların, Cemiyet'le bağlarının sürdürülmesinde ana endişe, meşrutiyetin korunması idi. Başından beri söylediğimiz gibi meşrutiyet istemi, imparatorluk içindeki Hıristiyan tebaanın, kendine ait bağımsız bir devlet kurabilmesi için tasarlanmış-

---

1061 H. Z. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1965, s.254
1062 Toynbee, *Batı Meselesi*,.s.25
1063 *Saray ve Ötesi*, *Age*, s.43
1064 *Age*, s.44

tır. Osmanlı'nın Türk ve Müslüman halklarının meşrutiyet üzerinde bir istemi olmamıştır. Padişah da böyle düşünmektedir. Meşrutiyet, önce Abdülaziz'i hal' etmek için öne sürülmüş, Aziz'in hal'inden sonra da, Abdülhamit'i tahtından indirip, Balkan kökenli Hıristiyanlara bağımsız devlet kurdurtarak Osmanlı'nın Avrupa topraklarından atılması için istenmiştir. "İrtica" olayı, meşrutiyetten önce yoktu. Burada sözü edilen "irtica" ile, meşrutiyete karşı olan güçler söz konusu edilmektedir. Buna göre de en büyük mürteci "padişah" olmak gerekir. Balkanlar'ın Hıristiyan halklarının bağımsızlığına kavuşması için istenen meşrutiyet, III. Ordu ve II. Ordu'nun genç subaylarının başlıca amacı olmuş, buna karşı çıkanlar da "mürteci" olarak tanımlanmıştır. Meşrutiyet taraftarı olmak "ilerici" olmak anlamına gelmekte, buna karşı olanlar da "gerici" durumuna düşürülmektedir. Bu tanımlar bize Batı'dan geldiği için, nereye varacağını ölçmeden, biz de aynen Batılılar gibi kullanmaya başladık. "İrtica", "mürteci", "gerici" tanımlamaların, dinle bir ilintileri yoktur. Bu tanımlamalar, Hıristiyan tebaa için düşünülmüş siyasi seçime karşı çıkanlar için kullanılmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'da bulunmuş subaylarının da içine düşürüldüğü ve bizim de bugün, 100 sene sonra bile farkında olmadığımız açmaz buradadır. Bu kitap, içine sürüklendiğimiz bu açmazın kapağını aralamayı amaçlamaktadır.

Kongreye Edirne murahhası olarak katılmış olan Yüzbaşı Refet Bey,[1065] II. Ordu'daki arkadaşlarının düşüncesini açıkça öğrenmek için oraya bir heyet gönderilmesini önerir ve önerisi kabul edilir.[1066]

Oraya gidenler, Kâzım (Karabekir) ve İsmet (İnönü) ile görüşür, onların ve II. Ordu'daki arkadaşların Mustafa Kemal gibi düşündükleri haberini getirirler. Bunun üzerine kongre büyük çoğunlukla Mustafa Kemal'in istediği kararı alır.

1065 Refet (Bele) ile karıştırılmamalıdır.
1066 Toynbee, *Batı Meselesi*,.*Age* s.45

Bu karar üzerine orduda ittihatçılığı ile ünlü bir takım subaylar istifa ettirilir, ancak karar hakkıyla uygulanmaz.

Enver ve Niyazı gibi en önemli üyeler ve birçok arkadaşları orduda kalır ve siyasa ile ilgilenmeye devam ederler.[1067]

Babıâli Baskını –Mahmut Şevket Paşa Suikastı– Balkan Savaşları

1914 yılında Mebusan Meclisi seçim yoluyla toplandığı zaman Gazi Muhtar Paşa'yı ve Kabine üyelerini Divân-ı Âli'ye verecektir. Sorulardan biri de: "*Muharebe ilanı Kanun-ı Esasî gereğince hukuk-ı Hazret-i Pâdişahî'den olduğu halde irade-i seniyye istihsal edilmeksizin harp ilan olunması.*"[1068]

Diğerleri de:

Ordunun Balkan ülkeleriyle savaşacak durumda olmadığı genelkurmayca bildirildiği halde harp ilan edilmesi,

Bulgarlardan önce seferberlik ilanı lüzumu genelkurmayca bildirildiği halde buna uyulmamış olması,

Seferberlik ilanından hemen önce redif (ihtiyat) kıtaları ve ikmal erlerinin üçte birinin terhis edilerek tabur mevcutlarının yüz, yüz elli nefere ve harp kıymeti bakımından sıfıra indirilmesi.

Seferberlik ilan emrinin Harbiye ve Dâhiliye Vekillikleri tarafından tebliğinin geciktirilmiş olması.

Bakanlar kurulunun, yetkisi olmadığı halde, tecazü harp (tecavüz) emri vererek henüz tamamlanmamış ordularımızı felakete sürüklemesi.

İzmir'deki redif kıtalarının terhis edilmesi,

Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi.

Meclis güvensizlik verdiği halde vekillikte devam etmesi.

Balkan Devletleri ittifak kararı aldıktan sonra terhis emrinin uygulanmış olması.

1067 *Age* s.45

1068 *Ben de Yazdım* 3., s.883

"Zât-ı âlileri müttefikler ile harp etmek için kâfi miktarda askerî kuvvetimiz olduğu hakkında Harbiye Nâzırından malumat aldığınızı beyan buyurmuşsunuz. Halbuki Genel Kurmayın 12 Haziran 1328 ve 16 Eylül 1328 tarihli tezkerelerinde Balkan Müttefikler'ine karşı harbe muvaffakiyet imkânı olmadığı resmen ve sarahaten bildirildiği ve eski Dâhiliye Nâzırı Ali Daniş Bey'in sorgusundaki ifadesinde harbe malî kuvvetimizin müsait olmadığı Maliye Nezareti'nden bildirildiği anlaşılıyor. Şu halde, ifadenizle işbu beyanat ve yazı arasında aykırılık olduğu gibi, talimli terhis edilmiş, ordunun mevcudu azalmış, yeniden celp ve cem' ile (getirip toplamakla) ordunun kuvvetlendirilmesi nakil vasıtalarının azlığından güç bir hale gelmiş olmakla, bu hususların harpten kaçınılması lüzumunu ihsas eylediğinden, icap eden fedakârlığı ihtiyar ederek meseleyi diplomasi yoluyla halletmek ve harpten çekinmek vatanın menfaati icabından iken, yenilmesi kuvvetle melhuz olan bir harbe teşebbüs edildiği anlaşılıyor. Sebeplerini lütfen buyurur musunuz?"

"...Eylülün birinde Çanakkale'de bulunan iki kolordunun terhisine emir verilmiş, halbuki o zaman Balkan devletlerinin ittifakı şâyi olmuş, Osmanlı elçilerinden bazıları tarafından iş'arat da (yazı ile bildirme) vuku bulmuş olduğu gibi, Rumeli'nde ıslahat devam eylediği ve Koçana Hadisesi dahi vâki olarak Bulgaristan ahalisi heyecana başladığı cihetle, derhal orduyu toplayarak kuvvetli bulunmak icap ederken talimli askerin terhisine devam edilmiştir ki yüksek ifadeleri mevcut vesikalara uygun görülmüyor."[1069]

İngiliz Buxton Kardeşlerin Balkan Komitesi, Türkiye aleyhinde, Balkan halklarının davalarını propaganda ederek, *"Türklerin Avrupa'dan kovulmalarını sağlamak medeniyet ve Hıristiyanlığın borcudur,"* demeye devam ediyordu.[1070]

Şûrâ-yı Saltanat'ta mutat konuşmalardan sonra, "Barışın

1069 *Age*, s.885
1070 *Ben de Yazdım* 3., *Age*, s.901

kabul ve yapılmasının zarurî olduğuna" büyük çoğunlukla karar verildi.[1071]

Şeyhülislam Cemalettin Efendi hatıratında hükümetin büyük devletlere vereceği cevabî nota hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"*Büyük devletlere verilecek cevabî notanın Vekiller Meclisi'nde geçen müzakereye ve usulüne göre yazılması için Hariciye Nâzırı Noradunkyan Efendi'ye tavsiye edilerek ertesi sabah Vekiller Meclisi Babıâli'de toplandı. Hariciye Nâzırı'nın Fransızca kaleme aldığı nota müsveddesi tercüme olunmak üzere hariciyeye gönderilerek, birkaç saat sonra gelen tercüme edilmiş nüshası mecliste (Bakanlar Kurulu) okunacağı sırada Babıâli'nin büyük sofasında bir gürültü işitilmesi üzerine derhal Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, olan biteni anlamak için Meclis'ten dışarıya çıktı. Bu sırada silâh sesleri işitilmekle diğer vekiller şaşkınlık ve hayret içinde kaldı.*"

Tarihin "Babıâli Baskını" diye kaydettiği olay bu suretle başlamış oldu.[1072]

O günlerde İstanbul'un bütün lokalleri hastane haline getirilmişti. Cepheden taşınmış yirmi bin koleralı askerin, bir o kadar da yaralı veya takatten düşmüş hasta gazilerin bütün şifa yurtlarını doldukları söyleniyor, bulaşıcı hastalığın halk arasına yayılmasından endişe ediliyordu.[1073]

Bir de göçmen meselesi vardı. Rumeli'den gelen, çoğu aç, çıplak, "öküz koşulu arabalarla" İstanbul'a sığınmış perişan insan kalabalığı göze çarpıyordu. Hanlar, hamamlar, camiler, medreseler bu zavallılarla lebaleb dolu idi. "Komitecilerin" işledikleri cinayetler işitildiği zaman insanın aklı duruyordu. İstanbul basını, Avrupa gazetelerinden alarak acıklı haberler vermeye devam ediyordu.

1071 *Age*, s.958; Cemalettin Efendi, *Hâtırât-ı Siyâsiye*, s.:51
1072 *Ben de Yazdım*, 4., s.1069
1073 *Age*, s.1073

Osmanlı ordusunda hizmet etmiş Alman subaylarından Albay Weit'in Berliner Tageblatt gazetesinde çıkan bir yazısını, 15 Aralık 1912 tarihli İkdam Gazetesi sütunlarına almıştı. Burada özetle şöyle deniliyordu:

"Komitecilerin Edirne ile Çatalca arasında ne kadar Türk köyü varsa tamamını yaktıklarını söylersem, bunların ne vahşi, ne kan içici adamlar olduklarını anlarsınız. Bu Türk köylerinde hayatta kalan yaratıklar yalnız köpeklerdir."

"Binlerce aile aç, çıplak İstanbul'a sığınmışlardır. Bu zavallılar vahşilere sövüp saymayı bile kendilerine yakıştıramadıkları gibi dilenmeye de tenezzül etmediklerinden mısır koçanlarını yalamakla yetiniyorlardı."[1074]

Bazı Avrupa gazetelerinde görülen tafsilata göre, Karadağlılar ele geçirdikleri yerlerdeki İslam ahalisinden hoşlarına gitmeyenleri öldürmekle kalmıyorlar, burun ve diğer yerlerini kesmek, hatta derilerini yüzmek gibi vahşetin daha yüksek seviyelerine kadar çıkıyorlardı.[1075]

"Harplerde de ele geçirdikleri yerlerdeki İslamları topluca öldürüyorlar, Üsküp'te olduğu gibi silah atmadan rızaları ile teslim olan Müslüman halkı kılıçtan geçiriyorlar."

Sırbistan'dan Londra'ya dönen bir diplomat Daily Chronicle gazetesine aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

"Sırplar vahşice Arnavutları toplu olarak öldürüyorlar, Üsküp ve çevresinde iki bin, Priştine'de beş bin masum Arnavut öldürülmüştür. Kesilen cesetler derelere atılıyor. Arnavutluk'u elde etmek ve orada yerleşmek için güya başka çare yokmuş!"

İstanbul'da Almanca çıkan Osmanischer Lloyd gazetesinden:

"Bu ayın on ikisi tarihi itibariyle Londra'dan bildirildiğine göre Daily Chronicle gazetesi, son zamanlarda Sırbistan'dan dönen bir muhabirinin verdiği aşağıdaki haberi neşretmiştir:

1074 *Age* s.1074
1075 *Age* s.1074

Sırplar, Arnavutlar arasında "toplu öldürmeler" yapmışlardır.

Kumanova ile Üsküp arasında iki bin Arnavut öldürülmüştür. Üsküp'ün düşmesinden sonra etrafa birçok kollar gönderilmiş ve bunlar Arnavut köylerini yakmışlar, köylüleri tüfekle öldürmüşlerdir. Oralarda nehirlerin tamamen cesetle dolduğunu söyleyenler oldu.

Silah bulmak için yapılan aramalarda, yüzlerce adam silah sahibi olup olmadıklarına bakılmaksızın ve hiçbir usul ve muameleye tâbi tutulmaksızın kurşuna dizilmişlerdir.

Üsküp'te geçirdiğim son gece zarfında otuz sekiz kişi bir askerî kol tarafından tevkif edilmiş ve kurşuna dizildikten sonra cesetleri nehre atılmıştır.

Sırplar Arnavutları kendilerine tâbi kılmaya değil, belki mahvetmeye çalışmaktadırlar. Her sınıfa mensup askerler bana: "Arnavutları mahvetmek istiyoruz. En umumî yol budur," diyorlardı.

Üsküp'ün yanı başında bulunan beş köy tamamen tahrip edilmiştir. Orada İslamlar Sırplara karşı koymadıkları halde ahalisi öldürülmüştür. Üsküp civarında, Mistola Voda denilen yerde seksen ceset gördüm.

Sırplar, yaralı Arnavutlara ekseriya yiyecek ve içecek vermedikleri için zavallılar açlıktan ve susuzluktan helâk olmuşlardır.

Sırplar henüz son nefesini vermemiş olan pek çok yaralıyı Vardar Nehri'ne atmışlardır.

Şehrin dışında kanlı oyun oynanmıştır. Üsküp'te İslam cesetleri ile dolu 38 hendek mevcuttur."[1076]

Bir Sırp askerinin itirafı şöyle anlatılmaktadır:

"Kaçmaya muvaffak olamayan ahaliden birçoğu damlar içine saklanmışlardı. Biz bunları bildiğimiz için evleri yakıyorduk. Bulundukları yerlerin yakıldığını görenler gizlendik-

---

1076 *Ben de Yazdım* 4., *Age* s.1075

leri deliklerden çıkmak zorunda kalırlardı. O vakit de bunları kurşunla vururduk. Yalnız çocuklara, kurşun atmayarak süngülerle öldürürdük. Beyaz bayrağı olan bir evden tek silah atıldığı için bütün köyü yaktık."[1077]

"Balkan Mezalimi" başlığı altında, Daily Telegraph gazetesi muhabirinin 6 Aralık 1912 tarihli yazısından:

Zaferden başı dönen Sırp subayları, Arnavutluk'ta asayiş için en tesirli çarenin İslam Arnavutları yok etmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bu sözü bütün Sırp işgal ordusu hemen uygulanacak bir düstur olarak ele almıştır. Kumanova, Üsküp arasında üç bin kişi öldürülmüştür. Priştine çevresinde yalnız Arnavut olmak üzere beş bin kişi Sırp canavarlarının kahır ve zulüm pençesinde mahvolmuştur.

Silah bulunan evlerin bütün halkı asılarak veya kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir."

Miralay Ostiç'in alayı Pizrin'e girdiği vakit miralay cenapları, "Öldürünüz!" diye bağırmıştır. Belgrat gazetelerinin yazdıklarına göre bu emir verilir verilmez, askerler evlere hücum edip ellerine geçenleri öldürmüşlerdir.[1078]

Selanik, Meşrutiyet ilanıyla beraber Genç Türkler'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açık merkezi olmuştu. Buraya, "Kâbe-i Hürriyet, Mehd-i Hürriyet" deniliyordu.

Yunanlara karşı koymak için Osmanlı Ordusu'nun başına getirilen kumandanın Türk vatanına bağlılığından şüphe ediliyordu. İşte bunlar, kumandan, belediye meclisi –valinin muhalefetine rağmen– birleştiler, beş büyük devletin konsolosları yolu ile düşmanı davet ettiler. Hazırladıkları "teslim şartnamesinin imzası mukabilinde" şehri Prens Konstantin kumandasındaki Yunan ordusuna sundular.[1079]

1077 *Age* s.1076

1078 *Age* s.1076

1079 *Age* s.1077; Fethi Okyar'ın anılarında Selânik'te sürgünde bulunan Abdülhâmid' in sözü: *"Bana bir silahı veriniz, düşmanlarla dövüşerek öleyim."*166-Üç Devirde Bir Adam.

İmza edilen protokol başlıca şu maddeleri içine alıyordu:

1. Hükümet memurları tevkif edilmeyecek.
2. Yabancı uzmanlar tarafından yetiştirilen iki bin kadar jandarma, asayiş için lüzumlu olduğundan bunlara ilişilmeyecek.
3. Bir mermi dahi atmadan bütün silah ve teçhizatıyla teslim olacak Hasan Tahsin Paşa ordusu subaylarına "harp esiri" muamelesi yapılmayacak.[1080]

Şehri arzuları ile teslim eden bahtsızların umdukları rahatlık elde edilmiş miydi? Ne gezer! Şehir içinde ve dışında ölümler, yağmalar, namusa tecavüzler devam ediyordu.

Poroy'da iki yüz Türk mezbahalara götürülerek koyun gibi kesilmişlerdi. Bu zavallıların emlâki hakkında iki üç kişi huzurunda güya alım ve satım muamelesi yapılıyor ve ellerinden senet alınarak paralar veriliyor, heyet huzurdan çıkınca, önce verdikleri para geri alınıyor, sonra mezbahaya götürülerek öldürülüyorlardı.[1081]

Serez'de "katliam" yapılmış, beş yüz kişinin kanı akıtılmıştı.

Kalkış'ta Türklerle Bulgarlardan geçici bir hükümet kurulmuştu. Böyle bir karma hükümet kurulmuşken, Kalkış köylerindeki Türkler çoluk çocuk, kadın erkek öldürülmüşlerdi.[1082]

"*Meşhur komitecilerden Sandanski, Demirhisar İlçesi'nin Petrova ve Viterna köyleri 'İslamlarından' erkekleri bir camiye, ihtiyar kadınlarla sabileri diğer bir camiye koydurarak gazla yakmışlardır. Bunların sayısı 1500'ü geçmektedir. Genç kız ve kadınları da Mendik cihetine götürmüşlerdir.*"[1083]

1080 *Age* s.1078
1081 *Age* s.1079
1082 *Age* s.1079
1083 *Age* s.1080

İttihat ve Terakki Cemiyeti yedi ay önce askerî cuntanın millî iradeyi çiğnemesinden doğan yeni durumdan kendisini âdeta sorumlu addediyordu. İktidarı silahlı zorbaların zoru ile mukabele etmeden bırakmış olmanın felaketli neticeleri ile karşı karşıya gelmişti.[1084]

23 Ocak 1913 tarihinde Bursa Valisi Daniş Bey'e gönderilen, Dahiliye Nâzırı Vekili Talât imzalı bir telgrafın sureti: "*Nota üzerine Kâmil Paşa Kabinesi Edirne Vilayeti'ni kâmilen ve Akdeniz adalarını kısmen düşmana terke karar vermiş ve... ittihaz eylediği karara Meclis-i Millî namı altında, münhasıran Şura-yı Devlet azasından ve bazı rüesa-yı memurinden bir meclis-i meşveret teşkil ederek ittihaz eylediği karara onların da muvafakatini cebren bilistihsal hukuk-u mukaddese-i milliyeye tecavüz eylemiştir. Bundan galeyana gelen halkın Babıâli önünde nümayişler icra etmesi üzerine kabine istifa ettiğinden yeni kabine teşekkül edinceye kadar... Dahiliye Nezareti umurunu... vekâleten deruhte eyledim...*"

Talât Bey, hükümeti devirmek için başa geçti.[1085]

Hükümetin cevabî notasını büyük devletlere verdiği gün Bulgar Orduları Başkumandanlığı mütarekenin sona erdiğini Osmanlı Orduları Başkomutanlığı'na bildirdi. Savaş yeniden başladı.

3 Şubat'ta Edirne kalesini bombardımana başladı. Çatalca savunma hattına saldırdı. Bir başarı elde edemedi, yüz geri edildi. 18 Mart'ta Çatalca hattına hücumlarını tekrarladı. Savaş kanlı bir surette on üç gün sürdü.[1086]

Hakkı Paşa, Londra'ya gönderilmişti. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Hakkı Paşa'dan bir telgraf aldı. İngiltere Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey'le yaptığı görüşmeyi anlatıyordu:

"*E.Grey'in hemen barışa razı olmamızı tavsiye ettiğini, Edirne'nin düşmesini beklediğimiz takdirde durumun daha*

1084 *Age* s.1084
1085 *Ben de Yazdım* 4, *Age* s.1087
1086 *Age* s.1202

fena olacağını söylediğini" bildiriyordu. Bunun üzerine Sadrazam Vekiller Heyeti'ni topladı. Toplantıda Bahriye Nâzırı, Başkumandan vekili İzzet Paşa ve Alman uzmanı Lüson'un raporları okundu. Her üç raporda *"askerlerimizin taarruz gücü olmadığından"* bahsediliyordu. İzzet Paşa ayrıca *"barış yapılmadığı takdirde Başkumandanlık Vekilliği'nden çekileceğini"* söylüyordu.[1087]

Mahmut Şevket Paşa, Edirne'yi bırakarak sulh yapmak kanaatini savundu. Onlar, *"Edirne'yi düşmana bırakacak"* ithamıyla Kâmil Paşa Hükümeti'ni düşürmüşlerdi.[1088]

10 Şubat 1913'te kabine toplandı. Oybirliği ile barış kararı alındı. Mahmut Şevket Paşa, Saray'a gidip verilen kararı Sultan Reşat'a anlattı. O da:

"Edirne'yi terk etmemelisiniz," dedi.[1089]

Sait Paşa (Hariciye Nâzırı) bir gün önce verilmiş olan barış kararının sorumluluğuna iştirak etmek istemiyordu. Maarif Nâzırı Şükrü Bey'le Mahmut Şevket Paşa arasında 10 Şubat toplantısında sert münakaşa olmuştu. Maarif Nâzırı, umumi karargâh kurmay heyetiyle savaşı idare edememiş mağlup kumandanların değiştirilmesini, yerlerine yenilerinin getirilmesini istiyordu. Ordudaki genç kurmaylar da böyle düşünüyordu.[1090]

Büyük devletlere göre barış şu suretle yapılacaktı:

- *Trakya'da Osmanlı-Bulgar sınırı Midye-Enez arasına çekilen düz çizgi olacaktı.*
- *Girit, Yunanistan'a bırakılacaktı.*
- *Diğer Yunan işgali altındaki Ege Adaları hakkındaki son kararı büyük devletler vereceklerdi.*
- *"Harp tazminatı" diye bir şey söz konusu değildi.*

1087 *Age* s.1205
1088 *Age* s.1206
1089 *Age* s.1206
1090 *Age* s.1207

Bu esaslar iki taraf arasında kabul edildiği anda Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ateş kesecekler, barış müzakereleri başlayacaktı.

Mahmut Şevket Paşa, 23 Ocak 1913 günü Sadaret makamına getirilmişti. Tuttuğu günlüğün 13 Şubat 1913 tarihli satırları ilginçtir.

"13 Şubat: 20 maden imtiyazının verilmesini kabul ettik. Bu maden imtiyazlarını isteyen iş sahipleri, uzun zamandan beri oyalanıyorlardı. Bizden önceki hükümetlerin bu oyalamadan maksatları, iş sahiplerini müracaata mecbur bırakıp para almakmış... Beyazıt-Şişli arasında tünel yapılması projesi de bu suretle uyutulmuştu. Bu tünel projesi hükümetçe tasdik edilmiş, Padişah'tan iradesi bile alınmış olduğu halde, harekete geçilemiyordu. Eski sadrazam Sait Paşa, bu imtiyazı vermek için Deutsche Bank'tan 15.000 altın rüşvet istemiş. Bunu Almanya Büyükelçisi Baron Von Wangenheim bizzat bana söyledi. Bunun üzerine Alman, İngiliz ve Fransız maliye grupları, Türkiye'ye borç vermemek üzere karar aldılar.

Bu mesele üzerinde tahkikat yaptım. Öğrendim ki, bir Fransız firmasının temsilcisi de, bu Beyazıt-Şişli tüneli imtiyazının Almanlara değil kendilerine verilmesi için, Osmanlı Hükümeti'ne 3 milyon altın teklif etmiş."[1091]

Günlüğün 18 Şubat tarihli başlığında, Adaların Yunanistan tarafından işgal edilmesinden söz ediliyordu:

18 Şubat: İçinde bulunduğumuz Balkan Harbi bittikten sonra, bu harp içinde Yunanlar tarafından işgal edilen adalarımızı geri alabilmemiz için, donanmamızın ne şekilde kuvvetlendirilmesi icap ediyor buna dair hazırlık çalışmalarında bulunmalarını istedim.[1092]

19 Şubat: Ordunun düşmana karşı koyamayacağı noktasında Başkumandan Vekilliği, Erkân-ı Harbiye Reisliği, Kolor-

---

1091 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, Kasım 1988, s.16
1092 *Age* s.20

du Kumandanlıkları, Donanma aynı fikirdedir. Şu halde sulhtan başka çare göremiyorum.[1093]

23 Şubat: Harici borçlarımızın, bu harpte kaybettiğimiz toprakları paylaşan Balkan devletlerinin hisselerine düşen kısmının da onlarca ödenmesi lazımdır. Bıraktığımız memleketlerdeki Müslümanların hukuk ve mallarının muhafazası da gerekir. Bu suretle Edirne ve Kırk Kilise (Kırklareli) Bulgaristan'da, Babaeski ile Lüleburgaz bizde kalmış olur.[1094]

28 Şubat: Cafer Paşa evime gelerek, Necid'de İbnissuud'un devlet menfaatlerine aykırı faaliyette bulunduğunu ve İngilizler tarafından teşvik gördüğünü anlattı[1095]

2 Mart: Enver Bey'e dedim ki: "Prens Sabahattin Bey aleyhimizde faaliyettedir. Neşretmek üzere bastırdıkları beyannamelere el koyduk.

3 Mart: Veliaht Yusuf İzzettin Efendi Hazretlerine gittim. Bana dedi ki: "Biraderim Mecit Efendi'nin söylediğine göre, İttihat ve Terakki, Padişah'ın zayıf şahsiyetinden faydalanarak cumhuriyet ilan etmek fikrindeymiş." Veliaht, gene de Padişah'ın tahttan indirilmesi hususunda ısrar etti. Teshin edici sözler söyledim.[1096]

5 Mart: Ruslar, demiryollarımızı Erzincan ve Diyarbakır'a kadar uzatmamızı istemiyorlardı.

8 Mart: Vahidettin'in sarayında: 2. Veliaht Vahidettin Efendi şöyle dedi: "Benim Prens Sabahattin Bey'e taraftar olduğumu söylüyorlar. Bence Sabahattin Bey bir dolandırıcıdır. Büyük biraderim Sultan Hamit'in saltanatının sonlarında, o zaman veliaht olan Sultan Reşat'tan, ihtilâl çıkartmak için 40.000 altın istemişti.

Biliyorum. Geçenlerde Zat-ı Şahane, bu hususu bendenize hikâye buyurdular.

1093 *Age* s.23
1094 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Age* s.30
1095 *Age* s.34
1096 *Age*, s.37

Ben Sabahattin Bey'i sarayıma bile kabul etmiyorum.[1097]

9 Mart: Harbiye Nezareti'nde Hindistan Müslümanları namına gelen Şeyh Abdülaziz'i kabul ettim. Hindistan Müslümanlarının Edirne'yi terk etmemizden çok üzüntü duyacaklarını söyledi ve sebat etmemizi tavsiye etti.[1098]

İzmir'de büyük kuvvet topluyorum. Yunanların orada bir yere asker çıkarmaları ihtimal dışında bir şey değildir.[1099]

11 Mart: Kuveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilaf çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi bir istifademiz olabilirdi? Küveyt ve Katar'ı İngiltere'ye bırakmaya ve zengin Irak vilayetimizle uğraşmaya karar verdim.[1100]

16 Mart: Fransa, Almanya'yı tuttuğumuz için bize kızıyordu. Hatta Fransa Hariciye Nâzırı, bu hususta büyükelçimiz Rifat Paşa'ya şikâyette bulunmuştu. Hatta benim de Almanya'yı Fransa'ya tercih ettiğim imasında bulundu. Doğrusu da buydu.[1101]

17 Mart: İngiliz Sefiri, İngiliz işadamlarının Bağdat ve Musul vilayetlerimizde petrol aramak için istida verdiklerini söyledi... Akşam Şerif Cafer Paşa geldi. Medine-Hail-Necef Demiryolu'yla Hicaz'ı Necid'e ve Irak'a bağlamak istiyorduk.[1102]

18 Mart: Konya Ovası'nın sulanması ve iskânı meselesiyle uğraştım. Rumeli'nden gelen muhacirlerin bir kısmını buraya yerleştirmek istiyorduk.[1103]

"Alman Büyükelçisi von Wangenheim'i kabul ettim. Selanik'te Yunan Kralı'nın bir suikasta kurban gittiğini bildirdi. İlk alınan

---

1097 *Age*, s.41
1098 *Age*, s.43
1099 *Age*, s.44
1100 *Age*, s.45
1101 *Age* s.48
1102 *Age* s.49
1103 *Age* s.51

haberlere göre katil, Selanik'in Türklerden Bulgarlara değil de Yunanlara geçmesine kızan bir Bulgar milliyetçisi imiş. Baron Wangenheim: "Katil Bulgar da olsa Yunan Hükümeti bunu saklayacak ve Kralı'n bir Yunan tarafından öldürüldüğünü ileri sürecektir. Aksi takdirde Yunanistan'da büyük bir infial hâsıl olur. Bu da Türklere karşı (kurulmuş bulunan) Yunan-Bulgar ittifakının sonu demektir."[1104]

"Wangenheim, Basra Körfezi'nde İngiltere'ye tanıdığımız haklardan da endişe ediyordu. Filhakika Basra Körfezi'ndeki hâkimiyetimizin büyük kısmını İngiltere'ye bırakmaya mecbur olmuş, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Hüveyze şeyhlikleri üzerinde İngiliz himayesini tanımıştık.

İttihatçılar sözümü dinlemek istemiyorlardı. Beyinsiz kafalarındaki yavan fikirlerle hareket etmekten vazgeçmiyorlardı. İttihatçılar böyle mecnun adamlardı. Ya muhalifleri onlardan iyi miydi? Asla! Muhalifler üstelik rezil ve ahlâksızdı.[1105]

"Ege Adaları'nın kaderini Büyük Devletlere bırakacaktık. Anadolu topraklarına yapışık gibi olan bu adaları Yunanistan'a bırakmakta büyük mahzur vardı. Arnavutluk, müstakil bir Müslüman devleti olacaktı. Arnavutlarla meskûn İşkodra, Karadağ'a, çoğunlukla Arnavut ve Türk olan Kosova da Sırbistan'a geçecekti."[1106]

25 Mart: *Avusturya-Macaristan büyükelçisi Marki Pallaviçini'yi kabul ettim. "Sabahattin Bey'in kâtibi Lütfi Bey'in bir Avusturya tebaasının evinden cebren tevkif edildiğini" ve tarziye istediğini söyledi. Tarziye falan veremeyeceğimiz cevabını verdim.*[1107]

27 Mart: *Sir Edward Grey, bize de, Balkanlılara da sulh tavsiye ediyor. Müstakil bir Müslüman devleti haline getirilecek*

1104 *Age* s.52
1105 *Age* s.54
1106 *Age*, s.55
1107 *Age*, s.60

olan Arnavutluk dışında bütün Rumeli'nin dört Balkan devleti arasında bölüşüleceğini, Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılacağını, Midye-Enez hattının hudut olacağını bildiriyordu. İngiltere Hariciye Nâzırı'na göre Girit, Yunanistan'a verilecek, fakat diğer Ege Adaları'nın istikbali, yani Yunanistan'a mı, Türkiye'ye mi bırakılacağı Büyük Devletlerin hakemliğine terk edilecekti.[1108]

4 Nisan: İngiltere ile hiçbir mesele çıkarmamak siyasetini takibe azimliydim. Hatta bunun içindir ki, Kıbrıs meselesini canlandırmak istemiyordum.[1109]

7 Nisan: Tophane'ye gittim. Günde 250 tüfek imal ediliyordu.[1110]

12 Nisan: Eski Meclis Reisi Halil Bey geldi. İtalya vasıtasıyla İttifak Devletleri'ne yanaşmamız lüzumundan bahsetti. Bu hususta Selanik Mebusu Emanuel Karasu Efendi'nin[1111] *tavassut edeceğini söyledi.*[1112]

13 Nisan: Beyrut Valisi'nden mufassal bir şifre geldi. Bu Pazar sabahı şehirdeki hemen bütün dükkânların kapandığını bildiriyordu. Bunun sebebini sormak üzere, İngiliz, Fransız, Rus ve Amerikan konsolosları, Vali'yi teker teker ziyaret etmişler. Vali'nin fikrine göre İngiltere ve Fransa, Arap milliyetçilerini desteklemektedirler.

İngiltere, 1878 muahedesine göre Anadolu'da Rusya tarafından tecavüze uğradığımız an donanma göndererek bize yardıma

---

1108 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, *Age* s.62-63

1109 Kıbrıs, 1878'den beri Türkiye namına İngiltere tarafından idare edilmekle beraber, ada, hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası sayılıyordu. Mısır ve Sudan'da da durum aynıydı. Kıbrıs, Mısır ve Sudan, o çağ İngiltere'sinin can damarı olan Süveyş'i, Hindistan yolunu tutan ve kesen ülkelerdi.

1110 *Age*, s.81

1111 Sonradan İtalya'dan pek büyük bir rüşvet aldığı ileri sürülmüştür. Aslen Yahudidir. Aldülhamid'e hal'i tebliğ eden dört kişilik heyetteydi.

1112 *Age*, s.89

mecburdu. Kıbrıs'ı bu şartla muvakkaten İngiltere'ye bırakmıştık.[1113]

Kıbrıs muahedesi canlandırılırsa esasen Rusya, bize tecavüze cesaret edemezdi.

Ancak İngiltere, Rusya'ya iyiden iyiye yaklaşıyordu. Alman tehdidi karşısında İngiltere başka çare görememiş, eski düşmanı ve rakibine yanaşmıştı... İngiltere, İttihat ve Terakki'yi sevmiyordu.[1114]

15 Nisan: *Arapça konuşan vilayetlerimizde bazı durumlarda Arapça'nın kabul edilmesine karar verdik. Şöyle ki: Bundan böyle istidalar Arapça yazılabilecek, mahkemede Türkçe bilmeyenler Arapça konuşabilecek, bu lisanla ilanlar verilebilecekti. Bu vilayette iptidaî, rüştiye, idadîlerde Türkçe ile beraber Arapça'nın da tedris dili olmasına tedricen çalışılacaktı. Arap vilayetlerindeki yüksek mekteplere gelince, buralarda tedrisat tamamen Türkçe olacak, fakat yardımcı lisan olarak Arap dili ve edebiyatına daha ehemmiyet verilecekti.*[1115]

16 Nisan: *Eski Evkaf Nâzırı Hayri Efendi'nin riyasetinde bir heyetin Doğu Anadolu'ya gönderilmesi ve heyetin emrine 120.000 altın verilmesi kararlaştırıldı. Heyet, bu mıntıkadaki Kürtlerle Ermenilerin arasını bulacaktı.*

Dâhiliye Nâzırı Adil Bey dedi ki: "Kâmil Paşa, Mısır'dan İstanbul'a dönmek için bizden müsaade istiyor." 80 yaşındaki bu adam hâlâ Sadrazamlık peşinde koşuyor.[1116]

17 Nisan: *Zât-ı Şahane bana dedi ki:*

"Mısır'daki seleﬁniz Kâmil Paşa'dan haber aldım. Mahmut Şevket Paşa'nın bana hürmeti vardır. Onunla beraber çalışarak bu memleketi kurtarabiliriz," demiş. "Anladığıma göre kendisi gene Sadrazam olmak istiyor. Siz de Harbiye Nezareti'ni deruhte buyuracaksınız."

1113 *Age*, s.89
1114 *Age*, s.91
1115 *Age*, s.93
1116 *Age* s.95

Zât-ı Şahane'ye dedim ki:

"Bu memleketin kurtulması veya kurtarılması için önce Cenab-ı Hak, Kâmil Paşa'nın canını almalıdır. Bu adam memleket için en büyük musibettir.[1117]

18 Nisan: *İttihat ve Terakki, hükümeti desteklediği halde, benim devlet işlerini kendilerine haber vermediğimden dolayı şikâyetçiydi. Fırkanın, beni lider yaparak, tamamen iktidara yerleşmek istediğini hissediyordum.*[1118]

19 Nisan: *İstanbul'u ziyaret etmekte bulunan Almanların Goeben zırhlısına gittim. Tophane'ye uğradım 100.000'den fazla tüfek imal edilmişti. Orduya dağıtılabilecek vaziyette bekliyordu. Goeben'de merasimle karşılandım. 9 ay önce denize indirilmiş olan bu zırhlı, muazzam bir harp gemisiydi. Sürati 30 mildi. Gemide 1040 nefer, 32 zabit vardı. Halbuki bizim Barbaros ve Turgut zırhlıları daha küçük olduğu halde 70'ten fazla zabitleri vardı. Amirali Trumli idi.*[1119]

20 Nisan: *Hükümet toplantısına girdim. Hariciye Nâzırı Sait Halim Paşa'nın tahsisat-ı mestureden istediği 200.000 altın kabul edildi.*[1120]

22 Nisan: *Brezilya, 2 zırhlı ve 4 muhrip için 3.800.000 altın istiyordu. Kabul ettim. 800.000 altını derhal ödeyecektik. Gemilerin Çanakkale'ye kadar getirilmeleri için Almanya yardım etmeye hazırdı.*[1121]

23 Nisan: *Paris'ten dönen Halit Ziya Bey beni ziyaret etti. Dedi ki:*

"Fransızların aleyhimizde bulunmalarına ve düşmanlarımızı tutmalarına fazla ehemmiyet vermemek icap eder. Rusya politikasını takibe mecburdurlar. Rusya ile tam birlik halinde bulunmazlarsa, Almanya, Fransa'yı ezer. Fransızların bize

---

1117 *Age* s.97
1118 *Age* s.99
1119 *Age* s.100
1120 *Age*, s.103
1121 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Age*, s.108

cephe almalarının bir sebebi de, bizim Almanya'ya taraftar olmamızdır."[1122]

Hasan Rıza Paşa, 3 Arnavut milliyetçisi tarafından gece İşkodra'nın bir sokağından geçerken şehit edilmişti. Bütün bu feci işler ahlâksız Esat Toptanî Paşa'nın marifetiydi.[1123]

27 Nisan: *Edirne Valisi Halil Bey'i çağırtmıştım. Şükrü Paşa'dan işâkeye (şikâyet) başladı. Refet Bey*[1124] *adındaki bir binbaşının Bulgarlardan rüşvet aldığını bile söyledi. Bununla beraber Bulgar zabitlerinin hırsızlıkta bizim zabitlerimizi gölgede bıraktıklarını ilave etti.*[1125]

28 Nisan: *Almanya'dan 36 adet 15 santimetrelik obüs, 9 adet dağ topu ve 20.000 sahra ve dağ topu mermisi geldi. Bunlar Krupp fabrikalarına ısmarladığımız malzemeydi.*

Esat Toptanî Paşa'dan bir telgraf geldi. Bu ahlâksız ve vatan haini, bizi hâlâ kandırmak istiyordu. İşkodra'nın kahraman müdafii Hasan Rıza Paşa'yı suikastla öldürdükten sonra, kaleyi Karadağlılara teslim etmiş, Karadağ, Sırbistan, Avusturya ve İtalya ile çapraşık münasebetlere girişmişti.[1126]

30 Nisan: *Selefim Kâmil Paşa, Şehzade Abdülmecit Efendi'yi Arnavutluk Kralı yapmak istiyordu.*[1127]

6 Mayıs: *Hayri Efendi, Şüra-yı Devlet azasının rüşvetsiz iş görmediklerini söyledi. Benim kanaatim de bu merkezdeydi.*[1128]

1122 *Age*, s.109

1123 *Age* s.110

1124 1909 Eylülünde yapılan İttihat Terakki Kongresine Edirne murahhası olarak katılan Yzb.Refet, Refet Bele'den başka bir subaydır. Refet Bele 1913 yılının Kasım ayında da Edirne Jandarma Kumandanlığına tâyin edilecek. İlerde göreceğiz: Edirne Bulgaristan'a bırakıldıktan sonra Edirne'de bulunan toplar ve tüfekler, mekanizmaları sökülmeden olduğu gibi çalışır vaziyette Bulgarlar'a teslim edilmiş.

1125 *Age*, s.112

1126 *Age* s.114-115

1127 *Age* s.117; Aynı Şehzadeye 1918'den sonra Irak Krallığı da teklif edilmiş, fakat İngilizler bu teklifi yapan Iraklıları kanlı bir şekilde bertaraf etmişlerdir.

1128 *Age* s.125

7 Mayıs: Hakikaten Şûra-yı Devlet, hükümet muamelelerinin gömüldüğü bir mezarlık haline gelmişti. [1129]

10 Mayıs: Van'a kadar demiryolu döşenmesi için Almanlarla mutabakata varmıştım. Trabzon-Erzurum demiryolunu da Fransızlara verecektik. Erzincan-Erzurum demiryolunu kendimiz yapacaktık. Demiryolları Müdürü Muhtar Bey geldi. Bu mealde talimat verdim. Ruslar, Doğu Anadolu'da demiryolu yaptırmamıza çok titizleniyorlar; yapılmasını arzu etmiyorlar; illâ yaptıracaksak bu işi Rus sermayesine vermemizi istiyorlar.[1130]

Son karara göre Samsun-Sivas-Erzurum hattını, 7 yıl içinde, 1920'ye kadar Fransızlar, Trabzon-Erzurum hattını, 3 yıl içinde 1916'ya kadar gene Fransızlar, Havza-Kastamonu-Bolu hattını gene Fransızlar (müddet için karara varmamıştık), Ankara-Kayseri-Sivas-Harput ve Nusaybin-Diyarbakır-Harput-Van hattını ise Almanlar yapacaklardı.

Alman Ataşemiliteri von Strempel geldi, "Edirne'deki yüzlerce Türk topunun tahrip edilmeksizin Bulgarlara teslimi teessüfe şayandır," dedi. Şimdi Edirne'de elde ettikleri toplarla Bulgar ordusu çok kuvvetlendi.

Doğu Anadolu'da behemehâl ıslahat yapmamız ve acele etmemiz lüzumu vardı. Büyük Devletlerin 1878 Berlin Muahedesi hükmüne göre bu vilayetlerimizde Ermeniler lehinde ıslahat yapılmasını isteyecekleri anlaşılıyordu.[1131]

Hariciye Nâzırı (Sait Halim Paşa), Paris matbuatına lehimizde bir hava yaratmak gayesiyle rüşvet dağıtmak için, yeniden tahsisat istedi. Bu tahsisat kabul edildi.

1129 *Age* s.128

1130 *Age* s.130

1131 *Age* s.131; II Abdülhamit, Berlin Muahedesinin Doğu Anadolu'da Ermenilere geniş haklar tanıyan bu meşhur 61. maddesini, bütün baskılara rağmen tatbik etmemiş, Büyük Devletleri birbirine düşürmek suretiyle tam 30 yıl atlatmış, Ermeni isyanlarını şiddet ve süratle bastırmış, bu yüzden Avrupa'da kendisine "Kızıl Sultan" lâkabı takılmıştı.

12 Mayıs: Ermeniler, Doğu Anadolu'da bilhassa Kürtlerle anlaşamıyorlar ve onlardan çok korkuyorlardı. Büyük Devletler, tamamen Ermenileri tutuyorlardı.[1132]

13 Mayıs: Balkanlar'daki 3 milyon Türk'ün Anadolu'ya yerleştirilip yerleştirilemeyeceği hususunda incelemelerde bulundum. Bu iş için en az 3 milyon altın lazımdı. Bir kısım muhacirleri Üsküdar'la İzmit arasına yerleştirmek ve bu mıntıkayı meyve bahçesi haline getirmek istiyordum. Böylelikle bütün Avrupa'ya meyve ihraç etmemiz pekâlâ mümkündü.[1133]

Times, Yunanlardan Ege Adaları'nı geri almak üzere 4 zırhlı satın alacağımızı yazmış ve bu havadisi bizim Sabah ve Tanin gazeteleri de nakletmişti. İngilizlerin bu haberi öğrenmelerine hayret ettim. Çünkü Brezilya ile bizim için bir devlet sırrı mahiyetindeydi. Sızıntının nereden olduğunu anlayamadım.[1134]

14 Mayıs: Filipin Adaları'na dört din adamımızı göndermeye karar verdik. Eski Hakan Sultan Hamit zamanında Filipinler'e din adamları göndermiş ve iyi neticeler almıştık.[1135]

17 Mayıs: Almanya Büyükelçisi Baron von Wangenheim geldi. Dedi ki:

"İtalya, Ege Adaları'nın Türkiye'ye iadesini düşünmüyor. Yunanistan'da kalmasına taraftar. Büyük Devletler içinde, Ege Adaları'nın Türkiye'ye verilmesine taraftar olarak bir tek Almanya kalmaktadır. Biz Almanlar, kudretli bir Türkiye arzu ederiz. Zayıf bir Türkiye, bütün Alman menfaatlerini baltalar. Ege Adaları'nı Büyük Devletlerin size bırakacağını sanmıyorum. Elde etmeniz muhakkak olan tek husus, bu adaların askerden tecrit edilmesidir. Yunanlar bu adalarda asker bulunduramayacak ve tahkim edemeyeceklerdir."[1136]

1132 *Age* s.135
1133 *Age* s.135
1134 *Age* s.136
1135 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Age* s.137
1136 *Age* s.140

"Roma Büyükelçimiz Nabi Bey'den bir telgraf geldi. Telgraf, Baron von Wangenheim'in söylediklerini tamamen teyit ediyordu. Nabi Bey, İngiltere'nin adaların Yunanistan'a verilmesi fikrini tutacağını, İtalya'nın da bu fikre kaydığını bildiriyordu.[1137]

"Eski Maliye Nâzırı Cavit Bey'den Paris'ten gelen mektupta da bu husus teyit ediliyordu. Cavit Bey, İngiltere'nin, Ege Adaları'nı, bir büyük devletin eline geçmemesi için, küçük Yunanistan'a bırakmak istediğini yazıyordu. Yani İngiltere bu adaları bizim muhafaza edemeyeceğimize, eninde sonunda büyük devletlerden birine kaptıracağımıza karar vermişti.[1138]

18 Mayıs: *Aslında Necit'te bir kaza kaymakamımız olan İbnissuut, galiba İngilizlerin teşvikiyle fazla kıpırdamaya başlamıştı.*[1139]

19 Mayıs: Rus Sefiri girdi: "Doğu Anadolu'da Ermeniler aleyhindeki hareketlerinizden şikâyetçiyiz. Bu topraklarda demiryolu yapmak istiyorsunuz. Bu, Rusya'ya karşı bir tehdittir. Esasen ne kadar çalışırsanız çalışınız, demiryolunu 1921'den önce Erzincan'a getiremezsiniz."[1140]

Arkasından Fransa Büyükelçisi girdi. Tunus ve Fas halkı arasında Fransızlar aleyhinde ve hilafet lehinde propaganda yaptığımızdan şikâyet etti.

İngiltere Büyükelçisi, "Kuveyt meselesinde gösterdiğiniz anlayıştan dolayı teşekkür ederim," dedi.

21 Mayıs: *Üsküplü Salih Bey geldi, "Üsküp'ü Sırplar işgal edince perişan olduk," dedi. "Ailemi Bursa'ya yerleştirdim. Fakat şimdi polis peşimi bırakmıyor. Beni Osmanlı Devleti dışına çıkarmak istiyor. Kusurlarımı bağışlamanız için yalvarıyorum."*[1141]

1137 *Age* s.141
1138 *Age* s.141
1139 *Age* s.143
1140 *Age* s.145
1141 *Age* s.147

Salih Bey, Arnavutları devlet aleyhine tahrik edenlerin başlıcalarındandı. Binaenaleyh son felakette onun da payı vardı.

"Bu bir millî galeyandır," dedim. *"Hükümetimiz gazın tenekesine bir kuruş zam yaptığı için siz ahaliyi devlete karşı ayaklandırdınız. Şimdi Sırplar, gazın tenekesine tam 48 kuruş zam yapmıştır. Türk idaresinin nimetini anlayınız. Şimdi cezanızı çekiniz. Ne çare ki, devletin de, kendinizin de felâketine sebep oldunuz."*

Alman Sefareti ikinci tercümanı gelip Baron von Wangenheim'in mektubunu verdi. Haber çok tatsız olduğu için Baron bizzat gelmemişti. Alman Sefiri şöyle diyordu:

"İngiltere, Fransa ve Rusya, Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılmasına karar vermişlerdir. Almanya, Avusturya ve İtalya, adaların Türkiye'ye iadesine taraftardırlar. Fakat İtalya, Yunanistan'ın Kuzey Epir'den ve Korfu Boğazı'ndan çekilmesini, bu toprakları Arnavutluk'a bırakmasını istedi. Yunanistan, Ege Adaları'nın kendisine bırakılması karşılığında buna razı oldu. Avusturya, İtalya'yı desteklemek zorunda kaldı...

Almanya, adaların Türkiye'ye verilmesini isteyen tek büyük devlet halinde ortada kaldı... Öbür beş büyük devlet, adaların Yunanistan'a bırakılması hususunda kararlıdır. Ancak Bozcaada, İmroz, Limni, Meis gibi birkaç adanın Türkiye'ye iadesi mümkündür. Bir de büyük devletler, Anadolu ile karşı karşıya olan bu adaların Yunanistan tarafından tahkim edilmesine ve burada asker bulundurulmasına asla müsaade etmeyeceklerdir. Bu hususta size teminat vermeye mezunum."[1142]

Sefarethaneye gidip Baron von Wangenheim'la bir saat kadar görüştüm. Adalar hakkındaki dosyasını getirip bana okudu. İtalya'nın ne derece namert olduğunu anladım. İtalya işgalinde olup birkaç ay evvel Lozan'da imzaladığımız muahede ile bize iade edilmesi lâzım gelen, fakat Balkan Sulhu'na

---

1142 *Age* s.149

kadar İtalya'nın işgalinde kalmasına müsaade ettiğimiz Rodos ve On İki Ada'nın istikbali de meşkûk (belirsiz) *kalıyordu. Biz yalnız Girit'i Yunanistan'a bırakmaya razı olmuştuk. Adaları veremezdik. Vermektense, Yunanistan ile harbe devam etmek hakkımızda hayırlı olurdu. Bu kararımızı Büyük Devletlere bildireceğimizi, Baron von Wangenheim'e söyledim."*[1143]

22 Mayıs: *Mısır, iktisadî inkişafı için İngiltere'den borç para alabilmek için, Babıâli'nin müsaadesini istiyor, İngiltere de bu izni vermemiz için bizi sıkıştırıyordu. Biz, Mısır'ın Babıâli'ye ödediği yıllık verginin arttırılması karşılığında, böyle bir borçlanmaya müsaade edebileceğimizi söylemiştik. Ancak Mısır buna da yanaşmıyordu.*[1144]

24 Mayıs: *Anadolu Demiryolları birinci müdürü geldi: "Yunanlarla Sırplar, bu harpte ele geçirdikleri Türk tüfeklerinden 150.000 mavzer ile 100 milyon fişeği size yarı fiyatla satmak istiyorlar," dedi.*[1145]

Berlin Büyükelçimiz Mahmut Muhtar Paşa, Ege Adaları işinde Almanya'dan ciddî bir yardım beklenmemesi icap ettiğini yazıyordu. Son günlerde Almanya, Rusya ve İngiltere'yi gücendirmemek için bilhassa dikkat ediyordu. Kayser II. Wilhelm'in kızının evlenmesi münasebetiyle Çar II. Nikola ile İngiltere Kralı V. George, Berlin'e gelmişlerdi. Zaten bu üç hükümdar, kardeş çocukları idiler.[1146]

Rusya'nın en büyük fabrikaları, tersaneleri, demiryolları, bankaları, her şeyi Fransız sermayesiyle dönmekte, Fransa bu işten çok kârlı çıkmaktadır. [1147]

25 Mayıs: *Paris'teki Cavit Bey'e üç sayfalık bir mektup yazdım. Muhtemel bir Yunan ittifakının şu şartlar içinde olabileceğine dair bir proje yaptım:*

1143 *Age* s.150
1144 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Age* s.152
1145 *Age* s.153
1146 *Age* s.155
1147 *Age* s.156

1. *Birimiz, bir Balkan devletinin taarruzuna uğrarsa, diğeri, kara ve deniz kuvvetiyle onu destekleyecek, harbe girecektir.*
2. *Süre 7 yıl olacak. Bu süre içinde taraflar Balkan devletlerinden biriyle harp çıkarmaktan şiddetle kaçınacaktır. Ancak taarruza uğrarsa, anlaşma işleyecektir.*
3. *7 yıl sonra, 1920'de Türkiye'nin hazarda ordusu 700.000, Yunanistan'ın 350.000 kişi olacak.*
4. *Midilli, Sakız başta olmak üzere, Anadolu kıyılarına yakın bütün adalar, Yunanistan tarafından Türkiye'ye iade edilecektir.*[1148]

28 Mayıs: Yunanistan ve Sırbistan'da 100.000, Bulgaristan'da 60.000 askerimiz esir olarak bulunmaktadır ve Türkiye'ye dönmeye hazırlanıyorlar.[1149]

31 Mayıs: Yunan Kraliçesi Sophia, Kayzer II. Wilheim'in kızkardeşi idi. Romanya hanedanı da Almanya hanedanından idi. (Hohenzollern).[1150]

"Hakkı Paşa'nın Londra'da İngiltere Hükümeti ile mutabık kaldığı muahede sureti geldi. Basra Körfezine müteallik olan bu muahedeye göre Kuveyt, Türkiye'nin Basra Vilayeti'nin Lahsâ sancağına bağlı bir kaza olmakta devam edecek, fakat Türkiye bu kazanın içişlerine karışmayacaktı."[1151]

"Kuveyt, Türk Bayrağı'nı kullanmakta devam edecek fakat isterse bayrağın bir tarafında Kuveyt yazacaktı. Bahreyn adalarına gelince, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıyordu. Bahreyn, İngiltere'ye tâbi olacak, fakat İngiltere, bu irsî şeyhliğin içişlerine karışmayacaktı. Umman ve Hadramut, dışişlerinde İngiltere'ye bağlı muhtar Arap ülkeleri olacaktı.

1148 *Age* s.159
1149 *Age* s.173
1150 *Age* s.176
1151 *Age* s.177

1 Haziran: Balkan Devletlerinin eline geçen 175.000 Türk tüfeği ve 100 milyon fişeğini yarı fiyata, 530.000 altına geri almak hususunda mutabakata vardım."[1152]

4 Haziran: Paris Sefirimiz Rıfat Paşa, Fransa'nın Ege Adalarını Yunanistan'a vermek kararında olduğunu, yalnız Çanakkale Boğazı karşısındaki Limni ile Bozcaada'nın bize bırakılacağını, bir emr-i vâki karşısında kalmamak için şimdiden teşebbüse geçmemiz icap ettiğini bildiriyordu.[1153]

8 Haziran: Oksan Efendi'yi Maliye Nezareti'ne, Maliye Müsteşarı Mihran Efendi'yi Divan-ı Muhasebat Reisliğine... getirmeyi kararlaştırdık.[1154]

Mısır eyaletine, Avrupa'dan borçlanmak müsaadesi verdik. Şu şartla ki, bu para nâfıa işlerine sarf olunacak ve katiyen askerî işlere harcanmayacaktı... Mısır'ın daha fazla borçlanması, daha fazla İngiltere'nin eline düşmesi demekti.[1155]

10 Haziran: Alman Ataşemiliteri, Berlin'den iki telgraf aldıklarını, Baron von Wagenheim'in derhal bana malümat verilmesini istediğini söyledi. Birinci telgrafta, Almanya Hariciye Nezareti, İstanbul Büyükelçiliği'ne, Rusya'nın Berlin'e bir teklifini bildiriyordu. Rusya, Doğu Anadolu'da asayişin olmadığını, Ermenilerin zulüm gördüklerini, bu ıslahatı Türk Hükümeti'nin 1878'den beri savsakladığını, meseleyi Büyük Devletlerin ciddi şekilde ele almaları icap ettiğini, Almanya bu meseleye karışmak istemezse Üçlü İtilâf Devletleri'nin (İngiltere-Fransa-Rusya) tek başlarına Türkiye'den ıslahat isteyeceklerini, bu ıslahatın Büyük Devletlerin kontrolü altında olması lazım geldiğini ilave ediyordu.

İkinci telgraf, Berlin yoluyla Atina'dan geliyordu. Başvekil Venizelos, Atina'daki Alman orta elçisine, Yunan hükümetinin

---

1152 *Age* s.178
1153 *Age* s.185
1154 *Age* s.193
1155 *Age* s.194

şu kararını bildirmişti: "Bulgaristan üç hafta içinde Yunanistan ve Sırbistan'a, harp ilan etmeksizin, taarruza girişecektir. Maksadı, bu Balkan Harbi'nde müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan'a geçen Makedonya parçalarını almaktır. Yunanistan çok çabuk bir karar almak mecburiyetindedir. Ciddi olarak Türkiye ile ittifak etmek istiyoruz ve bu ittifak, yakında çıkacağı anlaşılan İkinci Balkan Harbi'nden sonra da devam edecektir.

Yunanistan Türkiye'den 120 bin kişilik bir ordu ile Trakya'dan Bulgaristan'a taarruza geçmesini istemektedir. Hükümetimiz, Edirne dâhil Doğu Trakya'nın Bulgarlara bırakılan parçasını olduğu gibi, Meriç'in batısında kalan Batı Trakya'yı da Türkiye'ye bırakmaya razıdır. Tabii bu toprakları Türklerin kendi kuvvetleriyle Bulgarlardan almaları şarttır. Bu suretle Bulgaristan'ı Ege kıyılarından uzaklaştırmış olacağız."

Yunanların hayâsızlığı anlaşılıyordu. Bize Adaları vermeden ve bu bahsi dahi açmadan ittifak teklif ediyorlar ve hiçbir şey vermeden ordumuzdan faydalanmayı düşünüyorlardı. Edirne ile Batı Trakya'yı madem biz kendi kuvvetimizle Bulgaristan'dan geri alacaktık, bu hususta şüphesiz Yunanistan'ın rızasına ve muvafakatine muhtaç değildik.[1156]

Wangenheim, beni Yunan ittifakını kabule teşvik ediyordu. Alman Ataşemiliteri, von Wangenheim'in şu sözlerini bildirdi:

"İmroz ile Bozcaada, Türkiye'ye iade edilecektir. Diğer adalar, içişlerinde muhtar bir vilayet şeklinde Türkiye'ye bırakılsın ve gene Türk askeri adalarda bulunsun."[1157]

Ataşemilitere dedim ki:

"Bu adalara muhtariyet veremeyiz! Müttefik Türk-Bulgar ordusuna karşı en küçük bir muvaffakiyet kazanabilmesine ihtimal yoktur. İmroz'u, Bozcaada'yı, Limni'yi, Semadirek'i, Midilli'yi, Sakız'ı, İstanköy'ü, Nikara'yı, istiyorum. Sisam adasına eskisi

---

1156 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, *Age* s.195-6
1157 *Age* s.199

gibi dâhili muhtariyet verebiliriz. Fakat o da Türkiye'ye dâhil olacaktır. Anadolu sahillerinden daha uzak olan diğer küçük Ege Adaları'nı Yunanistan muhafaza edebilir. Benim kararım budur. Fakat meseleyi bir defa da hükümete götürmeye mecburum. Bugün saat on birde hükümeti toplar ve vaziyeti bildiririm. Siz bana saat ikide geliniz. Neticeyi bildiririm."[1158]

Yıldız sarayında nâzırlar odasında toplandık. İlk defa olarak ve mahrem şeklini muhafaza etmek şartıyla hükümete durumu bildirdim. Sait Paşa ile de mutabık kaldığımı söyledim. Aşağıdaki cevabın, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği kanalıyla Atina'da Yunan Başvekili'ne bildirilmesi kararlaştırıldı:

1. *Bu harpte Yunanistan tarafından işgal edilen Ege Adaları, kayıtsız şartsız Türkiye'ye iade edilecektir. Yalnız, Anadolu kıyılarından uzakta bulunan küçük adaları Yunanistan'a bırakabilir ve eskiden olduğu gibi Sisam Adası'nın dâhili muhtariyetini tanırız. Şüphesiz İtalya da, işgal altında bulundurduğu ve Lozan (Ouchy) muahedesi mucibince Balkan devletleri ile sulh yaptıktan sonra bize iade edeceği Rodos, On iki Ada ve Meis'i bize verecektir. Biz, Trablusgarp ve Bingazi'yi bu şartla İtalya'ya bırakmıştık. İtalya işgalindeki bu Türk adaları üzerinde de Yunanistan'ın hiçbir iddiası bahis mevzuu değildir ve olamaz.*
2. *Çıkacağı anlaşılan İkinci Balkan Harbi'nden sonra akdedilecek sulhtan sonra, gerek Türkiye, gerek Yunanistan, birbirlerinin muvafakatini almaksızın, hiçbir Balkan devleti ile ittifak edemeyeceklerdir.*
3. *Bu şartlarla Türk-Yunan ittifakı yapılacaktır. Bir Bulgar-Yunan harbi çıktığı zaman Türkiye, en az 120.000 kişiyle Bulgaristan'a taarruz edecek ve Trakya'yı Bulgarlardan alacaktır. Türkiye, Balkan Harbi'nde Yunanistan'ın Türklerden aldığı Girit, Epir ve Güney Makedonya üzerinde hiç-*

1158 *Age* s.200

bir iddiada bulunmayacağı gibi, İkinci Balkan Harbi'nde Bulgaristan'dan hangi toprakları fethederse, bu fütuhatı tanıyacak ve hiçbir siyasi müşkülât çıkarmayacaktır.

4. *Yunanistan, 27 Haziran günü saat 7'ye kadar yukarıdaki şartlarımızı kabul ettiğini bildirmediği takdirde, Türkiye, hareketinde serbest kalacak ve istediği Balkan devletiyle ittifak edebilecektir.*

Yukarıdaki karar, Fransızca olarak yazıldı. Bizzat ben Almanya Sefarethanesi'ne gidip Büyükelçi Baron von Wangenheim'a, Atina'da Başvekil Venizelos'a verilmesi ricasıyla tevdi ettim. Büyükelçi, derhal Venizelos'a bildireceğini söyledi. Ayrıca von Wangenheim, Babıâli'nin yazısına, Almanya namına şu kaydı koymayı da kabul etti: "Yunanistan, Türkiye ile bildirilen esaslar dahilinde ittifak etmeyecek olursa, Babıâli, Bulgaristan'la ittifak edecek ve şüphesiz Yunanistan, o takdirde de adaları kaybedeceği gibi, Bulgaristan karşısında da Türkiye'nin ittifakından mahrum olacak, üstelik Türk silahlarına karşı koymak mecburiyetinde kalacaktır."[1159]

Tarabya'da Alman yazlık sefarethanesinden çıktım. Avusturya-Macaristan Sefarethanesi'ne geldim. Marki Pallaçivini de Balkanlar'da eski müttefikler arasında bir harbin patlayacağına inanıyordu. O takdirde ne yapacağımı sordu:

"Ben bizzat tarafsız kalmak isterim. Fakat orduyu zapt edemem. Ordu, bu harpte Türkiye'nin haksız olarak çok toprak zayi ettiği ve Büyük Devletler tarafından aldatıldığı fikrindedir.[1160] *Siz harbe gireceğimizden şüphesiz Bulgaristan hesabına*

1159 *Age*, s.202

1160 Balkan Harbi çıktığı zaman, Türkiye'nin 4 küçük Balkan devletini silip süpüreceğinden şüphe etmeyen Büyük Devletler, bilhassa Fransa, harbin sonu ne olursa olsun her iki tarafın da hudutlarını aynen muhafaza edeceklerini, hiçbir devlet için fütuhat hakkı tanımayacaklarını bildirmişlerdi. Fakat ümit edilmeyen bir şekilde ve kesin surette Türkiye yenilince, Büyük Devletler 180 derecelik bir dönüş yaptılar ve Balkanlar'ın bütün fütuhatını tanıdılar.

müteessir oldunuz. O halde himaye ettiğiniz bu devleti ikna ediniz ki, hiç olmazsa Edirne gibi Bulgarlıkla alâkası olmayan yerleri bize geri versin."[1161]

"Söylediklerinizin üzerinde en ciddi şekilde düşüneceğim," dedi.

Berlin Büyükelçisi Osman Nizamî Paşa da, Bulgaristan'ın bütün Makedonya'yı almak istediğini, harp çıkacağını bildiriyordu.

Sulh konferansına riyaset eden İngiltere Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey, konferansı belirsiz bir müddet için tatil etmişti.

Şu anda Bulgarların o kadar adama ihtiyaçları vardı ki, bizdeki esirlerini bir an önce değiştirmek için faaliyete geçmişlerdi.

"Rusya, diğer büyük devletlerden korktuğu için bize harp açamayacaktı. Fakat Doğu Anadolu'da isyan çıkartmaya çalışacağı anlaşılıyordu."[1162]

11 Haziran: (Mahmut Şevket Paşa, yukarıdaki tarihi atmış, fakat her günün olaylarını o günün akşamı kaleme aldığı için, yazamamıştır. 11 Haziran 1913 [29 Mayıs 1329] günü Harbiye Nezareti'nden [şimdiki İstanbul Üniversitesi] Babıâli'ye [şimdiki Vilayet] giderken otomobiline atılan tabanca kurşunlarıyla öldürülmüştür.)[1163]

Osmanlı Kabinesi kendisine büyük devletlerin yaptığı bu teklifi kabul etti. Ertesi 31 Mart 1913 günü durum en kıdemli elçiye bildirildi. Yeniden mütareke başlamış oldu. Londra Barış Antlaşması 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da imzalandı.[1164]

1161 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, *Age*, s.203

1162 Nitekim ertesi yıl Türkiye Dünya Savaşına girince Rusya, Ermenileri Türkiye'ye isyan ettirmiştir.

1163 *Age*, s.205

1164 *Ben de Yazdım* 4., s.1211

Paşa, yaverleri ve maiyeti ile otomobiline bindi, mutat törenle uğurlandıktan sonra Babıâli'nin yolunu tuttu.[1165]

Suikastçılar Parmakkapı'nın köşesinde bir otomobil içinde Mahmut Şevket Paşa'yı bekliyorlardı. Sadrazam'ın otomobili Beyazıt (Beyazıt) alanından Parmakkapı Caddesi'nin köşesine vardığı zaman, ortada tabut, oldukça kalabalık bir cenaze topluluğu ile karşılaştı.

Cenazeye saygı göstermiş olmak için otomobil durduruldu. Tam bu sırada arabanın sağ taraf gerisinden birbiri ardınca iki silah sesi işitildi. Paşa birden sol tarafında bulunan başyaveri Eşref Bey'in üzerine yığıldı.[1166]Cemal Paşa da Hatırat'ında (s.51-52) büyüklü küçüklü suikastçıların temel gayelerini şu suretle anlatmaktadır:

"Evvela İttihat ve Terakki'nin mühim şahısları aleyhine bir suikast yaptıktan ve bu suretle memleketi hükümetsiz bıraktıktan sonra, zât-ı şahane üzerinde yapılacak tesirlerle Müşir Şakir Paşa'yı[1167] *Sadaret Kaimmakamlığı'na* (Sadrazam vekilliğine) *tayin ettirmek ve onun başkanlığı altında bir geçici kabine yaparak üç gün üç gece İttihat ve Terakki'nin bütün fertleri aleyhine bir katliam tertip etmek ve sonra kabineyi Kâmil Paşa'nın veyahut Prens Sabahattin Bey'in reisliği altında teşkil eylemek hususlarına karar verilmiştir."*[1168]

Diğer sanıkların tevkifi başlayınca Sabahattin Bey de ortadan kaybolmuştu. Cemal Bey'e göre Prens, İngiltere Elçiliği Baş Tercümanı Fitzmaurice ile Askerî Ataşesi Tyrrel tarafından himaye görerek İngiliz resmî kurullarından bi-

---

1165 *Age*, s.1223

1166 *Age*, s.1224

1167 Müşir Şakir Paşa Batumludur. Sonraları Damat Ferit Paşa'nın kabinelerinde Harbiye Nâzırı olmuştur. Yunanların İzmir'i işgali sırasında Genel Kurmay başkanı bulunduğundan, talep üzerine bu sıfatla işgal kuvvetlerine kolaylık gösterilmesini İzmir'deki Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya bildirmiştir. O da bu emri yerine getirmiştir.

1168 *Ben de Yazdım* 4., s.1231

rinde saklı bulunuyor, tabii olarak (kapitülasyonlar yüzünden) bir şey yapmak mümkün olmuyordu.[1169]

Cemal Paşa, Mahmut Şevket Paşa vakıasındaki *"tertibatın, özellikle bu iki zat tarafından himaye ve teşvik olunduğunu"* açıkça söylemektedir.[1170]

Talât Bey'in baş göstermek istidadında olan şiddeti yumuşatmak, aradaki husumetin derinleşmesini önlemek için doktoru (Nihat Reşat) ve Prens'i kaçırdığı işitilmişti.[1171]

Mahmut Şevket Paşa vakıasının tertipçilerinin arasında üç önemli sima göze çarpmaktadır. Bunlar da sırasıyla Şerif Paşa (eski elçi ve general), Yüzbaşı Çerkez Kâzım Bey ve Damat Salih Paşa'dır.

Mısır prenseslerinden bir bayan ile evlenerek servetini arttıran Şerif Paşa Paris'e yerleşmişti. Memleketi aleyhine burada çalışıyordu. Yanında bulundurduğu elemanlarından Pertev Tevfik Bey adında bir genci, kendisinin "hususî kâtibi" ve Prens Sabahattin Bey'le arasında "irtibat memuru" sıfatı ile ve bol para ile İstanbul'a göndermişti. Beyoğlu'nun tenha sokaklarından "Glâvani"de bir ev kiraladı... Eve girip çıkan devamlı ziyaretçiler arasında eski Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, Polis Siyasi Şubesi Eski Müdürü Muhip Bey, deniz subaylarından Şevki Bey ve yukarıda isimleri geçen suikastçılardan bazıları göze çarpıyordu. Nihayet bir gün Pertev Tevfik'in evinde Yüzbaşı Çerkez Kâzım Bey de görüldü.[1172]

Kâzım Bey, İzmirli bir kaymakamın oğludur. Piyade yüzbaşısıdır. Meşrutiyetin ilk zamanlarında Sapancalı Hakkı Bey'in rehberliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş ve koyu bir partici olmuştu. Daha sonraları muhalefet safla-

---

1169 *Age*, s.1236; *Hâtıralar*, Cemal Paşa. S:31
1170 *Age*, s.1236
1171 *Age*, s.1237
1172 *Ben de Yazdım* 4., *Age*, s.1238

rında görüldü. Miralay Sadık Bey'in yanında yer aldı. Buradan "Halâskâr Zâbitan" grubuna geçti.

İzmit'teki kumandan bir emir aldı. Bu emirde Kâzım Bey'in "muhafaza altında" merkeze gönderilmesi isteniliyordu. Kâzım, yalnız gidip teslim olacağını söyledi. İstanbul'a geldiği zaman Beyoğlu'na uğradı. Tesadüf onu Glâvani Sokağı'ndaki eve devam edenlerle karşılaştırdı. Onlarla yeni işine başladı ve onların başı ve idarecisi oldu. Şerif Paşa'dan, Muhip Bey yolu ile Damat Salih Paşa'dan para ve yardım temin ile başladığı işe sonuna kadar devam etti.[1173]

Damat Salih Paşa, Hürriyet ve İtilâf Partisi Genel Kurul Üyesi idi. Babası eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'dır. Şehzade Vahdettin Efendi'nin ağabeyleri Şehzade Kemalettin Efendi'nin kızı Münire Sultan ile evlenmiş, saltanat hanedanına damat olmuştur. Tuğgeneral rütbesinde askerdi, siyasetle uğraşırdı. Muhip Bey, Paşa'yı bütün karakteri ile yakından tanıyor, biliyordu. Muhip Bey, İstanbul'da tutunamayıp Yüzbaşı Kâzım Bey'le Romanya'ya kaçtıkları ve parasız kaldıkları zaman damadnı hatırlamıştı. Daha önce planlarını yürütmek için İstanbul'da Prens Sabahattin Bey'den para yardımı istemişlerdi. Prens, Pertev Tevfik Bey yolu ile Kâzım'ın bütün düşüncelerini ve hazırlıklarını öğrenmişti.[1174]

(Mahmut Şevket Paşa, s.173-174'te) şu satırlara rastlıyoruz:

"*Romanya'da otel parasını bile ödeyemeyecek duruma düşmüşlerdi. İşte bu sırada Muhip Bey'in aklına Damat Salih Paşa geldi. Şimdi onun kapısını çalacaklardı. Bu maksatla Muhip Bey, İstanbul'a gidecek, Kâzım Bey de Romanya'da kalacaktı. Muhip Bey misyonunda muvaffak oldu. Paşa, Sultan Hanımefendi ile birlikte oturdukları Teşvikiye'deki büyük konaklarında Muhip Bey'i, inandığı ve güvendiği adamı gözlüklü Emin*

1173 *Age*, s.1239
1174 *Age*, s.1239

Bey'le birlikte kabul etti. Kendilerini dinledikten sonra tereddüt göstermeden cebinden bir zarf çıkardı:

Şimdilik bunu alınız, dedi."[1175]

"...iktidara gelecek yeni hükümet Sultan Reşat'ı tahtından indirecek, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi de hastalığı sebebi ile bir kenara çekilecek, Şehzade Vahdettin Efendi Padişah olacaktı."

"Kâzım Bey, Muhip Bey'in İstanbul'da bu olup bitenleri bildiren mektubunu aldığı zaman çok memnundu. Şerif Paşa da, bu arada başarılar dileğiyle kendisine beklediği parayı, on bin frangı göndermişti. Romanyalı kıyafetinde ve Romanyalı turistler arasında İstanbul'a geldi. Kendisini bekleyen maruf bir ecnebi tarafından karşılandı. Seyyah kafilesiyle İstanbul topraklarına ayak basar basmaz o ecnebinin himayesinde olarak orada bekleyen arabaya giriverdi."[1176]

Cemal Paşa hâtıralarında (s.39)

"*Suikasttan bir hafta önce Köstence'den avdet etmiş ve Fitz Maurice ile Binbaşı Tyrrel'in himayesi altında vapurdan çıkarılmış olan Yüzbaşı Kâzım'ın*" ifadeleriyle, karşılayıcıların hüviyetini açıklamaktadır.[1177]

Kâzım Bey'in karşılayıcıları ile bindiği araba Galatasaray Hamamı'nın yanındaki sokağın içinde bir evin önünde durdu. Muhip Bey, arkadaşını heyecanla bekliyordu. Hemen içeri aldı.

Glâvani Sokağı'ndaki ev, polisin sıkı kontrol çemberi altında olduğundan terk edilmişti. Kâzım Bey'i vapurdan alıp araba ile getiren ecnebi (artık bunların kim olduğunu biliyoruz) vasıtasıyla Pire Mehmet Sokağı'nda bir numaralı ev kiralandı.[1178]

1175 *Age*, s.1240
1176 Mahmut Şevket Paşa, s.192
1177 *Ben de Yazdım* 4.,s.1241
1178 Mahmut Şevket Paşa, s.192

Bu evin sahibi de İngiliz uyruklu bir kadındı. Kadın da evde oturduğu için tertipçiler kapitülasyonlardan faydalanarak burada emniyetle oturacaklar, çalışacaklardı.

İki arkadaş, Yüzbaşı Kâzım, eski polis siyasî kısmı müdürü Muhip Beyler baş başa vererek "icraat" planlarını hazırlamaya başladılar. Yardımcıları Damat Salih Paşa'nın adamı gözlüklü Emin Bey'di. Hazırlanan bu plana göre suikast yapılmıştı. Mahmut Şevket Paşa ile genç yaveri Deniz Teğmeni İbrahim Bey öldürülmüştü.

Katillerden Topal Tevfik yakalanmış, sorgusunda arkadaşlarının isimlerini vermişti. Bunlardan Hakkı adındaki birisi Beyoğlu'nda ele geçirildi. Karakola götürülürken, polisten Pire Mehmet Sokağı'ndaki eve uğrayarak çamaşır almasına müsaade edilmesini rica etti. Hakkı'nın maksadı orada gizlenen arkadaşlarına durumu anlatmaktı.[1179]

Ancak, evden çıkarken çamaşır almadığı göze çarptı. Şüphe üzerine ev abluka altına alındı.

Evde arama yapmak için sahibinin mensup olduğu devletin elçiliğinden izin almak gerekiyordu. Bu da yapıldı, fakat aradan yirmi dört saat geçtiği halde bir cevap çıkmadı. Daha fazla beklenemezdi. İstanbul Muhafızı bütün sorumluluğu üzerine aldı. Evin basılması emrini verdi. Teşebbüse geçildiği sıra evin penceresi açıldı, bir kadın başı görüldü:

"*Bu ev bizimdir; biz de ecnebiyiz, elçilikten adam olmadıkça kapıyı açmam,*" sesi işitildi. Pencere kapandı.

Tabii dinleyen olmadı. Evin kapısı kırıldı. İçeriye ilk adımı atan İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in yaveri Yüzbaşı Hilmi Bey, şehit düştü. Arkasından da polis adlî kısım müdürü Samoel Efendi yaralandı. Polis Umum Müdürü Azmi Bey'in başında bulunduğu zabıta kuvvetlerinin "teslim olunuz" teklifine içerdekiler yaylım ateşle cevap veriyorlardı.

1179 *Ben de Yazdım* 4., s.1242

Kâzım Bey, Mümtaz'ı sesinden tanıdı:

"Sizi teslim almaya geldik. Beyhude yere karşı koymaktan ne çıkar?"[1180]

Kâzım arkadaşlarının reyini aldı. Onlar da Mümtaz'ı, Eşref'i tanıyorlardı. "Olur," dediler.

Ele geçen bütün suikastçılar, içlerinde Damat Salih Paşa da olduğu halde Remzi Paşa'nın başkanlığı altındaki "Örfî Harp Divanı'na" (sıkıyönetim mahkemesine) verildiler.

Sıkıyönetim kısa bir süre içinde kararını verdi. Hükümeti devirmek için ihtilâl ve suikast tertibi ile suçlandırılıp gıyaplarında idama mahkûm olanlar:

1. Kerküklü Sait Paşa oğlu eski elçilerden Şerif Paşa
2. Prens Sabahattin Bey (Osmanlı'da prenslik olmadığına göre bu unvan Fransızlar tarafından kendisine verilmiş olup, içeride ve dışarıda bu sıfatla anılmış olmalı.)
3. Gümülcine Eski Mebusu İsmail Hakkı Bey
4. Eski Dâhiliye Nâzırı Reşit Bey
5. Kemal Mithat Bey
6. Yüzbaşı Kâzım Bey'in kardeşi Hikmet Bey
7. Pertev Tevfik Bey
8. Kaymakam (Yarbay) Zeki Bey (Sultan Vahdettin'in kayınbiraderi)

Tertibata fiilen ve silahla iştirak edip gıyaplarında idama mahkûm olanlar:

1. Nazmi Paşa oğlu Abdurrahman
2. Nazmi: Hukuk öğrencisi
3. Emekli jandarma kumandanlarından Mehmet Bey
4. Kavaklı Mustafa

1180 *Ben de Yazdım* 4.,*Age* s.1243

Hükümeti devirmek için ihtilâl ve suikast tertibi ile yüzlerine karşı idama mahkûm olup asılanlar:

1. Damat Salih Paşa
2. Polis Siyasî Kısmı Müdürü Muhip Bey
3. Miralay (Albay) Fuat Bey
4. Yüzbaşı Çerkez Kâzım Bey

Bu tertiplere fiilen ve silahla katılıp Mahmut Şevket Paşa ile yaveri İbrahim ve Pire Mehmet Sokağı'nda, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in yaveri Yüzbaşı Hilmi Bey'i öldürmek suçundan yüzlerine karşı mahkûm olup asılanlar:

1. Topal Tevfik
2. Hasan Kaptan oğlu Ziya
3. Hasan Kaptan oğlu Ziya'nın kardeşi Hakkı
4. Şevki, deniz subaylığından atılmış
5. Mehmet Ali, teğmen
6. Abdullah Safa, okul mubassırı
7. Cevat, şoför
8. Kemal, jandarma

Fransa Hariciye Nâzırı Mr. Pichon da İstanbul'daki elçilerine çektiği acele bir telgrafla hükümeti namına demarşta bulunmasını istemişti. Mr. Pichon telgrafında aynen şöyle diyordu:

"*Aldığımız malûmata göre Tunuslu Hayrettin Paşazâde Salih Paşa tevkif edilmiş ve divan-ı harp tarafından idama mahkûm edilmek üzere bulunmuştur. Salih Paşa'nın pek ziyade hürmete mazhar olduğu Tunus'ta büyük heyecan yaratmıştır. Fransa Hükümeti, himayesi altındaki beyliğin ahalisinin birinin İstanbul'da felakete uğraması yüzünden Tunus'ta pek*

büyük hadiseler baş göstereceği kanısındadır. Bundan dolayı Salih Paşa lehine müdahaleyi bir vazife bilmektedir. Hemen Sadrazam'ı görünüz, Salih Paşa'nın derakap serbest bırakılmasını ve tam bir selamet içinde Tunus'a hareketine müsaade edilmesini şiddetle talep ediniz."[1181]

İstanbul'da bu müracaata da önem veren olmamıştı.

Padişah, yeğeninin kocası damadın idam mazbatasına imzasını koymaktan çekinmedi.[1182]

Bulgar ordusu, 3 Temmuz 1913'te müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan'a karşı hücuma geçti. Ancak, her iki cephede Bulgar ordusu başarısızlığa uğradı. Romenler de genişlemiş, kuvvetli bir Bulgaristan'dan endişe duyuyorlardı. Bulgarların uğradıkları hezimet, Romenlerin temel düşüncelerinin açıklanmasına fırsat verdi. Öteden beri benimsedikleri Silistre ve Tutrakan bölgelerinin kendilerine ait olduğu iddia edildi. Bu maksatla umumî seferberlik ilan olundu.

Romen-Bulgar savaşı başladı. Bulgar Kralı Ferdinand son çare olarak Romanya Kralı Carol'a başvurdu, anlaşmak istedi.[1183] Romanya orduları hiçbir mukavemet görmeden Sofya'ya doğru ilerlemeye başladı.[1184]

Çatalca cephesine gelince: O sırada Bulgarlar, Murat Bey tepelerini tutmuşlardı. Yerleştirdikleri "seri ateşli" topları ile İstanbul'u dövebilir ve ardından devamlı yardım almak suretiyle hâkim tepelerden inişe geçerek başkenti ciddi surette tehdit altında tutabilirlerdi. Enver Bey'in kurmay başkanı olduğu Kolordu'ya bağlı özel seçme kuvvetler, buraya bir baskın yaptı. Düşman mevzilerinde sökülme işaretleri belirdi.

1181 *Age*, s.1247
1182 *Age*, s.1247
1183 *Ben de Yazdım* 4.,*Age*, s.1252
1184 *Age*, s.1253

Kuvvetler Çöplüce Köyü'nü aşarak Yoloz Şatroz-Kumburgaz hattını tutan Bulgarlara aniden yüklendi.

Bulgarlar beklemedikleri bu kahramanca hücum ve fedakârlıktan çekinerek ikinci müstahkem hatlarına doğru ricata başladı. Bunun üzerine ihtiyat kuvvetleri de ateş hattına sürüldü.

Düşmanın ricatı kısa bir süre sonra bozgun halini aldı. Sabahleyin başlayan hücumu akşama doğru Barbaros Zırhlısı açtığı ateşle destekledi, hücuma hedef olan tepeler ele geçirildi.[1185]

Kumburgaz'dan gemilere bindirilen kuvvetler Marmara Ereğlisi'ni, Tekirdağ'ı kurtardı. Halk görülmedik bir bayram sevinci içindeydi.[1186]

Buradan ilerlemeye başlayan kuvvetler, hafif müsademelerden sonra Muratlı'yı geri aldı. Bundan sonraki ilk hedef Çorlu idi. Enver Bey esas askerî kuvvetleri harekete geçirdi. Kendi kumandasında ilerlemeye başladı.[1187]

Edirne'yi geri almak teşebbüsünde bulunulacağı işitilince İngiliz diplomasisi harekete gelmişti. İstanbul'daki büyükelçileri Babıâli'yi böyle bir teşebbüsten vazgeçirmeye çalışıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir E. Grey, elçilerini teyit eder mahiyette konuşmaları ile Osmanlı Hükümeti'ni tehdit ediyordu.[1188]

Fethi Bey (Okyar) kumandasında bir kuvvet Kırklareli'ni kurtarmak için harekete geçti. Enver Bey de kuvvetleri ile Edirne üzerine yürüyordu. Tarihi kent, ciddî denilebilecek bir mukavemete uğranmadan geri alındı. 21 Temmuz 1913 Balkan Savaşı'nın başladığı andan itibaren ilk defadır ki mil-

---

1185 *Age*, s.1254

1186 *Age*, s.1256

1187 *Age*, s.1257; Hurşit Paşa bu hareketin Enver Bey'in emri ile yapıldığını, kendisinin sonra haberi olduğunu Tanin Gazetesi Baş Yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a söylemiştir.

1188 *Age*, s.1259

letin yüzü gülmüştü. Bu başarı memleketin her köşesinde törenlerle kutlandı.[1189]

Batı Trakya tamamen, Dedeağaç da dahil olduğu halde, ele geçirilmişti. Dedeağaç'ın ayrı özelliği vardı. Yunanların işgali altında idi.

Edirne'nin iskelesi ve Adalar Denizi'ne çıkış yolu olmak bakımından Trakya'nın en önemli kenti idi.[1190]

Dedeağaç'ın Trakya sınırları içinde bulunduğu ve Yunanların burada bir işi ve yeri olmadığı, kesin bir dil ile Yunan hükümetine bildirilmişti. Aynı zamanda Süleyman Askerî Bey'in emir ve kumandasında kuvvetler yürüyüşe geçmişti.

Yunan kumandanlığına verilen bir ültimatom ile Dedeağaç'ın Batı Trakya Hükümeti'ne verilmesi bildirilmişti. Şehir ve liman mukavemet görmeden işgal olunmuştu.[1191]

23 Eylül 1913 tarihinde verilmiş karar gereğince, muvakkat hükümetin Batı Trakya Devleti olarak istiklâli ilan edildi. Başkanlığına da Süleyman Askerî Bey seçildi.[1192]

Yeni devletin siyah, beyaz ve yeşil renkli bayrağı Batı Trakya'nın büyük küçük bütün şehirlerinde büyük törenlerle resmî binalara çekildi.[1193]

"Gümülcine Livası Ahali-i Mazlumesine" başlığı altında bir bildiri yayınlandı. Bu resmî bildiride özetle şöyle deniliyordu:

1189 *Ben de Yazdım* 4., s.1267

1190 *Age*, s.1288

1191 *Age*, s.1289

1192 Süleyman Askerî 1898 de Edirne'de, sonraları Afyon 'da bulunan Kurmay General Vehbi (Paşa) nın oğludur. 1914 Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında "Teşkilât-ı Mahsusa" nın reisi olarak Enver Paşa'nın yardımcılığında ve emrinde çalışmıştır. Savaş sırasında Irak'a vali ve kumandan olmuştur. İngilizlerle yaptığı savaşta yaralanmış ve ikinci taarruza sedye üzerinde kumanda ederken düşmanın savaşı kazandığını görünce duyduğu teessürle intihar etmiştir.

1193 *Age*, s.1290

"Bulgarların Türklerimize karşı şen'i zulümlerinden sabrımız tükendi... Masum halkı kurtarmak azmi ile Batı Trakya'yı işgal etmek zorunda kaldık. Fakat günün siyaseti yüzünden Osmanlı Hükümeti bu hareketimizi uygun bulmadı, bizi menetmeye kalkıştı. Şimdi de geri dönmemizi emretmektedir.

Bugünden itibaren geçici hükümetimizi "Garbî Trakya Hükümet-i Müstakillesi"ne çevirerek istiklâlimizi ilan ediyoruz."[1194]

Enver Bey şunları söylemişti:

"Yeni kurulan hükümet ortadan kalkıyor, Batı Trakya Bulgarlara bırakılıyordu. Buna karşılık Bulgarlar da Edirne sevdasından vazgeçiyor, Edirne tekrar Osmanlı sınırları içinde kalıyor, Midye-Enez hattı tarihe karışıyordu. Babıâli Vakası, "Edirne'yi vermeyiz" iddiasıyla yapılmıştı. Şimdi bu söz yerine getirilmiş oluyor, hükümetçe bu kadarı yeter görülüyordu."[1195]

Barış Konferansı 29 Eylül 1913'te sona erdi ve antlaşma imzalandı. Buna göre Batı Trakya Bulgarlara bırakılıyordu.[1196]

Batı Trakya'daki yeni devletin Edirne'ye karşı kurulmuş olduğu anlaşılıyordu. Edirne alınınca, Batı Trakya Devleti'nden de vazgeçilmiş olunuyordu.

İngiltere'nin Rusya'ya karşı yardım vaadi bedeli olarak, 4 Haziran 1878'de İstanbul'da imzalanan bir anlaşma ile Kıbrıs İngiltere'ye terk edildi.[1197]

Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarının yarısını, yani 287.500 km² araziyi kaybetmiş oluyor ve parçalanma safhalarının en önemlisini aşmış bulunuyordu.

İngiltere 1882 senesinde Mısır'ı işgal ederek bu paylaş-

1194 *Ben de Yazdım* 4.,*Age*, s.1291
1195 *Age*, s.1301
1196 *Age*, s.1303
1197 *Age*, s.1315

maya öncülük ederken, Ermeni meselesini ele alarak devamlı surette içişlerimize karışıyordu.[1198]

İngiltere 1904'te Fransa ile, 1907'de Rusya ile anlaşarak İtilâf-ı Müselles'i (Üçlü İtilâf'ı) kurmuştu.[1199]

İngiltere'nin en büyük endişesi, gittikçe kuvvetlenen Almanya'nın denizlere hâkim olmak gayesiyle büyük bir donanma yapma arzusuydu. Bu sebeple İngiltere, Rusya ile Asya'daki rekabetini bile bir tarafa bırakarak uzlaşmayı tercih ediyordu. Rusya da böylece Balkanlar'a nüfuz etme ve genişleme emellerine bir yardımcı bulmuş oluyordu.

Almanların yeni politikası en başta sömürgecilik ve yeni pazarlar bulmayı hedef tutuyordu.[1200]

Bu zaman içinde Birinci Dünya Harbi'ni doğuracak başlıca sebepler olgunlaşmıştır. Bu sebeplerin en önemlilerinden biri Sırbistan'ın genişleme hırsı veya çabası ve Sırbistan'ı tutan Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki menfaat çarpışmasıdır.[1201]

Avusturya, Sırbistan'ın genişleme politikasını önlemek için, Bosna-Hersek'i ilhaka karar verdi. Avusturya Hariciye Nâzırı Aehrenthal ile Rus Hariciye Nâzırı İzvolsky, 16 Eylül 1908'de Buchlau'da buluşarak görüştüler. Rusya'nın Avusturya'yı Bosna-Hersek üzerinde, Avusturya'nın da Rusya'yı Boğazlar'ın Rusya'ya açılması hususunda serbest bıraktığı anlaşılmaktadır.[1202]

Avusturya, Bosna-Hersek'i 6 Ekim 1908 tarihinde ilhak etti. Sırbistan, Rusya'nın teşvikiyle Avusturya'ya karşı harp hazırlığına başladı.[1203]

1198 *Age*, s.1316
1199 *Ben de Yazdım* 4., s.1317
1200 *Age*, s.1317
1201 *Age*, s.1317
1202 *Age*, s.1318
1203 *Age*, s.1319

Bulgaristan, Avusturya ile de anlaşarak, Bosna- Hersek'in ilhakı günü, yani 6 Ekim 1908'de istiklâlini ilan etmişti.

1912-1913 Balkan Savaşları ve bunlara son veren İstanbul (29 Eylül 1913) ve Atina (14 Kasım 1913) Antlaşmaları, Arnavutluk'un istiklâlini ilan etmesi (29 Temmuz 1913) neticesi Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki parçalanması tamamlanmış, Edirne'nin geri alınması başarısından sonra, ufak bir farkla Rumeli'nde bugünkü sınırlarımız çizilmişti.

1878 Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan hiçbir devlet kalmayınca, Osmanlı Devleti'nin varlığının korunmasının mümkün olmadığı görüşü kuvvetlenmiş, Babıâli'nin kuvvetler dengesinde ve Rusya'ya karşı bir varlık teşkil edemeyeceği anlaşılınca da "*Şark Meselesi*", "*Hasta Adam*"ın mirasından en büyük payı kapmak ve yeni doğan devletler üzerinde nüfuz kurmak meselesi halini almıştır. Balkanlar da bu meselenin bir parçasıdır.

Balkan Savaşı enkazından maddî ve manevî olarak kurtulmak gerekiyordu. Bunun temini için de Almanya'dan Genaral Liman Von Sanders askerî heyeti getirildi (14 Aralık 1913).[1204]

Liman Von Sanders heyetini İngilizler ve Fransızlar da yadırgıyorlardı. Ruslardaha ileri giderek Alman İmparatoru'ndan askerî heyetin geri alınmasını istemişlerdi.[1205]

Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Ruslarla bir ittifak aramıştır. Paşa, 19 Ağustos 1914'te, doğrudan doğruya Rus Ataşemiliteri General Leontiev'le görüşerek şu teklifi yapmıştır:

"(Osmanlı), *Kafkas cephesinde bulunan kuvvetlerini geri çekecektir. Sonra Trakya'da bir ordu hazırlanacak ve bu ordu (Rusların) emrinde hazır tutulacaktır. Bu askerî kuvvet, gerekirse Bulgarlarla, lüzumunda Ruslarla beraber Avusturya'ya*

1204 *Age*, s.1321
1205 *Ben de Yazdım* 4., *Age*, s.1322

karşı olacaktır. Ruslarla anlaşma gerçekleşince Alman subayları ordudan çıkarılacaktır.

Buna karşılık Batı Trakya, Adalar Türklere geri verilecek, Balkan hükümetlerinden emin olmak için beş ile on senelik bir savunma ittifakı yapılacaktır."[1206]

Enver Paşa bu fikrinde yalnız değildi. Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa da aynı düşüncede idi.[1207] Rus Büyükelçisi hükümetine şu tavsiyede bulundu:

"Hiçbir kimse ile haberleşmeden, iptidaî müzakereye girişmeden, Enver'in teklifini derhal kabul etmek lâazımdır.. Bizim için varılması arzu edilen hedef, Türkiye'de bize karşı devamlı surette husumet gösteren Alman hakimiyetini uzaklaştırmaktır. Şimdi bunun için çok elverişli bir fırsat doğmuştur. (Sadrazam Prens Sait Halim Paşa gayet gizli olarak bana, Enver'in bizimle yakınlık vücuda getitmek arzusuna katıldığını ve bir anlaşmaya süratle varılması için elinden gelen bütün yardımı yapmaya hazır olduğunu söyledi...)"

Elçi, ertesi gün çektiği acele ve gizli telgrafta ataşemiliterin ağzından şunları iletmiştir:

"Almanya ile askerî mukavele buradaki umumî kanaate rağmen henüz imza edilmemiştir. Yalnız bizim derhal karar vermekliğimiz durumu kurtarabilir. 'Yavuz ve Midilli' gemilerinin gelmesi sebebi ile yaptığım görüşmeden sonra Sadrazam bana 'bir anlaşma yapmayı başarmak ümidini muhafaza eylediğini' söylemiştir."

10 Ağustos 1914 tarihiyle Rus Hariciye Nâzırı Sazonov şu cevabı vermiştir:

"...kendilerine şunu telkin etmeye çalışınız ki bizim kabul edebileceğimiz şekilde hareket etmedikleri takdirde bütün Anadolu'yu kaybedeceklerdir. Biz İngiltere ve Fransa ile müttefik olduğumuz için, Türklerin hayatı elimizdedir. Halbuki

---

1206 *Age*, s.1324
1207 *Age*, s.1325

Türklerin bize zarar verecek iktidarları yoktur. Bunu da münasip surette kendilerine anlatınız."[1208]

Elçi verdiği cevapta:

"...Türkiye'nin düşmanımız sıfatı ile savaşa girmesini önlememiz gerekir.. Enver'in birkaç gün önce ileri sürdüğü teklifleri aşağı yukarı kabul etmek münasip olur. Kesin surette eminim ki önümüzde pek az zaman kalmıştır," dedikten sonra, *"çabuk karar almalarını"* tavsiye etmiştir.[1209]

Rus elçisinin 30 Ağustos'ta memleketine çektiği şikâyet telgrafından hayretle öğreniyoruz ki, bu arada Türk toprakları Bulgaristan'a vaat edilmektedir. Rusların ganimet olarak Bulgarlara vermek istedikleri topraklar, Balkan Savaşı'nın sonunda aleyhimize çizilen, tabiatı ile Edirne'nin de elimizden çıkması demek olan Midye-Enez sınırı idi.[1210]

Sazonov şöyle demişti:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkan devletleri önünde hezimetten hezimete uğradıktan sonra varlığını muhafaza etmesini manasız bulurum: Bu devletin yaşaması kendi kudretinden değil, Avrupa devletleri arasındaki rekabetten ileri gelmektedir."[1211]

İttihat ve Terakki Partisi içinde İngilizlerle beraber yürümek isteyenler vardı. Bu fikri temsil edenler arasında, kuvvetli bir şahsiyet olarak Cavit Bey de bulunuyordu. Cavit Bey, dönemin Bahriye Nazırı Winston Churchill'e aşağıdaki mektubu gönderdi:

"...Meşrutiyetimizin başlangıcında ümit etmiştik ki Türkiye ile İngiltere arasında sıkı bir dostluk kurulacaktır. Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak kurmak zamanı gelmiştir. Ge-

---

1208 *Age*, s.1326
1209 *Age*, s.1327
1210 *Age*, s.1328
1211 *Age*, s.1328

reken ortamı hazırlamak üzere sizden resmî teklif karşısında kalırsam kendimi bahtiyar sayacağım. Cavit"[1212]

19 Kasım 1911 tarihli cevabî mektubunda Churchill şöyle diyordu:

"*...Avrupa devletleri arasında toprak genişletmek sevdası beslemeyen bir tek devlet vardır ki o da biziz. Bu devletler arasında, deniz kuvvetleri üstünlüğüne sahip olan memleket de yine biziz. Deniz üstünlüğümüz devam ettikçe, size kıymetli bir yardımcı olabiliriz."*[1213]

İngilizlerle iyi münasebet kurmak arzusu yalnız Cavit Bey'in bu kuru teşebbüsünden ibaret kalmamıştı.

Osmanlı Hükümeti aradaki pürüzlü bütün işleri temizlemek için Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya yardımcı olarak eski sadrazamlardan Hakkı Paşa'yı da Londra'ya göndermişti. Donanmanın ıslahında bu devlete geniş bir itimat ve emniyet gösterilmişti. İngiliz deniz subayları çalıştırılıyor, denizle ilgili bütün işler İngiliz şirketlerine emanet ediliyordu.

Basra Körfezi'nde ve Arabistan Yarımadası'nın güney bölümünde en zengin petrol yatakları onlara bırakılmak şartıyla Türk-İngiliz nüfuz bölgeleri "tespit" edildiği gibi, Elcezire'de petrol araştırma imtiyazı da İngiliz şirketlerine veriliyordu. Aden dolaylarındaki istekleri, kendilerini memnun edecek şekilde kabul ediliyordu.[1214]

Bağdat demiryolunun Basra'ya uzatılması, Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletilmesi talepleri yerine getiriliyordu. Ayrıca demiryolunun uzatılması, Trabzon, Samsun limanlarının inşası İngiliz şirketlerine bırakılıyordu.[1215]

19.08.1911'de Almanlarla Bağdat demiryolu anlaşması imzalanıyor.

1212 *Age*, s.1329
1213 *Age*, s.1330
1214 *Ben de Yazdım* 4., *Age*, s.1331
1215 *Age*, s.1331

Almanya, İran'ın kuzeyindeki Rus nüfuz bölgesini tanıdı ve Kasr-ı Şirin-Isfahan-Yezd çizgisinin kuzeyinde hiçbir demiryolu imtiyazı istemeyeceğini taahhüt etti. Rusya da Tahra-Hanikin demiryolunun inşasına ve böylece İran demiryollarını Bağdat hattı ile birleştirmeye razı oldu.[1216]

Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi çıkacağı bir sırada Uşi'de yapılan bir muahede ile bitiriliyor. Trablusgarp, İtalya'ya veriliyor. Adalar ise, Yunanistan'a geçmesin diye, muvakkaten İtalya işgalinde bırakılıyordu.

Uğrunda dağa çıkmalar da içinde olmak üzere meşrutiyet uğrunda yapılan mücadelenin 1911 senesinin sonunda vardığı sonucun şaşkınlığından kendisini kurtaramamış olanların başında, diğer İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin yanında Fethi Bey de vardı. Fethi Bey, kadrosuzluktan ve kadroyu birleştirebilecek bir felsefeden yoksun olduğunu söyleyecek kadar açık sözlü davranıyordu. Hem Cemiyetin üst düzey yöneticisi olacaksın ve hem de "Kadroları birleştirecek felsefemiz yoktu." diyebileceksin. Peki, Cemiyetin felsefesini kimler çiziyordu?

"*30 Aralık 1911 ara seçimleri yapıldı ve Manastır Mebusluğu'na seçildim.*[1217]

Ne zaman ki, din-ırk milliyeti tamamen ayrı, asırlarca kaynaşamamış unsurların temsilcileri aynı çatı altında toplandı, her biri olayları kendi yönünde gidişe zorladı, tehlike o zaman belirdi. Fakat iş işten geçmişti.

Biz, İttihat Terakki olarak, hem meşrutiyetin tüm sorumluluğunu yüklenmiştik, hem de parlamentoda çoğunlukta olarak iktidar partisi idik: Vatanın kaderi de elimizde ve omuzlarımızda idi.[1218]

1216 *Age*, s.1331
1217 F. Okyar, s.145
1218 *Age*, s.146

Aslında ise, iktidarda değildik: Çünkü ne vatanı idare edecek kadromuz, ne de bu kadroyu birleştirebilmiş felsefemiz vardı.

"Parlamento'daki muhalefeti, Miralay Sadık Bey'in başında olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplamıştı.

Aslında ise Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin en önde gelen şahsiyetlerindendi. Yaş olarak benden yirmi yaş büyüktü. Hepimizden kıdemli idi."[1219]

İttihat ve Terakki ileri gelenleri orduyu siyasaya karıştırmanın tehlikelerini Haziran 1912'de bir takım subayların İttihat ve Terakki aleyhine "Halâskâr"[1220] adıyla bir teşki-

---

1219 *Age*, s.146

1220 Ayşe Hür, Radikal, 6.5.2007
1912 Mayıs ve Haziran aylarında, İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefet eden bir grup subay "Halaskâr Zabitan Grubu" adıyla biraraya gelmiş ve bir "muhtıra" yayınlamıştı. Subayların tespitine göre "Meşrutiyet yönetimi bu memleket için son bir adım olduğu halde, Abdülhamid devrinde olduğu gibi memleket buhran geçirmekte ve inkıraz tehlikesiyle karşı karşıya gelinmekte ve bu şartlar içinde olan vatanın kurtarılması yine en çok zabitâna düşmekte" idi. Muhtırada meclisin dağıtılması, Kamil Paşa başkanlığında yeni bir hükümetin kurulması da isteniyordu. İttihatçılar buna boyun eğdiler ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında yeni bir kabine kuruldu. Ancak kabine güvenoyu alamadı, Sadrâzamın isteği üzerine Padişah meclisi feshetti. Tam o sırada Balkan Savaşı başlamış, Bulgar ordusu hızla Çatalca önlerine varmış, bir süre sonra Edirne düşman eline düşmüştü. Bu hezimeti fırsat bilen İttihatçılar, iktidarı yeniden ele geçirmek için hükümeti devirme kararı aldılar. İlk sıkı yönetim 23 Ocak 1913 günü Enver Bey ve 20-30 kişilik grubu, "kendi menfaatlerini düşünen ve memleketi uçurumun kenarına götüren kabiliyetsiz ve enerjisiz paşayı alaşağı etmek için" büyük bir kalabalık eşliğinde Edirne için sloganlar atarak, Babıâli'ye doğru yürüyüşe geçti. Kabine toplantısının yapıldığı binada muhafızlar gelenlere engel olmadılar, çünkü kumandanları İttihatçılar tarafından elde edilmişti. Girişte isyancılara engel olmak isteyen Sadaret Yaveri Nafiz Bey ve Harbiye Nâzırı Yaveri Kıbrıslızade Tevfik Bey vuruldu. Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, baskıncılara "Siz beni aldattınız" diye çıkışmaya kalkınca, İttihat ve Terakki'nin tetikçisi Yakup Cemil tarafından alnından vurularak öldürüldü. Ardından Sadrâzam Kamil Paşa'ya silah zoruyla bir istifaname yazdırıldı. Paşa önüne konan kağıda "asker tarafından gelen teklif yüzünden istifaya mecbur kaldığını" yazınca, İttihatçılar buna bir de "ahali" sözcüğü ekletti. Böylece istifa "ahali ve asker tarafından" şekline döndü. Böylece "özde" meşruiyet sağlanmış

lat kurup Manastır bölgesinde dağa çıkmaları üzerine anlarlar.[1221]

İngiltere ile Almanya arasında ise, Osmanlı politikasını kendilerine bağlama yolunda esaslı rekabet ve mücadele vardı.[1222]

1 Ağustos 1914 günü, Büyük Britanya Hükümeti, son taksiti yirmi dört saat önce ödenmiş Sultan Osman Dretnotu'na bayrağımızın çekilmesini önlemiş, diğer inşaları ilerlemiş dretnotlarımıza da ambargo koymuş, içlerindeki Osmanlı subaylarını zorla dışarı çıkarmıştı. El koyduğu gemilerin bedeli olarak ödenmiş olan on bir milyon altın İngiliz lirasının da üzerine oturmuştu.[1223]

---

oluyordu. Bunlar olurken kapının önünde İttihatçıların ünlü hatibi Ömer Naci, "Yaşasın millet, yaşasın İttihat ve Terakki!" diye bağırıyordu. Ardından Enver Bey, görülmemiş bir cüretle silahlı olarak Padişah'ın karşısına dikilip Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrâzam tayin ettirdi. Tarihe "Babıâli Baskını" diyen geçen bu olayla İttihatçılar başımızın üstünde hâlâ "Demokles'in Kılıcı" gibi duran "darbe" geleneğini başlatmış oldular. İstanbul'da ilk "sıkıyönetim" o tarihte ilan edildi, muhalif gruplara karşı bir "sürek avı" başlatıldı. Ancak darbe savaş cephesinde bir değişiklik yaratmamıştı. 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması ile Edirne resmen Bulgaristan'a geçmişti. Sonuç olarak, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla biten dönem, status quo'nun değişmesini önlemeyi amaçlayan bir restorasyon dönemiydi. Bu döneme egemen olan "Ordu + parti (veya hizip) = iktidar" formülü, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla siyaset dışına kaydırıldığı düşünülen ordunun yeniden ve daha radikal şekilde siyasete ağırlığını koymasını sembolize ediyordu. Bu anlayışın en önemli unsurları, siyasetin her alanına darbeci bir anlayışın egemen olması, ordunun ve paramiliter örgütlerin gücünü kullanarak "iç düşman" olarak tasnif edilen muhalefetin sindirilmesi ve tasfiyesinin mubah görülmesi idi. Üstelik bu anlayış, dönemin sivil unsurları, aydınları ve muhalefeti tarafından da itiraz görmüyordu. Hatta bu kesimler de ellerine geçen ilk fırsatta aynı yöntemlere başvurmaktan geri durmuyorlardı. Bugünkü siyasi kültürümüzün harcını oluşturan bu "İttihatçı Gelenek", Cumhuriyet Dönemi'ne neredeyse aynen aktarıldı.

1221 *Atatürk Anadolu'da*, s.45

1222 F. Okyar, s.160

1223 *Ben de Yazdım* 4, s.1338

Babıâli'nin protestosuna Sir Edward Grey'in verdiği cevap, "*Kral hükümetinin buhran sırasında faydalanılması kabil harp gemilerini elde bulundurmak mecburiyetini Osmanlı Hükümeti'nin idrak ve takdir edeceğinden eminim,*" demekten ibaretti.[1224]

Mahmut Şevket Paşa'nın ölüm vakasından sonra Fransa'ya kaçanlarla orada yerleşmiş muhalifler, Paris'te Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni yeniden kurmak yolunu tutmuşlardı.[1225]

Şerif Paşa başkanlığa getirilmiş, başkan yardımcılıklarına da bu partinin ilk kurucularından Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail Hakkı Beyler seçilmişlerdi.

İlk işleri, Osmanlı Hükümeti'ni cezalandırmak için Rus Çarı'na, İngiltere Kralı'na ve Fransa Cumhurbaşkanı'na şikâyet telgrafı çekmek, memleketin iç işlerine karışmalarını istemek olmuştu.[1226]

Sadık Bey, kısa bir süre sonra Mısır'a gitti, İngilizlerin himayesine girdi ve onların adamı oldu.[1227]

1224 *Age*, s.1339; İngiltere ikinci mavi kitabından...

1225 *Age*, s.1344

1226 *Age*, s.1344

1227 *Age*, s.1345; 2.1.1938 günlü Tan Gazetesi: Miralay Sadık Bey'den Bahriye Nâzırı'na yazılan mektuptan:
"*Arz-ı âcizidir..*
İngiltere devlet-i fehimesi altı seneden beri bizi himaye bayrağı altında muhafaza ve bilhassa dört seneden beri de altı nüfustan müteşekkil heyet-i ailemi iaşe ederek hayatımızı muhafaza eyledi... Ve bir ek lütuf olmak üzere arzu ettiğimiz takdirde bizi aile ile beraber İstanbul'a kadar da sevk edebileceğini beyan eyledi."
Diğer bir belge: Galip Kemalî Söylemezoğlu anlatıyor: (Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mâzinin *Hâtıraları*, *Mondros'tan Mudanya'ya* 1918- 1922, s.78-79)
"*Bir gün Sadrâzam* (Damat Ferit Paşa) beni çağırdı "Mısır'da kalmış olan Hürıyet ve İtilâf Partisi Reisi, Miralay Sadık Bey'in İstanbul'a gelmesi ve oradaki borçlarının tasfiyesi için
Beş yüz lira göndereceğiz. İngiliz fevkalâde komiseri muavinini görünüz de paranın nakline delâlet etmesini tarafımdan rica ediniz" dedi.
"*General Deeds'i gördüm* (Not: Bu zat İngiliz İntelligence Service'ini idare edenlerdendir.) *"Hacet yok, çünkü Sadık Bey geliyor" dedi.*

Özellikle muhalif gazetecilerin geceleri sokaklarda öldürülmeleri Cemiyet'in durumunu sarsıyordu.[1228]

Balkan Devletleri, Babıâli'nin çıkardığı "*Kilise ve Okullar Kanunu*" sayesinde birbirlerine yakınlaşmak imkânını daha kolaylıkla elde ettiler.

Şöyle ki, Balkan köylerinde, Sırp, Bulgar ve Rumlar, birlikte ve iç içe yaşıyorlardı. Çok kere aynı okulda okuyor ve aynı kilise binasında ibadet ediyorlardı. Bu durum, sürekli olarak birbirleriyle çatışmaları sonucunu doğuruyor ve Osmanlı, cemaatler arasındaki anlaşmazlıkları giderme hususunda tek ve vazgeçilmez bir güç oluyordu. Bu kanunla Babıâli kent ve köylerde bu cemaatlerin her birine ayrıca kilise ve okul yapmaya koyulur. Böylelikle bu üç Hıristiyan cemaat arasındaki başlıca geçimsizlik ve kıskançlık amilleri ortadan kalkınca ya da çok azalınca, soydaş olan Balkan devletlerinin işbirliği yapmaları kolaylaşır. İtalya ile savaşan Osmanlı'yı Balkan Savaşı'nda (1912-1913) yenip, Doğu Trakya hariç, bütün Rumeli'yi alırlar.

Bunun üzerine büyük devletler, kâh kendi aralarında kâh Babıâli ile yaptıkları anlaşma ve antlaşmalarla, Osmanlı Asya'sını *menfaat bölgesi, çalışma alanı* gibi adlarla bölüşürler. (1913-1914)[1229]

Osmanlı İmparatorluğu 1914'te 1.900.000 kilometrekarelik bir alanı kapsıyordu ve çoğunluğu tek hat olmak üzere sadece 5.991 kilometrelik demiryolu vardı.[1230]

1914'te İstanbul'da 110 ve diğer yerlerde 77 araç vardı.[1231]

Birkaç gün sonra Ferit Paşa bu teklifi tekrar etmekliğimi emretti. Tekrar Deeds'i gördüm. "Canım mutlaka Sadık Bey'e para mı göndermek istiyorsunuz?Mısır'da parasız kaldığını ve borcu olduğunu zannetmem. Çünkü şimdiye kadar kendisine ayda kırk İngiliz Lirası verdik. Yola çıkacağı için de tabiî harcırahı da verilecektir" dedi..."

1228 *Atatürk Anadolu'da*, s.26

1229 *Age*, s.26

1230 *Barışa Son Veren Barış*, s.36

1231 *Age*, s.36

Bugün Libya ismiyle anılan devlet, eski Osmanlı Trablusgarp vilayetinin büyük bir kısmını içine alıyordu (Sancakları: Merkez, yani Trablusgarp, Bingazi ve Fizan). 29 Eylül 1911'de İtalyanlar Osmanlı'ya savaş ilan ederek bölgeye saldırırlar.

Mustafa Kemal, 8 Ekim 1911'de İstanbul'dan Mısır'a gider. 16 Ekim'de İskenderiye'ye varır. 19'unda İttihat ve Terakki memurlarıyla Bingazi'ye gitmek üzere yola çıkar. Yolda hastalanıp İskenderiye'ye geri döner. Mustafa Kemal 18 Aralık 1911'den 24 Ekim 1912'ye kadar Bingazi, Derne ve Tobruk bölgelerinde faaliyetlerde bulunur.[1232]

Dört yıl sonra 1912'de Balkan Savaşı ile Rumeli'de Osmanlı hakimiyeti yıkılır, 1913 sonu ve 1914 başında Osmanlı Asyası büyük devletler arasında nüfuz bölgelerine ayrılır ve onun dağılması halinde, büyük bir savaşsız paylaşılması kararlaştırılmış olur. Artık onun dağılma anını seçmek büyük devletlerin tensibine kalmış bir şeydi.[1233]

Avrupa'nın altı büyük devleti Makedonya'ya muhtariyet verilmesi ve ıslahat yapılması için hükümetimizi tazyik etmekte idiler... Hepimiz gizli gizli tedarik ettiğimiz ecnebi gazetelerini getirerek okur ve hâdiseleri takip ederek vatanın mukadderatı ve âtisi hakkında endişeli endişeli görüşürdük.[1234]

Almanya'dan, 1913 senesi nihayetinde, General Liman Von Sanders reisliğinde 42 Alman zabitinden mürekkep bir heyeti ıslâhiye gelmişti. Enver Paşa, 1914 İkincikânunu'nda (Ocak) Harbiye Nâzırı olunca bu heyetten de istifade ederek Alman general ve zabitlerin nezareti altında orduda umumî

1232 *Atatürk Anadolu'da*, *Age*, s.50

1233 T.İ.Tarihi *Age*, s.61

1234 *Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım*, 1.Cilt, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1943, s.7

bir ıslah, tensik (azaltma), gençleştirme, talim ve terbiyeyi ve disiplini yükseltmek hareketlerine başladı.[1235]

Enver Bey otuz üç yaşında paşa, Harbiye Nâzırı, Erkân- ı Harbiye-i-Umumiye Reisi, otuz dört yaşında Başkumandan Vekili oldu. Harbiye Nâzırı olur olmaz, generaller ve üst rütbeli subaylar arasında kökten tasfiye yaptı. Yüzlerce üst subayı ve generali bir anda emekli yaptı. Anarşiyi kökünden giderdi. Enver Paşa, az zamanda, zapt ve raptı mükemmel ve emir ve komutası iyi bir ordu vücuda getirdi.[1236]

Bahriyede de daha evvel getirilmiş olan Amiral Limpos maiyetindeki bir İngiliz heyeti donanmamızı tensik ediyordu.[1237]

Ordunun hemen bütün esrarına Almanlar vâkıf idi. Donanmamız da İngilizlerin elinde idi.[1238]

Dahiliye Nezareti'ne bağlanan jandarma teşkilâtının başında da bir Fransız generali bulunuyordu.[1239]

Rusya, Boğazlar mıntıkasından başka serbest denize çıkmak düşüncesi ile Kafkas hududundan İskenderun'a doğru olan araziyi eline geçirmek sevdasında idi. Bu düşünce ile Şark vilâyetlerimizde bir Ermeni meselesini körüklüyordu.[1240]

İngiltere ve Fransa Osmanlı hükümetinin mirasından Irak ve Suriye'ye göz dikmişlerdi.[1241]

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca yıkıla geldiyse bunun tek ve hatta başlıca sebebinin, bu gibi meclislerin yokluğu değildi. Çünkü öbür Avrupa devletleri siyasal meclislerle

---

1235 *Age*, s.8
1236 Ali Fuat Erden, s.62
1237 Ali İhsan Sabis, I., s.8
1238 *Age*, s.8
1239 *Age*, s.8
1240 Ali İhsan Sabis, I., *Age*, s.13
1241 *Age*, s.13

yönetilmedikleri devrelerde de büyüyedururken Osmanlı çökedurmuştu. Dolayısıyla derde başka devalar da aramak gerekiyordu.[1242]

İttihat Terakki Genel Merkezi, Mustafa Kemal yokken, toplanıp onun Trablusgarp'a gönderilmesini kararlaştırır ve bu karar bir olupbitti gibi kendisine bildirirler, o da yola çıkmak zorunda kalır.[1243]

Bingazi'de, Şeyh Mansur, Kur'an'ı göstererek Halife'ye fenalık etmeyeceğine dair Mustafa Kemal'den yemin ister, o da Kur'an'ı öperek şöyle cevap verir:

"*Ben bu kitabı tebcil ve takdis ederim ve bunun namına namusum üzerine yemin ederim ki Halife denilen adama bu kitabın haricinde hiçbir fenalık etmeyeceğim.*" Böylece Mustafa Kemal Trablusgarp ve Bingazi'deki irtica hareketlerini kırmış, elebaşlarını sindirmiş veya kazanmıştır.[1244]

İtalyanlar, elimizden almış oldukları Trablusgarp ve Bingazi ülkeleri ile iktifa etmeyerek, Rodos ve civarındaki 12 adayı da almışlardı.[1245]

Yunanistan'la ahali mübadelesi esasına müstenit olmak üzere İzmir ve Aydın cihetlerindeki Rum tahriklerine ve münazaalarına nihayet verilmek istenildi. Venizelos evvela razı olmadı. Fakat bir müddet sonra bu hususta müzakerelere girişmeyi kabul etti. O zaman da Avrupa'da Cihan Harbi tehlikesi baş göstermiş oldu.[1246]

Balkan Harbi'ndeki mağlubiyetimiz Araplarda da artık Osmanlı Devleti'nden ayrılmak ve Arap istiklâlini temin etmek ânının geldiği zan ve ümidini husule getirmişti.[1247]

1242 *Age*, s.27
1243 *Age*, s.31; "*İlânı meşrutiyetten* sonra *teşkilât yapmak* üzere *Trablusgarp*'e gönderilmiştim. *Gazi*'nin Hayatı, s.23
1244 *Age*, s.34
1245 *Age*, s.13
1246 *Age*, s.19
1247 *Age*, s.25

1908 Genç Türk İhtilâli üzerine Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilân edilince, Avusturya-Macaristan derakap Bosna-Hersek vilayetlerimizi ilhak etmişti.[1248]

Bundan sonra Bulgaristan, kendine merbut Şarkî Rumeli vilayetini ilhak etti.[1249]

28 Haziran'daki Saraybosna cinayeti sadece bir Sırp komitecisinin veya birkaç hükümdar düşmanı anarşistin kendi başına bir marifeti değildi. O zaman Avrupa'nın altı büyük devletinden biri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahtı ile zevcesinin bir anda katli hazmedilemezdi. Avusturya, bu meseleden dolayı Sırbistan'ı tazyik edecek, o da Rusya'ya dayanarak kafa tutacak ve bu suretle iki Avrupa devletler manzumesinin harbe tutuşmasıyla umumî harp başlayacaktı.[1250]

Osmanlı hükümeti, kapitülasyonlar ve para meselelerinde Almanya'dan yardım görmeyince İngiltere ve Fransa'dan yardım aramaya çalıştı. Bu maksatla Basra Körfezi'nde ve Bağdat-Basra demiryolunun inşasında, Aydın Demiryolu'nun tevsiinde, Trabzon ve Samsun limanlarının inşası gibi işlerde İngilizleri hayli tatmin etti.[1251]

İttihat ve Terakki'yi Rahatsız Eden Ayrıcalıklar

Avrupalılara İmparatorluk içinde ekonomik ayrıcalıklar tanınması.

Pek çok alanda Osmanlı mahkemeleri yerine konsoloslukları sorumlu kılan kapitülasyonlar. (Hiçbir Türk zaptiyesi, bir Avrupalı ya da Amerikalının evine, o kimsenin konsolosluğundan izin almadan giremezdi.[1252])

1248 *Age* s.28
1249 *Age* s.28
1250 *Age* s.29
1251 *Age* s.35
1252 *Age* s.36

Avrupalı güçlerin zaman zaman Hıristiyan azınlıkları ve haklarını savunmak amacı ile Osmanlı egemenliğini ihlal etmeleri.[1253]

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1910-11'de 22 ayrı 'ırk' vardı ve 'Osmanlı Milleti' diye bir şey henüz yaratılmamıştı.

Talat, Enver ve meslektaşları, milletleri olmayan milliyetçilerdi. İmparatorluk içinde Türkçe konuşanlar bile çoğunlukla Türk kökenli değildi.

Asya'da çok seyahat etmiş olan İngiliz Parlamenter Sir Mark Sykes bir kitabına şu soruyla başlamaktadır: "*Türkiye'den ve Türklerden söz ederken böyle bir yerin ve halkın olmadığını kaç kişi bilmektedir?*"

İttihat ve Terakki Cemiyeti liderliğine göre, Büyük Güçlerden biri Türkiye'nin koruyucusu olmadıkça, Avrupa, İmparatorluğun yaşamasına razı olmayacak.[1254]

Bu nedenle gündemin en önemli konusu Avrupalı bir müttefik bulmaktı.

Cemal Paşa Fransız yanlısı olmakla birlikte, Enver'in Almanya ile ittifak isteğini duyduğunda bunu onaylayarak şöyle demiştir: "*Türkiye'yi bugünkü yalnız durumundan kurtaracak her türlü ittifakı hiç duraksamadan kabul ederim.*"

İngiliz yanlısı Maliye Nâzırı Cavit İngiltere'ye çoktan başvurmuştu bile. Bu girişim 1911'de, İtalyan saldırısı başladığında yapılmıştı. Bu talebe olumlu karşılık verilmesini isteyen tek üst düzey kabine üyesi Churchill oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri giderek artan bir hızla, 1914 Mayıs ve Temmuz'u arasında diğer üç Avrupalı büyük güce gizlice başvurdular. Fransız yanlısı olan Bahriye Nâzırı Cemal'in Fransızlara yaptığı yaklaşım reddedildi.

Talat umutsuzlukla Rusya'ya başvurdu –bu, hırsızlar reisinden emniyet müdürü olmasını istemek gibi bir şeydi– ama onun istemi de geri çevrildi.

1253 *Age* s.37
1254 Ali İhsan Sabis, I., *Age* s.38

Sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri Sadrazam'ın köşkünde buluşarak, Berlin'de hizmet görmüş olan Enver'in ittifak için Almanya'ya yaklaşımda bulunmasını kararlaştırdılar. Enver istemini 2 Temmuz 1914'te iletti. Bu istem, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim tarafından reddedildi.

Enver, Wangenheim'a İttihhat ve Terakki Cemiyeti'nin planladığı iç reformların, sadece Osmanlı İmparatorluğu dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye alınabildiği takdirde gerçekleşebileceğini açıklamıştı.[1255]

Reşadiye ile biraz daha büyük olan *Sultan I. Osman* savaş gemileri, İngiliz tersanelerinde yapılmıştı ve çok güçlüydüler. İkisi de önce Brezilya tarafından sipariş edilmiş, ama sonra Osmanlı İmparatorluğu için yapılmıştı. 1913'te denize indirilmiş olmasına karşın *Reşadiye*'nin teslim edilmemesinin nedeni, Türklerin gemi için gerekli modern liman tesislerin olmamasıydı. Rıhtım tesislerinin Vickers ve Armstrong Whitworth adlı İngiliz şirketlerince yapılması için izin koparılmıştı. Tesisler tamamlanmıştı ve *Reşadiye*, 1914 Ağustos'unda tamamlanacak *Sultan I. Osman*'la İngiltere'den ayrılacaktı.[1256]

Churchill bu gemilerin Osmanlı İmparatorluğu için büyük önemini çok iyi biliyordu. Bunlar modern Osmanlı donanmasının başlangıcı olacaktı ve bu sayede İmparatorluk Ege'de Yunanistan'la, Karadeniz'de de Rusya ile boy ölçüşebilecekti.[1257]

Reşadiye ve *Sultan I. Osman,* yeni dretnot sınıfı savaş gemileriydi. Diğer bütün gemilerden üstündüler ve bazı bakımlardan hepsini işe yaramaz duruma düşürüyorlardı.[1258] Türkler için inşa edilen iki dretnotun donanmaya katılması

1255 *Age* s.39
1256 *Age* s.44
1257 *Age* s.44
1258 *Age* s.45

büyük güç sağlayacaktı. Aynı şekilde bunların Almanya'nın ya da müttefiklerinin eline geçmesi İngiltere aleyhine güç dengesini kesin bir şekilde değiştirebilirdi.[1259]

Churchill, 28 Temmuz 1914'te, İngiliz resmî makamlarına, gemilere el koymanın yaratabileceği hukuki ve malî sorunların ne olabileceğini sormuştu.[1260]

Dışişleri Bakanlığı avukatı, İngiltere'nin milli çıkarlarının savaş durumunda hukuki haklardan önce geleceğini, ancak İngiltere savaşta olmadığı için Churhill'in yabancıların mülkiyetindeki gemilere el koymasının yasal olmayacağını bildirdi. Avukat, Osmanlı hükümetini bunları satmak için ikna etmeye çalışmasını salık vermişti.

Türkler Churchill'in aklından geçenlerden kuşkulanmış olmalı ki, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 29 Temmuz'da Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na *Sultan I. Osman*'ın yakıt ikmali yaptığını ve yapımı tamamlanmamış olsa bile İstanbul'a dönmesinin emredildiğini bildirdi. Churchill, iki yapımcı şirkete gemilerin her ikisinin de hareketlerini hemen önlemelerini emretti. Ayrıca İngiliz güvenlik güçlerine, Türk denizcilerinin gemilere binmesine ve Osmanlı bayrağı çekmesine engel olma emrini vermişti. Yürürlükte olan uluslararası yasalara göre bu durumda gemiler Osmanlı toprağı sayılıyordu.

Ertesi gün Adalet Bakanı gemilere geçici olarak el konulabileceğini bildirdi.[1261]

Churchill 1 Ağustos'ta Armstrong ve Vickers şirketlerine Osmanlı gemilerine el konulduğunun bildirilmesini istedi.[1262]

1259 *Age* s.45
1260 *Age* s.45
1261 *Age* s.46
1262 *Age* s.47

Kayzer II.Wilhelm, 24 Temmuz 1914'te İstanbul'daki büyükelçisinin olumsuz kararını bizzat geçersiz kılarak Enver'in ittifak isteminin araştırılmasını emretti.[1263]

İstanbul'da gizli görüşmelere başlandı.[1264]

Osmanlı tarafında Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa, Dahiliye Nâzırı Talat Bey ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa vardı. Üç Osmanlı lideri, görüşmeleri Merkez Komitesi'nden de, güçlü meslektaşları Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'dan da gizli yürütüyorlardı.

Osmanlı liderleri 28 Temmuz'da ittifak taslağını Berlin'e gönderdiler.

2 Ağustos'ta antlaşma imzalandı.

Antlaşmanın imzalanmasının ertesi günü Babıâli genel seferberlik ilan etti.[1265]

Kısmi seferberlik ilan edilmiş, Mebusan Meclisi de Padişah tarafından, üç ay sonra davetle toplanmak kaydı ile, dağıtılmıştı.

Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Rauf Bey'e Afganistan'a gitmesini önerdi:

"Bahis mevzuu olan iş, Afganistan'ı İngilizler aleyhine harbe girmeye hazırlamak gibi son derece ehemmiyetli bir teşebbüstür.

Alman İmparatoru da Afganistan'ı Hindistan'daki İngilizlere karşı silahlandırıp tahrik etmeyi düşünmüş.

İmparator, Wassmuss ismindeki Farsça bilen tecrübeli bir hariciyecisini, Afganistan'da harcedilmek üzere sandık dolusu altınlarla İstanbul'a göndermişti. Sultan Reşat da ona uyarak, Afgan Emiri Habibullah Han'a, bir name-i mahsusla, murassa kılıçlar ve bir hayli kıymetli hediyeler gönderiyordu."

1263 *Age* s.47
1264 *Age* s.48
1265 Ali Ihsan Sabis, I., *Age* s.49

Enver Paşa, Afganistan'a bir tabur asker göndereceğini, gidecek heyete, Bingazi'de birlikte oldukları, şimdi ise Umumi Karargâh Şark Şubesi Müdürü olan Ömer Fevzi Mardinli'nin başkanlık edeceğini söyler. Rauf Bey anlatımını sürdürür:

"Enver Paşa'nın, 'Çok mühim bir vatani hizmettir. Bunu ancak siz yapabilirsiniz..' şeklindeki ısrarları üzerine çarnaçar bu işi, yani Türkiye'nin ilk Afganistan siyasi mümessilliği vazifesini kabul ettim ve Alman İmparatorunun adamı Vassmuss'u da yanıma alarak, heyet halinde İstanbul'dan ayrılıp Irak yoluna revan olduk." [1266]

"Türk-İran sınırındaki Mendeli kasabasında beklemeye karar verdim. Burada beklerken, yanımdaki Alman murahhası Vassmuss'un, 'Baş benim,' der gibi bir tavır takınarak bana tahakküm etmeye kalktığını görünce, kendisini kışkırtıp, elindeki altın dolu sandığı alarak yanımdan defettim.

İstanbul'a dönüşümde bu altınları, maliyeye verilmesi için Enver Paşa'ya teslim ettimse de, Maliye biz İngiliz parası alamayız diye kabul etmemiş, Enver Paşa da bunları bir Hollanda vapuru ile Yemen Kumandanı Ali Sait Paşa'ya yollamıştı."[1267]

"Ben bunların hepsini Enver Paşa'ya yazdım. Afganistan'a geçmek imkânım kalmadığını söyledim. Enver Paşa da bana: "Şimdilik olduğun yerde kal. Güney İran Başkumandanısın. O bölgeyi aşiretlerle müdafaa edecek, İngilizleri kaçıracaksın," dedi. Mendeli'de beklerken, Kirmanşah'taki İngiliz ve Rus konsolosları sınır civarındaki Sencani aşiretini üstümüze saldırttılar ve bir karakolumuzda birkaç askerimizi şehit ettiler. Elimdeki Türk taburu ile bunları çevirttim. Yetecek kadar kuvvetim olmadığı için Kirmanşah şehrine girmedim. Kirmanşah ile sınırımız arasındaki dağlarda, Kirind mevkiinde karargâh

---

1266 *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965, I.CİLT, s.18

1267 *Age* s.19

kurdum. Burada tam bir yıl icra-yı hükümet ettim. Halktan vergi topladım ve bunları İran'a verdim."[1268]

İstanbul'da İran'ı boşaltma kararı alınır, Rauf, Kerkük'e döner. Burada yarbaylığa terfi ettirildiğini ve Bahriye Erkaniharbiye Reisliği'ne tayin edilmiş olduğunu öğrenir. At ile Mardin'e, oradan da trenle İstanbul'a gelir.[1269]

Alman Savaş gemileri *Goeben* ile *Breslau,* Çanakkale Boğazı'na dayanmıştı. Gemilerin Osmanlı Karasuları'na girmesi için Sadrazam Sait Halim Paşa'nın "*Kapitülasyonların kaldırılması*" şartı vardı. Alman Başbakanı, 10 Ağustos'ta (1914) bu şartı kabul etmedi. Ama Osmanlı'nın hemen savaşa girmesini istiyordu. Jön Türk liderleri, İmparatorluğu bir Avrupa çatışmasına sokmak istemiyorlardı.[1270]

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti tek taraflı bir bildiri yayınlayarak iki Alman kruvazörünü seksen milyon marka satın aldığını açıkladı. Von Wangenheim 14 Ağustos'ta Berlin'e satışa uymaktan başka çare olmadığını bildirdi. Öğüdü dinlendi ve 16 Ağustos'ta yapılan bir törenle Bahriye Nâzırı Cemal Paşa gemileri resmen Osmanlı Ordusu'na kabul etti.[1271]

Amiral Souchon, Osmanlıların Karadeniz Filosu komutanlığına getirildi. Tayfaları, Osmanlı üniformaları ve fes giydirilerek Sultan'ın donanmasına yazdırıldı.[1272]

Halaskâr Zâbitan Grubu

Arnavutluk'ta subaylar, siyasî maksatlarla dağa çıkarak isyan ettikleri sırada İstanbul'da birkaç subay "Halâskâr" veya "Halâskâran Zâbitan Grubu" adında bir kurul vücuda getirmek istemişlerdi.[1273]

1268 *Age* s.19
1269 *Age* s.20
1270 *Barışa Son Veren Barış*, s.55
1271 *Age* s.55
1272 *Age* s.55
1273 *Ben de Yazdım* 2., s..527

Bunun üzerine Prens Sabahattin Bey, subayların hazırladıkları İhtilâl Beyannamesi ve Programları üzerinde çalışmış, eksiklerini kendine göre tamamlamıştı. Hazırlanan beyannameyi ilkin evinde jelatinle, sonraları Beyoğlu'nda bir matbaada gizli ve çok miktarda bastırmıştı.[1274]

Prens Sabahattin Bey, bu uğurda para sarfından çekinmiyordu. Askerden, sivillerden, yüksekokul öğrencilerinden taraftar bulmaya gayret ediyorlardı. Melamilerin Şeyhi Terlikçi Salih Efendi de müritlerinden sivil ve subay birtakım kimseleri bulup hazırlıyordu.

İtalyanların Akdeniz kıyılarına yapacakları herhangi bir çıkarma hareketine karşı İzmir'de toplanan Abdullah Paşa kumandasındaki ordudan da iyi denilecek haberler gelmiyordu, ordu da içinden oyulmak isteniyordu.[1275]

Hasılı, Arnavutluk'ta, Arabistan'da başlayan kışkırtmanın neticeleri kendini gösteriyordu. Askerî Şûrâ da sağlam değildi. Anarşiye alet ve vasıta oluyordu.[1276]

Cuntanın askerî şûrâya gönderdiği mektubun meali kısaca şöyle idi:

"*Hâlen vekâleten işbaşında olan kabine, asaleti zamanında takip eylediği dahilî ve haricî siyasetin bozukluğu sebebiyle Arnavutluk'ta, Arabistan'da defalarca kardeşi kardeşe boğdurarak vatanı al kanlara boyamış, milleti ümitsiz, orduyu yorgun bir hale getirmiştir.*

Bu devam eden siyasetin müdafileri, kendilerinden başka hiçbir şey düşünmemişler ve son seçimlerde de kendi emellerine yarayan, binaenaleyh bütün açıklığıyla meşru olmayan bir şekilde neticelendirerek, mebus tayiniyle bunu teyit eylemişlerdir. İşte bu sebepten galeyana gelen bütün ordu subayları, milletin bütün fertleri, hâli hazır hükümetin düşmesini ve meclisin feshini, Kanun-ı Esâsî'nin esasları dâhilinde yeniden

---

1274 *Ben de Yazdım* 2., *Age* s.528
1275 *Age* s.533
1276 *Age* s.533

seçime gidilmesiyle mebusların yenilenmesini ve sorumsuz cemiyetlerin tesir ve müdahalelerinin önlenmesini, lazım gelen makama arz etmişlerdir:

Biz Halâskâr Zâbitan Grubu da bu hususun bir an evvel temini için kabine teşkilinde her türlü tesirden uzak kalmak şartıyla, Kâmil Paşa Hazretleri'nin riyaseti altında Vekiller Heyeti'nin teşkilini ve şimdiye kadar hükümeti ellerinde tutanların tedbirsiz ve hatalı hareketlerine bir an önce nihayet verilmesini Padişah Efendimiz'den istirham ederiz.

Bu hususun gecikmesi halinde mebuslar arasında ve kabinede çevrileceği tabii olan entrikalar yüzünden dökülecek kanların mesuliyetinin, ordunun asıl mercii olan Harbiye Nezaret ve Şûrâsı'na ait olacağını arz ederiz. Karar ve emir Padişahımızındır."[1277]

Halâskâran Zâbitan Grubu tehditlerini arttırıyor:

Mahmut Şevket Paşa, arkasından Sadrazam Sait Paşa iktidardan çekilince, Halâskâran Zâbitan Grubu da 12.5 kuruşluk kırmızı mührüyle hızını arttırmış, sağa sola tehdit savuruyordu.[1278]

Kırmızı mühür Dr. Rıza Nur Bey anlatıyor:

Tevfik Hamdi Bey, "Tahlisiye İdaresi Mührü" diye aldatarak Galata'da bir mühür kazıcıya 12,5 kuruşa Cemiyet Mührü'nü, yani "Halâskâran Zâbitan Grubu" cümlesini havi mührü kazdırdı. Kazıncaya kadar kapıda bekledi. Bitince mühürcü defterine bir örnek basmış. Bunu yok etmek için adamcağızı, bir bahane ile dışarıya gönderip defterin orasını yırtmış ve sıvışmıştır.

Mühür birkaç gün onda kaldıktan sonra Beyoğlu'nda evimde (Doktor'un evinde) saklandı. Evimi müzakere ve toplantı yeri olarak seçtik. Geceleri hizmetçiyi uyutur, sonra dağıtılacak programları, beyannameleri kırmızı mürek-

---

1277 *Age*, s.534-535 dip not.
1278 *Age*, s.538

keple mühürlerdim. Bu esnada evim hafiyeler tarafından kontrol altına alındığından o vakit Posta Nâzırı olan Talât Bey'e gidip, kendisini iğfal edip hafiyeleri kaldırttım.[1279]

Kırmızı mührü taşıyan mektupta:

"*...milletle beraber Ordu'nun haklı isteklerinin en önemlisini teşkil eden şimdiki Mebusan Meclisi'nin ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu'nun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta isteklerimizin yerine getirilmesi yolunda sözle değil fiilen çalıştığınızı 48 saatte göstermez ve ispat etmezseniz, üzerimize düşen vatanî vazifeyi tamamen yerine getireceğimizi haber veriyoruz.*

24 Temmuz 1912, Halâskâran Zâbitan Grubu."[1280]

Erzurum Mebusu Vartkes de şöyle diyordu:

"Mebusan Meclisi hiçbir vakit dış kuvvetlerin tesiriyle fesh olunamaz! Mebuslar, milletin reyi ile seçilmişlerdir; başka bir kuvvete asla boyun eğmez ve kimseden korkmazlar.

Eğer biz, hakikî vatanperver, millî hâkimiyeti hakikî surette muhafaza etmeye muktedir liyakatli kimseler isek, hiçbir vakit Osmanlı memleketi askerî hâkimiyet altına girmeyecektir."[1281]

Selanik'te mukabil hareket olarak toplanan 116 subay, "Ordunun Beyan-ı Hissiyatı" başlığı altında, imzalarıyla kumandanlarına aşağıdaki dilekçeyi vermişlerdi:

"Manastır ve Debre'deki askerî kıtalara mensup birkaç subayın yetmiş kadar eratı iğfal ederek vazifelerini bırakıp dağlara çekildiklerini biz Ordu subayları büyük bir esefle haber aldık. İmza sahibi olan bizler aşağıdaki hislerimizi beyan ediyoruz:

...hususî menfaat peşinde bir Makedonya şakisi gibi silahını vatan üzerine çeviren birkaç subayın pek iğrenç ve haince olan fiil ve emellerini, Ordu subay heyeti bütün mevcudiyetleriyle reddederler."[1282]

1279 *Age*, s.538
1280 *Age*,.s.541
1281 *Age*, s.544
1282 *Ben de Yazdım* 2., *Age*, s.549

"...milletin verdiği silahını kendi üzerine çevirmekle değil, belki millî şeref ve varlığı çiğnemek isteyen düşmanlara karşı çevirmekle kabil olacağını anlayarak bu vesile ile hislerini açıkladığını ve sadakatini ilan ettiğini mert bir surette milletin nazarları önüne koyarız."[1283]

Bilhassa "Hareket Ordusu" olayından sonra, ordunun genç unsurlarını siyasetten ve siyasetin nimetlerinden uzak tutmak kolay değildi.[1284]

Geç kalanlar, yeni hadiseler yaratılmasını bekliyorlar, hatta hadiseleri yaratmaya çalışıyorlardı. İşte, böyle bir ruhi özlemden diyeceğim, *Halâskâr Zâbitan Hareketi* doğuverdi.[1285]

Bunların çoğu gençti ve başlarına, Sultan Hamit devrinin bir köşeye çekilmiş iki müşirini (mareşal) almışlardı. *Halâskâr-Kurtarıcı* adını kendilerine layık görenler, Meclis'te çoğunluğa sahip iktidarı vatanı felaketlere sürüklemekle, partizan bir yönetim kurmakla suçluyorlar, *eğer kendi arzularıyla çekilmezlerse, acı neticeler karşılarındakilerin omuzlarında olarak, bu vazifeyi zor kullanarak yerine getireceklerini* anlatan beyannamelerini parlamentoya, nâzırlara, basına gönderiyorlardı.[1286]

"Konunun Sadrâazam Sait Paşa ile görüşülmesine karar verildi. Meclis Reisi Halil (Menteş) Bey, Talat Bey ve Ben, Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına gittik, görüştük... Sait Paşa:

'Askerin siyasete karışması bizim zamanımızda olmadı. Bu yolu sizler açtınız... Zannediyorum ki asıl mesele, tehdit ve tazyiklerle iktidara gelinebilmesi ihtimallerinin bertaraf (giderilme) edilebilmesidir.'

1283 *Age*, s.550
1284 F. Okyar, s.150
1285 *Age*, s.150
1286 *Age*, s.151

...muhatabı bizlerdik. Yani, ikinci Meşrutiyeti Ordu'ya dayanarak ilan ettikten sonra askeri siyasetten çekememiş olanlar."[1287]

Bunun arkasından Harbiye Nezareti, subayların siyasa ile uğraşmalarını yasak eden bir genelge yayınlar ve 2 Temmuz 1912'de bu yolda bir Kanun, Mebuslar Meclisi'nden çıkar. Ancak bu geç kalmış tedbir, İttihat ve Terakki'nin "Halâskâr" subayların baskısı ile iktidardan düşürülmesini önleyemez.[1288]

16 Temmuz 1912 Salı günü sabahı İstanbul halkı duvarlarda, bir gün önce gönderilmiş bildiriyi, ihtilal çağrısı edebiyatı içinde tekrarlayan metni okur. Sait Paşa, hastalığını öne sürerek istifa eder. Meclis Reisi Halil Bey, Sait Paşa'nın istifa mektubunu okuyup kürsüden inerken der ki:

"Eğer bu Âli Meclis, vatanın mukadderatını, beyannamelerle iktidara geleceklerini ümit edenlere teslim ederse, bu, 'Meşrutiyet'in sonu olur."[1289]

Aşağıdaki alıntı, askerin siyasi iktidarın değişmesini istemesi ve yöntemlerinden birinin kaynağını da belirtmesi yönünden ilginçtir:

"İstibdat Devri'nde Türk gençlerinin yabancılarla ve yabancı kurullarla temasları şüpheli görülür, iyi karşılanmazdı. Ben, buna rağmen Setbaşı'ndaki Fransız Okulu'na gider, buradaki öğretmen dostlarımla konuşurdum. İtiraf edeyim ki bu ayrı muhit içinde yeni şeyler öğrenir, faydalanırdım."[1290]

"İş saatinin dışında bir akşamüzeri okula uğradım. Her zaman olduğu gibi müdürün oda kapısına vurdum. Fakat cevap almadan tokmağı çevirdim, içeri girdim. Müdürle Süleyman Nazif Bey, baş başa konuşuyorlardı."[1291]

1287 *Age*, s.152
1288 *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s.46
1289 F. Okyar., s.152
1290 *Ben de Yazdım*, 2., s.552
1291 *Age* s.552

"Zeki Fransız, aradaki çekingenliğin farkına varmış olacak ki, 'Durunuz,' diyerek ayağa kalktı, 'İyi insanları, aynı düşüncede olduklarını sandığım dostlarımı birbirlerine tanıtayım,' dedi. Böylece yüz yüze gelerek tanışmış olduk."[1292]

Kâmil Paşa, İngiliz dostluğu ananesinde, İngilizlerin fert olarak mertliğini, sözlerinde durmalarını, İngiliz hükümetinin de değişmez bir hususiyeti diye kabul etmişti. Bundan dolayı *1912 Ağustos'unda huduttaki 67.000 talim görmüş askeri terhis etmek gafletini göstermişti.*[1293]

Balkan Harbi, 8 Ekim 1912 Pazartesi günü, *Dört Müttefik Balkan Ülkesi*'nin, *Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan* ve *Karadağ*'ın müşterek notası ile başladı.[1294]

Ordumuzun durumu hiç de ümit verici halde değildi: Bulgaristan 240, Sırbistan 140, Karadağ 30, Yunanistan 100 bin olmak üzere toplam 510 bin askere sahiptiler. Bizim ise 250 bindi.[1295]

Asıl felaket ordunun gırtlağına kadar politikaya gömülmesiydi.

Bazı zabitlerin kalpaklarının şekli İttihatçılığını, bazılarınınki ise İtilafçılığını belirtiyordu.

Sultan Hamit'in başarı ile güttüğü anlaşılan denge politikası da bozulmuştu.[1296]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, Meclis-i Mebusan huzurunda beyannamesini okuyor ve "güvenoyu" istiyor:

Kabine hemen güvenoyu almak istiyordu. Aynı zamanda Arnavut asilerinin ve askerî cuntanın isteklerini yerine getirmek için Meclis'in feshini temine çalışıyordu.[1297]

1292 *Age* s.553
1293 *Türkiye'de Şark.*, s.92
1294 F. Okyar, s.154
1295 F. Okyar, *Age* s.157
1296 *Age*, s.157
1297 *Ben de Yazdım* 3., s.759

Bunun için de kabine, Meclis ile kendi arasında "ihtilaf" çıkarmak yolunu tutmuştu.

Gazi Muhtar Paşa Kabinesi, Meclis'ten güvenoyu aldıktan sonra ilk olarak Arnavut asilerini memnun etmek için askerî harekâtın geri bırakılmasını emretti. Aynı zamanda askerî cuntacıların arzularını yerine getirmek için de Meclis'in kapatılması işini ele aldı.[1298]

Avusturya'nın düşüncelerine tercüman olan Neue Frei Presse gazetesi bir makalesinde:

"Askerî cunta –anlayışlı– görünmemektedir. İlk isteklerinin üzerinde inatla duruyor, Hükümetin başında Kâmil Paşa'yı görmek istiyor, Mebusan Meclisi'nin ortadan kalkması iddiasında ısrar ediyor, aksi halde her çeşit zor, şiddet kullanmaktan geri durmayacaklarını söylüyor.

Askerî cunta bir taraftan siyasetle uğraşmanın cinayet olduğunu ilan etmekte, diğer taraftan da hükümetin tamamen kendilerine bağlı olmasını istemektedir."[1299]

"Büyük Kabine" idare rotasını muhaliflerin, Türk topluluğundan ayrılmak isteyen asilerin ve askerî cuntacıların arzularına göre çizdikten sonra işe koyuldu.[1300]

Novoye Vremya gazetesi de Selanik'ten aldığı habere dayanarak şu malûmatı veriyor:

"Hükümet ortadan kalkmıştır. Anarşi bütün kuvvetiyle hükmünü yürütüyor. Bir gün intizardan sonra Arnavutlar Priştine üzerine yürüyerek şehri jandarma ve subaylardan teslim aldılar."[1301]

Âyan'ın gizli oturumunda hükümet durumu kendine göre gayet karamsar bir surette anlatmaya çalışmış, Arnavutluk isyanının ancak Meclis'in feshi ile sükûnet

1298 *Age*, s.761
1299 *Age*, s.762
1300 *Age*, s.763
1301 *Age*, s.764

bulacağını iddia eylemiş, Meclis kapatılmadığı takdirde ihtilâlcilerin istila sahalarını genişleteceklerini söylemiş, Arnavutluk'taki altmış taburdan yirmi taburun zorbalarla birleştiğini ifade etmiş, bunlara karşı koymak için eldeki kuvvetin noksanlığını ileri sürmüştür.

Bunun üzerine hükümetin istediği tefsir kararı Âyan'ın umumî heyetince müzakere dahi edilmeden ekseriyetle kabul olunmuştur.[1302] Meclis olağanüstü toplandı. Selanik Mebusu hükümete adem-i itimat kararı vererek Meclis'in süresiz tatil yapmasını teklif etti.[1303]

Bunun üzerine meşru bir hükümet teşkilinde tekrar açılmak üzere, reis tarafından davet vukuuna kadar Meclis'in tatil edilmesi kararlaştırıldı.[1304]

Osmanlı Hükümeti Arnavutluk'ta silah toplamaya başlamıştı. Silahlarını vermek istemeyenler Karadağ'a kaçıyorlardı. Orada İtalya tarafından donatılan kaçaklar, tekrar sınırı geçerek isyanı körüklüyorlardı.[1305]

Arnavutluk, 1912 Balkan Harbi yenilgisine kadar beş yüz sene elimizde ve hâkimiyetimiz altında kaldı.

1913'te Londra Konferansı'nda istiklâli tanındı.[1306]

Yeni devlet reisini Avrupalı devletler seçecekti. Arnavutluk tâcı için adaylığını koyan Avrupalı prensler arasında Müşir Ahmet İzzet Paşa da bulunuyordu.[1307]

Müşir Ahmet İzzet Paşa da şöyle söylemektedir:

"Arnavutluk'a fenalık geleceği düşüncesi ve sakıncası ile bu prensliği kabul etmemekte ısrar eyledim."[1308]

Halâskâr Zâbitanı olayından itibaren Osmanlı asker ve sivil memurları, yabancıların arzuladığı şekilde Arnavutlu-

---

1302 *Age*, s.771
1303 *Age* s.772
1304 *Age*, s.772
1305 *Age*, s.791
1306 *Age*, s.795
1307 *Age*, s.795
1308 *Age*, s.796

ğun istiklâline kavuşması için, ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdi. Avrupalıların başkanlarını seçmeleri ile de amaçlarına ulaşmış oluyorlardı. Arnavutluk'un bağımsızlığına kavuşması olayı, yaşanacak diğer gelişmelerin ipuçlarını vermektedir.

10 Ekim 1912 tarihinde beş hükümet (Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya) adına büyükelçileri tarafından Babıâli'ye nota verildi.[1309]

Bu ortak notada:

"Rumeli Osmanlı vilayetleri idaresince gereken ıslahatı ve ıslahatın ahalinin menfaatine uygun surette yapılmasını temine yarayan tedbirleri, bahis ve müzakere mevkiine koyacaklarını ve bu ıslahatın Osmanlı Devleti'nin mülkî bütünlüğüne noksanlık getirmeyeceğinin kararlaştırıldığını" bildiriyordu.

13 Ekim 1912 tarihinde, üç Balkan Hükümeti (Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan) adına, daha ileri ve kesin bir sonuç elde etmek için çok ağır ve hazmı zor bir nota ile bütün bağları koparmak istemişlerdir:

1. *İmparatorluktaki unsurların millî muhtariyetlerini sağlamlaştırmak ve sağlamak,*
2. *Her unsurun uygun oranda parlamentoya temsilci göndermesi,*
3. *Hıristiyanların, meskûn oldukları vilayetlerde bütün hükümet memurluklarına kabul olunması*

8 Hıristiyanlarla meskûn vilayetlere, memuriyetleri büyük devletler tarafından tasdik olunacak İsviçreli yahut Belçikalı valiler tayin etmek ve bu vilayetlere dairelerden seçilecek umumî meclis üyesi göndermek."[1310]

1309 *Ben de Yazdım* 3.,*Age*, s.796
1310 *Age*, s.800

Darülfünun'un öğrencileri ve bunlarla beraber olan gazeteciler önlerinde Darülfünun bayrağı olduğu halde Babıâli'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdi.[1311]

Öğrenciler Babıâli'ye gelince parmaklıklardan atlayıp avluya girdiler. "Sadrazam'ı isteriz" sesleri arasında bastonlarla camlar kırılıyor, kapanan iç kapılar yumruklanıyordu. Bu taşkınlıklar mukabele görmüyor, cevapsız kalıyordu. Bu sırada Halâskâr Zâbitan Grubu'ndan Rosinyol Hüsnü Bey adında bir subayın kumandasında askerî bir birlik geldi.

"Sadrazam'ı görmek istiyoruz" sesleri devamlı surette tekrarlandığı sırada içeriden bir haber geldi. Nümayişçilerin içlerinden üç beş kişilik bir temsilci heyet göndermeleri istendi. Bunlarla hükümet konuşacaktı. "Olmaz! Arkadaşlarımızı 'Elebaşıdır' diye tevkif edeceklerdir. Sadrazam'ın gelmesi lazımdır," sesleri yükseldi.

"Padişah'a gidelim," denildi. Bahriye Nâzırı Mahmut Muhtar Paşa göründü. Mahmut Muhtar Paşa konuşmasını tamamlayamadı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa geldi. Bahriye Nâzırı'na: "*Oğlum sen dur! Ben konuşayım,*" dedi ve söze başlayacağı sırada gençler:

"*Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi ölmüştü. Siz bunu hortlatıyorsunuz. Rumeli'nin elden çıkmasına yol açıyorsunuz. Millî menfaatleri, millî şerefi korumanızı istiyoruz,*" şeklinde esas isteklerini anlattılar. Sadrazam Paşa, devlet işlerinden kabinenin sorumlu olduğunu, hükümet işlerine karışmanın zararlı olacağını anlattıktan sonra, "*Bize inanınız, politikayı ve harbi biliriz,*" sözleri ile nümayişçilerin dağılmasını temine çalıştı.[1312]

Paşa'nın bu sözlerine Aka Gündüz, halkı heyecana sürükleyen ateşli bir nutuk ile cevap verdi. Sözlerinin sonunda:

"*Paşa Hazretleri biz de sizin gibi 'Gazi' olmak istiyoruz. Kararınız harp mi? Yoksa...*"

1311 *Age*, s.802
1312 *Age* s.803

dedi... Kısa bir sükûttan sonra Gazi Muhtar Paşa:

"Harp!" diye cevap verdi. Bunun üzerine:

"Yaşasın harp!" âvâzeleri ile nümayişçiler dağıldı.

26 Ekim 1912 günü Karadağ Elçisi ilan-ı harp varakasını Babıâli'ye getirip resmen verdi.[1313]

4 Ekim 1912 tarihli İstanbul gazeteleri Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin "müzaheret" mitingini haber veriyorlardı. Ertesi günü Sultanahmet Meydanı'nda parti başkanı Müşir Fuat Paşa'nın[1314] başkanlığında yapılacak umumî toplantıda, milletin haysiyet ve şerefini, memleketin bütünlüğünü koruma uğrunda gayret gösterecek hükümete bütün vatandaşların destek olduğu ilan edilecekti.[1315]

Hürriyet ve İtilâf Partisi, rakibi İttihat ve Terakki'nin düşmesini, Gazi Muhtar Paşa Kabinesi'nin iktidara gelişini muhalefetin bir başarısı olarak kabul ettiği için tertiplediği mitingi de bir kuvvet ve nüfuz gösterisi şeklinde ele almıştı.

Sultanahmet Meydanı'nda "harp isteyen alçak düşmana harp ile mukabele için can ve gönülden ahd" edildikten sonra meydanı dolduran halk Beyoğlu'na geçti. İngiliz Elçiliği önünde durdu: Osmanlıların *"öteden beri büyük İngiliz milletine karşı samimî duygularla bağlı olduğu"* söylenildi. Aynı zamanda *"İngiltere devlet-i fahimesinin Osmanlı Hükümeti hakkında beslediği samimî duygular"* tekrar okundu. Bu beyanlar üzerine elçilik memurlarından biri, büyükelçi namına heyete memnunluğunu bildirdi.[1316]

Buradan Hariciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi'nin evine gidildi. Burada Nâzır lehinde takdir gösterisinde bulunuldu. Nuradonkyan Efendi gösterilen istek üzere balkona çı-

---

1313 *Age* s.805

1314 Halk arasında "Deli Fuat Paşa" diye anılırdı. Abdülhamit tarafından, rütbe ve nişanları alınarak Şam'a sürülmüştü. Meşrutiyet'in ilânından sonra rütbesi, siyasî hakları her şeyi, şerefi iâde olunmuş ayrıca âyan âzâsı tâyin edilmişti.

1315 *Age*, s.809

1316 *Age*,s 810

karak "*...bugünkü kabinenin Balkanlıların hareketlerine karşı millî şeref ve haysiyeti muhafazada azimli olduğunu*" söyledi.

Sıra Padişah'ı görmeye gelmişti. Heyet, Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe devam etti. Sultan Reşat, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni tutan Şehzade Vahdettin Efendi ile Şeyhülislam Cemâlettin Efendi ve mabeyn erkânı olduğu halde Saray balkonundan gelenlere göründü.

Söylenen sözler ve okunan şiirden sonra Sultan Reşat:

"*Hükümetim bu meselede ne yapmak lazım gelirse yapacaktır,*" dedi.[1317]

1912 senesi Mart'ının sonunda Sırp ve Bulgar müzakereleri sona erdi, ittifak anlaşması imzalandı.[1318]

Bulgar ittifak antlaşması 1912 senesi Mayıs ayının 29. günü Sofya'da imzalanmıştır.

Bu antlaşmanın imzası tarihinden hemen dört ay sonra Yunanlar, Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne saldırmışlardır.[1319] Karadağ, Sırp ve Bulgarların kendisine uzattıkları antlaşmayı hemen imza etti[1320] ve 8 Ekim 1912 tarihinde İstanbul'daki elçi Babıâli'ye gelip hükümetinin "harp ilan" ettiğini resmen bildirdi.[1321]

Tarihin "Balkan Muharebesi" adını verdiği savaş başladı.[1322]

Selanik şehri tek kurşun atılmadan Yunanlara teslim edildi. Şehri savunma ile görevli kolordunun bütün silahları düşmana verildi.[1323]

Zeki Paşa'nın Vardar Ordusu, ricat hattı kesilmiş bir halde iki ateş arasında kaldı. Bu ordu da hududu geçip ilerle-

---

1317 *Ben de Yazdım* 3.,*Age*, s.811
1318 *Age*, s.835
1319 *Age*, s.836
1320 *Age*, s.837
1321 *Age*, s.837
1322 *Age*, s.849
1323 *Age*, s.849

mekte olan Sırplarla yaptığı Kumanova Savaşı'nda büyük bir bozguna uğradı.[1324]

Kumanova bozgunundan sonra bütün şehirler birer birer elden çıktı. Yalnız İşkodra Kalesi, Karadağlıların muhasarasına karşı duruyor, kahramanca mukavemet ediyordu. Bu da kısa bir süre sonra hıyanete kurban gidecek, komutanı Hasan Rıza Paşa, Esat Paşa Toptânî'nin tertiplediği bir suikasta uğrayarak şehit olacaktır. Usulen, şehit Paşa'nın yerini alacak olan Esat Paşa Toptânî, aynı zamanda bir Arnavut politikacısıdır, kaleyi düşmana teslim edecektir.[1325]

Yanya Kalesi de dört ay dayandıktan sonra düşecek, Yunanların olacaktır.

Makedonya savaşları devam ederken Garp Ordusu'nun her yönden anavatanla irtibatı kesilmiş, yalnız başına kalmıştır. Bulgarlar Trakya-Selanik Demiryolu'nu ele geçirmiş, Yunan Donanması da Adalar Denizi'ne hâkim olmuştu.

18 Ocak 1913'te Osmanlı Donanması Yunan Donanması ile Mondros Deniz Savaşı'na girişti.

Yunanların Averof zırhlısı birkaç isabet daha aldıktan sonra sahadan uzaklaştı. Savaş bu suretle sona erdi. Osmanlı Donanması da bazı gemilerinin aldığı yaralarla Çanakkale'deki üssüne döndü.[1326]

Savaşı Türk askeri değil, Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Nâzım Paşa ile onun emrindeki yüksek kumanda heyeti kaybetmiştir, bunun sorumlusu da Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabineleridir. Çünkü "askerî cunta"nın zoru ile böyle bir başkumandan ve kumanda heyetini ordunun başına onlar geçirmişler ve geçmesine göz yummuşlardır.[1327]

1324 *Age*, s.849
1325 *Age*, s.850
1326 *Age*, s.852
1327 *Age*, s.865

Gazi Muhtar Paşa Kabinesi 12 Temmuz 1912'de kurulmuştu. İstifası da 29 Ekim 1912 olduğuna göre Paşa 99 gün iktidarda kalmış oluyordu. Bu kısa süre içinde birbiri üzerine yığılan acı hadiseler yüzünden millet en ağır, en felaketli günlerini yaşamıştır. Balkanlar elden gitmiş, düşman Çatalca'ya gelmiş, 600 bin askerden geriye 60 bin ya kalmış ya kalmamış, Trablus İtalyanlara verilmişti. İşte cuntanın geliş nedeni: Avrupa topraklarının, 'meşrutiyet'ten sonra geri kalan kısmını da bırakmak. Reval'a göre Osmanlı Ordusu Avrupa topraklarından çıkarıldı. Tarihi süreçte Müslüman halklar da Avrupa'dan temizlenecekti. 1990'ların katliamları, sürecin 80 sene sonra bile işlemekte olduğunu gösteriyordu.

Jön Türkler'in İhtilâli

İş, Saint George[1328] süvari sınıfına kalıyordu. Kendilerini para ve müşavirle donatılmış bulan "*Genç Türkler*" bir hükümet darbesiyle Abdülhamit'i tahttan indirdiler. Bu ihtilâl Gülbenkyan ve Entelijans Servis tarafından imzalanmıştı.[1329]

Mustafa Kemal'le Mahmut Şevket Paşa'nın maiyetindeki arkadaşlarından birkaç subay, bu başarısızlığın (iç-dış) nedenini, *ordunun siyasete karışmasında* buluyorlardı. Hüseyin Rauf da aynı düşüncedeydi.[1330]

Orduda böylece yurtsever subaylardan kurulu küçük ama etkili bir grup doğdu: *Mustafa Kemal, Fethi, Rauf, İsmet, Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve bir askerî doktor olan Tevfik Rüştü ile birkaç kişi daha.* Enver ve Merkez-i Umumi'deki İttihatçılar bu gruba karşı git gide artan bir kuşku ile bakmaya başladılar.[1331]

1328 İngiltere kralı VIII. Henry okçuluğun bir spor dalı olarak gelişmesi için girişimde bulunmuş, ilk okçuluk derneği, "Guild of St. George", 1537'de, kralın emriyle kurulmuştur.

1329 Türk Petrolleri, s.20

1330 Lord Kinross, s.70

1331 *Age*, s.71

Enver'in Harbiye Nezareti'nden sonra sivil idare, artık askeri kudretin derme çatma bir vitrini olmak meziyetini dahi kaybetmiş ve gizli bir paramiliter kuvvet olan İttihat ve Terakki Cemiyeti dahi hizaya getirilmiştir.[1332]

Artık memleketi yasama kuvvetine dayanarak adalet cihazı ve idare kadrosu ile Sadrazam'ın başkanlığındaki kabine yönetmeyecek, Harbiye Nâzırı ve *"çok mukaddes"* Başkumandan vekili hazretleri, Erkânı Harbiye-i Umumiyesi'ne dayanarak divan-ı harpler ve ordu kadroları ile bu işi görecekti.

Bizde gerçek mânâsı ile Avrupa anlayışına uygun bir Genel Kurmay Teşkilâtı işte bu devirde başlar ve bir zamanlar Abdülhamit'in Yıldız'dan idare ettiği istihbarat, casusluk, sabotaj, *contre espionage* servislerini Enver Paşa *"Teşkilât-ı Mahsusa"* adı ile yeniden kurar.

Bütün manivelalarını makamında topladığı *"Teşkilat-ı Mahsusa"*, eski *Yıldız*'ın sabotaj branşı çok genişletilmiş ve ayrıca bir de terör cihazı ilave edilmiş, yeni bir modeldir.

Bu teşkilatta her şey vardır: Para, silah, zevk, ölüm... Eksik olan sadece şudur: Eski *Yıldız*'ın dehası.[1333]

Abdülhamit'ın *Yıldız*'ı, yerli seçimlere göre çalışırken, yerine geçirilen *Teşkilat-ı Mahsusa*, dış isteklere göre biçimlenecekti. Yerli siyaset *Yıldız*'la birlikte tarihten silinecek, yerine *Teşkilât-ı Mahsusa* bünyesinde dış güçlerin elinde devam edecekti.

Bu arada Enver, budalalığın en büyüğünü de yapmıştır. Bu derece önemli bir müessesenin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin, çok gizli kalması icap eden yerlerini ve projelerini Alman subaylarına, ajanlarına açmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nde *Enverland*'ın Almanlardan saklayacak bir sırrı mı kalmıştır?[1334]

1332 *Ordu ve Politika*, s.218

1333 *Age*, s. 219

1334 *Age*, s. 220-221; Savaşın üçüncü yılında Almanya'dan gelen vagonların üstünde Enverland kelimesi görülüyordu.

Dış güçler arasındaki gizli açık çekişme de açık hale gelmiştir. İngilizler de, Almanların yerini alacak subay kadrosunu toplamaya başlamıştır. Vahidettin'in veliahtlığı zamanında *"Enver'e aleyhtar bir generaller ve subaylar grubunun cesaretli öncüsü Mustafa Kemal"* ortaya çıkıyordu. İçteki mücadele, Enver ile onun yerini almak isteyenler arasında sürüp gidecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'ndeki çözülmesi sürüp giderken Arnavutluk'ta bir isyan patlak vermişti. Bunun bastırılmasına Mustafa Kemal de katıldı. Komutayı alan Mahmut Şevket Paşa, Mustafa Kemal'i Kurmay Başkanlığı'na seçti. Mustafa Kemal, Albay Fevzi Bey'le bu sefer sırasında tanışmıştır.[1335]

Başarısızlığa çözüm bulunmuştu: "Ordunun siyasetin dışında bırakılması." Siyaseti kimler yapacaktı? Siviller mi? Hangi siviller? Sivil yaşamda ekonomik güç azınlıkların elindeydi. Siyaseti azınlıklara mı bırakmalı? Siyaseti uygulayanlar subaylar olduğuna göre kimin çıkarına göre hareket ediyorlardı? Siyaseti büyük güçler yapıyor, subaylar da bunu uyguluyordu. O dönemde iki ana siyaset vardı: İngiliz ve Alman... Dönem, ham maddenin paylaşım dönemi idi. Geleceğin zenginlikleri ham maddeye sahip olmakla ölçülecekti. Osmanlı'daki ham madde, İngilizler ve Almanlar arasında dünya savaşlarına varan büyük harplere sebep olmuştur.

Bizdeki subayların siyaseti de, iki taraftan birine hizmet ederek kendisine yaşama alanı sağlamaktı. İngiltere, Osmanlı'yı parçalayarak, Almanya ise bütün olarak koruyup ham maddeye sahip olma siyaseti güdüyordu. Subaylarımız da bu iki siyaset arasında seçim yapıyorlardı. Subayları siyasetten soyutlamak demek, siyaseti Büyükelçiler eliyle

1335 Lord Kinross, s.78

yürütmekten başka anlam taşımazdı. Zira toplumumuz, sivil bir toplum değil, askerî bir toplumdu.

Toplumumuza giren bu ikili siyaset kendi içinde yeni tanımlamalar da getiriyordu. İngiliz yanlısı olanlara "yurtsever" deniyor, karşısındakiler de buna göre tanımlanıyordu.

Almanların Fas'taki Agadir'e yaptıkları "panter sıçrayışı" ortada bir savaş tehlikesi yaratmıştı. Bunun sonucunda doğan Fransız-Alman anlaşması ile Fas, Fransa'ya ve Kongo'nun ufak bir kesimi de Almanya'ya verildi. Bu olay emperyalizm sahnesinde İtalya'nın da görülmesine yol açtı. Kuzey Afrika yağma edilecekse bundan ona da pay ayrılmalıydı. İtalya böylece Batı Trablus ve Bingazi Mutasarrıflıklarını ilhaka karar verdi. Türkiye'ye savaş açarak Trablus'la Bingazi'yi işgal etti.[1336]

1912 yılının ilkbaharında Rusya'nın kışkırtması ile Balkan milletleri tarihlerinde ilk ve son olarak aralarında anlaşıp Türklere karşı birleştiler. Adriyatik'e ulaşmak isteyen Sırbistan'la, Akdeniz'e sarkmak isteyen Bulgaristan, 1912 Martı'nda Türklere karşı bir askeri anlaşma imzaladılar. İki ay sonra Yunanistan da bu ittifaka katıldı.[1337]

Osmanlı İmparatorluğu'na öldürücü darbeyi indirme zamanı artık gelmişti. Karadağ Kralı, 8 Ekim 1912'de Türkiye'ye savaş ilan etti. Birkaç gün sonra Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da bu savaş ilanına katıldı. Aynı zamanda Türkler de İtalya ile barış imzalayarak Batı Trablus'u boşaltmaya başladılar.

Mustafa Kemal hemen memleket yolunu tuttu. Sırpların Manastır'ı, Yunanların da Selanik'i ele geçirdiklerini Kahire'de duydu.[1338]

Bir ay bile sürmeyen bir yıldırım savaşında Türkler iki cephede de bozguna uğramışlardı. Selanik Yunan'ın eli-

---

1336 *Age*, s. 86
1337 Lord Kinross, *Age*, s.95
1338 *Age*, s.95

ne geçmiş, Abdülhamit, bir Alman gemisiyle Selanik'ten İstanbul'a gelmişti.

Mustafa Kemal, Gelibolu'daki kolordunun harekât dairesi başkanlığına atanmıştı. Fethi de kolordu kurmay başkanıydı. Mustafa Kemal, İstanbul'a vardığı zaman Birinci Balkan Harbi bitmiş gibi bir şeydi. Bütün Rumeli elden gitmişti.[1339]

Zübeyde Hanım da, Makbule ve ölmüş kocasının yeğeni Fikriye yanında olmak üzere İstanbul'a göç etmişti.[1340]

Bulgarlarla ötekiler arasında İkinci Balkan Harbi patlak verdi. Türkler batıya doğru yürüyerek Edirne'yi ve Doğu Trakya'nın önemli bir parçasını yeniden ele geçirdiler.[1341]

Talât Paşa, eğitimini tek Müslüman olarak, bir Musevi okulunda yapmış ve sonradan postanede memurluk etmişti.[1342]

Fırka'nın genel sekreterliğine Talat'tan sonra Fethi getirilmişti. Mustafa Kemal bir süre için Fethi'nin evine yerleşti. Enver'i eleştiriyorlardı. Fethi'yi Sofya'ya sefir, Mustafa Kemal'i de ataşemiliter olarak tayin ettiler.[1343]

İstanbul Hükümeti, Edirne'nin kendisinde kalması şartı ile, Bağdat-Basra demiryolu imtiyazını İngiltere'ye vermeye razı oldu.[1344]

Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan haberi yoktu. İtalyanlar, Rusya'yı, Fransa'yı haberdar ediyorlar. Eylül'de Osmanlı devletine bir ültimatom veriyorlar. 29 Eylül'de de harp açıyorlar.[1345]

İtalyanlar, Osmanlılara tazyik olsun diye Rodos başta olmak üzere 12 adayı işgal ediyorlar.[1346]

1339 *Age*, s.96
1340 *Age*, s.97
1341 *Age*, s.100
1342 *Age*, s.101
1343 *Age*, s.103
1344 *Anadolu'nun Taksimi*, s.81
1345 Esmer, s.262
1346 *Age*, s.262

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha büyük meseleler çıkıyor: Balkan Harpleri.[1347]

Balkan Harbi

Osmanlıların talim görmüş askerlerini terhis ettikleri bir zamanda Balkan Harbi çıkıvermişti.[1348]

Ruslar, donanmalarını Boğazlar'dan geçirmek, İngilizler ise İstanbul'u serbest liman yapmak için uğraşıyordu.[1349]

29 Mayıs 1912'de Bulgarlarla Yunanlar arasında muahede imzalandı. Bu suretle Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan bir araya geldi.[1350]

8 Ekim'de Karadağ Kralı hududu geçti ve harp başladı. Balkan devletleri de 13 Teşrinievvel'de (Ekim) Osmanlılara bir muhtıra verdi. Bu muhtırada şöyle deniliyordu: "*Rumeli'ye muhtariyet verilecek ve hudutlar da milliyet esasına göre taksim edilecek.*"[1351]

Osmanlı İmparatorluğu dâhilî meselelerine müdahale edildiği gerekçesiyle harp ilan etti. Binaenaleyh Balkan Harbi, 17 Teşrinievvel (Ekim) 1912'de Osmanlı Devleti'nin harp ilanı ile başlamıştır.[1352]

Bir ay içinde tekmil Rumeli, Edirne, Yanya, İşkodra hariç, Balkan devletlerinin eline geçti. Osmanlı devleti feci bir akıbete uğradı. Yunanlar da 8 Teşrinisani'de (Kasım) Selanik'i aldılar.[1353]

Balkan devletleri üç koldan, yani Kırkkilise'den, Kumanova'dan ve Selanik'ten ilerleyip hedeflerine vardılar. Karadağ da İşkodra'yı muhasara etti.[1354]

1347 *Age*, s.262
1348 S.N.İleri, s.317
1349 *Age*, s.317
1350 Esmer, s..265
1351 *Age*, s.266
1352 *Age*, s.266
1353 *Age*, s.266
1354 Esmer, *Age* s.266

İngiliz başvekili Asquith şunları söyledi: *"Balkan devletlerinin aldıkları arazi kılıçlarının hakkı olarak kendilerine aittir."* Esasen Osmanlı İmparatorluğu 3 Teşrinisani'de (Ekim) Düvel-i Muazzama'nın tavassutunu istemişti. Bulgarların İstanbul üzerine yürümeleri Rusya'yı endişeye düşürdü. Ruslar, *"Eğer Bulgarlar İstanbul'u almaya kalkarlarsa biz de Karadeniz filosunu İstanbul'a gönderip işgal edeceğiz,"* diyorlardı. Bulgarlar, Çatalca'ya kadar geldiler.[1355]

Asıl vahim olan, yüksek kumanda heyetiyle genç zabitler arasındaki anlaşmazlıktı. Kumandanlar, askerî erkân, yaşını başını almış zabitan, Padişah ve Halife'ye sadık kalma kararında bulunan, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na mensup kimselerden ibaretti. Genç zabitlerin ise hepsi İttihatçı'ydı.[1356]

Gayeleri, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı devirmek, idareyi ele almak, düşmanla savaşarak yeni zaferler kazanmak, yeni fetihlerde bulunmaktı.[1357]

Bu iki zümre birbirini dinlemiyor, verilen emirler tatbik olunmuyordu.[1358]

Hele gayrimüslim efrat arasında itaatsizlik ve ihanet vakaları çoğalıyordu.[1359]

Bulgar ordusu, Osmanlı ordusunu Kırklareli'nden Çatalca'ya kadar kırarak kovalamış, Çatalca'da durdurulmuştu.[1360]

Zaten seneden seneye Makedonyalıların nüfusu azalıyordu. Bu bedbaht insanlar nihayet mecburî mübadeleye tâbi tutularak köylerinden koparılıp ana vatanlarına muhacir olarak götürüldüler.[1361]

1355 *Age*, s.266
1356 H.Ertürk, s.81
1357 *Age*, s.81
1358 *Age*, s.81
1359 *Age*, s.82
1360 *Age*, s.83
1361 S.N.İleri, s.320

Avusturya, büyük Arnavutluk'un kurulmasını istemektedir. Çünkü Balkan muvazenesinde Sırbistan'a karşı kullanacaktır. İtalya ise, küçük Arnavutluk'tan yanadır. Çünkü ileride onu da kendine ilhak etme gayesini gözetmektedir. Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkmaması ve Arnavutluk'u almaması noktasında iki devlet de müttefiktir.[1362]

Bunun için, Gümülcine Mebusu İsmail Kemal Bey'i teşvik ettiler. O da 28 Teşrinisani (Kasım) 1912'de Arnavutluk'un istiklâlini ve Balkan harbinde tarafsızlığını ilan etti. İtalya ile Avusturya bu istiklali tanıdı.[1363]

İngiltere ile ittifak eden Rusya, artık gözlerini Ermeni sorununa çevirmiştir. İçeride de Rusya Ermenilerine uyguladığı baskı politikasını değiştirmiş, el konan Ermeni mallarını geri vermiş ve Ermeni siyasal suçluları için genel af çıkartmıştır. Bu tutum, Çarlık Rusyası'nın yeminli düşmanı olan Ermeni ihtilâlcilerini bile Rusya'dan yana çevirir. Türkiye'deki Ermeniler artık Rusya'ya katılmayı isterler. Balkan Savaşı'ndaki Osmanlı yenilgisi, Ermenilerin Rusya'ya katılma istek ve umutlarını iyice arttırır. Örneğin, Rusya'nın da kışkırtmasıyla, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ Ermenileri 200 binden fazla imzayla Rus uyruğuna alınmalarını isterler. Bitlis Rus Konsolosu, 24 Aralık 1912 günlü raporunda durumu şöyle anlatmaktadır:

"*Ermeniler gece evlerinde görüşmelerde bulunmakta ve Bitlis Müslümanlarının ev ve topraklarını kendi aralarında paylaşmakta idiler. Zira Ermenilerin bekledikleri Rus askerlerinin gelmesi üzerine Müslümanlar taşınmaz mallarını bırakarak güneye doğru çekileceklerdir. Taşnak Derneği, Ermenilerle Müslümanlar arasında silahlı kavga çıkarmaya ve Ermeniler için meydana gelecek felaketli durumun sonucu olarak Rusya*

1362 Esmer, s.267
1363 *Age*, s.267

müdahalesini ve memleketin Rus askeri tarafından işgalini davet eylemeye inatla çalışmaktadırlar."[1364]

Ermeni Sorununda Türk-Rus Anlaşması

Patrikhane, Ermenileri Türkiye'den kopartacak bir özerklik söyleminde ısrarcıdır. Rusya, Babıâli'ye, İngiltere ve Fransa'nın onayı ile bir reform taslağı sunar:

1. *Altı il,* (Erzurum, Erzincan, Sivas, Elazığ, Malatya'nın yarısı, Muş, Van'ın büyük kısmı ve Beyazıt'ı kapsayan bölge) tek il yapılacaktır.
2. İlin valisi Büyük Devletlerin rızasıyla atanacaktır.
3. Bu genel vali Hıristiyan olacaktır.
4. Vali, bütün memurları atayabilecek, azledebilecektir. Yargıçları seçecektir. Polis ve jandarma valinin doğrudan buyruğu altındadır.
5. İstediğinde, asayişi sağlamak için 'ordu' da buyruğu altına verilebilir.
6. Eş sayıda Hıristiyan ve Müslümandan kurulu İl Meclisi, kanun yapabilecektir. Çıkardığı kanunlar, iki ay içinde Sultan tarafından reddedilmezse, yürürlüğe girecektir.
7. Barışta, il nüfusu askerliğini il sınırları içinde yapacak, Kürt süvari alayları kaldırılacaktır.
8. İl içinde devlet dairelerinde Türkçe, Kürtçe ve Ermenice kullanılacaktır.
9. İl'e, Rumeli'den ya da başka yerden göçmen yerleştirilemeyecektir.
10. Ermenilerin ellerinden alınmış toprakların geri verilmesini incelemekle genel vali görevlidir.

Bu Rus-İngiliz-Fransız reform taslağı, âdeta bir Ermenistan kurulması demekti.

1364 Avcıoğlu, s.1127

Alman baskısı sonucu Türkiye, *1914 yılı başlarında Rusya ile Ermeni reformu anlaşmasını imzalar.*[1365]

Ermenilerin ikinci adımı ise bağımsızlık ya da Rusya'ya katılmaktır.[1366]

1365 Avcıoğlu, *Age* s.1131-1132
1366 Toynbee, *Batı Meselesi*,.*Age* s.45

I. DÜNYA SAVAŞI

Harbe Giriş

28 Haziran 1914'te bir Sırp'ın Avusturya Veliahtı Franz Ferdinand ve eşini Saraybosna'da öldürmesiyle Dünya Savaşı başlar.[1367]

Balkan harplerinden sonra bir ülkeyle ittifak kurmak Osmanlı İmparatorluğu için esaslı bir siyasî umde halini aldı. Gizli ve aşikâr birçok teşebbüsler yapıldı. Bu ittifak teşebbüsleri bir semere vermedi. Osmanlı İmparatorluğu askerî noktadan zayıf olduğundan ittifaka alınmak istenmiyordu.[1368]

Cemal Paşa, bahriye manevralarında bulunmak üzere Fransa'ya gitmişti. 1914 Temmuz'unda kendisine çok büyük hüsnü kabul gösterdiler. Bundan cesaret alarak Fransızlara bir ittifak teklifi yaptı. Fransızlar, böyle ehemmiyetli bir meselede Rusya'nın muvafakatini almadan cevap veremeyiz, dediler. Cemal Paşa da bir şey elde edemeden döndü.[1369]

İstanbul'da da Harbiye Nâzırı delâletiyle Başvekil Almanlarla müzakere ediyordu. Cemal Paşa'yı Fransa dönüşünde Sirkeci garında karşılayan Talât Paşa, "*Başka bir devletin ittifakına girersek razı mısın?*" dediği zaman şu cevabı almıştı: "*Birinin ittifakına girelim de istersen şeytanın ittifakına girelim.*"[1370]

1367 Esmer, s.270
1368 *Age*, s.308
1369 *Age*, s.309
1370 *Age*, s.309

Almanya-Osmanlı Muahedesi 2 Ağustos Pazar günü imza edildi. Buna göre, harp çıkarsa, Alman askeri heyetine Osmanlı ordusunda fiilî kumanda vazifesi verilecekti. Almanlar, Osmanlıların tamamiyet-i mülkiyesini Rusya'ya karşı taahhüt ediyordu.[1371]

Muahede, 31 Kânunuevvel (Aralık) 1918'e kadar devam edecekti.[1372] Rusya, Avusturya-Sırbistan Harbi'ne müdahale etmeye karar vermişti. Bu suretle Osmanlılar 2 Ağustos'ta muahedeyi imza ederken, harbe giriyorum diye imza etmiş oluyordu.[1373]

Harp başlayınca Almanlar Osmanlıları harbe girmeye davet ederler. O zaman Osmanlı İmparatorluğu muahedeyi imza etmekle hata yaptığını anlar. Çünkü kabinenin büyük ekseriyeti harp aleyhtarıdır. Sadrazam da aleyhtardı.[1374]

Almanya'nın davetine cevaben seferberliğimiz tamam değildir, paramız yoktur denir. Para ihtiyacını temin için Berlin'den altın gönderirler.[1375]

1371 Brest Litovsk anlaşması ile Rusya ile Türkiye arasındaki sınır sorunu halledilmiş, Ruslar işgal ettikleri yerlerden çekilerek, sınırlar savaştan önceki duruma getirilmişti. Bu durumda, Almanların, Osmanlıların "tamamiyeti mülkiyesini Rusya'ya karşı taahhüt" etmiş olma şartı da yerine gelmiş oluyordu. Başka bir anlatımla, Rusya savaş dışı kalmakla ve Osmanlı, Rusya ile savaş öncesi sınırlarını elde etmekle, Almanlarla yapılan muahedenin yapışındaki ana maksadı olan "Ruslara karşı toprak bütünlüğünü taahhüt" koşulu da 'keenlem yekün' olup ortadan kalkmış oluyordu. Savaşa girme nedeni ortadan kalkmış, Ruslara karşı yapılmış olan toprak bütünlüğünü korumak konusu gündemden düşmüş oluyordu. Yani harbe girme gerekçesinin şartı yerine gelmiş olduğundan muahede ile amaçlanan sonuç elde edilmişti. Muahedede Almanlar, Osmanlının toprak bütünlüğünü yalnız Ruslara karşı taahhüt ediyordu. Bu tarihten sonra, Osmanlı'nın Savaş karşısındaki durumunu, kendi başına, Almanlar olmadan değerlendirmesi gerekirdi.

1372 *Age*, s.312

1373 *Age*, s.312

1374 *Age*, s.313 *Age* s.313

1375 *Age*, s.313

Akdeniz'de Almanya'nın Goeben ve Breslau adlı iki harp gemisi bulunuyordu. Bu gemilerin anavatan filosuna iltihakı imkânsızdı. Adriyatik'e sığındıkları takdirde bütün harp müddetince hapsedilmiş olacaklardı. Binaenaleyh, bu iki gemi kurtuluşu Türk sularında aramaya karar verdi. 16 Ağustos'ta Boğaz'ın önüne geldiler.

Harbiye Nâzırı olan Enver Paşa Alman hayranıydı. Şahsî bir emri üzerine Boğazlar iki harp gemisine açıldı. Sait Halim Paşa Hükümeti, gemilere Türk bayrağı çektirdi ve Alman bahriyelilerine fes giydirerek, yanlarına birkaç Türk bahriye neferi kattıktan sonra gemilerin satın alındığını ilan etti.[1376]

Almanların gönderdiği bu iki gemi, hiçbir para ödenmeden, Osmanlı'nın İngiltere'den alacağı gemilerin yerine geçmiş oldu. Goeben'e Yavuz Sultan Selim, Breslau'a da Midilli adı verildi.

Nihayet günün birinde, izinli mi, izinsiz mi pek de belli değil, bu iki gemiye katılan diğer gemilerimiz Karadeniz'e açıldılar, Odessa'ya kadar gittiler ve limanı bombardıman ettiler.[1377]

Bu gemiler gelince, Osmanlı Donanması Alman amiralinin kumandasına verildi. Tabiatı ile İngiliz amirali de istifa etti. Bilâhare Osmanlıları harb-i umumîye iştirak ettirmek için uğraşanlar arasında, Yavuz Sultan Selim'in kaptanı Souchon da mevki aldı. Nihayet emrivaki yaparak harbe girilmesine âlet oldu.[1378]

İstanbul'daki İtilâf Devletleri mümessilleri Türk bayrağı altında yapılan bu bombardımanı protesto ederek, 1 Teşrinievvel'de (Ekim) pasaportlarını alıp gittiler. 3 Teşrinievvel'de İngiliz ve Fransızlar resmen bize ilânı harp

---

1376 *Tarih Notları*, Enver Ziya Karal, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1941, s.108

1377 *Age*, s.109

1378 Esmer, s.315

etmemiş iken mukabele-i bilmisil olmak üzere Çanakkale'yi bombardıman ettilerr. 6 Teşrinievvel'de de resmen ilan-ı harp etiler.[1379]

Rus limanlarının bombardıman edildiği haberini aldığı zaman Sadrazam Prens Sait Halim Paşa hüngür hüngür ağlamış ve "*Bu kundakçılıktır, bu alçaklıktır. Başımızı ateşe yaktılar, yazık oldu Osmanlı Devleti'ne!*" diye bağırmıştı. Esasen Sadrazam Sait Halim Paşa, İngiliz Sefiri ile mektuplaşıyordu. İngiliz Sefiri'nin dostça, bu felakette bitaraf kalmamızı tavsiye eden satırları Sadrazam'ın kafasında yer etmişti.[1380]

Alman Amirali Souchon Paşa hatıratında, "Bu bombardımanı yapmaya mecburdum... Benim yapacağım, ana vatanın yükünü hafifletmekti. İşte o da bu suretle yapılırdı, Türkleri yanı başımızda harbe mecbur etmekle olurdu," demiştir. [1381]

Osmanlı İmparatorluğu'nun harbe girmesiyle, Rusya ile müttefiklerinin irtibatı kesilmişti.[1382]

Halbuki Ruslar, Kafkasya'yı, İngilizler de Mısır ile Hint yollarını Türklere karşı müdafaa etmek mecburiyetinde idiler. İngilizlerin endişesi, Ruslarınkinden büyüktü. Bütün düşünceleri Türklerin Mısır üzerine yürüyüşüne mâni olmaktı.[1383]

Osmanlı İmparatorluğu'nun harbe girmesiyle, İngiltere için Süveyş Kanalı'nın muhafazası, Mısır'ın müdafaası, İran Körfezi'nin müdafaası mühim birer mesele oluyordu.[1384]

Osmanlı İmparatorluğu harbe girince İngilizler Kıbrıs'ı ilhak ettiler. Mısır üzerine himaye tesis edip; Osmanlıların hukuk-u hükümranisini kaldırdılar.[1385]

1379 *Tarih Notları*, s.109
1380 H.Ertürk, s.124
1381 *Age*, s.124
1382 *Tarih Notları*, s.109
1383 *Age*, s.109
1384 Esmer, s.320
1385 *Age* s.320

İngiltere 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı imparatorluğuna ilhak edivermişti.

8 Aralık 1914 tarihinde Mısır üzerinde İngiliz himayesi ilan edildi. Böylece Türkiye'nin Mısır üzerindeki egemenliğinin son bulduğu bildiriliyordu.

Ruslarla savaşa girdiğimiz Sarıkamış felaketi günlerinde, Rus Ordusu'nda gerek Kafkasya Ermenileri, gerek Türkiye'den gitmiş Ermeniler vardı. Ruslarla savaşta ordumuzu arkadan hırpalayan Ermeniler, Türk Genelkurmayı'nca bir tehlike olarak görüldü Nitekim Sarıkamış felaketi (22 Aralık 1914-15 Ocak 1915) üzerine, Türk Ordusu'ndaki Ermeni askerleri, savaşçı birliklerden yol yapımı ve benzeri işlerde kullanılan İşçi Taburları'na alındılar.[1386]

Ayrıca cephe gerisindeki Ermenilerin silahlarının alınması kararlaştırılırdı. Birçok Ermeni, Türkiye aleyhine çetecilik emeliyle ya da aşiretlerin saldırısından kendilerini koruma kaygısıyla silahlarını vermedi. Silahların zorla alınmasına çalışılması, ev ve köylere baskınlara girişilmesi ve Müslüman halkın zaman zaman olaylara karışması, çatışmalara ve ayaklanmalara yol açtı.[1387]

Ermeniler, Van'da direnerek Rus Ordusu'nun gelişini bekledi. Zeytun'da manastırı kaleye çevirerek silahlı direnişte bulundular. Mandelstam'ın yazdığına göre, kırıma uğrayacakları düşüncesiyle Sivas, Amasya, Şebinkarahisar ve Urfa'da, Ermeniler silahla karşı koydular.[1388]

Bitlis ve Muş'ta benzer çarpışmalar görüdü. Osmanlı Meclisi milletvekillerinden Pastırmacıyan, dostu Süren ile birlikte Türklerle savaşmak için Rus Ordusu'na katıldı

Van ayaklanması üzerine İttihatçı Hükümet, Ermenileri toptan Mezopotamya'ya sürme kararı aldı

1387 Avcıoğlu, s.1133
1387 *Age* s.1133
1388 *Age* s.1134

14 Mayıs 1915 tarihli "Tehcir Kanunu" şöyledir:

(Sefer zamanında karşı koyma, silahlı saldırı ve direniş yapanlar en şiddetle cezalandırılacak.)

Ordu, Bağımsız Kolordu ve Tümen Komutanları, casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkını teker teker ya da toplu olarak öteki bölgelere göndertebilir ve yerleştirebilir.[1389]

Enver Paşa, bu toplu sürgüne karşı çıkan ABD Büyükelçisi'ne İttihatçıların kararını şöyle savunur:

"...Ermeniler Van'da şehri ele geçirdiler, Hükümet binalarına karşı bombalar kullandılar ve birçok Müslüman'ı öldürdüler. Başka yerlerde de ayaklanmalar plâanladıklarını bilmekteyiz. Anlamalısınız ki, Çanakkale'de canlarımız için savaşmaktayız, binlerce insanın yaşamını feda etmekteyiz. Böyle bir mücadeleye girişince, kendi vatanımızda bize arkadan saldırılmasına izin veremeyiz. Başvurulacak çare ne olursa olsun bunu engellemek zorundayız. Kesin bir gerçektir ki, Ermeni halkına karşı değilim. Bu halkın zekâsına, çalışkanlığına en büyük hayranlığı duymaktayım. En çok isteyeceğim şey, Ermenilerin milletimizin gerçek bir unsuru olmalarıdır. Ama Van bölgesinde düşmanlarımızla ittifak yaparlarsa, yok edilme durumunda kalacaklardır.

Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika, yakınlık göstermek ve onları cesaretlendirmekle Ermenilere hiç de iyilik etmiyorlar. Ayaklanmaya eğilimli bir halk için böyle cesaretlendirmelerin ne demek olduğunu bilirim.

İnanıyorum ki, yabancı ülkeler cesaret vermeseler, Ermeniler, Hükümet'e karşı çıkma çabalarından vazgeçerler ve yasalara saygılı vatandaşlar olurlar."[1390]

İşte bu düşüncelerle sistemli ve geniş kapsamlı bir Ermeni sürgünü planlandı. İtilâf Devletleri şiddetle karşı çıkdılar

---

1389 Avcıoğlu, *Age* s.1135

1390 *Age* s.1136; Mongenthau, *Age* s.222-227

ve Çanakkale Savaşı günlerinde, 24 Mayıs 1915'te, İttihatçı liderleri kişisel olarak suçlu sayacaklarını belirten açık bir nota gönderdiler. İttihatçı Hükümet, buna aynı yoldan sert bir karşılık verdi:

"*...olayların bütün sorumluluğu, söz konusu olan ihtilâl hareketlerini kendileri düzenleyip yürüttüklerinden, daha çok Üçlü İttifak Hükümetlerine aittir. Bu sözleri bile, tek başına, Ermeni kışkırtıcılar için bir dayanak ve açık bir cesaretlendirme teşkil eder.*"[1391]

Patrikhane, Osmanlı İmparatorluğu'nda 2 milyon 100 bin Ermeni bulunduğunu iddia eder. İngiliz "Mavi Kitap"ı ise Ermeni mevcudunu 1,6 ila 2 milyon olarak verir. Türk istatistiklerine göre ise, Ermeni mevcudu 1,1 milyondur. "Mavi Kitap"a göre, 600 bin Ermeni sürgün dışında kalır. Milyonun üstündeki Ermeni ise sürülür ve telef olur. Sürüldükleri yerlerde ancak 600 bin kadar Ermeni, dönüş için kalır. Ermenilerin yerine sistemli olarak, Rumeli göçmenleri yerleştirilerek sorun temelinden çözülmek istenmiştir.[1392]

Sürgün sayısız olaylara yol açar. Musadağı köylerinden Ermeniler, sürgün emrine uymayı reddederler. 5 bin kişi dağa çıkar ve Türk birlikleriyle savaşır. Urfa'da da sürgüne karşı çıkan Ermeniler, mahallelerini müstahkem mevki hâline getirerek savaşa tutuşurlar.[1393]

Ermeni mallarından zenginleşenler olur. Ermeni binalarına genellikle göçmenler yerleşmekle birlikte, bu karışıklık içinde, bir kısım parti nüfuzluları ve fedaîleri çabuk zenginleşmenin yollarını bulurlar. Boş kalan ticaret yerleri de doldurulabildikleri ölçüde, "millî burjuvazi"ye palazlanma olanağı getirir. Ermeni çiftlikleri ve arazileri göçmenlerin, köylülerin ve bu arada kudret sahibi kişilerin tasarrufuna geçer.

1391 *Age* s.1140
1392 *Age* s.1140
1393 *Age* s.1141

Amerikan ve Avusturya elçiliklerinin baskısıyla, Protestan ve Katolik olan Ermeniler, genellikle sürgün dışında tutulur.[1394]

Bulgarlar 1913 Eylül'ünde Osmanlı İmparatorluğu ile bir sulh imzalarlar. Bununla, Midye-Enez hattı hudutluktan çıkar, Edirne dahil, Meriç Nehri boyu hudut olur.[1395]

20. yüzyılın bu ilk günlerinde (savaş öncesi) pek çok kimse, Batı'nın tarihi misyonunun dünyanın diğer halklarının politik kaderlerini çizmek olduğunu ve sonunda bunu tamamlayacağını düşünüyordu. Ortadoğu, henüz ele alınmamış bölgeler arasındaydı ve gezegende sosyal, kültürel ve politik olarak Avrupa örneğine göre yeniden biçimlendirilmemiş birkaç bölgeden biriydi.[1396]

Almanlar, Osmanlı ordusunun talim ve terbiyesinde Tanzimat'tan beri rol oynuyorlardı. Tanzimat döneminde gelen Moltke'den beri Osmanlı ordusu Almanlar tarafından talim ediliyordu.[1397]

1913 Senesinde Balkan harplerinin sonunda Kasel'deki fırka kumandanı olan Von Sanders ile 5 senelik bir mukavele yapıldı, von Sanders de riyaset ettiği heyetle beraber geldi. Von Sanders'e öncekilerden farklı olarak fiilî bir kumandan salâhiyeti verilmişti. Hem Osmanlı ordusunun talim ve terbiyesini deruhte eden bir terbiyecidir, hem de İstanbul'da bulunan Birinci Ordu kumandanıdır. İstanbul'da idare-i örfiye (sıkı yönetim) vardı ve en yüksek askerî makam da idare-i örfiyenin âmiri idi. Von Sanders hem Birinci Ordu Kumandanı hem de idare-i örfiye gibi siyasî bir mesele olan otoritenin âmiri olmuş oluyordu. İdarei Örfiye kumandanlığından ayrıldı. Von Sanders yalnız İstanbul'daki askerî

1394 Age, s.1141
1395 Esmer., s.269
1396 *Barışa Son Veren Barış*, s.10
1397 Esmer, *Age* s.270

kuvvetlerin kumandanı oldu. İtilâf Devletleri bir araya gelerek Osmanlılar nezdinde teşebbüsata karar verdiler. Rus hariciye Nâzırı Sazonov, İstanbul'un Almanlar tarafından işgalinin İngiliz nokta-i nazarının ehemmiyetini tebarüz ettirdi. İngilizler de Rusya yerine Almanlar geçiyor diyerek telâş ediyorlardı.[1398]

Osmanlı Donanması Limpus Paşa denen bir İngiliz Amirali'nin kumandasında idi. Sadece teşkilât değil, kumanda da elinde idi. Osmanlı donanmasını tensik etmişti (düzenlemişti).[1399]

Alman İmparatoru daha müddeti gelmeden Von Sanders'i Alman ordusunda birinci ferik (korgeneral) yaptı. Osmanlı ordusunda otomatikman müşir (mareşal) oldu. Müşir olunca ordu kumandanlığını bıraktı. Bu suretle de Ruslar ve Fransızlar tatmin edilmiş oluyordu.[1400]

7.02.1914'te Türk-İngiliz anlaşması onaylandı.

Osmanlı Hükümeti, İngiltere'nin Kuveyt üzerindeki himayesini tanıdı.

İngiltere Hükümeti de Türkiye'ye ihtiyacı olan 3 milyon İngiliz Liralık borcu garanti ediyor ve ilerisi için de malî yardım vaadinde bulunuyordu.

Basra-Kuveyt demiryolunu İngilizler yapacaktı.

Kuveyt üzerindeki Türk hakimiyeti tanınıyordu, ama Kuveyt Şeyhi'nin çıkarlarını koruma hakkını İngilizler kendi üzerlerine almıştı.

Haziran 1914, İngiltere-Almanya anlaşması:

İngiltere, Basra'nın kuzey bölgesindeki demiryolu inşaatını Almanlara bıraktı.[1401]

1398 Esmer, Age, s.271
1399 Age, s.271
1400 Age, s.272
1401 *Anadolu'nun Taksimi*, s.97

01.8.1914'te Sadrazam, Rus Ataşemiliterliğine, "*Avusturya Büyükelçisi'nin Türkiye'yi ortaklaşa bir askerî harekete girişmeye teşvik için büyük çabalar sarfettiği*"ni gizlice söyledi.

05.8.1914'te Enver, Leontiev'e, "Türkiye bugün için hiç kimseye bağlı değildir. Ve ancak kendi çıkarlarına göre hareket edecektir," cevabını verdi.[1402]

Ayrıca, "*Ege Denizi'ndeki adalar ile Batı Trakya Türklere bırakılmak kaydıyla, Türk ordusunun, Balkan devletleri orduları ile birlikte Avusturya aleyhinde bir harekâta katılabileceği*ni" söyledi.

10.8.1914, Girs'ten Sazonov'a çekilen 650 sayılı telgrafa göre, Leontiev, Petersburg'dan aldığı emir üzerine, Harbiye Nâzırı Enver'le görüştü. Verdiği raporda şöyle demektedir:

"*Enver'in kendisine, anlaşmaya varılır varılmaz, Türkler Trakya'da kuvvetli bir ordu toplayacak, Balkan devletleri ile birlikte bu orduyu Avusturya aleyhine kullanmak üzere Rusya emrinde hazır bulunduracak.*

Türk ordusu hizmetindeki bütün Alman subaylar uzaklaştırılacak,

Karşılığında Batı Trakya ile Ege Adaları Türkiye'ye geri verilecek,

Rusya ile beş veya on yıllık bir savunma ittifakı imzalanacak."[1403]

Girs'ten Sazonov'a 652 sayılı telgraf: "*Hiç kimse ile ihbarî ve iptidaî bir müzakereye lüzum görmeksizin, Enver'in teklifini derhal kabul etmemiz gerekir. Türkiye'nin tarafımızdan reddedilmesi, onu kesin olarak ve bir daha geri dönmeyecek surette düşmanlarımızın kucağına atacaktır...*"[1404]

11.8.1914, Girs'ten Petersburg'a:

"*Sadrazam bana, Enver'in bizimle yakınlaşmak hususundaki arzusuna kendisinin de katıldığını ve bir anlaşmanın sü-*

1402 Age, s.97
1403 Age, s.99
1404 Age, s.99

ratle akdi için elinden gelen bütün yardımı esirgemeyeceğini gizlice söyledi."[1405]

12.8.1914, Leontiev'in 658 sayılı telgrafı:

"*Türk-Alman askeri sözleşmesi henüz imzalanmamıştır... Derin inancıma göre durumu yalnız bizim derhal karar vermemiz kurtarabilir."*

Girs de aynı telgrafa şunları ekler: "*Goeben ve Breslau gemilerinin gelmesi münasebetiyle Sadrazam'la yaptığım konuşmada Rusya ile bir anlaşma akdine muvaffak olunacağı ümidini hâlâ muhafaza ettiğini söyledi."*[1406]

12.8.1914, Petersburg'daki Türk Maslahatgüzarı da Ruslarla bir ittifak için şu teklifi ve görüşleri ileri sürüyordu:

"Türkiye, hiçbir suretle, topraklarını genişletme düşüncesinde değildir. Kendi ülke bütünlüğünün garanti edilmesini istiyor.

Savaşa gerek görülürse Türkiye, ordusunu Rusya'nın emrine verecektir.

Buna karşılık Türkiye, Küçük Asya'daki bütün demiryolu ve teşebbüslerini kendine mal edecek,

Rusya da Ermeni milliyetçiliği akımını desteklemeyeceğini Türkiye'ye taahhüt etmelidir. Zira Türkiye, Rusya'nın Ermenistan bölgesini benimsemek istediğinden tasa duymaktadır."

12.8.1914, Sazonov'tan Girs'e (1855 sayılı telgraf):

"*Ermenistan ıslahatından başka Türkiye'nin ülke bütünlüğünü garanti ederiz."*

13.8.1914, Girs'ten Sazonov'a:

"*Maslahatgüzarın fikirleri eskidir. Şimdiki durumu yansıtmıyor. Gelişmelerden haberi yok. İnancıma göre bilhassa Adalar'ın Türkiye'ye geri verilmesi gerekir.*

Türkiye'yi Almanya'nın elinden kurtarmak bizim için en önemli meseledir."

1405 Age, s.100
1406 Age, s.100

14.8.1914, Sadrazam, Girs'le gizli bir görüşme yapar.

15.8.1914-18.8.1914 tarihleri arasında, Rusya-İngiltere-Fransa, Türkiye'nin savaşta tarafsız kalması, Almanya'dan ayrılması koşulunu birbirleriyle görüşür. İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye arazi vermek konusunda Rusya ile görüş ayrılığına düşerler.

18.8.1914, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi, 751-753 sayılı telgrafında:

"Sadrazam geniş arazi kazançları istememektedir, o, sadece Ege Denizi'ndeki Adalar'la Batı Trakya'nın, halkı Müslüman olan bir bölümünün geri verilmesiyle yetinmektedir."

Üçlü İttifak, Fransa'nın tutumu nedeniyle, ülke bütünlüğünün garanti edilmekte olduğuna dair formaliteye uygun yazılı hiçbir teklifte bulunmadı.[1407]

Fransa ve İngiltere başkentlerindeki hesaba göre, savaştan sonra Rusya da zayıflayacak ve Küçük Asya'da Batı devletleri için daha elverişli koşullar oluşacaktı.[1408]

30.8.1914, Girs'in 901 sayılı telgrafı:

"Fransız ve İngiliz Elçileriyle ben, sırayla Sadrazam'ı ziyaret ederek Türkiye arazisinin dokunulmazlığının garanti edildiğine dair tebligatımızın projesini sunduk. Ve Türkiye'nin, bu savaşın devamı müddetince kesin tarafsızlığını koruyacağı hakkında yazılı tebligat yapmaya hazır olduğunu ifade eder etmez, bizim de tebligatımızı resmî bir surette ifade edeceğimizi söyledik."

01.9.1914, Girs'in 912 sayılı telgrafı:

"Sadrazam ve Cavit, dün bana, kendileri iktidarda bulundukları müddetçe, Türkiye'nin tarafsız kalacağını söylediler. Ve Türkiye arazisinin dokunulmazlığı garantisi hakkındaki tebligatımıza cevap teşkil edecek nota projesinin takdimi için

---

1407 *Anadolu'nun Taksimi*, *Age* s.108
1408 Age, s.111

de Talât'ın Bükreş'ten gelmesini beklemektedirler. Onun da iki gün içinde geleceğini söylediler."[1409]

06.9.1914, Eylül'ün ilk haftası: Türkiye kapitülasyonları kaldırma kararı aldı.

Eylül'ün ilk yarısı, Almanya'nın Doğu ve Batı Cephelerinde önemli başarılar kazandığı günlere rastlar. Almanlar:

31 Ağustos'da Amian'ı,

4 Eylül'de Reims'i işgal etti.

Fransız Hükümeti Bordeaux'ya çekildi.

Hindenburg, Doğu Prusya'da Rus Askeri Birliklerini geriye doğru sıkıştırdı.

9 Eylül'de Almanlar, Reims'i boşaltarak Marne'e geldiler.

3.10.1914, Girs'in 1314 sayılı telgrafı:

"Almanların savaş alanlarındaki durumunun kötüleşmesi, savaş taraflısı olan Türk Nâzırlarının aklını bir dereceye kadar başlarına getirmiştir. Ve kabinedeki barış taraflısı grupla Enver arasında mücadele devam etmektedir.

Savaş kabine kararına dahi bakmaksızın her zaman patlayacak bir haldedir.

Filoyu ellerinde bulunduran Almanlar, bunu her an patlatabilir.

Bu savaş, bize denizden saldırmak suretiyle çıkabilir."

29.10.1914, savaş patlar.

Rusya'daki ataşemiliter General Knox, Çarkoyeselo'da vuku bulan bir hadiseyi anlatmaktadır. Prens Boris, buradaki toplantıda şunları söyler:

"İngiltere'nin Çanakkale'ye yönelttiği saldırı bir aldatmacadan ibarettir. Rusya Bağdat'ı almayı teklif etmişti. İngiliz Hariciye Nâzırı bu teklifi reddetti. Çünkü burasını almak bizzat İngiltere'ye aitti."[1410]

1409 Age, s.116

1410 Age, s.126; Dip Not. (General A.Knox, ,With The Russian Army 1914-1917, Vol.II, p:429-430)

Rusya, bağımsız bir Ermenistan kurma teşebbüsü başarıya ulaşamayınca, bu sefer bir başka teklifle ortaya çıkıyordu. Güya Cemal Paşa ile varılan bir anlaşma sonunda Sultan aleyhinde bir ihtilâl çıkarılacak ve Cemal Paşa'nın başkanlığı altında yeni bir Müslüman Hükümeti teşkil edilecekti.[1411]

Ocak-Şubat 1916, siyasi entrikalar sona erdi. Müttefikler arasında Londra-Petrograd'da müzakereler başladı.[1412]

1916'ya gelindiğinde üç müttefikin Osmanlı üzerindeki faaliyetleri ve niyetleri:

İngiltere: Arabistan'ı ayaklandırma yolunda yeni ve geniş bir proje, yani bir iç alevlenme ile 'Türkiye Asyası'nın hesabını görmeye karar verdi.

Arap dilinin konuşulduğu bütün arazi yani yalnız Arabistan değil, Suriye de dahil olmak üzere,kendi idaresi altına verilmek üzere bir anlaşma akdedildi.

Rusya: Akdeniz'e kadar uzanan bağımsız bir Ermenistan teşkili hakkındaki projeyi ihtiyatlı bir surette öne sürdü.

Fransa: Suriye ve Kilikya'yı almak için yazılı bir anlaşma akdi istiyor; bunun için de sabırsızlanıyordu.

Osmanlı'nın Ermenileri tehciri, Rusların oyununu bozduğu gibi, Fransa'nın da ümitlerini suya düşürdü. Ermenilerden boşaltılmış bölge kimsenin işine gelmezdi. Dayanakları ellerinden alınmış oldu.

16.1.1916, Müttefik orduları, 1916 yılının Ocak ayında Çanakkale bölgesini kesin olarak terk ettiler ve Selanik bölgesinde toplandılar.

15.02.1916, Rus ordusu, İstanbul, Trabzon ve Bağdat karayollarının kavşak noktasında bulunan Erzurum'u,

28.02.1916, Kirmanşah'ı

04.03.1916, Bicar'ı

1411 *Anadolu'nun Taksimi*, *Age* s.129
1412 *Age* s.129

23.03.1916, Isfahan'ı, Erzincan ve Karadeniz kıyılarını, 18.04.1916, Trabzon'u işgal etti.

Bu sırada Irak'ta İngiliz General Townshend Türklere esir düştü.

Rus birlikleri Bitlis ve Muş yönlerinden Diyarbakır üzerine, Revandiz'den Musul üzerine ve Kasr-ı Şirin'den de Bağdat üzerine, hâsılı Irak'a doğru açıktan açığa yürümeye başladıkları zaman İngiliz hoşnutsuzluğu başlamıştı.[1413]

Enver Paşa, Hint Müslümanlarının dergilerinde ihtilâl çağrıları yayınlamaktaydı:

"*Hindistan'da ayaklanma zamanıdır. İngiliz mağazaları yağma edilmelidir. Silahlar yağma edilip, İngilizler bu silahlarla öldürülmelidir. Hindistan'ın nüfusu yaklaşık olarak 320 milyondur. İngilizlerin sayısı ise ancak 200 bindir, onlar öldürülmelidir.*

Hindular ve Müslümanlar!

Bu şerefsiz ve haysiyetsiz İngilizler, sizin düşmanlarınızdır: Cihat ilan edip kardeşlerinizle birleşerek 'gazi' olmalısınız. İngilizleri öldürüp Hindistan'ı kurtarın."[1414]

Rusya'nın Ermenistan ve Irak cephelerinde askerî başarılar elde ettiği bu dönemlerdir ki, Osmanlı Asyası'na gelecekte verilmesi tasarlanan şeklin esaslarını tayin maksadıyla İngilizlerle Fransızlar arasında diplomatik müzakereler başlamıştır.[1415]

Fransız ve İngiliz politikacıları, kaçmakta olan Türkleri arkalarından izleyen Rus Kafkas Ordusu'nun Musul'a girmesinden, Bağdat ve Basra Körfezi arazisini işgal etmesinden ciddî olarak korkmaktadır.[1416]

1413 Age, s.132
1414 Avcıoğlu, 1. s.68
1415 *Anadolu'nun Taksimi*, s.133
1416 Age, s.133

29.1.1917, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Türkiye'yi paylaşım için toplanmıştır.[1417]

23.02.1917, İngilizler, 20.000 esir ve birçok topla birlikte Kut-ul Amare'yi ele geçirdi.[1418]

11.03.1917, Türkler Bağdat'ı boşalttılar.

02.04.1917, Rus kuvvetleri ile İngiliz kuvvetleri Kızılrabat'ta birleştiler.

10.04.1917, Türkler Samara'yı boşalttılar.

Mayıs 1917, Türkler, Rus Kafkas Ordusu'ndan Muş'u geri aldılar.

31.10.1917, İngilizler, Allenby komutasında Bi'r-üs-sebi'yi aldılar.

07.11.1917, İngilizler Gazze'yi aldılar.

10.11.1917, İngilizler Kudüs'ü kuşattılar.

08.12.1917, İngilizler Kudüs'ün bir mahallesini,

11.12.1917, Kudüs'ü tamamen aldılar.

03.12.1917-21.02.1918 tarihleri arasında Brest Litovsk.

27.02.1918, Rus ordusu Trabzon'dan,

02.03.1918, Rize'den

12.03.1918, Erzurum'dan çekiliyor.

20.02.1918, İngilizler Eriha'yı işgal ederek Şeria Nehri'ne vardılar.

09.03.1918, Hit'i aldılar.

Rusya'da çıkan "Ekim İhtilâli", Rusya'yı savaşçı devletler arasından çıkardı. Bu durum "Türkiye'nin Taksimi" imkânını da kökünden silip attı.[1419]

20.09.1918, Allenby taarruza geçerek,

21.09.1918, Nasıra'yı zapt etti. 18.000 esir, 120 top aldı.

1417 Age, s.159

1418 Age, s.136

1419 Anadolu'nun Taksimi, Age, s.141

Sırbistan ve Kafkasya bölgeleri Türk birliklerinden temizlendi.

Demiryolları müttefiklere teslim edildi.

Hicaz ve Yemen'deki Türk Garnizonları ile, Suriye ve Irak'ta bulunup da henüz Müttefikler'in ele geçiremedikleri Türk Birlikleri teslim olmak zorundaydı.

Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin amacı, Hint yolundaki Mısır'ı almak, petrol yatakları üzerindeki Irak'la Mısır arasında bulunan Arabistan'ı almak, Anadolu'da da, Osmanlı'dan ayrılmış yeni bir Türk Devleti kurmaktı. Bu sahalardaki askeri hazırlıkları tamamlayabilmek için, Osmanlı Ordusu'nu güney bölgelerinden uzakta oyalamak istiyordu. Bu hareketle, aynı zamanda, Rusların doğudaki yükü hafifleyecek, Rusya, bütün gücünü batı cephesine sevk edecekti. Bu yer Çanakkale idi.

Bunun için buldukları çare, Boğazlar'a saldırmak ve Osmanlı'yı meşgul etmekti.[1420]

Binaenaleyh, Çanakkale'yi zorlama projesi menşe itibari ile İngiliz projesidir.[1421]

İngilizlerin Çanakkale'yi zorlama fikrini ilk düşünen ve mevki-i tatbike koyan, Bahriye Nâzırı Churchill olmuştur. Churchill'e göre, daha Türkiye'nin harbe girdiği andan itibaren Mısır tehdit edilmiş oluyordu.[1422]

Çanakkale savaşı, düşman ordusunu cephenin uzağında bir yerde oyalama savaşı idi. Bu nedenle Çanakkale savaşı İngiltere'de görüş ayrılığına yol açtı.

Çanakkale'ye hücum fikri İngiliz kabinesinde müzakere edilince bahriyeliler aleyhte rey verdiler. Bu işi donanmanın

---

1420 *Age*, s.109
1421 *Age*, s.109
1422 *Age*, s.109

tek başına yapamayacağını, askerlerin de görev alması gerektiğini dile getirdiler.[1423]

Fakat Harbiye Nâzırı Lord Kitchener, "*Çanakkale için ayıracak askerim yoktur. Hepsi Garp cephesinde dövüşecekler. Buraya asker yetiştiremiyorum. Binaenaleyh bu işi ya donanma ile yapmalıdır veya büsbütün vazgeçmelidir,*" cevabını verdi.[1424]

Ruslar, Almanlara karşı harp ile meşgul iken Kafkasya'da Türklerin tehdidine maruz kalmışlardı. Bu tehdide göğüs germeleri için Alman cephesindeki kuvvetlerden mühim bir kısmını Kafkasya'ya nakletmeleri lazımdı. Buna mahal kalmaması için Rus hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın müştereken Türklere karşı bir harekette bulunmasını rica etti. Churchill de derhal bu hareketin Çanakkale üzerine olmasını teklif etti. Fikrini kabul ettirmek için Çanakkale seferinden elde edilebilecek faydaları şu şekilde tebarüz ettirdi:

1. Türkler, kuvvetlerini Çanakkale'ye yığarak, Mısır üzerine yürümekten vazgeçeceklerdir.
2. Kafkasya'da Ruslara karşı büyük bir hareket yapamayacaklar ve dolayıyla Ruslar bütün kuvvetleri ile Alman cephesinde harp etmeye imkân bulabileceklerdir.[1425]

İngiliz bahriyesinde kök salan bir kanaate göre, gemilerin karalara taarruzundan çok şey beklenemez. Bu kanaat, asırların tecrübesinin mahsulü idi. Meşhur amiral Lord Nelson bu kanaatini şu cümle ile formülleştirmişti: "*İstihkâma taarruz eden gemici delidir.*" İngiltere İmparatorluğu Millî Müdafaa Meclisi, 1908'de Boğazlar'ın yalnız bahrî kuvvetlerle zorlanamayacağını teyit etmişti.[1426]

1423 Esmer, s.323
1424 Age, s.323
1425 *Tarih Notları*, s.110
1426 Age, s.111

1807'deki deney bunu doğrulamıştı. İngiliz donanması, Duckworth kumandası altında Boğaz'ı geçmeye muvaffak olduğu ve hatta İstanbul'a kadar geldiği halde, kara kuvvetine dayanamadığı için geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı.[1427]

İngiltere, göz bebeği gibi sakındığı donanmasını, neticesi bilinmeyen bir teşebbüse feda etmek istemiyordu.[1428]

Churchill, 3 Kânunusani 1915'te şöyle bir çözüm buldu: Çanakkale'yi modern zırhlılarla değil, 1908'den evvel inşa edilmiş eski tip zırhlılar ile zorlamak mümkündür.[1429]

Churchill bu işin üzerine o kadar düştü ki, nihayet Çanakkale Savaşı'nın yalnız donanma ile yapılmasına karar verildi. 19 Şubat 1915'te büyük bir İngiliz filosu Fransız filosunun da iltihakı ile Çanakkale'ye geldi.[1430]

Çanakkale Savaşı'nın İngiltere Tarafından Yorumu

Petrograd'daki İngiltere Elçisi'nin Rus Hariciye Nâzırı Sazonov'a muhtırası:

"Kraliyet Hükümeti, yalnızca ortaklaşa bir işin yararı uğruna Çanakkale Savaşı'na girmiştir.

İngiltere, bu harekâttan kendisi için doğrudan doğruya bir çıkar sağlamak kaygısında değildir, orada yerleşmek niyeti de yoktur.

Kraliyet Hükümeti kendi kara ve deniz askerleriyle gemilerini:

Türkiye'yi Almanya için faydasız bir müttefik haline sokmak,

Rusya ve Büyük Britanya aleyhine yönelmiş saldırı kuvvetlerini zayıflatmak amacıyla gözden çıkarmış ve tehlikeye atmıştır." (Osmanlı Ordusu Kafkasya'da Rusya'ya, Süveyş

1427 Age, s.111
1428 Tarih Notları, Age, s.111
1429 Age, s.111
1430 Esmer, *Age* s.323

Kanalı'nda İngiltere'ye karşı savaşıyordu. İngilizler, asıl olarak Osmanlı kuvvetlerinin Kanal'dan ve Kafkasya'dan çekilip, bütün gücünü Çanakkale'de toplaması ve İngiltere'nin en çok önem verdiği Süveyş Cephesi'nin rahatlaması amacıyla Çanakkale Savaşı'nı başlattı. İngiltere Elçisi de, "Saldırı kuvvetlerini zayıflatmak" için Çanakkale'de savaşı göze aldık demektedir.)

Çanakkale'deki bu fedakârlıklar, tarafsız Balkan Hükümetlerini müttefikler lehine çekmek için yapılmaktadır.[1431]

Çanakkale savaşına yalnız donanmanın katılması, bu savaşın bir oyalama savaşı olduğunun açık delilidir. Kara askeri olmadan, Osmanlı başkentine kadar olan güzergâhın, karadan ve denizden işgal edilmesi olanaksızdı.

20.03.1915, Rus Hariciye Nâzırı Sazonov'tan Londra'daki Rus Büyükelçisi Benkendorf'a:

"*İmparatorluk Hükümeti* (Rusya), *kendi açısından, 'Hilâfet-'in Türkiye'den ayrılmasına tamamen taraftardır.*"[1432]

Sazonov'tan Londra'daki Rus Elçisi'ne muhtıra:

"*Kutsal yerlerin bağımsız bir Müslüman devletinin idaresinde kalması hakkındaki İngiliz teklifini kabul ediyoruz.*

Halifelik unvanı korunarak bu beldelerin Sultan'ın yönetiminde mi kalması isteniyor, yoksa bağımsız bir Müslüman devleti mi kurulması düşünülüyor? Bu hususların açıklanması ve anlaşılması lazımdır."[1433]

Mart 1915'ten Ocak 1916'ya kadar, sömürgelerinden getirdikleri erlerle yaptıkları muharebeler sonunda, İngilizler ve Fransızlar aniden çekilme kararı aldı ve Çanakkale Savaşı sona erdi. Savaş sonunda, Osmanlı'nın seferî gücünün yanında, üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğu şehit oldu.

Çanakkale harekâtı başladığı sırada Ruslar, Anadolu'nun kuzeydoğusunda taarruz hareketlerine girişerek 15 Şubat'ta

---

1431 *Anadolu'nun Taksimi*, s.191
1432 *Age* s.209
1433 *Age* s.208

Erzurum'u, Nisan'da da Batum ve Trabzon'u işgal ettikten başka, tahrik ettikleri Ermenilerin yardımıyla Van'a kadar ilerlemeye muvaffak oldular.[1434]

İtalya, İtilâf Devletleri'ne iltihak ederek (Nisan 1915) harbe karıştı.

İngiltere ve Fransa, Yunan Başvekili Venizelos ile anlaşarak Selanik'e asker çıkardı(3-5 Ekim 1915).[1435]

Çanakkale Kayıpları

55127 şehit
21494 çeşitli hastalıklardan ölen
10067 kayıp
100177 yaralı
167869 yedi aylık kayıp toplamı.[1436]

Cemal Paşa'ya Anadolu'da Yeni Bir Devlet Kurdurma Darbe Teşebbüsü

Bükreş'teki Rus Elçisi'nden Rus Hariciyesi'ne:

"Cemal Paşa ile Türk Hükümeti arasında bir anlaşmazlık çıktığı haberini Dr. Zavriev duymuş. "*Eğer biz Cemal'e Türkiye Asyası'nda hükmünü yürütmesi yolunda yardım vaat edecek olursak, muhtemelen Cemal'i İstanbul aleyhinde açıktan açığa bir harekete sevk etmek mümkün olur. Dr. Zavriev, bu haber Rus görüşüne uygunsa, biz de Cemal üzerinde etkili olacak bir hareket tasarlarız,* diyor."[1437]

Petrograd'ın cevabı: "Türkiye'de ve bilhassa hükümet içinde baş gösterecek her türlü ayrılık bizim tarafımızdan ancak yardımla karşılanır. *Cemal'e en geniş vaatlerde bulunulabilir. Gerektiği takdirde öteki hükümetlerin muvafakati-*

1434 *Yeni Türkiye*, s.48
1435 *Age, s.48*
1436 S. Selek, I.,s.13
1437 *Anadolu'nun Taksimi*, s.223

ni almak mümkündür: O zamana kadar meseleyi gayet gizli tutun."[1438]

25.12.1915, Rus Dışişleri Bakanı'ndan Londra, Paris ve Roma Büyükelçilerine:

İstanbul'daki Ermeni çevrelerinin bildirdiğine göre:

"Hükümetler (İngiltere, Rusya, Fransa) *Cemal'e aşağıdaki şartları teklif edecek olurlarsa, Cemal'i İstanbul Hükümeti aleyhine açık bir isyana sevk etmek için ümitler var:*

1. *Sultan'ın idaresinde olmak üzere Suriye, Filistin, Irak, Arabistan Kilikya ile Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerden mürekkep olmak üzere Türkiye Asyası'nın bağımsızlık ve dokunulmazlığı devletler tarafından garanti edilecek.*
2. *Cemal Paşa, babadan oğula veraset yoluyla geçmek üzere, Sultan ilan edilecek.*
3. *Cemal Paşa da Osmanlı Sultanı'nı ve İstanbul Hükümeti'ni, Almanların elinde esir olduklarından lağvedilmiş sayıp, Sultan'a, Almanlara savaş açmayı TAAHHÜT EDİYOR...*
4. *Cemal'in İstanbul üzerine yürümesi halinde devletler kendisini silah, erzak, teçhizat ve saire ile donatacaklardır.*
5. *Savaş sonunda Cemal'e malî yardımda bulunulacaktır.*
6. *Cemal, İstanbul ve Boğazlar'ın kaybına razı olacaktır.*
7. *Cemal, bugünden itibaren Ermenilerin kurtarılması ve savaşın sonuna kadar himaye edilmeleri için tedbirler almayı Şimdiden taahhüt ediyor.*

Bize sadık Ermeniler aracılığıyla Cemal ile gizli görüşmelere girişmek lazımdır.

Cemal, Almanları kovmayı ve İstanbul Hükümeti'ni devirmeyi başaramazsa dahi, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kargaşa ve fesat çıkarması bile bize çok faydalı olacaktır.

1438 *Age*, s.223

Bu hususları Hariciye Nâzırı'na gizlice anlatmanızı ve sonucunu da telgrafla acele bildirmenizi rica ederim."[1439]

25.12.1915, Bükreş'teki Rus Büyükelçisi'nden Petrograd'a:

"Dr. Zavriev, Cemal'e ait proje Hariciye Nezaretimiz ajanları tarafından uygulanırsa çok daha başarılı olma şansına kavuşur diye düşünüyor.

"Bu takdirde Ermeniler de gerekli olan yerlere yardım edermiş.

"Şayet isteniyorsa, Ermeniler müzakerelerin başlatılmasını üzerlerine almaya ve Cemal ile –zaten mevcut olan– ilişkiyi sürdürmek için güvenilir iki adamlarını derhal Mısır'a göndermeye hazırdırlar."

30.12.1915, Sazonov'tan Paris elçisine:

Cemal tarafından öne sürülen istekleri desteklemeden, Ermenilerin planını Müttefikler'in tasvibine sundum.

Cemal'in isteklerini, kendisiyle müzakerelere girişmem hususu Müttefikler tarafından tasvip edildikten sonra inceleyecektim."[1440]

12.01.1916, Rus Dışişleri Bakanı'ndan Paris elçisine: Cemal'le Ermeniler vasıtasıyla temas kurulacak.

23.01.1916, İngiltere, Cemal ile müzakereye girişmekten vazgeçer. Londra elçisinden Sazonov'a.[1441]

Cemal Paşa ile yapılması planlanan işler, İngiltere'nin vazgeçmesiyle, 1916 yılının 23 Ocak'ında suya düşer.

17.03.1916, Rusya özel komisyonunun toplantı tutanağı.

Harbiye Nâzırı yerine yardımcısı General Belyayev:

"Sahil boyunca uzun bir bölgeye sahip olmak kaideten arzuya şayandır. Ancak böyle bir bölge, gerisinde onun bütünlüğünü güven altında bulundurmaya yetecek kadar geniş arazisi bulunmak şartıyla pratik bir değer kazanır. Aksi takdirde,

---

1439 *Age, s.224*
1440 *Age, s.230*
1441 *Age, s.236*

memleket içinde direnme noktalarına sahip olmayan böyle uzun ve şeritvari bir sahil kısmı istenmeye değmez. Zira onun tahkimi pek büyük ve yararsız masraflara yol açar."[1442]

Müstakbel Rus-Türk sınırının Ordu Limanı'ndan başlaması kararlaştırıldı.

29.05.1916, Sazonov'tan Bern elçisine: (Prens Sabahattin'in arkadaşı Kemal Mithat'ın muhalefet hareketini anlatması üzerine) "*Müttefikler,* (savaştan sonra) *Müslüman ahali ile bağımsız bir Türk devletinin muhafazasını düşünüyorlar."*[1443]

26.06.1916, Bern Elçisinden Sazonov'a: (Elçinin Mithat Kemal'le konuşması)

"...Osmanlı İmparatorluğu'nun, sırf bir Türk Devleti haline sokulacağı fikrine de yatkın hale gelmeye başladı. Mithat bize yardım etmeyi vaat etti."[1444]

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un İsviçre'deki Bern Büyükelçisi'ne göndermiş olduğu haberin neticesini ilerleyen olaylarda göreceğiz.

27.06.1916, Sazonov'tan, Kafkasya'da Çar vekili Nikola Nikolayeviç'e:

Rusya'nın önayak olmasıyla Ermenistan ıslahatı için altı büyük devlet temsilcilerinden oluşan komisyonun 1913'te aldığı karar:

Avusturya, İngiltere, Almanya, İtalya, Fransa ve Rusya:

1. *Altı vilayeti içine alan bir Ermeni Bölgesi kurulacak: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas.*
2. *Sultan'ın onayı ile, her beş yılda bir genel vali tayin edilecek. Tercihan Avrupalı olacak.*

1442 *Anadolu'nun Taksimi, Age* s.267
1443 *Age, s.304*
1444 *Age, s.315*

3. *Seçim yoluyla bir idare meclisi kurulacak, genel vali de icra organının başı olacak.*
4. *Eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyelerden mürekkep beş yıl süreli özel mahallî bir idare teşkil edilecek.*
5. *Rus tasarısına göre de Avrupalı subaylar komutasında bir jandarma örgütü vücuda getirilecek.*

Uzun müzakerelerden sonra, Osmanlı Hükümeti ile Rusya arasında bir protokol imzalandı. Buna göre: "*Doğu Bölgesinde iki genel valilik teşkiliyle bunlara Avrupalıların atanmasına razı olundu. Osmanlı Hükümeti ayrıca arazi ve köylüler hakkında idarî ve adlî ıslahat yapmayı da vaat ediyordu.*"

"Rusya tarafından zapt edilen Büyük Ermenistan'daki Ermeni halkı hiçbir vakit çoğunluğu elde edememiştir. Evvelce Ermeniler bu bölgede nüfusun ancak dörtte birini teşkil ederken, Türklerin savaş esnasında Ermenilerle ilgili aldıkları ciddi tedbirlerden sonra bu oran, bizzat Ermenilerin kendi ifadelerine dayanılarak söylenebilir ki daha da düşmüştür. Bu şartlar altında bir Ermeni muhtariyetinin kurulması, azınlığın çoğunluğu idare etmesi gibi bir haksızlık doğuracaktır."

"Bizim için en olumlu ve çıkar yol, Osmanlı ülkesinden ele geçirilen arazinin yeniden düzenlenmesinde kanun ve adaletin bilhassa sert bir surette uygulanması; bölgedeki bütün halklara ırk ve din farkı gözetilmeksizin eşit muamele yapılması; onları birbiri aleyhine düşürmemek ve birinin zararına olacak şekilde diğerine yardım etmemek olduğunu sanıyorum.

Ermenilere, belirli bir çerçeve içinde, eğitim ve ibadet özgürlüğü; dillerinden yararlanma hakkı; köy ve kasabalardaki idarelerde, halk mevcudunun %5'i oranında temsil yetkisi vermek."[1445]

16.07.1916, Çar Vekili Nikola'nın Sazonov'a cevabı:

1445 *Age, s.318-319*

"Ermeni meselesinin halli konusunda belirttiğiniz güçlük ve karmaşıklığı da içtenlikle onaylamaktayım.

Ermeni firari ve mültecisinin memleketlerine geri gönderilmesini düşünmek mecburiyetindeyim. Bunların Türkiye Ermenistanı'nda verimli bir hayata girmeleri, buradaki ordumuzun beslenme sorununu da hafifletecektir."[1446]

26.08.1916, Bern'deki Rus elçisinden Başbakan ve (Sazonov ayrıldığı için) Dışişleri Bakanı Şturmer'e:

"Türk muhalefet partisinin İsviçre'deki üyeleri Kemal Mithat ve Ali Galip, Genç Türk Hükümeti'ni devirme yolunda buradaki Fransız ve İngiliz heyetlerine bir muhtıra-plan sundular.

Planın başlıca amacı, güya Türkiye'de Genç Türkler'in boyunduruğundan kurtulmak için fırsat kollayan halk ile ordu arasında açıktan açığa silahlı bir ayaklanma yaratmaktır.

İngiltere ve Fransa'da bulunan mülteci ve esirlerden bir savaş gücü kurulacak.

Bu savaş gücü, Türkiye'ye çıkarılabilirse, Osmanlı hanedanından bir prensin başkanlığı altında geçici bir hükümet teşkil edilecek.

Bazı valiler bu hükümete katılacak.

Hükümet kurulup diğer devletler tarafından tanınınca, İtilâf Hükümetleri ile hemen barış akdedilecek.

Savaş gücünün kurulması, propaganda ve örgütlenme giderlerinin Müttefiklerce karşılanması."

İttihat ve Terakki Kongresi'nde Ermeni Sorunu (28.09.1916)

Paris elçisi İzvolski'den Başbakan Şturmer'e:

İttihat ve Terakki Kongresi 28.09.1916'da başladı.

Kongre, Talât'ın isteğiyle ve Enver'e karşı protesto niteliğinde düzenlendi.

1446 *Anadolu'nun Taksimi*, *Age* s.323-324

Kongreye sunulan rapora göre Ermeni meselesi:

"Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişlerdir. KATAGİKOS, onları Rus tarafına geçmeye zorlamıştır.

İçlerinde milletvekilleri de olmak üzere birçok Türk Ermenisi gönüllü olarak Rus ordusuna katıldılar.

Ermeniler, ihtilâlci komitelerin kararlarına uyarak, yurdun birçok yerinde Devlet kuvvetleri ve ordu birlikleri aleyhine saldırıya geçip Hükümet memurlarını ve Müslüman halkı katlettiler.

Bu saldırılar bazı yerlerde gerçek birer isyan halini aldı.

Ermeni ayaklanmasının ortaya çıkardığı büyük tehlike üzerine Hükümet, bütün Ermenileri askeri bölgelerden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır.

Bu hareket esnasında bazı yakışıksız davranışlar olmuşsa da, bundan zarar gören Ermenilerin haklarını kanun yoluyla korumak ve suçluları bulup cezalandırmak üzere derhal komisyonlar gönderilmiştir.

10.07.1917, İtalya Hariciye Nâzırı'ndan Petrograd'daki elçisine:

(Saint Jean de Maurienne-Küçük Asya paylaşım anlaşması)

"Bu protokol, İtalya, Fransa ve Büyük Britanya tarafından imza edilmiş olan bildirileri kapsamaktadır. Fakat bu bildirilerde söz konusu olan kararlar, ANCAK RUS HÜKÜMETİNCE UYGUN GÖRÜLMESİ HALİNDE GEÇERLİ SAYILACAK."[1447]

1915'te Almanların ilkbahar ve yaz taarruzları Rusya'yı öyle bir hezimete uğrattı ki Ruslar bunun sarsıntısından kurtulamadılar. Çarlık idaresinin yıkılması bu mağlubiyet üzerine oldu. Bu mağlubiyet üzerine Rus orduları Başku-

1447 *Age* s.522

mandanı Nikola Nikolayeviç istifa etti ve Çar bizzat Başkumandanlığı eline aldı.[1448]

Yunanistan'a gelince: Burada iki zümre vardır. Birinci zümre Kral Konstantin'in zümresidir. Konstantin, gerek İmparator İkinci Wilhelm'e akrabalığı dolayısı ile ve gerek Yunanistan'ın menfaatinin bitaraf kalmakla kabil-i telif olduğunu gördüğünden Yunanistan'ı bitaraf bırakmaya karar vermiştir.

İkinci zümre Venizelos'un zümresidir. Bu da Yunanistan'ı İtilâf Devletleri tarafından harbe sokmaya karar vermişti.

Yunanistan'ın harbe girmesi meselesi Kral ile Venizelos arasında bir mücadele halini almıştır.[1449]

1917'de Venizelos, Kral'a darbe yaparak Kral ve ailesini İsviçre'ye gönderir. Venizelos, Kral'a sadık oldukları gerekçesiyle 3.000 subay ile Prens Andre'yi ordudan çıkarır. İsviçre'de mecburi ikamete tâbi tutulur. İngiltere ve Fransa, kendi ülkesine gitmesine izin vermez.[1450]

Abdülhamit'ten Görüşler

(Selanik'te sâkıt hükümdar Sultan Abdülhamit ile baş başa kalabilmiş olan süvari binbaşısı Debreli Zünnun, Padişah'ın iç ve dış politika hakkında düşündüklerini şöyle hülasa etmişti.)[1451]

"Osmanlı İmparatorluğu'nun iki dostu olarak Almanya ile İngiltere'nin aynı seviyede muhafazası lazımdır. Bu sebeple yıllarca İngiltere ile dostluk mevzubahis olunca Kıbrıslı Kâmil Paşa'yı, Almanya ile ahbaplığı idame ettirmek maksadı ile de Avlonyalı Ferid Paşa'yı iki koz olarak daima elimde tuttum.

1448 Esmer,.s.328

1449 *Age*, s.329

1450 Yunan Savaşı, Felakete Doğru, Yunan Kolordu Kumandanlarından Prens Andre, İngilizceden çeviren Babaeskili Hüseyin Rahmi, B.E.Rs.X.Ş. Yayınları, Askeri Matbaa, 1932, İstanbul.

1451 H.Ertürk,s.39

Ben saltanatımın başında Ruslarla harp ettim. Buna şiddetle aleyhtar idim. O zamanki kaynaklarımızın bu muharebeyi yürütemeyeceğine kâni idim. Fakat Mithat Paşa, gözünü zaferlerin verdiği hülyalara dikmişti. Meclis-i Mebusan üzerinde tesir icra etti. Harp ettik, mağlup olduk. Rusları İstanbul kapılarına kadar getirerek 'hasta adam' tabiriyle ifade edilen İmparatorluğumuzu müşkül bir duruma soktuk.

Yalnız Yunanların hareketlerine karşı susmak kabil değildi. Fakat bu harbi de yüzde yüz kazanacağımızı hesap ederek açtık ve Dömeke Zaferi ile Atina kapılarına kadar dayandık. Bu bizim için bir kuvvet tecrübesi olmuş ve Alman İmparatoru'nu ayağımıza kadar da koşturmuştu.

Yunanlara biraz müsamahakâr davranmakla evvela Almanya'yı kazanmış, sonra da bu dostluktan kuşkulanan ve telaşa düşen İngilizleri de bizimle yeni anlaşmalara sevk etmiştik.

Göreceksiniz Yüzbaşım! İttihatçılar, İstanbul üzerine yürüyüşlerinden cesaret alarak bu devleti bir takım feci maceralara sürükleyecekler, belki de Turancılık gayreti ile veya İslâmcılık siyaseti ile korkarım ki hem Çarlık Rusya, hem de Büyük Britanya İmparatorluğu ile aynı zamanda harbe sokacaklardır. Allah göstermesin, böyle bir hal vukuunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığına şahit olacağız, zira İngiltere'nin dahil olduğu bir harbin kaybedileceğini hiç zannetmiyorum."

Abdülhamit ve Ermeniler

İstanbul'daki Ermeniler, Kumkapı'daki büyük Ermeni kilisesinde toplanarak Osmanlı hükümeti aleyhinde kararlar almışlardı. Arzuları, müstakil bir Ermenistan idi. Ermeniler bu karardan sonra Babıâli'yi bastılar, diğer bir grup da Galata'daki Osmanlı Bankası'nı işgal etti. Hatta sokağa bir de bomba atarak halkı korkutmak teşebbüsünde bulundular. Sadrazam Sait Paşa derhal askeri kuvvetlerle Osmanlı

Bankası'nı çevirmiş, Babıâli'yi basan Ermenileri de jandarma kıtaları ile tedip etmişti. Gümrük hamalları ellerindeki sopalarla işe girişerek Ermenileri hem Babıâli'den hem de Osmanlı Bankası'ndan atmış ve ellerindeki silah ve tabancaları toplamışlardı.[1452]

Kumkapı'da Ermeni kilisesindeki mukavemetçiler, tabanca ve bomba kullanmışlardı. Askerî kıtalarla buradaki bozguncular, saatlerce müsademe etmiş, nihayet teslim olmuşlardı. Rus sefiri araya girerek Rus tebaası olan Ermenilerin Rus bandıralı bir vapurla memleketten çıkarılmasın için müsaade istemişti. Buna muvafakat edildi.[1453]

Ermeniler, İstanbul'daki isyan neticesinde muvaffak olamayınca, Abdülhamit'i ortadan kaldırmaya karar vermişlerdi. Bunun için İsviçre'de komitecilerden mürekkep bir toplantı düzenlenmiş ve aralarında iş bölümü yapmışlardı.[1454]

Tam bu sırada müstakil bir İsrail yurdu olarak düşünülen Kudüs için taleplerde bulunmak üzere Siyonistliğin kurucularından Teodor Herzl ile Hahambaşı, Abdülhamit tarafından kovulmuşlardı.[1455]

Siyonistler de Ermenilerle birleşerek müşterek düşmanlığa başlamışlardı. Suikastın planları İsviçre'de hazırlanmış, Rusya'da ihtilâlci olarak yetiştirilmiş bir Yahudi ile suikast işlerinde tecrübesi bulunan bir Macar Yahudi ve Fransız Edward Jores ile Ermeni komiteciler, bu plânda vazife almışlardı. Abdülhamit'in saatli bir bomba ile katledilmesi tensib edilmişti. (Bomba bir arabaya konacak, araba Sultan'ın cuma selâmlığına gideceği yol kenarına bırakılacak, Sultan'ın geçiş saatinde de patlatılacaktı.) Bu araba Viyana'da imal edilmiş

1452 H. Ertürk *Age* s.40
1453 *Age* s.41
1454 *Age* s.41
1455 *Age* s.42

ve her parçası ayrı ayrı gümrükten içeri sokulmuş, sonra bir araya getirilerek monte edilmişti.[1456]

Yolun iki tarafına Padişah'ın muhafızları süvari ve piyade hassa askeri iki sıra dizilir, mızıka Marş-ı Sultani'yi çalar, devlet ricali, askerî erkân bu merasimde hazır bulunurdu. Muayyen ve mutat zevattan başka hiç kimse, cuma namazı için Padişah'la beraber camiye giremezdi.[1457]

Sultan, Yaveran-ı Hazret-i Padişahi'den Miralay Sadık Bey'in korku ve telaştan kılıcını yere düşürdüğünü fark etmiş, hadiseden sonra yaveri için:

"*Kılıcını düşüren yaveri maiyetimde görmek istemem, Trablus'a sürgün gidecek!*" diye de emir vermişti.[1458]

Arkadaşım süvari Yüzbaşısı Debreli Zünnun bana şunu da anlatmıştı:

"*Bana en çok dokunan, bu mason taslağı Yahudi'nin Hal' kararını tebliğ edişi olmuştur. Yıldız'a gelen mebuslar heyetinde Emanuel Karasu'yu hiç unutamıyorum. Bu suretle Makam-ı Hilâfete hakaret edilmiştir. Yahudilerin, Hazreti Peygamber zamanından beri sadrı Islam'a ve Makam-ı Hilâfete karşı duydukları kin ve nefret cümlenin malûmudur. Ben Osmanlı tahtında iken, Siyonistlik davası için bir gün huzuruma beynelmilel Yahudi teşkilâtının kurucusu Teodor Hertzel ile Hahambaşı gelmişlerdi. Bunları Yıldız Sarayında kabul etmiş ve maksatlarını dinlemiştim. Her ikisi Yahudiler için bir yurt dileğinde idiler. Bunun için de Kudüs'ü gösteriyorlardı. Hatta utanmadan o Teodor Hertzel: 'Zatı Haşmetpenahilerine arzederim ki, Kudüs için her kaç milyon altın tensib buyurursanız, derhal takdime amadeyiz,' demez mi? Kan beynime sıçramıştı. Düşün ki Yüzbaşı, makam-ı saltanatımıza bu iki Yahudi, rüşvet teklifi cesaretinde bulunmuşlardı. 'Terk etsin burayı, vatan para ile satılmaz,' diye bağırmıştım. İşte bundan sonra Yahudiler, bana*

1456 *Age* s.42
1457 *Age*, s.42
1458 *Age* s.43

düşman oldular. Şimdi burada Selanik'te çektiklerim, Yahudilere yurt göstermeyişimin cezasıdır."[1459]

Hüsametin Ertürk, Erzurum'da başından geçenleri anlatıyor:

"İstanbul'da olduğu gibi, Erzurum'da da biraz sonra bir irtica vuku bulmuş, Padişah'ın bendesi Arapkirli Yusuf Paşa, kulüplerin Ermeni propagandası yaptığını ve şeriatın elden gittiğini ileri sürerek bunları kapatmış, zabitanı telef ettirmişti. O zaman canımızı kurtarmak için Fransız Konsoloshanesi'ne iltica etmiş ve Erzurum'dan kaçmıştık."[1460]

"Askerin ve cahil halk tabakalarının öldürmek istediği kimselerin başında münevver insanlar, zabitler vardı. Beni de öldürmek istemişlerdi. Hükümet Konağı'nın önünde kendisine rast geldiğim Fransız Konsoloshanesi Tercümanı Ermeni Sürebyan Efendi, 'Neredesiniz Hüsamettin Bey, sizi vuracaklar, gelin, Konsoloshane'de size yer ayırdık!' diye haykırmıştı.[1461] *İlk işim, valdemi ve ailemi Vali Tahir Paşa'nın himayesine götürüp teslim etmek olmuştu. Vali, polis memuruna, 'Hüsamettin Bey'i Fransız Konsoloshanesi'ne götürünüz!' emrini vermişti. Gittik. Fakat bu sırada asiler evime taarruz etmişler, eşyalarımı süngülemişler, yatak ve yastıklarımı delik deşik etmişlerdi."*[1462]

Abdülhamit, 33 senelik saltanatında her taraftan kendisine hediye olarak gönderilen binlerce mücevheri, altın, gümüş takımlarını, pırlanta, yakut, zümrüt, Necef ve daha binbir renk ve çeşitte gözleri kamaştıran büyük bir serveti, Yıldız Sarayı'nda büyük bir dikkat ve itina ile saklamıştı. Sonradan, kendi ifadesi ile:

"Ben bu kıymetli hazineyi, Yıldız Sarayı'nda hususi surette inşa ettirdiğim bir dolapta demir kasalar içinde saklardım,"

1459 *H. Ertürk Age, s.45*
1460 *Age*, s.65
1461 *Age*, s.66
1462 *Age*, s.66

demişti. Bunlar yağma edilmiştir. Kimin neyi aldığı da meydana çıkmamıştır.[1463]

Sultan Abdülhamit, Selanik'te Alatini Köşkü'nde arkadaşım Debreli Zünnun'a,

"*Ne yazık ki, İttihatçılar, bu büyük hazineden hiç olmazsa Meclis-i Mebusan'ı haberdar edeceklerdi, onu da yapmadılar ve bu muazzam servetin üzerine bir perde-i nisyan* (unutma perdesi) *örttüler!*" demiştir.[1464]

Halbuki hakikatte yağma edilen yalnız mücevherat değildi. Sarayın kadife ipek perdeleri, göz kamaştırıcı avizeleri, Hereke'de hususî surette imal edilmiş halıları, sedef tablaları, oyma işlemeli kapıları, altın vazoları, gümüş şamdan ve mangalları, ceviz ve maun ağacından imal edilmiş koltuk ve kanepeleri, kuştüyünden yatak, yorgan ve yastıkları, gümüş mutfak takımları, kaşık ve çatal koleksiyonları, memlekete yeni bir devir getirdiklerini iddia eden Hareket Ordusu haricindeki fedai çeteler tarafından taksime uğratılmıştı.[1465]

II. Abdülhamit'in yerine kardeşi Mehmet Reşat geçer. V. Mehmet hiçbir kabiliyeti olmayan, hemen hemen ömrünü sarayında kapalı geçirmiş, devlet işlerinde tamamı ile tecrübesiz, kolay ürken ve tahtı ile hayatını kaybetmekten korkan 65 yaşında bir ihtiyardır. Padişahlığı boyunca bir kukladan başka bir şey olmayacaktır.[1466]

Rus Hariciye Nâzırı İtalya'ya giderek İtalyan başvekili ile görüştü. Yardımını temin etti. Buna mukabil de İtalya'ya Trablusgarp'ı verdi[1467]

Avusturya Hariciye Nâzırı harekete geçti, Teşrinevvel'in (Ekim) 7. günü ilhaka karar verdi. İmparator Fransuva Josef,

---

1463 *Age*, s.71
1464 *Age*, s.71
1465 *Age*, s.72
1466 T.İ.Tarihi, s.214
1467 Esmer, s.257

bütün hükümdarlara hitaben yazdığı mektuplarda, Bosna-Hersek'in 7 Teşrinevvel'de ilhak edileceğini bildiriyordu.[1468]

Bulgarlar bundan haberdar olunca 5 Teşrinevvel'de (Ekim) istiklâllerini ilan ettiler. Ferdinand krallığını ilan ederek Osmanlı Devleti ile bütün münasebetlerini kesti Avusturya da bunu görünce 6 Teşrinevvel'de (Ekim) Bosna-Hersek'i ilhak etti.[1469] Fesler Avusturya'dan geldiği için buna karşı boykot yapıldı. Beyaz keçe külah giyilmeye başladı.[1470]

Trablusgarp, muhtelif zamanlarda İtalya'ya vaat edilmişti. Almanya, Bismark zamanında Şimalî Afrika taksiminde bu sefer İtalya'ya aidiyetini tanımıştı. 1880'de Fransa Tunus'u alınca, Trablusgarp'ın da İtalya'ya aidiyetini 1900'de mukavele ile tanıdı.[1471]

Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgaline İngilizler itiraz etmiyorlardı. Rus Çarı, İtalya Kralı ile Torino şehri civarında Racconigi Sarayı'nda bir mülakat yaptı. Bu mülâkat bir mukavele ile teyit edildi. 5. maddesinde İtalya Rusların Boğazlar üzerindeki hakkını tanıdı. Buna mukabil Rusya da Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyan alâkalarını tanıdı. Bundan sonra İtalya artık Trablusgarp'ı ilhak için fırsat aramaya başladı.[1472]

Nihayet bu fırsat 1911 senesinde Üçüncü Fas buhranı üzerine ortaya çıktı. 1911'de, Fransızlar Fas üzerinde bir himaye temin etmek istiyorlardı. Asker sevk ediyorlardı. Mühim şehirleri işgal ettiler. Almanlar da Fas'taki haklarından vazgeçmek için başka müstemleke elde etmesi hususunda pazarlığa giriştiler. Fas meselesi şöyle halledildi:

1468 *Age*, s.258
1469 Age, s.258
1470 *Age*, s.258
1471 Esmer, *Age*, s.260
1472 *Age*, s.260

1. Almanlar haklarından büsbütün vazgeçti ve Fas, Fransızlara terk edildi.
2. Fransa buna mukabil Kongo'yu verdi. Fakat Kongo çok genişti.
3. Bunun üzerine Almanlar da Fransa'yı teskin için kendi müstemlekelerinden olan Kamerun'un bir kısmını Fransızlara verdiler.[1473]

1326 (1910) kışın Yemen'de büyük isyan çıktı. İzzet Paşa, isyanı bastırmak için çok mühim bir kuvvetle Yemen'e gönderildi. İzzet Paşa 15 Şubat 1911'de İstanbul'dan hareket etti.

Kurmay heyeti içinde Kolağası İsmet Bey, Erkân-ı Harbiye mektebinden henüz çıkmış Salih (Omurtak), Saffet (Arıkan) vardı. Hamidiye Kruvazörü ile gidiyorduk. Komutanı Kolağası Rauf (Orbay) Bey'di.[1474]

Bütün Yemen kıtası, Türk şehitliğidir.[1475]

Ordu karargâhı bir süre Hudeyde'de kaldı.

İtalya harbi çıktı. İtalyan filosu Yemen kıyılarını abluka altına aldı. Hudeyde'yi bombardıman etti. İtalyanlar Asir Asisi Seyîd îdris'e müzaheret ettiler ve onunla işbirliği yaptılar. Yemen'in her tarafla bağı kesilmişti.[1476]

Bir yıl sonra Balkan Harbi çıktı. İzzet Paşa Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına tayin edilmek üzere İstanbul'a hareket emrini aldı. Deniz yolu kapalı olduğundan Mısır'dan kiralanan bir yatla Hudeyde yakınından bir yerden gizlice hareket edecekti. Bu adeta firara benziyordu.[1477]

İzzet Paşa, Yemen isyanını tenkil ettikten sonra İmam

1473 *Age*, s.262
1474 Ali Fuat Erden, s.40
1475 *Age*, s.41
1476 *Age*, s.44
1477 *Age*, s.44

Yahya ile itilâf yaptı. Yüzlerce yıldan beri Osmanlılarla Yemen'in dağlık kısmındaki Zeydîler arasında karşılıklı bir imha savaşı vardı. Yemenliler Osmanlı idaresine karşı kıyasıya hürriyet savaşı yapan çetin cengâverlerdi.

Osmanlı Padişahları Anadolu'daki isyan elebaşlarını tedip ve tenkil edemeyince onları vezir yapar, sergerdeler vezir olarak İstanbul'a gelirler, saraya giderler ve orada boğdurulurlardı.[1478]

İmamlığın şartlarından biri millet tarafından seçilmek olduğu için, imam, cumhurbaşkanı demekti. O, İstanbul'daki Sultan-Halifeleri, "halife" olarak tanımazdı. Çünkü hilâfetin şartı, bütün Müslümanlar tarafından serbestçe seçilmiş olmaktır. Onun için itilâf akdi sırasındaki haberleşmelerde İmam Yahya, Osmanlı Padişahı hakkında "Sultan'ı Âzam-ı-Islam" demiş, fakat asla "Halife" dememiştir.[1479]

Halaskâran

Saray Başkâtibi Halit Ziya'ya, Halâskâr Zabitan Grubu imzası ile 11 Temmuz 1328 (1912) tarihli bir yazı gelir. Yazıda, "...derhal istifa ile âmmenin saygısını çekecek eski halinize dönmeniz ve yirmi dört saate kadar bize fiilî cevap vermeniz beyan olunur," deniliyordu.[1480]

İlk önce Arnavutluk'ta bir isyan ile başladı. Galiba her yerden evvel Manastır'da halk, telgrafhane önünde toplanmış. Binlerce Arnavut!.. Bu binlerce halk toplantıları malûm idi. Öne düşen beş on kişi olurdu: Muhaliflerden, İttihat ve Terakki'ye düşman mebuslardan, isyan bayrağını açmış İstanbul zabitlerine hempa (taraftar-yoldaş) olan birkaç arkadaştan mürekkep bir rehber zümresi... Ne olduğuna, ne yapıldığına ne istediğine vakıf olmayan, akıl erdirmeyen bir

1478 *Age*, s.46
1479 *Age*, s.48
1480 *Saray ve Ötesi*, s.318

kalabalık bunların arkasına düşer ve toplanarak beklerdi. Belki de ara sıra: "*Yaşasın!*" diye bağırırdı. Kim yaşayacak? Kim öldürülecek? Bunu bilen o binlerce saf halk değil,bu işe önayak olanlardandı. Dünyanın her tarafında bütün isyanlar böyle değil midir? Onlar telgraf makinesinin başına geçer, arkası gelmeyen uzun şikâyetlerle, tehditlerle doğrudan doğruya Sarayı isteyerek Hünkârı telgraf başına davet ederdi. İstenilen malûm idi. İttihat ve Terakki Hükümetin idaresinden kovulacak, bunu öteden beri her yerde her vesile ile bağıra bağıra söylemişlerdi.

Halâskâran Cemiyeti icraatta sebat gösteriyordu. Sinsi sinsi işleyen bir yangın hıyanetiyle, binanın uzak bir köşesinde ta çatıda patlak veren tehlike gibi, onlar da İstanbul'da harekete geçmeyi ihtiyata uygun bulmayarak, daima her yangına müsait bir zemin olan Arnavutluk'u intihap etmişlerdi. Bu suretle böyle nazik bir zamanda bütün düşmanların fırsat kolladıkları bir anda, vatanın başına böyle bir dert icat etmenin nasıl bir hıyanet olduğuna dikkat etmeyerek... Halâskâran!... Vatanı bir tehlikeden kurtarmak üzere ortaya çıkan bu zümre, vatanın mahvolmasına zemin hazırlamış oluyordu.[1481]

Halâskâran hareketi Arnavutluk'ta bir isyan uyandırmaya muvaffak olduktan sonra, Balkanlar'da bir tehlikenin takibi beklenmeliydi... İtalya ihtilâfını ortadan kaldırmak, o taraftan serbest ve müsterih kalmak lazımdı. Trablusgarp meselesi üzerinde uzlaşmanın bütün esasları bir karara

---

1481 *Saray ve Ôtesi, Age* s.319; (Halâskâr Zabitler Grubunun, Meclis Başkanı Halil Bey'e gönderdiği, 11 Temmuz 1912 tarihli mektubu:"... *sizlere hatırlatmayı gerekli görüyoruz ki milletle birlikte bütün ordunun başta gelen haklı isteklerinden en önemlisini teşkil eden şey bugünkü Millet Meclisinin ve daha doğrusu Fındıklı kulüp ve tiyatrosunun bir an önce feshedilmesidir. Buna engel olmayacağınızı ve hatta isteklerimizi derhal gerçekleştirmeğe çalışacağınızı 48 saat içinde belitmez ve ispat etmezseniz bizler üzerimize düşen vatan vazifesini tamamiyle yerine getireceğiz. Bunu size şimdiden haber veriyoruz"* Lütfi Bey...s.310

bağlanmak üzere idi. Buna yalnız resmî bir mahiyet vermek gerekiyordu. Ondan sonra, memleket için dâhilî bir tehlike halini alan Halâskâran işini tesviye etmek (bir sonuca bağlamak), vatanın emniyeti için tek vasıta olan orduyu sirayet dairesini genişletmek istidadını gösteren bir fesattan kurtarmak lâzımdı.[1482]

Nihayet bir gün alınan karar Sait Paşa'nın Sadaretten istifası şeklinde tecelli etmiş bulundu.[1483] Bu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müstenit olan hükümetin mevkiini muhalefete terk etmesi demekti. Halâskâran artık sevinebilir, vatanı kurtarmış olmakla göğsünü kabartabilirdi.[1484]

Çoğu gençti ve başlarına, Sultan Hamit devrinin bir köşeye çekilmiş iki müşirini (mareşal) almışlardı. *Halaskar-Kurtarıcı* adını kendilerine layık görenler, Mecliste çoğunluğa sahip iktidarı vatanı felaketlere sürüklemekle, partizan bir yönetim kurmakla suçluyorlar, *eğer kendi arzularıyla çekilmezlerse, bu vazifeyi zor kullanarak yerine getireceklerini* anlatan beyannameleri parlamentoya, nâzırlara, basına gönderiyorlardı.[1485]

Konunun Sadrâzam Sait Paşa ile görüşülmesine karar verildi. Meclis Reisi Halil (Menteş) Bey, Talat Bey ve Ben, Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına gittik, görüştük... Sait Paşa:

"*Askerin siyasete karışması bizim zamanımızda olmadı. Bu yolu sizler açtınız... Zannediyorum ki asıl mesele, tehdit ve tazyiklerle iktidara gelinebilmesi ihtimallerinin bertaraf (giderilme) edilebilmesidir. Muhatabı bizlerdik. Yani, İkinci Meşrutiyet'i Orduya dayanarak ilan ettikten sonra askeri siyasetten çekememiş olanlar.*"[1486]

1482 *Age* s.320

1483 Körü körüne bir İngiliz taraftarı olan ve artık modası geçmiş bir siyasetin kahramanı bulunan Sait Paşa...s.Lütfi Bey...s.286

1484 *Age* s.320

1485 F. Okyar, s.151

1486 *Age* s.152

"16 Temmuz 1912 Salı günü sabahı İstanbul halkı duvarlarda, bir gün önce bizlere gönderilmiş bildiriyi, ihtilal çağrısı edebiyatı içinde tekrarlayan metni okudu. Sait Paşa, hastalığını öne sürerek istifa etti. Meclis Reisi Halil Bey, Sait Paşa'nın istifa mektubunu okuyup kürsüden inerken dedi ki:

— *Eğer bu Âli Meclis, vatanın mukadderatını, beyannamelerle iktidara geleceklerini ümit edenlere teslim ederse, bu, 'meşrutiyet'in sonu olur."*[1487]

Trablusgarp'ta yerlilerden, Sünusiler'den ücretle bir kuvvet teşkil olundu. *Tunus'a komşuluğundan dolayı Fransızlar, Mısır'a komşuluğundan dolayı İngilizler, İtalyanların Trablusgarp'a yerleşmelerini müsamaha ile karşılayamazlardı, onların imkân dairesinde yardımına güvenmek ümidiyle o bölgede çete baskınları tertip olundu. Bu kuvvetlerin başına geçecek fedakâr, azimli ve hamiyet sahibi zabitler türlü zorlukları aşarak oraya kadar gittiler. Enver de orada idi... Mustafa Kemal'in de namı vardı.*[1488]

İtalyanlara karşı dövüşmek için Kuzey Afrika'ya geçmesi lazımdı.[1489]

İtalyanlar, Çanakkale'ye kadar olan kısımda denizlere tamamen hâkim olmuşlardı.

Enver, ilk gidenler arasındaydı. Paris'te Ataşemiliter olarak bulunan Fethi de Marsilya'dan bir balıkçı gemisine atlamış, gizlice geçmişti.

1487 *Age* s.152

1488 Trablusgar'taki Türk mücahitleri arasında savaşan İngiliz teğmenlerinden Mister Montegüe adlı genç adam (da vardı) Kendisini saraya çağırdık. Padişah tarafından kabul edildi.Genç teğmen padişahın elini öperek tazim duygularını arzetti. Hünkâr da kendisine altın ve elmas kakmalı bir sigara tabakası hediye etti. Genç subay harp okulunda da ağırlandı. Lütfi Bey.., s.284

1489 Armsrong, s.36

Mustafa Kemal, iki arkadaşı ile birlikte kara yolunu seçti. İskenderiye'ye vardıkları zaman İngilizlerin Mısır'ı tarafsız ilan ettiğini ve hududu kapattıklarını haber aldılar.

Üç arkadaş kendi başlarının çaresine bakmak üzere birbirlerinden ayrıldılar.[1490]

Mustafa Kemal, Arap kılığına girerek gizlice trene binip Mısır'a girdi. Derne Limanı'ndan on beş mil içerideki Ayn el-Mansur'daki Türk karargâhına varmaya muvaffak oldu.[1491]

Bu iş için para lazımdı. Cemiyet onun da çaresini buldu. Hollanda'dan dolaştırarak, büyük miktarda para gönderdi. *Bu para nasıl tedarik olundu?*[1492] *Bir muamma...*[1493]

Trablusgarp harbi devam ediyordu; İtalyan donanması On İki Ada'yı işgal etmişti; ve Çanakkale önlerine gelmiş bulunuyordu.

"İngiltere ile o tarihte aramızda hiçbir ihtilâf yoktu. Lord Kitchener de o tarihte Mısır'da Mendub-û Samî, yani, asıl emir ve kumanda sahibi idi. İngiliz Hükümeti'nin, İtalyanların

---

1490 *Age*, s.37

1491 *Age*, s.37

1492 "15 Eylül 1911- İtalya'nın İstanbul maslatgüzarı Di Martino bugün Osmanlı Hükümetine, devleti adına bir ultimatom gönderdi. Bunda İtalya devletinin Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal düşüncesinde olduğu bildiriliyor, bu ülkelerin derhal Osmanlıdevleti tarafından boşaltılmasının, yirmi dört saate kadar da cevap verilmesinin beklendiği belirtiliyordu...Heyeti vükelâ cevapta.devletler hukuku ve uluslararası anlaşmalarla bağdaşacak bazı imtiyazların İtalya'ya verilmesinde tereddüt edilmeyeceği, eğer İtalya'nın maksadı sadece ekonomik çıkarlar ise bu konuda Osmanlı devletinin kendisiyle müzakereye oturmaya hazır hazır olduğu bildirildi. Ertesi günü İtalyan elçiliği, devletinin Türkiye'ye savaş ilân ettiğini bildiren notayı Babıâli'ye verdi.s.236 ...İtalya'nın ultimatomunun halk arasında yayılmasından sonra ortalığa şöyle bir söylenti yayılmıştı: Güya o gece Hakkı Paşa (Sadrâzam) –ki İtalyan dostu sayılırdı, Sadrâzamlığa Roma büyükelçiliğinden gelmişti – İtalyalı Kont Rubilano Paşa'nın evinde bu adamla kumar oynamakta imiş. Ultimatom kendisine, işte bu kumar masasında iken ve bir İtalyan ile kumar oynarken verilmiş imiş". Lütfi Bey...s.237

1493 *Saray ve Ötesi*, s.289

Trablusgarp'ta çok kuvvetlenmelerini istemeyeceklerini derpiş ederek, daha cesaretli ve açık olmaya karar verdim: Enver Paşa'dan Trablusgarp içlerinde hâlâ İtalyanlara karşı mücadele eden Türk zabitlerini görmek ve onların kumanda ettiği Sünusî reisleri ile temas ederek, Türk zabitlerinin artık vatanlarına avdet etmelerini temin etmek üzere seyahat müsaadesi verilmesini Mısır'daki İngiliz makamları ile, hâlâ şeklen bize bağlı olan Mısır Hidiviyeti nezdinde, Makam-ı Sadâret'ten yazılmış tezkereleri hâmil olarak Kahire'ye geldim.[1494]

"Beraberimde bir de hazine vardı: Padişahımızın Şeyh Sünûsi'ye gönderdiği cidden maddî, manevî değeri büyük olan kıymetli eşya ile 50.000 altın ve ayrıca 15.000 İngiliz altını, tarihî kıymetleri büyük kılıçlar, silahlar, zarif saatler ve hediyeleri, sahibine iletmek mükellefiyeti altında idim."[1495]

(Eşref Bey'in Malta'da Lord Mityen'e (METHUEN) anlatımı): *"Mısır'da, İngiltere namına idareyeti ve otoriteyi temsil eden mendub-û samî'nin tavsiyesine de haizim."*[1496]

"Buraya kadar gelmişken neden Sellûm'a gitmemeli idim? O Sellûm ki, orada sizin vatandaşınız General Hunter Paşa vardı ve Sudan'ın idaresini İngiltere'nin tamamen eline alabilmesinin mücadelesini yapıyordu."[1497]

Hunter Paşa'ya yazılmış tavsiye mektubunu uzattım. Üzerindeki unvan doğrusu pek azametli idi: Hamle-i Hususiye Kumandanı.[1498] Hunter Paşa'nın iki gün misafiri oldum.[1499]

1494 MALTA: Siyasî Mahkûmlar Adası, Cemal Kutay, Tarih Yayınları, İstanbul, 1963, s.34-Hatıralar (Malta) İmparatorluğumuzun Teşkilât-ı Mahsusa Reis ve müessisi, adı ve faaliyeti 1900-1918 hâdiselerine ön plânda tesir etmiş muhterem Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın Tarihe Benden Haberler adlı 40 cildi aşan vesika ve hatıralarından derlenmiştir.

1495 Malta, s.35

1496 *Age*, s.36

1497 *Age*, s.37

1498 *Age*, s.42

1499 *Age*, s.44

Hilâl-i Ahmer (Kızılay), Salib-i Ahmer (Kızılhaç) ile yaptığı anlaşma ile Malta'daki esirlerimiz için bir mümessil tayin etmiş ve bu makama İngilizler, birçok vazifeler yüklemişti. Vatan ile olan bütün münasebetleri tanzim eden, İngiliz makamlarının da resmî olarak muhatap aldığı bu vazifeye, iki tarafın muvafakati ile, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Sencer Kuşçubaşı getirilmişti.[1500]

Eşref Bey, Ada Kumandan ve Valisi Mareşal Lord Mityen (METHUEN) ile şahsî dostluğunun verdiği imkân ile bu hürriyetin sınırlarını genişletmiş, vatandaşlarına esaret hayatının acılarını azaltabilmek için, diğer esir milletler topluluklarını gerçekten kıskandıran, hareketli hatta faydalı ve huzurlu bir yaşama düzeni kurabilmişti.[1501]

(Eyüp Sabri Bey) Birinci Dünya Harbi sırasında İtalya'da idi. Arkadaşları ile beraber esirleri Fransızlara teslim etmişlerdi. Fransızlar da esirlerini İngilizlere devretmişlerdi.[1502]

Eyüp Sabri Bey'in bir mektubundan: *"Eşref Bey geldikten sonra vaziyet değişti. İngilizler ona, fevkalbeşer bir mahlûk gibi bakıyorlar. Zannederim İngiliz Intellecens Servis'e mensup bazı zevat da geldiler, hemen sıkı fıkı oldular."*[1503]

"Hilâl-i Ahmer' in mümessili olarak da işi ele aldıktan sonra İngilizlerle içtiği su ayrı gitmez oldu.

Ada'nın umumî vali ve kumandanı sık sık ziyaretlerimize gelmeye başladı."[1504]

Eşref Bey'in sekreteri var, emir zabiti var, postacısı var ve hatta muhtelif kışlalara iskân edilmiş Türklere mahsus bir de mevcut kadrosu var.[1505]

1500 *Age*, s.65
1501 *Age*, s.65
1502 *Age*, s.80
1503 *Age*, s.81
1504 *Age*, s.82
1505 *Age*, s.85

Mekke'de mahrumiyet ve eziyet içinde geçen günler, Enver Paşa'nın Amerikan Konsolosluğu vasıtası ile, "eğer Eşref Bey'e mevkii ile layık bir harp esiri muamelesi yapılmazsa, başta General Tavshend olmak üzere bütün İngiliz esirlerine Galata Köprüsü'nün temizletileceği' kararının tebliğiyle sona erebilmişti.[1506]

Başkumandan (Enver Paşa tarafından) Eşref Bey'e Hilâl-i Ahmer mümessilliği verilmiş, her ay 5000 altın gönderilerek Malta'da sayısı binleri aşan Osmanlı esirlerinin sefalet ve sıkıntıya düşmesi önlenmişti.[1507]

Hâdimü'l-Haremeyn

Saltanat ve hilafet makamı, Hâdimü'l-Haremeyn yani Mekke ve Medine'nin hâdimi sıfatıyla her sene Hicaz'a para gönderirdi. Hicaz hem bir vilayet, hem de Mekke bir emaret olduğu için vilayet mülkiye teşkilâtına ve orada bulundurulan kuvvet-i askeriye masraflarına medar olacak çareyi mahallî varidattan temin etmek, emarette bağlı olduğu merkezî hükümete muayyen bir vergi ödemek, akla en evvel gelecek tabii icaplardan olmasına rağmen, bunun aksine hükümet Hicaz Vilayeti masraflarını tamamen kendi uhdesine aldıktan başka emarete de mühim bir miktarda para göndermek ananesine tâbi bulunurdu. İşte bu para, *sürre-i hümayun* namı ile tanınırdı.

Bu para ne olurdu? Haremeyn'in idaresine taalluk eden masraflara karşılık olmakla beraber emaret bunun oldukça kabarık bir kısmını kabile reislerine, aşiret şeyhlerine dağıtır ve bu suretle Hicaz'dan, Cidde'den, Mekke'den Medine'ye kadar olan yollarda hacı kafilelerinin, urbanın taarruz ve rahatsız ediciliğinden masûn kalmaları temin edilirdi. Binaenaleyh hac mevsimi gelmeden evvel sürrenin yola çıka-

1506 Malta, *Age*, s.85
1507 *Age*, s.90

rılması lâzım gelirdi. İşte bu sürre alayı denilen merasimin icrasına sebep olurdu.

Bu merasim neydi? Epeyce bir zaman evvelinden başlayarak, Evkaf Nezareti, türlü müracaatlar, tavsiyeler, teşebbüsler arasında bir sürre emini intihap ederdi. Bu vazifeye tayin edilen zatın elbette birçok menfaatleri olurdu. Emin tayin edildikten sonra gönderilecek para, altın ve gümüş paralar şeklinde, gayet sağlam torbalara yerleştirilir, bağlanır, mühürlenir ve kıymetli hamule bir deveye yüklenirdi. Asıl merasimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki lüzumundan fazla takıştırmış, hadden aşırı süslü püslü kadınlar için "*sürre devesi*" demek halk lisanında sık sık tesadüf olunan bir tabir idi.

Bu merasim Dolmabahçe sarayında yapılırdı. Hünkâr o sene Yıldız'dan Dolmabahçe'ye indi. Süslenmiş deve önde, sürre emini, etrafında icap eden memurlar ve hademe, çanlarını çala çala sarayın bahçesinde ağır ağır, baygın gözleri ile şu yapılan merasimin manasını anlamaya çalışır gibi merak içinde üç kere çark çevirirdi. Hünkâr, vükelâsı, yukarı katta haremden gelmiş kadınlar, kalabalık bir seyirci kütlesi, bütün cazibesi, devenin salına salına gezinmesinden ve çanlarının kulakları yırtan tıngırtılarından ibaret olan bu merasimi seyrederlerdi. Nihayet bir saatten fazla süren bu merasimden herkes memnun, deve de yola çıkardı: Yola?.. Yani Üsküdar'a geçerdi.[1508]

Ordumuzun durumu hiç de ümit verecek halde değildi: Bulgaristan 240, Sırbistan 140, Karadağ 30, Yunanistan 100 bin olmak üzere toplam 510 bin askere sahiptiler. Bizim ise 250 bin idi.[1509]

Osmanlı'nın 1912'deki ordusu, elinde silah, başlıklarındaki kalpaklardan hangi "parti"yi tuttuğunu belli edercesi-

1508 *Saray ve Ötesi*, s.328
1509 Okyar, s.157

ne kamplara ayrılmış olarak, hangi düşmana karşı savaşacaktı? "İttihatçı" ve "İtilafçı" olarak iki kampa bölünmüş ordu, ülkeyi hangi düşmana karşı savunacaktı? Her ikisi bir olup düşmanı defettikten sonra, birbirlerinin boğazına sarılıp, iktidarı alma mücadelesine mi gireceklerdi?

Bulgar taarruzu, bizim gibi, kendilerini de şaşırtan kolaylıkla gelişti. "*Bulgar Başkumandanı Savov, bir içki masası önünde bana, 'Asgari sekiz ayda elde edebilmeyi hayal ettiğimiz yerlere elli sekizinci gün eriştik*'" demişti.[1510]

Sultan Reşat, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının unutulmaz isimlerinden Ayan Meclisi Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya kabineyi kurma vazifesini verdi.[1511]

22 Temmuz 1912'de kurulan yeni hükümette Kâmil, Avlonyalı Ferid, Hüseyin Hilmi Paşa gibi eski Sadrazamlar da yer aldığı için bu hükümete "Büyük Kabine" dendiği gibi, Sadrazam'ın oğlu Mahmut Muhtar Paşa'ya Bahriye Nâzırlığı verilmesi nedeniyle de "Baba-Oğul Kabinesi" de deniyordu.[1512]

Talat Bey bu durumu şu sözlerle değerlendirir: "*Hem iktidarda sayılıyor, Meclis'te ekseriyette bulunuyoruz, hem de kaderimizi bu mazi yadigârlarına emanet ediyoruz.*"[1513]

1912 Teşrini'nde (12 Ekim) yine evvelden ihbar edilmeden Karadağlılar harp ilân etti. Tarihte ilk defa olarak Balkanlar'daki bütün Hıristiyan devletleri Türkiye'ye saldırmak için aralarında birleşmişlerdi.

Düşman kapıya dayanmıştı. Türkiye topyekün mahvolma tehlikesi içindeydi.[1514]

Türk Hükümeti İtalya ile alelacele bir mütareke yapıp Trablus'a emirler gönderdi. Türk birlikleri Mısır'a çekilecek,

---

1510 *Age*, s.157
1511 *Age*, s.153
1512 Okyar, *Age*, s.153
1513 *Age*, s.153
1514 Armstrong, s.40

bu topraklar kendi başlarına bırakılacaktı. Ayrıca bütün subayların en seri vasıtayla memlekete dönmeleri emrediliyordu.

Bolayır'daki iki tümen 8 Şubat (1913) günü şafakla taarruza geçti. Mustafa Kemal de aralarındaydı. Birkaç mil ilerledikten sonra kesif bir sis yüzünden durmak zorunda kaldılar. Bulgarlar bundan istifade ederek sola kaymış ateş açmışlardı. Tümenlerden biri bozulup kaçmaya başladı. *Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanlığı yaptığı öteki tümen yüzde elli kayıpla döğüşe döğüşe geri çekildi.* Şarköy'e çıkarılmaya başlanan 10. Ordu, Bulgarların baskınına uğramış, altı bin kayıp vererek gemilere dönmek zorunda kalmıştı.

Çok geçmeden Edirne düştü ve Enver'in hükümeti daha evvelce devirdikleri Kâmil Paşa kabinesinin tespit ettiği şartlarla sulhu kabule mecbur kaldı.[1515]

Enver ordunun yeniden düzene konulması gerektiğini anlamıştı. Bu işi yapması için General Liman Von Sanders adında bir Prusyalıyı davet etti.[1516]

Bu haber Mustafa Kemal'i çileden çıkarmıştı. Politikacılara âdeta yalvardı. Öteki subay arkadaşlarını bu hareketi protestoya davet etti.[1517]

"Orduyu Almanların eline bırakmak çılgınlıktır," diyordu.

Cemal'i bulup bu işin münakaşasını yaptı. Enver kendisiyle görüşmeyi reddettiğinden içini acı mektuplarla döktü.

Onunla yakından münasebeti olan kimse yoktu. Buna rağmen zararlıydı. Yol üzerinde bulunması bile birçok şeylere engel olabilirdi.

Fethi sefir olarak Sofya'ya gitmişti. Mustafa Kemal'le gayet iyi arkadaştılar. Mustafa Kemal de onun yanına giderse

---

1515 *Age*, s.43
1516 *Age*, s.45
1517 *Age*, s.46

iyi olacaktı. Sofya'ya Askerî Ataşe tayin edilerek derhal hareket etmesi bildirildi.[1518]

İngiltere ile Almanya arasında ise, Osmanlı politikasını kendilerine bağlama yolunda esaslı rekabet ve mücadele vardı.[1519]

Alman sefiri Saray'ı uyarıyor. Selanik Yunanların eline geçecek. Sultan Hamit'i İstanbul'a getirmek için Alman İmparatoru Wilhelm, Lorelei gemisini tahsis etmiştir. Bakanlar Kurulu kararı Padişah emrine dönüşür. İstanbul'da Beylerbeyi Sarayı hazırlanmıştır. Kararı Selanik'te Sultan Hamit'e paşalar tebliğ eder: "Benim buradan ölüm çıkar... Memleket elden gittikten sonra hayatımın ne kıymeti var?" der.[1520]

Sultan Hamit'i İstanbul'a getirme görevi Fethi Bey'e verilmiştir. Fethi Bey gene Paşa heyetiyle huzura girer. Sultan Hamit:

"Bana bir silah veriniz, düşmanlarla dövüşerek öleyim,"[1521] der.

"Ben, hiçbir ecnebi devletin hakkımızda samimi olmadığını ve sadece aralarındaki rekabetin o mesele üzerindeki tecellisi neticesinde dostluklarını tayin ettiklerini acı tecrübelerle bilirim."[1522]

"Meşrutiyetin ilanından sonra şahsi servetimi dahi memnuniyetle Ordu-yu Humayun'un kudret ve kuvvetlenmesine tahsis ettim."[1523]

"...kanaat ve tavsiyelerime ihtiyaç görürlerse hizmete hazırım."[1524]

"Tecrübe, devlet hayatında büyük mazhariyettir. Ben hiz-

1518 *Age*, s.46
1519 Okyar, s.160
1520 *Age*, s.164
1521 *Age*, s.166
1522 *Age*, s.171
1523 *Age*, s.171
1524 *Age*, s.172

met arz etmezsem Allah ve tarih huzurunda mes'ul ve menfur olurum."[1525]

Balkan Savaşı sürüyor. Bulgarlar Çatalca'ya kadar gelmiş. Nazım Paşa'nın son savunma hattı Çatalca. Çatalca da düşerse İstanbul tehlikeye girecek.

Sadrazam Kamil Paşa, acele şifre ile Nazım Paşa'yı İstanbul'a davet etti. Çok ağır şartlı olmasına rağmen Nazım Paşa'ya mütarekeyi imza yetkisi verdi. Çatalca savunma hattı yakınında 3 Aralık 1913'te bir vagon içinde imzalanan mütareke ile Edirne'yi kendi kaderine terk ediyorduk. Muhasara altındaki Edirne'ye hiçbir yardım yapılmama şartı vardı.[1526] Bulgarlarla Enez-Midye hattı sınır oluyordu. Edirne bu hattın dışında, Bulgar tarafına kalıyordu. Yunanlar Selanik'i işgal etmiş, Sırplar ve Karadağlılar Arnavutluk'un büyük bölümünü elde etmişler, Makedonya'da arzuladıkları bölgeleri ele geçirmişlerdi.[1527]

Fethi Okyar, "Hatırat"ında olayları anlatmaya devam ediyor:

"Talat Paşa beni davet etti... şu heyecanlı haberi verdi:

"Başlarında Enver'in olduğu bir grup, Perşembe günü Babıâli'yi basacak ve Kâmil Paşa'yı zorla istifaya zorlayacaklar..."[1528]

23 Ocak 1913 Perşembe günü, İttihat ve Terakki fedaileri, Kabine'nin toplantı halinde olduğu öğleden sonra Babıâli'yi bastılar, karşı koymak isteyen Sadrazam'ın yaveri Kıbrıslı Tevfik ve Şeyhülislam'ın muhafızı İzmirli Celal Beyleri Kamil Paşa'nın makam odasına girebilmek için öldürdüler. Silah seslerine çıkan Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Nazım Paşa da, Yakup Cemil'in yan tarafından ateşlediği

1525 *Age*, s.172
1526 Okyar, *Age*, s.180
1527 *Age*, s.182
1528 *Age*, s.183

tabancasının tek kurşunu ile can verdi. Kâmil Paşa'nın makam odasına giren Enver Bey, sükunetini muhafaza eden Sadrazam'a:

"*Millet sizi istemiyor, istifa ediniz,*" deyince, yaşlı vezir, önündeki "Makam-ı Sadâret" başlıklı kâğıtlardan birisini aldı ve "*asker tarafından vâki talep üzerine*" istifa ettiğini bildiren satırları yazdı. Enver Bey asker tarafından gerekçesine bir de 'halk' kelimesini ilave ettirdi. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin otomobili ile Saray'a giderek Sultan Reşat'a takdim etti.[1529]

Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığı ile İttihat ve Terakki iktidarı yine başlıyordu. Sadrâzam Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Maliye Nâzırı Tatar Abdurrahman Bey, Dâhiliye Nâzırı Raşit Bey memleket haricinde yaşamaya mecbur edildiler. İleri gelen muhalifler de tevkif edildiler.[1530]

155 günlük mücadeleden sonra 26 Mart 1913'te Edirne düşmana teslim oldu.[1531]

Edirne'deki Bulgar zulmünü izah imkânsızdır: Türk esirleri Sarayiçi'nde toplanılmış, açıkta, açlık ve susuzluktan ölüme terk edilmişlerdi. Bu acıyı, Yanya Kalesi'nin Yunanların eline geçmesi takip etti. Asıl facia, İşkodra'nın kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın, eski Draç Mebusu Esad Paşa (Toptani) tarafından öldürülerek, kalenin 23 Nisan 1913'te Sırp-Karadağ kuvvetlerine teslimiyle vuku buldu: *Böylelikle Balkan Harbi, bütün Rumeli'yi kaybetmemiz sonucu,* İstanbul kapılarında nihayet buluyordu. Yunanlar, Oniki Ada'yı işgal ettiler ve Çanakkale Boğazı'nı zorladılar.[1532]

30 Mayıs 1913 günü Londra'da imzalanan sulh anlaşmasıyla, Kâmil Paşa'nın bir darbe ile iktidardan uzaklaş-

---

1529 *Age*, s.184
1530 *Age*, s.184
1531 *Age*, s.189
1532 *Age*, s.189

tırılmasına sebep olarak gösterilen şartların daha ağırları kabul edilmiş oluyordu: Yedi maddelik anlaşmaya göre sınır, yine Midye-Enez hattı olarak kabul ediliyor, Edirne Bulgarlara bırakılıyordu. Osmanlı Devleti Girit üzerindeki bütün haklarından vazgeçiyor, Oniki Ada'nın kaderi, "Büyük Devletler"in yetkili kurullarına emanet ediliyordu.[1533]

1908-1913 arasında, Trablusgarp gibi koskoca bir bölgeyi ve İmparatorluğumuzun en verimli, en mamur beldesi Rumeli'yi kaybetmiştik.[1534]

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nde Dâhiliye Nâzırı olan Talat Bey, İttihat ve Terakki'nin de reisi idi.[1535]

13 Haziran 1913 günü, Sadrâzam Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden Babıâli'ye gelirken öldürüldü.[1536]

Padişah, o günlerde Londra Büyükelçisi olan Tevfik Paşa'nın Sadrazamlığa gelmesini istiyor, İttihat ve Terakki ise Hariciye Nâzırlığı makamında olan Mısırlı Prens Sait Halim Paşa'yı tercih ediyordu. Saray üzerine çeşitli baskılar yapan arkadaşlarımız Sait Halim Paşa'nın evvela 'Sadaret Kaymakamlığı'nı (başbakan vekâleti) temin ettiler, daha sonra da asaleten başbakanlığa getirildi.

Dâhiliye Nâzırlığı'na Talat Bey, Harbiye Nâzırlığı'na Ahmet İzzet Paşa getirildi. Kabine, temel yapı olarak "İttihatçı" idi. Sait Halim Paşa'nın şahsında, daha çok Londra'ya meyilli bir dış siyasetin ümidi vardı.[1537]

Sırplar ve Yunanlar, Bulgarların bütün Makedonya'ya hâkim olmasını istemiyorlardı. Bulgarlar, 29 Haziran 1913'te Yunanlar ve Sırplara karşı taarruza geçti. Bulgar ordusu iki cephede başarısızlığa uğradı.

1533 *Age*, s.191
1534 *Age*, s.192
1535 *Age*, s.195
1536 *Age*, s.196
1537 *Age*, s.197

Edirne'nin kurtarılması, devletimizin resmî karar ve hareketleriyle değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde faaliyet ve tesiri sanıldığından daha mühim ve hayati olan Teşkilat-ı Mahsusa fedailerinin, hükümetin resmî kararını beklemeden, hatta hiyerarşiyi dikkate almayan cesur hareketi ile mümkün olmuştur.[1538]

Trablusgarp Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusacılar, kadro halinde vazife almışlardı. Enver Bey'i, iki derece terfi ile Harbiye Nâzırı yapan onlardı.[1539]

Bulgarların yandaşlarıyla savaşa tutuşması, Teşkilat-ı Mahsusacılar için büyük fırsat oldu.[1540] (Kabinenin el altından yaptığı yardım ile önce Kırkkilise (Kırklareli) ardından da Edirne, Bulgarlardan geri alındı. İlerleyerek Yunan kuvvetlerini de geri attılar, Batı Trakya'ya girdiler, Gümilcine çevresini ele geçirdiler, Yunan-Bulgar sınırına dayandılar ve bu havalide Garbi Trakya Hukümet-i Muvakkatesi'ni kurdular.[1541]

Özel parası olan bu hükümeti Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve İtalya tanıdı. Bayrağı bile vardı.[1542]

Babıâli'nin ağır tazyiki sonucu, kuruluşundan dokuz ay sonra, kendi kendisini feshetti.[1543]

Teşkilat-ı Mahsusacılardan genç zabitler, Sait Halim Paşa'yı ziyaret ederek, o tarihte rütbesi yarbay olan Enver Bey'in, Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki emekleri dolayısıyla iki derece birden terfi ettirilerek mirliva (tümgeneral) rütbesi ile Harbiye Nâzırı olmasını istediler. İttihat Terakki de aynı kararda olduğuna göre Sadrazam, teşebbü-

1538 *Age*, s.198
1539 *Age*, s.199
1540 *Age*, s.199
1541 *Age*, s.200
1542 *Age*, s.200
1543 *Age*, s.200

sü ret imkânına sahip olmayan Padişah'ın da olurunu aldıktan sonra teklifi kabul etti. Enver Bey, "Paşa" ve "Harbiye Nâzırı" olduğu 3 Ocak 1914 tarihinde otuz üç yaşında idi.

Gene İttihat Terakki'nin tesiri ile Cemal Bey'e de mirlivalık (tümgeneral) rütbesi verildi. Bahriye Bakanlığına getirildi.[1544]

I. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul ve civarında ilk ve orta dereceli 53 Fransız okuluna karşılık, Almanya'nın 3, İngiltere ve Amerika'nın 2'şer okulu vardı. Fransız okullarında 12.000'den fazla öğrenci okuyordu. Bunların büyük çoğunluğu Türk çocukları idi. 1868'de kurulan Galatasaray Lisesi ise Fransız değil, bir Türk okulu idi. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, Fransa ile aralarındaki savaşa rağmen Fransız okullarının bazılarının öğrenimine izin vermiş, pek tabii Galatasaray Lisesi de öğretimini sürdürmüştü. Türkiye'nin bu hoşgörülü tutumu Fransızları şaşırtmıştı.[1545]

Lübnan'da, Suriye'de birçok Fransız okulu bulunuyordu. Beyrut'ta Cizvit rahiplerinin yönettiği tıp fakültesinde 140 öğrenci okuyordu ve bunun yanında mühendislik ve hukuk okulları da açılmıştı. Suriye ve Lübnan'da her yıl 50 bin çocuk (Müslüman, Levanten vs.) Fransız öğretmenlerin eğitiminden geçiyordu.[1546]

Abdülhamit'in Eğitim Bakanı Zühtü Paşa, 1893'te Padişah'a verdiği bir raporda, o tarihte Amerikan okullarının sayısının 392'ye ulaşmış olduğunu açıklıyordu.[1547]

Adalar Sorunu

Arnavutluk ve Adalar meselesini Büyük Devletler birbirine bağlamış olduklarından, her iki mesele hakkında verilen kararı Atina'daki sefirleri vasıtası ile Mösyö Streit'e

---

1544 Age, s.200
1545 *Fransız Kamuoyu*, s.63
1546 *Age* s.63
1547 Age, s.63 (Yahya Akyüz, Eğitim Fakültesi Dergisi, 1970, s.121-130)

(Yunan Dışişleri Bakanı) 13 Şubat 1914 tarihli şu nota ile tebliğ etmişlerdir:

"Atina, 13 Şubat 1914

Yunan Hariciye Nâzırı Mösyö Streit,

Nâzır Efendi,

Aşağıda vâzıü'l-imza Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Rusya Sefirleri Yunan Hükümet-i Kıraliyesi'ne kendi devletlerinin işbu beyanatını tebliğ etmekle kesb-i şeref eylerler:

1. *Türkiye ile Balkan müttefikleri arasında Londra'da imzalanmış bulunan 30 Mayıs 1913 tarihli ahitnamenin 5.maddesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913'te imzalanan ahitnamenin 15. maddesi mucibince, Yunan Hükümeti, Ege denizindeki adaların mukadderatını tayin hakkını altı büyük devlete terk etmeyi taahhüt eylemiştir.*
2. *Buna tevfikan, altı büyük devlet Ténédos, İmbros ile Kastellorizo* (Meis) *adaları Türkiye'ye iade edilmek şartı ile bütün diğer Ege adalarının Yunanistan'a verilmesine karar vermişlerdir.*
3. *Aynı zamanda Devletler Yunanistan'a bırakılmış bulunan adalarda gerek kendilerine gerekse Türkiye'ye, bu adaların ne tahkim edileceğine ne de herhangi bir askerî maksatla kullanılmayacağı hakkında Yunanistan tarafından teminat-ı lâzıme verilmesine ve bu adalarla Türkiye sahilleri arasında kaçakçılık yapılmaması için lazım gelen tedbirlerin alınmasına da karar vermişlerdir...*
4. *Altı Büyük Devletin kararı ile kendisine verilmiş olan adalarda mukim Müslüman azınlıkların himayesi için de itminan-bahş taahhüdatta bulunulmasını Yunanistan'dan istemektedirler."*[1548]

1548 GALİP KEMALİ SÖYLEMEZOĞLU, CANLI TARİHLER, CİLT 5, Atina Sefareti, 1913-1916, Türkiye Yayınevi, 1946, s.147-148

Bu notanın İstanbul'da Babıâli'ye tebliği üzerine Sait Halim Paşa şu cevabı vermiştir:

"...*efendilerin verdikleri müşterek notayı aldım.*

"Altı Büyük Devletin bu meseleyi Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatî menfaatlerini göz önünde tutmayarak ve her türlü iddiaları bertaraf edemeyecek bir şekilde halletmiş oldukları büyük bir teessüfle görülmüştür.

İmbros, Ténédos, Kastellorizo adalarının iadesi hakkındaki kararı senet ittihaz ederken, Hükümet-i İmparotiye haklı müddeiyatının tanınması için çalışacaktır."[1549] *Sait Halim* [1550]

Müşterek notaya Yunanistan, 21 Şubat 1914'te şu cevabı

1549 Balkan Savaşı sırasında Yunanlar, 1912 sonlarına doğru önce Gökçeda, bir hafta sonra da Bozcaada'yı işgal ederler. Birinci ve ikinci Balkan Savaşı bittikten sonra 1913 yılında Yunanlarla yapılan Atina Antlaşmasında Osmanlı devleti, Avrupa devletlerinin Ege Adaları hakkındaki kararlarının kabul etmez, bu konudaki müzakereler tamamlanmadan Birinci Dünya savaşı çıkar ve Adalar sorunu ancak Lozan Antlaşmasıyla çözümlenir.Bu süre içersinde (1912-1913) Bozcaada ve imroz Yunanların elinde kalır. Kurtuluş Savaşına katılmadıkları gibi, üstelik Çanakkale Savaşları sırasında İngiliz ve Fransız'larca üs olarak kullanılırlar. Balkan Savaşından Lozan Barışına kadar çok sıkıntılı ve karanlık günler geçiren Bozcaada 20 Eylûl 1923 Perşembe günü Hızır Reis Gambotu ile gelen Türk İdareci ve emniyet kuvvetlerince devralınır.(İnternet-Bozcaada)
Dünya Savaşı sonrasında Oniki Ada ve Meis İtalya'ya bırakıldı. Lozan Antlaşması'nda da Oniki Ada'nın İtalyan yönetiminde kalması onaylandı. II. Dünya Savaşında İtalya'nın 1943'te teslim olmasından sonra İngilizlerin adaları alma girişimleri başarısızlığa uğradı. Denetimi ele geçirmiş olan Alman birlikleri ancak Mayıs 1945'te adalardan çıkarılabildi. Adalar Paris Antlaşmasıyla 1947'de resmen Yunanistan'ın yönetimine geçti
Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli, Atina Antlaşması ile, Girit, kesin olarak Yunanistan'a bırakıldı. Ege adalarının ne olacağı da büyük devletlerce kararlaştırılacaktı. Büyük devletler ancak 1914 Şubatında Londra'da bu adalardan İmroz, Bozcaada ve Meis bir yana, diğerlerinin Yunanistan'a ve İtalya işgalinde olanların da İtalya'da kalmasına karar verdiler. Ancak bu karar üzerinde henüz bir anlaşmaya varılamadan, Birinci Dünya Harbi çıktı.

1550 Söylemezoğlu, s.149

vermiştir: "...*Kastellorizo adası 12 ada cümlesine dâhil olup daima imtiyazlı bir rejimden istifade etmiş olmakla, Devletlerin vakti gelince bu adaların mukadderatını tayin edecekleri sırada bundan istifade eyleyeceğini ümit etmekte haklıdır.*"[1551]

Atina'daki büyük devletlerin sefirleri, hükümetlerin cevabî notasını Yunan Hariciye Nâzırına tevdi eylediklerinden, 25 Nisan'da, bu notanın metnini Sait Halim Paşa'ya şu telgrafımla bildirdim:

"*Yunanistan adaları gizliden gizliye tahkim etmeye başlamıştı. Devletlerin buradaki sefirleri vasıtası ile Mösyö Venizelos'a verdikleri cevabî notanın metni şudur:*

'...*Hükümeti, Yunan Hükümeti tarafından Arnavutluk hudutları ve Adalar hakkında Devletlerin verdikleri müşterek kararların tatbiki hususunda geçen 8/21 Şubat'taki* (1914) *notası ile verdiği teminatın kıymetini takdir eder. İmbros, Ténédos ve Kastellorizo* (Meis) *adalarını Türkiye'ye iade eyleyeceği, Yunanistan'a bırakılan adalardaki Müslümanlar lehinde her türlü garantileri vereceği hakkındaki taahhüdatını senet ittihaz eyler.*"[1552]

8 Şubat 1914 günlü Osmanlı-Rus anlaşması, uzun tartışmalar ve sonuçlar: Buna göre büyük devletler tarafından seçilecek iki genel müfettişten biri o zamanki Erzurum, Trabzon ve Sivas, diğeri de Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinde olmak üzere *yönetimi, adaleti, polis ve jandarmayı ve bir ölçüde de orduyu denetleyebilecek ve kullanabilecekti. Valilerle yargıçlara işten el çektirme konusunda da yetkili olacaklardır.*

Antlaşma, Rusya ile yapıldığı için, Rus Hükümeti'ne, örtülü bile olmayan bir biçimde, o koca bölgenin bütün işlerine karışma yetkisi verilmekteydi. Anılan bölge bugünkü Erzurum, Erzincan, Ağrı, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Si-

1551 *Age* s.150
1552 *Age* s.166

vas, Tokat, Amasya, Van, Hakkâri, Bingöl, Siirt, Bitlis, Maraş, Elazığ, Tunceli, Malatya, Adıyaman (Çapakçur), Diyarbakır ve Mardin vilayetlerimizi, yani 23 vilayeti içine almaktaydı.[1553]

Orada, *Rusya'nın isteği dışında demiryolu yapılamayacaktı ve o evrede demiryolları ekonomiye kesin olarak egemendi.*[1554]

Fransız Bölgesi

Osmanlı Asyası'nın Türk kısmında iki Fransız bölgesi vardı:

1. Karadeniz Ereğlisi-Bolu-Yozgat-Sivas-Diyarbakır-Ergani-Pekeriç-Trabzon şematik çizgisiyle Karadeniz kıyıları arasında kalan bölgedir. Bunun bir kolu Bitlis ve Van'a doğru uzamaktadır.

   Bu devletin uyruklarınca yapılıp işletilen:
   a) İzmir-Manisa-Afyonkarahisar,
   b) Manisa-Soma-Bandırma,
   c) Bursa-Mudanya demiryollarını besleyen bölgedir.

2. Suriye ve Lübnan'ı içine almaktadır.

İngiliz Bölgesi

Osmanlı Asyası'nın Türk kısmında İzmir-Aydın-Afyonkarahisar demiryolunun ekonomik alanıyla Eğridir, Beyşehir, Burdur gölleri yönlerine doğru uzanmaktadır.

Bu duruma göre İzmir, Fransa ve İngilizler için ortak bir liman olacak demektir.[1555]

Osmanlı'nın Arap kısmındaki İngiliz bölgesi 31. arz da-

1553 *Yirminci Yüzyılda.*, H. Bayur, s.67
1554 *Age*, s.67
1555 *Age*, s.67

iresinin güneyindeki bölgedir ve hemen bütün Arabistan yarımadasını içine almaktadır.

Abdülhamit döneminde Almanlara Bağdat Demiryolu imtiyazı verilmiş olduğundan, Basra'nın kuzeyinde bulunan kısımdaki demiryolu ile Bağdat ve Basra limanları Almanların, ırmaklarda gemi işletilmesi ve sulama işleri İngilizlerindir.

Petrol %75 İngilizlerin ve %25 Almanların olacaktır.

Alman Bölgesi

İzmit-Adapazarı çizgisinin güneyinden Musul vilayeti sınırına kadar uzanmakta olup Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Kayseri, Adana, Mersin, İskenderun, Maraş, Gaziantep ve Urfa'yı içine almakta; ekonomik bakımdan Rus ve İngiliz bölgeleri içine de girmektedir.

İtalya Bölgesi

Kıyıda Marmaris, Fethiye, Antalya'yı içine almakta ve içeride Kızılkaya ve Akseki'ye kadar uzanmaktadır.

Avusturya-Macaristan Bölgesi

Anamur'la Silifke'yi içine alan ufak bir parçadır.

Alınan her imtiyaz, imtiyazı alan devlet tarafından o bölgeye atılmış bir kanca gibiydi ve o devlet orada bir tür özel "hak" elde etmiş sayılırdı.[1556]

Almanların Haydarpaşa Limanı imtiyazını almaları, İstanbul'da gözü olan Rusya'yı, Bağdat Demiryolu imtiyazını elde etmeleri de Irak'ı Hindistan kapısı sayan İngiltere'yi kuşkulandırıp kızdırmıştı.

Esas amaç, gelecekteki siyasal paylaşımın temellerini atmaktı.

1556 *Age*, s.68

İttihat Terakki Hükümeti, Rusya ile imzalanan 8 Şubat 1914 tarihli anlaşmanın niteliğini ve esaslarını hem meclisten hem de halktan gizlemişti.[1557]

Rusya'nın İstanbul yolunu açabilmesi her şeyden önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çökmesine bağlıydı.[1558]

Avusturya-Macaristan nüfusunun yarısı Slav ırkındandı. Slavların milliyetçilik duygularının git gide güç kazanması dolayısıyla Rusya, Slavların koruyucu ve kurtarıcı ağabeyi rolünü üstlendi. Rusya, 1904'te Japonya'dan dayak yedikten sonra Balkanlar'ı karıştırmağa başladı. Bulgar ve Sırpları bağlaştırdıktan sonra Anadolu'da kocaman bir etki bölgesi elde etti. Sıra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu çökertmeye gelmişti.

Petrograd'daki Sırp elçisi de, hükümetine çektiği 25 Mayıs 1913 günlü telde de şöyle diyor:

"Sazonov bana yeniden dedi ki biz ilerisi için çalışmalıyız ve Avusturya'dan çok toprak almalıyız."[1559]

Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand ile eşinin, "Kara El" adını taşıyan bir Sırp komiteci örgütünden yardım görmüş olan Prinsip adındaki bir Hıristiyan Boşnak'ça öldürülmesi (28 Haziran 1914) savaşın patlamasına yol açtı. (1 Ağustos 1914)[1560]

Savaş, doğrudan doğruya Osmanlı'nın paylaşılması amacıyla değil, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesinin önünde bir engel olarak duran Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması için yapılan kışkırtmaların bir sonucu olarak patlamıştır.[1561] Ama başta Osmanlı olmak

---

1557 *Yirminci Yüzyılda.*, *Age*, s..69
1558 *Age*, s.72
1559 *Age*, s.73
1560 *Age*, s.73
1561 *Age*, s.73

üzere dünyayı paylaşmak için yapılan savaş da böylece başlamıştır.

"Avrupalı ırkların" üstünlüğü en çok sömürgeci devletlerce doğal bir görüş ve anlayış sayılırdı. Asıl amaç, yerlilere, "Avrupa ırkı"ndan olanların "üstün insan" olduğu, duygusunu vermekti.[1562] Dolayısıyla da yerliler Avrupalıların her buyruklarını yerine getirmek zorundaydı; bağımsızlığı ve eşitliği ise hiçbir zaman düşünemezdi. 1929-1930 Kalküta Üniversitesi Rektör Vekili Sir Hasan Suhraverdi şöyle demişti: *"Biz Türkleri yalnızca Müslüman oldukları için değil, birçok Avrupalı ulusları boyundurukları altına almış Asyalı bir ulus oldukları için de severiz."*[1563]

Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ile ilgili hüküm Paris Antlaşması'nın (30 Mart 1856) 7'nci maddesinde vardı ve Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) 63'ncü maddesi bu 7'nci maddeyi tekit etmişti.[1564]

Yani Türkler hem Avrupalılar karşısında Asyalıların gücünü yüzyıllar boyunca göstermişler, hem de ezik Müslümanların kuramsal nitelikte de olsa önderi olmuşlardı. Dolayısıyla onların savaşa katılmaları bu yönden de çok önemliydi.[1565]

Rusya'ya gelince, en işlek liman ve demiryolları Karadeniz ve Baltık Denizi'ndeydi. İkinci yol Alman donanmasının ablukası altındaydı. Birinci yolu da açıp kapamak Türkiye'nin elindeydi.[1566]

Rusya bu coğrafi durumu nedeniyle Boğazlar kapanınca yarı ablukada bulunuyor demekti.

Daha *1914 sonlarında İngiltere'de Çanakkale saldırısı düşünüldüğü sırada esas amaç Rusya ile kolay ve verimli*

1562 *Age*, s.75
1563 *Age*, s.76
1564 *Age*, s.79-80
1565 *Age*, s.77
1566 *Age*, s.81

bir yoldan bağlantı kurmak olmayıp, Osmanlı'yı en can alıcı noktasından tehdit ederek onun "Mısır'a kuvvet göndermesini önlemekti.[1567]

Alman Amirali Souchon, Karadeniz saldırısını (29 Ekim 1914) *Enver'den yazılı buyruk alarak yapmıştır.*[1568]

İki Devrin Perde Arkası'nın yazarı Hüsamettin Ertürk ile Ali İhsan Sabis, aynı olay hakkında zıt görüşler ileri sürüyor. Savaşa başlamamız hakkında Hüsamettin Ertürk şöyle diyor: "*Bizim muhtemel bir anlaşmamızın önüne geçmek isteyen Alman Amirali Soşon Paşa, donanmamızın manevrasını kasten Karadeniz'e nakletmiş ve Türk Bayrağı altında seyreden bu harp gemilerine bir Rus nakliye gemisini batırtmış, sonra Rus torpidolarını takiben Sivastopol limanı bombardıman ettirilmişti.*"

"Harp evvela bir Kurban Bayramının arifesinde 29 Birinciteşrin (Ekim) 1914'te Rusya ile aramızda başlamış, buna Rusya'nın müttefikleri sıfatı ile İngiltere ile Fransa da katılmıştı.

Bunu Enver Paşa'nın düşündüğü ve dostu Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'e bir cemile olsun diye Osmanlı İmparatorluğu'nu kasten savaşa soktuğu şeklindeki mütalaanın tamamen yanlış ve yalan olduğunu söylemek zorundayım. Sivastopol'un bombardıman edildiği haberinin Harbiye Nezareti'ne geldiği gün, en çok hiddetlenen, şaşıran gene Enver Paşa olmuş: 'Bunu niçin yaptılar? Buna niçin meydan verildi?' diye bağıra bağıra odasında bir aşağı bir yukarı gezinmişti."[1569]

Aynı olayı, Ali İhsan Sabis şöyle anlatıyor:

"*Enver'in emirleri:*
25.10.1914

1567 *Age*, s.83
1568 *Age*, s.83
1569 İki Devrin Perde Arkası, s.122

Donanma Kumandanlığı'na,

Bütün filo, Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Vaziyeti müsait bulduğunuz anda Rus filosuna hücum ediniz. Muhasamata başlamadan evvel bu sabah size verdiğim gizli emri açınız. Sırbistan'a mühimmat naklinin önüne geçmek için yukarıda kabul edilmiş olduğu üzere hareket ediniz. İmza: Başkumandan Vekili Enver."[1570]

Enver Paşa'nın Amirale vermiş olduğu gizli emir:

"Türk filosu Karadeniz'de zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız harp ilan etmeksizin hücum ediniz. İmza: Başkumandan Vekili Enver."[1571]

Büyük ümitlerle Fransa'ya giden Cemal Paşa boş dönmüştü. Yalnız Almanlarla iş birliği yapabilmek ümidi kalmıştı.[1572]

Souchon, doğrudan doğruya Rus limanlarına, Sivastopol'a ve Odessa'ya gidip oraları bombardıman etti. Düşmanın hiçbir ehemmiyetli muharebe birliğini batıramadı. Şu halde bu şekilde harbe başlamak, bize ne fayda temin edecekti?[1573]

Enver Paşa, 1914 Ekim ayının 2'inci ve 25'inci günlerinde Amiral Souchon'a verdiği emirle "Karadeniz'de üstünlüğü temin etmek için Rus filosunu aramasını ve harp ilan edilmeden ona bulduğu yerde hücum etmesini" tebliğ etmiştir.[1574]

Amiral Souchon da bu emri çok beceriksiz bir surette yaparak, bize hiçbir baskın faydası temin edemeden, Türkiye'yi istenilmeyen zamanda harbe sokmuş olmakla büyük bir gaf yapmış ve ağır bir mesuliyet altına girmiştir.[1575]

1570 A.I.Sabis, s.40
1571 *Age*.s.40
1572 *Age*, s.41
1573 *Age*, s.41
1574 *Age*, s.45
1575 *Age*, s.46

Türk hükümeti harbe girmek için bazı şartlar ileri sürmüştü. Bunlar arasında para meselesi birinci plandaydı. Alman sefirinin 11.10.1914'te istikraz teklifimizin Alman Hükümeti tarafından kabul olunduğunu bildirmesi üzerine Almanya iki milyon altın Türk lirasını göndermek için hazırlık yapmış ve bu iki milyon altın lira 22.10.1914'te İstanbul'a gelmiştir. Aynı günün akşamı, Başkumandan Vekili, Donanma Komutanı Amiral Souchon'a "...*Rus filosunu arayınız, vaziyeti müsait bulduğunuz anda harp ilan etmeden bulduğunuz yerde ona hücum ediniz,*" şeklindeki gizli emri şahsen vermiştir.[1576]

Sultan'ın düşmesiyle Almanlar da gözden düştüler. 1912'de Gülbenkyan'ın baskılarıyla Turkish Petroleum'daki %25'lik paylarını Royal-Dustch-Shell'in şubesi Anglo-Sakson Petroleum'a terk ettiler.[1577]

İhtilâlin karışıklığı içinde, kimden olursa olsun Türkiye'nin borç almaya ihtiyacı vardı. İngilizler, yerlerini sağlamlaştırmak için, borç vermeyi kabul ettiler. Parasızlık yüzünden Türkiye, ayrıca Turkish Petroleum'daki paylarını satılığa çıkardı. Kime?

19 Mart 1914'te Anglo-Persian Oil Company, Mezopotamya petrollerinin %50 payına kondu. Ortaklık bugünkü British Petroleum'dur.

Böylece: 1914 savaşı arifesinde, 50/50 Türk-Alman olan Turkish Petroleum şu hali alıyordu: Pay senetlerinin %25'i Anatolian Railway'e (Deutsch Bank), %25'i Royal Dutch-Shell'e, %50'si Anglo-Persian Oil Company'ye kalıyor. Petrolün esas sahibi Türkiye'nin payına 0 kalıyor: Almanlar %25, İngilizler ise %75 paya sahip oluyorlar.

1914 savaşının ilan edildiği akşam Londra, Anatolian

1576 *Age*, s.46
1577 Türk Petrolleri, s.20

Railway'in %25 payını kendine mal eden tek yanlı bir karar aldı. Böylece İngiltere, Türkiye petrollerinin %100'üne konuyordu.[1578]

İngiltere'nin aldığı bu tek yanlı karar ancak Türkiye'nin yenilmesi şartı ile tasdik edilebilirdi.[1579]

1578 *Age* s.20
1579 *Age* s.21

Latin Harflerine Geçiş Süreci

Yazıyı ıslah yolunda birçok düşünceler vardı. Bu meyanda Latin harflerini kabul meselesi de tetkik ediliyordu. Hatta Hüseyin Cahit, Tanin Gazetesi'nde, hiç yazıları olmayan Arnavutların Latin harflerini kabul etmelerini alkışlayan bir makale neşretmişti. Hiç kültür mazisi olmayan, kitapları bulunmayan Arnavutlar için bu adım şüphesiz pek kolay ve mahzursuzdu.[1580]

Enver Paşa, Latin harfleri şeklinde Arap harflerini birbiriyle birleştirmeksizin, yan yana dizerek yazmak usulünü ileri sürdü. Bunu aklına koydu ve ısrara başladı.[1581]

Ordu, verilmiş olan emir mucibince Arap harflerini yan yana tespih dizer gibi dizerek yazı yazmayı öğreniyor ve bütün muhabereler böyle yapılıyordu. Artık önümüzde iki türlü yazı vardı: Biri alışmış olduğumuz yazı; müsveddeleri bunlara yapıyorduk. Diğeri de Enver Paşa yazısı, yan yana Arap harfleri... Bunlarla evrakın asılları yazılıyor ve imza ettiriliyordu... Genç kafamız Enver Paşa yazısını kavramıyor ve alışamıyordu.[1582]

1580 A. İ. Sabis, I.s.103
1581 *Age*, s.104
1582 *Age*, s.105

Seferber Kolorduların mevcutları:

Kolordular	İnsan	Hayvan	Tüfek	Mitralyöz	Top
I	86 500	17 897	50 547	28	84
II	75 000	14 726	46 61	24	80
III	53 200	14543	37 306	19	48
IV	52 450	15 356	35 194	20	64
V	72 883	16137	35 777	24	65
VI	50 335	15 611	36 690	8	60
VIII	49 855	17 905	36 894	12	64
IX	71474	17 865	42 456	24	72
X	63 700	16 197	35 326	20	56
XI	49 107	12 147	24 251	16	60
XII	17 077	5 992	10 364	4	48
XIII	9 590	3 546	7 075	4	20
Irak	23 334	1 099	15 963	3	36
Toplam	674 415	169 021	414 454	206	757
Süvari Fırkaları	23 998	26 072	18 500	16	16
Genel Toplam	698 413	195 093	432 954	222	773

(Cetvelde VII. Kolordu yazılı değil.)

Seferberliğin ikinci ayı sonunda, ordumuz hiçbir savaşa girmemiş iken, en kuvvetli halinde bu miktarı gösteriyordu.[1583]

1914'te "birleşmiş borçlar ve diğer ikrazat dâhil" Türkiye'nin dış borçları dört milyar franka yakındı. (23 Frank = 1 TL idi). Bu yüzden Türkiye bütçesinin üçte birini dış borçlarının amortisman faizlerine ayırıyordu. Türkiye'nin alacaklıları arasında Fransa %60 bir pay ile baştaydı. (Almanya'nın alacağı %26, İngiltere'ninki %14 kadardı.)

Bu devletlerin Türkiye'den alacakları ve özel teşebbüslerinin yatırımları kapital-Frank olarak şöyle idi:

1583 *Age*, s.195

	Fransa	İngiltere	Almanya
Devlet Alacakları	2.454.417.377	577.493.821	867.583.506
Özel Teşebbüs Yatırımları	830.856.000	235.818.675	575.903.000
Toplam	3.285.273.377	813.312.496	1.443.486.506

Yabancı özel teşebbüslerce Türkiye'de yapılan yatırımlar içinde Fransızların payı 830 milyon Frankla %50'yi buluyordu. (Almanlarınki %35, İngilizlerinki ise %14 idi). Bu yabancı sermayenin yatırıldığı alanlar ve oranları tabloda görülmektedir:

	Fransa	İngiltere	Almanya
	%	%	%
Bankalar	37,7	33,3	28
Demiryolları	46,9	10.4	46.6
Liman ve Rıhtımlar	67,9	12.2	19.7
Su Tesisleri	88,6		11,3
Madenler	100		
Muhtelif Teşebbüsler	62,8	24,1	13
Toplam	50,5	14,3	35
Kapital-Frank	830.856.000	235.818.675	575.903.000

Enver'in Alman zabitleri getirtmesi, bir taraftan doğru idi ama, orduyu tamamı ile onların eline teslim etmesini, Mustafa Kemal, bir ihanet saymaktan kendisini alamıyordu. Enver, Berlin Ataşemiliterliği'nden, Alman boyunduruğuna girmiş bir halde dönmüştü.[1584]

Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ndeki vazifesine başladıktan bir müddet sonra, İttihat ve Terakki Umumî Merkezi'nde, Alman meselesinden dolayı şiddetli bir fikir

1584 *Kurt ve Pars*, s.24

ihtilâfı olduğunu anlamakta gecikmedi ve İttihat ve Terakki Umumî Merkezi'ndeki Alman aleyhtarı âzâlarla birer birer görüşmeye devam etti.[1585]

Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlar, mağluptan elde ettikleri ganimetleri taksime giriştikleri sırada, birbirleri ile dalaşmaya başladılar.

Enver, derhal mevcut kuvvetleri tekrar bir araya getirdi ve önündeki Bulgar kuvvetlerini silip süpürerek Edirne üzerine yürüdü.[1586]

Enver, Balkan Harbi'nde zedelenmiş olan ordunun ıslah edilmesi işinin hızlandırılmasını Almanlardan istedi. Liman von Sanders, Ordu Umumî Müfettişliği'ne tayin olunurken, Goltz Paşa da Karadeniz Kolordusu Kumandanı oluyordu. 1913 senesinde nihayet, Almanya Türkiye'yi tamamen avucunun içine almıştı.[1587]

Mustafa Kemal, bu muhtelif tayinleri haber alınca, bu hâle alenen itiraz etmeye lüzum gördü. Bu bir çılgınlıktır diyordu. Nasıl olur da ordumuzu Almanların kontrolüne terk ederiz? Cemal Paşa, ki Almanlara şiddetle muhalif kesilmişti, Mustafa Kemal'i kabul etti ve söylediklerini dikkatle dinledi. Enver'e gelince Mustafa Kemal'i kabul etmedi. Artık Mustafa Kemal, sistemli bir tarzda hareket eden bir muhalif addediliyor ve Türkiye'de bulunması mahzurlu görülüyordu.[1588]

Sofya Sefiri Fethi Bey'e askerî ataşe olarak gönderildi.

Günlerini, dans öğrenme ve İngiliz sefirinin karısının keskin istihzalı tavsiyesine uyarak, bir profesörden zarafet adabı dersleri almaya hasrediyordu.[1589]

1585 *Age*, s.27
1586 *Age*, s.29
1587 *Age*, s.31
1588 *Age*, s.32
1589 *Age* s.33

Sofya'da bulunan Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekti ve bir kumandanlık istedi. Gelen bir telgrafla İstanbul'a çağrıldı.[1590]

Mustafa Kemal, İstanbul'a döner dönmez, nezaretleri sıkıştırmaya başladı. Cemal Paşa Suriye'de idi. Sadrazam olan Talât'tan mülâkat istedi. Ona, kat'î bir ifade ile şunları söyledi:

"*Benim Harbiye Nâzırı olmam lazım. Beni bu makama getiriniz ve tam salâhiyet veriniz.*"

Talât Paşa "tam salâhiyet" teklifi karşısında kahkahayı bastı. Mustafa Kemal'i pek komik buldu ve niçin padişah olmak istemediğine şaştı.

Sofya'dan tanıştığı Hariciye Müsteşarı Halil Bey'e gitti ve onun vasıtası ile Hariciye Nâzırı Nesimî Bey ile görüştü. Ona:

"*İşlerimiz pek fena gidiyor. Türkiye felakete sürükleniyor. Almanya ile ittifaktan ayrılmalı ve münferit bir sulh yapmalıdır. Enver Paşa, solda sıfırdır, hayali peşinde koşan bir adamdır. Memleketimiz üzerine çökecek felaketin mesuliyetinden sakınınız.*"

Mustafa Kemal tekrar işsizdi.[1591]

Almanlar, Türkler üzerinde tamamen hakimiyet kurduklarına inandıkları an, İngilizlerden ayrıldılar...

Daha savaş başlarken İngiliz Başbakanı Asquith'in "*Osmanlı Devleti kılıçla ortadan kaldırılacaktır*," ifadesi ve Savaş Bakanı Kitchener'in "*Türkiye'yi mahvedinceye kadar savaşa devam edeceğiz*," sözleri İngilizlerin tavrını belli ediyordu.[1592]

1590 *Age* s.33
1591 *Kurt ve Pars, Age* s.47
1592 *İstanbul Hükümetleri*, s.8, dip not: 8.

Halil Bey'in hatıralarına göre, Talât Bey, Cavit Bey'e şu sözleri söylemiştir:

"...İngilizlerle Fransızlar, mülkî tamamlığımızın ve istiklâlimizin mahfuz olduğuna dair ayrı ayrı teminat verirler ve kapitülasyonların lağvını kabul ederlerse harbin sonuna kadar bitaraf kalacağımızı taahhüde hazırız. Seni de murahhas tayin ediyoruz. Git, endişelerimizi bildir. İngiliz ve Fransız sefirlerine tekliflerimizi yap ve Rus sefirini de ihmal etme..."[1593]

Cavit Bey, 18 Ağustos 1914'te İtilâf Devletleri sefirlerine tekliflerimizi bildirmiş, Rus Sefiri Girs, aynı gün bu müracaatı Petersburg'a iş'ar etmiştir. Ruslar müşterek teminat için Fransızlarla İngilizler nezdinde ısrar etmişler ve kapitülasyonların lağvı üzerine yeni sistemin tatbik tarzı hususlarında zorluklar ve şüpheler göstererek müzakereleri geçiştirmeye ve bizi oyalamaya çalışmışlardır.[1594]

Bu teşebbüslerden daha evvel ve seferberlik ilan etmekliğimizden birkaç gün sonra, Enver Paşa'nın bile, İstanbul'daki Rus sefirine müracaatla bir ittifak teklifinde bulunduğu, harpten sonra neşredilen ve Rus gizli diplomatik vesikalarını ihtiva eden kitapta açığa vurulmuştur.[1595]

Amiral Souchon, Başkumandan Enver Paşa'ya müracaat ederek, *"Rauf Bey İngiliz taraftarlarındandır ve bazı kendi gibi denizcilerden kurulmuş gizli bir cemiyetin reisidir. Bu cemiyet münferit sulh teşebbüsünde bulunacaktır,"* der.[1596]

Hamid Bey, Osmanlı Bankası İdare Meclisi azasından ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti ikinci başkanıdır.[1597]

1593 A.İ.Sabis, V. s.19
1594 *Age* s..20
1595 *Age* s.20
1596 *Age* s.21
1597 *R.Orbay'ın Hatıraları*, s.82

Düşman kuvvetleri karşısında adeta dişiyle, tırnağıyla bir ölüm-kalım mücadelesi içindeyken, vatandaş bildiğimiz Ermeniler, bütün menzil yolları boyunca silahlanıp ayaklanarak, *bizi arkadan vurmak maksadıyla düşmanla işbirliği yaptılar. Bu durumda onları harp bölgeleri dışına sevk etmekten başka bir çare tasavvur edilebilir miydi?*[1598]

Doğu Akdeniz konusunda İngiltere ile Fransa arasındaki sürtüşmeler, Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştı. T. H. Lawrence 1915 Ocak'ında ülkesine yazdığı özel bir mektupta, *"Suriye açısından esas düşman Türkiye değil, Fransa'dır,"* demişti.[1599]

Mısır ve Atina'dan gelen bütün haberler İngilizlerin taarruz etmek üzere olduğunu söylüyor. Mısır'da seksen bin asker toplamışlar, büyük bir donanma hazırlamışlardı.[1600]

Von Sanders zor bir meseleyle karşı karşıya kalmıştı. Gelibolu yarımadası sahilleri elli iki kilometreydi. Arazi dağlıktı ve bir iki yüksek tepe bütün havaliye hâkim durumdaydı. Bu elli iki kilometrelik sahilde İngilizler seksen bin kişilik askerini istediği yerde karaya çıkarıp bu tepeleri ele geçirerek İstanbul'a giren yollara kolayca hâkim olabilirdi.[1601]

Elindeki asker mevcudu altmış bindi. Bunları yirmişer binlik üç gruba ayırarak yarımadanın üç ayrı yerine koydu.

Enver, Mustafa Kemal'in değiştirilmesini emretti. Bu hususta şiddetle zorlanmasına rağmen Von Sanders bu emri açıkça reddederek Mustafa Kemal'i Maydos'taki 19'uncu ihtiyat tümeni kumandanlığına getirdi.

Mustafa Kemal'in tümeni, iyi bir Türk ve iki zayıf Arap alayından mürekkepti.

İngilizlerin taarruzu 25 Nisan Pazar günü başladı.

1598 *Age*, s.82
1599 A.Palmer, s.395
1600 Amstrong, Bozkurt, Sel Yayınları, 1955, s.48
1601 *Age*, s.49

Bütün gün çarpışmalar aşağı yukarı devam edip durdu. Avustralyalılar tepenin üçte ikisini ele geçirmişler, daha fazla ilerleyemiyorlardı.[1602]

57. Alay büyük zayiat vermiş, öteki iki Arap Alayı neredeyse dağılacak derecede karışmıştı.[1603]

Gece çöktüğü zaman tepe hâlâ Türklerin elinde ve Avustralyalılar biraz aşağılarındaydı.

Mustafa Kemal, Avustralyalıları durdurduğu halde, püskürtüp denize dökememişti.

Conk Bayırı sırtı Çanakkale'nin, Çanakkale de İstanbul'un kilit noktasıydı.

Birbirlerini yerlerinden oynatmaya muvaffak olamadan Türklerle Avustralyalılar siper kazmaya başladılar. Müteakip birkaç hafta, çukurlar kazılarak, tüneller açılarak, siper harbinin bütün dehşet ve meşakkati içinde geçti. [1604]

Hatlar arasındaki cesetlerin kokması ve havayı dolduran yeşil sinek bulutlarının yiyeceklere de saldırması neticesinde dizanteri başlamıştı. Zaten çoktandır bitlenmişti herkes.[1605]

26 Haziran günü Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili olan Enver, Gelibolu cephesini ziyarete geldi. Mutasavver (tasarlanmış) taarruzu haber alınca derhal itiraz etti. Böyle bir şeyi makul bulmamıştı. Mustafa Kemal'in üst kademelerin muvafakatini alması gerektiğini, lüzumsuz bir hücum uğruna adamlarının hayatını tehlikeye atamayacağını söyledi. Mustafa Kemal derhal istifa etti.[1606]

Fakat Liman Von Sanders bu istifayı geri alması hususunda kendisini ikna etmeye muvaffak olmuştu.

1602 *Age*, s.51
1603 *Age*, s.52
1604 *Age*, s.53
1605 *Age*, s.53
1606 *Age*, s.55

Bunun üzerine Enver, itirazdan vazgeçti. Hücum yapılmış, tam bir muvaffakiyetsizlikle neticelenmişti. 18. Alay tamamen zayiata uğramıştı.

Mustafa Kemal kabahati Enver'in müdahalesine yüklüyordu. Her haliyle onun da Mustafa Kemal'i suçlu bulduğu anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal, yeniden istifa etti. Liman Von Sanders yine geri aldırmaya çalıştı bu istifayı. Fakat bu sefer pek kolay olmadı. Neticede von Sanders onu kalması hususunda ikna etmişti. Enver İstanbul'a dönmüştü.[1607]

1915 Kânun(evvel)'unda İngilizler vazgeçerek geri çekildi. Yarımadadaki Türk Ordusu nöbet tutacak derecede azalmış, Mustafa Kemal de İstanbul'a dönmüştü.[1608]

Arkadaşı Cemal, Suriye'de bulunduğundan, Sadrazam olan Talât'a gitti. Kendisinin Harbiye Nezâreti'ne getirilmesi lazım geldiği hakkındaki sebepleri ortaya döktüğü zaman aynı fikirdeymiş gibi göründü. Fakat o gittikten sonra, onun bu kendini beğenmişliğine kahkahalarla güldü.[1609]

18.7.1916 – İngilizlerin Suud'a Taahhütleri[1610]

Bin Suud, başkenti Riyad olan Necid Vahabi Devleti'nin varisidir. 19. yüzyıl başlarında, katı din kuralları hareketinin şampiyonu olan ataları, güçlerini kabilelere ve vahalara, İran Körfezi'nden Kızıl Deniz'e kadar yaydılar. Sonradan aynı yüzyılda, sıkıntı yaşadılar. Güçlerini Mehmet Ali kırdı. Orta Arabistan'da egemenlik, merkezi Hail olan rakip Cebel Şemmer'in evi Bin Raşid'e geçti ve 1871'de Türkler, El-Hassa eyaletinde Körfez kıyısında Kuveyt ve Katar arası-

1607 *Age* s.56
1608 *Age* s.62
1609 *Age* s.63
1610 Catalogue Reference:CAB/24/70 Image Reference:0014

na kuvvetlerini yerleştirdiler. Bin Suud'un gücü iç bölgede kapalı kaldı ve bu dönemde onunla İngiltere arasında temas olmadı.

1913'te meydana gelen iki olay durumu kökünden değiştirdi. Aynı yıl Mayıs ayında, bu sarayın yönetici veliahtı olan Abülaziz Bin Suud, Türk garnizonunu Hassa'dan kovdu ve kıyıyı yeniden işgal etti. 29 Temmuz'da, İngiltere Türkiye ile bir anlaşma imzaladı; Osmanlı Necid Sancağı'nın kıyı boyunun ve anakaranın karşısındaki Zahnuniye Adası'nın, Bahreyn Körfezi karşısındaki bir noktadan Rub' el-Hâli çölünde 20 derece enleme kadar olan bölgenin Osmanlı'ya ait olduğunu tanıdı. (Madde 11)

Bu anlaşma İngiltere'yi güç duruma soktu. Bin Suud, Körfez kıyılarının yöneticisiydi; ayrıca bütün yerel yöneticiler içinde en güçlü olanı idi. Onun bu güçlü konumu karşısında Majesteleri Hükümeti silah trafiğini, İngiliz Ticaretini ve onun komşu Arap Devletleri (Kuveyt, Katar vb.) ile olan ilişkilerini göz önüne alarak yeni bir anlaşma için zemin hazırladı.

Diğer taraftan Bin Suud'un Hasa'ya bağımsızlık emrivakisini yapmış olmasını Türkiye tanımadı. Biz Türk Hükümeti'ni dikkate alarak onun kıyısını ve ülkeyi Türk Toprağı olarak tanımak zorunda kaldık.

O dönemde İran Körfezi'nde bulunan Sir P. Cox ve Kuveyt'te bulunan (Yüzbaşı Shakespear) Bahreyn'deki (İngiliz) 15 - 16 Aralık 1913 tarihinde Bin Suud'la bir araya geldi. Bu toplantıda Bin Suud, Majesteleri Hükümeti'ni Kıyı'da barış yapmaya davet etti ve İngiliz temsilcilerine hazırlamış olduğu taslağı göstererek, Türk Hükümeti'nin bunu kabul etmesi için İngiltere'nin aracılık yapmasını istedi.

Bin Suud'un bize gösterdiği Türk şartları aşağıdadır:

1. Türk garnizonunun eskiden olduğu gibi, Hassa kıyısına ve eyaletine konuşlanması.
2. "Kadı"ların ve diğer adlî memurların Sultan'ın fermanı ile tayin olunması.
3. Bin Suud'a yıllık olarak 3.000 lira ödenmesi.
4. Yabancı devletler ve temsilcilerinin bütün başvurularını Türk yetkililerine yapması.
5. Bütün yabancı tüccar ve acentelerin eyaletten çıkarılması.
6. Bin Suud'dan yabancı şirketlere demiryolu ya da motorlu taşıtlar için imtiyaz verme yetkisinin alınması.

9 Mart 1914'te (İngiliz) Dışişleri, Türk Hükümeti adına o tarihte müzakereleri yürütmek için Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya, Majesteleri Hükümeti ile Bin Suud arasındaki ilişkileri açıklayan bir andıç vererek, yukarıda sözü edilen Türk şartlarını açıkladı ve son üç maddeyi protesto etti. Bu andıçta aşağıdaki isteklerde bulunuluyordu:

1. Arap Emirlikleri'ndeki (Trucial kıyısı ve Katar dâhil) siyasete karışılmamalı.
2. İngiliz tüccarlar serbestçe ticaret yapabilmeli.

Türklerle Bin Suud arasında ilerleyen müzakereler, 15 Mayıs 1914'te Basra Valisi ile Bin Suud arasında imzalanan anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşmanın özeti:

Madde 1- İmzacıların isimleri gizli kalacaktır.

Madde 2- Necid Vilayeti, Abdülaziz el-Suud'un yaşam boyu sorumluluğunda kalacak. Soyundan gelen, Padişah Hükümeti'ne sadık kalacağını temin eden, Padişah fermanı ile yerini alır.

Madde 3- Teknik askerî memuriyet tayinini Bin Suud yapacak. Türk askerî öğretmenler Bin Suud'un görüşü alınarak kendisi tarafından istihdam edilecekler.

Madde 4- Limanda görev yapacak askerler (Türk) ve Jandarma, Bin Suud'un görüşü alındıktan sonra görev yapacak.

Madde 5- Gümrük, vergiler, limanlar, fenerler, Osmanlı kurallarına göre Bin Suud tarafından idare edilecek.

Madde 6- Yerel gelirlerin açıkları, gümrükler, limanlar, telgraf ve posta gelirlerinden karşılanacak. Bu Padişah gelirlerinde ve yerel gelirlerde fazlalık olursa %10 İstanbul'a gönderilecek.

Madde 7- Binalara ve gemilere Türk bayrağı çekilecek.

Madde 8- Silah temini ile ilgili muhaberat İstanbul'daki Bahriye Dairesi tarafından yönetilecek.

Madde 9- "Vali ve Kumandan dedi ki, (Bin Suud'un), dışişlerine ve uluslararası anlaşmalara ya da yabancılara imtiyaz verme işlerine karışmasına izin verilmemiştir."

Madde 10- Bin Suud İstanbul'da İçişleri ve Bahriye Nezaretleri ile doğrudan haberleşebilecektir.

Madde 11- Posta idaresi Necid Vilayeti'nde kurulmuştur. Türk pulu kullanılacaktır.

Madde 12- Türkiye'de bir iç karışıklıkta ya da Türkiye ile yabancı bir devlet arasında savaş durumunda, "Hükümet kendi kuvvetleri ile asker ve cephane temin ederek gücüne ve kabiliyetine göre Türkiye'yi desteklemek zorundadır."

Türkiye ile Bin Suud arasındaki müzakereler sırasında, daha doğrusu 29 Temmuz 1913'te imzalanan Türk-İngiliz Anlaşması ile, 31 Ekim 1914'te Türkiye ile İngiltere arasında savaşın patlak vermesi arasında geçen süre içinde, Majesteleri Hükümeti Bin Suud'a ileri gitmesi için cesaret vermedi, bilakis anlaşmanın ruhuna uymasını sağladı.

Avrupa'da savaşın başlaması ile Türkiye'nin savaşa girmesi arasında kalan zaman içinde Türk Hükümeti'nin Müttefikler'e olan düşmanlığı gün geçtikçe arttı, Bin Suud'un

Türklerin tümünü kendi topraklarından çıkarmaya hazırlandığı dedikoduları Majesteleri Hükümeti'ne kadar ulaştı. Türkler, gerçekte Bin Suud ile Bin Raşid'i askerî güçlerini Türklerden yana kullanmaları için birleştirmeye teşebbüs etti. Fakat Bin Suud bu girişimden kaçtı. Ekim 1914'te Kuveyt Şeyhi ona bir mektup yazdı. Bu mektupta Majesteleri Hükümeti'nin yanında yer alacağını söylüyordu; ve ona da aynı şeyi yapmasını tavsiye ediyordu. Bin Suud cevabında, Türkiye harbe girdiği takdirde Şeyh'le (Kuveyt) birlikte İngiliz Hükümeti'nin yanında yer alacağını bildirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na resmen savaş ilan etmeden iki gün önce, İran Körfezi'ndeki İngiliz Elçisi Kuveyt Emiri Mübarek Şah'a bir nota yollayarak, eğer Kuveyt aşağı Mezopotamya'daki İngiliz-Hint harekâtına katılırsa, İngiltere'nin Kuveyt'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen bağımsız olduğunu tanıyacağını bir nota ile bildirdi.[1611]

1917 Şubat ve Oktober (Ekim) İhtilâlleri

Stockholm Sefiri Cevad Bey, 28 Şubat'ta (1917), Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey'e gönderdiği bir yazısında "*Rusya'daki ahvalin karışmak üzere olduğunu ve İngilizlerin teşvikat ve tezviratları ile cüretleri ziyadeleşen 'Duma' meclisindeki hürriyetperverân ekseriyet kitlesinin, hükümet ve idare-i mutlakaya karşı tehdid-âmiz bir vaziyet aldığı*" haberinin Stockholm'e ulaştığını bildirmişti.[1612]

Petrograd'da başlayan ve "*ekmek fıkdanı* (yokluk)" yüzünden yapılan halk birikintileri, kadın ve çocuk yığınları,

---

1611 Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Arap Ülkelerinin , Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı, Prof. Dr. Yılmaz Altug, Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı, Sayı: 25, Kasım 1969

1612 Brest- Litovsk Muahedesi, *Türkiye ve Rusya*, Akdes Nimet KURAT, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları., Ankara, 1970, Kurat, s.318

27 Şubat-12 Mart günü askerî birliklerin de halka katılması ile, tam bir "*ihtilâl*" şeklini almıştı.[1613]

Rusya'da tam bir "*ihtilâl*" başladığına ait ilk bilgi, galiba 15 Mart'ta (1917) Bern'den elçi Fuad Bey'in telgrafı ile alınmıştır. Rus ajansının bildirdiğine göre, Petrograd'da büyük bir ihtilâl patlak vermişti. Bütün nâzırlar ve Çar hapiste idiler. "Duma" azalarından Milyukov da dahil, 12 kişiden ibaret "geçici bir hükümet" kurulmuştu. Petrograd garnizonu da bu hükümeti desteklemekte idi.

Yine Hakkı Paşa'nın bildirdiğine göre, "*Bu Rus ihtilâli daha ziyade İngilizler tarafından tertip edilmişti. Çünkü Çar ve yakınları son zamanlarda Almanya ile anlaşmak meyli göstermiş ve güya İngiltere de buna mâni olmak için ihtilâl hareketini körüklemişti.*"[1614]

Viyana'daki Türk elçiliğinden gelen telgrafta da bu Rus ihtilâlinde "*İngilizlerin büyük rolü olduğu*" belirtilmişti. Rusya ile "*ayrı barış*" tan da söz edilmeye başlanmıştı.[1615]

Kopenhag'daki Türk elçisinin, 20 Mart 1917 tarihli bir yazısında, ihtilâl hareketi sonunda Rusya'nın "*münferit bir sulh*" akdedeceği görüşü de ortaya atılmıştı. Böyle bir sulhun Türkiye bakımından bilhassa arzu edildiği muhakkaktı.

Bolşeviklerin ilk kıpırdanmaları, Kerensky hükümeti tarafından zor kullanılarak bastırılmış ve Lenin tevkif edilmekten kurtulmak için gizlenmek mecburiyetinde kalmıştı.

Kerensky'nin harbi devam ettirmek isteyişi Rus halkı tarafından iyi karşılanmamıştı. Herkes harbin bir an evvel bitmesini istiyordu.[1616]

Kerensky, Almanlarla bir anlaşma yaparak Rusya'nın savaş dışı kalmasından yana olan Çar'ı devirip, Rusların

---

1613 *Age*, s.319
1614 *Age*, s.319
1615 *Age*, s.319
1616 *Age*, s.324

savaşa devam etmesinden, Lenin de, Almanya'nın Doğu Cephesini boşaltması ve Rusya'nın savaş dışı kalmasından yanaydı. Lenin, sosyalist ihtilâlci olduğu için, Çar'ın, kendisinden önce davranarak Almanlarla mütareke yapmasından yana olamazdı. Bu durumda Çar'ın kaderi, hem Kerensky ve hem de Lenin için çizilmiş oluyordu. Çar'ın kaderi çizilmişti, ama Rusya'nın kaderi, savaşa devam etmek isteyen Kerensky'ye mi, yoksa savaşa son verecek olan Lenin'e mi kalacaktı? Rusya içi mücadele, İngiliz-Alman mücadelesine dönüşmüştü.

Çarlık Rusya'sının İstanbul ve Boğazlar üzerindeki hâkimiyet iddiası ve Türkiye'nin harbe buna maâni olmak için katılmış olması herkesçe bilinen bir hakikatti.[1617]

Kopenhag yolu ile Rusya'dan gelen bir ajans haberinde, Lenin, "*11 Nisan tezi*" adıyla görüşlerini Petrograd'daki bir toplantıda açıklarken, "*Rusya'nın herhangi bir arazi talebinde bulunmaması gerektiğini*" de beyan etmişti.[1618]

Teşkilâtlar arasında en önemlisi, daha ihtilâlin birinci günü Petrograd'daki garnizon ve amele mümessillerinden meydana getirilen "Asker ve Amele Mümessillleri Sovyeti" (Şurası) idi. Yine ihtilâlin ta başından itibaren "Geçici Hükümet" ile yan yana icra-yı faaliyette bulunan ve kendi başına bir hükümet olan bu "Sovyet"lerin (Şura) Rus ihtilâlindeki rolü gittikçe önem kazanmakta idi. Bu "Sovyet"lerin büyük çoğunluğu "Menşevikler"den teşekkül etmekteydi, başında Lenin'in durduğu "Bolşevikler" ise küçük bir azınlıkta idiler. Bundan böyle Lenin adına ve "Asker-Amele Cemiyeti" tabirine Türk matbuatında sık sık rastlanacaktır.

Milyukov (Dışişleri Vekili) ve Guçkov (Harbiye Vekili) tarafından mükerreren öne sürülen "*Zafere kadar savaş*" sloganları ve Boğazlar'ın Rusya'ya ait olması gerektiği iddia-

1617 *Age*, s.321
1618 *Age*, s.323

sı karşısında Babıâli'nin "Geçici Rus Hükümeti"ne sempati beslemesine imkân yoktu.[1619]

30 Haziran – 11 Temmuz tarihleri arasında Avusturya cephesine yapılan taarruz teşebbüsü Rusların yenilgisi ile bitmişti. Harbe isteksizlik büsbütün artmıştı. Kerensky'nin emri ile Rus Ordusu'nda gerçekleştirilen "*demokratlaştırma*" hareketi de Rus ordusunda disiplinin büsbütün azalmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan Lenin ve arkadaşları azamî derecede faydalanarak askerleri ve halkı kazanmak imkânını bulmuşlardı.

Bolşevikler "*derhal barışın akdi ve harbe son verilmesi*" ve "*toprağın derhal köylülere dağıtılması*" gibi sloganlarla propaganda yapmakta ve halk kitlelerini kazanmakta idiler.[1620]

Askerler kitle halinde cepheyi bırakıp, silahları ellerinde evlerine dönmekte idiler. Köylüler de etraftaki büyük çiftliklerin arazisini kendiliklerinden zapt etmeye başlamışlardı.

Eylül sonlarında Petrograd "Sovyeti"nde çoğunluk artık Bolşevik Partisi'nde idi.[1621]

Lenin'in idare ettiği Komünist-Bolşevik Partisi, 25 Ekim -7 Kasım 1917 tarihlerinde Petrograd'da yaptıkları bir hükümet darbesi ile "*Geçici Hükümet*"i (Kerensky'yi) devirerek iktidarı ele geçirdi.[1622]

1917 yılına gelindiğinde, Balkanlar elden çıkmış, İngiltere Irak'ın büyük bir bölümünü işgal etmiş, savaş sonrası da Osmanlının parçalanma anlaşmaları imzalanmıştı. Buna göre Mezopotamya, Suriye ve Arabistan Osmanlı topraklarından ayrılacak, Osmanlı'ya, arada kalan bir kısımda ayrı bir devlet kurma izni verilecekti. Durum iyiye gitmiyordu. Balkan Savaşı'nda, Selanik Yunanların eline geçince Abdül-

---

1619 *Age* s.324
1620 Akdes Nimet KURAT, *Age* s.325
1621 *Age* s.325
1622 *Age* s.325

hamit, İstanbul'a Beylerbeyi Sarayı'na gelmişti. İttihat ve Terakki yöneticileri, işler olup bittikten sonra, başımıza neler geldiğini Abdülhamit ile konuşmaya karar verirler ve Talat Paşa, Almanya seferinden önce Beylerbeyi Sarayı'na gider, Abdülhamit de olup bitenler hakkındaki görüşünü nakleder.

Devrilişinden sekiz senelik bir süre geçmiş; Trablus olayları ve Ege Adaları'nın ardından Balkan Savaşları ve takiben Dünya Savaşı ile Osmanlı bir dünya devleti olmaktan çıkmıştı. Bu üç büyük olay Abdülhamit tahttan indirildikten sonra meydana gelmişti. Abdülhamit niçin tahttan indirilmişti? Fetvaya bakılacak olursa, din okullarında tartışılacak konuların dışında Abdülhamit'e yüklenecek bir suçlama olmadığı gibi, "devlet suçu" olacak bir eylem de bulunmamakta idi. Devletin sahibi olan kişiyi, kim hangi yetki ile suçlayıp tahtından indirebilirdi?

Reval'de karar verilen Osmanlı'nın parçalanması olayının önündeki en büyük engel, Sultan Abdülhamit Han'dı. 31 Mart 1909 olayı ile sonuçlanan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi projesinin başını İngiltere çekiyordu. Daha doğrusu Osmanlı'yı çökerten olaylar süreci, Meşrutiyet'le birbirine eklenerek gelişti. Abdülhamit, İngilizler istemediği için düşürülmüştü. Şimdi Abdülhamit'in, tahttan indirildikten sonraki olayları nasıl değerlendirdiğini, Talat Paşa'dan dinleyelim:

"Benden sonra bambaşka bir siyaset takip edilmiştir. Bosna-Hersek, Avusturya-Rusya meselesi olmaktan çıkarılmış, Osmanlı-Avusturya meselesi yapılmıştır.

Girit, İngiltere-Rusya meselesi olmaktan çıkarılmış, Osmanlı-Yunan meselesi haline getirilmiştir.

Asla affedilmez gaflet olarak Bulgar-Yunan kiliseleri arasındaki ihtilafı elinizle hallettiniz ve Balkan İttifakı'na yol açtınız.

Ancak hususi imtiyazlarla devletle irtibatlarını muhafaza eden Arnavutları, Sırp-Karadağ-İtalyan tahriklerine açık kapı yaptınız.

Mebusan Meclisi'nin karar hakkını, Türk ve Müslüman'dan gayrıların birleşmesine imkân verecek tehlikeli neticeye sahne kıldınız.

Bütün bu hatalarla devletin istinat ettiği siyasi denge, mihver-i mecrasından çıkmış oldu. Eğer Balkan Harbi olmasaydı, Cihan Harbi çıkar mıydı?"[1623]

"Bu harbi denizlerde hakim olan kazanır. Almanların doğal kaynakları sınırlıdır. Biz geniş hudutları müdafaada müşkülat çekeriz, çünkü bütün silah ve malzemelerimizi hariçten alırız.

1293 (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbini ilk cephede idare eden Gazi Osman ve Gazi Muhtar Paşalardan dinlemişimdir. Eğer harp sahası bu kadar geniş olmasa idi, düşman hiçbir zaman İstanbul önlerine gelemezdi, demişlerdir. Eğer bu harbe girmek zaruret oldu ise, hiç değilse dar cephelerde muharebe etmek ve uzak yerleri de mahalli halkın ekseriyeti teşkil ettiği kuvvetlerle müdafaa etmek tarzını tercih etmek şartt. Fakat görülüyor ki bunu da temin ve tatbik etmek mümkün olmamıştır. Bunları, evvelinden derpiş etmiş olduğunuzu kabul etmek lazım. Aksi ise, neticeler öne yığıldığı zaman fikir sormanın ne manası var?"[1624]

Talat Paşa, bu nazik paylama karşısında susmuş, verecek cevap bulamamış.

"Tatbik edilen kararlardan evvel hatırlansaydım, uzun tecrübelerim mahsulü belki söyleyeceklerim olurdu. Fakat şimdi hadiseler iyi kötü neticelerini vermek üzere... Allah mülk-ü milletin hayrına olan himmetleri müzdad buyursun..."[1625]

1623 F. Okyar, s.212-213
1624 *Age*, s.21
1625 F.Okyar, *Age* s.214

"Ve ayağa kalkmış, kısa veda selamını vererek salonu terk etmiş.

İkimiz de 'tecrübe' denilen nesnenin fert hayatından çok devlet varlığındaki değerini geç anlamış olmanın kavrayışı içinde kederli, susup düşünmüştük."[1626]

Muhalefette görülen diğer kişi, muhalefet grubunun lideri Fethi Bey, 1917 yılı boyunca Sofya'da Türk Büyükelçisi olup önceki Aralık ayındaki seçimle İstanbul'dan seçilmiş tek milletvekili odur. Mart ayında Fethi Bey'in, Meclis'te yiyecek yolsuzluğu üzerine yaptığı sert hücuma Hükümet cevap verememişti. Başka bir oturumda da Enver'i sorumlu tutan münakaşalar yapılmıştı.

Fethi Bey, 21 Aralık 1917'de Sofya'daki sefirliğinden ayrılır, Talat Paşa'nın isteği üzerine İstanbul Milletvekili olarak Meclis'e katılır.[1627] Dâhiliye Vekili olur.

Enver, Mustafa Kemal'i zararlı buluyordu. En iyisi onu İstanbul'dan uzaklaştırmak olacaktı. Önce Kafkaslar'daki 16. Ordu, daha sonra merkezi Diyarbakır'da olan 2. Ordu Kumandanlığı'na tayin etti.[1628]

Kurmay başkanı olarak Albay İsmet, kumandan vekili olarak da Kâzım Karabekir Paşa bulunuyordu maiyetinde.[1629]

Güney'de yeni tehlikeler baş gösteriyordu.[1630]

İngilizler Suriye yolu ile tecavüze hazırlanıyorlardı.

İstanbul'dan acele gelen telgraflar, mevcut bütün silahların ve askerlerin Mustafa Kemal'le birlikte Suriye Cephesi'ne gönderilmesini emrediyordu.[1631]

1626 *Age* s.214
1627 *Age* s.230
1628 Amstrong, s.64
1629 *Age* s.66
1630 *Age* s.67
1631 *Age* s.68

Mustafa Kemal, kumandayı Kâzım Karabekir'e devrederek Suriye'ye gitmek üzere İstanbul'a hareket etti.[1632]

Mustafa Kemal yine tenkitçi ve hırçındı. Falkenhein'ın planlarını bilhassa Bağdat'a hücumla Süveyş Kanalı'nın zaptı tasavvurlarını hiç beğenmiyordu.[1633]

Almanlar, onun tavır ve tenkitlerine gücenmişti. Oldum olası Almanlardan hoşlanmayan Cemal de Mustafa Kemal'i destekliyordu.[1634]

Aradaki anlaşmazlık o kadar artmıştı ki Mustafa Kemal vazifesinden istifa etti. Falkenhayn onu itaatsizlik ediyor diye itham ederek yola getirmek istediyse de Enver bunu kabul etmedi; onu Diyarbakır'daki eski vazifesine iade etti. Mustafa Kemal oraya gitmeyi de reddetti. Vaziyeti kurtarmış, disiplini kurmuş olmak için Enver ona müddetsiz istirahat verdi. Mustafa Kemal parasız kalmıştı. Cemal atlarını rehin alarak ona bir miktar kredi açtı. O da ilk trene atlayarak İstanbul'a döndü.

Haliç'e bakan Pera Palas Oteli'nde bir oda tuttu.[1635]

"...*Ne askerî ne siyasî, Falkenhein'a asla itimadım yoktur. Onun taht-ı emrinde ve mukerrerat-ı hazıra altında ifa-yı vazife etmek vatanım için asla bir hizmet-i nafia vaat etmez... Binaenaleyh Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili sıfatıyla zat-ı devletlerine yazdığım bu mütalâat ile bab-ı hükümetten şahsıma ait atideki iki karardan birinin müsta'celen itasını istirham ederim.*

1 – *Falkenhein asla Sina cephesinde vazife alamaz, Arabistan Başkumandanlığı taht-ı emrinde olarak Sina Müdafaası yalnız 7. Ordu Kumandanı'na ait olur.*

1632 *Age* s.68
1633 *Age* s.68
1634 *Age* s.69
1635 *Age* s.70

2 – *Yahut âcizleri 7. Ordunun Kumandanlığı'ndan af olunurum.*

İstirhamatıma müsta'celen cevap verilmesini ve çünkü cevap verilmediği halde yakın olan zamanda kendi taht-ı emrinde ifa-yı vazife etmeyeceğimi General Falkenhein'a tebliğ edeceğimi arz ederim."

Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva
Mustafa Kemal

Enver Paşa buna 2 Ekim 1917'de karşılık verir:

"*100 km.den ziyade imtidadı olan Sina Cephesi'nin iki mıntıkaya taksimini pek tabii bulurum.*

Binaenaleyh 7. ordu karargâhının bu cepheye sığmayacağı hakkındaki muhakeme-i âlînize iştirak edemem. Bundan başka Sina Cephesi'nde bulunacak kıta'âtın harekâtını sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan Müşir Falkenhein Paşa'nın mezkûr harekâtın muvaffakiyetle neticelenmesi için en doğru karar ve tedbir ittihaz edeceğine eminim. Bu hususdaki itimadıma zât-ı âlinizin de iştirak buyurmanızı bilhassa rica ederim."

Bu, Mustafa Kemal'e haddini bil ve çizmeyi aşma demekti. Çekilmekten başka bir şey kalmıyordu. O da çekildi.[1636]

"*General Falkenhein biteviye sivil yönetime, valiler ve sairenin davranışlarına karışmış, elindeki beş milyon İngiliz altını ile birçok kimseyi, hatta Mustafa Kemal'i kendine bağlamaya kalkışmıştır...* Başlangıçta, bu işle Yüzbaşı Tevfik'i (Tevfik Bıyıklıoğlu) görevlendirmişken, çok geçmeden onun yerine Alman Arkeoloğu Yedek Subay Andre'yi geçirmiştir."[1637]

Mustafa Kemal, yine eskisi gibi her fırsatta Enver'i ve Alman kontrolünü tenkit ediyordu. Yavaş yavaş harbe ve Almanlara karşı beslenen hoşnutsuzluk arttıkça, Enver'e

---

1636 Hikmet Bayur, Mustafa Kemal'in bir Raporu, Belleten 80, Ekim 1956.

1637 H.Bayur, Belleten 80., Ekim 1956

muhalif olan subay ve politikacılar Mustafa Kemal'in etrafında toplanmaya başladı.[1638]

Enver, mümkün olduğu kadar süratle Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmaya karar verdi.[1639]

Sovyetler ve "Türk Ermenistanı"

Sovyet hükümeti, birtakım "dekret" (kararname) ve "deklerasyon"lara bakmaksızın kendisinin Çarlık Rusya'sının halefi olduğunu müdrik olmakla kalmıyor, aynı zamanda bunu açığa vurmaktan da çekinmiyordu. Bu cihet Bolşevik Hükümeti'nin "Ermeni meselesi"nde hemen kendisini gösterdi. Çarlık Rusyası, Doğu Anadolu'yu ele geçirmek siyasetiyle bağlantılı olarak, bilhassa "*Ermenilerin koruyucusu*" rolünü üzerine almıştı. Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu vilayetlerine çok miktarda Ermeni nakledilmiş veya muhaceretteki Ermenilerin geri döndürülmelerine çalışılmış ve buraların harpten sonra behemehal bir "*Ermeni Ülkesi*" haline getirilmesi için birçok tedbir alınmıştı.[1640]

Bunların başında da yerli ve çoğunluğu teşkil eden Türk-İslâm ahaliye baskı yapmak, onları yerlerini ve yurtlarını terke icbar etmek ve Ermenilerden mürekkep çeteler teşkil suretiyle Türklerin imhası yoluna gitmek gibi davranışlar vardı.[1641]

Ermenilerin ayaklanmaları ve bunu takip eden katliamlar haddizatında dışarıdan gelen ve büyük bir kısmı "*sosyalist*" menşeli olan kışkırtmaların eseri idi. Bu "*mazlum Ermenilerin*" kurtuluşu, Sovyet telâkkisine göre ancak Türk idaresinden çıkmaları ile mümkün olacaktı. "*Türk Ermenistanı*"nda Ermenilerin kendileri tarafından idare edilen bir rejim kurulması gerekiyordu. Lenin'in Ermenileri koruma siyasetini

---

1638 Amstrong, s.70
1639 *Age*, s.78
1640 *Türkiye ve Rusya*, s.334-5
1641 *Age*, s.335

hemen ele almasının başlıca sebeplerinden biri, Bolşevik Partisi'nin en nüfuzlu âzâları arasında birçok Ermeni'nin bulunması idi: Merkez Komitesi Üyeleri Şaumyan ve Avanesov ile Mikoyan en tanınmışları idi.

Halk Komiserleri Sovyeti (Sovnarkom), 11 Ocak 1918 tarihinde "*Türk Ermenistanı*"na ait şu "*dekret*"i (karaname) ilan etti:

"Rusya'nın işgali altında bulunan Türk Ermenistanı'ndaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hatta tam bir istiklâle varıncaya kadar, serbestçe tayin hususundaki haklarını *Rusya Amele ve Köylü Hükümeti*'nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti, Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlayacak birtakım garantilerin önceden alınması ile mümkün olacaktır:

1. Rus Ordusunun "*Türk Ermenistanı*" sahası dışına çıkması ve *Türk Ermenistanı*'ndaki ahalinin şahsî mal ve mülkünün emniyetini korumak maksadı ile hemen bir Ermeni Halk Milisi'nin teşkili.
2. Ermeni muhacirleri ve türlü memleketlere dağılmış olan Ermeni mültecilerinin *Türk Ermenistanı* ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri.
3. Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin *Türk Ermenistanı*'na serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması. Türk makamları ile barış müzakereleri akdedilirken Hak Komiserleri Sovyeti bu mesele üzerinde ısrarla duracaktır.
4. "*Ermeni Halk Mümessilleri Şurası* (Sovyeti)" adı ile "*Türk Ermenistanı*"nda geçici bir idarenin kurulması. Kafkas İşleri Geçici Fevkalâde Halk Komiseri Stepan Şaumyan, "Türk Ermenistanı" ahalisine 2. ve 3. maddelerin

tatbiki ve *"Türk Ermenistanı"* sahasından Rus askerlerinin çıkarılması işini tanzim edecek karma komisyonun teşkili hususlarında her türlü müzaherette bulunmakla vazifelendirilmiştir. Haşiye: *Türk Ermenistanı*'nın coğrafî sınırlarını, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni halk murahhasları ile, bitişik ve münakaşalı (İslâm ve başka) eyaletlerin ahalisinden demokratik esaslara göre seçilen murahhasların Kafkas İşleri Fevkalâde Geçici Komiseri ile birlikte tayin ve tesbit edilecektir.

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı
V. Ulyanov (Lenin)
Milletler İşi Halk Komiseri.
J. Cugaşvili (Stalin)[1642]

Türkiye'nin milli hudutları içinde muhafazası, Lloyd George ile Wilson da 5 ve 8 Ocak 1918 tarihindeki beyanlarında bunu vaat ettiklerinden, ümitsiz görünmemekte idi.[1643] 1918'in başında, savaşı kimin kazanacağının belli olmadığı bir dönemde, İngiltere Başbakanı ve Genel Kurmay Başkanı'nın Türkiye'nin millî hudutlarını çizmiş olması ve Türkiye'nin bu millî hudutlar içinde muhafazası ilginçtir.

1642 *Türkiye ve Rusya*, s.337; (C.Y.Notu: Lenin ve Stalin imzalı Sovyet kararnamesinde katliam ve soykırımdan söz edilmeyip yalnızca "Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin "Türk Ermenistanı" na serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması..." ifadesinin kullanılmış olması soykırım sözcüğünün sonradan giydirilmiş gömlek olduğunun en açık kanıtıdır. "Harp esnasında" zor, yalnızca göç için kullanılmış ve göç Türkiye'nin Rusya ile yapılan harp sahası dışındaki bölgeye yapıldığı ifade edilmekte, katliamdan ve soykırımdan söz edilmemektedir. Amaç katliam yapmak değil, "göç ettirmek" tir. Amaç katliam olsaydı, değil yalnız kurulmasına çalışılan Ermeni devletine verilecek topraklarda, Osmanlı topraklarının tümünde bir tek Ermeni kalmazdı.)

1643 Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, s.165

Ama, Brest Litovsk Antlaşması ile, Osmanlı'nın önünde Doğu'ya bir kapı açılıyor ve Kafkasya da içinde olmak üzere Osmanlı Doğu'ya yöneliyordu.

Bolşevikler, bu barış antlaşmasından önce İngiliz sömürgelerindeki Müslümanların İngiliz emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyor, onları emperyalizme karşı savaşta yer tutmaya çağırıyorlardı. Bu çağrıda en büyük payı, yöre halklarının içinden çıkmış komünistler üstlenecekti. Mustafa Suphi, bu dönemin Osmanlı komünisti idi.

Mustafa Suphi

1914 yılı başlarında Sinop'tan (cezaevinden) Rusya'ya kaçtıktan sonra, galiba bir müddet Kırım'da veya Odessa'da kalmıştı. Harp başlayınca Osmanlı teb'ası sıfatıyla Kaluga şehrinde enterne edilmişti. Batı istikametinden Almanların ilerlemesi üzerine, Kaluga'daki Türk harp ve sivil esirleri (ve o arada Mustafa Suphi de) Orenburg yakınındaki Uralsk şehrine nakledilmişlerdi. Mustafa Suphi'nin burada yerli Kazan Türkleri aydınları ile temas ettiği, daha doğrusu oradaki Kazanlı zenginlerden maddî yardım gördüğü anlaşılıyor.

Oktober İhtilalinin ilk aylarında kendisi hakkında bilgi yoktur. Galiba Türk esir kamplarında vaktini geçirmiş ve Kazan'a giderek Tatar Bolşevikleri ile (başta Sultan Galiyev olmak üzere) temas tesis etmiştir. Uralsk şehrinde kaldığı zaman Kazan Türkçesini iyice öğrendiği anlaşılıyor. Herhalde biraz da Rusça öğrenmiştir.

Şubat sonları veya Mart başlarında (1918) Moskova'ya gelmiş ve Müslüman Komiserliği ile temastan sonra, oradaki Müslüman komiserlerle (Mullanur Vahitov, Şerif Manatov, Alimcan İbrahimov) anlaşmış ve derhal Bolşevik propagandası yapmak üzere harekete geçmiştir. Mustafa Suphi bu sıralarda 35 yaşlarında idi.

"Müslüman Komiserliği", başında Stalin'in bulunduğu "Milliyetler Komiserliği"nin bir şubesi idi. Müslüman komiseri de Kazan Türklerinden, psikiyatri enstitüsünde biraz tahsil yapmış olan, henüz 30 yaşlarındaki Mullanur Vahitov idi. Muavinleri, Kazan Türklerinin tanınmış yazarlarından Alimcan İbrahimov ve Başkurtlardan Şerif Manatov idi.

Mustafa Suphi, maksadının "ihtilâlci bir sosyalist gazetesi" çıkarmak olduğunu anlatmıştı. Zaten İstanbul'da "İfham" gazetesinin müdürü olması hasebiyle gazetecilik mesleğine vâkıftı. Şerif Manatov ve arkadaşları, Mustafa Suphi'nin "kendi adamları olduğunu" çabucak anlamış ve hemen Stalin'e takdim ederek, şefin muvafakatini almışlardı. Bunun üzerine "Yeni Dünya" adı ile, haftada bir defa çıkmak üzere, Osmanlı Türkçesi'nde "Merkez Müslüman Sosyalistleri"nin fikirlerini yayan bir gazete çıkarılması kararlaştırıldı. Mustafa Suphi bu gazeteyi idare edecek ve başmuharriri olacaktı. Çıkarılan gazete, tabii, Müslüman Komiserliği, yani Sovyet hükümetinin desteği ve parası ile neşredilecekti.

"Yeni Dünya"nın ilk sayısı, 14 (Rumî) 27 Nisan 1918'de, yani Galip Kemalî'nin Moskova'ya gelişinden (23 Nisan 1918) dört gün sonra çıkmıştı.

Gazetenin idarehanesi de "Milliyetler Komiserliği"nin bulunduğu bina ile aynı çatı altındadır. Bu gazetenin çıkarılması için gereken maddî kaynakların nereden neşet ettiğini tahmin etmek güç bir şey değildir. Gazete, muntazaman Türk esirlerin kampına gönderilmekte, esirlere dağıtılmaktadır.[1644]

1644 *Türkiye ve Rusya*, s.439; 1918 Mart ortalarında Rusya'da (değişik yerlerde toplam olarak) bulunan Türk esirleri:

Zabit	2324
Nefer	1793
Doktor	43
Sivil	769

"Arnavut asıllı" olduğu söylenen dört-beş yıl evvelki bu İstanbul çelebisi, vali mahdumu, şimdi tam bir "proletarya şampiyonu" kesilmişti. Yeni Dünya'nın ilk başmakalesi "Cenup'taki Türk yoldaşlarına, Türk kardeşlerine" başlığını taşımakta idi ve Mustafa Suphi tarafından kaleme alınmıştı. Türkiye'nin halihazırda "*Alman endüstrisinin çelik yumruğu altında son hürriyet ümitleri yaşadığı*" kaydedildikten sonra yazıya şu cümlelerle devam ediliyordu:

"*Şu korkunç vaziyetten Türkiye'yi, Türk milletini kurtaracak yol, yine hürriyet, yine inkılâp... Fakat bu sefer bir nice zabit ve paşanın apoletlerinde parlayan bir inkılâp değil, halkın ruhundan fırtınalarla kopan, gönüllerinde yangınlar çıkaran, hakikî inkılâp, hakikî hürriyet...*"

Yeni Dünya'nın bu ilk nüshasında Rusya'daki Müslümanlara ait çok mühim bir yazı (1917 İhtilâli'nden sonraki olaylar), "Tatar Başkurt Cumhuriyeti"nin ilanı üzerine görüşler, 3 Aralık 1917 tarihinde neşredilen "*Rusya ve Şark Müslümanlarına hitap*"[1645] gibi Sovyetlerin Türk-İslâm âlemini kazanmak yolundaki gayretlerine ait yazılar çıkmıştı:

"*Arkadaşlar, Kardeşler.*

Rusya'da büyük vakalar cereyan etmektedir. Başkalarının ülkelerini taksim etmek için başlanan kanlı harbin sonu yaklaşmaktadır. Bütün dünya milletlerini boyunduruk altına almış olan yırtıcıların hüküm ve saltanatları yıkılıyor. Eski mahkümiyet ve zulüm müesseseleri Rus inkılâbının darbeleri altında çatlak vermiştir. Cebir ve tahakküm dünyası son günlerini yaşıyor. Yeni bir dünya, emekçilerin ve azadlık isteyen-

---

1645 Halk Komiserleri Sovyeti Reisi Lenin ve Milliyetler Komiseri Reisi Stalin'in Rusya ve Şarktaki Emekçi Müslümanlara Hitabı.
20 Kasım/3 Aralık 1917.
Milliyetler Komiseri :
Cugaşvili (Stalin)
Halk Komiserleri Şurası Reisi:
V.Ulyanov (Lenin)

lerin dünyası doğuyor. Bu ihtilâlin başında Rusya'nın köylü ve işçileri hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti duruyor.

Bütün Rusya'da işçi, asker ve köylü mümessilleri ihtilâlci Sovyetleri yayılmıştır. Memlekette hâkimiyet halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkı tek bir arzu ile yanıp tutuşmaktadır: Şerefli bir sulhun akdini sağlamak ve bütün dünyadaki mahkûm milletlere hürriyetlerini elde etmeleri için yardımcı olmak.

Rusya bu işte yalnız değildir. Rus İhtilâli'nden çıkan büyük kurtuluş çağrısı Batı ve Doğu'daki bütün emekçiler tarafından desteklenmektedir. Avrupa'nın harpten yorgun düşen halkı, barış yapmak suretile artık bize el uzatıyor. Batı'nın işçileri ve askerleri, sosyalizm bayrağı altında emperyalizmin kalelerine hücum ediyorlar. Uzak Hindistan, yüzyıllardan beri Avrupa'nın "aydın" yırtıcıları tarafından ezilmekte olan Hindistan, kendi mümessillerinden Sovyetler teşkil etmek ve menfur kölelik zincirini kırmak suretiyle kıyam bayrağını kaldırmış ve Şark'ın ezilmiş milletlerini kurtuluş savaşına çağırmaktadır.

Kapitalizmin cebir ve yağmacı saltanatı yıkılıyor. Alçak emperyalizmin ayaklarının altındaki dayanaklar çöküyor.

İşte bu büyük olaylar karşısında biz, Rusya'nın ve Şark'ın nasipsiz emekçilerine müracaat ediyoruz.

Rusya Müslümanları; Volga boylarının, Kırım'ın Tatarları; Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesi (Mavera-i Kafkas) Türkler ve Tatarları (yani Azerîler); Kafkasların Çeçenleri ve Dağlıları (yani Dağıstanlılar). Zalim Rus Çarları tarafından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, âdetleri çiğnenmiş olanlar, biz sizlere hitap ediyoruz.

Bundan böyle sizin akide ve âdetleriniz, millî ve medenî bütün müesseseleriniz hür ve her türlü taarruzdan masun olduğu ilân olunuyor. Yani millî hayatlarınızı hür ve mümanaatsız olarak tesis ediniz. Sizin buna hakkınız vardır. Biliniz ki, gerek sizlerin ve gerekse bütün Rusya'da yaşayan milletlerin hakları,

ihtilâlin bütün kudreti ve onun organı olan işçi, asker ve köylü mümessillerinin Sovyetleri tarafından korunmaktadır.

Bu inkılâba ve onun hükümetine yardım ediniz.

(Ey) Şark Müslümanları, Acemler, Türkler, Araplar, Hindular; asırlardan beri hayatları, mülkleri, hürriyet ve vatanları Avrupalı alçak simsarların ticaret emtiası olan ve harpleri çıkaran yağmacılar tarafından memleketleri paylaşılmak istenen herkes.

İstanbul'u ele geçirmek için tahtından indirilen Çar tarafından akdedilmiş ve Kerensky tarafından tasdik edilmiş gizli muahedelerin bundan böyle hükümsüz olduğunu ilan ediyoruz. (Muahedeler yırtılmış ve yok edilmiştir.) Rusya Cumhuriyeti ve onun hükümeti olan Halk Komiserleri Sovyeti, yabancı memleketlerin işgaline karşıdır. İstanbul Müslümanların elinde kalmalıdır.

İran'ın taksimine ait muahede de yırtılmış ve yok edilmiştir. Harp hareketleri biter bitmez askerler İran'dan geri çekilecek ve Acemlere kendi mukadderatlarını tayin hakkı temin edilecektir.

(Kezalik) Türkiye'nin taksimine ve ondan Ermenistan'ın koparılmasına ait muahedenin (Sykes-Picot anlaşması kastediliyor) de yırtıldığını ve yok edildiğini ilan ederiz. Askerî hareketler biter bitmez Ermenilere kendilerinin siyasî mukadderatlarını kendilerinin serbestçe tayin hakkı temin edilmiş olacaktır.

Rusya'da ve onun ihtilâlci hükümetinde kulluk ve esaret sizi beklemez. Kulluk ve esaret sizin vatanlarınızı yağma ile sömürme haline sokan alçak Avrupa emperyalizminden gelir.

Memleketlerinize kölelik getiren bu yağmakârları defediniz. Savaş ve yıkımların eski dünyanın temellerini sarstığını, emperyalist istilâcılara karşı bütün dünyanın nefret ateşleri ile tutuştuğunu kargaşalığın her kıvılcımının ihtilâlin güçlü bir alevi haline geldiğini görmemek ve yabancıların esaret boyun-

duruğu altında ezilip inlemekte olan Hind Müslümanlarının kendi zalim müstebitlerine karşı ayaklandıkları bir zamanda susmak olmaz. Vakit kaybetmeyin ve memleketlerinizi yüzyıllar boyuca gasp etmiş olanları omuzlarınızdan silkip atınız. Kendi öz ocaklarınızın yağma ve talan edilmesine imkân vermeyiniz. Kendi memleketinize kendiniz sahip olmalısınız. Kendi hayat ve maişetinizi kendi arzu ve bünyenize göre tanzim ediniz. Sizin buna hakkınız vardır. Çünkü sizin mukadderatınız, kendi elinizdedir.[1646]

Arkadaşlar, Kardeşler!

Dürüst ve demokratik barışa doğru sert ve azimli adımlarla yürüyelim.

Biz, bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz.

Rusya Müslümanları!

Doğu illeri Müslümanları!

Dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz sizden duygudaşlık (sempati) ve yardım bekliyoruz.

Milliyetler Komiseri: Cugaşvili (Stalin)

Halk Komiserleri Şurası Reisi: V. Ulyanov (Lenin)"

Bolşevikler, İngilizlerin "yumuşak karnı"nı bulmuştu. Bolşevikler, Müslümanları, kendi saflarına çekmek için, dünyanın o günkü halini halkın önüne sermekten başka bir şey de yapmıyorlardı. Kışkırtma bir süre daha bu hızla sürseydi, dünya belki de yeni bir biçim alacaktı. Üç yılın sonunda, İngilizlerle Bolşevikler anlaştıktan sonra, oturup kendi hesaplaşmalarını yapacakken, yeni duruma göre tavır alacakken, Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar, kulaklarına fısıldanan ilk adlarını akıllarından çıkaramamışlar, Müslümanlıklarından da vazgeçerek, ömürlerinin sonuna kadar

1646 Kurat, s.651

da, sırtlarına mareşal üniformasını giydirecek birilerini bekleyip durmuşlardır.

Bolşevik iktidarının kuruluşu olan 7 Kasım 1917'den sonraki gelişmelere kısaca göz atalım. 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması imzalanmış, Ruslar savaş sırasında aldığı Kars, Batum ve Ardahan'ı Osmanlı'ya geri vermiş, kendisine getirilen askeri kısıtlamaları kabul etmiştir. Savaşa devam etmekte olan Osmanlı bu kısıtlamanın dışında tutulmuş ve Kafkaslar'da ilerlemesini sürdürmüştür.

Bolşevikler, Almanya'nın Doğu sınırında, savaşın başladığı andaki sınırlarına çekilirken, Almanlar da Rusya cephesindeki askeri birliklerini Batı'ya aktarmak imkânını elde etmişti. Ama Lenin'in "Savaşa hayır!", "Askerler topraklarının başına!" propagandası Almanları etkilemiş olacak ki, Alman askerleri arasında "Savaşa hayır!" sloganı yaygın hale geliyordu. Dört seneye yakın bir süredir bütün Avrupa'yı kapsayan savaş, güneyde Osmanlı'da çözülmeye yol açmıştı. İngilizler, Mısır'ı ve Kıbrıs'ı kendisine bağladıktan başka, Arapları da Osmanlı'nın dışına çıkartmış; verdiği krallıklarla da kendisine altınla bağlı duruma getirmişti.

İngilizler, Hint Yolu'nu ve bu yol üzerinde bulunan petrol bölgelerini kontrolleri altına aldıkları andan itibaren, Osmanlı'nın yerine kurulacak yeni devletin şeklini de belirlemeye başlamışlardı. Bolşeviklerin etkisi altında İngiliz emperyalizmine karşı Müslüman halk hareketleri başlamıştı. Ancak Bolşeviklerin, kazdıkları kuyuya düşme olasılığı vardı. Bu yüzden İngilizler ve Ruslar, kendi iktidarlarına yönelmiş olan Müslüman halk hareketlerini "birlikte" çözme yoluna gitti; ve Osmanlı Müslüman halk hareketlerini Kafkasya ile sınırlı tutmak başlıca amaçları oldu. Dahası, Almanlar bile Kafkasya konusunda Osmanlı'ya karşı çıkmış, Osmanlı'nın sınırı geçmemesine büyük özen göstermiştir.

Mustafa Suphi, "*Yeni Dünya*"nın 30 Mayıs 1918 tarih ve 3 numaralı nüshasında "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap" adıyla bir başmakale yazdı. ("*Yeni Dünya*"nın çıkış nedenini şöyle açıklıyordu:)

"Yeni Dünya" evvel emirde, meslek itibariyle Karl Marks'ın ilmî nazariyatını mürevveç bir sosyalist gazetesidir. Tatbikat-ı siyasiye nokta-i nazarından ise: Seviye-i medeniye ve içtimaiyesi diğer milletler derecesinde olmayan, ekseriyeti fakir ve mazlum işçi ve ekinci halklardan mürekkep olan Müslüman hayat-ı içtimaiyesinin hazırki medeniyet dünyasında, samimî ve riyasız yegâne halâskâr kuvvet olan Sosyalist İnkılâpçıları ile katışarak ve bu gibi inkılâp hareketlerine mümkün mertebe yardım ederek, Avrupa'nın kan içici emperyalist ve koloniyal tasallutundan diğer mazlum ben-i nevileriyle (aynı durumda olanlarla) beraber kurtulması maksatlarını takip eder.

Bizim evvelce Türkiye'de neşrettiğimiz gazetelerde nasıl talep etti isek, şimdi de Rusya'da, yarın da belki Hindistan'da ve daha başka yerlerde talep edeceğimiz, halk için hürriyet, medeniyet ve saadet"ten başka bir şey değil...

İstanbul Ticaret Mekteb-i âlisi "Hukuk-u Medeniye" ve Darülmuallimin-i âliye "İktisat" müderrisi ve mesdud "İfham" gazetesi müdür-ü siyasîsi Mustafa Suphi."

Türk esirleri arasında da Bolşevik propagandası yapmak ve esirleri Türkiye'ye döndükten sonra Bolşevik İhtilali çıkarmaya teşvik etmek maksadıyla, Moskova'da 1918 yılı Nisan sonunda "Yeni Dünya" adında bir gazetenin neşrine başlandı. Bu gazete, Mustafa Suphi tarafından idare edilmekteydi.

3 Temmuz 1918'de, Beşinci Sultan Mehmet Reşat öldü. Altıncı Mehmet tahta çıktı.

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurreisi Wilson'un, 8 Ocak 1918'de yayınladığı beyannamesininin 12. Maddesi

şöyleydi: *"Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarında, Türklerin saltanat ve milli hâkimiyetleri temin edilecektir."*

İngiltere Başvekili Lloyd George da Avam Kamarası'nda, 5 Ocak 1918'de (İngiltere'nin) *"Türkiye'yi payitahtından veya Türk milletinin bu yoldan çoğunluğu haiz bulunduğu zengin ve maruf Küçük Asya (Anadolu) ile Trakya'dan mahrum etmek için harp etmediğini"* söylemişti.[1647]

Türkiye'nin yenilmesi olayını Karl Radek "İzvestia"da (11 Ekim 1918) yorumlamak maksadıyla uzun bir makale yazdı. Türkiye'nin bilhassa Rus korkusu ile harbe girdiği ve Boğazlar'ın Rusya'nın eline düşmesine mâni olmak için Almanya tarafından harbe sokulduğu belirtilmişti ki, doğruydu. Karl Radek'e göre: *"Genç Türkler, Almanlardan, Abdülhamit devri memurlarından daha çok rüşvet aldıkları için, Almanya tarafına dönmüşlerdi."*[1648]

"Şimdiki Türkiye tamamiyle müttefik devletlerinin elinde olup mukadderatını onlar tayin edeceklerdi. Kabinenin başında bulunan İzzet Paşa, Karl Radek'e göre, bilgisi, enerjisi olmayan eski bir mürteşidir (rüşvet alan).[1649]

Karl Radek, Türkiye'nin yenilmesinin aslında yırtıcı hayvanların yeni bir zaferi olduğunu ve Müttefikle'rin Boğazlar vasıtasıyla Rusya üzerine yürüyeceklerini ve bunu yaparken de mutatları veçhile "demokrasi ve insanlık namına hareket edeceklerinin" iddia olunacağını alaylı bir dil ile yazarak makalesine son vermişti.[1650]

1647 R. Orbay, s.83
1648 *Türkiye ve Rusya*, s.564
1649 *Age*, s.565
1650 *Age*, s.565

Hindistan ordularında çoğunlukta bulunan Müslüman erler Cuma namazında Halife için dua eder ve namaz bitince onun ordusuna karşı savaşa tutuşurlardı.[1651]

Genel bakımdan, Mekke ve Medine gibi hac yeri olup kutsal sayılan kentlerin bir Hıristiyan devletinin kuklası olan bir adamın eline düşmesi ve İngilizlerin verdikleri sözde durmamış olmaları Müslümanlara çok ağır gelmiş, hem de hükümete olan güvenlerini sarsmıştır.

Müslüman Birliği, 27 Haziran 1916'da bir halk toplantısı düzenleyerek, Mekke Emiri'nin, onun başkanlık ettiği Arapların ve onlara eğilim gösterenlerin İslam'ın düşmanı oldukları yolunda bir bildiri yayımlar. [1652]

Yakup Cemil (Münferit Sulh Girişimleri - İngilizlerle Anlaşma Yapılmasını İstemesi)

Yakup Cemil Enver'e çıkışır, münferit sulhtan bahseder. İngiltere ile anlaşmayı tavsiye eder, ileri geri söylenir.[1653]

Yakup Cemil bir ara Sadrazam Sait Paşa'ya çıkarak İngilizlerle bir münferit sulh yapılmasını teklif etmiş ve Sadrazam'ı hayretler içinde bırakmıştı. Aynı şeyleri Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'ya söylediği zaman, Paşa, "*Ben askerim, böyle şeylere karışmam!*" diye cevap vermişti.[1654]

Yakup Cemil, seçtiği zabitan ve erleri Harbiye Nezâreti'nin Mercan'a bakan kapısının iki tarafındaki dükkânlara, bir kısmını da Sirkeci'deki otellere yerleştirmişti. Kendi de karargâhını Meserret Oteli'nde kurmuştu. Silahlanmış, hazırlanmış bir kuvvet her zaman bir hadise çıkarabilirdi. Bunu Dâhiliye Nâzırı Talât Bey yakından takip ediyor, Enver'i, as-

---

1651 *XX. Yüzyılda.*, H. Bayur, s.132.
1652 H.Ertürk s.134
1653 *Age* s.136
1654 H.Ertürk *Age* s.138

ker taraftarlarından tecrit edebilmek için Yakup Cemil'in bazı mühim hareketlere teşebbüs etmesini bekliyordu.[1655]

Yakup Cemil, nihayet bir gün baskına karar vermişti (13 Temmuz 1916).[1656]

Artık İttihat ve Terakki'nin sivil kısmı yani Talât Paşa taraftarları ile asker kısmı yani Enver Paşa'nın adamları, kat'î bir mücadele saatine yaklaşıyorlardı. Sapancalı Hakkı, Meserret Oteli'ne koşarak Yakup Cemil'e, "*Yahu sen delirdin mi, derhal çeteni, adamlarını dağıt, Talât'ın komplosuna düşeceksin! Enver'e bu kadar fenalık yapmaya hakkın yok!*" diye bağırmıştı. Yakup Cemil, güçlükle tasavvurundan vazgeçti. Fakat pek az sonra tevkif edilerek Bekirağa Bölüğü'ne sevk edildi.

Yakup Cemil ile birlikte, taraflar da 1916 yılında, kendisini belli etmeye başlamıştı. İngilizlerle tek başına barış görüşmesi yapmak isteyenler ile buna karşı olanlar arasındaki mücadele sonraki yılların ana siyaseti olacaktı.

Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı, Erzincan'ın batısına kadar, düşman işgali altında idi. Bu bölge halkı, muhacir olarak daha içerilere göç etmiş bulunuyordu.[1657]

Erzincan Mütarekesi

Bolşevik İhtilâli'ne kadar Anadolu'daki Rus cephesi nispeten bozulmadan kaldı. Rus cephesinin gerilerinde Şubat ihtilâlinden az sonra başlayan millî kıtalar teşkili hareketi Kafkaslar'da da kendini göstermiş, Ermeni ve Gürcü kıtalarının teşkiline başlanmıştı. Rus ordusunda çok miktarda Ermeni ve Gürcü vardı. İşte bunlar Rus kıtalarından alınarak kendi başlarına birlikler teşkil etmekte idiler. Rus makamları, siyasî amaçlarla, bilhassa "*Ermeni birlikleri*"

1655 *Age* s.138
1656 *Age* s.139
1657 S.Selek, I.s.14

vücuda getirmeye çalışıyorlardı. Nitekim kısa bir zaman içinde Ermenilerden birçok birlik meydana getirildi. Bunlar Ermeni ve Rus zabitlerinin kumandasında ve Rus silahları ile mücehhez olarak, işgal altındaki Rus sahasında vazife almak üzere idiler. Bu durum Türk-İslâm ahali için hakikaten endişe verici idi.

Sovyet Hükümeti, 13 (26) Kasım 1917 tarihinde Alman Orduları Şark Cephesi Kumandanlığı'na müracaatla, derhal bir mütareke akdi istedi.

Bu isteğin kabulü üzerine 19 Kasım'da (2 Aralık) başlayan müzakereler sonunda, 21 Kasım (4 Aralık) 1917 tarihinde cephenin bu kısmında olmak üzere, bir mütareke akdedildi. Müzakereler geliştirilerek, nihayet 2 (15) Aralık) 1917 tarihinde Brest Litovsk şehrinde, (*Erzincan Mütarekesi)* Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye bir tarafta, diğer tarafta da Rusya olmak üzere mütareke akdedildi. Türkiye adına Berlin'deki askerî ataşe Zeki Paşa, Bolşevikler tarafından da Joffe, L. Kamanev ve Bitsenko imzaladılar. Bu uzlaşma Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ilk resmî vesika idi.[1658]

Brest Litovsk'ta varılan anlaşma gereğince, Türkiye ile Rusya arasındaki harp haline fiilen nihayet vermek ve Kafkas cephesindeki mütareke ahkâmını tayin ve tespit etmek üzere ayrı bir uzlaşma yapılması gerekiyordu. Bu maksatla Rusların işgali altında bulunan Erzincan şehrinde Türk ve Rus murahhasları karşılaştılar. Türk heyeti III. Ordu Kurmay başkanı Albay (Miralay) Ömer Lütfi Bey'in riyasetinde, III. Ordu Hareket Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey ve III. Ordu Tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey'den teşekkül ediyordu. Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Vişinskiy'nin başkanlık ettiği Rus heyetinde bir albay, bir nefer, bir doçent ve askerî tercüman vardı.[1659]

1658 *Türkiye ve Rusya, Age* s.332
1659 *Age*, s.332

5-18 Aralık 1917 (1333) tarihinde 14 maddelik bir mütareke vesikası imzalandı. Bununla, 29 Ekim 1914 tarihinde başlanmış olan Türk-Rus harbine son verilmiş oldu. Maddeler şunlardı:

1. Mütarekenin başladığı tarih: 5-18 Aralık 1917.
2. Karşılıklı olarak bütün düşmanca hareketlerin durdurulması.
3. Kurmay haritası üzerinde "*demarkasyon*" (sınır çizgisi) hattının tespiti.
4. Askerî-stratejik yer değiştirmelerin yapılmaması.
5. Mevcut askerî birliklerin bulundukları yerlerde kalmaları, fakat takviye almamaları.
6. Taarruz hazırlığı yapılmaması, fakat tüfek ve top atışlarının muayyen mesafede yapılabilmesi.
7. Keşif hareketinde bulunulmaması.
8. Demarkasyon hattı (sınır çizgisi) arasındaki tarafsız sahada her iki taraftan askerî ve sivil kimselerin giriş ve çıkışlarının yasak edilmesi.
9. Anlaşmazlıklar zuhurunda, her iki tarafın müzakerecilerinin bir araya gelmeleri ile halledilmesi.
10. Kürtler tarafından düşmanca hareketlerde bulunulursa Rus kuvvetleri tarafından, mezkür sınır hattı içindeki Kürtlere karşı hiçbir ahkâm tanımayan eşkıya muamelesi tatbik edilmesi.
11. Harp halindeki devletler arasında Karadeniz'de mütareke akdedilecektir. Harp gemileri, sahillere 10 verstten (10,5 km.) daha yakın bir mesafeye sokulmayacaktır.[1660]

18 Aralık 1917'de Ruslarla Erzincan'da bir mütareke imzalandı. Bu suretle 1918 senesine, hiç olmazsa bir cephenin güvenliği sağlanmış olarak girilmişti.[1661]

1660 *Age*, s.334
1661 S. Selek, s.14

Mütareke gereğince, Doğu Anadolu'daki Rus birlikleri çekilmeye başladı. Devlet otoritesinin yokluğundan yararlanan Ermeniler, Mütareke'yi kabul etmeyerek, altı Doğu ilimizi içine alan "Büyük Ermenistan" hülyası ile, Rusların bıraktıkları yerleri işgal çabasına düştüler. Van, Hınıs, Erzincan ve Erzurum'a altı bin kadar asker gönderdiler. Türkiye'deki Ermenilerden de üç bin kadar gönüllü bunlara katıldı. Bu durum üzerine, Türk Kafkas Cephesi Komutanlığı, 5 Şubat'tan itibaren Erzincan Mütarekesi'nin ortadan kalkmış olduğunu bildirdi ve 12 Şubat'ta Vehip Paşa Komutasındaki 3. Kafkas Ordusu ileri harekete geçti. Hızla ilerleyerek Şubat ayı içinde Erzurum ve Trabzon bölgelerini tekrar anavatana kattı.[1662]

1878'de Rusya'ya terk edilen "Elviye-i Selase" yani Kars, Ardahan ve Batum için "Brest Litovsk" barış sözleşmesine dayanılarak 14 Temmuz 1918 tarihinde plebisit yapılmış, oylama üç livanın da Türkiye'ye katılması sonucunu vermişti.[1663]

Kafkasya'da Durum – 19 Eylül 1918[1664]

1917 Mart İhtilali, başka bölgelerden daha çok Aşağı Kafkasya'da verimli ve üretken bir sonuç meydana getirdi. Gürcistan Millî Meclisi ilk defa 19 Kasım 1917'de Tiflis'te toplandı.

İhtilâlden beri Türkiye, aşağı Kafkasya ülkelerinin, Gürcistan, Tatarlar ve Ermeniler dahil, kendisini Türkistan Tatarlarından ayıracağından korkarak, Aşağı Kafkasya ve Kuzey Kafkasya'da, Müslüman molla ajanlarını propagandacı olarak kullandı.

1662 *Erzurum Kongresi*, Mahmut Goloğlu, Ankara, 1968, s.3

1663 Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, s.42

1664 Catalogue Reference:CAB/24/68 Image Reference:0077 (bk.cab 24-66-0008.)

Anarşi hızla yayıldı ve Bolşevik hareketi ilerledi. Aşağı Kafkasya Hükümeti, sınırlarını Gürcü ve Ermeni birlikleri ile savunmak istedi. Bundan sonra Türk Ordusu'nun Başkumandanı'nın girişimi ile Aşağı Kafkasya Ordusu Baş Kumandanı General Prjevalsky arasında, Bütün Kafkasya cephesinde silah bırakma müzakeresi başladı.

Türkler bir pazarlığa girişmediler ve Tatar lideri ile doğrudan temas kurmak amacıyla Bakü'ye doğru ilerlemeye devam ettiler. Batum'un tehdit altında bulunması nedeniyle Aşağı Kafkasya Hükümeti sakin bir şekilde Trabzon'da müzakerelere başlamaya hazırdı.

Trabzon Müzakereleri

Aşağı-Kafkasya Diet'i (Meclisi) 16 Şubat 1918'de, oy birliği ile Türklerle müzakerelere başlama kararı verdi. Tchkhenkeli başkanlığındaki heyet Trabzon'a hareket etmek üzere iken hareketi durduruldu. Ertesi gün imzalanacak olan Brest Litovsk Antlaşması'na göre Batum, Kars ve Ardahan Türkiye'ye geri verilecekti. Delegasyon heyeti bu konuda ayrıntılı bilgi istedi. Bu eyaletleri teslim etmek Gürcistan'a sürpriz oldu. Buralarda 350.000 Müslüman Gürcü oturmaktaydı. Bunlar dinden daha çok milliyetleri ile tanınmıştı. 1783 Antlaşması'na göre Rusya, bu toprakları Türkiye'den tazminat olarak alıp Gürcistan'a vermiş ve 1878 Berlin Kongresi buraları Rusya'ya bağışlamıştı. Türk Hükümeti, Almanya'nın yanında savaşa girmeden önce Gürcistan'a bu eyaletleri ve 1466'dan beri elinde tuttuğu Trabzon ve çevresi de dâhil olmak üzere Lazistan eyaletini teklif etti.

Müzakerelerin başlamış olduğu dönemde Türk kuvvetleri aşağı Kafkasya'nın iç bölgelerine doğru sürekli ilerliyordu. Gerçekten Erzurum'un, müzakerelerin başladığı gün

(27 Şubat), ne gerçek bir müzakere ve ne de askerî bir faaliyet engeli olmadan hafif bir karşı koyma sonucu alındığı anlaşılıyor. Ülkenin belirli kısımlarında Türkler, Kürtlerin doğrudan yardımını kabul etti.

Türkler ilerlemeye devam etti. Batum 1 Nisan'da ve Kars 26 Nisan'da işgal edildi. Almanya müzakerelere General von Lossow'la katıldı. Müzakereler 20 Mayıs'a (1918) kadar sürdü.

Konferansın başında (1 Mart) Türkler, Kars, Ardahan ve Batum'un tahliyesine karar verilirse, konferansın devam edip etmeyeceğini sordu. Doğrudan cevap gelmedi. Türk delegeleri, aşağı Kafkasya ile sağlam bir barış yapmak için tam yetkiyle gelmişlerdi. Dolaylı baskı sonunda konferansa Türk heyetinden Rauf Bey başkanlık etti. Türk Heyeti, aşağı Kafkasya Hükümeti'nin ve Cumhuriyeti'nin temsil yetkisini sordu. Onlar da Kafkasya'da Bolşevik İhtilali'nden sonra *Diet*'e sorumlu, yeni ve bağımsız bir Hükümet yükseldiğini, Trans Kafkasya Cumhuriyeti'nin, uluslararası ilişkiler içinde Brest-Litovsk Antlaşmasını protesto eden bir Hükümet kurduğunu, bunu da Büyük Devletlere bildirdiğini söylediler.

Sonunda Türk heyeti bu durumu reddetti.

(Özet: Türk heyeti, Brest-Litovsk Antlaşması ile kendisine bırakılan Kars, Ardahan ve Batum hakkındaki kararın kabul edilmesi koşuluyla aşağı-Kafkasya Hükümeti'ni tanıyacağını, bunun için de kendilerine 48 saat süre vereceklerini bildirdi. Sonunda, Türk heyetinin önerisi kabul edilerek, Osmanlı Hükümeti aşağı Kafkasya Hükümeti'ni tanıdı.)

Batum Müzakereleri

Almanlar müzakereye General von Lossow ile katıldı. Görüşmeler 20 Mayıs'ta başladı. Türkler, Brest Litovsk'un

maddelerini daha da ileri götürerek, savaş sırasında birliklerinin nakledilmesi için aşağı Kafkasya ve Julfa demiryolunun kontrolü amacıyla Tiflis Hükümeti toprakları içinde bulunan Akhalkalaki ve Akhalsikh bölgelerini ek olarak talep etti ve müzakereler 25 Mayıs'ta kesildi. Bunu 25 Mayıs'ta, Türkiye'nin himayesi altında, başkenti Ararat olmak üzere, bölge olarak yalnızca Erivan ve Etchmiadzin'in içinde bulunduğu 12 kilometrekarelik toprak üzerinde, bağımsız bir Ermeni Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilanı izledi. Türklerin himayesinde olmak üzere ilan edilen üçüncü cumhuriyet, Bakü ve Elizabetpol (Gence) Hükümetlerini içine alan ki bunlar da Erivan'ın beş bölgesini kapsıyor, Azerbaycan oldu. Buna Gürcistan'ın Zakhatalan Borchalo bölgesi eklendi. Türkiye, kendi himayesi altında, Tatarların ağırlığı ile bir aşağı Kafkasya cumhuriyeti istiyordu. Almanlar bu plana, ülke tarihsel ve etnografik olarak üç millete bölünmedikçe sömürüye açık bir duruma gelmiş olacağı gerekçesi ile itiraz ettiler. Bundan sonra Türkiye, Batum'daki delegelere bir ultimatom vererek aşağı Kafkasya Hükümeti'nin daha fazla yaşamayacağını bildirdi. Türkiye'nin ultimatomu kabul edilerek Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan tarafından ayrı ayrı seçilen delegeler 4 Haziran'da Batum'a geldi ve antlaşma imzalandı.

Von Kuhlmann'ın[1665] 24 Haziran'da Reinchstag'daki konuşmasının bir bölümü:

1665 Von Kuhlmann, 17 Mayıs 1873'te Osmanlı İmparatorluğunda İstanbul'da doğdu, 16 Şubat 1948de Batı Amanya'da Ohlstadt'da öldü. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ile yapılan Brest-Litovsk Anlaşmasında ve Mayıs 1918'de Romanya ile yapılan Bükreşt Antlaşmasında Alman Dışişleri Bakanı olarak on ay görevde kaldı. Kühlmann, Anadolu Demiryolları Genel Müdürünün oğlu olarak 1899 da Alman Dış işlerine girerek St. Petersburg, Tahran, Tangier, Washington, La Hey'de çalıştıktan sonra 1908-1914 arasında Londra'da idi. Savaş başladıktan sonra La Hey'de Alman Bakanı olarak çalıştı sonra İstanbul'a elçi oldu: 6 Ağustos 1917.

"Çar Hükümeti ortadan kalkarken Kafkasya'da bir dizi sorun bıraktı. Bir millet olmaktan hayli uzak olan Gürcistan Devleti, Rusya'nın baskısı kalktıktan sonra yeni bir bağımsız millî yaşam kurmaya başladı. Ermenistan bağımsız bir devlet elde etmeyi denedi. Doğu Kafkasya'nın en kalabalık nüfusu olan Tatarlar, Tataristan devleti içinde bir araya geldiler. Bu üç devlet, diğer taraftan, aşağı Kafkasya Cumhuriyeti içinde birleşmeyi deniyorlardı. Bir devlet olarak iç kuvvetlerini arttırarak bölgelerini dış dünyaya karşı dayanaklı konuma getireceklerdi.

"Türkiye, 1877'de Rusya'ya kaptırdığı bölgeleri Brest Litovsk antlaşması ile geri aldı. Böylelikle Kuzey Azerbaycan'dan Dicle vadisine uzanan Batum-Tebriz-Julfa (*Isfahan)* güzergâhını yararlı duruma getirmek için kendisini Yukarı Mezopotamya'nın stratejik gelişiminden sorumlu durumda buldu.

Gürcü ırkı, Kafkasya'da etnografik olarak birçok unsuru içinde toplamıştır. 3.000.000 nüfusun 2.350.000'i Hıristiyan, geri kalanlar da Müslüman Lazlardır. Batum'da yapılan Türk-Gürcü antlaşması ile Türkiye, Gürcistan'dan, Gürcistan'ın anayasal parçası olan aşağıda yazılı bölgeleri aldı: Tiflis eyaleti içinde olan Akhalsikh ve Akhalkalaki ile birlikte Batum eyaleti, Kars eyaleti içinde bulunan Ardahan ve Oltu."

"...Ermeniler, esas itibariyle önceki on yılda Rus işgali sırasında Türkiye'den yapılan göçler nedeniyle gündeme geldiler ve kısmen (gerçekten Rus Hükümetinin diğer milliyetlere yaptığı gibi) Gürcülerle Tatarlar arasındaki anlaşmazlığı arttırmak için kullanıldılar. Şurası bir gerçektir ki Ermenistan Devleti'nin de içinde bulunduğu tarihî Gürcistan eyaletinin güney bölgesinde Müslüman Gürcüler oturmakta idi. Ermenilerin gelişinden sonra iki güçlük meydana geldi: Gürcistan bölgesinde Ermenistan'a düşmanlık

hissetme ve Müslüman Gürcülere ait toprakların %70'inin başka bir ırk tarafından kontrol edilir olması. Gürcistan ile Ermenistan arasındaki bu iki ırka da zararlı anlaşmazlık, Türklere ve Almanlara gerekli malzemeyi temin etmiş oldu.

"Ermeni Sosyalist siyasetçileri Gürcistan'da sosyalist söylemi güçlendirdiler. Bu şekilde onların millî duygularını zayıflatıp enternasyonalizmi kuvvetlendirdiler; ve Tatar liderlerinin çoğunun iğrenç olduğu yolunda kışkırtmalar yaptılar. Sonradan Ermeniler, Türkiye'deki topraklarından yoksun kalınca, Gürcistan'a doğru, Tiflis'e göç ettiler. Tiflis civarındaki göçmenlerin sayısı yüz binleri buldu. Tiflis'in, Kuban'dan tahıl desteği kesilince, gıda ciddî bir problem oldu. Buna bir çözüm bulunmazsa gelecekte büyük güçlükler çıkacaktı."

"Gürcistan ve Ermenistan, Türkiye'nin yenilmesinden sonra, iyi komşuluk ilişkileri içinde dostça anlaşmış bağımsız anayasal iki devlettir. Tatarlar orada bir sorun olarak kalmıştır. Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsız birer devlet olarak kurulmalarından sonra, İran ve Azerbaycan topraklarının Türkiye ile temasını kesmek için araya kesin bir bariyer koymak zorunludur. Doğu Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın Tatarları Türkiye ile doğrudan bağlantı kurarsa, Kuzey İran'ı, Afganistan'ı ve Türkistan'ı doğrudan kendi etki alanına sokmuş olur. Sonuç olarak mümkün olan çözümün bağımsız bir Azerbaycan devleti yaratmak olduğu görülür. Bu üç bağımsız devlet, uluslararası bir statü elde ederse Çanakkale ve İstanbul'u kolaylıkla kontrol edebilir.

"Bir zaman sonra, savaşın korkunç sıkıntılarından kurtulmak için birleşmek istediklerinde ise aralarında bir federasyon kurmaları herhalde pek de güç olmayacaktır. Böylece aşağı Kafkasya Cumhuriyeti bu üç katılımcı devlet arasında kurulabilir. Federasyonun ana kurallları ise uzun bir kültürel ve sosyal evrimden sonra bu evrimin doğal sonuçları

olarak ortaya çıkacaktır. Balkanlar'da ve İskandinavya'da olduğu gibi.

"Alternatif çözüm olarak, aşağı Kafkasya Azerbaycanı'nı Rusya yönetimine bırakmak tercih edilebilir."

Kâzım Karabekir komutasındaki 1. Kafkas Ordusu'na Tebriz'i işgal emri verildi. Eylül 1918'de Bakü'yü işgal eden Türk kuvvetleri Turan'a varmak üzere yola çıktı.[1666]

İNGİLİZLERİ BAKÜ'DE YENDİKTEN ÜÇ GÜN SONRA GELEN FİLİSTİN BOZGUNU

Osmanlı'nın alın yazısının yazıldığı bir sahne ile karşı karşıyayız. Doğu'da, 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında, Rusya'nın savaş öncesi sınırlarına dönmesini sağlayan Brest Litovsk (3 Mart 1918)'tan itibaren Osmanlı, Kars, Ardahan, Batum'u fethettikten sonra Bakü'yü almış, 16 Eylül 1918'den itibaren de Dağıstan ve Kuzey İran'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Tam bu sırada, Filistin cephesinde, 19 Eylül 1918'de başlayan İngiliz taarruzu ile Osmanlı Paşaları, cephelerini İngilizlere teslim etmişlerdi. Cephenin ve 7. Ordu'nun Kumandanı Mustafa Kemal'di. Kolorduların başında ise İsmet (İnönü) ve Ali Fuad (Cebesoy) bulunuyordu. Bu büyük bozgunun sonunda, Osmanlı'nın sonunu getirecek olan Mondros Antlaşması imzalanıyordu. Hem de ittifak edilen devletlerin hiçbirine haber verilmeden, yalnız Osmanlı ile İngiltere arasında, İngilizlerin istediği kişinin Rauf'un başkanlığında, 30 Ekim 1918'de, Limni Adası'nda, bir İngiliz gemisinde...

Osmanlı orduları, Bakü'yü aldıktan sonra Dağıstan'a doğru yola çıkmak üzere iken, Filistin Cephesinde yeni bir gelişme olmuştu. İngilizlerin, Suriye cephesinde birdenbire

1666 *Erzurum Kongresi*,.s.4

taarruza geçtikleri duyuldu. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı karargâhı bile zor kurtarılmış, 8. Ordu tamamen yok olmuş, Mustafa Kemal'in başında bulunduğu 7. Ordu hayli esir vererek elde kalan küçük bir kuvvetle geri çekilebilmişti.[1667]

Doğu'daki şehirleri Osmanlı'ya katan ve Kafkas ülkeleri ile Osmanlı lehine anlaşmalar yapıldığı sırada Turan'a yürüyen Osmanlı ordusu için Suriye cephesinden gelen haber tam bir bozgundu. Üstelik düşmanın hareketi bir gün önce, İngiliz birliğinden kaçan bir Müslüman tarafından haber verilmişti. Ancak bu habere de itibar edilmemiş, adeta düşmana "Gel, bizi bozguna uğrat," çağrısı yapılmış idi. Çanakkale'de, "Size ölmeyi emrediyorum," diyenler, Suriye Cephesi'nde uğradıkları bozgunla, bir haftada 300 km. geri çekilmişti.

İngiltere'nin Filistin-Suriye baskını Osmanlı'nın sonunu getirmesi itibariyle önemli idi. Osmanlı, Mustafa Kemal'in komutası altında bulunan ordu ile bozguna uğramış ve kendi sonunu hazırlamıştı ve yine aynı komutanın öncülüğünde Osmanlı'yı tarihe gömmenin hazırlığını yapmaya başlamıştı.

Birinci Dünya Harbi'nde Mısır'da önemli mevkiler işgal etmiş olan Sir Ronald Storrs, *Orientations* adlı anılarında Şerif Abdullah'la İngilizler arasındaki ilişkiyi anlatıyor:

"Abdullah beni nezdine davet etti. Birden açık bir soru ile karşılaştım. "İngiltere, Mekke Şerifi Hüseyin'e bir düzine makineli tüfek hediye eder mi?"[1668]

"Müdafaanın Türklerin taarruzuna karşı yapılacağını ilave eyledi."[1669]

1667 *Erzurum Kongresi*,.*Age* s.4
1668 *Ben de Yazdım*, 1., s.26
1669 *Age*, s.27

"Şerif Abdullah Türkiye Hükümeti'nin, demiryolunu Mekke'ye kadar uzatmaya karar vermiş olmasından memnun görünmüyormuş. Bu suretle devecilik ile geçinen Arap milletinin iktisaden mahvolacağından endişe ediyormuş."[1670]

"Şerif Hüseyin, İngiltere Hükümeti'nden Arap istiklâl davasına müzaheret etmesini rica ediyor ve kurulacak müstakil Arap Devleti için bazı hususlar teklif ediyordu."[1671]

"Şerif Hüseyin ağzını, İngiltere Hükümeti de kesesini, lüzumundan fazla açmıştı. Çölde ihtilâl İngiliz milletine, on bir milyon İngiliz lirasına mal olmuştur. Benim başlangıçta verdiğim paraya ilaveten, Şerif Hüseyin'e 8 Ağustos 1916 tarihinden itibaren her ay 125 bin İngiliz lirası ödenmiştir. Eline geçen paranın yekünu bir milyondan biraz azdır. Mütebaki on milyon İngiliz lirası da askerî harekât ile İngiltere'den gönderilen malzeme bedelidir."[1672]

"1914 Eylül'ünde, hiç kimsenin tahmin edemeyeceği derecelerde altın ve harp malzemesi vermek zorunda kaldık; ayrıca ve yerine getirilmesi pek güç olan vaatlerde bulunduk."[1673]

"28 Mayıs 1916 tarihinde, Şerif Hüseyin'in, bütün Türk kıtalarına Mekke'yi terk etmelerini emrettiğini öğrendik."[1674]

"2 Haziran 1916'da, şu telsizi aldık: 'Hariciye Nezareti, Abdullah'a on bin İngiliz altını, Mekke Şerifi Hüseyin'e de elli bin İngiliz altını ödemenizi tasvip etmiştir. Fakat Şerif Hüseyin'e verilecek elli bin altın, ancak, kat'î olarak harekete geçtiği ve itimat edilebilecek şekilde bir ayaklanma husule geldiği takdirde kendisine verilecektir."[1675]

"5 Haziran'da, Cidde önlerinde Oraifan Şerif Hüseyin'den bana imzalı bir mektup getirdi. Mektupta şöyle diyordu: 'Aziz

---

1670 *Age*, s.27
1671 *Age*, s.30
1672 *Age*, s.30
1673 *Age*, s.30
1674 *Age*, s.31
1675 *Age*, s.31

ve Muhterem Mr. Storrs, bize evvelce göndermiş olduğunuz tüfeklerden 500 adet daha gönderilmesini temin etmenizi rica ederim."[1676]

"Emir Zeyd (Şerif Hüseyin'in oğlu) bana iki mektup getirmişti. Biri kardeşi Abdullah'tan idi... diğeri Şerif Hüseyin'dendi... Medine'ye ait planları anlatıyordu.

Muhtelif merkezlerde hazırladıkları isyan hareketleriyle ne yapmak istediklerini bana açıkça anlatmalarını rica ettim.

Emir Zeyd: 'Türkleri teslim olmaya davet edeceğiz. Reddederlerse hepsini imha edeceğiz. Teslim olurlarsa harbin sonuna kadar hapsedeceğiz. Hicaz demiryolunu Meydan-ı Salih'e kadar tahrip edeceğiz,' dedi."[1677]

"Bana verdikleri 'talep' listelerine acele bir göz attım. İstediklerinin başında yetmiş bin altın vardı. Evvela elli bin istemişlerdi. Daha sonra buna yirmi bin daha eklemişlerdi.

Emir Zeyd'e bu hususta ki vaziyetimizi açıkça anlattım: 'Elli bin altını ancak isyan hareketi başladığı ve inkişaf ettiği takdirde vereceğiz,' dedim. Emir Zeyd: 'Öyle ise isyan hareketlerinin, dün Medine'de başlamış olduğunu size bildirmekle bahtiyarım,' dedi.

'İngiltere'nin dostu olduğunu ilan ve ispat etmiş olan kimselere her gün verilen paranın şimdiden milyonlara varmış olduğunun farkında değil misiniz?' diye ilave ettim.

Hazırlanan isyan hareketinden çok çabuk netice alındı. Mekke 13 Haziran'da teslim oldu. Cidde'deki Türk kıtaları da karadan Arapların taarruzu, denizden Fox zırhlısının bombardımanları neticesinde teslim oldular. Taif, bir müddet sonra düştü. Fakat Medine, kahraman Fahrettin Paşa kumandası altında sene sonuna kadar dayandı."[1678]

1676 *Age* s.32
1677 *Age* s.33
1678 *Ben de Yazdım*, 1., *Age* s.34

"Arap isyanı Türklerin ve Almanların hayretine mucip olmuş ve Sultan'ın dinî prestijine büyük bir darbe indirmiştir."[1679]

Diğer bir misyon, aralarında "Halife'nin bir mektubunu taşıyan" Türk subayı Kâzım Bey de olduğu halde Afganistan'ın başşehri Kâbil'e 7 Eylül 1915'te varabilmişti.[1680]

Emir Habibullah Han, bu heyetle resmen müzakereye girişti. Bir netice elde edilemedi.

İngiliz Hükümeti, Afganistan'ın istiklâlini tanıyacağını vaat etti. Emir de ilan ettiği tarafsızlık politikasında devam edeceğini temin eyledi. *İngilizler bu teminata güvenerek Hindistan'daki askerî kuvvetlerinin büyük kısmını Filistin ve Irak cephelerine gönderdi.*[1681]

Akçaabat Tarihi yazarı Lermioğlu, gördüklerini şöyle anlatır:

"Rumlar, Rus ordusu ve bu ordu ile buralara sarkan Ermenilerle birleştiler. Önce talana ve sonra da rast geldikleri ve fırsatını düşürdükleri Türkleri, kadın, erkek ve çocuk demeksizin, bir ayrım yapmaksızın öldürmeye koyuldular Geceleri birçok evleri ateşe vererek, en yakın komşularını diri diri yaktılar...

İhtilâlle Rus Ordusu çekilirken, elini kana bulayan Rum ve Ermeniler de korkuyla kaçtılar. Çeteler de yıkıp yakmaya koyudular."[1682]

Kafkas Cephesi: Van-Bitlis-Muş-Dersim-Erzincan'ı içine alan, Trabzon'un Batı'sında denize ulaşan müdafaa hattına KAFKAS CEPHESİ unvanı veriliyordu.[1683]

Yakup Şevki Paşa, 15 Mayıs 1918'de Gümrü'yü aldı ve 28 Mayıs'ta Karakilise yakınlarında Ermeni ordusunu kesin

---

1679 *Age* s.34

1680 *Erzurum Kongresi*,.s.4

1681 *Age* s.35

1682 Avcıoğlu, s.1147; M. Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi*, s.326 -331 İstanbul, 1941

1683 Cevat Abbas Gürer, *Atatürk'ün Zengin Tarihinden*, Birkaç Yaprak, İstanbul, 1939, s.28

olarak yendi. Hatta Ordu'nun Brest Litovsk Antlaşması'nda kabul edilen sınırları aşarak Bakü'ye doğru ilerlemesi, Kafkasya Müslümanlarını Ermeni kırımından koruma kaygısının bir sonucudur. Mart 1918'de Bakü'de 15 bin kadar Türk ve Müslüman öldürülür, camiler topa tutulur, mallar yağma edilir. İleri gelen Taşnak Ermenileri, İngiliz askerleriyle birlikte kaçtıktan sonra, üç-dört bin Ermeni savaşçı direnir. Bu kez ayaklanan Müslümanlar, Mart 1918 kırımının öcünü Eylül 1918'de alır.[1684]

Yakup Şevki Paşa, Ermenilere karşı direnilebilsin diye, Kars'ta ve Ordu'nun çekildiği öteki illerde eşrafın Millî Şûra Hükümetleri kurmasına yardımcı olur. Bu ufacık Şûra Hükümetlerine subay, silah ve cephane verir.[1685]

1918 senesi ilkbaharında, Osmanlı Hükümeti, Veliaht Prens Vahdettin'i resmî bir ziyaret maksadı ile Almanya'ya göndermeye karar verdi. Enver Paşa, Mustafa Kemal'i Veliaht'a terfik (yanına katma) muvafık buldu.[1686]

Mustafa Kemal, Vahidettin'e iyice açıldı: Almanya hezimete doğru gidiyordu. Türk-Alman ittifakı bir çılgınlıktı. Enver ile Almanları hudut harici etmek lazımdı. Memleketin selameti namına bunlar yapılmalı idi.[1687]

Mustafa Kemal, İstanbul'a döndüğü zaman hastalandı. Böbreklerinden muzdaripti. Karlsbad'a tedaviye gitti. İşte orada, 1918 Temmuzu'nda, V. Mehmet'in öldüğü ve Vahidettin'in tahta çıktığını öğrendi.

Vahdettin Temmuz 1918'de tahta çıktı. Bu çıkış, eski padişahın siyasetini sürdüreceği anlamını taşımıyordu. Padişah ilk iş olarak Enver Paşa'dan Başkomutanlık unvanını geri almış ve İzzet Paşa'yı da kendisine Başyaver olarak seç-

1684 Avcıoğlu., s.1153
1685 *Age*, s.1154
1686 *Kurt ve Pars*, s.52
1687 *Age* s.54

mişti. Padişahın, Enver Paşa'nın, savaşı sürdüren Almanya yanında başkomutanlık yapmasını engellemesinin yanı sıra, 1911'den beri ağırlığını İngilizlerden yana koyan İzzet Paşa'ya da Başyaver unvanını vermesi boşuna bir çaba olarak algılanamaz. Asıl algılanması güç olan, Falkenhein'in komutanlığını kabul etmeyerek İstanbul'a dönen Mustafa Kemal'e, sekiz ay sonra, 7. Ordu'nun başına yeniden geçmesini teklif etmesi olmuştur.

İttihat ve Terakki Komitesi'nin şiddetli bir aleyhtarı olan İzzet Paşa, yeni padişahın seryaverliğine tayin edilmişti. Enver Paşa'dan "Başkumandan Vekili" unvanı alınmıştı. Temmuz'da nihayetinde İstanbul'a geldi. Vahidettin tarafından fevkalâde bir teveccühle kabul olundu. Hatta Padişah'ın sigarasını yakması için kibrit tutması gibi pek büyük bir iltifatına mazhar oldu. Padişah'a:

"— *Enver, o makamı muhafaza ettiği müddetçe, siz Almanların kuklası kalacaksınız.*

— *Sizin fikrinizde başka zabitler var mı?*

— *Binlerce efendimiz!*"

Üçüncü bir mülâkatta, Mustafa Kemal, son kozunu oynamaya ve Padişah'ı her ne pahasına olursa olsun yola getirmeye karar verdi. Sözünü tamamladığı zaman, Vahdettin ona şöyle cevap verdi:

"*Ben, Talât ve Enver'le tamamıyla anlaşmış bulunuyorum. Siz de anlaşabilirsiniz.*" [1688]

Vahdettin Padişah olmuştur. Mustafa Kemal ilk fırsatta karşısına dikilir:

"*Derakap Başkumandanlığı bizzat uhdenize alınız. Kendinize bir vekil değil, bir Erkân-ı Harbiye Reisi tayin ediniz... Her şeyden evvel orduya sahip ve hâkim olmak lazımdır. Ancak ondan sonra düşünülecek münasip kararlar tatbik edilebilir.*"[1689]

1688 *Kurt ve Pars, Age*, s.57

1689 *Ordu ve Politika*, s.224-225

Başkumandan vekilliği makamının ilga edilmesini ve Enver'in ordudaki mutlak hâkimiyetine son verilmesini istiyordu.[1690]

15 gün sonra, Cuma selâmlığı merasiminin ardından, Padişah, Mustafa Kemal'i çağırttı. Ve onu, içlerinde birçok Alman zabitleri bulunan Erkân-ı Harbiye'nin ortasında nezaketle kabul etti. Sonra,

"*Paşa Hazretleri, size, Suriye'de bir kumandanlık verdim. Bildiğiniz gibi bu cephe pek ehemmiyetlidir. Oraya bir an evvel gitmenizi arzu ediyorum. Bu yerlerin düşman eline geçmemesi için size güveniyorum. Size itimat ettiğim vazifeyi parlak bir şekilde ifa edeceğinizden eminim,*" dedi ve Mustafa Kemal huzurdan çıktı.[1691]

Babıâli politikasının temelinde Rus yayılmacılığı korkusu vardı.[1692]

Londra'daki Türk Büyükelçisi, Deeds'e, İtilâf devletleri savaşı kazandıkları takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine rıza göstereceklerini, oysa Almanya'nın kazanması durumunda böyle bir bölünmenin olmayacağını söyledi. Babıâli bu nedenle Almanya tarafını tutuyordu.[1693]

Enver Paşa, Almanya'nın Osmanlı topraklarını koruyacağına dair yazılı bir garanti verdiğini bildirmemişti. Bunu bir sır olarak saklamaya devam ediyorlardı. Böyle bir belgenin varlığı ancak yıllar sonra açıklanmıştır.[1694]

Fransız Generali Boman jandarmamızı tensik ediyordu. Almanlarla çatışmaması için de jandarmamız Harbiye

---

1690 *Age*, s.225
1691 *Kurt ve Pars*, s.58
1692 *Barışa Son Veren Barış*, s.56
1693 *Age*, s.56
1694 *Barışa Son Veren Barış*, *Age*, s.56

Nezareti emrinden alınarak Dâhiliye Vekâleti'ne bağlandı. Birçok şoselerin inşası işi bir Fransız şirketine verildi. Yeni yaptırılacak harp gemilerimizden bazıları Fransız Havre tezgâhlarına sipariş edildi. Fransa'ya birçok cebel topları ve 12 deniz tayyaresi için sipariş verildi. Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti adıyla bir cemiyet teşkil edildi ve İstanbul'daki reisliğini o zaman Bahriye Nâzırı olan Cemal Paşa deruhte etti. Fransız hükümeti Cemal Paşa'yı Fransa'ya davet edince, Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa, Cemal Paşa'ya, "Fransız dostluğunun takviyesi ve bizim için hayatî mesele olan Adalar meselesinin kat'î halli için Fransa'nın muavenetinin temini" talimatını vererek birkaç bahriye zabiti ile beraber onu 1914 Temmuzu'nun başında Paris'e gönderdi.[1695]

1914 senesi Temmuz'un iki tarafın nüfusları:
Fransa: 39.600.000
Rusya: 169.334.000
İngiltere: 46.490.000
Belçika: 7.490.000
Toplam: 262.608.000

Almanya: 66.853.000
Avusturya-Macaristan: 51.390.000
İtalya: 35.845.000
Toplam: 154.088.000

Her ikisinde de müstemlekelerle himaye altındaki arazi dahil değildir.
Müstemleke nüfusları:
Fransa müstemlekeleri: 53.909.000
İngiltere müstemlekeleri: 376.684.000

1695 Ali Ihsan Sabis, s.37

Belçika müstemlekeleri: 15.000.000
Toplam: 445.593.000

Rusya'nın müstemlekeleri yoktu. Sibirya ülkesi Rusya'ya dâhildir.

Alman müstemlekeleri: 12.000.000
İtalya müstemlekeleri: 1.596.000
Toplam: 13.596.000

Bu hesaba göre, üçlü İtilâf denilen Fransa, Rusya ve İngiltere tarafının nüfus mecmuu 708 milyondu.

Üçlü İttifak denilen Almanya, Avusturya, İtalya tarafının nüfus mecmuu da 167 milyondu.[1696]

Karargâh-ı Umumînin Teşekkülü

Genel Savaş 1 Ağustos 1914'te Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle başlar. Osmanlı seferberliği 2 Ağustos 1914'te ilan edilir.[1697]

Memleketimizde 2 Ağustos 1914 Pazar günü seferberlikle beraber örfî idare ilan edilmişti. Bu emre göre karargâh-ı umumî şu suretle teşekkül ediyordu:

Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili: Enver Paşa,
Karargâh-ı Umumî Veya Başkumandanlık Vekâleti Erkânıharbiye Reisi: Bronzart Paşa,
Karargâh-ı Umumî Birinci Reis-i Sanisi: Hafız Hakkı Bey,
Karargâh-ı Umumî İkinci Reis-i Sanisi: Kaymakam Bahaeddin Bey,
Birinci Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdürü: Erkânıharp Binbaşısı Ali İhsan Bey,
İkinci İstihbarat Şubesi Müdürü: Erkânıharp Binbaşısı

1696 Ali Ihsan Sabis, *Age*, s.45
1697 *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s.70

Kâzım Karabekir Bey,
Karargâh-ı umumî şubelerinde ayrıca birer Alman şef vardı.[1698]

Churchill'in emriyle filo 27 Eylül'de bir Türk muhribini durdurdu. Gemi geri döndü. Enver Paşa buna karşılık olarak, Çanakkale'deki Türk savunmasının komutanı olan Alman subayına, boğazın kapatılmasını ve mayın döşenmesini emretti. Müttefikler (özellikle de Rusya) için ticaret gemilerinin yolunun kesilmesi ağır bir darbe olmuştu. Çanakkale, Rusya'nın batıya açılan ve buz tutmayan tek su yolu idi. Rusya ihracatının %50'sini buradan yapıyor ve bunun karşılığında savaş için gerekli silah ve cephaneyi alıyordu.[1699]

Babıâli tek yanlı bir kararla (8 Eylül 1914) –Almanya'nınkiler de içinde olmak üzere– tüm yabancı güçlerin Kapitülasyon ayrıcalıklarını kaldırdığını ilân etti. Bu durum Türklerin pazarlık gücünün Temmuz sonlarından bu yana arttığını gösteriyordu.[1700]

Babıâli kararı yürürlüğe koydu. Ekim başlarında imparatorluktaki tüm yabancı postaneler kapatıldı. Yabancılar Türk yasa ve mahkemelerine tâbi oldular. İthal malları üzerindeki gümrük vergileri devralındı ve arttırıldı.[1701]

11 Ekim'de (1914) toplanan Enver, Talat, Halil ve Cemal, Almanlara artık savaşa girmeye hazır olduklarını ve İstanbul'a iki milyon altın Türk Lirası gönderdikleri anda Amiral Souchon'a Rusya'ya saldırı emrini vereceklerini bildirdiler. Almanlar hemen 12 Ekim'de tarafsız Romanya'dan demiryolu ile bir milyon altını, 17 Ekim'de de ikinci milyonu gönderdiler. İkinci parti 21 Ekim'de İstanbul'a vardı.[1702]

1698 Ali İhsan Sabis, s.101
1699 *Barışa Son Veren Barış*, s.57
1700 *Age*, s.59
1701 *Age*, s.60
1702 *Age* s.62

Ancak Talat ile Halil bu sırada fikir değiştirmişlerdi: Altınları tutacaklar ama savaşta tarafsız kalacaklardı. Enver, partisini ve hükümetini savaşa katılmaya ikna çabalarından vazgeçti.

Enver ile Cemal gizli emirler yayınlayarak Amiral Souchon'u Rus gemilerine saldırmak üzere *Goeben ve Breslau* ile Karadeniz'e gönderdiler. Enver'in planına göre, savaş gemilerinin Rusların saldırısına uğradığı ve kendilerini savunmak zorunda kaldıkları açıklanacaktı. Ancak Amiral Souchon, Enver'in emirlerine karşı geldi, (Enver'den talimat almadan) Rus kıyılarını bombardımana tutarak açıkça savaşı başlattı.[1703]

İngiliz kabinesi, Türklere, Alman askeri heyetinin hemen yurt dışına çıkarılmasını, Alman subay ve erlerinin *Goeben* ve *Breslau*'dan alınmalarını öngören bir ultimatom gönderdi. Türkler buna yanıt vermedi. Churchill, 31 Ekim'de Akdeniz'deki güçlerine gönderdiği bir telgrafla, *"Türkiye'ye karşı harekâta hemen başlanması"* emrini verdi.[1704]

Türkler, saldırının Rusların kışkırtması sonunda meydana geldiğini ifade eden bir özür notası gönderdi. Çarlık hükümeti bu suçlamayı reddetti, Babıâli'ye bir nota gönderdi ve 2 Kasım'da savaş ilan etti.[1705]

Alman amiralinin cebinde Enver Paşa'nın gizli bir emri bulunuyordu: *"Türk donanması Karadeniz'e zorla hâkim olmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede rastlarsanız, savaş ilan etmeyi beklemeden, saldırıya geçiniz."* İhtarda bile bulunmadan Odessa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombardıman etmeye başladı. Çıkan çarpışmada birkaç Rus gemisi battı.[1706]

1703 *Age* s.62
1704 *Age* s.63
1705 *Age* s.63
1706 Lord Kinross, s.116

Talât Paşa, olup bitenleri sonradan öğrendi ama iş başında kaldı. Cemal Paşa, haberi *Cercle d'Orient*'da kâğıt oynarken öğrendi ama çekilmedi. Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah'a istifasını sundu. Padişah kabul etmedi. Fransa ve İngiltere elçileri pasaportlarını istemeye geldikleri vakit Sadrazam'ın gözlerinden yaşlar akıyordu. Sadece Cavit, üç nâzırla birlikte istifa edecekti. "*Savaşı kazansak bile mahvolacağız,*" demişti.[1707]

Enver Paşa'dan gelen bir haberci, Mustafa Kemal'in ağzını aradı: *İran üzerinden Hindistan'a üç alaylık bir kuvvet göndererek Hint Müslümanlarını İngilizlere karşı ayaklandırmak söz konusuydu.* Mustafa Kemal böyle bir kuvvetin komutasını kabul eder miydi? Teklifi acı bir alayla, "*Ben bu kadar kahraman değilim,*" diyerek karşıladı. Kendi memleketinin cephelerinde çarpışmak niyetinde olduğunu ekledi.[1708]

18 Mart'taki İngiliz saldırısı Boğaz'ı zorlamadı. Enver Çanakkale'nin savunulması için Beşinci Ordu adıyla ayrı bir ordu kurmayı kararlaştırdı. Ve komutasını da Liman von Sanders'e verdi. Von Sanders, yeni kurulmuş olan 19. Tümen'in de kendi emrine verilmesini istedi. Yarbay Mustafa Kemal işte bu tümenin başına atanmış ve karargâhını Maydos'ta (Eceabat) kurmuştu.[1709]

Mısır ve Kıbrıs

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşın başlaması, her ikisi de ismen hâlâ Sultan'ın imparatorluğunun birer parçası olan Mısır ve Kıbrıs'taki İngiliz varlığının durumuna bir açıklık getirilmesini gerektirdi. Kabine her iki ülkeyi de il-

1707 *Age* s.117
1708 *Age* s.120
1709 *Age* s.124

hak etme yanlısıydı ve Kahire'deki yetkililere söylediklerine göre, bu kararı vermişlerdi bile.[1710]

Kitchener Alman denetimindeki bir Halife'yi tehlikeli görüyordu. Çünkü Hindistan'da karışıklık çıkararak Avrupa Savaşı'nda İngiltere'ye dengesini kaybettirebilirdi. Ancak Rus kontrolündeki bir Halife, Britanya İmparatorluğu için öldürücü bir tehlikeydi.[1711]

Kitchener, Rusya'nın hâlâ Hindistan'ı İngiltere'den alma emelleri güttüğüne inanmaktaydı. Kitchener'e göre Almanya, Avrupa'daki; Rusya ise Asya'daki düşmandı.[1712]

Abdullah, Arabistan'a değil, Arapça konuşan Asya'nın hemen hemen tümüne (Filistin, Suriye ve Mezopotamya) bir bildiri yayınlayarak, Türkleri sırtlarından atarlarsa İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınacağını dile getirdi.[1713]

Cihad, ateşlenen ama patlamayan bir mermi oldu. Ancak İngilizler herhangi bir sarsıntının patlamamış mermiyi her an patlatacağından korkarak tedbirli olmaya devam ettiler.[1714]

Müttefikler, Versay'a, savaş yıllarında yapılmış gizli antlaşmalarla geldiler:

1. 18.3.1915 – İstanbul Antlaşması. (İngiltere, Fransa, Rusya)
2. 26.4.1915 – Londra Antlaşması. (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya)
3. 16.5.1916 – Sykes-Picot Antlaşması. (İngiltere, Fransa, Rusya)

1710 *Barışa Son Veren Barış*, s.75
1711 *Age* s.88
1712 *Age* s.88
1713 *Age* s.94
1714 *Age* s.99

4. 17.4.1917 – St. Jean de Maurienne Antlaşması. (İngiltere, Fransa ve İtalya)

Bu antlaşmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma arzularından doğmuştu.[1715]

Sykes'ın başında olduğu komite, merkeziyetçilikten uzaklaşmış Osmanlı İmparatorluğu'nda beş büyük özerk vilayet yaratılmasını öngörüyordu: Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve Cezire-i Irak (Mezopotamya'nın kuzeyi ve güneyi).[1716]

İngiltere ile Fransa'nın doğrudan yönetimleri altında kalan bölgeler ve Filistin'in dışında, Ortadoğu'da bir Arap devleti ya da devletler konfederasyonu oluşturulacak, bunlar sözde bağımsız, gerçkte ise İngiliz ve Fransız etki alanlarına bölünmüş olacaklardı.[1717]

Sykes-Picot Anlaşması İngiliz ve Fransız kabineleri tarafından 1916 Şubatı'nda onaylandı. Ancak koşulları, hatta varlığı gizli tutuldu. Müttefikler'in savaş sonrası Ortadoğu'su hakkında bir anlaşmaya vardıkları iki yıl geçmeden açıklanmadı.[1718]

1916'da sorulan soru: Koalisyonlardan hangisi daha önce çökecek? Almanya ile müttefikleri mi, yoksa İngiltere ile müttefikleri mi?[1719]

1914 yılının sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin hemen ardından Suriye ve Filistin Valisi olan Cemal Paşa, Yahudi yerleşimcilere karşı şiddete başvurdu. Tüm yabancı Yahudilerin -yani Yahudi

---

1715 *The United States Response to Turkish Natinalism and Reform, 1914 – 1939,* Roger R. Trask, University of Minnesota, 1971, s.24
1716 *Barışa Son Veren Barış*, s.140
1717 *Age* s.185
1718 *Age* s.188
1719 *Barışa Son Veren Barış, Age* s.199

Filistini'nin büyük kısmının- ülkeden atılmasını emretti. Cemal, onları ve diğer Siyonist liderleri 1915'te sınır dışı etmiştir. Ben-Gurion ile Ben Zvi gittikleri Birleşik Devletler'de bir Osmanlı-Yahudi Ordusu kurulması kampanyalarını sürdürmüşlerdir.[1720]

Ancak 1918 yılında, Filistin'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İngilizler safında çarpışacak bir Yahudi Ordusu'na katılmışlardır. Savaş zamanı Osmanlı Hükümeti, Türk yanlısı kalmaları için hiçbir neden bırakmamıştı.[1721]

Harbiye Nâzırı olarak Enver ve Dâhiliye Nâzırı olarak Talat, 1915 yılı başlarında Ermenilerin açıkça Rusya'yı desteklediğini ve şiddet hareketlerine başladığını savundular. Buna misilleme olarak doğu vilayetlerindeki tüm Ermeni halkın Anadolu dışına sürülmesini emrettiler.[1722]

Cemal Paşa

Taşnak temsilcisi olan Dr. Zavriev Aralık 1915'te Rus Hükümeti'ne Cemal'in Osmanlı Hükümeti'ni devirmeye hazır olduğunu bildiriyordu.[1723]

Cemal'in, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov tarafından açıklanan koşulları, özgür ve bağımsız bir Asya Türkiyesi öngörüyordu. Bu ülke, Suriye, Mezopotamya, Hıristiyan Ermenistan, Kilikya ve Kürdistan özerk bölgelerini içerecek ve başında Sultan olarak Cemal bulunacaktı. Cemal, Rusların

---

1720 *Age*, s.203

1721 *Age*, s.204

1722 *Age*, s.204; Savaş sırasında 1915-16 Ermeni olaylarını araştırmakla görevli bir komisyonun başkanı olan Liberal devlet adamı ve hukukçusu, Ermeni yanlısı James Bryce, İttihatçı hükümeti suçlayan bir rapor yayınlamıştır. Türk sözcüleri, Bryce raporunun tek yanlı ve savaş zamanı propagandası niteliğinde olduğunu belirtmekte ve Bryce'ın yardımcılarından biri olan Arnold Toynbee'nin, bu raporun, İngiltere'nin propaganda ve politika hedeflerini geliştirmek için yazıldığı itirafını dile getirmektedirler.

1723 *Age*, s.206

İstanbul ve Çanakkale'yi istemelerini peşin olarak kabul ediyordu. Ermeni sorununu çözmek için gerekli adımları hemen atacaktı. İtilaf devletlerinin yardımı ile İstanbul üzerine yürüyüp Sultan'ı ve Hükümeti devirecekti. Buna karşılık olarak savaştan sonra ülkesini yeniden diriltmek için mali yardım istiyordu.[1724]

Ruslar, Cemal'in teklifini kabul etmeyi önerdiler. Sazonov, müttefiklerinin de buna razı olacaklarından emindi. Ancak Fransa, Mart 1916'da teklifi reddederek, şimdiki Türkiye'nin güneyi ile Kilikya ve Büyük Suriye'yi istedi.

İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de, İngiltere'nin müttefiklerine vaat ettiği Asya Türkiyesi topraklarından vazgeçmek söz konusu olacaksa, düşman hatları gerisindeki isyanı özendirmekte yarar görmüyor gibiydi.

Cemal'in teklifi Osmanlı İmparatorluğu'nu içten yıkmak için İtilafçılar açısından büyük bir fırsattı. Ama bunu değerlendiremediler. Enver ile Talat, Cemal'in düşmanla olan bu gizli yazışmasından haberdar olmadılar ve Cemal de onların safında İtilaf devletlerine karşı savaşa devam etti.[1725]

Cemal, Beyrut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarından aldığı belgelere dayanarak Arap komplocularından bir İngiliz ajanının adını öğrenmişti. Tutuklamalar oldu. Sorgulamalar, işkenceler ve askeri yargılamalar başladı. İhanetten suçlu bulunan 11 kişi, 21 Ağustos 1915'te idam edildi.[1726]

Hüseyin, İngilizlere karşı savaşacak kuvvetlerini silahlandırmak için 50.000 altın almıştı. Buna, İngilizlerden Türklere karşı ordu kurmak için alacağı paranın ilk taksitini ekledi. Hicaz isyanı, 5 ile 10 Haziran 1916 arasında bir tarihte ilan edildi.[1727]

1724 *Age*, s.207
1725 *Age*, s.207
1726 *Age*, s.211
1727 *Age*, s.212

Hüseyin'in ordusu İngiliz parası ile desteklenen birkaç bin aşiret mensubundan ibaretti.[1728]

Mekke ve Taif'teki Türk garnizonlarına ve Medine ile Cidde limanına yaptıkları saldırılar püskürtülmüştü. İngiliz gemi ve uçakları Cidde'ye saldırarak Hüseyin'in askerlerinin yardımına koşmuşlardı. Limanın güvenliği sağlandıktan sonra İngilizler, Mısır ordusundan Müslüman askerleri karaya indirdiler. Bunlar içerlere doğru yürüyerek Hüseyin'in Mekke ile Taif'i ele geçirmesine yardımcı oldular.[1729]

Böylece Krallık Donanması Arabistan'ın Kızıldeniz kıyısında kontrolü ele geçirerek limanlarda İngiliz varlığını yerleştirmiş oldu.

İngiltere, Hüseyin'in isyanını desteklemek için 11 milyon sterlin harcamıştı. Bu, günümüzün parası ile 400 milyon dolar eder.[1730]

"Çölde ihtilal İngiliz milletine 11 milyon İngiliz lirasına malolmuştur. Benim başlangıçta verdiğim paraya ilâveten, Şerif Hüseyin'e 8 Ağustos 1916 tarihinden itibaren her ay 125000 İngiliz lirası ödenmiştir. Eline geçen paranın yekûnu bir milyondan biraz azdır. Mütebaki on milyon İngiliz lirası da askerî harekât ile İngiltere'den gönderilen malzeme bedelidir... 1914 Eylülünde, hiç kimsenin tahmin edemeyeceği derecelerde altın ve harp malzemesi vermek zorunda kaldık; ayrıca yerine getirilmesi pek güç olan vaatlerde bulunduk."[1731]

İngiltere, 1815 ile 1915 arasındaki 100 yılda Avrupa düzeyindeki uluslararası çatışmalarda verilen toplam askeri ve sivil kayıp sayısı, 1916 yılındaki büyük muharebelerin tek bir gününde verilen kayıplardan daha düşüktür.

1728 *Age*, s.212
1729 *Age*, s.213
1730 *Age*, s.217
1731 *Ben de Yazdım* I.,s.30; Sir Ronald Storss: Orientations. s.122161.

İngilizlerin Somme'daki kayıpları 420.000'e ulaşmıştı.[1732]

Yıllar sonra Lloyde George, Avam Kamarası'na, *"Rusya'nın çöküşüne hemen hemen tümüyle"* Osmanlı İmparatorluğu'nun neden olduğunu söylemiştir. Lloyd George'un bu fikrinin temelinde, Jön Türkler'in Rusya'nın ithalat ve ihracatını keserek ülkeyi silah ve gelirden yoksun bırakması yatmaktadır.[1733]

Balkan ülkelerinde Alman yanlısı duygunun gelişmesinde de yardımcı oluyordu. Almanlar da bundan yararlanmasını bilmişler, ihtilal çıkarması için Lenin'i Rusya'ya göndermişlerdir. Parvus Helphand'ın bu konudaki rolü bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince Babıâli'nin tahıl ve demiryolu yedek parçası alımlarına aracılık etti; komisyonunu aldı. Amacı Rus Hükümeti'ni devirmekti ve İstanbul'daki evi, Çar'a karşı komplo kuranların buluşma yeri olmuştu.[1734]

Alman Büyükelçiliği ile bir görüşme fırsatı elde etti. Von Wangeen Heim'la 7 Ocak 1915'te buluştuğunda, *"Alman Hükümeti'nin çıkarı ile Rus ihtilalcilerinin çıkarları eştir,"* dedi. Von Wangenheim bu görüşmeyi Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek Helphand'ın, *"Rus demokratların amaçlarına ulaşmalarının tek yolu, Çarlığın tümüyle yıkılıp Rusya'nın küçük devletlere bölünmesi"* olduğunu söylediğini iletti.

Alman Hükümeti'nin yüksek düzey çevrelerinde bu öneriye ilgi duyuldu. Helphand 1915 Şubatı'nda Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle görüşmek için Berlin'e gitti.[1735]

Helphand 9 Mart'ta sosyalist ihtilalcileri ve milliyetçileri destekleyerek Çarlık Rusyası'nı yıkmak için geniş bir plan içeren bir muhtıra hazırladı. Almanlara Lenin ile Bolşevik

---

1732 *Barışa Son Veren Barış*, s.227
1733 *Age*, s.233
1734 *Age*, s.237
1735 *Age*, s.237

fraksiyonundan söz etti. Böylece Helphand, Almanlar için Lenin'i bulmuş ve tanımlamış oldu.[1736]

Alman liderler, Helphand'ın önerilerini benimsemeye karar verdiler ve çeşitli ihtilâlci grupları birleştirme işine başlaması için Mart sonunda kendisine 1.000.000 Mark (o sırada 240.000 dolar) avans verdiler.[1737]

Almanlar, başka ajanlar aracılığı ile Bolşevik teorisyeni gözetlemeye ve ihtiyacı olduğunda, kaynağını söylemesine gerek kalmayacak biçimde kendisine para vermeye devam ettiler.[1738]

Petrograd'da, 1915 ortalarından 1917 Şubat'ına kadar 1163 grev yapılmıştı.

8 Mart 1917'de Uluslararası Kadınlar Günü kutlamaları yerine bir gösteri yapıldı. Yiyecek kıtlığını protesto eden ev kadınları gösteriye katıldılar. O sırada grevde olan 50 kadar fabrikanın 90.000 işçisi de onların arasında idi. Ertesi gün grevdekilerin sayısı 200.000'e çıktı ve ondan sonraki gün de genel grev başladı. İki gün sonra halka katılan dört alay asker, giderek çaresiz kalan polise karşı göstericileri destekledi. Etkin bir hükümet olmadığından, askerin ayaklanması kesin oldu. Kent valisi sıkıyönetim ilan edildiğini bildirilerle duyurmak istediyse de, posterleri duvarlara yapıştıracak tutkal yoktu.

8 Mart 1917'de Petrograt'ta grev başladı. Bu grev, Komünist İhtilâli'nin başlangıcıdır. Ameleler üzerine asker gönderildi. Fakat askerler de grevcilere iltihak etti. Ertesi gün grevciler üzerine başka müfrezeler gönderildi. Fakat bunlar da grevcilere iltihak ettiler. Bu ihtilâl 13 Mart'ta Moskova'ya intikal etti. Çar, vaziyete hâkim olmadığını anladı. 15 Mart'ta kendi evladı Çareviç namına istifa etti. Prens Lvov

---

1736 *Age* s.238
1737 *Age* s.238
1738 *Age* s.239

bir geçici hükümet kurdu. Bu hükümet, koalisyon hükümetidir. Buraya Rusya'daki fırka mümessilleri dâhildir. Adliye Nezareti'ne Kerensky geçti, ki kendisi sosyal demokrattır. Bu kabine her türlü fikirleri içine almaktaydı.[1739]

Kerensky ve sonra gelen komünistlerden Lenin ve Troçki sulh istiyorlardı. Lenin, İsviçre'de, Troçki Amerika'da idi. Almanlar onların sulh taraftarı olduklarını bildiklerinden, Lenin'in kapalı ve mühürlü bir vagon içinde Alman topraklarından Rusya'ya geçmesini teshil kolaylaştırıyorlardı.[1740]

Bütün gizli anlaşmaları neşrettiler. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunu Harbi Umumî'de parçalayan muahedelerdi.[1741]

Çar II. Nikola 15 Mart'ta tahttan çekilerek yerini kardeşi Grandük Mihail'e bıraktı. Grandük Mihail ertesi gün tahtı reddedince, Rusya önce Prens G.E. Lvov, sonra da Alexander Kerensky'nin başında bulunduğu geçici bir hükümetle yönetilen bir cumhuriyet oldu.

Helphand ile Alman Genelkurmayı, ajanları ve altınları aracılığı ile, Rusları ayaklandırmada bir rol oynamışlarsa da, bu İngiliz istihbaratının sandığı boyutlarda değildi.[1742]

Lenin 1917 Nisanı'nda mühürlü treni ile Rusya'ya hareket etti.[1743] Almanya'dan ilave para desteğiyle, 1917 sonbaharında Petrograd'da iktidarı ele geçirip parçalanmış olan Rus devletinin diktatörlüğüne gelince, hemen ülkesini savaş dışına çıkarmak için girişimlere başladı. 1918 Martı'nda Almanya'nın koşullarını kabul eden anlaşmaya razı gelerek yenilgiyi kabul etti. Helphand, İstanbul ve Berlin'deki dostlarına iyi bir hizmet yapmış görünüyordu. İlk baştan

1739 Esmer, s..339
1740 *Age*, s.340
1741 *Age*, s.340
1742 *Barışa Son Veren Barış*, s.240
1743 *Age*, s.240

söylendiği gibi, Lenin'i desteklemekle Rusya'yı savaş dışına itmişti.[1744]

Buchan[1745], ünlü *Otuz Dokuz Basamak* (1915) adlı gerilim romanının birinci sayfasında bu görüşü şöyle dile getirir:

"Komplonun amacı Rusya ile Almanya'yı kavgaya itmekti. Bunun ardında Yahudi ler vardı ve Yahudi ler Rusya'dan ölesiye nefret ediyordu. Bu, programın rövanş maçı idi. Yahudiler her yerdedir... çıngıraklı yılan gibi gözleriyle... Şu anda dünyayı yöneten onlardır ve hançerini Çar'ın İmparatorluğu'na saplamıştır."[1746]

1917 Martı'nda dünya çapında önemli bir olay, Rus İhtilâli, patlak vermişti. Rus ordusu, yavaş yavaş parçalanarak en sonunda Tiflis'e doğru çekildi.

Rusya'nın 1917'de savaşı terk etmesi İngiltere ile müttefiklerine büyük bir darbe ve sadece Almanya için değil, Osmanlı Devleti için de büyük bir zafer olmuştu.[1747]

Mustafa Kemal, bir süre sonra gene bir sürgün anlamına gelen bir tayin haberi aldı. Edirne'de dinlenmekte olan 16. Kolordu'nun komutanıydı. Kemal, Edirne'de altı hafta kadar kaldı. 16. Kolordu ile birlikte Rus cephesine gönderildi. Karargâh Silvan'da idi. Burada aklı başında, çalışkan bir komutan yardımcısı buldu: Kâzım Karabekir.[1748]

Ruslar, Enver'in uğradığı bozgundan geç de olsa yararlanmaya karar vererek Anadolu'ya yürümüş ve Erzurum'da önemli müstahkem mevkiileri aldıktan sonra Karadeniz'deki başlıca Türk limanı olan Trabzon'u işgal etmişlerdi.

Türkler ellerindeki kuvveti yeniden toparladılar. Mustafa Kemal ordu komutan yardımcısıydı, komutan da İzzet

---

1744 *Age*, s.241
1745 Lloyd George hükümetinde istihbarat servisi müdürü.
1746 *Age*, s.242
1747 *Age*, s.242
1748 Lord Kinross, s.164

Paşa. Mustafa Kemal gibi o da, Türkiye'nin savaşa katılmasına karşı çıkmıştı. Almanların mutlaka yenileceğini söyleyip duruyordu.

Ermeniler göçmüş olduğu için ne ürün yetiştirecek köylü, ne de iş görecek zanaatkâr kalmıştı. Tümenlerden birinde adam başına üçte bir tayın düşüyordu, yük hayvanları için yem hiç yok gibiydi.[1749]

Kışın, Mustafa Kemal işte bu mevcudu azalmış ordunun komutanlığına terfi ettirildi. Şimdi hem İkinci, hem de Üçüncü Orduların başına geçirilmiş olan İzzet Paşa'nın yerini almıştı...[1750]

Mustafa Kemal, Türk kıt'alarını, tarifi imkânsız maddî ve manevî bir sefalet içinde buldu. Enver'in Kafkas taarruzundan beri, Şark Cephesi tamamı ile ihmal edilmişti. Asker her şeyden mahrumdu. Hatta tüfekleri, cephaneleri de yoktu ve elbise namına paçavralar içinde bulunuyorlardı. Bütün erzak ambarları yağma ediliyordu. Sıhhî teşkilât yoktu. Binlerce asker dizanteriden, tifüsten ve açlıktan ölüyordu.

Burada iki yardımcı buldu: Biri General Kâzım Karabekir, diğeri de Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey'di.[1751]

İtilaf devletleri, 1916'nın son çeyreğinde sadece malzeme açısından değil, finansman açısından da Birleşik Devletler'e bağımlı hâle gelmişlerdi.[1752]

İtilafçılar amaçlarını geniş terimlerle açıkladılar: "*Şu anda Türklerin vahşi zulmü altında yaşayan halkların kurtarılması ve Batı uygarlığına yabancılığını radikal bir biçimde kanıtlamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan atılması.*" Bu bir barış önerisi değil, bir savaş çağrısıydı.[1753]

1749 Lord Kinross, *Age* s.166
1750 *Age*, s.167
1751 *Kurt ve Pars*, s.49
1752 *Barışa Son Veren Barış*, s.247
1753 *Age*, s.248

Alman denizaltıları 17 Mart 1917'de üç Amerikan şilebini batırdı.[1754]

Wilson, Almanya'ya karşı savaş ilanı istemek üzere 2 Nisan akşamı Kongre'nin önüne çıktığında, Birleşik Devletler'e karşı bir savaş eylemi başlatılmıştı ve Amerika'nın yapacağı tek şey buna şerefiyle karşılık vermekti.[1755]

Başkan gizli anlaşmaların ayrıntılarını soruşturdu. Başkan'ın isteği üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, gizli anlaşmaların kopyalarını 18 Mayıs 1917'de Washington'a gönderdi.

Bolşevikler Petrograd'da iktidarı ele geçirince Rus arşivlerinde buldukları gizli anlaşma kopyalarını yayınladılar.[1756]

Lloyd George, 1916 yılında Kitchener'in ölümü üzerine Savaş Bakanı olmuştu.

Lloyde George göreve geldikten birkaç ay sonra Jön Türk lideri Enver Paşa ile gizli müzakerelere girişmişti. Bu müzakerelerdeki adamı, İstanbul'da Osmanlı Düyun-u Umumiyesi yönetim kurulu başkanlığını yapmış olan, Vickers silah sanayi şirketinin mali işler müdürü Vincent Caillard'dı. Caillard da İzmir'in yeraltı dünyasından çıkarak dünyanın en ünlü silah tüccarlığına yükselen ve basında "ölüm taciri" olarak anılan yakın iş arkadaşı Basil Zaharoff'u kullanıyordu. Zaharoff, 1917 ve 1918'de Cenevre'ye gittiğini ve orada önce birisinin aracılığıyla, sonra da yüz yüze olarak Enver Paşa ile müzakerelerde bulunduğunu bildirmişti.[1757]

Başbakan, elçisi aracılığı ile Enver ve arkadaşlarına, İngiltere'nin koşullarını kabul ederek savaşı bırakmaları karşılığında büyük paralar önermiştir. Bu koşullar şunlardı:

1754 *Age*, s.250
1755 *Age*, s.250
1756 *Age*, s.252
1757 *Age*, s.262

1. Arabistan bağımsız olacaktı.
2. Ermenistan ve Suriye, Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk statüye kavuşacaklardı.
3. Mezopotamya ve Filistin, savaş öncesindeki Mısır gibi, Osmanlı egemenliğinde, ama İngiliz himayesinde olacaklardı.
4. Çanakkale'den geçiş serbestisi sağlanacaktı.
5. Bunlara karşılık olarak kapitülasyonlar kalkacaktı.
6. Ekonomik kalkınması için Türkiye'ye cömert davranılacağı vaat ediliyordu.[1758]

Zaharoff'un doğruluk derecesi tam olarak kestirilemeyen raporlarında, Enver'in, Lloyd George'un teklifini kabul etmediği bildirilmektedir.

Başbakan 10 Mayıs 1917'de Avam Kamarası'nda gizli bir oturumda, İngiltere'nin savaş sırasında Afrika'da ele geçirdiği Alman sömürgelerini geri vermeyeceğini ve Türkiye'nin de Filistin ve Mezopotamya'yı elinde tutmasına izin verilmeyeceğini söyledi.[1759]

Lloyd George, hükümetinde Filistin'i isteyen tek insandı.[1760] 1903 yılında Siyonist çevreleri öven bir davayla ilgili olarak Siyonist hareketin ve kurucusu Dr. Theodore Herzl'in avukatlığını yapmıştı.[1761]

Siyonist hareketin kökleri, bağımsızlığı eski Roma tarafından ortadan kaldırılan ve halkı 2. yüzyılda sürgün edilen Filistin kadar eskiydi. Yahudiler sürgünde bile dinlerini bırakmamışlardı ve dinî inançlarına göre Tanrı kendilerini Siyon'a döndürecekti ve her bayramlarında aynı duayı yinelerlerdi: "*Gelecek yıl Kudüs'te!*"[1762]

1758 *Age*, s.262
1759 *Age*, s.263
1760 *Age*, s.265
1761 *Age*, s.266
1762 *Age* s.267

Savaş sırasında İngilizlerin eline geçen ilk Osmanlı toprakları Mezopotamya vilayetleri olmuştu.

Mısır'a yeni gönderilen (Haziran 1917) komutan General Sir Edmund Allenby idi. Başbakandan aldığı görev, Filistin'i istila ve işgal etmek ve Noel'den önce Kudüs'ü ele geçirmekti.[1763]

Cemal Paşa, 1917 ilkbaharında Yafa Arap ve Yahudilerini sürdü.[1764]

1917 sonunda Kudüs'teki Yahudi nüfus üçte birine inmişti. Geri kalanların çoğu açlıktan ve hastalıktan ölmüşlerdi.

Allenby, 1917 sonbaharında Filistin'i işgal etti.[1765]

Townshend tümeninin gerilemesi durmadı ve 7 Aralık'ta Kut-ul Amara'da kuşatıldı. Bu kuşatma beş ay sürdü. 29 Nisan 1916'da 13.309 kişi tutsak edildi.[1766]

11 Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline düştü.

Bağdat'ın alınması yalnız İngiltere'de değil bütün dünyada pek büyük bir etki yaptı.

9 Aralık 1917'de Kudüs düştü. Bu olay, yani İsa'nın türbesinin Müslümanlardan geri alınması, bütün Hıristiyan âleminde, hatta Osmanlı bağlaşığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da bile bir Haçlı zaferi gibi kutlandı.[1767]

Egyptian Labour Corps adıyla bir Mısırlı Çalışma ve Deveci Ordusu kurularak ateş altında siper kazımı, yol, demiryolu, su iletme borusu yapımı gibi işlerde kullanıldı.[1768]

İngiliz ordusu 1916'da Sina'dan ilerlemeye koyulunca, Süveyş su yolu üzerinde bulunan Kantara'dan Hayfa'ya kadar olan 400 km. bu gibi araçlarla uzatıldı. Böylelikle İngi-

---

1763 *Age*, s.304
1764 *Age*, s.305
1765 *Age*, s.307
1766 *XX. Yüzyılda...* H. Bayur., s.145
1767 *Age*, s.146
1768 *Age*, s.147

lizler, her türlü kolaylığı elde etmiş bir şekilde savaşacaklardı. Bundan başka Mısırlıları, ateş altında siper kazmak için de kullanıldılar.

Demiryolunun rayları Mısır'daki işlek olmayan demiryollarından sökülüp Sina ve Filistin'e taşındı, lokomotif ve vagonlar da Mısır'dan alındı. Alınan 1.700.000 İngiliz lirası değerindeki gereçler karşılığında İngilizler ancak 180.000 lira verdiler ve kalan miktarın Mısır'ın savaş giderlerine katkı sağlayacağını söylediler.[1769]

24 Haziran 1917'de Başkomutan Vekili Enver Paşa ile İzzet (II. ve III. Ordular), Cemal (IV. Ordu), Mustafa Kemal (VII. Ordu) ve Halil (VI. Ordu) Paşalar toplanıp Bağdat'a saldırı işini görüşürler ve Enver, düşüncesinde yalnız kalmakla birlikte, bu saldırının yapılması için ayak direr. Falkenhein da başlangıçta bu saldırıyı uygun görmüştü. Ancak, Bağdat üzerine yürümeye çalışırken İngilizler ilerleyip Şam ve Halep'i tehdit edebilirdi. Irak yönünden saldırmadan önce Filistin'e yerleşmiş olan İngilizleri püskürtmek gerektiğine inandı ve saldırı planını değiştirdi. Ağustos 1917 ortalarında, İstanbul'da Enver ve Cemal Paşalar ve birkaç kurmay subay arasında bir toplantı oldu. Cemal Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen *Filistin'de İngilizlere saldırmaya, onları çöle sürdükten sonra Bağdat işini ele almaya karar verildi.* Bu karar Irak'taki ordudan başka Suriye ve Filistin'deki orduların da Falkenhein'ın buyruğu altına verilmesi demekti. O sırada Türk-İngiliz cephesi Kudüs'ten epey güneydeydi.

Bu iş Cemal Paşa'yı iki yönden ilgilendiriyordu:

1. Bizde artık saldırı gücü olmadığına ve bu kararın bir yıkımla sonuçlanacağına inanıyordu.
2. O ana kadar Torosların güneyindeki bölgede bir tür Padişah vekili, kesin olarak egemendi; şimdi bu durum

1769 *XX. Yüzyılda.*, H. Bayur., *Age* s.148

temelinden sarsılacak ve onun yerine bir yabancı olan Falkenhein, fiilen de olsa geçecekti.

Alman İmparatoru, Cemal Paşa'yı Almanya'ya cepheleri gezmeye çağırdı ve o yokken Falken'e istenilen görevi verdi.

Böylelikle Falkenhein'ın buyruğu altındaki Yıldırım Orduları Grubu'na:

Filistin Cephesi'ni tutan: VIII. (von Kress),

Halep'teki VII. (Mustafa Kemal),

Irak'taki VI. (Halil Paşa) ordular girer.[1770]

Mustafa Kemal'in Falkenhein'la çatıştığı yönler şunlardı:

Alman Generali, İngilizlerin her bakımdan pek büyük olan üstünlüğüne aldırmadan saldırıda bulunmak istiyordu.

"Falkenhein, emperyalist emelleri gerçekleştirmek için Türkiye'ye gönderilmişe benziyordu. Mustafa Kemal bu amaçları sezdiği için onlara karşı koymaya çalışıyordu."[1771] Mustafa Kemal'in hükümet ve Enver'le çatışmasının sebebi ise kötü yönetim, erlerin aç ve çıplak kalması yüzünden ordudan kaçmalarına yol açılması ve körü körüne Falkenhein'ın, daha doğrusu Almanların her dediklerine ve isteklerine uyulması idi.[1772]

Cemal Paşa da Falkenhein'ın aleyhinde idi. Buna göre iki Türk generali durumu düzeltmeye ve görüşleri kabul edilmezse birlikte çekilmeye karar verdiler. Mustafa Kemal bu anlaşmaya uyarak VII. Ordu Komutanlığı'ndan çekilecek, ancak Cemal Paşa bunu yapmayacaktır. O daha üç ay kadar görevinde kalacak ve artık hiç tutunamayacak bir duruma gelince 12 Aralık 1917'de İstanbul'a dönecektir. Görevleri de 25 Ocak 1918'de Falkenhein'a devredilecektir.[1773]

Mustafa Kemal, VII. Ordu birliklerinin Halep Bölgesi'nden

1770 *Atatürk'ün Hayatı*, s.118
1771 *Age*, s.119
1772 *Age*, s.120
1773 *Age*, s.120

Filistin Cephesi'ne taşınmaları için 14 Eylül 1917'de verilen buyruktan bir hafta kadar sonra, 20 Eylül'de birinci raporunu verdi.[1774] Raporda başlıca belirttiği hususlar:

"Almanlar münhasıran idare-i sevkü'l-ceyşiyeyi, "Geliniz bizi mağlup ediniz," esasına raptetmişlerdir.

"Türkiye'nin vaziyet-i askeriyesi şudur: Ordu harbin edvar-ı iptidaiyesine (başlangıç zamanı) nispetle fevkalâde zayıftır. Birçok orduların mevcudu lazım olan miktarın beşte biri gibidir. Memleketin insan menbaı ikmale muktedir değildir. Hatta Yedinci Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz... sağlam kalan efrat (fertler) 17-20 yaşındaki neşv ü nemasız (gelişmesini tamamlayamamış) çocuklarla 45-55 yaşındaki amelimandelerden (iş göremezlerden) ibaret kalmıştır.[1775]

"...İngiltere'ye hâdim (hizmet eden) bir Âlem-i İslâm'ın esası ve İngiltere nüfuzuna tâbi bir Filistin hükümet-i Hıristiyaniyesinin teşkili (Filistin'de Hıristiyan bir hükümet kurulması) ve bu suretle Mısır, Süveyş ve Bahr-i Ahmer'in ilelebet temini İngiltere için âdeta harb-i umuminin hedeflerinden olacak kadar mühim, bizim için de telâfisi mümkün olmayan dabat-ı hayatiyeden (yaşamsal darbelerden) maduttur.[1776]

"En kuvvetli düşman daha kavi ve daha hazır olarak Sina'dadır. Aylardan beri bir alayı iki gün yürütebilecek hazırlığın el'ân vücuda getirilememiş olması...

"Anlattıklarımdan çıkarılacak sonuç, artık her şey bitmiştir ve bulunacak bir çare kalmamıştır zemininde asla değildir... Bugün takip olunacak kararlar bervech-i âti olmalıdır:

1774 *Age*, s.120
1775 *Age*, s.124
1776 *Age*, s.125

1- Hiç olmazsa suy-i istimlâtı hadd-i asgariye ve kabil-i tahammül bir dereceye indirmektir.
2- Siyaset-i askeriyemiz bir müdafaa siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset memleketimiz haricinde bir tek Osmanlı neferi kalmasına mütehammil olamaz.

Sina cephesinde düşman bugün orada insanca ve malzemece bize mütefevvik (üstün) olup, bizim bütün kuvvetlerimiz gelmezden evvel onun taarruz ederek karşısındaki kuvvet aleyhine bir neticeyi kat'iyyen (kesin sonuç) istilsal etmeye (elde etmeye) teşebbüsü tabiidir.[1777]

"Falkenhein'ın istihdamı mecburiyeti uğrunda menafi-i vatanîyye kısmen tehlikeye düşürülecek derecede kuvvetli addettiriyor ve Sina cephesinin Kress'in ve VII. Ordu Kumandanı'nın taht-ı emrinde iki ordu tarafından müdafaasını ve bu iki orduya Falkenhein'ın kumanda etmesini icap ettiriyorsa, menfaat-ı vatan için bu suretle hizmetten içtinap olunamaz. General Falkenhein'ın bütün Suriye ve Hicaz'a kumanda eden zatın taht-ı emrine girmesi münakaşaya mütehammil olunmayan bir meseledir... Falkenhein, münhasıran bir askerî kumandan vaziyetinde kalmalıdır.

"Elyevm, içinde bulunduğumuz bataklıktan nihayetine kadar Almanlarla beraber bulunarak kurtulmak zaruri olduğu müsellemdir."[1778]

Mustafa Kemal'in Zeyl Raporu: 1917

"*Sina cephesinde elyevm mevcut olan düşman kuvveti cem'an 60 bin ve süvari kuvvetleri ile cem'an 70 bin kişiden ibarettir. Bizim bu cephede bulunan kuvvetlerimiz bütün mevcutları ile 33 bin kişiden ibaretti. Her ay Sina cephesinin bir fırka (tümen) kuvvetinde zayiata mahküm olması hakayik-i*

1777 *Atatürk'ün Hayatı*, *Age* s.125
1778 *Age* s.127; H.Bayur, Belleten, 80.s.629

müsbeteden olduğundan bütün kuvay-i ihtiyatiyemiz cepheye iki ay sonra 20 bin mevcut ile muvasalat edebilecek, bugünkü Sina kuvvetleri de beşer binden on bin zayiat vererek 23 bin kişiye mütenezzil olacak (düşecek). Nisbet 70'e karşı 43'tür. (Bütün kuvvetler Filistin'de toplanarak Filistin'i müdafaa etmelidir.)

"Münhasıran bir müdafaa vazifesi alacak Sina cephesine bir grup ve iki ordu karargâhı sığmaz. Falkenhein'a buraya gelir gelmez bunu söyledim. Böyle bir teşkilâtın sığabileceği hakkında bana gösterdiği sevk ü idare şekli yalnız bir taarruz şekli idi."

Bu, Mustafa Kemal'e, haddini bil ve çizmeden yukarı çıkma, demekti... Çekilmekten başka çare kalmıyordu. O da çekildi.

Mustafa Kemal, Müttefikler'in nihayetteki zaferini peşinen görmüştür. 1917'de yazdığı raporunda bunun nedenlerini kesinlikle belirtmiştir. Türk ordusu tükenmiştir.[1779]

Osmanlı sağ kanadını kuzeyde Yafa'ya kadar iten Allenby, Kudüs'ü yine de aldı. Hem de Noel'den önce.[1780]

Allenby ile subayları 1 Aralık 1917 günü Yafa kapısından yürüyerek Kudüs'e girdiler.

Allenby 1917 Noeli ile 1918 yazı arasında Türklere karşı seferlerini sürdürmek için gerekli temelleri hazırladı. Ocak ve Şubat aylarında Kudüs demiryolunu kıyıya kadar uzatarak ordusunu bozuk yollardan ve yük hayvanlarından kurtardı.[1781]

Enver, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğuya doğru genişletmeyi ciddi olarak ancak 1917'de planlamıştır. Artık Çar'ın olmayan geniş topraklar kapanın elinde kalacak ve böylece

---

1779 *Çankaya Akşamları*, Berthe G. Gaulis, Türkçesi: Füruzan Tekil, İstanbul, 1983, s.27

1780 *Barışa Son Veren Barış*, s.309

1781 *Age* s.311

İngiltere'nin Güney'de aldığı topraklar telafi edilecekti.[1782]

Türkçe konuşan tüm halkların birleştirilmesini hedefleyen Turancı hareket hakkında İstihbarat Dairesi tarafından 1917 sonbaharında hazırlanan bir raporda, Osmanlı İmparatorluğu dışında Asya'da Türkî dilleri konuşan tahminen 17 milyon insan bulunduğu ifade edilmekteydi. Bu rapora göre, "*Türkçe konuşulan Orta Asya dünyanın en büyük dil alanlarından biriydi. Büyük Rusya alanından daha genişti ve hemen hemen Amerika'daki İngilizce ya da İspanyolca konuşulan alanla aynı büyüklükteydi.*"[1783]

"*Tüm nüfus Türk'tür, tüm nüfus Sünni'dir ve bölgenin şimdiki sahibi (yani Rusya) eski bir İslam devleti değil, yeni bir Hıristiyan fatihtir.*" İttihat ve Terakki orada, İran ve Afganistan'la müttefik olarak bir Türk-İslam devleti kuracak olursa Hindistan doğrudan doğruya tehdit altına girecekti. "*Bu, kuzeybatı sınırındaki İngiliz aleyhtarı aşiretlerin arkasında geniş bir İngiliz aleyhtarı iç bölge yaratacaktı.*"[1784]

Çar'ın devrilmesiyle Trabzon, Kars ve Erzurum gibi kentleri elinde tutan yarım milyon Rus ordusu kalmıştı. Disiplin bozuldukça kaçıp Rusya'ya döndüler.[1785]

1917 ilkbaharı gelince talihi imdadına yetişti. Rusya'da, ihtilâl tohumları semerelerini vermeye başlamıştı. Rus zabitleri, askerleri üzerindeki otoriteyi gittikçe kaybediyorlardı. İhtilâlci sosyalistlerin propagandalarına uyan askerler, grup grup kaçıyorlardı.

En emniyet edilen alaylar bile birbiri arkasından çözülüyorlardı.

1782 *Age*, s.350
1783 *Barışa Son Veren Barış*, *Age*, s.350
1784 *Age*, s.351
1785 *Age*, s.351

Türklerle Ermeniler arasındaki ezelî düşmanlık dolayısıyla vukua gelen pek kanlı muharebelerden sonra, Mustafa Kemal, Van'ı, Muş'u, Bitlis'i istirdat etti.

İstanbul'dan "müsta'celdir" kayıtlı bir telgraf aldı. Bu telgrafta, mükün olan kuvvet ve silahla derhal Suriye'ye hareket etmesi emrediliyordu. Aynı gün kumandayı Kâzım Karabekir'e devretti.[1786]

Falkenhein, Halep'te karargâhını kurmuş ve epeyce Alman zabiti verilmiş olan Yıldırım Orduları'nın başına geçmişti. Mustafa Kemal bunlardan 7. Ordu Kumandanlığı'na tayin edildi.

Şimdi asıl tehlike Suriye ile Irak'ta idi. İngilizler, Hindistan'dan getirdikleri bir orduyu Basra'ya çıkarmıştı. Bu ordu Fırat boyunca ilerlemiş, Bağdat'ı almıştı ve Musul'a yaklaşıyordu. General Allenby'nin kumandasındaki diğer bir ordu da, Sina yarımadasından ve Filistin'den geçerek Suriye'ye yürümek üzere Mısır'da toplanıyordu. O anlarda da Şerif Hüseyin Hicaz'da istiklâlini ilan etmişti.[1787]

Falkenhein'ın planı, Süveyş üzerine bir yıldırım akını yapılırken aynı zamanda Bağdat üzerine yapılacak bir taarruza dayanıyordu. Mustafa Kemal bu projeyi şiddetle tenkit etti. Ve sözünü "şaşkınca ve tatbik kabiliyeti olmayan tasavvurlar" diye tamamladı... Falkenhein, Mustafa Kemal'in kendisine tarziye vermesini istedi. Almanlardan nefret eden Cemal Paşa da Mustafa Kemal'e arka çıktı.[1788]

Münakaşalar öyle bir hal aldı ki, Mustafa Kemal'i istifaya sevk etti. Mustafa Kemal 7. Ordu'nun başından alındı, yerine Fevzi Paşa getirildi (Ekim 1917).

Mustafa Kemal, halefine kumandayı devretmeden evvel, ordusuna hakikatte Almanları kasteden üstü örtülü

1786 Benoist Mechin, *Age* s.50
1787 *Age* s.51
1788 *Age* s.51

tâbirlerle dolu bir vedaname gönderdi. Bunun üzerine Falkenhein, Enver Paşa'dan, itaatsizliğinden dolayı Mustafa Kemal'i tevkif etmesini istedi.

Enver Paşa, Mustafa Kemal'e Diyarıbekir'e dönmesini emretti. Mustafa Kemal bu emri katiyetle reddetti. Enver Paşa, Mustafa Kemal'i ahval-i sıhhiyesine izne tâbi tuttu.[1789] Mustafa Kemal, İstanbul'a döndü. İlk üç ayını asabiyet içinde, bidayette annesinin yanında, sonra Pera Palas'ta geçirdi. Kaldığı yer, Almanlardan tiksinen zabitlerin mülâkat yeri oldu.[1790]

İstanbul'a dönüşünde İzzet Paşa, *Mustafa Kemal'i görmeye Pera Palas'a geldi.* İzzet Paşa'nın da uygun görmesiyle Mustafa Kemal, Sultan'ın huzuruna çıkmak isteğinde bulundu.[1791]

Yeni Padişah onu dostça karşıladı. Padişah'ın artık başkomutanlığı kendi eline almasını ve kendisini de kurmay başkanlığına getirmesini diledi.

Yanında iki Alman generali bulunan Vahdettin'in huzuruna çıktığında, "*Çok değer verdiğim ve çok güvendiğim bir komutandır,*" diye takdim edildi. Oturdukları zaman Padişah, "*Sizi Suriye'de Ordu Komutanlığı'na tayin ettim,*" diye ekledi... Görünürde Mustafa Kemal'e büyük bir şeref verilmişti. Ama o böyle düşünmüyordu.[1792]

Mustafa Kemal'in bu ilk ordu komutanlığının başlıca önemli yanı, sonradan en yakın iş ortağı olacak insanla arkadaşlık kurmasıydı. Daha doğrusu İsmet, tam bir kurmay başkanı olarak yaratılmıştı.[1793]

Önce İsmet Bey, kolordu komutanlığı ile Suriye'ye gönderildi. Sonra da Mustafa Kemal başta olmak üzere İkinci

---

1789 *Age* s.52
1790 *Age* s.52
1791 Kinross, s.188
1792 *Age* s.189-190
1793 *Age* s.169

Ordu'nun, arkadan da Halep'te kurulmakta olan Yedinci Ordu'nun komutanı olarak onu izledi.[1794]

Amiral Souchon Başkumandan Enver Paşa'ya müracaat ederek, *"Rauf Bey İngiliz taraftarlarındandır ve bazı kendi gibi denizcilerden kurulmuş gizli bir cemiyetin reisidir. Bu cemiyet münferit sulh teşebbüsünde bulunacaktır,"*[1795] der.

Haber Alma Dairesi Başkanlığı
Halkların ve Müslüman Dünyasının Kendi Kendini Yönetmesi Biçimi – 10.01.1918[1796]

A. Savaştan Önceki Durum.
B. Alman Savaş Propagandası
C. Avrupa ve Doğu Arasında Köprü
D. Türkiye'de Değişiklik
E. Rusya'da Değişiklik
F. Rusya Müslümanları ve Bolşevikler
G. İslamcı Bilinç
H. Problem (İngiltere için)
I. Sonuç

"Halkların Kendi Kaderini Belirlemesi" formulü ve Müslüman Dünyası:

A. Savaştan Önceki Durum:

Savaştan önce dünyadaki Müslümanların büyük çoğunluğu, Avrupa'da çok gelişmiş demokrasisi olan hükümetlerin –İngiltere, Fransa ve Hollanda– yönetiminde idi.

Wilson'ın, 8 Ocak 1918'de Kongre toplantısında açıkladığı 14 noktanın 12.'si şöyleydi: "*Şimdiki Osmanlı İmparator-*

1794 Kinross, *Age* s.170
1795 R. Orbay, s.21
1796 Catalogue Reference:CAB/24/39 Image Reference:0024

luğu'nun Türk bölgelerine sağlam bir egemenlik garantisi verilmeli, ancak şu anda Türk yönetiminde olan diğer milliyetlere kesin bir yaşam güvencesi ve kesinlikle müdahalesiz bir özerk gelişme fırsatı tanınmalıdır."[1797]

Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşan devletler, çeşitli vesilelerle savaş gayelerini açıklarken, Türk ülkelerinin bütünlük ve bağımsızlığına el sürmeyeceklerine söz vermişlerdi.[1798]

İngiltere Başbakanı Lloyd George ise 5 Ocak 1918'de yaptığı konuşmada, Türklerin başkentinde kökleri Türk halkına dayanan bir Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına karşı olmadıklarını belirtti. Böylece Wilson tatmin edildi. Ayrıca İttifak Devletleri de savaşmaktan kurtulacaklardı.

Wilson Prensipleri, ABD Başkanı Wilson'un, ABD Kongresi'nin 8 Ocak 1918 tarihindeki oturumunda açıkladığı ilkelerdir. Wilson Prensipleri'nin Osmanlı ile ilgili maddesi:

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türklerin oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması; Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması; Boğazlar'ın uluslararası garanti altında bütün devletlerin ticaret gemilerine açılması.[1799]

1918'in başında, İngiltere Hükümeti, Osmanlı'ya vereceği biçimi çizmişti:

"Dünyada, Türk sorunu, başkasına tehlike ya da yanlış bir müdahale için bahane olmaktan çıkmadıkça gelecek barışın garantisi yoktur. Bu ancak Türkiye'yi, İmparatorluğun tü-

---

1797 *Barışa Son Veren Barış*, s.252

1798 Mudanya Mütarekesının Ellinci Yıldönümü, Dr. Salahî R.Sonyel, Belleten 145, Ocak 1973, s.96; Dip Not: 5. İngiliz Başbakanı Lloyd George'un 5.1.1918 deklarasyonu. Lloyd Gerorge II, s.809, Times, 7.1.1918, PRFRUS, Ek I,1918, Kısım I, s.4-12, Amerika Devlet Başkanı Wilson'un 8.1.1918'deki deklarasyonu, PRFRUS, op.cit., s.12-17, Baker III, s. 23-41, Evans, s.76, Howard, s.202

1799 Mudanya Mütarekesi., s.96

müyle Türk olan bölgeleri içinde sınırlandırıp, milliyet prensibi üzerinde uygun olan bir yerde yeni bir kuruluş yapmakla mümkün olur."[1800]

Aynı şekilde 1918'in başında İngiltere, hazırladığı geniş bir raporla, Osmanlıların durumunu değişik yönleriyle tahlil ediyordu:[1801]

"BARIŞA DOĞRU TÜRKLERİN DURUMU BAŞLANGIÇ

A. Türklerin Savaş Amaçları.

1)Negatif

2)Pozitif

a) İç durum

b) Dış durum

B. Türkiye'nin şimdiki kazanımları ve kayıpları.

C. Türklerin Beklentileri.

D. Türkiye'nin amaçlarının Müttefikler'inkiyle karşılaştırılması.

1) İçişlerde Bağımsızlık.

2) Türk Temelinde Ulusal Gelişim.

a) Anadolu.

b) Boğazlar.

3) Toprak Bütünlüğü

a) Müttefikler'in Amacı

b) Türk Amacı.

c) Uyuşmanın mümkün olan kanalları.

E. Sonuç:

1 – Türklerle uzlaşılabilecek mantıklı bazı anlaşma şartları vardır ki bunlar Müttefikler için temel olan iki yönden teminat altına alınmış olsun.

1800 Catalogue Reference:CAB/24/40 Image Reference:0009, Londra, 4 Ocak, 1918

1801 Catalogue Reference:CAB/24/39 Image Reference:0059; 16.01.1918

Her ikisini de Türklerden kuvvet kullanarak almak arzumuzu yerine getirebilmek noktasında Türklere karşı askeri başarımızı geliştirmeliyiz.

Türkiye, şüphesiz ki ayrı bir barış anlaşması yapmaya hazırdır; ama küçük fakat önemli bir durum vardır ki genel barış için, Müttefikler'in askeri bir zaferi şimdiden görülür olmalıdır.

Diğer taraftan, bu noktada bizim askeri başarımız gerçekleşmezse Türkiye'den, taviz vererek barış şartları elde edebiliriz, bu da bizim savaş amaçlarımıza zarar verir.

Türkiye'nin Savaş Amaçları:

1) Olumsuz: Rusya tehlikesini uzaklaştırmak.

İttihat ve Terakki Partisi, gerçekten Çarlığın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki planından korktu. Ermenistan, İskenderun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyinin yarısını teminat altına almak ayrıca da Almanlara karşı uyguladıkları genel politikalarını korumak için Türkiye'nin eski koruyucuları olan İngiltere ve Fransa'ya, Rusların beyaz kart verdiğine inanmışlardı. İttihat ve Terakki Partisi, Rusların Balkan Savaşı'nda oynadığı rolden, 1913 Ermeni reformlarındaki tarafgirliğinden, Kürtler üzerindeki entrikalarından ve Türkiye'yi İran üzerinden çember içine almasından dolayı böyle bir sonuca varmıştı. Fransızların politika değiştirmeleri, İngilizlerin 1907 İran Anlaşması'yla politikalarını değiştirmeleri, her iki devletin Tripoli Savaşı'nda İtalya'ya müsamaha göstermesi ve 1913 Balkan sorunundaki diplomasileri Türklerin kararında etkili olmuştur.

2- Olumlu:

Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk Milli Devleti ve bağımsız bir güç haline getirmesi.

a) İç Siyaset Açısından:

Toprak bütünlüğünü koruyarak, bütün bu sınırlar içindeki

kapitülasyonları ortadan kaldırmak ve dışa bağımlı olmayan gümrük tarifesi uygulamak, bütün sivil ve resmî maksatlar için Türkçe'nin kullanılmasını zorunlu kılmak, yabancı eğitim kurumlarının ayağını kaydırmak ve İmparatorluğun Türk olmayan milliyetlerini ezmek (Ermeniler, Yunanlar, Araplar, Yahudiler).

b) Dış Siyaset Bakımından:

Mümkün olduğu kadar, İmparatorluğun itibarını artırarak topraklarını genişletmek. Türkiye bağımsızlığını kaybederek Avrupa'nın vesayeti altına girmiş müslaman devletlerin gözünde, hâlâ bağımsızlığını koruduğu için, tek kurtarıcı olarak görünüyordu. İttihat ve Terakki Partisi, Türkiye'nin bu imajını kullanarak o bölgelerdeki Müslüman halkın duygularını istismar etti. Sultan'ın Halife unvanını taşıyır olması, Kutsal Savaş (Cihat), ve Pan-İslamcı ve Pan-Turancı Hareket, bu amaçla İttihat ve Terakki Partisi tarafından seferber edildi."

Alman İmparatoru'nun İstanbul'a yaptığı seyahat sonunda toprak bütünlüğünün Osmanlı Hilafeti'nin mülkiyetinde bulunacağına dair anlaşmayı, İngiltere'nin İstanbul'daki temsilcisi Rumbold, Londra'ya bildiriyordu:[1802]

"Sir Rumbold, 17.1.1918'de çektiği telgrafta, güvenilir kaynaklardan aldığı habere göre Alman İmparatoru ile Sultan arasında aşağıda yazılı şartlarla bir antlaşma imzalandığını bildiriyordu: Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan, Türkiye'nin işgal edilmiş toprakların tümü kendisine ait olacak. Arabistan ve Ermenistan'ı Türk Hükümeti bir yerlere yerleştirecek. Türkiye savaş öncesi topraklarını elinde tutacak ve kesinlikle özgür bir ülke olarak, Sultan Hilafeti uhdesinde bulunduracak."

Osmanlıların, Doğu'ya doğru ilerlemeleri, Asya'daki Müslümanlarla birleşme eğilimi göstermeleri, Batı'da endi-

1802 Catalogue Reference:CAB/24/144 Image Reference:0027; 17.1.1918

şe yaratıyordu. Sir Rumbold'un 21 Mart 1918'deki telgrafı, bu endişeyi açığa vuruyordu:[1803]

"TÜRKİYE

"Sir Rumbold'un Türk siyasetçilerinden elde ettiği bilgi ilginçtir. Onun kanaatine göre Türkler zayıf oldukları anda Bulgarlardan korkarlar. Bu durumda Türkler, Bulgarların yolunu Hindistan'a ve Orta Asya'ya açmış olurlar ve İngiltere de bu durumda geç kalmış olur.

İstanbul'da durum: Sir H. Rumbold, Türk politikacılarından İstanbul'daki durum hakkında bir mektup aldığını bildirdi.

Sir H. Rumbold'a göre, Rusya'nın elimine edilmesi ve üyelikten çıkarılmasının ardından Türkiye eski topraklarına kavuşuyor, İngiltere ve Fransa her zaman olduğu gibi Türklerin dostu sıfatı ile bir barışa taraftar görünüyor. Bu görüş, Almanları hiçbir zaman bir büyük sulha doğru adım atamayacak olan Türk diplomatları ve temsilcileri tarafından dile getiriliyor.

Bulgaristan, İstanbul için her zaman yaşamsal bir tehlike idi. Türkiye'nin çıkarları, her zaman olduğu gibi, İngiltere ve müttefiklerinin koruması altında güvencededir.

Şurası da bir gerçektir ki, Türklerin Orta Asya'ya ve aynı biçimde Kafkasya'ya yayılması, Batılı Müttefiklerin görüşlerini değiştirmesine yetmeyecektir.

Müslüman taraftarlığı, İran'a doğru yayılıyor ve İran halkının bir bölümü, Türk Devletleri Konfederasyonu içine İran'ı da almak üzere Genç Türkler'le bir anlayış içine girdiler."

1918 Mart'ında, Almanların Fransız cephesinde elde etmeye başladıkları başarılar üzerine, Lloyd George, Hindistan Kralı Naibi'ne bir tel çekerek bu sıkışık anda, asker, para ve her türlü yardımı beklediğini söyler. Hindistan halkından çabalarını arttırmalarını diler.[1804]

1803 Catalogue Reference:CAB/24/144 Image Reference:0035; 21 Mart 1918

1804 *XX. Yüzyılda.*, H. Bayur, s.141

Kral Naibi, Delhi'de bir konferans düzenler, Gandi de çağrılanlar arasındadır.[1805]

Gandi, konferansa katılır ve asker toplama işini destekler.

Asker toplama işine Gandi de katılmış ve bu amaçla küçük broşürler bastırmıştı.[1806]

"1) Müslümanlara karşı Ermeni Zulmü.[1807]

"Ermeni sınırında Türk ordusunun ilerlemesi ağır ilerliyor. Kürtlerin çeteler ve düzenli küçük partiler biçiminde yürütüldüğü anlaşılıyor. Erzurum'un ve Van'ın yeniden işgali resmen açıklanmadı ama yakında gerçekleşecek. Ermeniler, düzenli bir ordu kurmayı başaramadılar. Rus ordusundan terhis edilenler küçük gruplar halinde gerilla çeteleri kurdular ve Türkleri yakalamakta yetersizler ama kendi yerlerinden ayrılmak istemeyen Müslüman halka zulüm yapmaktan da maalesef geri durmuyorlar.

"Bu zulümler, Şubat başında Türk Hükümeti tarafından rapor edildi ama Kafkasya'daki İngiliz askerî temsilcisi tarafından da doğrulandı.

"Tiflis'teki Savaş Bürosu'nun 21.2.1918 tarihli telgrafında, Erzincan'da 800 Müslüman'ın Ermeniler tarafından katledildiği bildirildi. Ermenistan yerel yetkilileri tarafından bu konuda bir sorumluluk alınmadı ama Ermenilerin bu kışkırtıcı zulümleri 1915'te gerçekleşen Türk zulümleri ile karşılaştırılamaz."

3 Mart 1918[1808]

"(İkinci bend) Doğu Anadolu eyaletlerinin boşaltılması ve buraların asayişinin sağlanması yolunda Rusya, yapmaya

---

1805 *Age* s.142

1806 *Age* s.143

1807 Catalogue Reference:CAB/24/45 Image Reference:0012; (March 12th, 1918)

1808 Brest- Litovsk Muahedesi, *Türkiye ve Rusya*, Akdes Nimet Kurat, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları., Ankara, 1970

muktedir olduğu her şeyi en kısa zamanda ifa edecektir.

"Ardahan, Kars ve Batum mıntıkaları da derhal Rus askerleri tarafından boşaltılacaktır. Bu mıntıkaların yeni teşkil edilecek idarî-hukukî ve milletlerarası hukuk işlerine Rusya karışmayacak ve bu mıntıkalar ahalisinin, komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak sureti ile, yeni idare şeklini kurmasına muvafakat edilecektir."

Müşterek muahede metninin IV. Maddesi ve ikinci bendinde bahis mevzuu olan sahanın tahliyesi ve geri verilmesi hususunun teferruatını tespit ve tanzim maksadıyla aşağıda nakledilen kararlar ittihaz edilmiştir:

1. Bu maksatla Rusya Cumhuriyeti, mezkür eyaletlerde mevcut bütün kuvvetlerini harpten önceki sınırların bu tarafına çekmeyi taahhüt eder. Aynı şekilde bütün sivil ve askerî görevliler de geri alınacaktır ve bu taahhüt muahedenin imzasından sonraki 6 ilâ 8 hafta içinde gerçekleştirilecektir.
2. Asya cephesindeki Rus ve Türk seferî kuvvetlerinin başkumandanları, I.bentte zikredildiği veçhile, böyle bir tahliye ve Rus askerlerinin sınırın öte tarafına geçirilmesi işinin tarz ve usullerini ve bu ordunun emniyetini sağlayacak tedbirleri tespit ederler.
3. İşgal edilmiş olan yerlerin tahliyesi zamanında, Rusya Cumhuriyeti, buraların Türk kuvvetleri tarafından tekrar işgaline kadar emniyeti sağlamayı taahhüt eder. (Rusya Cumhuriyeti) intikam vakaları, yağma, cinayet ve diğer hukuk ve nizama aykırı olaylara yer vermemek için gerekli tedbirleri alır. Öyle ki yukarıda zikredilen sahada mevcut bina ve tesisat, bu arada askerî cihetlere ait olanlar dâhil, ayni suretle möble ve emlâk, sapasağlam kalsın, tahrip edilmekten korunsun. Muahede akdeden tarafların ordu kumandanları bu mühim meseleleri mahallinde halledeceklerdir.

4. Bu yerlerde inşa edilmiş olan münakale yolları ve diğer demiryolları ve vagon, lokomotifleri, köprüler dahi, ahalinin iaşesini kolaylaştırmak maksadiyle oldukları gibi muhafaza edilecektir. Aynı şey askerî müesseselere de şâmildir.
5. Rusya Cumhuriyeti sınır boyunun muhafazası maksadıyla her bir 150 km. için takriben bir tümen asker kullanacaktır. Ordunun kalan kısmını terhis ve memleketin içine sevk edecektir.
6. Rusya Cumhuriyeti gerek Rusya'da ve gerek işgal edilen Türk eyaletlerinde, Türk ve Rus tebaası Ermeni çetecilerinin terhisini taahhüt eder ve bu gibi çeteleri tamamıyla fesheder.
7. Barış akdeden her iki taraf, mezkûr eyaletlerde normal durum iade edilinceye kadar, halkın iaşe meselelerini tanzim maksadıyla bir anlaşma yaparlar.
8. Umumî barışın akdine kadar, Rusya Cumhuriyeti, kendi hudutlarında veya Kafkaslar'da, talim maksadıyla dahi olsa, bir tümenden fazla kuvvet tahşid etmeyecektir.

Buna karşılık, Türkiye diğer hasımlarına karşı harbi devam ettirmek mecburiyetinde olduğundan, ordusunu harp durumunda bırakmak zorundadır.

Madde: II

İşbu muahedenin tasdikinden sonra üç ay zarfında iki karma Türk-Rus Komisyonu teşkil edilecektir. Birinci komisyonun görevi Türkiye ile Rusya'yı birbirinden ayıran sınır hattını tespit etmektir. Bunun başlıca noktası her üç hududun, Türk, Rus ve Acem sınırlarının bir araya geldiği yerden başlayarak, üç sancağın, yani Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının hududuna kadardır. Komisyon, bu mesele üzerinde, harpten önceki sınır hattını nazar-ı itibare alarak hareket eder. Harp zamanında tahrip edilen hudut

işaretleri, 1880 yılı sınır komisyonunca tanzim edilen harita ve zabıtlara uygun olarak, tekrar yerine konur ve tamir edilir.

İkinci komisyon ise, müşterek barış metninin 4. maddesinin 2. bendine uygun olarak Rusya Cumhuriyeti'nce tahliyesi lazım gelen üç sancak ile Rusya arasındaki hududu tespit edecektir. Oradaki sınır hattı 1877-78 Rus-Türk harbinden önceki sınırın aynı olacaktır.

Madde XI

Rus tebaası olan İslâm ahali, şahsi mal ve mülklerini tasfiye ve servetlerini beraberlerinde götürmek suretiyle Türkiye'ye muhaceret edebilirler.

Brest-Litovsk, 3 Mart 1918
G.Sokolnikov - Merkez Komitesi Üyesi
I.Karahan - Merkez Komitesi Üyesi
Petrovsky - İçişleri Halk Komiseri
Çiçerin - Dışişleri Halk Komiseri Muavini
İ.Hakkı Zeki[1809]

Şu hususu hatırlatmalıyım: Brest-Litovsk Antlaşması, beş ülke arasında -Alman, Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Türk ve Rusya- imzalanmış ve her ülkenin kendi dilinde yayınlanmıştır.

Bu sırada, Brest-Litovsk barış görüşmeleri de sonuçlanmış ve 3 Mart 1918'de imzalanan (Brest-Litovsk Barış Antlaşması) gereğince 1914 Osmanlı-Rus sınırı esas kabul edilmiş olduğundan Türk askerî birlikleri ileri hareketlerine devam ederek 1914 sınırına vardılar.

Fakat Ermeniler ile Gürcüler anlaşmayı kabul etmiyor, Gürcüler Batum'u ve Ermeniler Kars'ı vermek istemiyorlardı. Türk orduları da durmadan ilerleyerek üç doğu ilimizi,

1809 Kurat, s. 430-431

Elviye-i Selâse denen Batum, Ardahan, Kars illerini işgal ettiler ve anlaşmaya yanaşmayan Ermenilerin peşinden, Kars'ı da geçip Doğu'ya doğru ilerlediler. Ermeni kuvvetlerini dağıtıp Erivan üzerine yürüdüler. Sonunda Ermeniler de anlaşmayı kabule yanaştılar. Böylece, 1918 Haziranı'nda Türk delegeleri ile Ermeni, Gürcü, Azerî delegeleri arasında *Batum Antlaşması* imzalandı.[1810]

Brest-Litovsk Antlaşması gereğince, Batum ile Ardahan ve Kars'da plebisit yapılarak Elviye-i Selâse'nin anavatana kavuşması kesinleşti.

Bir ay kadar sonra da bu bölgede Batum ve Kars livalarından meydana getirilmiş "*Batum Vilayeti*" kuruldu.

Bu dönem, Ortadoğu ülkelerinin sınırlarının Avrupa'da çizildiği bir dönemdi.[1811]

Irak ve Ürdün, İngiliz buluşudur ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra boş bir haritada sınırları İngiliz politikacıları tarafından çizilmiştir.

Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları 1922'de bir İngiliz devlet memuru tarafından belirlenmiştir.

Suriye-Lübnan'da Müslüman ile Hıristiyanlar arasındaki

1810 *Erzurum Kongresi*, Mahmut Goloğlu, Ankara, 1968, s.4

1811 *Barışa Son Veren Barış*, s.3; Öyle ise "millî kurtuluşlar" neyin kurtuluşu oluyordu? Sınırlar, Avrupalılar tarafından çizilmiş olunca, "millî kurtuluş kahramanlarına da çalınan düdüğe göre hareket etmek kalıyordu. Buna "millî kurtuluş" deniyordu. Ya "sınırların Avrupa'da masa başında çizilmiş olduğu yanlıştır" ki millî kurtuluş hareketi kendi sınırını silâhının ucu ile çizmiştir, o takdirde gerçek bir millî kurtuluştan söz edilir. Ya da sınırların Avrupa'da masa başında çizilmiş olduğu doğrudur, o takdirde millî kurtuluş hareketi, Avrupa'da alınmış kararları, Avrupalıların isteği üzere uygulama girişimidir, o takdirde kurtuluş kimden, kime karşı yapılıyor? Ortada bir tek seçenek kalıyor o da, Avrupa'da alınmış kararlara karşı çıkanlara iktidarı kaptırmamak, böylelikle Avrupalıların işini güçleştirmemek, bunun için de muhalefeti yok etmek. Yapılan da budur.

sınırlar, Fransa, Ermenistan ve Sovyet Azerbaycan'ın sınırları da Sovyetler Birliği tarafından çizilmiştir.[1812]

Avrupalı güçler o dönemde Müslüman Asya'nın varlığını politik temelleriyle birlikte kökünden değiştirebileceklerine inanıyorlardı. Bu amaçla Ortadoğu'ya getirdikleri yapay devlet sistemi bölgeyi bugün bile milletleşememiş bir ülkeler bölgesine dönüştürmüştür.[1813]

Dış İşleri Bakanlığı –Ermeni Katliamı Hakkında Notlar– 30 Temmuz 1918[1814]

"Aşağıdaki Ermeni katliamı hakkındaki notlar, Nisan-Ağustos 1915 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Teğmen Tevfik Dumlusi'nin gözlemlerine dayanmaktadır. Teğmen Dumlusi, Rumya, Dilman, Şinoa, Van, Bitlis, Za'art ve Ahlat'ta bulundu.

"Söylediğine göre, tümeni İran'da operasyon yaparken 500 kişilik komitacı çetesi de bunlara eşlik ediyordu. Türkler ve Kürtlerden (oluşan bu komitacılara) Aslan Bey liderlik yapıyordu. Birinci görevi Ermenileri kesmekti. Komitacılar, evlerini yağma edip yaktıktan sonra ilk önce erkekleri öldürdüler, sonra kadınları ve çocukları. Türk-İran sınırına yakın bir yerde bulunan küçük bir köy olan Gavar'da Aslan bütün Ermenileri öldürme emri aldı. İlk önce erkekler köy dışına çıkarıldı ve grup halinde vuruldular ve sonra, Müslüman olma teklifini reddetmeleri üzerine kadınlar ve çocuklar katledildi.

"Mayıs 1915'te Batı'ya doğru hareket eden Halil, kendi askerlerini komitacıların hizmetine verdi. Bir Alay, Ermenileri öldürmek emri ile Za'art'a gönderildi ve şehrin dışında bir tepede vurularak öldürüldüler. İki gün sonra bu tepeden geçen Teğmen Dumlusi, yayılmış Ermeni cesetleri gördü.

1812 *Barışa Son Veren Barış*, s.3
1813 *Age*, s.3
1814 Catalogue Reference:CAB/24/145 Image Reference:0024

"Bitlis'e doğru giderken jandarma eşliğinde giden bir grup Ermeni kadını gördü. Yürüme güçlüğü çeken iki çocuklu bir kadının büyük çocuğunu jandarma aldı ve başına kayayla vurarak öldürdükten sonra bebeği aldı, iki bacağından tutarak ayırdı sonra anayı, başına tüfek dipçiği ile vurarak öldürdü.

"Bitlis'te çok miktarda Ermeni ceset vardı. Çukurlara doldurulmuştu. Canlı yakılarak öldürülmüşlerdi.

Halil, Bitlis'ten ayrıldıktan sonra katliamı sistematik hale getirdi. Adamlarından 250 kişiyi değişik köylere oradaki Ermenileri öldürme emri ile gönderdi. Halil Bitlis dışındaki kampta, tanınmış kırk Ermeni'yi telgraf direklerine astı. Katliam yalnızca sivil halka yönelik değil. Türk ordusunda subay ve hizmet görenlerden Ermeni olanlar da sırf Ermeni oldukları için öldürüldü. Dumlusi'nin tümeninde iki subay ve 250 erkek, Halil Paşa'nın emri ile mahkemesiz öldürüldü. Rusya yanlısı savaş mahpusu Ermeniler de her zamanki gibi öldürüldü."

1.5.1918[1815]

"Sir Rumbold'un aldığı bilgilere göre Türkler Almanlara baskı yaparak barış istiyor. Ve Bulgaristan'da barış görüşmelerine doğru eğilim beliriyor."

25.05.1918

1) Türk Savaş Amaçları.[1816]

"Brest-Litovsk müzakereleri arifesinde Türk Hükümeti savaş amaçlarını şöyle açıkladı:

I) İçişlerinde ve dış ilişkilerde bağımsızlık.
II) Toprak bütünlüğü.
III) Türkleştirme.

1815 Catalogue Reference: CAB/24/148 Image Reference:0017
1816 Catalogue Reference: CAB / 24 / 53 Image Reference: 0001

"Geçen beş aylık süre zarfında ne bu amaçlarda ne de Osmanlı Devleti'nin savaşla ilgili amaçlarını talep eden yönetici sınıfın varlığında herhangi bir zayıflama görüldü. Yönetici sınıf resmi bir sınıftı. Ortak amaçları bağımsız, bütünlüklü bir Türk memuriyetinin teminatıydı; onların varoluş sebebi buydu. Bağımsızlık, bütünlük ve Türkleştirme, mümkün olan en geniş alanını Türk memurları için teminat altına almaya giden yollardır. Devletin gerilemeye başladığı iki asırlık zaman dilimi boyunca onlar Osmanlı Devletinin sorunu oldu ve onlar, tabii, 1908'e kadar Türkiye'de hâkim güç olan hanedanın sorunuydu. Fakat hanedan, kendi resmi hizmetkârlarının başarısızlığını doğrudan ele almadı. Devlet harcamalarını kısmadığı, geleneksel tören ve merasimi saray duvarları içinde sürdürebilirdi, Sultan eyaletlerden vazgeçmeyi, Osmanlı maliyesinin ve Jandarmasının yabancı kontrolüne geçmesini ya da zenginliğin ve iktidarın İmparatorlukta Türk olmayan unsurların eline geçtiğini güç de olsa fark etti. Türk memur sınıfı –asker ve sivil– 1908 İhtilâlini yaptı.

"Her bir eyaletin kaybının anlamı bu sınıf için, kendi memurlarının iş kaybetmiş olması idi.

II) Türklerin açıklanmış savaş amaçlarından cayması:

a) *Türk veliahtı,* 1918 Ocak başında Berlin'e yaptığı seyahat sırasında, "Vossische Zeitung"a verdiği mülâkatta:
"Biz toprak bütünlüğünü ve Halifemizin ibadet özgürlüğünü sağlayacak şartları içeren bir barış istiyoruz. Biz ayrıca ekonomik gelişmemiz için tam özgürlük ve ulusal inancımızın ve kültürümüzün teminat altına alınmasını talep ediyoruz. Biz devletimizi Avrupalı yöntemlere göre yeniden yapılandırıyoruz..."

b) *Bern'deki Türk Büyükelçisi Fuat Selim Bey,* 13 Ocak'ta (1918) "Bund"a verdiği bir mülâkatta, şunları söyledi:

"Taleplerimiz: 1) Osmanlı toprağının tamamının bütünlüğü. Biz, otonomi ya da başka devletin hükümdarlığı gibi adlarla toprak kaybetmeyi kabul etmiyoruz. 2) Haklarımızın tanınması ; bize müttefik olan hangi devlet kabul ederse içeride ekonomik ve siyasi nüfuzla efendimiz olur... Biz kendi evimizde kendimizin efendisi olmak istiyoruz."

c) *Talat Paşa,* Berlin'de Brest-Litovsk'a giderken "Voissische Zeitung"a verdiği mülâkatta şunları söyledi:
"Türklerin barış şartları, savaş öncesi sınırların düzeltilmesini içermektedir. Bu şartlar yerine gelmezse, Türkiye, sonuna kadar silahlı kalacaktır."

d) *Halil Bey,* Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı, geçenlerde 6 Şubat'ta Osmanlı Meclisi'nde Dışişleri Komitesi'nde yaptığı konuşmada:
"Barışın büyük değeri fark edilmezse, ne pahasına olursa olsun barışı asla imzalamayız...
"Savaştan önce bağımsız olmayan ulusal grupların kaderi, her bir ülkeye göre yaratılmış kurumlarla denetim altına alınamaz..."
Her bir çevreden gelen, ülkenin içişlerine müdahale anlamı taşıyan bütün teklifleri reddetti.
Başkan Wilson, Türkiye'nin içişlerine müdahaleden vazgeçerse, o zaman, belki, barış görüşmeleri için bir yol bulunur. Bu yapılmazsa, çok milletli olan Devlet yapısı ile her teklif geri çevrilir."

e) *Talat Paşa* aynı gün "Neue Freie Presse"e bir mülakat verdi:
"Başkan Wilson'un konuşması, Türkiye açısından, olumlu şartlar içeriyor, örneğin toprak bütünlüğünün korunması, kayıtsız egemenlik gibi, gelişmeler teklif ediyor.
"Lloyd George'un konuşması, diğer taraftan, sözü edilen konularda Belçika ile karşılaştırıldığında Suriye, Mezopotamya ve Arabistan için aynı mümkünlüğü içermiyor.

f) 18 Nisan 1918'de güvenilir kaynaklardan alınan bir rapora göre *Talat Paşa,* savaşı acı da olsa sonuna kadar sürdürmekten yana gözüküyor. O (Talat Paşa) İngiliz Hükümeti'nin Filistin ve Mezopotamya'daki işgalini sürdürmesini kesinlikle protesto ediyor ve İngiltere Türk topraklarında kaldıkça savaşa sonuna kadar devam edeceğini ilan ediyor.

III- Milliyetçiliğin Üstünlüğü

"Beyanatlar blöf gibi görünüyorsa da Türk Hükümeti'nin değişik temsilcilerinin görüşleründen konunun ciddi olarak ele alınmış olduğu görülüyor.

"Türk olmayan milliyetlerden, herhangi bir anlaşmayı kesinlikle kabul etmeme notları geliyor. Otonom adı altında toprak bağışlanması kesinlikle reddedildi. Talat ve Bern Büyükelçisi, bu konuda aynı görüşü paylaşıyor.

"Mesela, İngiltere Hükümeti Filistin'de Yahudilere bir millî yurt kurulacağını ilan ettiğinden beri, Türkiye ve müttefikleri konuya önemle yaklaştılar ve Yahudi dostu kesildiler ve bu amaçla Talat, geçen Ocak ayı başında, "Vossische Zeitung"un İstanbul muhabirine bir demeç verdi: Bu demecinde, Yahudilerin Türk yönetiminden memnun olduklarını övünerek söyledi ve Yahudilere, sahip oldukları avantajlar dışında diğer Osmanlı vatandaşlarından başka bir ayrıcalık verilemeyeceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nda yararlandıkları bütün kamu hizmetlerinin dışında imtiyaz verilemeyeceğini söyledi.

"Birkaç gün sonra "Lokal-Anzeiger"e verdiği demeçte, sarsılmaz bir inançla bütün Filistin'in Türk egemenliği altında kalacağını söyleyerek, çok geçmeden Kudüs'ün yeniden Türklerin eline geçeceğini ve Yahudi ve Hıristiyanların probleminin, onları memnun edecek şekilde düzeltileceğini

ekledi. Şubat sonunda da Bern'deki Türk Büyükelçisi, Türk egemenliği altında olmak üzere, Mısır'la bağlantılı olarak Filistin'e otonomi verilebileceğini söylemişti.

"Karadeniz'i bir 'Türk Gölü' haline getirmek tutkusu ile ulusal deniz ticaret filosu kurmak için bir hareket başladı. Böylece, Boğazlar üzerinde tam bir Türk egemenliği, Rusya ve Ukrayna ile yapılacak anlaşmalarla sağlanmış olacaktı. Sonunda, Türk-Alman Sözleşmesi, kapitülasyonların yerini aldı. (Türk gururu ve hayali elde edilmiş oldu.)

"Türk memur sınıfının savaş amaçları, Rus barışından beri tamamen toprak bütünlüğü ile sınırlı kalmış oldu."

IV) Taleplerden "Geri Adım Atma"

"*Taleplerden geri adım atma*", Türk memur sınıfının belirgin özelliğidir. Osmanlı İmparatorluğu, Hapsburg Krallığı gibi, kuvvetle elde tutulan bir yapay devlettir. Bunun için egemenlik ulusal birlik üzerine kurulmamıştır ya da yönetim mutabakatı işgal hakkı üstüne kuruludur.

"Bern'deki Türk Büyükelçisi Mart ayı başındaki bir konuşmasında, Almanya ile yapılan bir anlaşmaya göre, İngiltere, Mısır'ı Türk egemenliği altında bağımsız bir ülke olarak geri vermediği sürece, Türkiye barış yapmayacak.

"Papa, Kudüs'ün yeniden Müslüman yönetimine geçmesine muhalefet etti. Geçen Ocak ayında Talat, General Liman von Sanders'le İstanbul'da yaptığı bir konuşmada, bu kuşkusunu dile getirdi. Sanders bunu Hindenburg'a telgrafladı, Hindenburg Kayzer'e söyledi. Kayzer de Enver'e kendi el yazısı ile gönderdiği mektupta, Osmanlı topraklarının en kısa zamanda düşman askerlerinden temizleneceği sözünü verdi. Bu mektubun örneği İstanbul sokaklarında duvar afişi yapıldı.

"Paris ve Cenova'da sürgünde bulunan liberallerde muhalefet başlamıştı. Ordudaki subaylar dışında bunların iktida-

ra gelmek diye bir öngörüleri yoktu. Subaylar içinde memnun olmayanlar için hatırı sayılır kanıt vardı ve Muhtar Bey, kendisi Türk Savaş Esirleri Komisyonu üyesi olarak İngilizlerle Bern'de müzakerede bulunuyordu. Geçen Ocak ayında verdiği demeçte, hareketin amacının ayrı bir barış yapmak olduğunu açıkladı."[1817]

İzmir'deki memurlar arasında memnuniyetsizler vardı. Bunlardan biri, dikkat çekici karakteri ve siyasetiyle, savaş boyunca Aydın Valisi olan Rahmi Bey'di. 1915'te Hükümetin Ermenilerin kampa gönderilmesi talimatını yerine getirmemişti. İzmir'de önemli derecede yabancı koloni vardı ve onların kendi işlerini yürütmelerine izin vermişti. Sahip olduğu kaynaklar nedeniyle Aydın'ın ekonomik şartları İstanbul'dan iyiydi.

29 Ağutos 1918
TÜRKİYE[1818]

"İstanbul'dan İsviçre'ye gelen Dr. Parodi'nin söylediklerini Sir Horace Rumbold telgraflıyor:

Dr. Parodi'ye verilen haber çok enteresan. Bulgaristan'daki değişikliğin mantıksal bir açıklaması varsa, sonucu İstanbul'da alınır. Bundan dolayı, Türk Hükümeti ile barış için uzlaşma fikrini cesaretlendirdiği gibi entrikalardan kendimizi sakınmamız bakımından da çok önemlidir. Kürt-Ermeni vilayetlerinin kaderi, bizim iyi niyetimizin mihenk taşıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan kısımları

1817 Geçen Aralık ayında, iki ayrı kaynaktan alınan habere göre, ayrı bir barış yapmayı amaçlayan, subayların desteklediği bir muhalefet partisi kurulduğu rapor edildi. Hüseyin Cahid ve Necmeddin Molla'nın lideri bulunduğu 120 milletvekili olduğu söyleniyordu. Şimdiye kadar bunun hakkında bir şey işitilmedi.

1818 Catalogue Reference:CAB/24/145 Image Reference:0023

barışçı yoldan bir çözüme ulaşacaksa, tarihi gelişime göre, buraları asla Türk olmamalı ve Türk yönetiminde kalmamalıdır.

"Türkler yenildikten sonra, Türkiye ile mümkün olan tek çözüm, milli temelde yapılacak bir tasfiyedir. Almanlarla yapabildiğimizin daha fazlasını Türklerle yapmamalıyız. Ama Bulgaristan'ın yardımı ile barış şartlarımızı yenilmiş Türkiye'ye dayatmak, gerçek zafere ulaşmanın en kısa yolu olacaktır. Bundan böyle ne Berlin-Bağdat, ne Berlin-Kahire olacak, bu yöndeki bütün Alman ümitleri sona erecek.

"Doğaldır ki, Dr. Parodi'ye yapılan, Türklerin, Filistin ve Mezopotamya'daki ve İslam'ın, Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin kutsal yerlerindeki bütün çıkarlarını tamamen kaybettiği teklifi boş laftır."

19 Eylül 1918
EKTEKİ DOĞU RAPORU'NUN DEĞERLENDİRİLMESİ[1819]
TÜRKİYE

İttihat ve Terakki Partisi.

Sir Horace Rumbold, 12 Eylül tarihli (No.1565) telgrafında; Dr. Parodi'nin İstanbul'dan aldığı habere göre Enver, Cemal ve Cavit'in temsil ettiği İttihat ve Terakki'nin sonu gelmişti. Aldığı haberde, Almanlar, birliklerini bir arada tutmak için İstanbul civarında topluyordu. Türkler savaşın bitmesini istedi ve Cavit Bey'in güvenilir adamları ve temsilcileri Almanya'nın savaşı kaybetmiş olduğu görüşünde birleştiler.

Türkiye, Brest Litovsk Antlaşması ile (3 Mart 1918) Kars, Ardahan ve Batum'u elde etmiştir. Fakat bu yerler, Gürcü-

1819 Catalogue Reference:CAB/24/145 Image Reference:0026

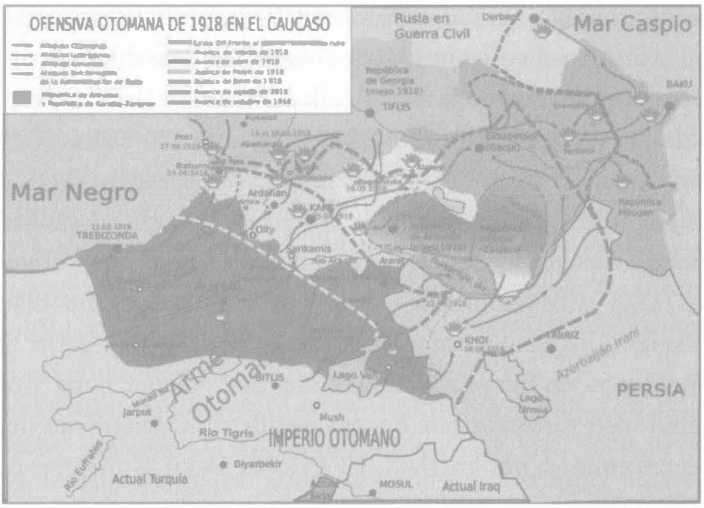
lerle ve Ermenilerle savaşarak tekrar kazanıldı. Ermeniler ancak 10 Mayıs'ta Türk birlikleri Erivan kapılarına varınca boyun eğdiler. Batum'u 6 Nisan'da boşaltan Gürcüler ise, Alman himayesine sığındılar.

Almanlar, Bakü ve Kafkasya'yı Türklere kaptırmak istemediler. Bu yüzden Türk ve Alman birlikleri arasında Tiflis yakınlarında çarpışma bile oldu. 11. Türk Kafkas Tümeni, Alman birliklerine saldırdı bunları tutsak aldı. Türkiye'nin bu kesin tutumu üzerine ancak anlaşmaya varılabildi.[1820]

Nuri Paşa komutasındaki İslâm Ordusu, Bakü'ye doğru yöneldi. Bakü'yü İngiliz Generali Dunsterville savunmaktaydı. Emrinde bir İngiliz tümeni, Rus askerleri ve 8 bin kişilik bir Ermeni kuvveti vardı. Ama İslâm Ordusu önünde ciddî bir direnme gösteremeden Bakü'yü boşaltı. İslâm Ordusu 15 Eylül'de Bakü'ye girdi. Derbent üzerinden kuzeye doğru ilerledi. Dağıstan Müslümanlarını örgütlemeye koyuldu.[1821]

Islam Ordusu kuzeye ilerlerken IX. Ordu'nun Kafkas tümenleri İran Azerbaycanı'nı işgal etti. İngilizlerin silahlandırdığı Nasturîleri yendi, Tebriz'i aldı. Kürt aşiretleriyle Nasturîler arasında, Nasturîlerin kitle halinde ezildikleri kanlı çatışmalar oldu. *Mütareke zamanı geldiğinde Türk birlikleri, Hazar Denizi'nin güneyinde Gilan'a doğru ilerlemekteydi. Nuri Paşa'nın İslâm Ordusu, Hazar'ın kuzeyinden, IX. Ordu ise güneyinden dolaşarak Turan'a ulaşacaktı.*[1822]

1820 Avcıoğlu, s.83
1821 *Age*, s.83
1822 *Age*, s.84

Kafkasya 1918: Osmanlı Ordusunun ileri harekâtı.

Batum Antlaşması, 4 Haziran 1918'de Osmanlı İmparatorluğu ile Kasım 1917'deki Bolşevik İhtilâli'nden sonra Kafkasya'da kurulan devletlerle, yani Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Milli Şurası arasında imzalanmıştır. 14 maddeden oluşan bu antlaşma, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin imzaladığı ilk uluslararası sözleşmedir.

Bu anlaşmaya itiraz eden Ermenistan Ordusu komutanı General Andranik Ozanyan, hükümette olan Taşnak Partisi'ne kızıp istifa etmiştir. Bu olaydan sonra Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin bu anlaşma hükümlerine uymaması ve Azerbaycan Milli Şurası'nın Başkanı Mehmed Emin Resulzade'nin Kafkaslardaki Türk ve Müslüman halkına yönelik katliamların durdurulması için (antlaşmanın 4. maddesine göre) Osmanlı Devleti'nden askeri yardım istemesi üzerine, Nuri Paşa kumandasında harekete geçen, Azeri ve Dağıstanlı gönüllülerle takviye edilen ve Kafkas İslam Ordusu adı verilen Osmanlı Ordusu, antlaşma ge-

reği Osmanlı'ya bırakılan illerde 14 Temmuz 1918'de yapılan plebisitle bu iller kesin olarak Osmanlı'ya katıldıktan sonra Gürcistan sınırlarına riayet ederek 20 Temmuz'da Nahcivan'ı aldı ve nihayet Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı'nın önünde yeni kapı açılıyor, Osmanlı bu kapıdan Doğu'ya doğru uzanıyordu. Böylelikle, önceden Osmanlı'ya çizilmiş "millî" denen çizginin anlamı kalmamış oluyordu. Osmanlı, Doğu'ya Müslümanlara doğru, Rusya ve Asya'nın diğer ülkelerindeki halklarına doğru açılıyordu. Osmanlı'nın bu yöneliminden Rusya'daki Bolşevikler ile İngilizler, hatta müttefiki olan Almanlar bile hoşnut değillerdi. Osmanlı'nın ilerlemesinin önü kesilmeliydi. 15 Eylül'de Bakü Muharebesi'ni (1918) kazanarak Bakü'ye girdi. Ekim ayı başında da bir Türk müfrezesi Dağıstan'a girerek, orada kurulmuş bulunan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne askeri destek verdi.

15 Eylül 1918 tarihinde Bakü alınmış, Osmanlı Kuzey Kafkasya'ya, Dağıstan'a doğru yönelmişti. Bu arada, Filistin Cephesi'nde bulunan VII. Ordu Kumandanlığı'ndan İstanbul'a Genel Kurmay Başkanlığı'na atanan Fevzi Paşa'nın (Çakmak) yerine Mustafa Kemal atandı. Mustafa Kemal, şimdi Filistin Cephesi'nde İngiltere'nin Başkumandanı olan Allenby'nin karşısında idi.

Fillistin'de, Ordu grubu komutanlığına Liman von Sanders getirilmişti. Mustafa Kemal ordusunu korktuğundan daha da perişan ve bitkin halde buldu. Batıdan doğuya doğru uzanan cephe boyunca üç Türk ordusu yerleştirilmişti, Yedinci ve Sekizinci Ordular kıyı ile Ürdün Nehri arasında, Dördüncü Ordu da nehrin doğusunda mevzi almıştı. Ama bunlar, yedekten yoksun birer ordu iskeletinden başka bir şey değildi. Nablus'taki karargâhından, cephenin merkez ke-

simi uzun uzun ve baştanbaşa denetledikten sonra savaşın daha başlamadan kaybedilmiş olduğu sonucuna vardı.[1823]

Eylül başlarında Mustafa Kemal bir doktor arkadaşına şöyle yazıyordu: "*Suriye acınacak halde. Ne valisi var ne de komutanı. İngiliz propagandası almış yürümüş. İngiliz gizli servisi her yanda faaliyet halinde. Halk hükümetten nefret ediyor ve İngilizlerin gelmesini bekliyor. Düşman hem asker, hem de ulaştırma bakımından çok güçlü. Onların karşısında biz pamuk ipliği gibiyiz. İngilizler bizi savaşmak yerine propaganda yoluyla çok daha kolay yenebileceklerine inanıyorlar...*" [1824]

Vadinin komutası Mustafa Kemal'deydi. İki gün önce İngiliz ordusundan kaçan bir Hintli gerçek taarruzun yönünü, tarihini ve saatini Türklere bildirmiş ama buna Mustafa Kemal'den başka kulak asan olmamıştı. Kurmay heyetini topladı ve düşmanın 19 Eylül sabahı hücuma geçeceği tahminine dayanan bir emir yazdırdı. Emrin bir kopyasını da bilgi edinsin diye Liman von Sanders'e gönderdi.[1825]

Asıl darbenin merkeze değil de, kaçak Hintli'nin söylediği gibi sağ kanada yöneltildiği hemen belli oldu. Gerçek darbeyi yiyen Sekizinci Ordu'ydu. Türkler şaşalayıp yıldırımla vurulmuşa dönmüş, karşı koyamamışlardı. Çok geçmeden darmadağın halde kuzeye, Megido Ovası'na doğru çekilmeye başladılar.[1826]

Allenby'nin atlıları Türk ordusunun yanlarını hızla çevirerek çemberi sıkıştırmaktaydı. Mustafa Kemal'in Yedinci Ordusu yamaçlardaydı. Ordunun sağ kanadı dağılmış, ya da esir düşmüştü. Mustafa Kemal geri kalan kuvvetini bir araya topladı ve sağ kanattaki yenilginin yayılmasını önlemek için dayanabildiği kadar dayandı.

19 Eylül 1918 sabahı 4.30'da yaklaşık 400 İngiliz topu

1823 Kinross, s.192
1824 *Age*, s.193
1825 *Age*, s.194
1826 *Age*, s.195

birden kıyı ovalarındaki Osmanlıların üzerine ateşe başladı. 45.000 İngiliz askerine karşı 8 000 Osmanlı askeri vardı. 15 dakika sonra piyade saldırısı başladı. İngiliz, Fransız ve Hindistan askerlerinin savunmada açtıkları bir gedikten dalan süvariler, Megiddo Savaşı'nı kazandılar.[1827]

Mustafa Kemal'in Başkumandanlığa gönderdiği tarihi rapordan tam bir sene sonra bozgun başladı ve ordular dağıldı.[1828]

İngilizler esaslı bir hazırlıktan sonra 19 Eylül 1918'de büyük kuvvetlerle Filistin'de Türk Cephesi'ne taarruza geçtiler.

Türk Cephesi Kudüs'ün kuzeyinde idi ve bu cepheyi Liman von Sanders'in kumanda ettiği Yıldırım Orduları Grubu tutuyordu. Ordular Grubu,

8. Ordu, Cevat Paşa (Çobanlı) kumandasında,

7. Ordu, Mustafa Kemal Paşa kumandasında,

4. Ordu, Mersinli Cemal Paşa kumandasında teşekkül etmişti.

Mustafa Kemal, 7. Ordu'ya ikinci defa tayin edilmiş ve İngiliz taarruzundan bir gün evvel kumandayı ele almıştı. III. Kolordu'nun kumandanı Miralay İsmet Bey, XX. Kolordu'nun kumandanı Ali Fuat Paşa idi.

8. Ordu daha muharebelerin başlangıcında dağılmış, 4. Ordu ise, cepheye yararlı olamadan, bir müddet sonra aynı akıbete uğramıştır.

Türkiye'nin kesin yenilişini ve teslimini hazırlayan bu muharebeler, yalnız askerî ve siyasî sonuçları bakımından değil, harp kayıpları bakımından da çok önemlidir.

İngiliz taarruzu hızla gelişti ve Türk orduları hemen bozguna uğradı. Bir aydan az bir zaman içinde bütün Suriye düşmana terk edilmişti. [1829]

19 Eylül 1918 tarihinde İngilizler, büyük ölçüde süva-

1827 *Barışa Son Veren Barış*, s.330
1828 S.Selek, I.s.20
1829 S. Selek, I., s.21

ri kuvvetleriyle baskın tarzında cephemize yüklenmişler, "Nasıra"ya kadar ilerlemişlerdi.[1830]

"Birinci Cihan Harbi'nde İmparatorluğun çöküşü, Filistin cephesinin birdenbire yıkılmasıyla olmuştur."[1831] Necip Fazıl'ın görüşüne katılmamak mümkün değildir: *"İmparatorluğun, o günkü Türk vatanının çöküşünü çabuklaştırıcı bir kast ve menfi irade karşısındayız."*[1832]

Yazı, aşağıdaki alıntılarla konuya alışılagelenden farklı bir boyut kazandırıyor:

"Evet, Birinci Cihan Harbi'nde Filistin Cephesi birdenbire yıkılmış; bu cephe üzerinde her şey, müthiş bir bozgun ve misilsiz bir panik kasırgasıyla altüst olmuş ve neticede bu iş, bütün felaketler bilançosunun yekûn hattını çekerek Türk Vatanı'nın istilasına ve Mondros esaret senedinin imzasına kadar götürmüştür.

Acaba Filistin cephesinin ani çöküşü, 4 küsur yıllık Birinci Cihan Harbi'nin her gün üst üste yığılan faciaları sonunda zuhura gelmiş tabii bir netice midir, yoksa bununla beraber ve bilhassa bundan kuvvet alarak araya giren bir kast ve menfi irade mahsulü müdür?

Artık siz bunun manasına ne isim verirseniz veriniz!

7'nci Ordu merkezi Nablus, 8'inci Ordu merkezi Tul-ü Kerem, 4'üncü Ordu merkezi Salt kasabalarında... Ordular grubu kumandanlığı da Nâsıra'da... Arkanızı Anadolu'ya vererek düşünürseniz, Şeria Nehri'nin sağında 4'üncü, solunda da 7'nci ve 8'inci Ordular... Karşılarındaysa General (Allenby) kumandasında İngiliz Ordusu...

Günün birinde Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Levazım Reisi Merzifonlu Miralay Ömer Lütfi Bey (İstiklal Harbi esnasında Nafia Vekili) ile yine Ordular Grubu Erkân-ı Harb Reisi Diyarbakırlı Kâzım Paşa'yı nezdine çağırıyor ve

---

1830 *Ben de Yazdım*,1.s.10

1831 Büyük Doğu Dergisi –Dedektif X, 8 Eylül 1950– Sayı: 25, sayfa 3

1832 N. F. Kısakürek, s.3

şöyle diyor: "Enver Paşa'nın idaresi orduyu ve vatanı her yerde felâkete sürüklüyor! Bu vaziyetten kurtulmak için tek çare İngilizlerle anlaşmaktır! Başka hiçbir çıkar yol kalmamıştır!.." Her iki asker de bu teklifi şiddetle reddediyor ve böyle bir hareketin korkunç bir şey olacağını söylüyorlar ve yerlerine gidiyorlar. Teklif neticesiz kalıyor. (İşbu Ömer Lütfi Bey, iman ve namusuyla tanınmış bir zattır ve elyevm, çok şükür, sağdır.)

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın, herhangi bir maddi menfaat bahis mevzuu olmaksızın, İngiliz kumandanı (Allenby) ile hususi temaslarda bulunduğunu da bir gün tarih tespit edecektir.

Nihayet 31 Ağustos 1918... 7'nci Ordu, ne sağındaki 4'üncü Ordu'ya, ne de solundaki 8'inci Ordu'ya ve bilhassa Ordular grubuna hiçbir haber vermeden ve hiçbir şey sızdırmadan, birdenbire Bisan istikametinde son süratle çekilmeye başlıyor! Nagehan cephe üzerinde müthiş bir yarık hâsıl olmuş ve 4'üncü Ordu ile 8'inci Ordu birbirinden uzakta ve temassız halde kalmışlardır!

İngiliz ordusu hemen bu yarıktan içeriye dalarak 8'inci Ordu'nun gerisine düşüyor ve bu orduyu kuşatıp kâmilen esir ediyor. Ancak Tul-ü Kerem mevkiindeki Cevat Paşa, birkaç kişilik maiyetiyle zor belâ kurtulabiliyor!

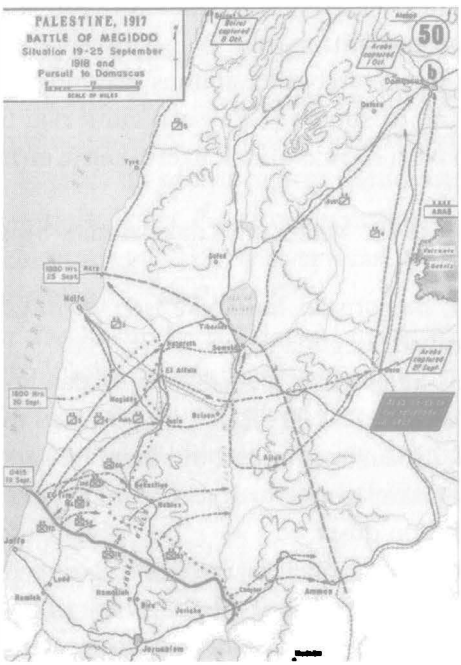
"İngiliz tazyiki, oradan derhal 4'üncü Ordu üzerine dönüyor; vaziyeti birdenbire ve tepeden inme haber alan 4'üncü Ordu ise, tarih boyunca misli görülmemiş bir bozgun seli halinde Halep'e doğru akmaya başlıyor!

Vaziyet tek kelimeliktir: Kahkarî hezimet! 4'üncü Ordu bakiyeleri Şam'a doğru mahşeri bir ana baba günü akışıyla kulaç atarken, 7'nci Ordu hiçbir tazyik görmeden Halep'e çekilmiş ve orada karargâh kurmuştur...

Mustafa Kemal Paşa derhal İstanbul'a müracaat ederek şu teklifte bulunuyor: "Ordumuz mahv ü perişan olmuştur! Eğer Yıldırım Orduları Kumandanlığı'nı bana verir ve Mersinli Cemal Paşa'yı bertaraf ederseniz vaziyeti kurtarırım!.." Ve o

hengâmede hiçbir şeyi doğru haber almak ve düşünmek kabiliyetinde olmayan İstanbul, bu teklifi kabul etmekten başka çare bulamıyor!

Yeni Yıldırım Orduları Kumandanı birkaç basit oyalama muharebesinden sonra Adana'ya çekiliyor ve Adana'dan da İstanbul'a şu yeni teklifte bulunuyor: "Vaziyet tam bir faciadır! Beni Harbiye Nâzırı yaparsanız durumu kurtarabilirim!.."

23 Eylül sabahının alacasında Yahudi Lejyonu, Şeria Nehri'nin ötesindeki Umm eş Şert geçidini ele geçirdi, nehrin doğusundaki Osmanlı kuvvetleri, akşama doğru büyük bir kıskaç içinde bulunduklarını gördüler.[1833]

Allenby, 25 Eylül'de ordularına Şam'a doğru yürüme

1833 *Barışa Son Veren Barış*, s.330

emrini verdiğinde Osmanlı güçlerinin geriye kalanı dağılıp kaçmaya başladı.[1834]

Allenby güçleri, 19 Eylül gecesinden 25 Eylül'e kadar, Kudüs'ün kuzeyindeki bölgeden Şam'ın güneyindeki bölgeye, yaklaşık 70 km. uzunluğundaki bir alanı, beş günde zapt etmişti. Bu hızlı kaçış, Mustafa Kemal'in komutasındaki Filistin cephesinin uğradığı bozgunun boyutunu göstermektedir.

Chauvel'in (Avustralyalı Kumandan) görevinden izinsiz olarak kaçan bağlantı subayı T. E. Lawrence o sabah eski zırhlı Rolls Royce arabasına atlamış, yanında W.E. Stirling adında bir İngiliz subayı ve Faysal'a sadık eski bir Osmanlı subayı olan *Nuri el-Said* olmak üzere, kente girmişti.[1835]

18 Eylül 1918. Makedonya'daki Alman-Bulgar cephesi yarılır.

19 Eylül, Bulgaristan Mütareke ister. Aynı gün, Mustafa Kemal'in ordusu bozguna uğrar.

20 Eylül, Bulgaristan düşmanlarla Mütareke imzalar ve o cephede savaşan 80.000 kişiye yakın kuvveti tutsak edilir.

29 Eylül, Alman İmparatoru, hükümeti ve genel karargâhı hemen bir Mütarekeya varmak zaruretini kabul eder.

30 Eylül, Şam düşer.

1 Ekim, Alman Büyükelçisi Sadrazam'ı görüp, Almanya'nın Wilson'un görüşlerini kabul ettiğini, uygun bir barışa varılması için Wilson'un önayak olmasını isteyeceğini bildirir.

4 Ekim, Alman notası Amerika hükümetine ulaştırılmak üzere İsviçre hükümetine verilir.

5 Ekim, Osmanlı hükümeti de aynı biçimde bir başvurmada bulunur.

5 Ekim, Meclis'in 10 Ekim'de toplanması için irade çıkar.

6 Ekim, Mütareke için Amerika'ya başvurulduğu

1834 *Age* s.330

1835 *Barışa Son Veren Barış, Age* s.335

İstanbul'da duyulur. Talât Paşa Hükümeti'nin çekileceği de söylenmektedir.

6 Ekim, Alman notası Amerikan Hükümeti'ne ulaşır.

7 Ekim, Avusturya-Macaristan da Mütareke için Amerika'ya başvurur.

7 Ekim, Talat Paşa saraya gidip çekileceğini Padişah'a bildirir.

Vahidettin, hükümeti kurmak görevini eski Sadrazam Tevfik Paşa'ya verir.[1836]

10 Ekim, Meclis açılır.

11 Ekim, Tevfik Paşa karşılaştığı güçlükler dolayısıyla hükümet kuramayacağını Padişah'a bildirir. Vahdettin, Talat ve İzzet Paşaları da saraya çağırıp dördü arasında uzun bir toplantı yapılır. İzzet Paşa'nın sadrazam olması, Fethi Okyar'ın yeni kurduğu "Hürriyetperveran Avam" partisinden nâzır alınması kararlaştırılır.[1837]

12 Ekim, Dr. Rasim Ferit Talay'ın, anılan olayları Mustafa Kemal'e şifreyle bildirmesi üzerine, Mustafa Kemal, Padişah'ın Başyaveri Albay Naci'ye (Eldeniz) verilmek üzere aşağıdaki şifreli teli Dr.Rasim Talay'a gönderir:

"*Ser-yaver-i Hazret-i Şehriyari Naci Bey Efendi'ye*" (Gayet mahremdir).

Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuva-yi mevcude müdafaadan âciz bir hale getirilmiştir.

Müttefiken olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lazımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır...

Padişahıma olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temin-i selâmeti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülâta tesadüf etmişlerse Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcihi ve müşarünileyhin de esası

1836 *Atatürk'ün Hayatı*, s.162
1837 *Age* s.164

Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve âcizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir.[1838] Teşrinevvel 918 (Ekim) Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyarî Mustafa Kemal."[1839]

Townshend, anılan eserinde (s.248, ilk Türkçe basım), yola çıkışından önce kendisiyle görüşen yeni Bahriye Nâzırı Rauf'un şu sözlerini nakleder:

"*Halep daha düşmedi, ancak İngilizler yaklaşıyorlar ve bir karşı koymaya uğramadan oraya gireceklerdir. Artık karşı koymuyoruz. Allenby'nin 80.000 tüfek ve kılıcı karşısında 20.000 kişimiz yok. IV., VII. ve VIII. Ordularımızdan VII. ve VIII. Ordular yok oldu, IV.'den yalnız birkaç unsur kaldı.*"[1840]

1838 Fethi Okyar, Tahsin Özer, (eski Erzurum ve Suriye Valisi, *Rauf Orbay*, İsmail Canbulat, (Meşrutiyet devrinde Millî Emniyet Müdürlüğü, daha sonra da Dahiliye Nâzırlığı etmiştir. İlk Cumhuriyet Meclisi milletvekillerinden idi. İzmir İstiklâl Mahkemesince idama mahkûm edilmiştir, Azmi, türlü valiliklerde ve emniyet işlerinde bulunmuştur.)

1839 *Atatürk Hayatı*, s.164

1840 *Age*, s.171; (C.Y. eklemesi): Towsnhend'in anılan eserin İngilizce basımı olan My Campaıgn Mesopotamıa, Sir Charles V.F. Townshend, London, 1920:
(374. sayfadan itibaren, 3.10.1918 tarihinde İzzet Paşadan aldığı telgrafla kendisine Terabya'daki evine davet ettiğini, Köprü'de İzzet Paşa'nın kendisini karşıladığını, yemek boyunca mütareke şartlarını görüştüklerini anlattıktan sonra)
"Görevim nedeniyle İngiliz Filosuna katılmak için İstanbul'dan ayrılmadan önce, Bahriye Nâzırı Rauf Bey, Allenby Halep'e yaklaşırken önündeki asker sayısının 20.000 den fazla olmadığı hususunda beni temin etti."s. 375
"Bu 300.000 kaçak, ülke içinde, büyük çeteler halinde başı boş dolaşıyor. Hiçbir otoriteye bağlı olmadan yerel yöneticilerden haraç topluyorlar. Bandırma'da sayıları bir hayli olan bu kaçaklar, Belediye Meydanında 60.000 paund karşılığı kâğıt parayı, değerleri olmadığı gerekçesiyle yaktılar." s.375
"Çeteciler, Talât Paşa'yı barış yapmazsa İstanbul'a yürüyüp yağma yapmakla tehdit ettiler.
"1918 Eylül'ünde Türkiye'nin durumu böyle idi.
"Bir örnek vermek gerekirse, bana refakat eden Tevfik Bey, (Towshend'in çevirmeni) bu çetelerin yarattığı terör yüzünden, Üsküdar'a On On iki mil uzaklıktaki çiftliğinden, yakacak odun

Bahriye Nâzırı Rauf Bey, Mondros'a gitmeden önce, esir General Townshend'e, savaşan tarafların ordularının savaş güçlerini rapor ediyordu.

Tehlikeler ve güçlüklerle dolu bir haftanın sonunda, Mustafa Kemal, askerini düşmanın çemberinden kurtarıp Ürdün'ün karşı kıyısına geçirmiş bulunuyordu. Kolordusuyla geriyi tutan İsmet Bey, hücumların şimdi güneyden değil de kuzeyden geldiğini fark etmişti.[1841]

Şam'a doğru çekilmelerini bildiren bir emir aldılar. Mustafa Kemal Yedinci Ordu'ya Şam'ın güneyinde, Kisve'de toplanma emri verdi.

Mustafa Kemal, Şam'a yalnız girdi... Pencerelerde Faysal'ın bayrağı asılıydı... Şam'ın elden gittiği belliydi.[1842]

Kisve'ye dönünce von Sanders'in bir emrini buldu: Birliklerini Dördüncü Ordu Komutanı'na teslim ederek Rayak'a gitmesini ve cephenin çeşitli yerlerinden kurtulmuş birlikleri toparlayıp komutası altına almasını bildiriyordu.[1843]

Mustafa Kemal'in karargâhı Rayak'ta, von Sanders'inki ise Baalbek'teydi. Şam'ı savunmakla görevlendirilen general şehirden ayrılmış, kolordu kumandanlarından biri de askerlerini düşmana teslim ederek Beyrut'a kaçmıştı.[1844]

Mustafa Kemal, yetkilerini aşarak bütün kuvvetlerine kuzeye doğru yollanma emri verdi. Bunlar, Şam bölgesinde

getiremiyordu. Bunlar üzerine gönderilen yirmi silahlı erin çoğu da bunlara katılmıştı."

"7 Ekim'de Enver, Talât ve kabinenin bütün üyeleri istifa etmiş, Padişah, yeni kabineyi kurmakla Tevfik Paşa ile Mareşal İzzet Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirmişti.

"12 Ekim'de, Büyükada'da bahçemde otururken, Mareşal İzzet Paşa'nın, Harbiye Bakanlığı da uhdesinde kalmak üzere, yeni hükümeti kurduğunu öğrendim". s. 376

1841 *Atatürk'ün Hayatı*. s.196

1842 *Age*, s.197

1843 *Atatürk'ün Hayatı*, s.197

1844 *Age*, s.198

İsmet'in, Baalbek bölgesinde de Ali Fuad'ın komutası altında bulunan birliklerdi. Humus'taki von Sanders'e de bildirdiği bu emir yüzünden ağır tenkitlere uğrayabilirdi. Çünkü artık bir daha geri dönemeyecek şekilde geniş ölçüde bir gerilemeye girişmişti.[1845]

Mustafa Kemal Paşa, bu son Suriye muharebelerinden şu şekilde bahsetmiştir:

"Bir İngiliz esirinin ifadesi... Ve onun delâletiyle keşfettim ki bir veya iki gün sonra İngilizler, bütün cephe üzerinde ciddî taarruzlarını yapacaklardır; bir muharebe emri yazdırdım. Bu emirde: 'Düşman 19 Eylül günü akşamı umumî taarruz yapacaktır,' diyor, buna karşı ordumca alınacak tedbirleri zikrediyordum. Bu emri, malûmat için Grup Kumandanı Liman von Sanders Paşa'ya gönderdim. 19-20 Eylül gecesi düşman topçusu hatlarımız üzerine ateş etmeye başladı. Gece muharebe ile geçti. Benim ordunun sağ kanadındaki ordu yarıldı, esir düştü. Ve boş kalan bu cepheden geçen düşman süvarileri, Liman von Sanders'in karargâhını bastı."[1846]

İngiliz ordusundan kaçarak Osmanlı Ordusu'na bilgi getiren Müslüman asker, İngilizlerin iki gün sonra 7. Ordu'nun sağ cenahından hücuma geçeceklerini haber verir. 7. Ordu'nun sağ cenahı takviye edilmez ve düşman bu cenahtan taarruz eder ve buradaki birlikleri esir aldığı gibi, Grup Kumandanı'nın karargâhına kadar girerler. Bu bozgun sonunda, Ordu kendini bir daha toparlayamaz ve bu olay savaşın sonunu da getirir. Bu yenilgiden "düşman kuvvetleri bizden çok üstündü" savunmasıyla sıyrılmaya çalışılır. Osmanlı Ordusu'nu Suriye cephesinde İngilizlere esir ve-

---

1845 *Age*, s.199

1846 *Ben de Yazdım*, I., s.11; Falih Rıfkı Atay: Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 2-4 Nisan 1926. Tefrika No: 24-26.

ren kumandanlar, ileride yeni devletin kuruluşunda da en önemli rolü oynayacaklardır.

Avusturya İmparatoru bir an önce sulh yapmak taraftarı idi. Nitekim 14 Eylül'de (1918) İsviçre kanalıyla Amerika'ya başvurdu.[1847]

Çetin dört harp yılından sonra Bulgar Ordusu'nda firar hadiseleri çoğalmış, yılgınlık baş göstermişti. Ordunun maddî ve manevî kıymetini iade için Almanların çalıştıkları söyleniyordu. Tam bu sırada Dobropoljé (Dobruca) Meydan Muharebesi'nde (15-18 Eylül) Bulgar cephesi yıkılmıştı... (Bu yıkılışın ertesi günü, İngilizlerin Mustafa Kemal'in ordusunu çökerten baskınını anımsayalım). Bulgarlar, İtilâf Devletleri ordularının baskısına fazla dayanamadılar. 25 Eylül'de mütareke teklif ettiler ve 29 Eylül'de Selanik'te mütarekenameyi imzaladılar.

Mütareke şartlarını İstanbul gazeteleri özetlemişlerdi:[1848]

1. Bulgaristan 1914 yılındaki eski hududuna döndürülecek.
2. Seferber halde bulunan Bulgar kuvvetleri terhis olunacak,
3. Bütün Bulgar cephane, levazım ve silahları depolara konulacak ve bunlar İngiliz subaylarının nezareti altında bulunacak,
4. Mütarekenin imzasından itibaren dört hafta içinde Almanya ve Avusturya elçileri ve tebaası Bulgaristan'ı terke mecbur bulunacak.

Selanik mütarekesiyle, İtilâf Devletleri Bulgar topraklarından asker geçirme hakkını elde ediyorlardı. O tarihlerde Bulgar toprağı sayılan Batı Trakya'nın, Franchet D'Espérey

1847 *Anadolu İhtilali*, s.27
1848 *Ben de Yazdım*, I. s.9

ordularına açılmasıyla, Doğu Trakya ve dolayısıyla İstanbul tehlikeye düşüyordu. Trakya hududunda iki hudut muhafız taburundan başka kuvvet yoktu.

Facianın son perdesi, Suriye'de oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi, buradaki muharebelerle ve bozgunla resmî ifadesini bulacaktı. Ertesi gün Şam düşmüştü. Türk orduları Halep'e doğru çekiliyorlardı...

Nablus Muharebesi'ndeki büyük bozgunu Araplar tamamlıyorlardı. Bütün Suriye ayaklanmıştı. Çekilme hâlindeki Türk askerleri Arapların baskınlarına uğruyorlardı. İngilizlerle işbirliği yapan Faysal, Türk Ordusu'nu arkadan vurmaktaydı.[1849]

Dağılan diğer orduların artıklarıyla da az çok takviye edildiği halde 7. Ordu'nun mevcudu sadece 2500 piyade idi.

İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylül'den, bu son muharebenin yapıldığı 26 Ekim gününe kadar, Yıldırım Orduları Grubu'nun kayıpları şöyledir:

75.000 esir, 360 top, 800'den fazla makineli tüfek, 210 kamyon, 44 otomobil, 89 lokomotif, 468 yük ve yolcu vagonu.[1850]

Talât Paşa Hükümeti, Wilson Prensipleri dâhilinde sulh aramak kararını verdikten sonra 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir.[1851]

Bu karar üzerine Babıâli, hemen harekete geçerek, harp esnasında Amerika'daki tebaamızın menfaatlerini korumayı üzerine almış olan İspanya Hükümeti'nin delâletiyle, Birleşik Amerika Devletleri Reisi'nden sulhun "*emr-i iadesini üzerine almasını*" rica etmiştir.[1852]

"*...bilcümle Hükümât-i Muhâsımayı bu talepten haberdar ederek kendilerini müzakerata başlatmak üzere murahhaslar*

1849 S.Selek, I.,s.21
1850 *Age*, s.25
1851 *Ben de Yazdım*, 1.,s.14
1852 *Age*, s.14

tâyinine davet etmesini rica ettiğini Cemâhir-i Müttehide-i Amerika Reisicumhuru Efendi'ye tebliğ etsin."[1853]

Mustafa Kemal Paşa'nın, sekiz sene sonra durumu değerlendirmesi:

"...Derhal bu kabineyi düşürmek, onun yerine benim de düşündüğüm tarzda iş görebilir yeni bir kabineyi iktidar mevkiine getirmek lüzumuna inandım. Şunu da ilave etmeliyim ki, tasavvurlarımı tatbik edebilmek için bu yeni kabinede mutlaka bütün ordunun kumandasının da bana verilmesi gerektiğine kanaat etmiş bulunuyordum.

Vaziyet buhranlı olduğundan ve alınacak tedbirlerin çok ciddî ve acele olması lazım geldiğinden bu mütalâamı telgrafla Padişah Vahdettin'e bildirdim. Yeni kabine için Sadrazam olarak İzzet Paşa'yı, nezaretlere de bazı arkadaşları isimleriyle tavsiye etmiştim. Aynı telgrafta kendimin de bu kabinede Harbiye Nâzırı olarak bulundurulmaklığımı çok samimî bir lisanla istedim. Padişah'a bu müracaatımdan, kabine için tavsiye ettiğim zatlara da ayrıca malûmat verdim."[1854]

"Çok geçmedi. Talât Paşa Kabinesi istifa etti. İzzet Paşa'nın reisliğinde yeni kabine teşekkül etti."[1855]

İzzet Paşa, 14 Ekim 1918'de mutat alayla Sadaret Fermanı'nı Babıâli'ye getirmiştir.[1856]

1 Ekim-6 Ekim günleri arasında Osmanlı İmparatorluğu hükümeti de, bazı ileri gelen Türk liderleri de barış arayışlarına başladılar.[1857]

1853 *Age*, s.14
1854 *Age*, s.20
1855 *Age*, s.20
1856 *Age*, s.22
1857 *Barışa Son Veren Barış*, s.362; (C.Y. Notu: İzzet Paşa, Townsend'i 3 Ekim 1918'de Tarabya'daki villasına öğle yemeğine davet etti. Towsnend, Bulgarların, Fransız'ların Selanik'teki Ordu kumandanı ile mütareke yaptığını İzzet Paşa'dan öğrenir. İzzet Paşa, Townsend anlatıyor. "İzzet Paşa yemekte, çok yakın bir zamanda, İngilizlerle

Almanya da, Alman askerleri Doğu Fransa ve Belçika boyunca uzanan hattı başarı ile savunurlarken, 3-4- Ekim gecesi Başkan Wilson'a bir nota göndererek, haftalarca sürecek olan ateşkes görüşmelerini başlattı.[1858]

İngiliz Savaş Kabinesi 1 Ekim'de İtilaf Devletleri Yüksek Savaş Konseyi'nin toplanarak *Türkiye için barış koşullarının görüşülmesine karar verdi.*[1859]

1 Ekim 1918

Bulgaristan'ın Teslimi.[1860]

1. Savaş Kabinesi, Lord Derby'den, Bulgaristan'ın teslim olma ve kabul edilmiş mütareke şartlarına dair bir telgraf aldı.

TÜRKİYE

2. Savaş Kabinesi, Türk Baş Komutanından General Allenby'e, Bulgaristan'ın teklif ettiği gibi bir Ateşkes teklifi gelirse, bu çok önemli olayı karşılamağa hükümet hazır olmalıdır...

barış yapmak için Türk Hükümeti tarafından görevlendirileceğini bir an önce bana söylemek istedi. Ben de kendisine bu konuda yardım yapabilmem için tamamen özgür olmalıyım. Türklerin Çanakkale Boğazını açması ve İstanbul'un Serbest bir Liman olması karşılığında Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının geri alınması ve Anadolu topraklarının korunması konusunda İngilizlerden söz alabileceğimi ümit ettiğimi söyledim. Hicaz Krallığı kendi sorumlu*luğ*unda olmalı. Basra ve Bağdat hiçbir kayda bağlı olmadan serbest ticaret için serbest limanlar olmalı ve Bağdat İngilizlerin korumasında ve himayesinde bulunmalı. Aksi takdirde, benim kanaatime göre Türkiye yalnız bırakılacaktır. Türklerin yerine konacak başka kimse yoktur. Türkler, bizim Hindistan yolumuz üzerinde bırakılmalı, bize zarar veremeyecek derece de zayıftırlar." May Campaigon In Meopotamia, Townsend, 1920., s.374. Bir kaç gün sonra da Talat Paşa'nın istifası üzerine İzzet Paşa Sadrâzam oldu.)

1858 *Age* s.362

1859 *Barışa Son Veren Barış, Age* s.362

1860 Catalogue Reference:CAB/23/8 Image Reference:0001

SAVAŞ KABİNESİ KARARI:

a Bahriyenin Birinci Lord'u ve Savaş Bakanlığı, Türkiye silah Mütarekesi –mütareke– istediği takdirde, kara ve deniz askeri şartlarını kapsayan bir andıç hazırlamalı.

b Türkiye'nin savaştan çekilmesi halinde meydana gelecek, bahriye, kara askeri sorun ve siyasî durum hakkında Yüksek Savaş Konseyi bir toplantı yapmalı.

Savaş Kabinesi, Bahriyenin Birinci Deniz Lordunun birinci Dretnotunu mümkün olduğu kadar çabuk Ege Denizi'ne gönderme kararı aldı.

3 Ekim 1918

MÜTAREKEDE ASKERİ VE BAHRİYE ŞARTLARI.[1861]

"Mr. Balfour, Amirallik ve Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Türkiye ile yapılacak Mütareke taslağını Savaş Kabinesi'ne okudu.

"Son karar alınmış değil.

(Taslak)

(Gizli)

"Türkiye ile yapılacak Mütareke Şartları:

1. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e çıkış. Çanakkale tabyalarının Müttefikler tarafından işgali.
2. Halen Türk işgalinde bulunan limanların ve bağlama yerlerinin Müttefikler tarafından serbestçe kullanılması ve buraların düşman tarafından kullanılmasının engellenmesi.
3. Türk sularındaki bütün savaş gemilerinin teslimi, bu gemilerin bir ya da birkaç limanda gözaltında tutulması.
4. Telsiz ve telgraf istasyonlarının Müttefikler tarafından yönetilmesi.

1861 Catalogue Reference:CAB/23/14 Image Reference:0035

5. Türk karasularındaki bütün mayın tarlaları, torpidoların ve diğer engellerin işaretlenmesi.
6. Karadeniz'deki mayınlar hakkında mümkün olan bilgiler aktarılacak.
7. İstanbul'un Müttefikler tarafından deniz üssü olarak kullanılması ve bütün gemilerin tamirlerinin Türk limanlarında yapılması.
8. Kömür, gaz ve mazot ile deniz malzemesinin Türk kaynaklarından satın almak suretiyle kolaylıklar sağlanması.
9. Demiryollarının tümüne Müttefik Kontrol Subayları yerleştirilecek. Şimdi Türk kontrolünde bulunan aşağı-Kafkasya demiryolu da dâhil.
10. Müttefikler'in Toros Tünel Sistemleri'ni işgali. (El yazısı ile yapılan ek: Bakü ve Batum'un işgali.)
11. Türk birliklerinin Kuzey-Batı İran'dan ve Aşağı Kafkasya'dan acilen savaş öncesi sınırlarına çekilmesi.
12. Hicaz, Asir, Yemen (el yazısı ile "Suriye + Mezopotamya)'dan bütün garnizonların, Müttefikler'in ya da Arap temsilcilerinin en yakınına çekilmesi.
13. Tripoli'deki bütün Türk subaylarının en yakın İtalyan birliklerine teslimi.
14. (silik el yazısı)
15. Sivil-asker bütün Almanların ve Avusturyalıların en yakın İngiliz ya da Müttefik Kumandanlığa teslimi.
16. (boş)
17. Ordu levazımını kontrol için Müttefik subayların atanması.
18. Bütün savaş mahpusu tutuklu Ermeniler İstanbul'da toplanacak, şartsız olarak Müttefiklere teslim edilecektir.

Paragraf 1. İngiltere'nin İstanbul'u işgali istenen bir olay değildir.

Paragraf 6: Türk karasularındaki mayın ve torpidoların ve diğer engellerin kaldırılmasına yardım etmek gerekli değildir.

Paragraf 10: Aşağı Kafkasya demiryolunun işgali ziyadesiyle dikkate alınmalı.

Paragraf 11-12: Bu aşamada belirli bazı yerlere indirgeme yerine, Müttefiklere stratejik noktaları işgal etme izni verilmesinin genel bir şart olması tercih edilebilir.

Sivil ve asker Almanların Türkiye'den çıkarılması paragrafında mutabakat var. 3.10.1918"

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI
SİYASİ HABERALMA DAİRESİ
4 Ekim 1918
TÜRKİYE

1.Brest-Litovsk Anlaşması.[1862]

"Rusya'ya ve Romanya'ya geçen baharda Brest-Litovsk'da ve Bükreş'te dayatılan çözüm, Türkiye ile müttefikleri arasında bir takım anlaşmazlıklara yol açtı ve Rusya'nın büyük bir devlet olarak saf dışı edilmesi onları birbirine bağlayan korkuyu ortadan kaldırdı ve ganimetlerin paylaşılması iştahlarını arttırdı.

"Şimdiki andıç, İngiliz siyasetini doğrudan ilgilendiren Kafkasya'yla alakalı olarak verilmiş çok ciddi sözler nedeniyle bu bölgeyle ilgili anlaşmazlıkları ele alacak. Brest-Litovsk imzalanmadan önce Kafkasya'da Türk-Alman sorunu yoktu. Türkler, 1914 statükosunu halletmek (Rusya'nın Türk Ermenistanı'nın içine ilerlemesi ile tehdit edilmişti) ve kendi sınırları içinde dış müdahale olmaksızın kendi millî sorunlarını çözmek üzere tavrını belirledi. Brest-Litovsk müzakerelerinin başlamasından hemen önce, Talat, "Vossische Zeitung"a[1863] verdiği demeçle kendini sınırlandırdı. Hem Almanlar ve hem de yandaşları Türklerin bakış açısını öğrenmiş oldu. Örneğin, 1915 Ermeni zulmünden sonra kendilerine ne zulüm yapıldı; (Washington'da von Bern-

1862 Catalogue Reference:CAB/24/66 Image Reference: 000
1863 "Voix de l'Armenie," February 1, 1918.

storff) ne de Ermeniler bunu hak edecek bir şey yaptılar. ("Tageszeitung"da von Reventlow) Reichstag'da ve basında bu konu üzerine yapılan görüşmelerin üstü örtüldü. Almanların Gürcü propagandasını başlattığı âna kadar Türklerle Almanlar arasında bir anlaşmazlık yoktu.

"3 Mart'ta imzalanan Brest-Litovsk'un son aşamasında, Rusya yerine hareket eden Bolşevikler, Kafkas ötesi üç yerleşim yerini, Kars, Ardahan ve Batum'u, yaptığı anlaşma ile, oturanların iradesine bağlı olarak, Türkiye'ye bağışladı ve boşalttı.

Bu, 1877 statükosunun değiştirilmesi idi."

2. Trabzon Müzakereleri:

"Bu Hükümet (Kafkas Ötesi Hükümeti) Aralık ayında Ermenistan sınırında Türk Kumandan ile bir mütareke imzaladı. O ana kadar bu hattı terhis edilmiş Rus askerleri tutuyordu. Kafkas Ötesi Hükümeti, Kafkas milletlerinden meydana getireceği yeni bir birleşme ile bu boşluğu doldurmak istedi ama cephede önemli değişiklik olmadı. Şubat'ta, Almanlar Baltık ve Ukrayna topraklarında ilerlemeye başlayınca, Türkler, Rusya tarafından işgal edilmiş olan Türk-Ermenistan topraklarını yeniden işgal etmeye başladı. 24 Şubat'ta Trabzon'u geri aldılar ve Kafkas Ötesi Hükümeti ayrı bir barış anlaşması için Trabzon'da görüşmeyi kabul etti. Türk delegeleri 9 Mart'ta İstanbul'dan hareket ettiler. Kafkas Ötesi delegeleri 1914 statükosunu ve Türk Ermenistanı'na otonomiyi talep ettiler. Diğer taraftan İstanbul'da, nüfusunun üçte ikisinin Müslüman olduğu gerekçesiyle Kafkas Ötesi Hıristiyan Hükümeti'ne karşı kışkırtma başladı. Türk ilerlemesi devam etti ve 12 Mart'ta Erzurum'un alındığı açıklandı. 31 Mart'ta müzakereler kesildi. Kafkas ötesi delegeleri, Türklerin onları Türkiye'nin Müttefikleri ile görüştürmediğinden şikâyet ettiler.

Kars, Ardahan ve Batum'da Halk Oylaması

"3 Mart 1918'de imzalanmış olan Brest-Litovsk antlaşmasının ilgili maddesine göre: 'Türk yetkililer, işgal ettikleri topraklarda' derhal halk oylamasına başvuracaklardı. 17 Ağustos 1918'de İstanbul Hükümeti, 87048 oydan 85124'ünü aldı; böylece bölgedeki halkTürkiye ile birleşmeye karar verdi."

1917'in sonunda Erzincan Antlaşması ve ardından 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı, Rusların işgal etmiş olduğu Doğu İlleri'ni birer birer geri alıyordu. Rus askerinin silah bırakmasından sonra Osmanlı Ordusu, Kars, Ardahan ve Batum'u aldıktan sonra Doğu'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. 16 Eylül'de Bakü'yü aldıktan sonra kuzeye yönelmiş, ilerliyordu. Görünürde, karşı koyacak bir güç de yoktu.

Brest Litovsk'un imzalandığı 3 Mart 1918'den sonra Osmanlı'nın Doğu bölgesi üzerindeki ümitleri birden bire artmıştı. Kars, Ardahan ve Batum geri alındığı gibi, Osmanlı'nın Doğu'ya doğru ilerlemesi karşısında bir engel de kalmamıştı. Kuzey İran'dan Orta Asya'ya kadar olan alan, kurulacak bir Türk-İslam devletinin kontrolü altına girecekti. Eylül 1918'in ikinci yarısında Bakü'yü Osmanlı ordusu fethetmişti. Hem Ruslar ve hem de İngilizler, Müslümanların, hem de Türk dilini konuşanların, Asya'nın ortalarına kadar ilerlemelerini istemiyorlardı. Osmanlı'nın yolunu Bolşeviklik'lerle kesmek istediler.

Townshend'in, 1920 Şubat'ında Londra'da basılan "*My Campaign In Mesopotamia*" eserinin, 1921 yılında, Matbaa-i Askeriye'de "Irak Seferim" ismi ile Tarih-i Askerî Encümeni Tercümesi ile çevrilip basılmış olduğunu öğreniyoruz. Sayın Celal Bayar, Townshend'den yaptığı alıntıları bu kitaptan

yapmıştır. Aşağıda, Sayın Bayar'ın yaptığı alıntılar var. Ama Sayın Bayar, Townshend'in 3 Ekim'de Yusuf İzzettin Paşa ile yaptığı görüşmeye hiç değinmeden, Mütareke için yaptığı girişimlerden söz ediyor. Burada, 3 Ekim (1918)'de Townshend ile Yusuf İzzetin Paşa arasındaki görüşmeyi veriyorum. İzzet Paşa, bu görüşmeden 10 gün sonra Başbakanlığa atanmıştır:

"3 Ekim 1918'de, Büyükada'dan Tarabya'ya Mısırlı İzzet Paşa'nın villasına gittim. Öğle yemeği yemek için telgrafla beni davet etmişti. Kendisi beni Galata Köprüsü'nde karşıladı. Otomobille Tarabya'ya gittik.

Selanik Ordusu'nun (Antant Devletlerin) Bulgaristan'a girmesi üzerine, Bulgaristan'ın, Selanik Ordusu'nun Fransız kumandanıyla silah Mütarekesi imzaladığını Paşa bana söyledi. Bana aniden İngiltere Hükümeti ile bir barış antlaşması imzalamak istediğini söyledi. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılması ve serbest liman olması koşuluyla, İngiltere Hükümeti'nden, Avrupa ve Asya'daki Türk toprakları için söz alabileceğimi ümit ettiğimi söyledim. Hicaz Krallığı kendi sorumluluğunda bırakılmalı, Basra ve Bağdat, serbest ticaret için serbest liman olmalı ve İngiliz himayesine verilmeli. Aksi takdirde Türkiye kendi başına yalnız bırakılmalı."[1864]

Mezopotamya'daki İngiliz Hindistan'ı orduları, stratejik önem taşıyan petrol zengini Musul'dan hâlâ haftalarca uzakta idiler. 2 Ekim'de birliğin komutanına Savaş Bakanlığı tarafından *"petrol bölgesinin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü işgal etmesi"* bildirildi.[1865]

Savaş Kabinesi 3 Ekim'de Osmanlı İmparatorluğu ile bir ateşkes veya barış antlaşması sorununu geniş olarak ele aldı.[1866]

1864 *My Campaign in Mesopotamia*, Charles V. F. Towshend, London 1920, s.374
1865 *Barışa Son Veren Barış*, s.362
1866 *Age* s.362

İngiliz Kabinesi yine de ateşkes koşullarını içeren bir taslak hazırladı ve Başbakan, Ekim ayının başında, diğer İtilaf Devletleri hükümet başkanları ile görüşmek için Paris'e giderken taslağı da yanına aldı. Müttefikler Paris'te İngiliz taslağına dayalı bir anlaşma üzerinde anlaştılar ve konunun Türkiye'nin ateşkes için başvuracağı devlet tarafından yürütülmesini kararlaştırdılar.[1867]

Talat, Eylül'de Berlin ve Sofya'ya gidince müttefiklerinden gerçek durumu öğrendi: Dönüşünde Bulgar ordusunun çöküşüne tanık oldu ve Bulgaristan'ın ayrı barış isteyeceği kendisine resmen bildirildi.[1868]

Bulgaristan, Almanya ile olan kara bağlantısı idi. Onun taraf değiştirmesi Talat'ın fikrine göre Türkiye'yi yenilgiye mahkûm etmişti. Talat barış anlaşması yapmayı düşünerek döndü.

Savaşa devam etmeye kararlı olan Enver, Türkiye'nin çarpışmayı sürdürmekle daha iyi koşullar elde edeceğinden emindi. Ona göre Türklerin Kafkaslar ve Hazar'daki başarıları Doğu'da zafer kazanılabileceğini gösteriyordu ve bu da İngilizleri 1919'da uygun barış koşullarına razı edebileceğinin işaretiydi.[1869]

Bu ordu, dört yıl dokuz cephede –Çanakkale, Kafkas, Irak, Sina, Filistin, Hicaz, Galiçya, Romanya, Makedonya cephelerinde– sayıca üstün düşman ordularıyla dövüştü; harikalar yarattı.[1870]

Enver Paşa'ya göre *bu harp, yalnız Osmanlı Devleti'nin değil, bütün Müslüman dünyasının kurtuluş harbi ve istiklâl savaşıdır.*[1871]

1867 *Age* s.364
1868 *Age* s.365
1869 *Age* s.366
1870 Ali Fuat Erden, s.61
1871 *Age* s.62

Enver'in, Türkiye'nin Müttefikleri savaş kazanıyor iddiası, kabine içinde ikilik yarattı.

1 Ekim sabahı, Talat, Almanya'nın barış isteyeceğini öğrenmesinden az sonra, kabinesini toplayarak istifa etmeleri gerektiğini bildirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun derhal ateşkes istemek durumunda olduğunu ve İtilaf Devletleri'nin kendisi ile İttihatçı dostlarının hâlâ başta olduklarını öğrendikleri takdirde daha ağır koşullar ileri süreceklerini söyledi.[1872]

Enver ile Cemal buna karşı çıktılar, Kabine'nin direnerek daha iyi koşullar elde edebileceğini iddia ettiler. Ancak azınlıkta kaldılar. Talat, Padişah'a kabinesi ile birlikte istifa kararında olduğunu bildirdi.[1873]

EKTEKİ DOĞU RAPORU'NU DEĞERLENDİRME[1874]

8 Ekim 1918

TÜRKİYE

"İstanbul'daki Hükümet değişikliğini teyit eden resmî bir haber henüz yok. Ahmet Tevfik Paşa'nın bir hükümet teşkil edeceği kesin gibi. Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı'nın eski Berlin Büyükelçisi, sonra yıllarca Abdülhamit'in Dışişleri Bakanı, İttihat ve Terakki'nin, Abdülhamit devrilene kadarki kritik dönemin on beş yıllık sadrazamı. Sonradan Londra'ya büyükelçi oldu, orada şimdiki savaş sırasında görev yaptı. Bir Alman kadınla evlendi ve oğulları Almanya'da askerî eğitim gördüler. İstanbul'daki evi, Alman Elçiliği'nin kapı komşusu. Siyasî kişilik olarak renksiz ve ışıksız olarak tasvir edilebilir. Bir Türk için tek başına dürüst, kişisel bağlamda eski Türk aristokrat geleneklerine bağlı.

"İzmir'in Rahmi'si, (İzmir Valisi) değişik karakterde, sakin. Komitedekiler onu Türkiye'de *Büyük Yılan* olarak

---

1872 *Barışa Son Veren Barış*, *Age* s.366

1873 *Age* s.367

1874 Catalogue Reference:CAB/24/145 Image Reference:0029

tanımlıyorlar. İttihat ve Terakki'nin ikinci derecedeki çevresinde bulunuyor. Doğuştan Selaniklidir. Makedonya'da malı mülkü vardır. Genç Türk lideri ve Selanikli Karasso'nun (Karasu-Maşrik-i Azam C.Y.) her zaman en yakın dostu olmuştur. Rahmi, kurnaz, uzak görüşlü ve güçlüdür. Etkili bir vali olduğunu kanıtlamıştır. Antant (Devletlerle) olan ilişkisinde her zaman kendi bildiği yolda gitmiştir özellikle İngiltere'ye karşı, Enver siyasetine hiçbir zaman balıklama dalmamıştır. Özellikle "Boğazlar" konusunda kurnaz ve pazarlıkçı olmuştur.

Er ya da geç Türkiye, Müttefik Devletlerin taleplerini şartsız olarak kabul edip teslim olacaktır. İstanbul'daki siyasetçiler, hak ettiklerinden daha iyi barış şartları elde etmeyi deneyeceklerdir ve biz çok da acele etmeden iyi bilgilendirilmeliyiz.

Talat ve Enver'in İstifası.

Sir Rumbold, 8 Ekim tarihli (No.1793) telgrafında, yetkili yerden aldığı habere göre Talat ve Enver'in istifa ettiğini ve Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atandığını öğrendiğini bildiriyordu.

Ertesi gün ikinci bir telgrafta, "Senatör Tevfik" imzası ile iki telgraf imzaladığını, birincisinde Oskan Efendi'ye Posta ve Telgraf Bakanlığı'nı teklif ettiğini ikincisinde de Recep Paşa'nın acilen İstanbul'a dönmesi istendiği yazılı idi.

Almanya ile İlişkiler.

Sir Rumbold'un 4 Ekim tarihli telgrafında, güvenilir kaynaktan aldığı habere göre Türk Hükümeti Berlin'e bir telgraf göndererek barış isteyeceğini, Merkez Devletlerin kendisine gerekli desteği vermediğini, bu kararın Sultan ile yapılan görüşmeden sonra alındığını bildiriyordu. Almanya verdiği cevapta Türkiye'ye her türlü yardıma hazır olduğunu, Bulgaristan askerî işgali için her türlü önlemin alındığını bil-

dirdi. Türk Kabinesi'nin aldığı en son karar 1 Ekim tarihli Çanakkale ve Suriye'ye ek kuvvet gönderme kararı idi. Sir Rumbold, haberine, Ukrayna'dan İstanbul'a gemi ile Alman birliklerinin gönderilmiş olduğunu da ekliyordu.

Büyük Sunusi.

Sir Rumbold'un 5 Ekim tarihli telgrafında, İtalyanların, Büyük Sunusi'nin, İzmir yakınındaki bir limandan Libya'ya gittiğini haber aldıklarını bildiriyor.

SURİYE

General Allenby'den alınan 6 Ekim tarihli telgrafta, birlikleri Şam'a girdiği zaman hükümet binalarında Arap bayrağının dalgalanmakta olduğu söylenmektedir.

"General Allenby, 3 Ekim'de kadrosuyla Şam'a girdi ve aynı gün şehre gelen Emir Faysal ile bir mülâkat yaptı.

(Emir Faysal) yaptığı açıklamada, General Allenby'nin yapılmakta olan harekâtın en üst kumandanı olduğunu, bu harekâtın sürdüğünü, bütün yönetimin de onun kontrolü altında olması gerektiğini söyledi. Fakat Ürdün'ün doğusundan, Şam'dan Maan'a kadar olan bölge dâhil, Arap yönetimini kendi kontrolü altında askeri yönetim olarak tanıdığını, biri İngiliz diğeri Fransız iki irtibat subayı atayacağını, bu subayların kendisi ile yönetim arasında iletişim kuracağını söyledi."

İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Komutanlığı'na ta'yin edileceği gerekçesi ile, Mustafa Kemal Paşa'nın bu dileğini reddetmişti.[1875]

Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesinde Bahriye Nâzırı olan Rauf Orbay anlatıyor: Kabinenin kuruluşunun (14.10.1918) ertesi günü idi. Bahriye Nezareti'ne varışımda General

1875 Selek I., s.23

Townshend'den bir mektup aldım. "Osmanlı Devleti muhasımlarıyla sulh yapmaya taraftar bulunduğu takdirde iki tarafın esas menfaatlerini telif edecek bir sulhun yapılmasında İngiltere Hükümeti ile Devlet-i Aliye arasında tavassuta hazır bulunduğunu" ilave ediyordu.[1876]

"General Townshend İstanbul'a getirildiği zaman, Umumi Karargâh'ın isteği üzerine, yanına deniz yüzbaşısı Tevfik Beyi memur etmiştim...

Enver Paşa da emrine bir kotra tahsis edecek derecede ileri gitmişti.

Bir kere de –tavassutumla vaki ricası üzerine– generali evinde çaya davet edip görüşmek sureti ile nezaket göstermişti.

Ben de Heybeliada'da Bahriye Mektebi'ni ziyaret ettiğimde, Townshend'in ısrarlı isteği üzerine Büyükada'ya köşküne gidip kendisini ziyaret etmiştim.

İkinci görüşmemde, savaşın son aylarında Büyükada'da idim. General duymuş, evine davet etmiş, ben de gitmiştim.

Townshend'in mektubundaki teklif üzerine bizzat teşebbüste bulunmayı münasip görmedim. Kendisine –mektubu getiren Tevfik Bey'le– teklifini Sadrazam Paşa'ya yapmasının daha muvafık olacağı cevabını gönderdim."[1877]

"İzzet Paşa teklifimi kabul ile Townshend'i Babıali'ye davet etti.

16 Ekim 1916'da toplanan Vükela Heyeti, General Townshend'in İngiltere'ye giderek belli esaslar içinde İngiltere hükümetiyle sulh meselesini görüşmesine muvafakat etti."[1878]

"Sulh yapılmasında esas olarak -İngiltere Hükümeti'ne General Townshend vasıtasıyla teklif edilecek şartlar da yine bu toplantıda şu suretle tespit edildi:

1876 *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s.114
1877 *Rauf Orbay Hatıraları*, s.114
1878 *Age* s.115

1. *İtilaf kuvvetleri tarafından işgal olunan topraklarda oturan ahalinin idari muhtariyetlerini Türkiye kabul edecektir.*
2. *Türkiye'nin siyasi, mali ve iktisadi istiklali mahfuz kalacaktır.*
3. *Şimdiki buhranın önlenmesi için gerektiğinde Türkiye'ye mali yardım yapılacaktır.*

Vükela Heyeti, Hükümet'in bu karar ve düşüncelerini General Townshend'e anlatmak ve kendisini kimseye duyurmadan Akdeniz'deki İngiliz Kuvvetleri'nin bulunduğu en yakın yere ulaştırmak, Haim Naum Efendi'yi de Köstence'ye (Amerika'ya temsilci olarak gidecek) göndermek vazifelerini bana verdi.

O günün akşamının geç vaktinde Büyükada'ya giderek General Townshend'le köşkünde görüştüm ve hükümetin sulh için esas saydığı noktaları kendisine anlattım.

Bahriye Nezareti, İzmir Valisi Rahmi Bey'e bir vapur tahsis etmişti. Aynı günün akşamı Rahmi Bey Bandırma'ya giderken Büyükada'ya uğrayarak General Townshend'i alıp İzmir'e götürecekti.[1879]

Çanakkale Boğazı ve civarı torpildöşeli; başlıca istihkaâmları Almanların elinde."[1880]

"18 Ekim 1918'de Rahmi Bey, Büyükada'dan General Townshend ile yaverini ve Yüzbaşı Tevfik Bey'i alarak, Bandırma'ya gittiler."[1881]

İngiltere Başvekili Lloyd George, daha 6 Ekim 1918'de Yüksek Harp Konseyi'nden, Boğazlar'ın "Fransız Mareşali Franchet d'Esperey'in yüksek kumandasında, İngiliz Generali Milne tarafından işgal edilmesini ve Türklerle imza-

1879 *Age* s.115
1880 *Age* s.116
1881 *Age* s.146

lanacak olan mütarekenin de Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesi müsaadesini almıştı."[1882]

İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları daha 7 Ekim 1918'de Osmanlılarla yapılacak mütarekenin şartlarını kararа bağlamış bulunuyorlardı.[1883]

Vahidettin, Ekim 1918'de Mütareke yapmak için Mondros'a gidecek olan heyete verilecek yönergede şu yönlerin de bulunmasını istemişti:[1884]

"1. Hilafet-i celile ve saltanat-ı seniyye ve Hanedan-ı Osmanî hukukunun tamami-i mahfuziyetinin temini.
2. Bazı eyâlâta (eyaletlere) verilecek muhtariyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idarî olup siyasî olmaması... Siyasî muhtariyeti kabul edecek olursak Âlem-i İslâm'a ihanet etmiş olacağız fikrindeyim."[1885]

Rus devrimci hükümeti daha 9 Nisan 1917'de İstanbul ve Boğazlar'da elde etmiş olduğu "haklardan" vazgeçtiğini açıklamıştı.[1886]

2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour,[1887] İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulmasına yardım edeceğini açıkladı.

23 ve 24 Kasım 1917'de Bolşevikler, İstanbul, Boğazlar ve Osmanlı paylaşmasıyla ilgili gizli antlaşmaları yayınladı.

1882 *Mondros'tan Mudanya'ya*, S. Tansel, s.20; Bk. T.Bıyıklıoğlı, I, s.5.,
1883 *Age* s.25; (David Walder, s.73, *Çanakkale Olayı*. Çeviren M. Ali Baykal, İst.1970)
1884 Ali Fuat Türkgeldi, anılan eseri, s.170
1885 *Atatürk Hayatı*, s.261
1886 *Age* s.309
1887 (21 Mayıs 1919'dan önce c.y.)"Lloyd George, İngiliz devlet adamlarından Balfour (Arthur James)'un Anadolu'nun paylaşılması aleyhindeki muhtırasını, barış konferansı üyelerine dağıtmış..." T.Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, 1., s.179 (c.y.notu)

İstanbul gazeteleri bunları 29 Kasım 1917'de yayınlamışlardı.[1888]

Osmanlı ülkelerinin ne olacağı konusu az çok belirlenmiş bulunuyordu. Belli olmayan yönler şunlardı:

1. Rus payı (İstanbul ve Doğu Anadolu) ne olacak?
2. Ortada tanınmış bir Rus hükümeti yoktur; ve İzmir'in İtalyanlara verilmesi de Rusya'nın muvafakatine bağlı kılınmıştır o halde İzmir'in durumu ne olacaktır?[1889]

Venizelos, Anadolu'da Edremit'in hemen kuzeyinden başlayan ve Balıkesir, Harmanlı, Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Elmalı kentlerini rahatça Yunan bölgesinde bırakıp Güney'de Fenike'de denize ulaşan bir çizginin içinde kalan 125 bin km² büyüklükte bir ülkeyi ister. Buna karşılık Kavala, Drama ve Sarışaban bölgelerini (2 bin km²) Bulgar'a vermeyi düşünür.[1890]

Kral ve saltanat şûrası savaşı az çok kazanacaklarına inandıkları Almanya ile çatışmamak, elde olan yerleri bir hayal uğruna Bulgaristan'a vermemek ve o dönemdeki *Yunanistan kadar büyük olan kocaman bir Anadolu parçasında tutunabileceklerine güvenmedikleri için Venizelos'un bu önerilerini reddederler. Venizelos da başbakanlıktan çekilir* (6 Mart 1915). Esasen o kocaman bölgenin Yunanistan'a verileceğine dair Üçlü Anlaşma devletlerinden kesin bir söz de alınmış değildi.[1891]

O günden bu yana gizli ve açık Venizelos propagandası Yunanistan'ın Anadolu'da büyük bir ülkeyi ele geçirmesini kralın engellediği ve Yunanlar savaşa katılırlarsa bu isteklerinin gerçekleşmesinin muhakkak olduğunda direnir.

1888 *Age* s.309
1889 *Age* s.309
1890 *Age* s.310
1891 *Atatürk Hayatı, Age* s.310

Venizelos, Eylül 1916'da, İngiliz ve Fransız Ordularının himayesi altında Selanik'te ayrı bir hükümet kurup onu savaşa soktuktan ve hele 11 Haziran 1917'de Kral Konstantin Fransızlarca tahttan indirilip kendisi 25 Haziran'da Atina'da resmen başbakan olduktan sonra, Anadolu'da büyük bir parçanın Yunanistan'a verileceğinden şüphe edilmeyeceğine bütün halkı inandırmaya çalışmış ve yabancıların zoru ile işbaşına geçmiş olmasını böylece affettirmek istemiştir.[1892]

1) Amerika Başkanı Wilson'un 18 Aralık 1916'da –yani henüz yansız iken– savaşan devletlerden savaş amaçlarını soran notasına İngiltere 13 Ocak 1917'de verdiği karşılıkta, türlü yönler arasında şunları der:
"Türklerin kanlı zulmüne maruz olan ulusların bundan kurtarılması ve kesin olarak Batı medeniyetine yabancı kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan çıkarılması."
2) Lloyd George, 5 Ocak 1918'de savaş amaçlarını açıklarken şunu demişti:
"Biz Türkiye'yi başkentinden, çoğunluk bakımından ırken Türk olan Küçük Asya'dan ve Trakya'nın ünlü ve zengin topraklarından mahrum etmek için savaşmıyoruz... Türk İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının yurdu olan yerlerde kalmasına itiraz etmemekle birlikte, bizim görüşümüze göre, Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin ayrı ulusal durumlarının tanınması hakkına malik olmalıdırlar..."
3) Az sonra 9 Ocak 1918'de Wilson savaşa katılmış olan Amerika'nın amaçlarını açıklayan ünlü 14 noktasını ilan eder. 12. noktası Osmanlı'ya dairdi ve bu imparatorluğun Türk olan kısımlarına tam bir egemenlik sağlanılması gerektiği söylenilmekteydi.[1893]

1892 *Age* s.311
1893 *Age* s.311

Bunlara göre Mütareke sırasında İngiltere ve Amerika'nın, Türklere çoğunlukta oldukları yerlerde bağımsız yaşama hakkını tanıdıkları belirtilmekte idi.[1894] (Buna rağmen Amerika, Yunanistan'ın Anadolu işgaline onay verdi.)

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, daha 19 Aralık 1916'da, Birinci Dünya Savaşı'nın amacını ve barış şartlarının neler olacağını sorduğu vakit Müttefikler 10 Ocak 1917'de ona cevap vermişler, bu arada Türklerin idaresi altında yaşayan milletler kurtarılacak ve "*Batı medeniyetine yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu* Avrupa topraklarından atılacaktır," demişlerdi.[1895]

GENEL RAPOR[1896]

9.10.1918

"Değişik raporlara göre Türkler barış müzakerelerine başlamak istiyor. Majesteleri Hükümeti, barış müzakerelerine başlamak için hiçbir temsilciye Hükümet tarafından verilmiş izin bulunmamaktadır. Silah Mütarekesı için Genaral Allenby bir dilekçe ile başvurdu. İsviçre'deki Türk ajanları, Antant temsilcilerle temas kurmak istiyormuş. *Daily Summary*'nin bildirdiğine göre Almanların Türkiye'yi istismarı ve Alman birliklerinin İstanbul'dan çekilme haberleri karşısında Türkiye, ayrı bir barışa doğru gidiyor. Brest Antlaşması'ndan bu yana, 4 Ekim'de yayınlanmış Siyasi Haberalma Dairesi'nin andıcına göre Türkiye geniş bir rapor bekliyor."

General Townshend, 14 Ekim'de Sadrazam İzzet Paşa'dan bir mülâkat istemiş, 15 Ekim'de de, eskiden beri tanıdığı Rauf Bey'e bir mektup göndererek, esirliği süresince gördüğü "Hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere

---

1894 *Age* s.312

1895 *Mondros'tan Mudanya'ya*, s.37; Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, s.125

1896 Catalogue Reference:CAB/24/149 Image Reference:0014

ile müzakerelere girişildiği takdirde, Osmanlı Hükümeti'ne yardıma hazır olduğunu" bildirmişti.[1897]

Kabine, 19 Ekim 1918 Cumartesi günü "Meclis-i Mebûsan"da programı okudu ve bunu takiben İzzet Paşa bir

---

1897 Townshend, Irak Seferim, İstanbul, 1337, s.477. (C.Y. Notu: Townshwnd, My Compaigne In Mesopotamya, London 1920, s.376: Büyükada'da, Enver-Talat kabinesinin istifa ettiğini ve mareşal İzzet Paşa'nın yeni kabinede Başbakan ve Harbiye Bakanı olduğunu öğrendim. Derhal İzzet Paşa'ya bir mektup göndererek bir mülâkat talep ettim ve kaybedecek zaman olmadığını bildirdim. Aynı zamanda, 15 Ekim'de, Bahriye Nâzırlığına yeni atanmış, kendisini iyi tanıdığım, ve dahi bir dost olarak, bir mektup göndererek hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere ile müzâkerelere girişildiği takdirde, Osmanlı Hükümetine yardıma hazır olduğumu bildirmiştim. Türk Hükümeti teklifimi kabul ederse beni İngiliz filosuna göndermek için bir an bile zaman kaybedilmemeli idi. Hareketimden önce de kişisel özgürlüğümün tanınmasını rica ettim. Bu mesajı, Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in beni tanıştırdığı ve yakın arkadaşı olan Tevfik Bey tarafından götürüldü. 16 Ekim akşamı Tevfik Bey, Mareşal İzzet Paşa'nın beni ertesi gün saat 14.30'da görmek istediği mesajı ile İstanbul'dan döndü.Böylece, Tevfik Bey ile birlikte İstanbul'a gittim. Büyükada'dan Babı-âli'ye gidene kadar teklif edeceğim şartları not aldım.
"Türkiye kabul edecek mi?
Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını İngiliz Filosuna açmak.
Sultan'ın egemenliği altıda, Bavaria, Sazony, Württemberg gibi, Mesopotamya ve Suriye'de Devletler Konfederasyonu otonom yönetimi kurmak.
Aynı şey Kafkaslarda yapılabilir mi?
İtilâf Devlet askerleri Mezopotamya ve Suriye'den çekilecek.
Türkiye'nin Avrupa sınırları Londra antlaşması ile tesbit edildiği gibi olacak.
İngiliz ve Hint savaş esirleri derhal serbest bırakılacak, İzmir'de toplanıp, Sisam adasına gönderilecek....
İzzet Paşa ülkesini yıkımdan korumaktan başka bir şey düşünmediğini, İngiltere'ye ve İngilizlere saygı duyan bir aileden geldiğini, İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda Türkiye için yaptıklarını anımsattı. Türkiye'nin İngiltere ile savaş yapmasının cinayet olduğunu ve Enver'in partisinin yaptıklarına lânet etti... İngilizlerin her şeyden önce Çanakkale Boğazı'nın açılmasını istediğini söyledim. İzzet Paşa da, İngiltere, Türkiye'yi korumağa hazır ise Türk Hükümeti Çanakkale Boğazını açmak arzusundadır, dedi.s.378

açıklama yaptı. Programdan ve bu açıklamadan hükümetin Wilson prensiplerini benimsediği, Araplarla meskûn olan topraklarda, "Hilafet ve Saltanat makamına bağlı kalmak şartıyla", muhtar bir idare şekli düşündüğü, savaş esnasında bazı sorunlar yüzünden sürülmüş olanların geri dönmelerini yerinde bulduğu, "idari ve askerî kararlarla" sürülmüş olan bazı kimselerin serbest bırakılmalarını uygun gördüğü, siyasî mahkûmların affı gibi meseleleri acele olarak ele almayı gerekli saydığı ve fakat bir mütarekenin imzalanmasını herşeyden öncelikli gördüğü anlaşıldı.[1898]

Sadrazam'la yapılan görüşmeden sonra General Townshend, mütarekenin ana hatları üzerinde Rauf Bey'le konuştu. Townshend'in dediğine göre Rauf Bey, mütarekenin esaslarını aşağıdaki şekilde düşünüyordu:[1899]

1. İngiltere ile dost olma arzusunda olan Türkiye, bu devletin himayesini isteyecek.[1900]
2. İngiltere askerî hareketlerini hemen durduracak.
3. Osmanlı Hükümeti itilâf ordularının işgali altındaki topraklara zat-ı şâhâne'nin hukuk-ı hükümrânîsi altında olarak muhtariyyet verecek.

1898 *Mondros'tan Mudanya'ya*, s.24

1899 C.Y. eklemesi: Townshwnd, My Compainne in Mesopotamia, s.379:
"(17.10.1918) Saat 22.30'da, Rauf Bey Büyükada'daki evime geldi, kahve ve sigara içiş süresince, Türkiye'nin silâh Mütarekesı şartlarını, kendisile iki saat kadar konuştuk.
Rauf Bey'in söyledikleri:
1. Türkiye, İngiltere ile dost olmak istiyor ve Onun himayesini talep ediyor.
2. İngiltere aktif hareketi derhal durduracak.
3. Türk Hükümeti İtilâf Kuvvetlerinin işgali altında bulunan topraklara, Sultan'ın egemenliği altında otonomi vermeğe hazırdır. İngiltere, bu yönetim sistemini savunacaktır.
4. Türkiye'ye, malî, siyasî ve sanayî bağımsızlık verilecektir.
5 İhtiyacı halinde, bir krizi atlatmak için Türkiye'ye Malî yardım".

1900 G. Jacschke, *Türk Kurtuluş Savaşı* Kronolıjisi, 4. Ankara, 1970, s.8.

4. Türkiye mali, siyasî ve sınaî bağımsızlığa malik olacak,
5. İhtiyaç halinde, bir sıkıntının giderilmesi için Türkiye'ye malî yardımda bulunulacaktır.

Osmanlı devlet adamları, 18 Ekim'de Townshend'i, yetkililerle görüşmek üzere yola çıkardılar.[1901]

Amiral Calthorpe, Sadrazam'a bir telgraf çekerek müzakere için Türk delegelerinin gönderilmesini istedi. Padişah, Sadrazam'ın önerdiği Nurettin Paşa'nın delegeliğini "asker" olması gerekçesi ile reddetmiş, Damat Ferit Paşa'nın bu işe memur edilmesini istemişti... Sadrazam Ferit Paşa'nın delege olarak atanmasına razı olmadı... İzzet Paşa, Ferit Paşa ile görüşmüştü. Damat Ferit Paşa, "*eğer Amiral Calthorpe'a, Devletin toprak bütünlüğü üzerine mütareke yapılmasını kabul ettiremezsem hemen bir savaş gemisi isteyip doğruca Londra'ya giderek ve İngiltere kralı ile mülâkat ederek, ben senin babanın eski dostu idim, arzularımın kabulünü senden beklerim,*" diye bir takım mütalaalar ileri sürmüştü.[1902]

Mesele Sadrazam tarafından Meclis-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) götürülmüş ve orada bu atamanın mümkün olma-

---

1901 Townshend, gönderilmesini şöyle anlatıyor: (*Age* s.379-380)
" Rauf Bey bana, ertesi sabah (18 Ekim 1918) Rahmi Bey'in yatı ile saat 8.'de, Heybeliada ve adalar arasından geçmek üzere hareket edeceğimi söyledi. İzmir Valisi Rahmi Bey'e, benimle İzmir'de temas kurması ve İngiliz savaş gemileriyle Yunan garnizonunun bulunduğu Sisam Adası'na beni götürmesi için gerekli talimat verilmişti. Özel bir tren beni Bandırma'dan İzmir'e götürecekti. İzzet Paşa benden, Sisam'dan İngiltere Hükümetine telsizle, Türkiye'nin İngiltere ile barış yapmak istediğini ve İngiltere'nin himayesini (protection) arzuladığını bildirmemi rica etmişti. 18 Ekim akşam, Rahmi Bey'in bulunduğu yat geldi, Marmara'da, Bandırmaya doğru yola çıktık ve saat 6.'da Bandırmaya vardık. İzmir Valisinin özel treni ile bir saatlik gecikme ile hareket ettik. 19 Ekim öğleyin İzmir'e vardık. Vali, Whittal'un ailesi ile beni evinde öğle yemeğine aldı. Yemekte yirmi kadar kişi vardı. "s.381
Mondros'tan Mudanya'ya, s.28

1902 *Mondros'tan Mudanya'ya*, s.28

dığı sonucuna varılarak, durum Padişah'a bildirilmişti. Işin bir hükümet istifasına kadar varacağını tahmin eden Padişah, ancak bundan sonradır ki, Damat Ferit Paşa'nın delegeliğinden vazgeçmiş ve Rauf Bey'le birlikte "Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbay Sa'dullah Beylerin" delegeliklerini kabul etmişti.[1903]

Delegelere sekiz maddelik bir direktif verilmişti. Bu diretiflere göre:[1904]

1903 C.Y. eklemesi: "General Townshend'le birlikte gitmiş olan Yüzbaşı Tevfik Bey'den, 24 Ekim 1918 günü şifreli bir telgraf aldım. Bu telgrafında, General Townshend'in kendisine, Mondros'tan ayrılmadan önce, murahhaslar heyeti arasında benim de bulunmamın faydalı olacağını, bunu da bana gizli olarak bildirmesini rica ettiğini ilave ediyordu". Rauf Orbay, Yakın Tarihimiz, 1965, Cilt I.,s.179

1904 "Istanbul'dan harekette evvel hey'et-i murahhasa'ya âtide mündericˌ sekiz maddelik bir tâlimat verilmişti:

1-Boğazların küşâdı.(Açılması). Mütâreke esnâsında boğazların sûfün-i (gemi) ticâriyye ve harbiyyeye küşade olması esâsını kabul ediyoruz. Yalnız Yunan harb gemilerinin dühullerine müsâde edemeyiz. Boğazların istihkâmatı Osmanlı kuvve-i askeriyesi tarafından muhâfaza edilecektir. Hasım tarafından şiddetli israr vuku'bulacak olur ise kontrolör sıfatiyle muayyen miktarda İngiliz zabitlerinin bulunmasına da muvafakat edilebilir. Bunların akd-i sulh'ü müteâkib boğazları terk etmeleri şartı protokole idhâl olunacaktır. Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından girecek olan harb sefineleri iki boğaz arasında iki günden ziyade kalmayarak Karadeniz ve Adalardenizi'ne geçeceklerdir.

2- Askerin terhisi. Askerin terhîsine dâir olan teklifi esas itibâriyle kabul edeceğiz. Âsâyiş-i dâhilîyi muhâfaza için vakt-i hazar'daki (barış zamanındaki) mikdârı tecâvüz etmeyecek kuvve- askeriye silâhaltında kalacaktır.Orduda bulunan ecnebî zâbitan ve neferat memleketlerine muayyen zamanda iâde edilecektir.

Mütârekenin yevm-i akdindeki (imza günüdeki) cebehât-ı harbiyye tecâvüz edilmeyecektir ve bit-tabi' mütâreke umum cephelere ve İngiltere ile müttefiklerine şâmil olacaktır. (Cephelerde askerî harekât duracak.C.Y.)

4- Gerek dâhilde gerek karasularında emniyet ve âsâyişişn muhafazasını Hükümet tekeffül ve teahhüd eder. İdâre-i Hükümetin hiçbir suretle müdâḫaleleri kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına kuvve-i askeriye ihraç olunmayacaktır.

5- Mütârekeyi müteâkip serbesti-i ticâret ve sefâini mutlak sret-

1. Yunan savaş gemileri hariç, Boğazlar tüccar ve savaş gemilerine açık bulundurulacak, fakat Boğaz istihkâmları Osmanlı kuvvetleri elinde tutulacak, çok ısrar edilirse, barış yapıldıktan sonra çekilmek şartıyla "kontrolör sıfatıyla belli bir sayıda" İngiliz subayının bulunmasına müsaade edilecek. Boğazlar'dan Marmara'ya geçmiş olan savaş gemileri burada iki günden fazla kalamayacak.
2. Asayişi sağlayacak kuvvetler hariç, öteki Türk kuvvetlerinin terhisi kabul olunacak.
3. Mütarekenin imzalandığı gün cephelerde tecavüz duracak.
4. Osmanlı devletinin idaresine karışılmayacak ve *Türk topraklarında herhangi bir noktaya asker çıkarılmayacak.*
5. İ'tilâf Devletleri'nden Türkiye'ye para yardımı sağlanmaya çalışılacak.[1905]

Padişah'ın Eklenmesini İstediği Hususlar Şunlardır:

1. Hilâfet-i celîle ve Saltanat-ı seniyye ve Hânedân-ı Osmanî hukukunun tamâmî-i mahfuziyetinin te'mini.
2. Bazı eyâlâta verilecek muhtariyyet idaresinin şekil ve mahiyyeti te'min olunarak, muhtariyyetin yalnız idarî olup siyasî olmaması. Şayet hiçbir çare ve imkân bula-

---

te kabul ediyoruz. Memleketimize hubûbat ve sâir mevadd-ı gıdaiyye idhâlini tesri' eylemlerini teklif edeceğiz.

6- Mütârekeyi müteâkib Almanya'nın Türkiye'ye ikrâzata devam etmeyeceği muhakkak olduğundan muâvenet-i nakdiyyede bulunulması.

7- Nâmus-ı milli'yi rencide edecek her nevi' mütâlebât reddolunacaktır. Alman ve Avusturya-Macaristan kuvây-i askeriyesi ile sefâret memurları ve konsoloslarının Türkiye'yi terk etmeleri için lâ-akal iki ay müddet ta'yin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmeleri işbu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muâmele etmelerini mucip olacağından halbuki miktarı belki onbeş yirmi bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa talebenin şu sırada avdetleri kat'iyyen kabil olamayacağından bu yolda vuku'bulan bir teklif reddedilecektir."Bk. Türkgeldi, s.32

1905 *Mondros'tan Mudanya'ya*, s.29

mayıp da siyasî olacaksa istiklâliyyet daha ehven olacağı ve eğer siyâsî muhtariyeti kabul edecek olursa Âlem-i İslâm'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim.[1906]

İzzet Paşa, "kendisin de esas maksadının" saltanat ve Osmanlı hukukunu korumak olduğunu ve özellikle buna dikkat edileceğini, bu gibi hususların mütareke konuşmalarında yeri olmadığını söyleyerek bu istekleri reddetti.[1907]

SAVAŞ KABİNESİ
ATEŞKES ŞARTLARI
Lord Curzon'un notu.[1908]
15 Ekim 1918

"Düşman dizlerinin üstüne çöktürülünceye kadar savaşa devam, ya da mütareke şartları ile aynı sonuç elde edilirse güvenlik sağlanabilir."

Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf Bey'in Paşa'nın (İzzet Paşa) emriyle 17 Ekim'de General Townshend'e takdim ettiği şartlar arasında en başta: *"Türkiye İngiltere ile dost olmak ve himayesini kazanmak istemektedir,"* ibaresi bulunuyordu.[1909]

17 Ekim 1918
DOĞU RAPORUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ[1910]
TÜRKİYE

"İstanbul'daki Hükümet, kesin karar verip harekete geçmeden önce, Almanya ile Başkan Wilson arasındaki haberleşmeyi bekliyor. Genel olarak İttihat ve Terakki'nin özel olarak Talat'ın düşmesinden memnun olanlar açısından İzzet Paşa'nın atanmasına ümitle bakılıyor. İzzet, iri yarı bir

1906 *Age* s.30; Türkgeldi, s.170
1907 *Age* s.30; Türkgeldi, s.170
1908 Catalogue Reference:CAB/24/66 Image Reference:0080
1909 Kurtuluş Savaşı ile ilgili *İngiliz Belgeleri*, Gotthard Jaeschke, Türkçeye çeviren: Cemal Köprülü, T.T.K. Ankara 1971, s.8
1910 Catalogue Reference:CAB/24/145 Image Reference:0030

Arnavut, iyi bir asker ve güçlü karakterin basit akıllısı. Siyasette anti Jacoben (Anti-Bolşevik) ve hiçbir zaman İttihat ve Terakki'de olmadı. Sürekli yeni Sultan'ın yanında yer aldı. Maliye Bakanı Cavit'e göre siyasi güç halen İttihat ve Terakki'dedir.

TÜRKİYE
BARIŞ GİRİŞİMLERİ.

Mr. Barclay, New York'tan 15 Ekim'de gönderdiği telgrafta:

Türk Hükümeti, İspanya Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanı'na 14 Ekim'de aşağıdaki notu gönderdi:

"Madrid'deki Türkiye'nin Maslahatgüzarı, Kraliyet Hükümeti'nden, Amerika Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndererek, Amerika Başkanı'nın barışın kurulmasında bizzat görev alması ricasını iletmesini, bu isteğin savaş halindeki bütün taraflara bildirilmesini ve bunlardan müzakerelere başlamak için tam yetkili murahhasların davet edilmesini talep etti. O (özel hükümet) müzakerelerin, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın 8 Ocak 1918 tarihli beyanatını ve özellikle 27 Eylül tarihli konuşmasının müzakerelerin programına esas olmasını kabul etti. Akan kanın durması için Osmanlı Hükümeti, karada, havada ve denizde acilen bir silah bırakmaya (mütarekeye) gidilmesi için adım atılmasını talep etti."

21.10.1918
SAVAŞ KABİNESİ

Türkiye ile Bir Mütareke ya da Barış Yolu Açılırsa... Acele ile Yazılmış Bazı Notlar:[1911]

I. Türklerle bir Mütareke yolu açılırsa bu durum Boğazlar'dan birliklerin ve savaş gemilerinin serbestçe Karadeniz'e geçişlerinde ne gibi kolaylıklar sağlayacak?

1911 Catalogue Reference:CAB/24/67 Image Reference:0069

a Karadeniz'in komutası elimize geçmiş olacak.
b Avrupa'da, Filistin'de ve Mezopotamya'da Türklere karşı yapılan harekât duracak.
c Düşmanlığın kalkması sonucu aşağıda yazılı birlikler, başka bir amaçla kullanılmak üzere serbest kalacak.

ı General Milne'nin 8 Tümenlik birlikleri.

ıı Mezopotamya ve Filistin'deki kuvvetler.

2 İngiliz Süvari Tümeni.
2 Hindistan Süvari Tümeni.
1 İngiliz Piyade Tümeni
7 Hindistan Piyade Tümeni
Kuvvetlerin toplamı aşağıda gösterilmiştir:
4 Süvari Tümweni,
16 Piyade Tümeni...

d Karadeniz Kumandanlığı ile birlikte Romanya Ordusunu bir kez daha alana sokmuş olacağız. Bu ordunun halen
2 Süvari Tümeni
4 Piyade Tümeni var.
Bu kuvvetin
2 Süvari Tümeni
10 Piyade Tümenine genişleme kapasitesi var.
e Bulgaristan'dan fazla yardım ummuyoruz.
f Sonra da, biz Avusturya'da, Macaristan'da ve Romanya'da harekâta gerçekten kumanda ettiğimizde, Polonyalılardan, Çeklerden, Yugo-Slavlardan ve Romenlerden hatırı sayılır yardım umabiliriz.

2. Türkiye ile Mütareke yapılırsa bizim durumumuz ne olur?

a 4 Süvari Tümeni
16 Piyade Tümeni birden serbest kalacak.
b Romanya'nın
4 Süvari Tümeni

4'den 10'a kadar Piyade Tümeni hemen kullanılabilir durumda olacak.

c Polonyalılardan, Çeklerden, Yugo-Slavlardan hatırı sayılır yardım.

Kısaca, eğer biz Türkiye'yi savaşın dışına alabilirsek, yakın bir gelecekte Almanları Alman topraklarında son bir vuruşma ile yenmememiz için bir sebep göremiyorum.

21 Ekim 1918."

Beş oturum süren toplantılar, 27 Ekim sabahından itibaren, daha önceden Osmanlılara verilmemiş olan Mütareke Projesi Metni'nin okunması ile başladı. Bu metin üzerinde esaslı herhangi bir değişikliğin yapılamayacağı da hemen anlaşıldı. *Amiral Calthorpe ise sadece bu şartları Türk delegelerine imza ettirmeye memurdu.* Bu sebeple incelenen maddeler üzerinde küçük bazı değişikliklerden başka bir şey yapılamıyordu. Delegeler bu ciddî durumu İstanbul'a bildirdiler. "*Mütareke şartları gayet ağır ve son derece elîmdir. Antlaşma şartları İtilâf Devletleri arasında evvelden kararlaştırılmış ve tespit edilmiş olduğundan İngiliz amirali bu şartları bize imza ettirmeye memurdur. Mütareke maddelerini müştereken tetkik ediyorsa da müzakereyi kabul etmiyor. İzahatımız üzerine ufak değişiklikler yapılmakta ise de kararların ruhunu değiştirmiyorlar. Bu şartları kabul etmediğimiz takdirde ya imzaya veya avdete da'vet olunmamız muhakkaktır. Bu takdirde elde edebileceğimiz küçük ta'dillerden de mahrum olacağız. İlk dört maddenin aynen kabulünde ısrar ediyorlar, diğerlerinde ise cüz'î ta'dilât mümkün olacaktır.*"[1912]

29 Ekim'de İstanbul'dan on maddelik bir "ta'limat" gönderildi.

Calthorpe, 30 Ekim günü akşam saat dokuza kadar mütarekenin imzalanmasını veya reddedilmesini istemişti. Onun

---

1912 *Türkgeldi*, s.35

bu "şifahî ultimatomu" karşısında İstanbul'dan gönderilecek cevabı beklemeden, mütarekeyi imzaladılar.[1913-1914]

Amiral Calthorpe tarafından Türk delegasyonu başkanı Rauf Bey'e verilmiş gizli bir mektup vardı. Bu mektupta Amiral:

"Çanakkale ve Karadeniz Boğazları istihkâmlarının yalnız İngiliz ve Fransız askerleri tarafından işgalini İngiliz Hükümeti'nin kabul ettiğini,

İşgal kuvvetleri yanında Türk kuvvetlerinin bulunmasını da hükümetine duyurduğunu,

İstanbul ve İzmir'e Yunan askeri gönderilmemesi hakkındaki Türk dileğini "tercicen" (üzerinde durarak) hükümetine bildirdiğini,

Osmanlı hükümeti asayişi koruyabildiği sürece İstanbul'un işgal edilmeyeceğini,

Osmanlılarla İngilizler arasında dostça ilişkilerin kurulması hususunda büyük bir gayretle çalışacağını ifade ediyor; bu mektubun, Padişah ve Sadrazam'dan başka kimseye gösterilmemesini" istiyordu.[1915]

Ne Amiral Calthorpe'un Türk isteklerini tasvip eden mektubu, ne de İngilizlerin verdikleri sözlere sadık kalacaklarına dair vaatleri, Türk delegasyonu başkanı için yeter sayılmalı idi. Rauf Bey'in İngiliz amiraline bu kadar güvenmesi şaşılacak bir iştir.[1916]

1913 *Mondros'tan Mudanya'ya*, s.32

1914 C.Y.: Anlaşmayı imzalanyanlar "Mütareke şartları gayet ağır ve sonderece elîmdir. Antlaşma şartları İtilâf Devletleri arasında evvelden kararlaştırılmış ve tesbit edilmiş olduğundan İngiliz amirali bu şartları bize imza ettirmeğe memurdur. Mütareke maddelerini müştereken tetkik ediyorsa da müzâkereyi kabul etmiyor" dedikleri halde, şartlarında hiçbir değişiklik olmadan İngilizlerin istediği gibi imzalamalarını başarı olarak göstermelerinin bir tek açıklaması olabilir: İngilizler hesabına çalışmak.

1915 *Mondros'tan Mudanya'ya*, s.33

1916 *Age*, s.34

Savaş Kabinesinin Sabah Oturumunun Tutanakları[1917]
Pazartesi, 21 Ekim 1918,
GENERAL TOWNSHEND'den TELGRAF
Midilli, 20 Ekim 1918

1. Yeni Türk Hükümeti tarafından özgürlüğüm verilince İngiliz Hükümeti ile belli şartlarla barış yapma görevini de yüklediler.
2. Bu şartlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

   a Türkiye, her şeyden önce İngiltere ile dost olmak istiyor.
   b Türkiye, işgal edilmiş topraklara, Sultan'ın egemenliği altında otonomi vermeye hazırdır.
   c İngiltere'den, faal harekâtını derhal durdurmasını istemektedir.
   d Sonradan Almanya'nın düştüğü olası bir malî krize karşı Türkiye İngiltere'den ihtiyacı olan malî yardımı ummaktadır.
   e Şurası anlaşılmıştır ki şimdiki Türk Bakan İzzet Paşa, Sadrazam ve Harbiye Bakanı İngiltere ile barış yapmanın hazırlığını tamamladı, her zaman İngiliz hayranı ve dostu olduğuna bana güvence verdi ve Türkiye'nin İngiltere'ye karşı savaşa girmesini cinayet olarak değerlendirdi. Bu herkesçe bilinen bir husustur ve Türkiye'nin hiçbir yerinde (İngiltere'ye) daha saygın ve hayran başka birisi yoktur ve arkasında duran bir ordusu vardır. Fakat o, İngiltere'nin, Türkiye'nin sırtını duvara yaslamayacağını ümit ediyor, söylediğine göre Türkiye Bulgaristan değildir ve şerefi her şeyin üstündedir. Çanakkale ve bölgede aktif faaliyet devam ederse, İstanbul'daki Rumlar ayaklanabilir ve bu da korkunç sonuçlar doğurur. Türkler, Rumları öldürmeye başlar ve İstanbul'da yaşayan başka millete

1917 Catalogue Reference: CAB/23/14 Image Reference: 0036

mensup masum insanlar katliama uğrar. İstanbul'da kışkırtma her geçen gün artıyor.

5. O ve kabinenin diğer üyeleri, olası tehlikelerden sakınmak için barışın sessizce ve çok çabuk yapılması hususunda beni ikna ettiler.
6. Türk Hükümeti'nin bana söylediğine göre Almanlar, Karadeniz donanmasını, Çanakkale Boğazı'nı güçlendirmek ve İstanbul'u bir tehdide karşı korumak amacıyla düzenliyor, fakat Bahriye Nâzırı Rauf bana, yalnızca Karadeniz filosunun Boğazlar'dan geçişini önlemek için değil aynı zamanda filoyu yakalamak için de şimdiden askeri önlemlerin alındığını; bir Alman tehdidin söz konusu olduğunu söyledi.
7. İngiltere'nin aktif faaliyetini durdurmaları için onların süregelen yalvarmaları hakkında Rauf bana, Suriye kıyısında "Allenby'nin 80.000 kişilik kuvvetine karşılık bizim 20.000'i bulmayan insanımız var; karşı koyamıyoruz. Kötü durumdayız fakat biz, İngiltere'nin, dost ve itaatkâr Türkiye'yi, kabulü imkânsız şartlardan çekip kurtaracak bir yol bulacağına güveniyoruz." dedi.
8. Türk Hükümeti, İngiltere'nin bunları çözmek için hemen diplomatik temsilci göndermesini istedi. Bir fikrimi açıklamak için izin verilirse, Türklerden Çanakkale Boğazı'nı hemen açmalarını isteyebilirim, kabul edeceklerinden eminim. Bu, İstanbul'u her kesimi ile yatıştırarak hem katliamdan hem de Alman kuvvetleri tarafından kuşatılmaktan kurtarır.
9. Bana İngilizce konuşan bir Türk deniz subayı refakat ediyor. Kendisi Bahriye Nâzırı Rauf'un güvenli kampına mensuptur.
10. Türk Hükümeti'ne gönderilecek mesajlar İzmir üzerinden ayarlanmıştır.

Son.

Savaş Kabinesinin Sabah Oturumunun Tutanakları
21 Ekim 1918
SURİYE
ASKERÎ DURUM[1918]

1 İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı verdiği raporda Allenby'nin süvarileri, Halep'e 65 mil ve Horns'un kuzeyindeki Hama'yı işgal etti. General Liman Von Sanders'in kumandasındaki Türk ordusunun da Halep'in birkaç mil güneyinde siperlerde bulunduğu rapor edildi. Genel Kurmay, Halep'teki düşman kuvvetlerinin 18.000 ilâ 25.000 kişiden ibaret olduğunu tahmin etti. Daha sonraki toplantıda General Allenby'nin emin olmadıkça Halep'i işgal girişiminde bulunmayacağını ve durumdan emin olmak için kendisine iki ya da üç haftanın gerektiğini söyledi. İstanbul'dan Mezopotamya ve İran'daki Türk cephesine giden levazımın büyük kısmı Halep üzerinden gönderildiği için Halep'in işgal edilmesi büyük önem taşımaktadır.

MEZOPOTAMYA

2 İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı, General Marshal'ın Musul istikametinde hızla ilerlemekte olduğunu ama ulaşım koşullarının bunu aksattığını söyledi. Şu anda kuvvetleri Musul'un 130 ya da 140 mil uzağında bulunmaktadır.

TÜRKLERİN BARIŞ ÖNERİSİ

3 Dış İşleri Bakanı, toplantı sırasında aldığı bir telgrafı okudu: General Townshend'in Kuzey Ege'de bulunan İngiliz amiraline göndermiş olduğu telgrafta Türklerin barış önerileri vardı. Ek: **I.**

Midilli'deki İngiliz Konsolos Vekili'nden gelen ikinci telgrafta, General Townshend'in, Türk Bahriye Nâzırı'nın

---

1918 Catalogue Reference: CAB/23/14 Image Reference: 0036

emrinde olan iki subayla birlikte İzmir'den geldiği ve Mondros üzerinden Londra'ya gideceği bildiriliyordu. Aldığı istihbarata göre barış görüşmeleri için yetkilendirilmişlerdi.

Balfour, General Townshend'in Kut-el-Amara'da esir alındığından beri Türkiye'de lüks bir biçimde yaşadığını söyledi. Amiral Wemyss, Ege'deki İngiliz amiralinin General Towsnhend'i Midilli'de tuttuğunu dile getirdi.

Balfour, Türklerin barış şartları için yaptığı önerilerin hiç kuşkusuz blöf olduğunu, kanaatine göre İstanbul'un kendilerinde kalması ve bağımsılıklarını sürdürmeleri garantisi ile memnun edilebileceklerini söyledi. Filonun Boğazlar'dan İstanbul'a ve Karadeniz'e güvenli bir şekilde geçmesini sağlamak büyük önem taşımaktadır. Amiral Wemyss Boğazlar'dan serbest geçişi sağlamak için Boğazların her iki yakasındaki kalelerin donanmaya karşı kullanılmamasını sağlamanın gerekli olduğunu söyledi.

Başbakan, bu teklif ciddi ise hemen harekete geçmenin çok önemli olduğuna işaret etti. Böylelikle inisiyatif Fransa'ya değil İngiltere'ye geçmiş olacaktı. Biz Paris'te mütareke şartları üzerinde mutabık kalmıştık ve orada Fransızlar, General Franchet d'Esperey'in elinde müzakerelerin endişe verici bir hal alacağını gösterdi.

Lord Curzon, Savaş Kabinesi'ne, Türk teklifleri karşısında, Türk Hükümeti ile konuyu ele alacak yetkili temsilcilerimizi belirlememiz gerektiğini hatırlattı.

Bay Monar Law, duruma bakıldığında, Paris'te şartları çok katı olarak belirlenmiş bu mütarekenin barıştan yana olan yeni Türk Hükümeti ile ele alınmasını teklif etti. Ona göre Mütareke şartlarından, sadece Boğazlardan serbest ve güvenli geçişin sağlanması bile istedikleri herşeyi sağlamış olacaktı.

Başbakan, esasları Paris'te tespit edilmiş mütareke şartlarını Ege'deki İngiliz amiraline bildirdi. Onun ateşkes için yetkilendirilmesini istedi. Ayrıca Karadeniz'e serbest ve güvenli çıkışın sağlanması konusunda güvence istedi.

Doğaldır ki, Amiral'in, Paris'te belirlenmiş şartların hepsini kabul ettirebilmesi, bizim açımızdan büyük bir kazanım olacaktır, ama bizim için en önemli husus Karadeniz'e geçişin elde edilmesidir. Paris'te belirlenmiş Türkiye ile yapılacak mütareke şartlarının çoğunun askerî mahiyette olduğuna da dikkat çekti.

İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı, "Eğer biz Karadeniz'e serbest ve güvenli çıkışı elde edebilirsek Türkiye tamamen bizim insafımıza kalmış olur. Bu şartları içeren bir mütareke kabul edildiği takdirde, birlikleri Karadeniz'in her tarafına, Romanya'ya, Rusya'ya, Kafkasya'ya ya da istediğimiz herhangi bir yere nakletme gücünü tamamen kazanmış olacağız," dedi.

Savaş Kabinesi'nin verdiği karar:

I General Townshend'in Türk Hükümeti'nden getirdiği, İngiliz Hükümeti'nin de dikkate aldığı mesajlar doğrultusunda, İngiltere'nin, zaman kaybetmemek için Müttefikleriyle istişare etmeden hazırladığı barış şartları esasında bir mütareke hazırladığımıza dair Akdeniz Baş Kumandanı'na bir telgraf gönderilsin.

Mütareke, Türkleri tamamen askeri felaketlerin dışında tutacak ve Alman boyunduruğundan kurtarılmalarına yardım ederek İngiltere'ye üstünlük sağlayacak biçimde akdedilmeli.

Amiral, mütareke şartlarını görüşmek için yetkili kılındığını ve yetkili temsilcileri kabul edeceğini Türk Hükümeti'ne bildirsin.

II Dışişleri Bakanı, İngiliz amiraline yapılmış öneriler üzerinde mütareke şartlarını müzakere etmeye bizzat yetkili kılındığından, Amerika, Fransa ve İtalya Hükümetlerini haberdar etsin.

22 Ekim 1918[1919]

Savaş Kabinesi'nin Kararı:

Dış İşleri Bakanı aşağıdaki telgrafı Paris ve Roma'ya göndersin:

İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'nin (şartlarına) yaklaşmıştır ve Mondros'ta İngiliz Başkumandanı olan amirale, yetkili Türk temsilcileri ile Mütareke – Ateşkes'i müzakere etme yetkisi verilmiştir.

Biz, mümkün olduğu takdirde Versay'da teklif edilmiş bütün şartların elde edilmesini bizim amirale söyledik, ama kararımıza göre Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın acilen açılması ve Karadeniz'e giriş serbestliği elde edilmesi son derece önem taşımaktadır ve diğerlerinin hepsi buna bağlıdır, bunu elde edebilirse, mütarekeyi derhal kabul edebilir. Lütfen hükümetinizi haberdar ediniz. (Başka sözcüklerle açılıma gitmeden).

Savaş Kabinesi, (489/A ve 3 No.lu tutanak) başvurusu üzerine İmparatorluk Genel Kurmay Başkanlığı önceki gün, Birinci Deniz Lord'u ile birlikte, Türkiye ile yapılacak mütareke şartlarını, Amiral Calthorpe'a gönderilecek biçimde hazırladı. (G.T.6068)

Toplantıda Bakanlara dağıtıldı.

Şartlar, Versay'da kabul edilmiş olan biçimiyle ele alındı, Fransız ve İtalyanlarla şartların önemi üzerinde mutabık kalındı.

Tamamı yirmi dört madde idi ama biz ilk dördünü güvenceye alabilirsek geri kalan yirmisi ciddi bir kayıp olmadan kesilip atılabilirdi. O amiralin mümkün olduğu kadar maddeleri güvence altına alabileceğini ve elde edebildiklerini bize telgrafla bildireceğini tahmin etti ve bizden mutabık olup olmadığımızı sordu. O, (Caltrope) şartların en önemlilerini Fransız ve İtalyanlara danışmamasına rağmen,

---

1919 Catalogue Reference:CAB/23/14 Image Reference:0037

kestirip atmadı. Lord Curzon, amiralin 5'ten 24'e kadar neleri atıp atmayacağını bilecek kadar serbestti. O, bunu yapacak kadar eğitime sahipti. 5'ten 24'e kadar olanlar askeri bakımdan önem taşıyorlardı ve amiral hiçbir askerî tavsiye de almamıştı. Çıkarlarımızı tamamen amiralin avucuna ve kararlarına teslim etmek arzu edilir bir şey miydi?

Chamberlain, ilk üç madde güvenceye alınmakla biz askerî bakımdan memnun olmalıyız. Mahpusların durumunu ele alan dördüncü madde ise esasen siyasidir.

Savaş Kabinesi'nin verdiği karar:

1 Bugün öğleden sonra Harbiye Bakanı, Çanakkale'de meydana gelecek bir deniz olayında, Amiral Calthorpe'un Müttefik Deniz Kuvvetleri Komutanı olacağını Fransız Hükümeti'ne bildirmek için yetkili kılındığını bildirdi.
2 Dışişleri Bakanı, Savaş Kabinesi'nin 489B 6. Tutanağı'na dayanarak, Türkiye ile yapılacak mütareke şartlarına ait sorunu Savaş Kabinesi'nin dikkatine sunmak istediğini söyledi. Bulgaristan Mütareke şartlarını kabul ettiği zaman bunu rahatlıkla yaptı, çünkü Barış Konferansı'nda ülkesinin bütünlüğünün korunacağını biliyordu. Türkiye, herhalde, aynı konumda değil, Türkiye'ye iki hususta garanti verilirse, hiç şüphesiz mümkün olduğu kadar hızlı bir mütarekeye varılabilinir: Birincisi, Müttefik Kuvvetler Türkiye'yi Anadolu'da (Asia Minor) bağımsız bir monarşi olarak bırakırsa ve ikincisi İstanbul onlardan alınmayacaksa.

Türkiye, Boğazlar'ın ve İstanbul'un, eninde sonunda kendilerinden alınmayacaksa bunun garantisini isteyebilir ve böyle bir garanti herhangi bir müzakerede büyük farklılıklar meydana getirebilir.

Önceki akşam Sir Horace Rumbold'dan alınan telgrafta, Türk Hükümeti'nin Bern'de müzakerelere başlama teklifi

konusuna değinildi, fakat Balfour, mütareke şartları dikkate alındığında İngiltere Hükümeti'nin şimdiki önerisinin değiştirilmesi için bir neden bulunmadığını söyledi ve "Bern Mondros'tan daha uygun bir yerdir, Mondros'ta varılacak bir antlaşmanın askerî özelliği olacak, oysa Bern'deki anlaşma daha çok diplomatik bir mahiyete sahip olacaktır," dedi.

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı, her şeyden önce mümkün olduğu kadar çabuk ilerleme sağlamak için Allenby, şu anda 46 mil uzağında bulunan Halep'i ve Musul'u işgal etmelidir.

Savaş Kabinesi'nin verdiği karar:

a Dışişleri Bakanı'nın ileri sürdüğü Türkiye'ye verilecek garantiler sorununu Fransız Hükümeti ile müzakere etmesi için Harbiye Bakanı'na yetki verilmesine.

b Dışişleri Bakanı, Harbiye Bakanı'nın Fransız Hükümeti ile sözü edilen hususları müzakere etmesine ve sonucunu alır almaz da Amerikan ve İtalyan Hükümetlerine haber vermesine,

c Harbiye Bakanı, General Allenby'ye bir telgraf göndererek, yakın bir tarihte Türkiye ile yapılacak mütarekenin şartlarını içeren görüşmeler anlatılarak, askeri güvenlik bakımından, çok büyük önem taşıyan Halep'i mümkün olduğu kadar çabuk işgal etmesi gerektiği hususu kendisine bildirilmelidir.

d Aynı prensipleri Musul'a doğru uygulamak cazibesini koruyor.

Whitehall Gardens, S.W.
Ekim 24, 1918

24 Ekim 1918
TÜRKİYE
MÜTAREKE ŞARTLARI[1920]

Şu kararlar alındı:

"Balfour, öğleden sonra Cambon'u ziyaret ederek, Fransız Hükümeti'nin, Türkiye ile yapacağımız Mütareke şartlarına yakın olduğunu söyledi. M. Cambon, Türkiye ile yapılacak Mütarekenin şartlarıyla ilgili olarak Paris'te, İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin bir taslak üzerinde mutabakata vardıklarına işaret etti. Bunlar 2 maddeyi kapsıyordu. İngiliz Hükümeti, müttefiklerine danışmadan, bunlardan yalnızca 4 hususu kabul ettiğini ekledi. Balfour, bunun doğru olmadığını 1 saat 45 dakikalık konuşması süresince anlattı. Türkiye'ye karşı yapılan askeri harekâtı İngilizlerin gerçekleştirdiğini hatırlattı."

30 Ekim 1918, Amiral Calthorpe, Mondros'ta *Superb* zırhlısı içinde, müttefik kuvvetlerin tek temsilcisi olarak, Türkiye ile mütareke imzalamıştı. Fransız Mareşalı d'Esperey'e muvafakati alınmak üzere gönderilen kurye, bilinmeyen bir nedenle, İngiliz hatları içinden çıkarılmamış, orada tutulmuştur. Amiral Calthorpe onun dönüşünü beklemez ve sonuca varır.[1921]

24 Ekim 1918 Dış İşleri
TÜRKİYE
YENİ TÜRK HÜKÜMETİNİN KİŞİLİKLERİ HAKKINDA MEMORANDUM[1922]

"Yeni Kabine'de yalnız Cavit Bey vardır. Ciğeri beş para etmezlerden biridir...

1920 Catalogue Reference: CAB/23/17 Image Reference:0031
1921 *Çankaya Akşamları*, s.50
1922 Catalogue Reference: CAB/24/68 Image Reference:0029

Yeni Hükümetin diğer üyeleri,

İzzet Paşa.

Arnavutluk'tan Yakoban. Aslen iyi askerdir, savaştan önce Komite'nin Yemen'deki savaşı yeniden kazanması için kendisine verilen güçle başarısızlığa uğrattı. İzzet Paşa, İmam'ı, otonominin temeli olan ve kalıcı çözümü için gönderilmişti.

Bu olay, İzzet'in bağlı olduğu değerlerin tümüne, Yeni Hükümet'in Türk olmayan unsurlardan temizlenmesini isteyen tam olarak ayrılışının bir parçasıdır.

Rauf Bey, İttihat ve Terakki'nin ikinci sıradaki aktif bir üyesidir. Denizci olarak, İtalya ve Balkan Harbi esnasında yurtseverlik örneği gösterdi. Bu senenin Mart'ında Kafkas Ötesi Hükümetle ilk müzakerelerde bulundu. Mümkündür ki, "ölümüne savaş" hattının şimdikinin blöf bakanlığında bulunuyor.

Hayri Efendi, Anadolu'nun içinde Niğde'nin Türk kesiminden geliyor. Yalnız Türkçe biliyor ve dış politikada küçük bir rol üstleniyor. 1914'ten beri Şeyhülislamlıkta bulunduğundan 1915 Ermeni ayaklanması sırasında, söylendiğine göre, istifa etmiş ve İttihatçıların vatandaşlık yasasının Şeyhülislamına uygun olduğuna dair içtihat veren bir makama gelmiş."

Savaş Kabinesi Toplantı Tutanağı:[1923]

24 Ekim 1918

Birinci Deniz Lordu, Paris'teki deniz ataşesinden 22 Ekim 1918 tarihli bir mektup aldığını bu mektupta Fransız Deniz Kurmay Başkanının kendisine, Amiral De Bon'un Fransız Akdeniz Donanma Baş Kumandanı'na bir telgraf göndererek aşağıda yazılı talimatı verdiğini söylüyordu:

1923 Catalogue Reference: CAB/23/14 Image Reference: 0038

a Halen yürürlükte olan mutabakata göre Amiral *Annaye,* Alman ve Türk gemileri Çanakkale Boğazı'ndan çıkış yaptıkları takdirde, Ege'deki Müttefik filonun kontrolünü deruhte edecektir.

b Amiral Calthorpe, bundan böyle Ege'deki İngiliz kuvvetlerinin en yetkili kumandanıdır, Mondros'ta kıdemli subay olarak hareket edecektir ve Alman ve Türk gemilerine karşı bütün harekâtı kontrol etmeli,

c Amiral *Annaye* Amiral Calthorpe ile her zaman yakın işbirliği içinde olacak.

d Amiral *Gauchet* Baş Kumandanlığı uhdesinde tutacak, Akdeniz'deki hareketlerde Baş Kumandan olacak.

Savaş Kabinesi'nin verdiği karar:

1 Harbiye Bakanı bugün öğleden sonra, İngiliz Hükümeti'nin, Çanakkale'de meydana gelecek bir olay karşısında Amiral Calthorpe'un Müttefik Deniz Kuvvetleri kumandanı olması hakkındaki düşüncesini Fransız Hükümeti'ne bildirmeye Harbiye Bakanı'nın yetkili kılındığını,

2 Savaş Kabinesi'nin 6. Tutanağına bağlı olarak, Dışişleri Bakanı, Savaş Kabinesi'nin dikkatini, Türklerle yapılacak mütareke şartlarına çekmek istedi. Türkler iki hususta garanti verirse, mütarekeye mümkün olan hızla varılabilecek: Birincisi, Müttefik Kuvvetler, Küçük Asya'da Türkiye'nin bağımsız bir monarşi kurmasına izin verecek. İkincisi, İstanbul kendisinden (Türkiye'den) alınmayacak.

Savaş Kabinesi'nin verdiği karar:

1 Bugün öğleden sonra Harbiye Bakanı, Çanakkale'de meydana gelecek bir deniz olayında, Amiral Calthorpe'un Müttefik Deniz Kuvvetleri Komutanı olacağına dair niyetini Fransız Hükümeti'ne bildirmek için yetkili kılındığını bildirdi.

2 Dışişleri Bakanı, Savaş Kabinesi'nin 489B 6. Tutanağına dayanarak, Türkiye ile yapılacak mütareke şartlarına ait sorunu Savaş Kabinesi'nin dikkatine sunmak istediğini söyledi. Bulgaristan mütareke şartlarını kabul ettiği zaman bunu rahatlıkla yaptı çünkü Barış Konferansı'nda ülkesinin bütünlüğünün korunacağını biliyordu. Türkiye, her halde aynı konumda değil, Türkiye'ye iki hususta garanti verilirse, hiç şüphesiz mümkün olduğu kadar hızlı bir mütarekeye varılabilinir: Birincisi, Müttefik Kuvvetler Türkiye'yi Anadolu'da bağımsız bir monarşi (tekerki) olarak bırakırsa ve ikincisi İstanbul onlardan alınmayacaksa.

"24 Ekim 1918 günü, General Towsnhend ile birlikte gitmiş olan Yüzbaşı Tevfik Bey'den şifreli bir telgraf aldım. Bu telgrafında, General Towsnhend'in kendisine, Mondros'tan ayrılmadan önce, murahhaslar heyeti arasında benim de bulunmamın faydalı olacağını, bunu da bana gizli olarak bildirmesini rica ettiğini ilave ediyordu."[1924]

Sadrazam İzzet Paşa, İngilizlerle mütareke yapacak heyeti görmek için saraya gider. Padişah heyete Damat Ferit Paşa'nın başkanlık etmesini ister. İzzet Paşa, "O meczuptur, olamaz," der. Padişah ısrar eder. İzzet Paşa, vükela heyetiyle görüşmek için izin ister. Vükela heyeti de Damat Ferit'in heyete başkan olmasını istemez. Padişah ısrar ederse istifa kararı alınır.

Bu kararlarını bildirmek için saray başkâtibi davet edilir. Mabeyn başkâtibi Fuat Bey'i, İzzet Paşa kabul eder. Kabulde Rauf Bey'in bulunmasını ister. Vükelanın kararını Fuat Bey'e tebliğ eder. Bir saat sonra Fuat Paşa geri döner. Padişah'ın, "*Hükümetin murahhası olarak göndermeyi uygun göreceği zâtı ben de kabul ederim,*" buyurduğunu bildirir. Bunun üze-

1924 *R. Orbay'ın Hatıraları*, s.179

rine murahhas seçimi görüşmesi başlar. Adliye Nâzırı Hayri Efendi (Ürgüplü), "*Rauf Bey'i teklif ederim,*" der. Sadrâzam da ona katılarak tasvip eder.[1925]

General Townshend mütarekeyi müzakere edecek heyette Rauf Bey'in de bulunmasının faydalı olacağına dair bir kayıt düşmüştür; kabul da bu kaydın da tesiri olmuştur. Sadrazam'la birlikte Dolmabahçe Sarayı'na gidildi. İzzet Paşa huzura kabul edildi ve bir hayli müddet Padişah ile baş başa kalıp görüştü. Çıkışında, Padişah'ın mütarekede göz önüne alınması gereken bazı hususlara ehemmiyet verilmesini irade buyurduğunu söyledi.[1926]

"*Gece yarısı, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, heyet kâtipliğine tayin edilen başkâtip Fuat Bey'in oğlu Ali Beylerle Peykişevket Kruvazörü'ne binerek İstanbul'dan Bandırma'ya hareket ettiler. İzmir'e varışımızda, Vali Rahmi Bey'in memuriyetine nihayet verildiği öğrenildi.*

"*Rahmi Bey, Selanikli eski bir aileye mensup, şehrin eşrafı iken Talat Paşa gibi İttihat Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandı. Rahmi Bey, Selanik'ten mebus seçildiğinden, devletin siyasetinde belli başlı söz ve tesir sahiplerinden biri idi. Devletin menfaatini İngilizlerle anlaşmada görür, bunu sağlamak için çalışmaktan geri kalmazdı. Bu sebeple, Balkanlar'da İngiliz siyasetini yayıp yürütmek maksadıyla İngiltere'de kurulmuş Balkan Komitesi isimli cemiyetin temsilcileri olarak İstanbul'a gelen Buxton Kardeşler'i*[1927] *iltizam ettiği (desteklediği) halde, İngiliz dostluğu ile şöhret bulmuş olmasına rağmen onları iyi kabul etmeyen zamanın Sadrazam'ı Kamil Paşa ile arasında şiddetli anlaşmazlıklar çıkmıştı.*"[1928]

Rauf Bey anlatmaya devam ediyor:

"*26 Ekim sabahı erkenden Zafer römorkörleriyle İzmir'den*

1925 *R. Orbay'ın Hatıraları*, s.179
1926 *Age.*, s. 208
1927 *Age.*, s. 208
1928 *Age.*, s. 210

ayrıldık. Foça açıklarında bizi bekleyen İngilizlerin karakol gemisine bindik. Bu gemi, merkezi Midilli adasında bulunan İngiliz istihbarat heyetinin maiyetine memurmuş. Harp'ten önce İngilizlerin İzmir Konsolos muavini olan Mr. Smith ismindeki zatın emrinde bulunuyordu. Bu zat ile birkaç saat beraber kaldık ve bu zaman içindeki konuşmalarımızdan, İngilizlerin bizde olup bitenlerin hepsine teferruatı ile vakıf olduklarını kati şekilde anladık. Bandırma-İzmir demiryolu nakliyatını eşkıyaların nasıl kestiklerini teferruatı ile hikâye eden bu zat, bu adamların kendi talimatları ile hareket ettiklerini ima ediyor ve Bandırma-Balıkesir taraflarında, kısmen de ordudan kaçanların katılması ile teşekkül eden çetelerin yarattıkları kargaşalıkları tarif ederken, bunların da kendi marifetleri olduğunu sezdirecek tavırlar takınıyordu."[1929]

"26 Ekim gecesi limana vardık... Amiral Carlthorpe'la kumandan gemisi olan Agamemnon zırhlısında heyetçe buluştuk."[1930]

"Müzakereye topluca başlamadan önce, kendisiyle baş başa görüşmeyi kolay ve çabuk bir netice almak bakımından faydalı gördüğümü söyleyerek, amiralden hususi bir mülakat istedim, razı oldu. İkinci amiral "Seymour" la beraber, müzakere salonunun yanındaki istirahat salonuna geçtik." (Amirale, Türk heyeti üyelerinin duymasını istemediği bir şeyler söyleyecekti ki özel görüşme talep etti. İngiliz'in yanında yardımcısı olduğu halde kendisi yalnızdı. Biraz sonra neler söylediğini yazıyor. Bu söyledikleri, özel bir konuşmaya konu olacak sözler değil, her yerde açıkça söylenebilecek sözlerdi. Rauf'un İngiliz amirale neler söylediğini, ancak Carlthorpe'un Londra'ya gönderdiği telgraflardan öğrenebileceğiz.)

"Söze ben başladım: Osmanlı hükümetinin harbe girmesinin asıl saiki, Rusya'dır. Rusya'nın Türkiye'yi çiğneyip yok

---

1929 *Age*, s.210
1930 *Age*, s.210

etmek için... Osmanlı Hükümeti... İngiliz siyasetine uygun bir politika gütmeyi faydalı buluyor."[1931]

"Bir saate yakın bir zaman süren sözlerimi her iki amiral de sükûn içinde, dikkatle dinlediler."[1932]

(Müzakerelerin sonlarına gelindiğinde)

"Calthorpe): Hükûmetinizden beklediğiniz talimat ilanihaye beklenemez. O halde bugün öğleden sonra saat dokuza kadar da cevap alamazsanız, sorumluluğu üstünüze alarak mütarekeyi imzalamanız lazımdır," dedi ve 10. maddenin tarafımızdan kabulünü ısrarla istedi."[1933]

"İstanbul ile muhaberemizi İngiliz Donanması'na mensup kablo gemisinden, Çeşme üzerinden yapıyorduk. İki günden beri dinmeyen şiddetli fırtına yüzünden Çeşme'ye bağlı kablonun hasara uğradığını ve bu yol ile muhabere imkânı kalmadığını İngiliz muhabere memurları söylemişlerdi."[1934]

"Durumun bu vahametine rağmen ben, imzalamak için, Hükümetten beklediğim cevabı almaya lüzum görüyordum.

Reşat Hikmet ve Sadullah Beylerden, İngilizlerin kablo gemisine bizzat giderek, Babıâli ile muhabereye çalışmalarını ve buna imkân bulamazlarsa, son vaziyeti anlatarak, makine başında kat'i cevabı almaya gayret eylemelerini rica ettim. Amiral Calthorpe da buna razı olarak, arkadaşları kablo gemisine gönderdik."[1935]

"Yalnız kaldım... Babıâli ile muhabere imkânı bulduklarına dair olsun, bir haber alamıyordum. Reddettiğimiz takdirde, harp devam edecek ve harp devam edince de çaresiz, bütün cephelerde yenile yenile, pek kısa bir zaman içinde mahv ve perişan olacaktık...

1931 *Age* s.211
1932 *Age* s.239
1933 *Age* s.I., 401
1934 *Age* s.II.,16
1935 *Age* s.II.,17

Zaten Mondros'a gelmeden önceki Vükela Heyeti toplantısında, harbe devamımızın imkânsızlığı Hükümet nazarında da kat'i olarak taayyün etmiş ve henüz istilaya uğramayan vatan parçalarını olsun felaketten kurtarmak çaresi üzerinde durulmuştu."[1936]

"Fakat saatler geçiyor ve kablo gemisine giden arkadaşlardan hiçbir haber gelmiyordu."[1937]

(Kablo gemisindeki arkadaşlarının döndüklerini, döndüklerinde İstanbul'la temas kurup kuramadıkları hususuna değinmeden, Sadullah'la Reşat Hikmet'i gemide yapılmakta olan müzakerelerin içinde görüyoruz.) [1938]

(Mütareke tamamlanmıştır. Heyetimizin 1. Madde'ye itiraz ederek Yunan askerlerinin Boğazlar istihkâmına, İstanbul ve İzmir'e girmeyecekleri, İstanbul'un işgal edilmeyeceği hususunun mütareke metnine yazılmasını isterler. İngilizler, bu talebi anlayışla karşılamakla birlikte mütareke metnine sokamayacaklarını, ancak talebinizin İngiltere Hükümeti'ne iletildiğine dair, yalnızca Padişah ve Sadrazam'ın bilmesi koşulu ile, mütarekeye ek gizli bir yazı ile bu isteği karşılamak yoluna gittiklerini söylerler.) Calthorpe: "*...Ekselanslarınızın ısrarlı arzusunu da bildirerek, bunun, bana izah ettiğiniz şekilde sebeplerini anlattım... Mücbir ve belirli sebepler tahakkuk etmedikçe İstanbul'un işgalinin bahis konusu olmaması şeklindeki kesin talebinizden de Hükümetimi haberdar ettim,*" sözleriyle verdiği "*teminatı*" Türk Heyeti kabul ederek mütarekeyi imzaladılar.)[1939]

30 Ekim 1918, Amiral Calthorpe, Mondros'ta *Superb* (Kraliyet) zırhlısı içinde, müttefik kuvvetlerin tek temsilcisi

---

1936 *R.Orbay'ın Hatıraları. Age* s.II.,17
1937 *Age* s.II.,18
1938 *Age* s.II.,48
1939 *Age* s.II.,49

olarak, Türkiye ile mütareke imzalamıştı. Fransız Mareşali d'Esperey'e muvafakati alınmak üzere gönderilen kurye, bilinmeyen bir nedenle, İngiliz hatları içinden çıkarılmamış, orada tutulmuştur. Amiral Calthorpe onun dönüşünü beklemez ve sonuca varır.[1940]

Ancak 30 Ekim'de imzalanan Mondros Mütarekesi uyarınca Türk Ordusu işgal ettiği Kafkasya topraklarını bırakarak 1914 sınırına geri çekildi. (Daha sonra 1921 yılında TBMM ile Bolşevikler arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin işgaline uğradı. Bunun yanı sıra, Türk ordusunun boşalttığı Batum, Ardahan ve Kars'ta kurulan Milli Şura Hükümetleri 1919 ilkbaharında Beyaz Ordu'ya destek vermek için gelen Kafkasya'ya gelen İngiliz kuvvetleri tarafından tasfiye edildi.)

30 Ekim 1918
TÜRKİYE İLE MÜTAREKE GERÇEKLEŞİRSE FERAHLA GELECEK TÜRKİYE[1941]

"1. Mütareke sonucu Türkiye'yi askeri bakımdan kontrol altına alırsak bu aynı zamanda haberleşme ve halk güvenliğini de kapsayacak, kendimizi ferahlamış ve moral içinde bularak çalışacağız ve özellikle Türk olmayanları Türklerin kötü yönetiminden kurtarmak bizim siyasetimizdir.

"Bu milletler içinde Ermenilerin özel istekleri vardır. Onlar, savaş sırasında Türklerden kötü muamele gördüler ve Majesteleri Hükümeti bunları toplayarak acılarına son verdi. (Dışişleri Bakanlığı 1916'da katliam olaylarını ihtiva eden Mavi Kitap'ta Türklerin bu katliam olaylarını ve Hükümet üyelerinin bu katliam olayları hakkında Türkiye'yi hesap vermeye davet eden konuşmalarını yayınladı.)

1940 *Çankaya Akşamları*, s.50

1941 Catalogue Reference:CAB/24/68 Image Reference:0064

2. *Bölgeler.*

Ermenilerin Suriye'nin Kuzeyine ve Mezopotamya'ya Tehciri.

"1915'in ilkbaharından sonbaharına kadar, 1.000.000'dan fazla Ermeni –erkek, kadın ve çocuk– Türkiye'nin kuzeyindeki evlerinden kopartılarak güneye doğru sürüldüler. Bunların bir kısmı katledildi ya da yolda bitkinlik yüzünden öldü. Ama sayısız tanık, konvoyun geçişini değişik yerlerde gördüler. Bunların tahminen 600.000'i, sürgün edildikleri yere canlı olarak ulaştı. Aynı tahmini, 1916'da ve daha sonra, bunları bulundukları yerde ziyaret eden İsviçre ve Amerikan hayırsever çalışanları yaptı. 250.000'den fazlası halen son derece yoksulluk içinde olup acilen kendilerine uzatılacak ele ihtiyaçları var.

"25.000'inin, 1915'te Halep'e geçip, Maan'ın güneyinde Hicaz Demiryolu boyunca değişik yerlere yerleştirildiği biliniyor.

Hayatta kalanlar, İngilizler ve Araplar tarafından Ürdün'ün doğusunda yapılan harekâtta, özellikle 2 Eylül'deki son harekâtta kurtarıldılar. Sir R. Wingate'in ifadesine göre kendi kampındaki göçmenlerin sayısı 6.000 idi. Bunların 400'den fazlası Amman'da bulunmuştu.

Tehcir edilenlerin yerleştirildikleri merkezler aşağıdadır:

a *Suriye ve Halep'ten Maan'a Uzanan Hicaz Demiryolu Bölgesi.*

"Halep, tehcir edilenlerin gidecekleri yerlere dağıtılacağı açık bir istasyondu. Belki 50.000'den fazla kişi, korkunç şartlar altında şehirde kaldı. Geri kalanlar güney ve doğudaki şehirlere ve köylere dağıtıldı."

b *Deyr ez-Zor.*

"Sürgünlerin büyük bir kısmı Halep'ten Fırat'a gönderildi ve yürüyüşle Bağdat'a iki gün mesafede Meskene'den nehir boyunca bir kampa yerleştirildiler. Buranın merkezi

Deyr ez-Zor idi ve yalnız bu şehirde en az 30.000 kişinin toplandığı biliniyor. Bunlardan nehir boyunda olanların bir kısmı General Marshall tarafından kurtarıldı."

c *Musul Bölgesi.*

"Sürgünler buraya geldikten sonra bu bölge güçlükle ziyaret edilebildi ve herhangi bir rakam vermek mümkün değil. Fakat Kuzey-Doğu Vilayetleri'ne doğru sevk edildiler, diğerleri de Bağdat demiryolu boyunca Halep'ten gelenlere katıldı. Üçte birden yarıya kadar olan kısmı bu bölgede canlı olarak bulmak mümkündür."

d *Türk Ermenistanı'nda Hayatta Kalan Halk.*

"Trabzon ve Kilikya'nın da içinde bulunduğu 'Altı Vilayet'i kapsayan bu bölge, Ermenilerin sürgün acısını çektikleri, ki o zaman Müslümanların, Rus ordusunun ilerlemesinin önünden kaçtıkları, daha doğrusu bizzat savaşın mahvettiği yerdir. Savaş bu bölgede başladı ve ilerledi. Van ve Bitlis gibi yerler, ve sonunda bütün memleket geçen kıştan bu yana Türkler tarafından işgal edildi. Türk Hükümeti geçenlerde yayınladığı bildiride bölgenin yeniden inşası ve reform için önlemler almak niyetinde olduğunu açıklamasına karşın hiçbir şey yapmadı. Yaşayanlardan kendi yerlerine geri dönmek isteyenlerin dönüşlerine izin verilmedi. Evler yıkıldı, herhalde memlekette ayak basacak yer kalmadı. Bu bölge eski Türk İmparatorluğu'nun erişilemez bir parçasıdır.

e *Kafkasya.*

"Kafkasya, geçen bahara kadar savaş sahnesinde yer almadı, ama Türk Ermenistanı'ndan ve Kuzey-Batı İran'dan gelen en az 300.000 Ermeni ve Nasturi 1915 yılında bölgeye yerleştirildi. Rusların Erzurum ve Erzincan'ı işgal ettiği 1916 yılından sonra bunların çoğu döndü ama git gel savaşı nedeniyle ayakları bir kere daha yerden kesilmiş oldu, bu yılın Şubatı'nda Türk ilerlemesi başladı.

Bu ilerleyiş savaş öncesi sınırı olduğu yerde bırakmadı. Türkler, Ruslar tarafından kendilerine bağışlanan Kars, Ardahan ve Batum'u işgal ettiler ve Ermeni halkı içerilere doğru yola koyuldu. Türk işgali, aşağı Kafkasya'ya doğru, kuzeye ve doğuya yayıldı. Fakat ülkenin büyük kısmı yıkılmış, halk açıkta kalmıştı. Siyasi kargaşa ve demiryolu bağlantısının kesilmesiyle Kuzey Kafkasya'dan gıda ithalatı durdu ve böylece aşağı Kafkasya nüfusu askerler ve göçmenler yüzünden kabardı. Ne kadar Ermeni'nin Kafkasya'yı geçip Tiflis'e doğru gittiği hususunda bir tahmin de yok."

f *İran.*

"Türklerin bu yaz, Türk Ermenistanı'na ve Kuzeybatı İran'a ilerlemesinden beri buranın Ermeni ve Nasturi halkı Kafkasya'ya doğru kaçmadı, güneydoğuya İngiliz hatlarına, Hamedan yönünde kaçtılar. Sir Percy Cox, 20 Eylül'de bu bölgeye varanların sayısının 60.000 olduğunu tahmin ediyor."

DİZİN

A

Abbas Hilmi Paşa 125, 209

Abdullah Cevdet 217, 218

Abdülaziz 10, 45, 48, 49, 50, 52, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 95, 103, 109, 117, 298, 310, 454

Abdülhamit, II 10, 11, 31, 32, 33, 35, 48, 50, 52, 53, 58, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 72, 73, 75, 79, 81, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 134, 138, 141, 142, 144, 147, 153, 155, 156, 161, 164, 165, 166, 167, 174, 179, 181, 182, 184, 188, 193, 194, 195, 197, 198, 203, 204, 207, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 224, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 239, 240, 243, 245, 246, 247, 251, 252, 253, 257, 261, 262, 263, 267, 268, 271, 273, 274, 275, 277, 279, 282, 285, 287, 288, 289, 292, 295, 296, 298, 316, 368, 371, 372, 375, 408, 409, 410, 412, 413, 432, 437, 460, 476, 564

Adana 149, 230, 247, 437, 547

Adile Sultan 49

Afganistan 42, 43, 108, 109, 123, 134, 153, 154, 160, 355, 356, 486, 491, 518

Agâh Efendi 30, 68, 72, 83

Ahmet İzzet Paşa 365, 430, 566

Ahmet Muhtar Paşa, Gazi 252, 363, 367, 425

Ahmet Rıza Bey 113, 114, 127, 150, 157, 205, 207, 211, 238, 246, 268, 292, 293

Ali Nadir Paşa 327

Âli Paşa 58, 59, 61, 67, 68

Ali Suavi 56, 57, 61, 84

Allenby 12, 396, 512, 517, 519, 542, 543, 545, 546, 547, 548, 550, 556, 566, 572, 584, 585, 590

Allenby, Mareşal 12, 396, 512, 517, 519, 542, 543, 545, 546, 547, 548, 550, 556, 566, 572, 584, 585, 590
Almanya 9, 11, 18, 60, 69, 89, 106, 112, 135, 153, 159, 160, 161, 167, 174, 189, 202, 212, 213, 232, 294, 308, 310, 314, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 338, 339, 340, 343, 345, 348, 351, 352, 353, 354, 366, 372, 373, 374, 382, 383, 389, 391, 392, 393, 399, 404, 408, 409, 414, 427, 432, 433, 442, 445, 446, 447, 448, 457, 458, 460, 474, 476, 479, 482, 483, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 500, 501, 507, 508, 510, 514, 525, 537, 539, 548, 553, 556, 563, 564, 565, 570, 577, 578, 583
Ankara 14, 15, 21, 30, 61, 72, 161, 198, 213, 224, 235, 294, 316, 456, 481, 527, 531, 574, 578
Ardahan 11, 101, 102, 245, 474, 481, 482, 483, 485, 487, 528, 529, 531, 539, 560, 561, 599, 602
Asya 9, 10, 21, 27, 37, 43, 102, 108, 111, 153, 160, 161, 338, 347, 352, 391, 392, 407, 476, 500, 502, 503, 518, 525, 526, 528, 532, 542, 561, 562, 571, 593
Atay, Falih Rıfkı 552
Atina 44, 114, 173, 209, 221, 322, 324, 325, 339, 409, 432, 433, 434, 435, 450, 571
Auguste Comte 214
Avusturya 17, 18, 19, 29, 39, 45, 48, 51, 59, 63, 89, 105, 111, 116, 147, 151, 152, 161, 162, 167, 189, 197, 199, 204, 212, 225, 230, 231, 233, 236, 264, 265, 297, 311, 315, 319, 325, 338, 339, 351, 364, 366, 378, 381, 382, 388, 390, 404, 413, 414, 433, 437, 438, 459, 460, 479, 495, 496, 512, 525, 549, 553, 577, 580

B

Bağdat 112, 117, 130, 132, 135, 147, 148, 149, 161, 213, 231, 236, 310, 342, 343, 351, 375, 393, 394, 395, 396, 437, 463, 512, 513, 519, 539, 556, 562, 600, 601
Bakü 11, 12, 482, 484, 487, 492, 540, 542, 558, 561
Balfour, Arthur 510, 557, 569, 586, 590, 591
Balkanlar 11, 15, 23, 26, 27, 58, 96, 98, 104, 105, 160, 165, 174,

194, 203, 263, 298, 317, 325, 338, 339, 371, 417, 425, 438, 459, 487, 595
Balkan Savaşı 11, 335, 339, 341, 344, 347, 348, 378, 428, 434, 459, 524
Batum 11, 101, 102, 245, 401, 474, 481, 482, 483, 484, 485, 487, 528, 529, 530, 531, 539, 540, 541, 558, 560, 561, 599, 602
Bediüzzaman Said (-i Kürdî) 240
Belgrat 27, 51, 173, 304
Berlin Antlaşması 10, 98, 101, 208, 337, 367, 439
Bosna-Hersek 95, 98, 162, 199, 204, 230, 231, 233, 236, 264, 265, 297, 338, 351, 414, 460
Brest-Litovsk Antlaşması 483, 530, 531, 542, 561
Bulgaristan 48, 95, 98, 101, 102, 111, 125, 160, 197, 199, 233, 237, 264, 265, 297, 300, 308, 309, 312, 321, 323, 324, 325, 326, 334, 339, 341, 345, 351, 363, 366, 374, 376, 424, 431, 479, 525, 526, 530, 533, 538, 539, 548, 553, 556, 562, 563, 565, 570, 580, 583, 589, 594

C

Calthorpe, Amiral 569, 575, 581, 582, 588, 589, 591, 593, 597, 598, 599
Celal Bayar 12, 165, 242, 561
Cemalettin Efendi, Şeyhülislam 166, 196, 198, 200, 273, 301
Cenevre 143, 144, 156, 215, 216, 510
Churchill, Winston 341, 342, 352, 353, 354, 397, 398, 399, 497, 498
Cidde 236, 423, 489, 490, 504
Clemenceau, George 156, 216
Conk Bayırı 451
Curzon, Lord 578, 586, 589
Çanakkale 72, 100, 108, 128, 210, 300, 314, 322, 357, 370, 384, 386, 387, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 419, 420, 429, 434, 439, 451, 486, 488, 497, 499, 503, 511, 556, 557, 562, 563, 566, 568, 569, 573, 576, 582, 583, 584, 588, 589, 593

Çatalca 242, 293, 302, 306, 334, 344, 371, 377, 428

D
Damat Ferit Paşa 327, 346, 575, 576, 594
Dedeağaç 49, 336
Derby, Lord 89, 556
Derviş Vahdeti 293
Doğu Rumeli 111
Drummond, Amiral 76

E
Ebüzziya Tevfik 51, 56, 62
Edirne 38, 49, 94, 99, 101, 117, 172, 196, 234, 241, 267, 295, 298, 302, 306, 307, 309, 310, 312, 315, 316, 323, 326, 335, 336, 337, 339, 341, 344, 345, 375, 376, 388, 426, 428, 429, 430, 431, 447, 508
Emmanuel Carasso 179
Enver Paşa 289, 294, 336, 339, 340, 348, 349, 355, 356, 372, 383, 386, 395, 421, 423, 440, 441, 444, 448, 449, 464, 478, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 510, 513, 520, 521, 546, 563, 567
Ermenistan 31, 33, 53, 102, 120, 121, 122, 212, 216, 246, 379, 391, 394, 395, 402, 404, 405, 409, 472, 481, 484, 485, 486, 501, 502, 511, 524, 525, 527, 532, 541, 560, 571
Esat Paşa, Toptanî 248, 253, 370

F
Falkenhayn (Falkenhein), Erich von 463
Ferid Paşa, Avlonyalı 408
Fethi Okyar 185, 243, 246, 304, 428, 549, 550
Fransa 9, 17, 19, 20, 31, 35, 38, 39, 43, 44, 45, 48, 50, 58, 59, 60, 63, 64, 69, 74, 75, 78, 79, 83, 89, 97, 106, 107, 110, 113, 114, 124, 131, 140, 146, 148, 151, 155, 156, 160, 189, 202, 203, 205, 220, 230, 244, 310, 312, 314, 318, 319, 320, 322, 325,

333, 338, 340, 346, 349, 351, 366, 374, 375, 379, 381, 386, 392, 394, 396, 398, 401, 402, 404, 406, 407, 408, 414, 415, 432, 433, 436, 440, 441, 445, 446, 450, 495, 496, 499, 500, 501, 503, 521, 524, 526, 532, 556, 586, 587
Fuat Paşa 58, 368, 544, 594

G
Gandi 527
Gazi Ethem Paşa 266
Gelibolu 61, 67, 375, 450, 451
Girit 48, 59, 75, 114, 163, 197, 199, 212, 233, 264, 307, 312, 320, 324, 430, 434, 460
Grey, Edward (Sir) 156, 160, 173, 196, 231, 232, 233, 237, 306, 311, 326, 335, 346, 503
Gürcistan 481, 482, 484, 485, 486, 541, 542

H
Halep 12, 106, 146, 161, 199, 513, 514, 515, 519, 521, 546, 550, 554, 585, 590, 600, 601
Halide Edip (Adıvar) 22, 24
Halil Ganem 214, 216
Hareket Ordusu 241, 242, 243, 246, 247, 250, 266, 267, 282, 284, 293, 361, 413
Hasan Fehmi Bey 234, 238, 275
Hayrettin Paşa, Tunuslu 139, 141, 243, 329
Herzl, Theodor 147, 270, 271, 410, 511
Hıfzı Paşa 261
Hicaz 62, 63, 148, 161, 181, 236, 310, 397, 423, 490, 503, 516, 519, 556, 558, 562, 563, 600
Hindistan 9, 13, 29, 42, 43, 104, 107, 108, 109, 122, 133, 134, 231, 232, 245, 296, 310, 312, 355, 395, 437, 471, 475, 477, 491, 499, 500, 518, 519, 526, 544, 556, 562, 580
Hüseyin Cahit (Yalçın) 194, 206, 335, 444
Hüseyin Remzi Paşa 260

I
İngiltere 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 30, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 48, 49, 52, 63, 64, 69, 73, 74, 75, 79, 81, 82, 83, 86, 89, 94, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 121, 122, 128, 131, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 146, 148, 149, 151, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 168, 169, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 182, 189, 190, 194, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 210, 212, 213, 230, 231, 232, 236, 244, 245, 264, 266, 268, 271, 277, 295, 296, 306, 310, 311, 312, 313, 318, 319, 320, 321, 322, 326, 327, 337, 338, 340, 341, 345, 346, 349, 351, 352, 353, 354, 366, 368, 371, 373, 375, 378, 379, 383, 384, 385, 386, 389, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 408, 409, 420, 421, 427, 432, 437, 439, 440, 443, 445, 446, 450, 453, 455, 456, 457, 459, 460, 467, 476, 477, 487, 488, 489, 490, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 508, 510, 511, 512, 515, 518, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 536, 537, 542, 558, 562, 565, 567, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 583, 584, 586, 587, 590, 595, 598
İran 27, 53, 71, 92, 108, 134, 153, 154, 155, 160, 161, 163, 203, 343, 356, 357, 384, 452, 453, 456, 472, 486, 487, 499, 518, 524, 526, 532, 540, 558, 561, 585, 601, 602
İshak Sükûtî 217, 218
İskenderiye 104, 110, 348, 420
İsmail Kemal Bey 126, 127, 128, 129, 209, 210, 217, 220, 221, 235, 378
İsmet Paşa, İnönü 12, 134
İtalya 13, 17, 18, 19, 20, 47, 49, 52, 54, 63, 82, 83, 89, 111, 132, 148, 189, 225, 312, 315, 317, 318, 319, 320, 324, 343, 347, 365, 374, 378, 396, 401, 404, 407, 413, 414, 415, 417, 420, 422, 425, 431, 433, 434, 437, 495, 496, 500, 501, 524, 587, 592
İttihat ve Terakki 11, 54, 129, 150, 154, 164, 165, 166, 170, 171, 173, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 191, 193, 194,

201, 206, 208, 215, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 240, 241, 242, 249, 254, 265, 266, 267, 273, 277, 289, 290, 295, 297, 304, 306, 309, 313, 314, 327, 328, 341, 343, 344, 345, 348, 351, 352, 353, 362, 368, 372, 406, 416, 417, 418, 428, 429, 430, 446, 447, 460, 478, 493, 518, 524, 525, 539, 564, 565, 578, 579, 592
İzmir 14, 61, 75, 76, 103, 146, 165, 223, 238, 292, 294, 295, 299, 310, 327, 350, 358, 436, 510, 538, 550, 564, 566, 568, 570, 573, 575, 582, 584, 586, 595, 596, 598
İzzet Paşa 12, 143, 307, 365, 415, 430, 476, 492, 493, 509, 520, 549, 550, 551, 555, 556, 562, 566, 567, 572, 573, 574, 575, 578, 583, 592, 594, 595

J
Joris, Edouard 155

K
Kafkasya 12, 43, 97, 212, 214, 384, 385, 397, 398, 399, 400, 404, 468, 474, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 492, 526, 527, 540, 541, 542, 558, 559, 587, 599, 601, 602
Kâmil Paşa, Sadrazam 107, 111, 145, 166, 181, 182, 195, 196, 197, 198, 199, 204, 235, 237, 238, 239, 244, 265, 292, 306, 307, 313, 314, 315, 327, 359, 363, 364, 370, 408, 426, 428, 429, 477
Karlsbad 492
Kars 11, 12, 44, 45, 101, 102, 245, 474, 481, 482, 483, 485, 487, 492, 518, 528, 529, 530, 531, 539, 560, 561, 599, 602
Kâzım Karabekir 188, 234, 242, 295, 371, 462, 463, 487, 497, 508, 509, 519
Kıbrıs 10, 56, 62, 94, 102, 104, 110, 125, 160, 163, 245, 312, 313, 337, 384, 385, 474, 499
Kırım 44, 45, 47, 48, 74, 132, 140, 468, 471, 573
Kilikya 394, 402, 502, 503, 601
Kinross, Lord 254, 255, 263, 264, 267, 268, 269, 371, 373, 374, 498, 508, 509, 520, 521, 543

Kitchener, Lord 398, 420, 448, 500, 510
Kosova 27, 149, 187, 192, 212, 261, 311
Kudüs 43, 249, 287, 396, 410, 411, 512, 513, 517, 536, 537, 544, 548

L
Lenin 203, 457, 458, 459, 465, 467, 470, 473, 474, 505, 506, 507, 508
Liman von Sanders 447, 499, 537, 542, 543, 544, 552
Lloyd George, David 467, 476, 505, 508, 510, 511, 522, 526, 535, 568, 569, 571
Lord Salisbury 33, 137, 140, 141, 146
Lowther, Gerard 181, 196, 199, 201, 202, 204, 268
Lozan 15, 319, 324, 434

M
Mahmut, II 30, 38, 39, 40, 41, 46, 61, 62, 71, 72, 73, 74, 96, 98, 115, 125, 130, 135, 136, 143, 144, 145, 217, 218, 234, 238, 242, 247, 250, 266, 267, 268, 269, 291, 293, 294, 299, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 317, 320, 323, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 345, 346, 359, 367, 371, 373, 425, 429, 430, 477, 481, 531
Mahmut Nedim Paşa 61, 71, 72, 73, 74
Mahmut Şevket Paşa 234, 242, 247, 250, 266, 267, 268, 269, 293, 294, 299, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 317, 320, 323, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 345, 346, 359, 371, 373, 429, 430
Makedonya 35, 138, 149, 151, 152, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 182, 186, 189, 191, 192, 193, 195, 206, 212, 225, 228, 229, 231, 232, 255, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 269, 274, 284, 296, 323, 324, 326, 348, 360, 370, 428, 430, 548, 563, 565
Malta 13, 127, 128, 209, 421, 422, 423
Manastır 101, 149, 151, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 181, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 212, 229,

253, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 274, 288, 290, 291, 343, 345, 360, 374, 416
Manastırlı İbrahim Paşa 290
Maskat 148, 163
Medine 149, 181, 236, 310, 423, 477, 490, 504
Mehmet Ali Paşa, Kavalalı 38, 49, 69
Mehmet, V. 29, 38, 49, 60, 61, 62, 69, 73, 98, 233, 242, 253, 289, 330, 331, 332, 333, 413, 452, 475, 492
Mısır 9, 10, 27, 37, 38, 39, 43, 48, 54, 55, 62, 63, 69, 104, 107, 110, 111, 112, 115, 125, 146, 155, 158, 160, 163, 165, 209, 210, 211, 212, 218, 232, 236, 254, 273, 276, 312, 313, 320, 322, 328, 337, 346, 347, 348, 384, 385, 397, 398, 403, 415, 419, 420, 421, 425, 440, 450, 474, 488, 499, 504, 511, 512, 513, 515, 519, 537
Mithat Paşa 45, 62, 64, 65, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 105, 117, 145, 156, 217, 288, 409
Mondros Mütarekesi 12, 15, 21, 599
Monson, Edmund (Sir) 220, 221
Mora 26, 29, 34, 48
Moskova 9, 47, 468, 469, 475, 506, 599
Mudanya 242, 346, 436, 522, 569, 572, 574, 575, 577, 582
Mustafa Fazıl Paşa 54, 55, 56, 57, 59, 60, 69, 70, 83, 84
Mustafa Suphi 468, 469, 470, 475
Musul 13, 149, 310, 395, 437, 519, 562, 585, 590, 601
Münif Paşa 114

N

Namık Kemal 53, 55, 56, 57, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 83, 84, 87, 94, 105
Napolyon Bonapart 31, 47
Niyazi Bey, Resneli 164, 165, 172, 178, 183, 228, 238, 257, 258, 259, 274, 289, 290, 294
Nusaybin 149, 316

O
Orbay, Rauf 12, 197, 239, 356, 415, 449, 476, 521, 550, 566, 567, 576, 594, 595, 598
Osman Fevzi Paşa 259
Ömer Naci Bey 279, 280, 294

P
Prens Ferdinand 265
Prens Sabahattin 124, 125, 126, 127, 129, 130, 134, 137, 145, 155, 156, 157, 195, 197, 217, 218, 220, 221, 222, 225, 309, 327, 328, 329, 332, 358, 404
Prusya 17, 18, 19, 39, 45, 97, 393

R
Refet Bey, Yüzbaşı 298, 315
Reşat Efendi, Şehzade 156, 215, 252, 253
Reval 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 174, 175, 177, 178, 228, 232, 263, 264, 371, 460
Rıza Nur 359
Rumbold, Horace (Sir) 525, 526, 533, 538, 539, 565, 566, 589
Rumeli 36, 71, 111, 162, 164, 170, 174, 181, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 210, 227, 242, 257, 261, 263, 265, 269, 275, 278, 290, 293, 300, 301, 310, 312, 339, 347, 348, 351, 366, 367, 373, 375, 376, 379, 387, 429, 430
Rusya 9, 10, 11, 18, 19, 20, 26, 29, 32, 36, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 59, 61, 64, 71, 77, 89, 90, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 107, 108, 109, 111, 121, 131, 133, 134, 140, 146, 147, 151, 154, 159, 160, 161, 163, 168, 169, 173, 174, 175, 179, 189, 194, 203, 204, 207, 208, 211, 212, 213, 221, 231, 232, 244, 259, 263, 264, 266, 270, 272, 297, 312, 313, 314, 318, 319, 320, 322, 326, 337, 338, 339, 343, 349, 351, 352, 353, 366, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 407, 409, 410, 414, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 456, 457, 458, 460, 465, 466, 467, 468, 469,

470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 481, 482, 484, 485, 487, 495, 496, 497, 500, 501, 502, 505, 507, 508, 518, 521, 524, 526, 527, 528, 529, 530, 533, 537, 542, 559, 560, 570, 587, 596

S

Sabatay Sevi 223
Samsun 13, 229, 316, 342, 351
Sanderson, Lord 221
Sarıkamış 385
Sazonov, Sergey 340, 341, 389, 390, 391, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 438, 502, 503
Selanik 48, 49, 53, 75, 101, 129, 149, 151, 165, 166, 167, 171, 175, 177, 178, 179, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 192, 193, 195, 204, 211, 212, 223, 224, 228, 234, 238, 241, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 267, 274, 282, 286, 288, 290, 291, 293, 296, 297, 304, 310, 311, 312, 360, 364, 365, 369, 370, 374, 375, 376, 394, 401, 408, 412, 413, 427, 428, 459, 553, 555, 562, 571, 595
Selim, III 25, 26, 27, 38, 78, 383, 534
Sivastopol 44, 440, 441, 498
Souchon, Amiral 357, 383, 384, 440, 441, 442, 449, 497, 498, 521
St. Petersburg 159, 264, 484
Sultan Reşat 296, 307, 309, 330, 355, 369, 425, 429
Suriye 15, 48, 106, 181, 214, 236, 271, 349, 394, 397, 402, 432, 436, 448, 450, 452, 459, 462, 463, 488, 494, 500, 501, 502, 503, 511, 513, 516, 519, 520, 531, 535, 543, 544, 550, 552, 554, 558, 566, 571, 573, 584, 600
Süveyş 63, 74, 75, 104, 107, 112, 312, 384, 399, 400, 463, 512, 515, 519
Sykes-Picot Anlaşması 501
Şam 149, 181, 185, 254, 368, 503, 513, 546, 548, 551, 552, 554, 566
Şerif Abdullah 488, 489
Şerif Hüseyin 489, 490, 504, 519

T
Talat Paşa 428, 460, 461, 462, 535, 536, 549, 556, 595
Tatar Osman Paşa 166, 274, 289
Townshend, General 12, 395, 512, 550, 551, 561, 562, 567, 568, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 585, 586, 587, 595
Trablusgarp 118, 127, 128, 148, 195, 209, 210, 297, 324, 343, 348, 350, 413, 414, 417, 419, 420, 421, 430, 431
Trabzon 257, 316, 342, 351, 394, 395, 396, 401, 435, 436, 481, 482, 491, 508, 518, 560, 601
Trakya 162, 168, 261, 307, 323, 324, 336, 337, 339, 340, 347, 370, 375, 390, 392, 431, 476, 553, 554, 569, 571, 572
Troçki, Lev 507
Tunus 63, 103, 110, 318, 333, 334, 414, 419

U
Üsküp 101, 151, 152, 172, 181, 185, 187, 212, 225, 255, 256, 259, 260, 302, 303, 304, 318

V
Vambery, Arminius 32, 33, 113, 271
Venizelos 114, 322, 325, 350, 401, 408, 435, 570, 571
Vestfalya Antlaşması 28
Viyana 27, 29, 44, 67, 159, 212, 217, 224, 234, 272, 277, 294, 410, 457, 512

W
Wangenheim, Baron 308, 310, 311, 317, 318, 319, 320, 323, 325, 353, 357, 505
Wilhelm, II 134, 213, 320, 355, 408, 427, 440
Wilson, Woodrow 467, 475, 510, 521, 522, 535, 548, 554, 556, 571, 572, 574, 578

Y
Yakup Şevki Paşa 491, 492
Yavuz Sultan Selim 25, 27, 383

Yeşilköy 10, 100, 210, 241, 244, 246, 267
Yıldız Sarayı 103, 116, 118, 143, 233, 239, 243, 271, 274, 277, 285, 288, 293, 369, 412
Yusuf İzzettin Efendi 309, 330

Z

Zaharoff, Basil 510, 511
Ziya Paşa 55, 56, 68, 69, 83, 84
Zünnun, Debreli 408, 411, 413

Osmanlı'nın parçalanması, 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı'nın önde gelen meselesi olmuştur.

"Tanzimat", "Meşrutiyet", "Hürriyet" derken, İngiltere'nin başrolü oynadığı büyük bir planın uygulamaya konulması neticesinde Osmanlı Saltanatı ile Hilafet tarih sahnesinden silinmiş, yerine, geçmişle bütün bağlarını koparmış yeni bir devlet kurulmuştur. Burada apaçık bir tasfiye söz konusudur ve işte bu kitap, bütün oyuncularıyla birlikte "Osmanlı'nın Tasfiyesi"nin hikâyesidir.

ithaki
www.ithaki.com.tr
facebook.com/ithakiyayin
twitter.com/ithakiyayinlari
35 TL
internet satış:
www.ilknokta.com
9 786053 755869